

ISSN 2312–1165

Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
Інститут історії, політології і міжнародних відносин

Г А Л И Ч И Н А

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ КРАЄЗНАВЧИЙ
ЧАСОПИС

28'2016

Івано-Франківськ

УДК 94 (477): 355.311
ББК 63.3 (4 Укр) 624
Д15

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника”

(протокол № 11 від 01 грудня 2016 р.)

Головний редактор: Микола Кугутяк

Відповідальний секретар: Олег Єгрешій

Редакційна рада: Микола Кугутяк, Сергій Адамович, Мирослав Волощук, Олег Жерноклеєв, Володимир Комар, Василь Марчук, Ігор Райківський, Борис Савчук, Петро Сіреджук, Петро Федорчак, Ігор Цепенда

Редакційна колегія: Микола Кугутяк, Ігор Райківський, Олег Єгрешій, Андрій Королько, Олександр Марущенко

Адреса редакційної колегії: 76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

Видання друкується у авторській редакції

Часопис “Галичина” затверджений фаховим виданням ВАК України з таких галузей наук: історія

Реєстраційне свідоцтво КВ № 15260–3832 ПР від 05. 06. 2009 р.

СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ’ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов’язкове

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій

На обкладинці – роботи художника Олега Чуйка «Гошівська святиня» (2007 р.), «Священне Світло Гошова» (2009 р.) (На звороті)

ГАЛИЧИНА. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2016. Ч. 28. 277 с.

GALICIA. Scientific, Cultural and Educative, Local Lore Periodical. 2016. № 28. 277 p.

© Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, 2016

© Інститут історії, політології і міжнародних
відносин, 2016

ЗМІСТ

MEDIUM AEVUM*Мирослав ВОЛОЩУК*

КНЯГИНЯ ГРИФІНА РОСТИСЛАВІВНА, ЇЇ ПОЛЬСЬКИЙ ШЛЮБ ТА ЙМОВІРНЕ РУСЬКЕ ОТОЧЕННЯ ДВОРУ..... 12

Андрій СТАСЮК

ФРАНЦИСКАНСЬКІ МІСІЇ НА РУСІ В ЧАСИ ПРАВЛІННЯ ЮРІЯ II ТРОЙДЕ-НОВИЧА (1325–1340 рр.)..... 20

Андрій ПАВЛЮК

МЕРОВІНГИ У ЛАНГОБАРДСЬКІЙ МІЖДИНАСТИЧНІЙ БОРОТЬБІ 40–70-х рр. VII ст. 27

ПРОБЛЕМИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСОТРІЇ*Назарій ЛОШТИН*

ЄЗУЇСТИКА В БІБЛІОТЕЦІ СТАНІСЛАВІВСЬКИХ ТРИНІТАРІЇВ..... 33

Мар'яна ЗАСИПКО

РОЗВИТОК МЕДИЦИНИ В ГЕТЬМАНЩИНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст. (англ.) 42

Уляна КЛИМ'ЮК

МОДЕЛЬ МАЙБУТНЬОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ..... 45

Олег МАЛЯРЧУК

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПЕРІОДУ “РОЗВИНЕНОГО СОЦІАЛІЗМУ” 51

Петро ФЕДОРЧАК, Андрій ЯВОРСЬКИЙ

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У МІЖВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧИНІ (20-30-ті рр. XX ст.)..... 56

Іван ПЕНДЗЕЙ

ПРОБЛЕМА СУСПІЛЬНОГО ВИБОРУ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УГОРЩИНИ (ВЕРЕСЕНЬ–ГРУДЕНЬ 1944 рр.) 64

Сергій АДАМОВИЧ

МІЖНАЦІОНАЛЬНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕФЕРЕНДУМУ 1 ГРУДНЯ 1991 р. 69

ІСТОРИЧНА БІОГРАФІСТИКА*Ігор РАЙКІВСЬКИЙ*

ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ І ГАЛИЧИНА..... 73

Валерій ОСТРОВСЬКИЙ

САМВИДАВНА “АЛЬТЕРНАТИВА” ДМИТРА КВЕЦКА..... 90

Оксана КОГУТ

ГАЛИЦЬКИЙ ДРАМАТИЧНИЙ ФЕНОМЕН: ЛЮБОВ ТА ІГОР ЛИПОВСЬКІ..... 102

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО*Андрій КОРОЛЬКО*

МУЗИЧНО-ХОРОВЕ ТОВАРИСТВО “БОЯН” НА ПОКУТТІ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст. 110

Олег ПРОЦІВ

ОРГАНІЗАЦІЯ МИСЛИВСТВА ТА РИБАЛЬСТВА У БОГОРОДЧАНСЬКОМУ ПОВІТІ СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. 120

Надія КІНДРАЧУК

ВИЯВ НОНКОНФОРМІЗМУ У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 60-х – 70-х рр. ХХ ст. 126

Олег ОЛЕКСИШИН

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ МИСТЕЦЬКИХ КОЛЕКТИВІВ ПРИКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ СЕРЕДИНИ 40-х – ПОЧАТКУ 50-х рр. ХХ ст. 132

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

Юрій СТЕЦИК

ГОРОДЕНКІВСЬКИЙ ВАСИЛІАНСЬКИЙ МОНАСТІР (1695–1765 рр.)..... 137

Тетяна ГОРАН

ЗМІНИ В ОРГАНІЗАЦІЙНІЙ СТРУКТУРІ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ У 20–30-х рр. ХХ ст. 143

Ігор ПИЛИПІВ, Руслан ДЕЛЯТИНСЬКИЙ

РОЗВИТОК БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ В ГАЛИЦЬКІЙ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІЙ МИТРОПОЛІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст. 148

Олег ЄГРЕШІЙ

ГЕНДЕРНА ІДЕОЛОГІЯ: НАУКОВИЙ ДИСКУРС НА ТЛІ РУЙНУВАННЯ ТРАДИЦІЇ 155

ІСТОРІОГРАФІЯ

Степан КОБУТА

ПРОФЕСІЙНА І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АДВОКАТІВ СТАНИСЛАВІЩИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ ст.): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД..... 165

Олександр МАНУЩЕНКО

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО “ГЕНОЦИДНУ” ІНТЕРПРЕТАЦІЮ ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ 1943 р. 178

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Галина СТЕФАНЮК, Юрій КЛООНОВСЬКИЙ

ЄЗУЇТСЬКІ ПАНЕГІРИКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА ІСУСОВОГО У СТАНИСЛАВОВІ (1715–1773 рр.) 182

Лілія ШОЛОГОН

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АКТУАЛІЗОВАНИХ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РУХУ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. 188

Степан БОРЧУК

ПРОБЛЕМАТИКА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА СТОРІНКАХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ТА БІБЛІОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ (англ.)..... 195

ПОЛІТОЛОГІЯ

Микола ҐЕНИК

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ПОЛЬЩІ СТОСОВНО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (1975–1991) 207

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

Андрій ПЕТРАШ

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕЗОТЕРИЧНИХ ІДЕЙ В ЄВРОПІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ ст. 220

Христина БОЙЧУК

БАРВІНКОВИЙ ОБРЯД У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВІСТІ ГУЦУЛЬЩИНИ (за матеріалами с. Микуличин Надвірнянського району Івано-Франківської області) 228

Богдан САВЧУК

ЛИСТУВАННЯ СТЕПАНА ФЕДАКА В РОСІЙСЬКОМУ ПОЛОНІ З ВОЛОДИМИРОМ ОХРИМОВИЧЕМ (СЕРПЕНЬ 1915 – ГРУДЕНЬ 1916 рр.) 233

РОМАН ЗВАРИЧ

СУДОВА РЕПРЕСІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН СТАНИСЛАВІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У СКЛАДІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ..... 238

Ірина САВІЦЬКА

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПРОФЕСІЙНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СТАНИСЛАВОВА В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921–1939 рр.) 243

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ, Олег ЄГРЕШІЙ

ПЕРШІ ГРАБОВЕЦЬКІ ЧИТАННЯ “АКАДЕМІК ВОЛОДИМИР ГРАБОВЕЦЬКИЙ – ВЧЕНИЙ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ” (Всеукраїнська наукова конференція, 6 грудня 2016 р.) 251

Олександр ГУРЖІЙ

СТОРІНКИ З ЛІТОПІСУ ВЗАЄМОВІДНОСИН РОДИН І. ГУРЖІЯ ТА В. ГРАБОВЕЦЬКОГО..... 255

Олег ЄГРЕШІЙ, Руслан ДИЛЯТИНСЬКИЙ

“ЛЬВІВСЬКИЙ ПСЕВДО-СОБОР 1946 р. У ПРОЦЕСІ ЛІКВІДАЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ” (Всеукраїнська науково-практична конференція до 70-х роковин псевдособору, 12 квітня 2016 р.) 258

Олег ЄГРЕШІЙ, Андрій КОРОЛЬКО

“ГЕНДЕРНА ІДЕОЛОГІЯ: ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ” (Регіональна науково-практична конференція, 10 листопада 2016 р.) 262

Андрій КОРОЛЬКО

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКИХ (КАНДИДАТСЬКИХ) ДИСЕРТАЦІЙ В СПЕЦІАЛІЗОВАНІЙ ВЧЕНІЙ РАДІ Д 20.051.05 ДВНЗ “ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА” У 2013–2016 рр. 265

РЕЦЕНЗІЇ

Іван МОНОЛАТІЙ, Лілія ШОЛОГОН

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПОГЛЯД НА УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРУ 269

MEMORY

Микола КУГУТЯК, Олександр МАРУЩЕНКО

ПАМ’ЯТІ ІВАНА ІВАНОВИЧА ЧЕРВІНКІНА..... 272

НАШІ АВТОРИ.....

273

СОДЕРЖАНИЕ

MEDIUM AEVUM

КНЯГИНЯ ГРИФИНА РОСТИСЛАВОВНА, ЕЕ ПОЛЬСКИЙ БРАК И ВЕРОЯТНОЕ РУССКОЕ ОКРУЖЕНИЕ..... 12

Андрей СТАСЮК

ФРАНЦИСКАНСКИЕ МИССИИ НА РУСИ ВО ВРЕМЕНА ПРАВЛЕНИЯ ЮРИЯ II ТРОЙДЕНОВИЧА (1325–1340 гг.)..... 20

Андрей ПАВЛЮК

МЕРОВИНГИ У ЛАНГОБАРДСКОЙ МЕЖДИНАСТИЧЕСКОЙ БОРЬБЕ 40–70-х гг. VII в. 27

ПРОБЛЕМЫ НОВОЙ И НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ

Назар ЛОШТЫН

ЕЗУИСТИКА В БИБЛИОТЕКЕ СТАНИСЛАВОВСКИХ ТРИНИТАРИЕВ..... 33

Марьяна ЗАСЫПКО

РАЗВИТИЕ МЕДИЦИНЫ В ГЕТМАНЩИНЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА. (англ.)..... 42

Уляна КЛЫМЮК

МОДЕЛЬ БУДУЩЕЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ ПОЛЯКОВ И УКРАИНЦЕВ ГАЛИЧИНЫ НАКАНУНЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ..... 45

Олег МАЛЯРЧУК

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ ПЕРИОДА “РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА”..... 51

Петр ФЕДОРЧАК, Андрей ЯВОРСКИЙ

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОЙ ЭММИГРАЦИИ В МЕЖДУВОЕННОЙ ЧЕХОСЛОВАКИИ (20–30-тые гг. XX в.) 56

Иван ПЕНДЗЕЙ

ПРОБЛЕМА ОБЩЕСТВЕННОГО ВЫБОРА И НАЦИОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ ВЕНГРИИ (СЕНТЯБРЬ – ДЕКАБРЬ 1944 гг.)..... 64

Сергей АДАМОВИЧ

МЕЖНАЦИОНАЛЬНАЯ СИТУАЦИЯ В УКРАИНЕ НАКАНУНЕ ВСЕУКРАИНСКОГО РЕФЕРЕНДУМА 1 ДЕКАБРЯ 1991 г. 69

ИСТОРИЧЕСКАЯ БИОГРАФИСТИКА

Игорь РАЙКИВСКИЙ

ВЛАДИМИР АНТОНОВИЧ И ГАЛЫЧИНА..... 73

Валерий ОСТРОВСКИЙ

САМВЫДАВНА “АЛЬТЕРНАТИВА” ДМИТРИЯ КВЕЦКА..... 90

Оксана КОГУТ

ГАЛИЦКИЙ ФЕНОМЕН ДРАМЫ: ЛЮБОВЬ И ИГОРЬ ЛИПОВСКИЕ..... 102

ИСТОРИЧЕСКОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ

Андрей КОРОЛЬКО

МУЗЫКАЛЬНО-ХОРОВОЕ ОБЩЕСТВО “БОЯН” НА ПОКУТЬЕ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА..... 110

Олег ПРОЦИВ

ОРГАНИЗАЦИЯ ОХОТЫ И РЫБОЛОВСТВА В БОГОРОДЧАНСКОМ ПОВЕТЕ СЕРЕДИНЫ XIX – НАЧАЛА XX в. 120

Надежда КИНДРАЧУК

ПРОЯВЛЕНИЕ НОНКОНФОРМИЗМА В СРЕДЕ УКРАИНСКОЙ ТВОРЧЕСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ 60-х – 70-х гг. XX в. 126

<i>Олег ОЛЕКСЫШИН</i> ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ТВОРЧЕСКИХ КОЛЛЕКТИВОВ ПРИ- КАРПАТЬЯ В КОНТЕКСТЕ СОВЕТСКОЙ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ СЕРЕДИНЫ 40-х – НАЧАЛА 50-х гг. XX в.	132
--	-----

ИСТОРИЯ РЕЛИГИИ И ЦЕРКВИ

<i>Юрий СТЕЦИК</i> ГОРОДЕНКОВСКИЙ ВАСИЛИАНСКИЙ МОНАСТЫРЬ (1695–1765 гг.).....	127
<i>Татьяна ГОРАН</i> ИЗМЕНЕНИЯ В ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЕ ПЕРЕМЫШЛЬСКОЙ ГРЕКО- КАТОЛИЧЕСКОЙ ЕПАРХИИ В 20–30-х гг. XX в.	143
<i>Игорь ПЫЛЬПИВ, Руслан ДЕЛЯТИНСКИЙ</i> РАЗВИТИЕ БОГОСЛОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ГАЛИЦКОЙ ГРЕКО-КАТОЛИ- ЧЕСКОЙ МИТРОПОЛИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА.....	148
<i>Олег ЕГРЕШИЙ</i> ГЕНДЕРНАЯ ИДЕОЛОГИЯ: НАУЧНЫЙ ДИСКУРС НА ФОНЕ РАЗРУШЕНИЯ ТРАДИЦИИ.....	155

ИСТОРИОГРАФИЯ

<i>Степан КОБУТА</i> ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АДВОКАТОВ СТАНИСЛАВОВЩИНЫ (КОНЕЦ XIX – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX в.): ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР.....	165
<i>Александр МАРУЩЕНКО</i> СОВРЕМЕННАЯ УКРАИНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ О “ГЕНОЦИДНОЙ” ИНТЕР- ПРЕТАЦИИ ВОЛЫНСКОЙ ТРАГЕДИИ 1943 г.	178

ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

<i>Галина СТЕФАНЮК, Юрий КЛООНОВСКИЙ</i> ИЕЗУИТСКИЕ ПАНЕГИРИКИ КАК ИСТОЧНИК К ИЗУЧЕНИЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВА ИИСУСА В СТАНИСЛАВОВЕ (1715–1773 гг.)	182
<i>Лилия ШОЛОГОН</i> ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АКТУАЛИЗИРОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ ИЗ ИС- ТОРИИ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ДВИЖЕНИЯ УКРАИНЦЕВ ГАЛИЧИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА	188
<i>Степан БОРЧУК</i> ПРОБЛЕМАТИКА УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИ- ЖЕНИЯ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ НА СТРАНИЦАХ ЭНЦИКЛОПЕ- ДИЧЕСКИХ И БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ (англ.)	195

ПОЛИТОЛОГИЯ

<i>Николай ГЕНЫК</i> ЛИБЕРАЛИЗАЦИЯ ПОЛИТИКИ ПОЛЬШИ В ОТНОШЕНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ (1975–1991)	207
--	-----

НАУЧНЫЙ ДЕБЮТ

<i>Андрей ПЕТРАШ</i> ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭЗОТЕРИЧЕСКИХ ИДЕЙ В ЕВРОПЕ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX в.	220
--	-----

<i>Христина БОЙЧУК</i> БАРВИНКОВЫЙ ОБРЯД СВАДЕБНОЙ ОБРЯДНОСТИ ГУЦУЛЬЩИНЫ (На материалах с. Мыкуличын Яремчанского района Ивано-Франковской области).....	228
<i>Богдан САВЧУК</i> ПЕРЕПИСКА СТЕПАНА ФЕДАКА В РОССИЙСКОМ ПЛЕНУ С ВЛАДИМИРОМ ОХРИМОВИЧЕМ (АВГУСТ 1915 – ДЕКАБРЬ 1916 гг.).....	233
<i>Роман ЗВАРЫЧ</i> СУДЕБНАЯ РЕПРЕСИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИН СТАНИСЛАВОВСКОГО ВОЕВОДСТВА В СОСТАВЕ ВТОРОЙ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ.....	238
<i>Ирина САВИЦКАЯ</i> ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УКРАИНСКИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ СТАНИСЛАВОВА В МЕЖДУВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1921–1939 гг.).....	243

ХРОНИКА НАУЧНОЙ ЖИЗНИ

<i>Игорь РАЙКИВСКИЙ, Олег ЕГРЕШИЙ</i> ПЕРВЫЕ ГРАБОВЕЦКИЕ ЧТЕНИЯ “АКАДЕМИК ВЛАДИМИР ГРАБОВЕЦКИЙ – УЧЕНЫЙ, ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ” (Всеукраинская научная конференция, 6 декабря 2016 г.)	251
<i>Александр ГУРЖИЙ</i> СТРАНИЦЫ ЛЕТОПИСИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ СЕМЬИ И. ГУРЖИЯ И В.ГРАБОВЕЦКОГО.....	255
<i>Олег ЕГРЕШИЙ, Руслан ДЕЛЯТИНСКИЙ</i> “ЛЬВОВСКИЙ ПСЕВДО-СОБОР 1946 г. В ПРОЦЕССЕ ЛИКВИДАЦИИ ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ СОВЕТСКИМ РЕЖИМОМ” (Всеукраинская научно-практическая конференция к 70-й годовщине псевдособора, 12 апреля 2016 г.).....	258
<i>Олег ЕГРЕШИЙ, Андрей КОРОЛЬКО</i> “ТЕНДЕРНАЯ ИДЕОЛОГИЯ: УГРОЗЫ И ВЫЗОВЫ ДЛЯ ХРИСТИАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ” (Региональная научно-практическая конференция, 10 ноября 2016 г.).....	262
<i>Андрей КОРОЛЬКО</i> ИНФОРМАЦИЯ О ЗАЩИТЕ КАНДИДАТСКИХ ДИСЕРТАЦИЙ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОМ УЧЕНОМ СОВЕТЕ Д 20.051.05 ДВНЗ “ПРИКАРПАТСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ ВАСИЛИЯ СТЕФАНЬКА” У 2013–2016 гг.	265

РЕЦЕНЗИИ

<i>Иван МОНОЛАТИЙ, Лилия ШОГОГОН</i> ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЙ ВЗГЛЯД НА УКРАИНСКУЮ КУЛЬТУРУ.....	269
--	-----

МЕМОРИ

<i>Николай КУГУТЯК, Александр МАРУЩЕНКО</i> ПАМЯТИ ИВАНА ИВАНОВИЧА ЧЕРВИНКИНА-КОРОЛЕВА – ПЕДАГОГА, УЧЕНОГО, НАСТАВНИКА.....	272
--	-----

НАШИ АВТОРА	273
--------------------------	-----

CONTENTS

MEDIUM AEVUM*Myroslav VOLOSHCHUK*

THE PRINCESS GRIFFINA ROSTYSLAVIVNA, HER POLISH MARRIAGE AND HIPOTETICAL RUTHENIAN ENVIRONMENT OF THE COURT..... 12

Andrii STASIUK

THE FRANCISCAN MISSIONS IN RUS' DURING THE REIGH OF YURII II TROYDENOYCH (1325–1340)..... 20

Andriy PAVLYUK

MEROVINGIAN IN LANHOBARSKIY INTER-DYNASTY THE FIGHT 40–70'S. VII.. 27

THE PROBLEM MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY*Nazar LOSCHTYN*

THE JESUITICA IN THE LIBRARY OF THE ORDER OF TRINITARIANS IN STANISLAV 33

Mariana ZASYPKO

DEVELOPMENT OF MEDICINE IN HETMAN AND IN HALF OF XVIII CENTURY.... 42

Uliana KLYMIUK

THE MODEL OF THE FUTURE STATE OF POLES AND UKRAINIAN GALICIA BEFORE WORLD WAR: COMPARATIVE ASPECT..... 45

Oleg MALYARCHUK

AGRICULTURE OF THE IVANO-FRANKIVSK REGION DURING THE PERIOD OF “DEVELOPED SOCIALISM”..... 51

Petro FEDORCHAK, Andriy YAVORSKYI

TO THE ISSUE OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN EMIGRATION IN THE INTERWAR CZECHOSLOVAKIA (1920–1930)..... 56

Ivan PENDZEY

THE PROBLEM OF PUBLIC CHOICE AND THE NATIONAL DEMOCRATIC REVIVAL HUNGARY (SEPTEMBER – DECEMBER 1944)..... 64

Sergiy ADAMOYCH

INTER-ETHNIC SITUATION IN UKRAINE BEFORE THE ALL-UKRAINIAN REFERENDUM DECEMBER 1, 1991..... 69

HISTORICAL BIOGRAPHY*Igor RAIKIVSKYI*

VOLODYMYR ANTONOVYCH AND GALICIA..... 73

Valerii OSTROVSKYI

DMYTRO KVETSKO'S SELF-PUBLISHED “ALTERNATIVE”..... 90

Oksana KOGUT

HALICIAN DRAMATIC PHENOMENON: LIUBOV AND IHOR LYPOVSKI..... 102

HISTORICAL LANDSTUDY*Andrii KOROL'KO*

MUSIC AND CHORAL SOCIETY “BOYAN” IN POKUTTIA IN THE LATE NINETEENTH – EARLY TWENTIETH CENTURIES..... 110

Oleg PROTSIV

THE ORGANIZATION OF HUNTING AND FISHING IN THE REGION BOGORODCHNY MID XIX – EARLY XX CENTURY..... 120

<i>Nadiya KINDRACHUK</i> THE EXPRESSION OF NON-CONFORMITY IN THE ENVIRONMENT OF THE UKRAINIAN CREATIVE INTELLIGENTSIA IN THE 60's – 70's Of THE XX th CENTURY	126
<i>Oleg OLEKSYSCHYN</i> THE ACTIVITY PROFESSIONAL ART GROUPS PRYKARPATTYA IN THE SOVIET CULTURAL POLICY.....	132

HISTORY OF RELIGION AND CHURCH

<i>Jurij STETCYK</i> BASILIAN MONASTERY IN HORODENKA (1695–1765 YEARS).....	137
<i>Tetyana GORAN</i> THE CHANGES IN THE ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL STRUCTURE OF PRZE- MYSL GREEK CATHOLIC EPARCHY IN 20-30-M YEARS XX CENTURY.....	143
<i>Igor PYLYPIV, Ruslan DELYATYNSKYI</i> DEVELOPMENT THEOLOGICAL EDUCATION IN GALICIAN GREEK CATHOLIC METROPOLITAN IN THE SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURY.....	148
<i>Oleg YEGRESHIY</i> GENDER IDEOLOGY: SCIENTIFIC DISCOURSE ON THE BACKGROUND OF THE DESTRUCTION OF TRADITION.....	155

HISTORIOGRAPHY

<i>Stepan KOBUTA</i> PROFESSIONAL AND SOCIAL-POLITICAL ACTIVITY OF LAWYERS OF THE STANISLAVIV REGION (END OF XIX th – FIRST HALF OF XX th CENTURIES): HISTORIOGRAPHICAL REVIEW.....	165
<i>Oleksandr MARUSCHENKO</i> MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY ON THE “GENOCIDE INTERPRETA- TION” OF THE VOLYN TRAGEDY IN 1943.....	178

STUDY OF SOURCES

<i>Galyna STEFANYUK, Yuriy KLONOVSKY</i> JESUIT PANEHIRNYK AS THE RESOURCES FOR THE STUDY OF SOCIETIES JESU IN STANYSLAVIV (1715–1773) rr.	182
<i>Liliya SHOLOGON</i> GENERAL DESCRIPTION OF ACTUALIZED SOURCES HISTORY OF NATIONAL UKRAINIAN CULTURAL MOVEMENT OF GALYCHYNA SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURY.....	188
<i>Stepan BORCHUK</i> REGIONAL STUDIES ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE – 26-VOLUME “HISTORY OF CITIES AND VILLAGES UKRAINIAN SSR”.....	195

POLITOLOGY

<i>Mykola GENYK</i> LIBERALIZATION OF NATIONAL MINORITIES POLICY OF POLAND (1975–1991).....	207
---	-----

SCIENTIFIC DEBUT

Bohdan SAVCHUK

CORRESPONDENCE STEPAN FEDAK IN RUSSIAN CAPTIVITY WITH VOLODYMYR OKHRYMOVYCH (AUGUST 1915 – DECEMBER 1916)..... 220

Hrystyna BOYCHUK

VINCA ORDINANCES IN HUTSUL MARRIAGE CEREMONY (ON MATERIALS WITH MYKULYCHYN YAREMCHE DISTRICT OF IVANO-FRANKIVSK REGION)..... 228

Andrii PETRASCH

THE HISTORICAL BACKGROUND FORMATION IDEAS IN EUROPE THE END XIX – THE BEGINNINGS OF XX CENTURY..... 233

Roman ZVARYCH

THE JUDICIAL REPRESSION OF NATIONAL MINORITIES STANISLAVIV PROVINCE IN THE COMPOSITION OF THE SECOND POLISH REPUBLIC..... 238

Iryna SAVITSKA

THE ACTIVITY OF UKRAINIAN PROFESSIONAL SCHOOLS IN STANISLAVIV IN THE INTERWAR PERIOD (1921–1939)..... 243

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Igor RAIKIVSKYI, Oleg YEGRESHIY

THE FIRST READING HRABOVETSKYY “ACADEMICAN VOLODYMYR HRABOVETSKYY – SCIENTIST, PUBLIC FIGURE” (the national conference, December 6, 2016)..... 251

Olexander GURZHIY

PAGE CHRONICLE RELATIONS AND FAMILIES I. GURZHIY AND V. HRABOVETSKYY..... 255

Oleg YEGRESHIY, Andrii KOROL'KO

“LVIV PSEUDOSOBOR 1946 IN THE PROCESS OF LIQUIDATION OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH BY THE SOVIET REGIME” (the scientific-practical conference for 70 Lviv pseudosobor, 12 April 2016)..... 258

Oleg YEGRESHIY, Ruslan DELYATYNSKYI

“GENDER IDEOLOGY1: THREATS AND CHALLENGES FOR CHRISTIAN IDENTITY” (the regional scientific-Practical Conference, 10 November 2016)..... 262

Andrii KOROL'KO

INFORMATION DEFENSE OF THESES IN THE SPECIALISED SCIENTIFIC COUNCIL D 20.051.05 SHEE “VASYL STEFANYK PRYCARPATHIAN NATIONAL UNIVERSITY” IN 2013–2016..... 265

REVIEWS

Ivan MONOLATIY, Lilya SHOLOHON

CIVILIZATION VIEW ON UKRAINIAN CULTURE..... 269

MEMORY

Mykola KUHYTYAK, Oleksandr MARUSCHCHENKO

MEMORY OF IVAN CHERVINKIN-KOROLYOV: THE TEACHER, SCHOLAR, MENTOR..... 272

OUR AUTHORS..... 273

MEDIUM AEVUM

УДК 929.5+929.7(438)(=011)“1”

Мирослав ВОЛОЩУК

КНЯГИНЯ ГРИФІНА РОСТИСЛАВІВНА, ЇЇ ПОЛЬСЬКИЙ ШЛЮБ ТА ЙМОВІРНЕ РУСЬКЕ ОТОЧЕННЯ ДВОРУ*

Стаття присвячена малодослідженій в історичній науці проблемі реконструкції імовірного руського оточення виданих заміж за західноєвропейських володарів руських князівен з династії Рюриковичів. На прикладі доньки колишнього галицького князя Ростислава Михайловича – Грифіни (Атрипінї), доволі добре занотованої різноплановими джерелами польського і чеського походження, автор спробував встановити ймовірно руського походження осіб серед її оточення після одруження із серадзьким князем Лешекком Чорним. Складність завдання полягає не тільки у її виданні заміж не з Русі, а, мабуть, з підпорядкованої батькові нареченої угорської Мачви чи котрогось зі столичних угорських центрів (Естергом, Секешфехервар), але й також у відсутності у представників курії княгині характерних предикатів (*Ruthenus, Orros/us* та ін.), за якими можна було б спробувати встановити їхню земельну (етнічну чи релігійну) належність.

Ключові слова: Грифіна Ростиславівна, Лешек Чорний, Русь, польські землі, Пясти, Рюриковичі, Бела IV, Кунегунда Ростиславівна, Пшемисл Оттокар II, Чехія.

Від моменту християнізації династії Рюриковичів, а разом з тим – навернення до нової віри усіх інших поступово підкорених східнослов'янських і не тільки земель та *gentes* між Карпатами на заході та Волгою на сході, а також від Новгороду на півночі та причорноморського узбережжя на півдні, розширювалася й географія укладення матримоніальних зв'язків із сусідніми суверенами. Десятки княжних упродовж X–XIV ст. виїхало лише до країн Західної Європи. Про життя деяких з них залишилося немало писемних свідчень, портретних зображень та реальних артефактів, які, крізь призму матеріальної культури, відтворювали окремі сторінки біографії цих жінок.

До середини XIV ст. найбільше знаємо про долю й оточення трьох осіб: доньки великого київського князя Ярослава Володимировича – Анни, королеви Франції (*Anna, Agnesa*, 1051–1060)¹, дружини Генріха I (*Henri*, 1008–1060) та після його смерті – графа Рауля де Крепі (*Raoul de Crépy*, † 1074); доньки колишнього новгородського князя Ярослава Володимировича (бл. 1155–1165 – кінець 1205–1209) – Гримислави (*Grimislava*)², краківсько-сандомирської княгині (1208/1209–1211 – до 1227), вдови польського володаря Лешка Білого (*Lestko Albus*, 1184/1185–1227); і, врешті, доньки колишнього галицького князя Ростислава Михайловича (бл. 1223 – після 1264), а від 1247 р. господаря розташованої на півдні угорських володінь династії Арпадів Мачви – Кунегунди (*Cunegundis*)³, королеви Чехії (1261–1278), дружини короля Пшемисла II Оттокара (*Primislaus*, 1231–1278).

Найчастіше, як свідчать генеалогічні студії, руські князі впродовж XI–XIV ст. родичалися із Пястами. Відтак, немає нічого дивного, що однією із княгинь, про яку відомо після її заміжжя найбільше – дружина, а згодом вдова польського володаря Лешка Білого Гримислава. А, в цілому, русько-польські шлюби XI–XIV ст., пов'язані із виїздом княжних з династії Рюриковичів до земель Пястів, відповідно до цілого ряду ґрунтовних досліджень, мають наступний вигляд⁴.

1. Конкубінат Предслави з Болеславом Хоробрим (1018–?).
2. Казимир Відновитель та Добронега-Марія Володимирівна або Ярославівна (б. 1041–1058) **.

* Збір матеріалів та підготовку статті уможливила стипендіальна підтримка програми *Erasmus Mundus (Ianus II)* під час перебування в Лодзькому університеті (Польща, 2015–2016).

** В дужках вказано період перебування осіб у шлюбі. У даному випадку не завжди деталізуємо місце князювання перелічених польських і руських володарів з огляду на постійну змінність.

3. Болеслав II Сміливий та Вишеслава Святославівна (? 1067–? 1089).
4. Мешко II Щедрий та *Ruthena puella*, може Євдокія Ізяславівна (1088–1089).
5. Болеслав III Кривоустий та Збислава Святополківна (1102/1103 – до 1114).
6. Болеслав IV Кучерявий і Верхуслава Всеволодівна (1136–1150/1167).
7. сілезький князь Болеслав Високий та Звенислава Всеволодівна (1142 – до 1163).
8. Мешко III Старий і Євдокія Ізяславівна може Юрійвна (1151–1154/1158–1159 – після 1198).
9. Одо, син Мешка III Старого та N донька Ярослава Володимировича або Володимира Ярославовича (до 1184/1187–?).
10. мазовецький князь Конрад і Агафія Святославівна (1207–1208/1209–1247).
11. Лешек Білий та N донька Інгваря Ярославовича (1207–1208).
12. Лешек Білий та Гримислава Ярославівна (1208/1209–1211 – до 1227).
13. Болеслав Конрадович та Анастасія Олександрівна (до 1245–1248).
14. Земовит Конрадович та Переяслава, може Данилівна (1251/1255–1262).
15. Лешек Чорний та Грифіна Ростиславівна (1265–1271/1274).
16. битомський князь Казимир і Гелена Львівна (до 1278–1312).
17. Земовит Казимирович та Анастасія Львівна (1296/1300–1312).
18. Тройден і Марія Юрійвна (до 1309–1341).

З-посеред перелічених шлюбів попри, найбільшу кількість писемних та матеріальних джерел, які засвідчили життя дворі вдови Лешека Білого Гримислави, певне уявлення можна також скласти про оточення ще однієї непересічної постаті польсько-руської середньовічної історії Грифіни (Агрипини) Ростиславівни (*Griffa, Griffina*, біля 1249 – між 1305/7–1309).

З огляду на не настільки добре досліджену генеалогію Ольговичів (як, наприклад, волинських Мстиславовичів чи навіть галицьких Ростиславовичів), до роду яких належав Ростислав Михайлович (біля 1219 – після 1264) та його діти, біографія Грифіни, як і її батька, братів і сестер, потребує глибшого та комплекснішого вивчення. Одним із перших її належність до Пястів через одруження із сарадзьким правителем Лешекком Чорним (*Lestko Niger*, 1241–1288) наприкінці XIX ст. дослідив польський історик Освальд Бальзер⁵. Окремі біографічні відомості про саму княгиню на її шлюб згодом доповнили Ян Тенговський та Казімеж Яшінський⁶.

Матримоніальний союз, датований Анналами Траски 1265 р.⁷, дозволяє зробити висновок про його укладення після смерті батька нареченої. Тому, частково перефразовуючи й доповнюючи слова Я. Тенговського, одруження Лешека із Грифіною не до кінця виглядало повноцінним на тлі русько-польських міждинастичних відносин XIII ст., адже батько (чи його оточення на чолі із матір'ю – донькою короля Угорщини Бели IV (*Bela*, 1206–1270), принцесою, господаркою Мачви, Анною), хоча й належав до Рюриковичів, видавав свою дитину заміж поза межами вотчинних земель⁸. Відтак, на перший погляд, шукати серед оточення княжни когось із попереднього місця проживання сім'ї у Києві, Чернігові, Перемишлі, Галичі чи Луцьку (духівників і вельмож, які могли супроводжувати родину під час систематичних переїздів упродовж 1235–1247 рр., доки та не осіла на півдні угорських земель) виглядало б відвертою авантюрою.

Однак одружений близько 1242 р. із донькою Бели IV Анною і оселений після 1247 р. у Мачві (тепер – не локалізована місцевість Воєводини, Сербія) князь Ростислав не вперше брав участь у подібних делікатних справах. За результатами Віденської угоди 1260 р. щодо поділу спадщини династії австрійських герцогів Бабенбергів, Арпади у якості гаранту дотримання договору ініціювали шлюб чеського короля Пшемисла II Оттокара (*Primislaus*, 1231–1278) зі старшою Ростиславівною – Кунегундою (*Cunegundis*, † 1285).

Королева Кунегунда одна із найбільш опривілейованих увагою хроністів⁹ та авторів актового матеріалу жінок королівства XIII–XIV ст.¹⁰. Освіченість та активне листування першої дами Чехії підтверджена величезним за обсягом матеріалом, серед адресатів якого – супруг, німецькі володарі та їхні дружини тощо¹¹. Етнічність оточення цієї жінки упродовж двох найяскравіших періодів її діяльності 1261–1278 і 1278–1285 рр. продовжує залишатися невстановленою, хоча про особистого духівника, послів королеви та інших придворних

джерела повідомляли неодноразово¹². “За замовчування” чеська історична наука певне вважає цих людей представниками місцевої знаті. На загал до загибелі чоловіка у битві на Моравському полі 26 серпня 1278 р. кількість куріалів, за нашими підрахунками, становила щонайменше 20 занотованих документами осіб.

Зокрема у конфірмаційній грамоті Кунегунди Вишеградській церкві (тепер – місто Прага, Чеська Республіка) щодо земель села *Budech* (тепер – мабуть, топонім у околицях міста Прага, Чеська Республіка), виданому 15 червня 1262 р. свідками записані кілька осіб, походження яких особливо цікаве. Крім матері (*venerabilis mater nostra Anna de Galatia, de Machow et de Bosna*) іншими близькими вінченосній особі записані скарбник Андрій (*Andreas summus camerarius*) підचाший Домаслав (*Domazlaus pincerna*), придворний маршал Судислав (*Sdzizlaus marsalcus*) та інші, деякі з яких не названі за іменами¹³. При королеві за потреби перебував сповідник-домініканець Захарія¹⁴ і брат того ж ордену на ймення Протива*.

Не дивлячись на слов'янський іменослов однозначно залічити усіх близьких королеві Кунегунді до умовного “руського світу” некоректно, адже їхнє угорське або й чеське походження також цілком можливе, і навіть доволі природне, враховуючи обставини укладення цього шлюбу. Але й руського супроводу доньки Ростислава Михайловича у Прагу під час одруження 1261 р. відкидати не варто, бо князя до угорських земель, починаючи з 1242 р., точно супроводжувала невстановленої кількості свита колишніх чернігівських і галицьких бояр, зокрема й духівники¹⁵. Вистачало вихідців з Русі й серед мендикантів – францисканців та домініканців, які подекуди користувалися повагою і увагою Рюриковичів не тільки у власних землях, а й поза ними¹⁶.

Наведений приклад неоднозначності походження найближчого оточення королеви Кунегунди дозволяє припустити схожість у випадку зі шлюбом її молодшої сестри та Лешека Чорного.

Придворне життя Грифіни в подружжі 1265–1271/1274 рр., до смерті колишнього чоловіка 1288 р. та після неї – *terminus ante quem* 1305/7–1309 р., коли княгиня померла, відоме добре за польськими наративами¹⁷, агіографіями¹⁸ та актами¹⁹, зокрема виданими й нею ж²⁰. Узагальнення й доповнення життєпису жінки певною мірою довершив польський автор XV ст. Ян Длугош²¹. Народження жінки історики зазвичай датують найраніше 1246 р.²², тобто, імовірно в часі проживання батьків на кордоні з Галицькою землею у східних комітатах Угорщини. Втім, видання заміж Грифіни відбувалося вже після смерті батька, й, як відтворюють джерела, протікало не вельми успішно. Один із найдраматичніших, з одного боку, а з іншого – найанекдотичніших випадків, який врешті решт призвів до розлучення, нездатність чоловіка зачати дитину. Розлого цей сюжет відображений Я. Длугошем²³.

У вище означені періоди перебування доньки Ростислава Михайловича в польських землях 1265–1271/1274 і 1271/1274–1288 рр., відповідно, нам не відомі випадки безпосереднього ведення княгинею офіційного діловодства. Один із перших, уцілілих актів Грифіни датується 31 січня 1293 р.²⁴. За ним, а також іншими її дипломами 1293–1299 рр. легко відтворити оточення на той час уже вдови Лешека Чорного, про етнічність якого говорити дійсно вельми важко, навіть вдаючись до глибшого аналізу імен, предикатів, прізвищ та урядів. Задля хоча б гіпотетичної класифікації таких, наближених до курії краківської княгині осіб, їхніх урядів й посад, ми поділили наступним чином:

- a) з, радше, польськими іменами (або польського походження), руських варіантів яких не зустрічаємо в літописанні;
- b) із теоретичною (*sic!*) можливістю латинізації або подвійного вживання в землях як Пястів так і Рюриковичів;

* Ім'я Протива (*Protiba*), зокрема, серед знатних вельмож зустрічається в оточенні чеського і моравського князя Беджиха (*Fridericus*, 1172–1173, 1178–1189) нобілів Руса і Держислава упродовж 80–90-х рр. XII ст., а також відоме в історії роду *Russoni de Luticz* XIV ст. Не факт, що іменослов із кореневою основою на *Rus-* має стовідсоткове відношення до нашої проблеми, втім, не врахувати окреслених випадків також було б невірно. (див.: Волощук М. М. “Русь” в чеських землях (Богемія, Моравія, Силезія) XI–XIV вв.: избранные проблемы / М. Волощук // *Rossica antiqua*. – СПб., 2014. – № 2. – С. 24).

- c) радше непольські;
d) такі, що важко піддаються окресленню.

Таблиця № 1

№ п/п	Оточення княгині Грифіни (1293–1299). Імена				
	Рік, джерело	Радше типово польські	Вірогідність подвійного ужитку та латинізації	Радше непольські	Чітко невстановленого ужитку
1	2	2	3	4	5
1.	31.01.1293 KDM, T.2 21.12.1293 KDM, T.2 1.03.1296 KDM, T.2	Matia , dominus, capellanus et procurator			
2.	31.01.1293 KDM, T.2 2.11.1293 KDM, T.2 21.12.1293 KDM, T.2 1.03.1296 KDM, T.2 September 1299 KDM, T.1		Nicolaus dictus Iasczorka/Iascorka (латинізоване – <i>Микола</i> або <i>Микула Ящірка</i>), comes, iudex curie	?	
3.	31.01.1293 KDM, T.2 2.11.1293 KDM, T.2 1.03.1296 KDM, T.2		Philippus (латинізоване – <i>Філіп</i> , хоча ім'я не так часто зустрічається в літописанні), comes, minister		
4.	31.01.1293 KDM, T.2 2.11.1293 KDM, T.2 21.12.1293 KDM, T.2 1.03.1296 KDM, T.2 September 1299 KDM, T.1		Paulus filius Threbe (латинізоване – <i>Павло</i>), comes, minister		
5.	31.01.1293 KDM, T.2 21.12.1293 KDM, T.2 1.03.1296 KDM, T.2				Selcho , minister
6.	31.01.1293 KDM, T.2 September 1299 KDM, T.1	Adam de Zaslone			

Продовж. табл. 1

1	2	2	3	4	5
7.	31.01.1293 KDM, T.2 2.11.1293 KDM, T.2 21.12.1293 KDM, T.2 1.03.1296 KDM, T.2		Petrus (латинізоване – Петро), notarius		
8.	2.11.1293 KDM, T.2 21.12.1293 KDM, T.2 September 1299 KDM, T.1	Boguphal , capellanus, canonicus Sandomiriensi			
9.	2.11.1293 KDM, T.2 21.12.1293 KDM, T.2 1.03.1296 KDM, T.2 September 1299 KDM, T.1		Nicolaus dictus Panczek (латинізоване – Микола , прозваний Пончик), comes, minister		
10.	2.11.1293 KDM, T.2		Paulus (латинізоване – Павло), minister ²⁵		
11.	September 1299 KDM, T.1		Stephanus (латинізоване – Щепан, Степан), comes, procurator		
12.	September 1299 KDM, T.1	Boguta , minister			
13.	September 1299 KDM, T.1		Iacobus (латинізоване – Яків), plebanus. У даному випадку вірогідність невелика через духовний сан особи, радше католика		

Із перелічених осіб імена деяких синхронізуються з іменами, наприклад, галицького й волинського боярства (Філіп, Щепан, Микула та інші), втім зі стовідсотковою впевненістю засвідчувати їхнє польське походження не можна. В землях Пястів такі ж імена чи прізвиська (*Iasczorka/Iascorka*, наприклад) були часто вживаними.

Узагальнено оточення Грифіни згадується Я. Длугошем. Зокрема, під час похоронів Болеслава Сором'язливого 1279 р. Лешек Чорний і Грифіна брали участь у складі чисельної групи вельможних осіб, серед яких могли бути не лише поляки²⁶. Імовірно саме так опис поховання став відомий авторові так званого Галицько-Волинського літопису: “Того” лѣта . престависа великий князь Краковський Болеславъ . добрий тихий . кроткий смиреный . незлобивый . поживъ же лѣта много . и тако . во старости добръ ѿиде ко Г^оу . тѣло же его спратавше . положиша е во цркви стго Францишка . в городѣ Краковѣ .”²⁷. У 1285 р. під час заколоту проти краківського князя і його дружини ті були змушені переховуватися у міській фортеці з незначним оточенням, походження якого невідоме²⁸. Імовірно саме ці люди супроводжували подружжя до Угорщини під час татарського нападу на польські землі

1288 р.²⁹. Про відправлення якихось послів до чеського короля, племінника Грифіни – Вацлава II (*Venceslaus* † 1305) із проханням обійняти престол у Кракові, Я. Длугош згадав також під 1291 р.³⁰. Відзначає чисельне оточення княгині й дослідник канцелярії Лешека Чорного Зигмунд Мазур, який, втім, не конкретизував етнічну належність цієї знаті³¹. Точно відомо, що серед наближених до жінки вельмож певний час перебував ймовірно рідний брат Грифіни – Прокоп, єпископ Кракова упродовж 1293–1295 рр.*.

Вдову польського володаря Вацлав II після невдалої спроби заволодіти польськими землями відвіз до Праги, де та й померла після 1303 р.³².

Отже, із уцілілих досі джерельних свідчень про шлюб та оточення доньки руського князя та господаря Мачви Ростислава Михайловича Грифіни можемо скласти доволі умовну “мозаїку” придворного життя у шлюбі з Лешекком Чорним, в якій чимало сегментів досі з об’єктивних причин залишаються невідомими. Етнічність тринадцятиох відомих з оточення княгині осіб – одне із таких проблемних питань. Відсутність належної кількості характерних окреслень, за якими можна було б реконструювати походження хоча б частини з них – типова для даного періоду історіописання польських земель. Етнічними типу *Ruthenus* стають власливими для джерел наративного жанру та офіційного діловодства (роботи канцелярій), радше у другій половині XIV–XV ст. Лише вкрай обережно (*sic!*) можна припустити, що носії імен *Nicolaus* (Микола або Микула), *Philippus* (Філіп), *Stephanus* (Степан, Щепан) могли б потрапити до оточення краківської княгині з числа руської знаті її батька.

¹ Див. найважливіші студії, присвячені доньці Ярослава Мудрого: Labanoff A. de Rostoff. Recueil de pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès épouse de Henri Ier, roi de France, et fille de Jaroslav Ier, grand-duc de Russie / de Rostoff A. Labanoff. – Paris : Typographie de Firmin-Didot, 1825. – 60 p.; Caix de Saint-Aymour A. Anne de Russie, reine de France et comtesse de Valois au XIe siècle / A. Caix de Saint-Aymour. – Paris : Honoré Champion Libraire, 1896. – deuxième édition. – 117 p.; Bautier R.–H. Anne de Kiev, Reine de France et la politique royale au XIe siècle. Étude critique de la documentation / R.–H. Bautier // Revue des études slaves. – Paris, 1985. – Т. LVII. – F. 4. – P. 539–564; Мусин А. Анна Киевская: между историей и историографией / А. Мусин // Князя доба: історія і культура. – Львів, 2014. – Вип. 8. – С. 145–172; див. також науково-популярний нарис про Анну Ярославну: Dolorme Ph. Anne de Kiev. Épouse d’Henri Ier mère de Philippe Ier / Ph. Dolorme. – Histoire des Reines de France. – Paris : Pygmalion, 2015. – 272 p.

² Zabłocki W. Grzymysława Ingwarówna, księżna krakowsko-sandomierska / W. Zabłocki. – Kraków : Universitas, 2012. – 181 s.

³ Novák J. B. Kritika listáře královny Kunhuty / J. B. Novák // Sborník prací historických. K šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra Jaroslava Golla / [red. J. Bidlo, G. Friedrich, K. Krofta]. – v Praze : Nákladem hist. klubu, 1906. – S. 124–152; Mendl B. Listy královny Kunhuty králi Přemyslovi / B. Mendl. – Praha : Emporium, 1921. – 69 s.; Mendl B. Listy královny Kunhuty králi Přemyslovi / B. Mendl. – Praha : Akropolis, 1997. – 55 s.; Libor J. In ordine Cruciferorum Christo militavit. K osudům Ješka, syna Závěše z Falkenštejna a královny Kunhuty / J. Libor // Český časopis historický. – 2000. – R. 98. – Č. 3. – S. 453–475. в тому числі – науково-популярний огляд життя королеви Чехії: Лужницький Г. Любов і політика княжни руської і королеви чеської. Сторінка із чесько-українських взаємин XIII ст. / Г. Лужницький // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – К., 2000. – Вип. 35–36. – С. 90–93.

⁴ Balzer O. Genealogia Piastów / O. Balzer. – Kraków : Avalon, 2005. – S. 161–162, 164, 220, 283, 295, 478, 581–583, 602–606, 759–760; Jasiński K. Księżna dobrzyńska Anastazja i jej regencja / K. Jasiński // Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin / [red. J. Chrobaczyńskiego, A. Jureczki i M. Śliwy]. – Kraków : Secesja, 1993. – S. 425–433; Tęgowski J. Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu / J. Tęgowski // Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie / [red. T. Chynczewskiej-Hennel i N. Jakowenko]. – Lublin : Instytut

* Під час міжнародної конференції “Польща, Русь і Угорщина X–XIV ст. в міжнародних відносинах”, що 16–17 червня 2014 р. проходила в Інституті історії Польської академії наук у Варшаві автор цих рядків запропонував версію походження краківського владика Прокопа з родини колишнього галицького князя Ростислава Михайловича – батька дружини польського князя Лешека Чорного Грифіни. Відтак Прокоп був її рідним братом. Стаття під назвою “Єпископ Кракова *Procopius de Russia* (1293–1295 рр.): етнічність та генеалогічна належність” має підсумувати результати нашого виступу на цій конференції.

- Europy Środkowo-Wschodniej, 2000. – S. 7–36; Jasiński K. Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich / K. Jasiński // Biblioteka Genealogiczna / [red. M. Górnego, Poznań]. – Wrocław : Wyd-wo Historyczne, 2001. – T. 3. – S. 29, 36–37, 67–70, 99–104, 130–132; Назаренко А. Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. / А. Назаренко. – М. : Языки русской культуры, 2001. – С. 547–548, 563, 565, 581; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich / D. Dąbrowski. – Poznań ; Wrocław : Wyd-wo Historyczne, 2002. – S. 217–226, 232–240, 243; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów / K. Jasiński. – Poznań : Wyd-wo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół nauk, 2004. – S. 139, 181, 189, 229, 233, 241–242; Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л. Войтович. – Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006. – С. 272–273, 350, 357–358, 411, 469, 501, 506–507, 523; Dąbrowski D. Dwa ruskie małżeństwa Leszka Białego. Karta z dziejów Rusi halicko-wołyńskiej i stosunków polsko-ruskich w początkach XIII wieku / D. Dąbrowski. // Roczniki historyczne. – 2006. – R. 72. – S. 78, 85, 91; Jasiński K. Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdniccy, ziebiccy, głodowscy, żagańscy, oleśniccy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy / K. Jasiński. – Kraków : Avalon, 2007. – S. 63; Dąbrowski D. Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenie (do połowy XIV wieku) / D. Dąbrowski. – Kraków : Avalon, 2008. – S. 202, 207, 319–320, 380, 389–399, 588, 621, 656–669, 780; Рас G. Kobiety w dynastii Piastów. Rola społeczna Piastowskich żon i córek do połowy XII wieku – studium porównawcze / G. Рас. – Toruń : Wyd-wo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. – S. 185–186; Домбровский Д. Genealogia Мстиславичей. Первое поколение (до начала XIV в.). Издание исправленное и дополненное / Д. Домбровский. – СПб. : ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2015. – С. 344–348, 379–384, 412–422, 642–648, 681–695, 715–725, 729–731, 742.
- ⁵ Balzer. O. Op. cit. – S. 581–583.
- ⁶ Tęgowski J. Kontakty rodzinne. – S. 28–29; Jasiński K. Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich. – S. 99–104.
- ⁷ “Князь Лешек за дружину взяв собі Грифіну”, “Dux Lestko duxit Griphinam uxorem suam”, Rocznik Traski // Monumenta Poloniae historica (далі – MPH) : in 6 t. / [ed. A. Bielowski]. – Lwów : Nakładem własnym, 1872. – T. 2. – S. 839.
- ⁸ Tęgowski J. Kontakty rodzinne. – S. 28.
- ⁹ Veršované letopisy // Fontes rerum Bohemicarum (далі – FRB) / [ed. J. Emler]. – v Praze, 1882. – T. 3. – S. 233; Die Pehemische Cronica dewcz // FRB / [ed. J. Emler]. – v Praze, 1882. – T. 3. – S. 288; Letopisové Jindřicha Heimburského // FRB / [ed. J. Emler]. – v Praze, 1882. – T. 3. – S. 320; Neplacha, opata Opatovského, krátká kronika Římská a Česká // FRB / [ed. J. Emler]. – v Praze, 1882. – T. 3. – S. 474–475, 477; Kronika Jana z Marignoly // FRB / [ed. J. Emler]. – v Praze, 1882. – T. 3. – S. 571; Petra Žitaského kronika zbraslavská // FRB / [ed. J. Emler]. – v Praze, 1884. – T. 4. – S. 4, 12, 22–26; Kronika Beneše z Weitmile // FRB / [ed. J. Emler]. – v Praze, 1884. – T. 4. – S. 459–460.
- ¹⁰ Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae : In 6 p. / [opera J. Emler]. – Pragae, 1882. – Pars 2 (1253–1310). – S. 129, 137, 201, 207, 226–227, 290–291, 305, 441, 486, 496, 520–521, 526, 529, 549, 577, 587, 593, 740, 873, 978–979, 1019, 1060, 1184.
- ¹¹ Ibidem. – S. 146–147, 199, 227, 248–249, 290–291, 491–492, 495, 500, 516–518, 520, 528, 545, 579, 978, 1069, 1075, 1176–1177, 1228–1229.
- ¹² Ibidem. – S. 147, 248–249, 545.
- ¹³ Ibidem. – S. 147.
- ¹⁴ Ibidem. – S. 249.
- ¹⁵ Див. зокрема деякі випадки, які, втім, вимагають докладнішого вивчення (Волощук М. “Русь” в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / М. Волощук ; [відп. ред. Л. В. Войтович]. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2014. – С. 177, 268–269, 373, 379).
- ¹⁶ Див.: Стасюк А. Миссии францисканцев на Русь и в Золотую Орду в середине – второй половине XIII в. / А. Стасюк // CR / [pod red. V. Nagirnego]. – Kraków, 2013. – Series I. – V. 3. (Rus’ during the epoch of Mongol invasions (1223–1480). Publication after 3rd International Conference, Warsaw, 15–17th November 2012). – S. 114–115; Его же. Доминиканцы и францисканцы на страницах Галицко-Волынской летописи / А. Стасюк // CR / [pod red. V. Nagirnego]. – Kraków, 2014. – Series I. – V. 4. (Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion (10th–16th c.). Publication after 4th International Conference, Mogilno, 14–16th November, 2013). – S. 194–196.
- ¹⁷ Rocznik Traski. – S. 839, 841, 843, 846, 851; Rocznik franciszkański krakowski // MPH : in 6 t. – Lwów : W Komisie księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1878. – T. 3. – S. 51; Rocznik małopolski // MPH : in 6 t. – Lwów : W Komisie księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1878. – T. 3. – S. 171, 173–175, 185.

- ¹⁸ Vita sanctae Hedwigis ducissae Silesiae (Vita maior, vita minor, genealogia) / [wydał Dr. A. Semkowicz] // MPH. – Lwów : Nakładem Akademii Umiejętności w Krakowie, 1888. – T. 4. – S. 650; Vita et miracula sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis / [wydał Dr. W. Kętrzyński] // MPH. – Lwów : Nakładem Akademii Umiejętności w Krakowie, 1888. – T. 4. – S. 728.
- ¹⁹ Kodeks dyplomatyczny Małopolski (dalej – KDM) / [ed. F. Piekosiński]. – Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności Krakowskiej, 1876. – T. 1 : 1178–1386. – S. 133; KDM / [ed. F. Piekosiński]. – Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności Krakowskiej, 1886. – T. 2. – S. 187, 207.
- ²⁰ KDM. – T. 1. – S. 159–161; KDM. – T. 2. – S. 189–194, 199–200.
- ²¹ Długossii Joannes. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae : in 10 libros / Joannes Długossii ; [komit. red. Z. Kozłowska-Budkowa i in.]. – Warszawa : PWN, 1975. – Lib. 7–8. – S. 146, 175, 189, 206, 235, 247, 254–255, 262–263.
- ²² Jasiński K. Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich. – S. 100.
- ²³ Długossii Joannes. Op. cit. – Lib. 7–8. – S. 189.
- ²⁴ KDM. – T. 2. – S. 189–191.
- ²⁵ У даному випадку важко сказати, хто допустився помилки, двічі записавши ім'я урядника Павла в акті від 2 листопада 1293 р.: нотар Микола чи польський дослідник Францішек Пекосіньський при упорядкуванні актів 1886 р. Але, імовірно, в оточенні Грифіни було двоє урядників Павлів, патронім одного з яких – *filiius Threbe*, відомий.
- ²⁶ Długossii Joannes. Op. cit. – Lib. 7–8. – S. 206.
- ²⁷ Ипатьевская летопись // ПСРЛ / [с предисловием Б. М. Клосса]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – Т. 2. – Изд. 2. – Стб. 880.
- ²⁸ Długossii Joannes. Op. cit. – Lib. 7–8. – S. 235.
- ²⁹ Ibidem. – S. 247.
- ³⁰ Ibidem. – S. 263. Див. також: Barciak A. Czechy a ziemie południowej Polski w XIII oraz w początkach XIV wieku. Polityczno-ideologiczne problemy ekspansji czeskiej na ziemie południowej Polski / A. Barciak. – Katowice : Uniwersytet Śląski, 1992. – S. 116–117.
- ³¹ Mazur Z. Studia nad kancelarią księcia Leszka Czarnego / Z. Mazur. – Wrocław : Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1975. – S. 94–95, 172.
- ³² Jasiński K. Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich. – S. 102.

Статья посвящена малоизученной в исторической науке проблеме реконструкции вероятного русского окружения выданных замуж за западноевропейских правителей русских княжон из династии Рюриковичей. На примере дочери бывшего галицкого князя Ростислава Михайловича – Грифины (Агриппины), жизнь которой довольно хорошо описана разноплановыми источниками польского и чешского происхождения, автор попытался установить вероятное русское происхождение лиц в ее окружении после бракосочетания с серадзским князем Лешком Черным. Сложность задачи заключается не только в браке, заключенном не на территории Руси, а, вероятно, с подчиненной отцу невесты венгерской Мачвы либо же одного из столичных венгерских центров (Эстергом, Секешфехервар), но также и в отсутствии у представителей курии княгини характерных предикатов (Ruthenus, Orros/us и др.), по которым можно было бы попытаться установить их земельную (этническую или религиозную) принадлежность.

Ключевые слова: Грифина Ростиславовна, Лешек Черный, Русь, польские земли, Пясты, Рюриковичи, Бела IV, Кунегунда Ростиславовна, Пшемисл Оттокар II, Чехия.

The article is dedicated to the unexplored problem of the reconstruction of the hypothetical Ruthenian curia of the Princess from Ryuryk dynasty married with a West-European rulers. The author has tried (on the exemplar of the daughter of the former Galitian Prince Rostyslav Mykhaylovych – Griffina, or Agrippina, which has very well documented in the Polish and Czech sources) to show the verisimilar Ruthenian environment before the marriage of Dux of Seradz Lestko Niger. It's very difficult problem, because she was married not from Rus', but from Hungarian Machva or one of capital Hungarian centre (Esztergom, Székesfehérvár), when her father resided like dominus since 1247. The representatives of Griffina's curia hasn't any Ruthenian predicates, names or any specifications, which could help to reconstruct their hypothetical land, religion or ethnic membership.

Keywords: Griffina the daughter of Rostyslav Mykhaylovych, Lestko Niger, Ruthenia, the Polish lands, Piasts, Ryuryk dynasty, Bela IV, Cunegundis the daughter of Rostyslav Mykhaylovych, Przemysl Ottocar II, Czech Kingdom.

УДК 94 (100): 94 (477)

Андрій СТАСЮК

ФРАНЦИСКАНСЬКІ МІСІЇ НА РУСІ В ЧАСИ ПРАВЛІННЯ ЮРІЯ II ТРОЙДЕНОВИЧА (1325–1340 рр.)

У статті проаналізовано місіонерську діяльність Братів Менших в руських володіннях Юрія II Тройденовича. Протягом другої половини 20-х рр. XIV ст. – до квітня 1340 р. спадщиною галицько-волинських правителів Романовичів управляв представник мазовецької гілки П'ястів – Болеслав Тройденович, більш відомий після зміни обряду як Юрій II. За часів його правління в Руському королівстві значно збільшилась чисельність представників латинського обряду, у містах розвинувся процес запровадження магдебурзького права. Відповідні суспільно-політичні реалії цілком об'єктивно зумовлювали місіонерську діяльність Римської Церкви на Русі, репрезентовану в першу чергу мєндикантськими орденами, втім й францисканцями.

Ключові слова: Русь, латинський обряд, Юрій II Тройденович, францисканці, Римська Церква.

Несподівана смерть Андрія та Лева II Юрійовичів (1308–1323) на початку весни 1323 р. зумовила вигасання чоловічої лінії в династії Романовичів. Їхніми найлегітимішими правонаступниками за кужелем вважалися син Марії Юрійовни (?–1341) і черського князя Тройдена (1284–1341), онук короля Юрія Львовича (бл. 1252–1308), племінник згаданих братів-співправителів – Болеслав Тройденович (бл. 1310–1340), а також син великого литовського князя Гедиміна (бл. 1275–1341) і, можливо, княгині з династії Романовичів Леоніди (?), відтак, зять Лева II Юрійовича або онук Юрія I – Любарт-Дмитро Гедимінович (бл. 1300–1384)¹.

Внаслідок польсько-литовсько-татарського компромісу владу над Руським королівством біля 1325 р. отримав Болеслав Тройденович (Юрій II, 1325–1340), прийнявши східний обряд та ім'я свого діда². Він продовжив політику союзу з Тевтонським орденом, засвідчену грамотами 1325–1327 рр. та 1334–1335 рр.³. Зміну обряду Юрія II, очевидно, критично сприйняв папа, який 16 червня 1327 р. закликав його повернутися до єдності з Римською Церквою. Допомогти цьому, очевидно безрезультатно, намагався польський король Владислав Локетек (1261–1333)⁴, адже руський володар і надалі в грамотах називався Юрієм, що свідчить про збереження грецького обряду.

Політичні і торговельні відносини Руського королівства з Тевтонським орденом та країнами Центральної Європи за Юрія II поглибилися, його дружиною була католичка – донька великого литовського князя Гедиміна Офка-Євфимія (? – після 1340)⁵. Цей шлюб відкривав перспективу активних переговорів литовського правителя з понтифіком про можливість християнізації Литви у 20-х роках XIV ст.⁶

Збереглися листи Гедиміна* Братам Проповідникам та Братам Меншим з травня 1323 р. із закликами організувати свої місії у володіннях князя⁷. Очевидно, активнішими виявилися францисканці. У кореспонденції до міноритів литовський володар зазначав, що збудував для ОФМ два храми у Вільно та Новогрудку. Також Гедимін просив керівництво Францисканського ордену присилати місіонерів, які б, як і їхні попередники, володіли польською, земгальською та руською мовами**⁸.

Місіонерська діяльність францисканців у Великому князівстві Литовському впродовж першої третини XIV ст. певною мірою пов'язана з місіями в руських землях. Зокрема, литовський правитель у листі до мєндикантів чітко вказував на потребу місіонерів зі знанням руської мови, насамперед, за припущенням К. Стопки, для дипломатичних завдань⁹. Також функціону-

* Короткий огляд дискусії про автентичність листів Гедиміна навів Д. Карчевський.

** Існує погляд, ніби в листі Гедиміна до францисканців йшлося про пруську, а не руську мову. Не вступаючи в полеміку з литовськими та польськими колегами, погоджуємося із актуальністю знання руської мови для францисканських місіонерів у Великому князівстві Литовському. Значну частину населення країни становила “русь” грецького обряду.

вання міноритської місії у прикордонному з галицько-волинськими землями Новгородку сприяло б поширенню та взаємовпливу францисканців на руських і литовських теренах. У списку провінцій OFM з 1335 р., за Л. Леменсом, згадується “*Vicaria Lyoniae*”, яку Г. Голубовіч ідентифікував з Лівонією або Литвою, частково поєднуючи з дещо пізнішим вікаріатом Русі¹⁰.

Загалом, із правлінням Гедіміна та Ольгерда (бл. 1296–1377) пов’язані кілька міноритських традицій мученицької смерті францисканських місіонерів у Литві упродовж 30–60-х років XIV ст. В одній із них серед мучеників OFM у Вільно згадувалися доктор теології Станіслав Краківський, магістр теології Мартін Дрогобицький, доктори теології Ісидор Київський та Іриней Ярославський¹¹. З контексту зрозуміло, ніби деякі Брати Менші у литовські землі прибули з Русі. Принаймні, на це вказує географічна ідентифікація братів Мартіна, Ісидора й Іринейя. Інша легенда інформує, що у 30-х роках XIV ст. “київський князь варвар” стратив чотирьох представників OFM¹². Автентичність цих переказів за браком достовірних джерел, довести практично неможливо, а постійне перебільшення кількості страчених віленських францисканців від 14 до 36 осіб тільки підкреслює їхній легендарний характер¹³.

Втім, з огляду на тісні політично-культурні та торгово-економічні зв’язки литовських і руських земель, певний взаємовплив у францисканських місіях першої половини XIV ст. на цих теренах існував.

Період правління Юрія II був вигідним для діяльності латинських місіонерів у володіннях Романовичів¹⁴. Внутрішня та зовнішня політика князя активно сприяла цьому. Окрім політично-торговельних союзів із Тевтонським орденом, володар впроваджував магдебурзьке право в містах. Збереглася грамота від 20 січня 1339 р., якою князь як спадкоємець королівства Русі на основі німецького, тобто магдебурзького права, передав у володіння Барткові з Сандомира місто Сянок¹⁵. Свідками цього документу виступили Іоан, прозваний, Адалберт – війт із Бохні, Бартоломей – війт із Варшави, Іоан Брунський та Лев із Сивича¹⁶.

Запровадження магдебурзького права сприяло збільшенню західноєвропейських колоністів та формувало в руських містах “середньовічні нації”. Зокрема, згаданий документ серед мешканців Сянока “знає” німців, поляків, угорців та русинів¹⁷. Очевидно, Сянок не єдине й не перше місто Романовичів з магдебурзьким правом. Ймовірно, мешканці Володимира користувалися таким привілеєм від кінця XIII ст.¹⁸.

Збільшення у володіннях Юрія II колоністів латинського обряду закономірно активізувало діяльність католицьких місіонерів, серед яких істотно місце займали Брати Менші. Міноритські аннали під 1329 р. занотували відправлення за підтримки папи Іоана XXII (1316–1334) численних домініканських і францисканських ченців у східні землі, втім на Русь¹⁹. Очевидно, за часів князя Юрія II головними центрами діяльності мендиканів були найважливіші торговельні та політичні центри його земель – Володимир і Львів.

Про латинську місію у Володимирі відомо завдяки папській буллі від 1 березня 1327 р., з приводу скарги любуського єпископа про порушення прав юрисдикції над католиками Русі. У тексті документа згадується, що опікун латинників в “землях Малої Галичини тобто Русі” любуський владика з давніх часів утримував єпископську адміністрацію у м. Володимир²⁰. Можливо єпископський осередок у Володимирі забезпечували францисканські або домініканські місіонери, адже останніх папа Іоан XXII активно закликав проповідувати серед схизматиків на Русі в 1331 та 1333 рр.²¹.

Присутність міноритів за правління Юрія II у Львові та інших містах, загалом, підтверджується кількома джерелами, пов’язаними з подіями весни 1340 р. За “Хронікою” Яна з Чарнкова (бл. 1320 – † після 1386), польськими рочниками міноритського походження XIV ст. та “Історією” Яна Длугоша (1415–1480), останнього галицько-волинського правителя 7 квітня 1340 р. отруїли руські бояри²². Серед основних причин його смерті польські наративи вказували надмірну прихильність до латинського обряду та протекцію в своєму оточенні чехам, німцям і полякам²³. Безперечно, підтримка на Русі латинників існувала, втім, не можна з цілковитою впевненістю стверджувати, що це призвело до вбивства князя. За словами Л. Войтовича, на такий крок частину знаті підштовхнули їхні особисті зв’язки з польськими та угорськими володарями після Вишеградських домовленостей 1338–1339 рр.²⁴.

Смерть Юрія II Тройденовича розпочала новий етап боротьби за спадщину Романовичів за участі польських, угорських, литовських і татарських сил. Найактивнішу позицію зайняв польський король Казимир III (1310–1370), який у квітні 1340 р. при військовій допомозі угорців здійснив похід на Русь, зайняв Львів і вивіз звідти королівські інсигнії та святині²⁵. Такими діями він протиставив себе любарському князеві Любарту-Дмитру, а також частині нобілітету на чолі з боярами Дмитром Детьком (? – бл. 1349) і Данилом із Острова. Вельможі заручилися підтримкою хана Узбека (1282–1342) і до 1349 р. призупинили польсько-угорські напади²⁶.

Саме міноритські аннали підкреслювали, що внаслідок приходу на Русь татарського війська 1343 р.^{**} тут було вбито багато християн латинського обряду, зокрема францисканських та домініканських місіонерів. Серед загиблих у Львові мученицькою смертю за Христову віру у додатках до “Анналів” названо мінорита, гвардіана львівського монастиря францисканців Станіслава Перемишльського²⁷. Повідомлення про отруєння галицько-волинського правителя, окрім польських наративів відобразили чеські і німецькі джерела. Зокрема, чернець-мінорит Іоан Вінтертурський (бл. 1300–1348/1349) у “Хроніці від імператора Фрідріха II до 1348 року” під 1341 р. у згадці про смерть “одного з найдостойніших руських королів” відзначив, що русини отруїли свого правителя настільки сильною отрутою, що його тіло розпалося на кілька частин²⁸.

Деталі вбивства галицько-волинського князя, що важливо, не відомі географічно ближчим за походженням джерелам, складених незадовго після смерті Юрія II. Йдеться про польські наративи, продовження “Хроніки Богемії” чеського каноніка Франтішка Празького (бл. 1290–1353/1362)²⁹ та “Книги історій” цистерціанського абата з Каринтії Іоана Віктрінгського (бл. 1270–1345/1347)³⁰. Натомість, як не дивно, францисканцю зі швейцарського міста Вінтертур було відомо про швидке розкладання тіла покійного руського князя через сильне отруєння. Цілком можливо, таку детальну інформацію хроніст отримав від очевидців події або від близьких до них осіб.

Різнопланові згадки про “русь”, відомі в багатьох міноритських наративах, активно поширювалися серед Братів Менших упродовж усієї середньовічної історії діяльності ордену. Іоан Вінтертурський вказував, що інформацію для хроніки черпав з попередніх джерел та численних розповідей³¹. Тому потрапляння за посередництва францисканців до твору швейцарського автора деяких деталей вбивства Юрія II, що залишилися не зауваженими у польських, чеських та австрійських джерелах, видається можливим, проте, без прямих доказів.

Згадки європейських хроністів, зокрема Франтішка Празького та Іоана Вінтертурського, про смерть руського правителя насичені повідомленнями про підтримку християн латинського обряду. Так швейцарський мінорит зазначив, що причиною отруєння князя була прихильність до західних християн та поширення серед русинів латинського обряду³². Празький канонік називав його “ревним католиком”, який запрошував у свої володіння кращих священників і теологів для викорінення серед русинів “схизми”. Це за словами автора, й призвело до вбивства володаря та сильної антикатолицької реакції в країні³³.

Ймовірно, названі Франтішком Празьким священники і богослови – це представники Домініканського та Францисканського орденів, які в першій третині XIV ст. займали активну позицію щодо місіонерської діяльності серед “не католиків”, зокрема, у володіннях Романовичів.

Під час подій 1340–1341 рр. латинські громади володінь Романовичів зазнали збитків. Очевидно, епіцентром антикатолицької реакції був Львів, куди навесні 1340 р. спрямував похід Казимир III. За зверненням польського короля до папи, відомим з булли 29 червня 1341 р., під час вбивства Юрія II на Русі загинуло багато християн латинського обряду³⁴. Це призупинило діяльність купців-латинників, а з ними й католицьких місій. Зокрема, як згадує “Рочнік

* Серед королівських інсигній Я. Длугош перелічив дві корони – *duoque diademata*. Одна могла належати Данилові Романовичу, а інша, очевидно, Юрію Львовичу.

** Наведений 1343 р. також не відповідає хронології тогочасних подій, тому що дату необхідно змістити на початок 1341 р.

Траски”, частина мешканців, побоюючись розправ, покинули Львів і виїхали разом із Казимиром III до Польщі, а деякі були вивезені силоміць³⁵.

Наприкінці першої третини XIV ст. мінорити відправлялися на схід з Угорщини. Зокрема, буллою від 8 вересня 1340 р. папа Бенедикт XII (1334–1342) доручив естергомському архієпископові та провінційному міністрові угорських францисканців забезпечити священниками і проповідниками з числа Братів Менших село Святого Хреста у Егерській дієцезії, у сусідстві з яким мешкають русини-схизматики³⁶.

Егерська єпархія – одна зі східних церковних провінцій Угорського королівства, до її складу входили комітати Унг, Берег, Марамарош, Угочі, Шарош та Земплін³⁷. Село Святого Хреста, куди, очевидно, у 1340 р. прибули францисканці, розташовувалося в околицях Пряшева комітату Шарош (сучасне с. Кріжовани, Пряшівський край, Словаччина). З тексту папського документу відомо про проживання у сусідстві з ним русинів східного обряду, до яких, як бачимо, прибули представники OFM, що володіли належним досвідом проповідницької діяльності в некатолицьких землях. Згаданих “сусідів-русинів”, очевидно необхідно вважати руськими мешканцями Угорського королівства. Хоча комітат Шарош знаходився на русько-угорському кордоні, розташування села Святого Хреста втім не можна розцінювати як прикордонне.

Проблема етнічної ідентифікації населення східних комітатів Угорського королівства XI–XIV ст. не раз цікавила істориків. За М. Волощуком, до XI ст. тут мешкали нащадки хорватських (білохорватських) племен, ідентичність яких зі зрозумілих причин в угорських джерелах не занотована. Пізніше сюди прямували руські поселенці, вмотивовані різними політичними, культурними й соціально-економічними чинниками. Втім, вони також не всі вважалися руссю, бо часто йшлося, наприклад, про галичан або й прозваних руськими неруського походження³⁸. Шарішська земля разом із сусідніми комітатами виступала місцем осідання таких громад.

Діяльність францисканського осередку серед поселенців-русинів на кордоні із Руським королівством могла впливати на поширення латинських місій до Сянока і Кросна. Зокрема, в Сяноку, який 1339 р. отримав магдебурзьке право, мешкали угорці, німці та поляки³⁹, які потребували латинського духівництва. Натомість у Кросно, за місцевою традицією, від 1342 р. діяла католицька парафія⁴⁰. За усними переказами місцевих францисканців з XVII ст., йшлося про каплицю Преображення Господнього, побудовану латинською громадою міста для міноритів⁴¹. Її існування на рубежі XIII–XIV ст. підтверджують архітектурні дослідження П. Лопаткевича⁴².

За таких умов прихід францисканських місіонерів упродовж кінця XIII – першої половини XIV ст. до Сянока та Кросна міг зумовлюватися діяльністю сусідньої Егерської дієцезії. Версія виглядає вірною за умов призначення 1376 р. першим офіційним архієпископом галицьким латинського обряду каноніка егерської капітули Матвія (1375–1380), який походив з теренів галицької єпархії⁴³. Це підкреслює вплив Егерської дієцезії на духівництво й вірних латинського обряду в Галицькій землі упродовж першої половини XIV ст. Церковні контакти між Галичиною і Угорщиною сягали початку XIII ст. У 1215 р. коронування галицького короля Коломана (бл. 1208–1241), за словами його батька Андрія II (бл. 1177–1235), мали запевнити Інокентія III (1198–1216) у підданстві та згоді галичан на унію за умови збереження грецького обряду⁴⁴.

Загалом, папа Іоанн XXII ще у 30-х роках XIV ст. володареві, церковним особам та всім християнам Угорського королівства видав кілька булл, де йшлося про необхідність протистояння схизматикам, невірним і поганам. У документі від 1 червня 1332 р. загрозою католицької віри названі сусідні з угорцями русини, інші схизматики й невірні. Натомість 5 липня 1334 р. понтифік звернувся до вірних Угорщини, звільнивши від усіх гріхів тих, хто загинув чи загине у боротьбі зі схизматиками, татарами, язичниками та численними невірними народами⁴⁵.

Опосередкованим свідченням діяльності угорських міноритів у землях Романовичів упродовж першої чверті XIV ст. є лист францисканського місіонера серед монголів Йоанка Угорця до генерала OFM Михайла з Чензени (1316–1328) від 1320 р.⁴⁶. У ньому чернець інформував керівництво ордену про успіхи своєї діяльності, відзначаючи перспективи християнізації

народів Сибіру де вже, як він чув, якийсь руський священник проводив хрещення тамтешніх аборигенів за грецьким обрядом⁴⁷.

Руського клірика і надані ним таїнства хрещення угорський францисканець потрактував як “схизматичні”. Очевидно мінорит контактував і з іншими священиками або особами, які володіли інформацією про Таїнство хрещення за грецьким обрядом⁴⁸. Йоанка Угорець відтак мусів володіти слов'янською мовою й, ймовірно, етнічно був словаком. Угорські мінорити займали чільні позиції серед латинських місіонерів татар. Тільки з першої половини XIV ст. можна згадати кілька проповідників в Орді, які походили з володінь Анжу. Окрім згаданого Йоанки, це закатований у Сараю 1334 р. францисканець Стефан з Угорщини⁴⁹ та посол папи Бенедикта XII до хана Узбека – мінорит Ілля з Угорщини, відомий з булли 1340 р.⁵⁰.

Активна діяльність угорських францисканців серед татар могла впливати на руські місії Братів Менших. Необхідність використання перекладачів, втім для дипломатичних справ зі знанням руської і татарської мови відзначав ще Іоан де Плано Карпіні (бл. 1182–1252)⁵¹, а їх майбутні місіонери вивчали хіба що в землях Рюриковичів. Маршрут до земель монголів досить часто пролягав торговими шляхами Русі, де ченці контактували з місцевим населенням.

Проаналізувавши францисканські місії на Русі періоду правління Юрія II, слід підкреслити кілька наступних тез. Постійні торгово-економічні зв'язки із Тевтонським орденом, Польщею й Угорщиною призводили до збільшення купців-латинників у руських містах, існувала потреба в католицьких духівниках із числа домініканців і францисканців. Династична політика Романовичів, спрямована на союзи із сусідніми династіями призвела успадкування престолу в 1325 р. мазовецьким князем Болеславом Тройденовичем. Його правління відзначалося підтримкою латинських громад, розвитком та організацією міст за магдебурзьким правом, що окреслювало хороші перспективи для місіонерської діяльності мендикантів. Смерть останнього представника династії Романовичів навесні 1340 р. започаткувала довготривалу боротьбу за їхню спадщину та антикатолицьку реакцію в країні. Впродовж першої третини XIV ст. у містах королівства Русі були сформовані належні умови діяльності духовенства латинського обряду основу якого, згідно папської політики, складала й францисканці.

1. Войтович Л. Князь Юрій–Болеслав Тройденович: ескіз портрета // Княжа доба: історія культура / Від. ред. В. Александрович; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2011. – Вип. 5. – С. 211–214.
2. Там само. – С. 215–216.
3. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / О.Купчинський – Львів : НТШ, 2004. – С. 167–187.
4. *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentium que finiti matum historiam illustrantia / Deprompta collecta ac serie chronologia disposita ab Augustino Theiner.* – Romae: Typis Vaticanis, 1860. – Tomus Primus (ab Honorio pp. III. Usque ad Gregorium pp. XII. 1217–1409). – P. 299 (N 383, 384); *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075–1953): In 2 v. / Colleget in introductione et adnotationibus auxit P. Athanasius G. Welykyi OSBM.* – Romae: PP. Basiliani-Piazza della Madonna dei Monti 3, 1953. – V.1 (1075–1700). – P. 60–61 (N 40, 41); *Bullarium Poloniae / Ediderunt et curaverunt I. Sułkowska-Kuraś et St.Kuraś.* – Romae: P.A.N. (Polska Akademia Nauk); I.H. (Instytut Historii); K.U.L. (Katolicki Uniwersytet Lubelski), 1982. – T.1. (1000–1342). – P. 255–256 (N 1443, 1444).
5. Папа І. Гедиміновичі в Галичині та на Волині у XIV – XV ст. // *Colloquia Russica. Series I., vol. 2: Principalities in lands of Galicia and Volhynia in international relations in 11th – 14th c.* Publication after 2 International Conference, Ivano-Frankivsk, 20– 22th October, 2011 / Ed. Vitaliy Nagirnyy. – Krakow, 2012. – S. 141–142.
6. Послання Гедими́на [Електронний ресурс] / А.Н. Литов, В. Т. Пашуто, И. В. Шталь. – Вильнюс : Минтис, 1966. – 197 с. – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XIV/Gedimin/index.phtml?id=2241>.
7. 26 мая 1323 г. Послание Гедими́на монахам Ордена проповедников (доминиканцев) [Електронний ресурс] // Послания Гедими́на / А. Н. Литов, В. Т. Пашуто, И. В. Шталь. – Вильнюс : Минтис, 1966. – 197 с. – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XIV/Gedimin/5.phtml?id=2246>.
8. 26 мая 1323 г. Послание Гедими́на монахам Ордена міноритов (францисканцев) [Електронний ресурс] : // Послания Гедими́на / А. Н. Литов, В. Т. Пашуто, И. В. Шталь. – Вильнюс : Минтис, 1966. – 197 с. – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XIV/Gedimin/6.phtml?id=2247>.

9. Stopka K. Próby chrztu Litwy za Mendoga i Giedymina // Św. Jadwiga Królowa a chrystyjanizacja Litwy. – Kraków, 2010. – S. 39
10. Golubovich H. Series Provinciarum Ordinis Fratrum Minorum saec. XIII et XIV // Archivum Franciscanum Historicum. – Quaracchi, 1908. – Annus I. – Tomus I. – P. 21., Tab., VI., Ad. 2.
11. Annales Minorum seu trium Ordinum a S. Francisco institutorum auctore A.R.P. Luca Waddingo hiberno. – Romae: Typis Rochi Bernarbo, MDCCXXXIII. – T. 7. – P. 250.
12. Annales Minorum. – T. 7. – P. 248.
13. Karczewski D. Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w średniowieczu. – S. 347-348.
14. Ibidem. – S. 262.
15. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – С. 187–194.
16. Там само. – С. 192, 194.
17. Там само. – С. 190, 193.
18. Там само. – С. 162.
19. Annales Minorum. – P. 100.
20. Bullarium Poloniae. – T. I. – P. 252 (N 1419).
21. Ibidem. – P. 291, 301 (N 1654, 1710).
22. Długossii Joannes. Annales seu Cronicae ingliti regni Poloniae / Lib. IX. – Varsaviae: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – S. 268–269; Długossii Joannes. Annales seu Cronicae ingliti regni Poloniae / Lib. IX. – Varsaviae: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1978. – T. 5. – P. 215–216; Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum // Monumenta Poloniae Historica. Pomniki dziejowe polski / A. Bielowski. – Lwów, 1872. – T. 2. – S. 620–621; Rocznik Mołopolski // Monumenta Poloniae Historica. Pomniki dziejowe polski / Wydany nakładem Akademii Umiejętności w Krakowie. Opracowany przez lwowskie grono członków komisji historycznej tejże Akademii. – Lwów, 1878. – T. 3. – S. 199–200; Rocznik Traski // Monumenta Poloniae Historica. Pomniki dziejowe polski / A. Bielowski. – Lwów, 1872. – T. 2. – S. 860.
23. Ibidem.
24. Войтович Л. Князь Юрій–Болеслав Тройденович: ескіз портрета. – С. 220; Його ж. Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів // Вісник Львівського університету : Серія історія. – Львів, 2011. – Вип. 46. – С. 35–36; Його ж. Польща, Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів // Проблеми Слов'янознавства. – 2010. – Вип. 59. – С. 52–66.
25. Войтович Л. Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів. – С. 27.
26. Грушевський М. Історія України-Руси: В 10 т., 11 кн. – К. : Наукова думка, 1993. – Т. 4. – С. 27–28.
27. Annales Minorum. – T. 7. – P. 298; Annalium Ordinis Minorum. Supplementa. Fr. Antonio Melissano de Macro. – Augustae Taurinorum: Ex Typographia Ioannis Iacobi Chringheli, et Pauli Mariae Dutti Sociorum, MDCCX. – Ab Anno 1213 – AD Anno 1500. – P. 44.
28. Johannis Vitodurani Chronicon. Die Chronik des Minoriten Johanness von Winterthur / Nach der Urschrift herausgegeben durch Georg von Wyss. – Zürich, Druck von J. J. Ulrich, 1856. – P. 165.
29. Die Königsaaler Geschichts-Quellen mit den Zusätzen und der fortsetzung des Domherrn Franz von Prag / Herausgegeben von Dr. Johann Loserth // Fontes rerum Austraricarum. Oesterreichische Geschichtsquellen. Erste Abteilung, Scriptorum. – Wien, 1875. – Part 1. – Vol. 8. – P. 564–565.
30. Johannes Victoriensis und Andere Geschichtsquellen Deutschlands im vierzehnten jarhundert / Herausgegeben von Joh. Fridriech Boehmer // Fontes rerum Germanicarum. – Schtutgart; J.G. Cotta'scher Verlag, 1843. – Bd. 1. – P. 438.
31. Lorenz O. Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit der mitte des dreizehnten jarhunderts. – Berlin : Verlag von Wilhelm Hertz, 1876. – S. 57–63; Грушевський М. Історія України-Руси : в 10 т., 11 кн. – К. : Наукова думка, 1993. – Т. 3 : До року 1340. – С. 527–528.
32. Johannis Vitodurani Chronicon. – P. 165.
33. Die Königsaaler Geschichts-Quellen mit den Zusätzen und der fortsetzung des Domherrn Franz von Prag. – P. 564–565.
34. Bullarium Poloniae. – S. 338.
35. Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum. – S. 860–861.
36. Vetera Monumenta historica Hungariam sacram Illustrantia / Ed. Augustino Theiner. – Romae : Typis Vaticanis, 1859. – T. 1 (1216–1352). – P. 640–641.
37. Font M. Államapítás 970–1038 // Magyarország története / Főszerkesztő I. Romsics. – Pécs : Kossuth Kiadó, 2009. – 51 s.
38. Волощук М. Проблеми та перспективи вивчення середньовічних міграційних рухів (на прикладі руських переселенців у королівстві Угорському XI–XIV ст.) // Величина малих язичких, књижевних,

- культурних, и истријских традицијах. Зборник радова. Са Међународне научне конференције, одржане на Андревлју од 20–21. априла 2012. године. – Нови Сад, 2012. – С. 107–120.
39. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть : Дослідження. Тексти. – С. 190, 193.
  40. Sarna W. Opis powiatu Krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym. – Przemyśl: Z Drukarni Józefa Styfięgo, 1898 (Reprint: Krosno: RUTHENUS, 2003. – S. 195. Przypis 3.; Zwiercan A. O franciszkanach w Krośnie do końca XVIII wieku. W 600-lecie kanonicznej erekcji klasztoru w Krośnie // Nasza przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce. – Kraków, 1979. – T. 51. – S.14.
  41. Karczewski D. Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów. – S. 314., przypis 350.
  42. Łopatkiewicz P.. Przebiterium kościoła franciszkańskiego w Krośnie w świetle badań najnowszych // Kościół i klasztor franciszkański w Krośnie przeszłość oraz dziedzictwo kulturowe. Materiały z sesji naukowej Krosno, listopad 1997. – Krosno: Muzeum Rzemiosła w Krośnie, 1998. – S. 55.
  43. Bullarium Poloniae / Ediderunt et curaverunt I.Sułkowska-Kuraś et St.Kuraś. – Romae : P.A.N. (Polska Akademia Nauk); I.H. (Instytut Historii); K.U.L. (Katolicki Uniwersytet Lubelski), 1985. – T. 2. (1342–1378). – P. 379, N. 2308.
  44. Чубатий М. Історія Християнства на Русі-Україні. – Рим : Нью Йорк : Український Католицький Університет, 1965. – Т.1 (до 1353 р.). – С. 576–585.; Волощук М., Жерноклеєв О. Релігійна політика Угорщини в Галичині у першій чверті XIII ст. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск 3. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 13–17; Волощук М. Естергомський архієпископ в системі русько-угорських відносин кінця XII – першої третини XIII століть // Княжа доба: історія і культура / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України / відп. ред. Л. Войнович. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 104–115.
  45. Vetera Monumenta historica Hungariam sacram Illustrantia. – Т. 1. – P. 554–555.
  46. Аннинский С. Известия венгерских миссионеров XIII–XIV вв. о татарах и Восточной Европе / С. Аннинский // Исторический архив. – М.; Л. : АН СССР, 1940. – Т. 3. – С. 90–94, 110–114.
  47. Там само. – С. 93, 111.
  48. Там само.
  49. De Conformitate Vitae Beati Francisci ad Vitam Domini Iesu auctore Fr. Bartholomaeo de Pisa // Analecta Franciscana sive Chronica aliaque Varia Documenta ad Historiam Fratrum Minorum spectantia / Edita a Patribus Collegii S. Bonaventurae. – Quaracchi : Ex Typographia Collegii S. Bonaventurae, 1906. – Т. 4. – P. 333.
  50. Vetera Monumenta historica Hungariam sacram Illustrantia. – Т. 1. – P. 640–641.
  51. Іоаннъ де Плано Карпини Історія Монгаловъ. Вильгельмъ де Рубрукъ Путешествіе въ Восточныя страны / введене, переводъ и примѣчанія А. Малина. – СПб. : Изданіе А.С. Суворина, 1911. – С. 2.

В статъе проанализировано миссионерскую деятельность Братъев Меньших в русских владениях Юрия II Тройденовича. В течение второй половины 20-х гг. XIV в. – до апреля 1340 г. наследием галицко-волинских правителей Романовичей управлял представитель мазовецкой ветви Пястов – Болеслав Тройденович, более известен после изменения обряда как Юрий II. Во времена его правления в Русском королевстве значительно увеличилась численность представителей латинского обряда, в городах развился процесс внедрения магдебургского права. Соответствующие общественно-политические реалии вполне объективно обусловили миссионерскую деятельность Римской церкви на Руси, представленную в первую очередь меникантискими орденами, в том числе и францисканцами.

Ключевые слова: Русь, латинский обряд, Юрий II Тройденович, францисканцы, Римская церковь.

The author of the article analyzes the missionary activity of Friars Minor in possession of Jurij's II Troydenovych. During the second half of the 20's XIV c. – to april 1340, heritage Galician-Volyn Romanovich winners ruled representative Piast Masovian branch – Boleslaw Troydenovych, better known as Jurij II. During his tenure in Rus kingdom considerably increased the number of members of the latin rite, in the towns developed implementation of Magdeburg law. Relevant socio-political realities quite objectively predetermined missions of the Roman Church in Russia, represented primarily mendicant orders, including the Franciscans.

Keywords: Russia, Latin rite, Jurij II Troydenovych, the Franciscans, the Roman Church.

УДК 94 (450)

Андрій ПАВЛЮК

МЕРОВІНГИ У ЛАНГОБАРДСЬКІЙ МІЖДИНАСТИЧНІЙ БОРОТЬБІ 40–70-х рр. VII ст.

У статті проаналізовано вплив Меровінгів на перебіг лангобардської міждинастичної боротьби. Досліджено політичний розвиток лангобардського королівства. Прослідковано утвердження Баварської династії на престолі “довгобородих”. Висвітлено франко-лангобардські військово-політичні відносини.

Ключові слова: франки, лангобарди, Меровінги, Баварська династія, Італія.

Одним із важливих та визначальних атрибутів франко-лангобардських відносин були міждинастичні шлюби, свідчення про які знаходимо в повідомленнях середньовічних нараторів¹. На світанку двосторонніх взаємин у VI ст. відомо щонайменше про три випадки укладення матримоніальних зв'язків², які у дальшій перспективі зіграли вагомий роль, насамперед для “довгобородих”, які не створили системи успадкування престолу навіть в часах правління найвідоміших володарів.

Зміцнення політичного устрою Лангобардського королівства відбулося за правління представника династії Гарольдінгів – Ротарі (*Rothari*, 636–652 рр.). Його обрали лангобардські (аріанські) герцоги для ведення антивізантійської політики, перетворивши, відтак у середині VII ст. (636–653 рр.) королівський рід на впливову силу серед “довгобородих” герцогів. Перші Гарольдінги мали невеликі володіння поблизу Брешиї (італ. *Brescia*, місто на півночі Італії, регіон Ломбардія). Офіційною релігією династії Гарольдінгів було аріанство^{*3}.

В 639–640 рр., за повідомленням Павла Диякона: “[...] король Ротарі захопив всі римські міста розташовані вздовж морського узбережжя від Луни у Тоскані до франкського кордону. Також він захопив і зруйнував Опітергій – місто між Тревізо (італ. *Treviso*, місто на півночі Італії, регіон Венето) і Фріулем (італ. *Friuli*, історична область у північно-східній Італії, нині у складі регіону Фріулі-Венеція-Джулія), воював з римлянами Равенни (італ. *Ravenna*, місто в Італії, регіон Емілія-Романья) біля Емілії (італ. *Emilia*, провінція в Італії у регіоні Емілія-Романья) на річці *Scultena* (сьогодні Панаро (італ. *Panaro*), права притока ріки По). В цій війні збоку римлян загинуло вісім тисяч, а інші втекли”⁴. В 640-х рр. впала Генуя (італ. *Genova*, місто на півночі Італії, регіон Лігурія), і побережжя Лігурії перейшло до лангобардських володінь. Візантійська імперія втратила території на північному заході Італії⁵.

Успіхи Ротарі активізували діяльність лангобардських герцогів на півдні півострова. Беневентський правитель захопив Сорренто (італ. *Sorrento*, місто на півдні Італії, регіон Кампанія) й розпочав наступ на Неаполітанський дукат. Немає точних свідчень, коли ці здобутки закріпили офіційні договори з Візантією, що, ймовірно, відбулося не пізніше правління екзарха Олімпія (*Olympius*, 649–653 рр.). Отже, у результаті завоювань короля Ротарі встановився новий візантійсько-лангобардський кордон, який на північному сході Італії залишався практично незмінним до 20-х рр. VIII ст.⁶.

Незважаючи на успіхи у зовнішній політиці, внутрішньополітична ситуація у Лангобардському королівстві залишалася напруженою. Значна частина герцогів,

* Аріанство – одна з ересей ранньої християнської Церкви. Назва походить від імені священика Александрії Арія (256–336 рр.). Заперечуючи церковне вчення про єдину суть Трійці, він твердив, що Христос – Син Божий – нижчий за Бога-Отця. На Нікейському та Константинопольському соборах 325 і 381 рр. аріанство було засуджене.

прихильників ортодоксального* християнства не підтримували Ротарі – адепта аріанства. Тому невдовзі він з метою легітимізації влади одружився на вдові короля Аріоальда (*Arioald*, 626–636 pp.) – Гундіперзі, представниці Баварської династії, до якої належали лангобардські королі – нащадки баварського герцога Гарібальда I (*Garibald I*, 548–593 pp.) та молодшої дочки лангобардського короля Вахо (*Wacho*, 511–540 pp.) Вульдтради (*Wuldethrada*, 530–570 pp.). Вона впродовж 552–555 pp. по чергово була дружиною двох франкських королів Теодобальда і Хлотаря, а пізніше – баварського герцога Гарібальда I. Існувало дві гілки цієї династії. До першої належали спадкоємці “за кужелем” від дочки Гарібальда I і Вульдтради – Теоделінди. Від першої гілки правив лише син Теоделінди – Адалоальд (*Adaloaldus*, 616–626 pp.). До другої відносились нащадки сина Гарібальда I – Гундоальда (*Gundoald*, 565–616 pp.). Від другої гілки правили сім королів⁷. Завдяки такому матримоніальному реверансу Ротарі поєднав свій рід ще й з давніми і знатними династіями Летінгів і Агілольфінгів.

Очевидно агресивна антивізантійська зовнішня і антихристиянська внутрішня політика чоловіка наштовхнулися на супротив Гундіперги та її прихильників, які пропагували протилежний вектор політичного й релігійного розвитку Лангобардського королівства. Тому Ротарі ув’язнив дружину в одній з палацових кімнат Павії (італ. *Pavia*, місто на півночі Італії, регіон Ломбардія)⁸, де вона перебувала протягом п’яти років, допоки у справу не втрутився король франків Хлодвіг II (*Clovis*, 639–657 pp.)⁹.

Звісно, міждинастичні відносини у новому ранньосередньовічному світі залишалися далекими від досконалості та майбутньої довершеності, якої сягнули у XI–XVI ст., втім, факти родичання із сусідами залишалися відомими, знаними, їх добре пам’ятали хоча б задля втручання у внутрішні справи країн з неупорядкованими системами престолонаслідування, яким було аріанське королівство лангобардів. Меровінги чітко розуміли свої переваги в тогочасному протистоянні ортодоксії та аріанства, королі були свідомі підтримки папського престолу особливо в таких делікатних питаннях як матримоніальна політика.

Франкський володар – Хлодвіг II (*Clovis*, 639–657 pp.) заступився за свою родичку Гундіпергу, представницю Баварської династії, тому й відправив до Ротарі посольство з вимогою звільнити королеву з ув’язнення. Фредегар так описав вимоги посла: “[...] було б краще не мучити королеву, яка доводиться родичкою (*parentem*) франкам [курсив наш – А.П.] і яка допомогла йому отримати трон, і що якщо це продовжуватиметься, то цим він вельми розгніває франкських королів і їх народ”¹⁰. Ротарі, щоб не спровокувати військового конфлікту з франками, звільнив Гундіпергу та повернув королеві всі землі, якими вона володіла до ув’язнення, що дозволило їй, за словами наратора, і надалі жити серед королівської розкоші¹¹.

Маємо справу із першим випадком серйозного втручання франкської керівної династії у родинні справи сусідів задля захисту своєї, несправедливо обвинуваченої далекої родички. Подібний казус засвідчує авторитетність Меровінгів у міждинастичних відносинах та початки формування ранньосередньовічного лінеажу в якості інструменту зовнішньої політики.

Наступником Ротарі став його син Родоальд (*Rodoaldus*, 652–653 pp.), останній володар-адепт аріанства, якого після шести місяців правління вбив чоловік однієї з його коханок. За підтримки Римської церкви новим королем “довгобородих” проголосили Аріперта I (*Aripertus*, 653–661 pp.)¹², за правління якого відбулася перша реставрація

* Ортодоксія – (з грец. “пряма думка”, “правильне вчення”). Ортодоксами називають прихильників Нікейського символу віри прийнятого на Першому Нікейському соборі 325 р.

Баварської династії, прихильників ортодоксального християнства, пов'язаних матримоніальним минулим із франками. Він намагався правити мирно, займався будівництвом церков й першим серед лангобардських правителів розпорядився після смерті розділити королівство між синами, адже раніше не існувало єдиних законів щодо успадкування влади¹³.

Центром володінь старшого сина Годеперта (*Godepert*, 661–662 рр.) стала Павія, молодшого Перктаріта (*Perctarit*, 661–662 рр.) – Мілан (італ. *Milano*, місто в північній Італії, регіон Ломбардія)¹⁴. Однак згодом в результаті міжконфесійних непорозумінь між братами (Годеперт був прихильником аріанства, а Перктаріт – ортодоксального християнства) спалахнули суперечки, які переросли у тривалу міжусобну боротьбу¹⁵. Відтак Баварська династія лангобардів опинилася перед загрозою знищення.

Зокрема Годеперт задля зміцнення своєї військової могутності заручився допомогою беневентського герцога (прихильника аріанства) Грімуальда (*Grimoald*, 651–662 рр.). Взамін за допомогу пообіцявши видати свою сестру за нього заміж. Але посол Гарібальд (*Garibald*, † 662 р.), якому, очевидно, не імпонували заходи свого сюзерена і котрий вочевидь мусів бути поінформований про змову проти Годеперта, проводив подвійну політику. Прибувши у Беневенто (італ. *Benevento*, місто в південній Італії, регіон Кампанія), за свідченнями Павла Диякона, почав переконувати Грімуальда захопити королівство й стати повноправним володарем¹⁶. Беневентський володар прийняв пропозицію посла й залишив свого сина Ромуальда I (*Romuald*, 662–677 рр.)¹⁷ правити герцогством, а сам на чолі добірних військ вирушив на завоювання Павії. Хроніст зазначав, що дорогою на столицю він закликав на допомогу союзників зі Сполето (італ. *Spoleto*, муніципалітет в центральній Італії, регіон Умбрія) і Тусції (італ. *Tuscia*, історична область в центральній Італії). Наблизившись до столиці, змовники відправили до Годеперта посла, який переконав короля поселити Грімуальда при дворі. Далі, нібито з метою власної безпеки, посол переконав володаря прийти на переговори з беневентським герцогом у захисному спорядженні, прихованому одягом. Наступного дня відбулася зустріч, і коли Грімуальд торкнувся Годеперта й переконався, що той одягнув захисне спорядження, не зволікаючи, його вбив. План Грімуальда спрацював, адже приховування Годепертом під одягом захисного спорядження дало підстави беневентському герцогові звинуватити того у намірі вбивства. Володіння покійного правителя з Баварської династії було захоплено новим лангобардським королем* (662–671 рр.) – засновником Беневентської династії¹⁸.

З метою підтвердження легітимності правління або задля уникнення втручання франків у справи королівства лангобардів, Грімуальд одружився із представницею баварської династії – сестрою покійного Годеперта. При дворі на постійній основі залишалася достатня кількість війська для підтримання влади узурпатора¹⁹.

Дізнавшись про смерть брата, інший представник Баварської династії Перктаріт вирушив до аварів. Можливо намагався заручитися допомогою кочівників проти узурпатора влади у Лангобардському королівстві. Його дружина Роделінда з сином Кунінкпертом, які залишилися у Мілані, згодом потрапили до рук Грімуальда й були відіслані у Беневент²⁰. Вияснивши, що Перктаріт перебуває при дворі аварського кагана, він відправив послів, які вимагали видачі втікача. Під тиском обставин аварський правитель виконав вимогу послів, й за свідченням Павла Диякона, Перктаріт згодом повернувся в Італію²¹.

* Посол Гарібальд не надовго пережив свого сюзерена. Відомо, що згодом його вбив один з наближених до колишнього лангобардського короля Годеперта.

Очевидно це сталося на тлі шантажу, адже його дружина і син перебували у бенеventському полоні. Втім незрозумілим залишається у цій ситуації пасивність вигнанця, який міг звернутися за допомогою до франків. Несподіванкою навіть для хроністів була великодушність Грімуальда, який прийняв Перктаріта з достойними почестями і навіть виділив помешкання та належні засоби для існування за рахунок королівської скарбниці²². На нашу думку, узурпатор лангобардського трону вважав за краще утримувати представника баварської династії серед живих, створюючи видимість легітимності та унеможливаючи втручання франків у справи держави, як це трапилося за часів Ротарі.

Проте, знаючи про походження Перктаріта, згодом біля його помешкання почали регулярно збиратися мешканці Павії, в чому придворні Грімоальда вбачали небезпеку. Частіше почали звучати заклики вбити небезпечного конкурента. Король погодився, проте Перктаріта вчасно повідомили про небезпеку²³. За допомогою свого вірного помічника Унульфа, який займав високе соціальне становище у королівстві, Перктарітові вдалося втекти з міста²⁴. За даними хроніста, він прибув у герцогство Асті (італ. *Asti*, місто на півночі Італії, регіон П'ємонт), яке залишалось родовими землями баварської династії з початку VI ст., тут мешкало чимало їхніх прихильників, які виступали проти узурпації влади Грімоальдом. Очевидно військових сил для відновлення Баварської династії на престолі було недостатньо, адже згодом Перктаріт вирушив за допомогою франкських королів²⁵.

У Франкському королівстві після смерті Хлодвіга II – владу успадкували неповнолітні сини Хлотар III (*Chlotarius*, 657–673 pp.) – правитель Нейстрійсько-Бургундського королівства, та Хільдерік II (*Childeric*, 662–675 pp.) – король Австразії. Управління країною відтак здійснювали майордоми²⁶.

На жаль, джерела не нотують, до кого з франкських королів звернувся за допомогою Перктаріт. Припускаємо, що ним став старший Хлотар III. Достеменно відомо, що після встановлення домовленості про допомогу франкське військо вступило через Прованс у західну частину Лангобардського королівства, володар якого Грімуальд виступив назустріч, розбивши свій табір неподалік міста Асті. Завдання узурпатора полягало в заманюванні ворога у пастку. Проводячи з франками невеликі локальні сутички, правитель “довгобородих”, нібито під їхнім натиском, поспішно відступив, залишивши насамкінець ворогам свій військовий табір. За свідченнями Павла Диякона: “[...] коли франкські війська увійшли туди, то вважаючи, що Грімуальда з лангобардами охопив такий страх, що вони кинули табір цілим, відразу ж зраділи і поспішно стали все грабувати і готуватися до вечері. І коли вони втихомирилися, обтяжені різними стравами й великою кількістю вина заснули, Грімуальд після опівночі обрушився на них і вчинив їм таку велику різанину, що лише деяким вдалося втекти й насилу дістатися до рідної країни”. Місце битви з того часу називається “*Rivus Francorum*” (струмком франків або Ріволі) й знаходиться неподалік Асті²⁷.

Наслідки кампанії виявилися неоднозначними. Точно відомо, що під час невдалого франкського походу Перктаріт не загинув, а й надалі проживав при дворі Меровінгів. На жаль, франкські джерела не містять жодних свідчень про подальшу долю франко-лангобардських відносин. Ганебність військових поразок часто свідомо замовчувалася. Натомість в “*Історії лангобардів*” занотовано наступне: “[...] в цей час королівством франків у Галлії правив Дагіперт [очевидно хроніст має на увазі Дагоберта II – А.П.], і король Грімуальд розпочав з ним переговори з метою укладення угоди про довготривалий мир”²⁸.

Повідомлення хроніста, втім, містить чимало суперечностей. Дагоберт II, про якого згадував наратор, зійшов на трон в 674 р., тобто вже після смерті Грімуальда. Можливо такі переговори велися не з Дагобертом II, а з королями Хлотарем III або Хільдеріком II наприкінці 60-х або на початку 70-х рр. VII ст.²⁹. Відомо, що невдовзі Перктаріт покинув Франкське королівство й вирушив до англосаксонських королів у Британію, але дізнавшись про смерть Грімуальда 671 р., негайно повернувся в Італію. За свідченням Павла Диякона, після проникнення до королівства його зустріли представники двору, придворні чиновники з безліччю населення і прибувши у Павію відразу обрали королем (671–688 рр.)³⁰. Так у Лангобардському королівстві відбулася друга реставрація Баварської династії, яка правила до 712 р. У часи її правління на офіційному рівні серед підданих утвердився католицизм. Впливова ранньосередньовічна держава, яка досі складалася з різних герцогств і територій, не об'єднаних сильною королівською владою, вперше виглядала доволі стабільно.

Отже, упродовж 40-х – на початку 70-х рр. VII ст. Лангобардське королівство опинилося в епіцентрі міждинастичних протистоянь, зумовлених релігійним і зовнішньополітичним чинниками. Керівну, ортодоксальну, Баварську династію двічі скидали з престолу аріанські родини Гарольдінгів і Беневентів. У лангобардській міждинастичній боротьбі франкські Меровінги, природно, за потреби і власних можливостей підтримували представників переслідуваної Баварської династії, оскільки вважали їх своїми далекими родичами. Тому щонайменше двічі за окреслений період франки втручалися у внутрішньополітичну боротьбу сусідньої держави.

У першому випадку завдяки дипломатії франкські послы домоглися від Ротарі звільнення з ув'язнення представниці Баварської династії Гундіперги. Проте вдруге франкські володарі, на прохання Перктаріта, організували повноцінний військовий похід проти узурпатора лангобардського престолу, представника Беневентської династії Грімуальда, але зазнали нищівної поразки. Незважаючи на негативний результат кампанії Меровінги надали Пектаріту притулок у Франкському королівстві і після смерті Грімуальда той повернув королівський титул, внаслідок чого відбувалася друга реставрація Баварської династії, яка правила до початку VIII ст.

1. Gregorii episcopi Turonensis. Historiarum libri X // MGH. Scriptores / [ed. B. Krusch]. – Hannoverae : Impensis Biblioplii Hahniani, 1951. – Т. I. – S. 121; Турский Г. История франков / Г. Турский ; [отв. ред. М. Л. Гаспаров]. – М. : Наука, 1987. – С. 74; Annales ducum Bavariae // MGH. Scriptores / [ed. G. H. Pertz]. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCLXI. – Т. XVII. – S. 365.
2. Wood I. Krolestwa Merowingów 450–751 / I. Wood. – Warszawa : PWN, 2009. – S. 184; Wolf G. Königin Theodelinde als Heils- und Legitimitätsträgerin und die langobardisch-bayerisch-fränkischen Beziehungen um 600 / G. Wolf // Zeitschrift der savigny stiftung fur rechtsgeschichte. – 1989. – № 106. – S. 287–288.
3. Strzelczyk J. Longobardowie. Ostatni z wielkiej wędrówki ludów V–VIII wiek / J. Strzelczyk. – Warszawa : PWN, 2014. – S. 66–67.
4. Pauli historia Langobardorum // MGH. Scriptores / [ed. L. Bethmann et G. Waitz]. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 135.
5. Бородин О. Р. Равенский экзархат. Византийцы в Италии / О. Р. Бородин. – СПб. : Алетей, 2001. – С. 113.
6. Там само. – С. 113.
7. Wickham C. Early Medieval Italy. Central Power and Local Society 400–1000 / C. Wickham. – London : The macmillan press LTD, 1981. – S. 36–37.
8. Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV // MGH. Scriptores / [ed. B. Krusch]. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXXVIII. – Т. II. – S. 156.
9. Annales sancti Germani minores // MGH. Scriptores / [ed. G. H. Pertz]. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXLI. – Т. IV. – S. 3.
10. Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV. – S. 156.
11. Ibid. – S. 156.

12. Pauli historia Langobardorum. – S. 136.
13. Дьякон П. История Лангобардов / П. Дьякон. – М. : Памятники средневековой латинской литературы IV–IX веков, 1970. – С. 149.
14. Strzelczyk J. Longobardowie. – S. 69.
15. Wickham C. Early Medieval Italy. – S. 37.
16. Pauli historia Langobardorum. – S. 138.
17. Chronicon ducum Beneventi, Salerni, Capuae et Neapolis // MGH. Scriptores / [ed. G. H. Pertz]. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCXXXVIII. – Т. III. – S. 211.
18. Pauli historia Langobardorum. – S. 138–139.
19. Ibid. – S. 142.
20. Strzelczyk J. Longobardowie. – S. 69.
21. Pauli historia Langobardorum. – S. 142.
22. Ibid. – S. 143.
23. Ibid. – S. 143.
24. Ibid. – S. 143–144.
25. Ibid. – S. 144.
26. Liber historiae Francorum // MGH. Scriptores / [ed. B. Krusch]. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXXVIII. – Т. 2. – S. 317.
27. Pauli historia Langobardorum. – S. 146.
28. Ibid. – S. 154–155.
29. Дьякон П. История Лангобардов. – С. 180.
30. Pauli historia Langobardorum. – S. 155.

В статье проанализировано влияние Меровингов на ход лангобардской междудинастической борьбы. Исследовано политическое развитие лангобардского королевства. Изучено утверждения Баварской династии на престоле “длиннобородых”. Освещено франко-лангобардские военно-политические отношения.

Ключевые слова: франки, лангобарды, Меровинги, Баварская династия, Италия.

The article analyzes the influence of the Merovingians on the course of langobardic inter-dynasty struggle. The political development of the Lombard Kingdom is studied. The approval of the Bavarian dynasty on the throne of the “long-bearded” is traced. The military and political intercourses of the Franks and the Lombards are covered.

Keywords: franks, lombards, Merovingians, Bavarian dynasty, Italy.

ПРОБЛЕМИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 027.2:2-523.6:[025.171:27-789.5](477.86-25)

Назарій ЛОШТИН

ЄЗУЇТИКА В БІБЛІОТЕЦІ СТАНІСЛАВІВСЬКИХ ТРИНІТАРІЇВ

Ченці ордену тринітаріїв у Станіславі за свою столітню історію зібрали велику бібліотеку. У фондах Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка зберігся рукописний інвентар монастирської бібліотеки з кінця XVIII ст. У статті, на основі інвентаря, проаналізовано чисельне та тематичне наповнення монастирської книгозбірні. Особливу увагу зацентовано на книгах, що вийшли з середовища Товариства Ісуса (єзуїтика). Подано характеристику найважливіших єзуїтських видань.

Ключові слова: бібліотека, тринітарії, єзуїтика, Станіславів.

Чернечі ордени західної церкви були своєрідними осередками інтелектуальної культури Європи. Твори членів різноманітних монарших орденів відкладались у книгозбірнях монастирів як власного ордену, так й інших згромаджень. На основі представлення книг членів того чи іншого ордену у монастирських бібліотеках можна робити висновки про вплив цих орденів на релігійну та інтелектуальну діяльність католицької церкви у певному регіоні.

Чи не одразу після виникнення єзуїти зайняли провідні місця в усіх галузях тогочасної теології, з ордену вийшли відомі у Європі проповідники, а єзуїтські місії сприяли поширенню християнства по всій планеті. Як рушійна сила контрреформації Товариство Ісуса було втіленням потридентської богословської думки у західній церкві, а твори членів Товариства увійшли до монастирських книгозбірень усіх чернечих орденів.

Нашим завданням є визначити, яке місце займала єзуїтика у бібліотеках інших чернечих орденів на прикладі книгозбірні тринітаріїв у Станіславі.

Серед книг бібліотеки тринітаріїв вагоме місце посідала література, що вийшла з середовища Товариства Ісуса – 96 видань, що становить 15,6% від загальної кількості книг у книгозбірні. Повний список єзуїтики у книгозбірні монастиря тринітаріїв у Станіславі подано у Додатку.

Монастир тринітаріїв у Станіславі (тепер м. Івано-Франківськ) постав з фундації краківського каштеляна та польного і коронного гетьмана Анджея Потоцького у 1690 р. З 1693 р. при монастирі діяв новіціат¹. З 1718 р. при монастирі діяло шкаплерне братство Св. Трійці, а з 1738 р. – братство Серця Ісусового². У 1758 р. монастир було пошкоджено під час пожежі, ймовірно, що постраждала і бібліотека монастиря. Австрійська влада закрила монастир відповідно до декрету від 17 березня 1783 р. про ліквідацію ордену тринітаріїв. Станом на 1779 р. у монастирі перебувало 16 ченців-тринітаріїв³.

У монастирях тринітаріїв, або, відповідно до орденського статуту – колегіях, відбувалось навчання орденської молоді та підготовка до основного виду діяльності – викупу християнських бранців з мусульманського полону.

Каталог бібліотеки монастиря тринітаріїв у Станіславі ймовірно укладений у 1774 р., про що свідчить запис олівцем на титульному аркуші. Укладено каталог на 17 аркушах. Форма опису книг: порядковий номер книги, назва тематичної категорії (назва книги), кількість томів. Формат книги вказувався біля назви. Найвні позначки, що вказують на “полоніку” (ймовірно проставлені у 1930-х рр. працівниками бібліотеки Львівського університету).

Після запису книг відповідно до категорій укладач інвентаря залишав вільними ще декілька аркушів – ймовірно для того, щоб записувати нові книги, які потраплять до монастирської книгозбірні. Наприклад, у розділі з проповідницькою літературою частина книг (8 позицій) записані іншим почерком, ніж решта. Такі ж записи стосуються духовних книг (2 по-

зиції) та книг різними мовами (6). Також на одній з пустих сторінок здійснено запис “*Vitae Sanctorum*” тим ж почерком, що й згадані вище записи. Однак до цієї категорії не внесено жодної книги (агіографічна література внесена до духовних книг). Тим же почерком здійснені додаткові записи у інвентарі, які його уточнюють. Наприклад, серед проповідницьких книг двічі записано збірку проповідей єзуїта Антонія Ширми (1660–1734 рр.) “*Kazania*”. Друга згадка про книгу закреслена, а поруч здійснено запис “*dwa razy napisany*”⁴.

Ймовірно, що інвентар уклав чернець Юзеф від Св. Сакраменту – на форзаці здійснено запис “*fr. Iosephus a SS. Sacramento Ordinis SSantissima Trinita*”⁵. Почерк цього запису відповідає почерку записів у інвентарі. Також на форзаці рукопису двічі написано прізвище Роговський (*Rogowski*)⁶ – ймовірно це та особа, що пізніше вносила нові книги до інвентаря та робила уточнюючі записи.

Декілька книг записані без назв (11 книг, напр.: *Theologia Moralis absque titulo, Annales Pol. sine titulo, Conciones Latina absque titulo*), або ж вказано, що у книзі відсутні початкові чи останні сторінки (6 книг, напр.: *Conciones Dom. Pol. absq. principio et fine, Dictionarium absque principio et fine, Liber Polonicus absq. principio et fine, Liber Hungaricy devotions absq. titt., Latinus Liber absque Principio*).

На основі інвентаря можемо встановити такі тематичні категорії книг та чисельність книг у бібліотеці:

Тематична категорія	Кількість назв	Кількість томів	Єзуїтика (кількість назв)
Спекулятивна теологія	14	21	4
Моральна теологія	38	57	5
Цивільне та канонічне право	12	15	-
Полемісти	15	19	5
Коментатори та товмачі	38	46	6
Аннали та історики	51	56	5
Проповідники	102	137	19
Філософи	39	61	5
Оратори і політики	39	46	8
Поети	27	30	5
Духовні книги	104	117	25
Набожні книги	17	20	-
Книги різними мовами	65	137	4
Манускрипти	42	42	-
Панегірики	13	18	5
Загалом	616	823	96

***

Серед книг зі спекулятивної теології представлені видання 4 єзуїтські видання XVI–XVIII ст. Це твори Альвара С’енфугос, Ієронімо Фйораванті (1554–1639 рр.), Яна Моравського (1633–1700 рр.) та Адріана Мясковського (1656–1737 рр.)

Моральна теологія у бібліотеці представлена 5 книгами членів Товариства Ісуса. Серед них варто виділити дві: у бібліотеці було два примірники “*Medulla Theologiae Moralis*” – найвідомішої книги німецького теолога, члена Товариства Ісуса Германа Бусенбаума (1600–1668 рр.). Підручник з моральної теології Бусенбаума був одним із найпопулярніших у Європі видань з цього предмету. Другою є книга французького єзуїта Клода Ля Круа (1652–1714 рр.) “*Theologia Moralis*”. Виклад моральної теології Ля Круа вважають одним із найбільших досягнень цієї галузі богослов’я у XVIII ст., а погляди автора викликали спротив у середовищі французьких янсеністів⁷.

Полемічна література у книгозбірні тринітаріїв представлена у трьох напрямках – з протестантами, православними та іудеями (5 книг авторства єзуїтів). Серед полемічних творів проти протестантів варто виділити книгу єзуїтського полеміста, ректора Львівської академії Єжи Генгеля (1657–1727) “*Censura prophetiarum de romanis pontificibus*”, полемічні трактати

якого спрямовані проти атеїзму та протестантизму⁸. Також Генгель цікавився картезіанською філософією та писав про загрозу, яку вона становить для християнства⁹.

Полеміка з православними та твори на захист Берестейської унії представлена трактатом єзуїта Теофіла Рутки (1623–1700 рр.) “*Budynek Chrystusów*”, у якому наводив докази верховенства Папи Римського.

У категорії “коментаторів та тлумачів” Святого Письма записані 6 єзуїтських книг. Представлені у бібліотеці “*Polyanthea*” – збірники цитат та повчальних історій, зокрема “*Polyanthea Sacra*” єзуїта Андреаса Шпаннера (1639–1694 рр.). Питання екзегетики висвітлені у працях: “*Judith illustris: perpetuo commentario litterali et morali*” єзуїта Дієго де Целяда (1586–1661 рр.) та “*Commentariorum et disputationum in Genesim*” або ж “*Commentariorum in Daniele Prophetam*” єзуїта Бенедикта Перейри (1536–1610 рр.). Представлена й праця з апологетики відомого фламандського теолога, члена Товариства Ісуса Леонарда Лессія (1554–1632 рр.) “*Quae fides et religio sit capessenda consultatio*”.

До категорії історичних книг у бібліотеці тринітаріїв віднесено 5 книг єзуїтів. Перша – це латинський переклад книги Дуррі Ефенді, який здійснив польський єзуїт Тадеуш Крусінський (1675–1751 рр.) і видав під назвою “*Prodromus ad historiam revolutionis persicae*”. У книзі висвітлено перебіг посольства 1720 р. турецького султана до перського шаха. Переклад книги Дуррі Ефенді доповнений роботою самого Крусінського про дипломатичні стосунки Речі Посполитої та Персії¹⁰. Другою книгою був відомий гербівник “*Corona Polska*” єзуїта Каспара Несецького (1682–1744 рр.). Три інші – енциклопедичне видання “*Informacya matematyczna, rozumnie ciekawego polaka Swiat cały, niebo, y ziemię, y co ná nich iest, w trudnych kwestyach y praktyce, iemuż ulatwiająca*” єзуїта Войцеха Бистжоносського (+1669 р.) та книга “*Rękoprowadzenie do nawrocenia mahomedanow*”, яку написав генерал Товариства Ісуса Тірсо Гонзалез де Сантала (1624–1705 рр.), а польський переклад здійснив згадуваний Теофіл Рутка у 1694 р. (після Віденської битви 1683 р. Рутка розпочав активну діяльність у сфері навернення мусульман до християнства, для чого переклав згадану та інші книги¹¹). Книга єзуїта Валентія Керського (1707–1772 рр.) “*Honor Nayswiętszey Maryi*” присвячена богородичним чудам.

Проповідницька література найбагатше представлена у бібліотеці станіславівських тринітаріїв – загалом 102 книги, з них 19 – це книги авторства членів Товариства Ісуса. Варто звернути увагу на найважливіших авторів: Петра Скаргу, Александра Лоренцовича, Станіслава Беліцького та Томаша Перковича.

Найстарішою збіркою проповідей є класична книга Петра Скарги (1536–1612 рр.) “*Kazania na niedziele i święta całego roku*”. Ця збірка проповідей Скарги вийшла друком у 1595 р. у Кракові. Перша частина кожної проповіді мала догматичний та полемічний характер, друга – зазвичай моральний¹². Ця збірка проповідей була своєрідним каноном для подальшої польської гомілетики.

Ректор Ярославського та Львівського колегіумів Александра Лоренцовича (1609–1675 рр.) розпочав свою проповідницьку діяльність у рідному Львові у 1639 р. Львівський єзуїт видав дві збірки проповідей: “*Kazania pogrzebne miane w różnych żałobnych okazyach*” та “*Kazania na Niedziele całego roku*”. До першої увійшло 28 проповідей, виголошених на похоронах відомих людей, однак при виданні проповіді були відредаговані, автор вилучив з тексту назви місць, імена та життєписи осіб, через що вони дещо втратили історичну цінність; до другої збірки увійшли недільні промови Лоренцовича, сама ж збірка присвячена рідному місту автора¹³. Для проповідей Лоренцовича характерною є критика тогочасного суспільства, зокрема шляхти та міщанства.

Проповіді Станіслава Беліцького (+1718 р.) представлені збіркою “*Święta kaznodziejski*”. Для проповідей Беліцького характерним є повчання через образи, порівняння, приклади, автор рідко вживав теоретичний виклад християнського вчення у своїх проповідях. Проповідник добре орієнтувався в історії Речі Посполитої та у її сучасному стані, вплітаючи історичні відомості до своїх промов¹⁴.

Ще одним відомими польським проповідником того часу був Томаш Перкович (1652–1720 рр.). Перкович був перекладачем з французької мови, популяризував французьку літе-

ратуру у Речі Посполитій. Автор сприяв поширенню “французького методу” в польській гомілетичі, для чого уклав збірку проповідей “*Kazania przebrane z Kaznodzieiow francuzkich*”¹⁵.

До категорії “філософів” (5 книг єзуїтів) входять власне філософські книги, а також видання з логіки й математики. Філософія представлена творами “*Promptuarium Philosophicum*” єзуїта Йогана Баптиста Гофера (1677–1760 pp.) та “*Singulares universae rationalis scientiae controversiae*” польського філософа, члена Товариства Ісуса Казимира Островського (1669–1732 pp.).

Логіці присвячене видання “*Compendiaria logica metaphysica et physica*” угорського математика Павла Мако де Керк-Геде (1723–1793 pp.), а математиці “*Cursus mathematicus*” німецького єзуїта Гаспара Шотта (1608–1666 pp.).

Також одна книга з бібліотеки тринітаріїв присвячена фізіономії – йдеться про роботу “*Physiognomia humana*” французького дослідника, члена ордену єзуїтів Гонората Ніке (1585–1667 pp.).

Серед збірки ораторів (8 книг єзуїтів) особливе місце займає Кипріян Соарез (1524–1593 pp.). На жаль, в інвентарі не вказано яка саме книга була у книгозбірні тринітаріїв. Можна припустити, що йдеться про книгу “*De arte rhetorica*” присвячених мистецтву риторики. Праця Соареза була першим підручним з риторики для єзуїтів. Цей твір став головним для навчання риторики у колегіях Товариства Ісуса на два століття¹⁶.

Принагідно серед “ораторів” можна згадати книгу “*Euphormionis Lusini Satyricon*” шотландського поета Джона Барклі (1582–1621 pp.), яка по суті є сатиричним твором, що спрямований проти єзуїтів. Варто зазначити, що хоч ця книга була внесена до Індексу заборонених книг¹⁷, проте в інвентарі вона не була позначена як заборонена.

Також до бібліотечного інвентаря внесена книга “*Wiara chrześcijańska przeciwko Alkora-nowi*” Михайла Нау, переклад якої з латини на польську здійснив згадуваний Теофіл Рутка після Віденської битви 1683 р.

Окрім згаданих вище книг, до категорії “ораторів та політиків” внесено грамматики та словники. З граматичних творів записаний посібник з латинської фразеології професора Ф. Вагнера “*Supellex Latinitatis ex Phraseologia*” у доповненій редакції польського єзуїта Францішека Богомольця (1720–1784 pp.), та словник Кнапіуса “*Thesaurus polono-latino-graecus*” – найпопулярніший словник у Речі Посполитій до кінця XVIII ст. Словник Кнапіуса складається з трьох частин: польсько-латинського словника, латинсько-польського, та збірки польських прислів’їв з відповідниками латинською та грецькою мовами¹⁸. Ця праця польського єзуїта спричинила значний вплив та розвиток польської мови у ранньомодерну добу. До інвентаря бібліотеки внесена книга “*Idiotismi Polonici seu Voces Polonicae quae latinè*” яку приписують Кнапіусу, хоча насправді це є шкільний підручник, створений на основі його словника.

Була в бібліотеці ченців-тринітаріїв й невеличка поетична збірка, до якої потрапили 5 книг авторства єзуїтів: збірка емблематичної поезії Германа Гуго (1588–1629 pp.) “*Pia desideria*” (одна з найпопулярніших емблематичних книг XVII–XVIII ст. – отримала 42 латинські перевидання), книга Йоганна Баптиста з Модени (1606–1682 pp.) в польському перекладі “*Czworo zdania Filozofii Chrześcijańskich ze czterech Wieczności Uwag*”, трагедія “*Sedecias*” єзуїта Карла Малаперта (1581–1630 pp.), що присвячена короля Владиславу IV. Також до інвентаря внесений словник синонімів, епітетів та фраз з античної поезії “*Gradus et Parnasum*”, укладений єзуїтом Паулем Алером (1656–1727 pp.) та збірка геральдичної поезії “*Gemmae antiquiorum*” єзуїта Габріеля Жончинського (1664–1737 pp.).

Найбільшою у тринітарській бібліотеці була збірка “духовних книг”. До її складу входило 104 книги, з яких 25 – єзуїтські. У цій категорії видання можна умовно розділити на дві групи: агіографічна та аскетична й медитаційна література.

Агіографічна література представлена в основному житіями святих XII–XVIII ст. Лише одна книга охоплює опис життя різноманітних святих – це відома збірка “*Acta Sanctorum*” єзуїта Жана Боланда (1596–1665 pp.). Друга єзуїтська книга – це життя французького святого Жана-Франсуа Режі (1597–1640 pp.), укладене Клодом де Ля Бру (1612–1651 pp.).

Значно більше єзуїтики було серед аскетичної літератури. Варто виділити декілька найважливіших авторів, зокрема аскетичні твори Св. Роберто Беларміно (1542–1621 pp.) “*De*

Aeterna felicitate sanctorum” та “*De Ascensione mentis in Deum*”, а також твір Максиміліана Дюфрене (1678–1765 рр.) “*Exercitia spiritualia*”, що написаний спеціально для священників, яким Дюфрене провадив реколекції¹⁹. З польських авторів варто згадати один із найпопулярніших аскетичних творів епохи бароко у Польщі “*Rozmyślania albo lekcyja duchowna*” Томаша Млодзяновського²⁰ та книгу “*Bellator Christianus*” Матеуша Бембуса (1567–1645 рр.), в якій автор представив своє бачення ідеального християнського лицаря (книга Бембуса є своєрідним відлунням твору “*Żołnierskie Nabożeństwo*” Петра Скарги, під впливом якого Бембус перебував²¹).

Серед “книг різними мовами” важко виділити одну тему – тут зібрані Біблія та теологічні видання, риторика й історії чудотворних ікон, збірки поезії та книги з архітектури й права. Єзуїтика представлена 4 творами. Це “*Bibliotheca rhetorum praecepta*” Габріеля Франсуа Ле Же (1657–1734 рр.) та “*Gymnasium Patientae*” ритора Єремїї Дрекслера (1581–1638 рр.) Польська література представлена книгою “*Atrium sapientiae*” Антонія Свєрчинського. Ще одна книга в польському перекладі – це книга єзуїта М. Буто (1607–1688 рр.), яку переклала Теофіла з Мошинських Потоцька під назвою “*Rady mądrości albo zbiór maxym Salomonowych*”.

Останньою категорією в інвентарі бібліотеки тринітаріїв записана панегірична література. З нагоди весіль записані панегірики: “*Aetas aurea Regno Poloniarum in Hymenaeo*” (у 1744 р. на честь Станіслава Косаковського та Катерини Потоцької), виданий станіславівським єзуїтським колегіумом, та “*Fontes purpurei inter auspiciatissima Hymenei solemnia*” виданий луцьким єзуїтським колегіумом з нагоди шлюбу Станіслава Любомирського та Людвіки Гонорати Потіївни у 1740 р. Панегірик “*Zaloszna strata... Stanisława na Złotym Potoku Potockiego*” виданий на смерть Станіслава Потоцького станіславівськими єзуїтами.

Деякі твори присвячені з нагоди вступу на певну посаду: “*Decus area*” – панегірик від імені Луцького, Острозького, Берестейського і Кам’янецького колегіумів на честь Кобельського Франциска-Антонія, що призначений у 1739 р. Луцьким єпископом. “*Patriae fulcrum dignitatum apex, religionis decus Pilava*” – Панегірик новому галицькому старості Ігнатію Потоцькому від Станіславського колегіуму єзуїтів.

***

Єзуїтика у бібліотеці монастиря тринітаріїв у Станіславі представлена майже в усіх тематичних категоріях книг. Найбільше книг авторів-єзуїтів було серед проповідницької та аскетичної літератури, що можна пов’язати з поширенням єзуїтської проповіді як своєрідного канону для польської гомілетики (в першу чергу йдеться про гомілетичну спадщину Петра Скарги), а також з популярністю духовних та медитаційних практик членів Товариства Ісуса, основу яких заклав засновник ордену Св. Ігнацій Лойола своїми “*Духовними вправами*”.

Загалом таку значну кількість єзуїтики у бібліотеці іншого чернечого ордену можна пояснити тим становищем, яке займали єзуїти у структурі католицької церкви, а їхня наукова думка в тогочасній теології та інших науках. Також, у даному випадку, не останню роль могла зіграти діяльність у Станіславі єзуїтської колегії.

ДОДАТОК № 1

Єзуїтика в бібліотеці монастиря тринітаріїв у Станіславі

№	Назва	Автор	Тематична категорія
1.	Enigma theologicum	Albari Cienfuegos SJ	Спекулятивна теологія
2.	Tractatus theologicus	Adrian Miaskowski SJ	Спекулятивна теологія
3.	De Beatissima Trinitate Libri Tres Primvs Est Contra Haereticos, Secvndvs Inter Scholasticos, Tertivs Contra Gentiles	Hieronymo Fioravanti SJ	Спекулятивна теологія
4.	Quaestiones Theologicae	Jan Morawski SJ	Спекулятивна теологія
5.	Tres centuriae selectorum casuum conscientiae	Adam Burghaber z Valden SJ	Моральна теологія

6.	Theologia Moralis	Claude La Croix SJ	Моральна теологія
7.	Flores summarum, siue Alphabetum morale	Juan de Alloza y Menacho SJ	Моральна теологія
8.	Medulla Theologiae Moralis	Hermann Busenbaum SJ	Моральна теологія
9.	Medulla Theologiae Moralis	Hermann Busenbaum SJ	Моральна теологія
10.	De Ecclesia Christi	Martinus Becanus SJ	Полемісти
11.	Compendium manualis controversiarum	Martinus Becanus SJ	Полемісти
12.	Censura prophetiarum de romanis pontificibus	Jerzy Gengel SJ	Полемісти
13.	Budynek Chrystusow to jest Kościół S. z wielkiego wizerunku na maluchny konterfekt przeniesiony	Teofil Rutka SJ	Полемісти
14.	Szczera prawda przeciw obłudnemu fałszowi. To iest: Prosta z Pisma Świętego, odpowiedz katolicka; na wykrętne, osobliwie Karola Drelinkurta, z tegoż Pisma zarzuty dyssydentskie	Stefan Szczaniecki SJ	Полемісти
15.	Commentariorum et disputationum in Genesim tomi quattuor abo Commentariorum in Daniele Prophetam,	Benedict Pereira SJ	Коментатори
16.	Szczera prawda przeciw obłudnemu fałszowi.	Stefan Szczaniecki SJ	Коментатори
17.	Quae fides et religio sit capessenda consultatio	Leonard Lessius SJ	Коментатори
18.	Polyanthea Sacra	Andreas Spanner SJ	Коментатори
19.	Judith illustris: perpetuo commentario litterali et morali	Didaci de Celada SJ	Коментатори
20.	Atrium sapientiae apertum	Antoni Swierczyński SJ	Коментатори
21.	Informacya matematyczna, rozumnie ciekawego polaka Swiat cały, niebo, y ziemię, y co ná nich iest, w trudnych kwestyach y praktyce, iemuż ułatwiająca.	Wojciech Bystrzonowski SJ	Аннали та історики
22.	Corona Polska	Kasper Niesiecki SJ	Аннали та історики
23.	Prodromus ad historiam revolutionis persicae	Tadeusz Krusiński SJ	Аннали та історики
24.	Rękoprowadzenie do nawrocenia mahomedanow	Gonzalez de Santalla Thyrs (Tirso) S. J	Аннали та історики
25.	Honor Nayswiętszey Maryi	Walenty Kierski SJ	Аннали та історики
26.	Commentaria in concordiam et historiam evangelicam	Sebastiao Barradas SJ	Проповідники
27.		Francisco García SJ	Проповідники
28.	Kazania na niedziele i święta całego roku	Piotr Skarga SJ	Проповідники
29.	Kazania	Antoni Szyrma SJ	Проповідники
30.	Currus quadrijugus gloriae Sanctorum, sive, Sermones panegyrici breves de Sanctis, quos ritu solenni sancta colit Ecclesia documentis fidei et morum illustrati ...	Udalrich Dirrhaimer SJ	Проповідники
31.	Kaznodzieia odświętny abo kazania doroczne na dni Świętych Bożych uroczyste, Królowy Wszystkich Świętych poświęcone	Franciszek Kowalicki SJ	Проповідники
32.	Kazania na niektóre Święta y Niedziele z dorocznych	Szymon Karpiński SJ	Проповідники
33.	Concionum in Quadragesimam	Louis Bourdaloue SJ	Проповідники
34.	Bibliotheca concionatoria	Vincent Houdry SJ	Проповідники

35.	Kazania pogrzebne miane w różnych żałobnych okazyach або Kazania na Niedziele całego roku	Aleksander Lorencowicz SJ	Проповідники
36.	Kazania na Święta całego roku	Kasper Balsam SJ	Проповідники
37.	Kazanie świątalne	Jan Krosnowski SJ	Проповідники
38.	Święta kaznodziejski	Stanisław Bielicki SJ	Проповідники
39.		Jan Kowalski SJ	Проповідники
40.	Kazania przygodne або Kazania na niedziele całego roku	Kasper Balsam SJ	Проповідники
41.		Franciszek Borowski SJ	Проповідники
42.	Rozmyślenia albo lekcyja duchowna miasto kazania na święta uroczyste	Tomasz Młodzianowski SJ	Проповідники
43.	Kazabia przebrane z Kaznodzieiow francuzkich	Tomasz Perkowicz SJ	Проповідники
44.	Kazania na niedziele i święta	Lachowski Sebastyan SJ	Проповідники
45.	Promptuarium Philosophicum	Johann Baptist Hofer SJ	Філософи
46.	Singulares universae rationalis scientiae controversiae. Perproposita in tractatibus philosophicis	Kazimierz Ostrowski SJ	Філософи
47.	Cursus mathematicus	Gaspar Schott SJ	Філософи
48.	Physiognomia humana	Honorat Nicquet Sj	Філософи
49.	Compendiaria logica metaphysica et physica	Paul Mako de Kerck-Gede SJ	Філософи
50.	Orationes	Nicola Avancini SJ	Оратори і політики
51.	Supellex Latinitatis ex Phraseologia P. Francisci... Wagner Ad Usum Scholarum... collecta	Franciszek Bohomolec SJ	Оратори і політики
52.	De arte rhetorica	Cipriano Suárez SJ	Оратори і політики
53.	Wiara chrześcijańska przeciwko Alkoranowi przez Alkoran spokojnie obrobiona i utwierdzona	M. Nau SJ	Оратори і політики
54.	Thesaurus polono-latino-graecus	Gregorius Cnapius SJ	Оратори і політики
55.	Theatrum Politicum	Franz Neumayr SJ	Оратори і політики
56.	Idiotismi Polonici seu Voces Polonicae quae latinè	Gregorius Cnapius SJ	Оратори і політики
57.	Joseph Aegypti Prorex	Jeremias Drexel SJ	Оратори і політики
58.	Gemmae antiquiorum	Gabriel Rzączyński SJ	Поети
59.	Pia desideria	Herman Hugo SJ	Поети
60.	Czworo zdania Filozofii Chrześcijańskich ze czterech Wieczności Uwag	Manni (Mannius) Joh. Baptista z Modeny S. J	Поєкти
61.	Gradus et Parnasum	Paul Aler SJ	Поети
62.	Sedecias, tragoedia aliaque poemata	Karol Malapert SJ	Поети
63.	Uwagi chrześcijańskie albo rozmyślenia krótkie	Jean Crasset SJ	Духовні книги
64.	Prawdy wieczne wyrażone w naukach potrzebnych... zebrane od K. Grz. Rosignoli...	Carlo Gregorio Rosignoli SJ	Духовні книги
65.	Summa casuum sive instructio sacerdotum	Francisco de Toledo SJ	Духовні книги
66.	Monita spiritualia selecta	Luis de la Puente SJ	Духовні книги
67.	Nauki y zabawki świątobliwe dla wszystkich w	Tylkowski, Wojciech SJ	Духовні книги

	prostoćie serca Boga szukających		
68.	Veridicus Christianus	Jan David SJ	Духовні книги
69.	Exercitia spiritualia sacerdotum triduana et octiduana	Maximilian Dufrène SJ	Духовні книги
70.	Infernus Apertus Hominibus Christianis ut in illum non descendant. Sive Considerationes de Poenis Infernalibus	Maximilian Rasser SJ та Paolo Segneri SJ	Духовні книги
71.	Discursus ascetici de regia via S. Ignatii	Mathias Milunski SJ	Духовні книги
72.	Rozmyślenia albo lekcyя duchowna	Tomasz Młodzianowski SJ	Духовні книги
73.	Dziennik świętych albo rozmyślenia na kazdy dzień roku	Jean-Étienne Grosse SJ	Духовні книги
74.	Bellator Christianus	Bembus Matheus SJ	Духовні книги
75.	Via ad salutem aeternam solidis vitae Christianae	Martin Lugowski SJ	Духовні книги
76.	Vita R.P. Joannis Francisci Regis S.J.	Claude de La Broue SJ	Духовні книги
77.	Amicus Fidelis Usqve Ad Mortem	Philippe Servius SJ	Духовні книги
78.	Linda Mariana, sive de b. virgine Lindensi	Thomas Clagius SJ	Духовні книги
79.	Magnes amoris	Étienne Binet SJ	Духовні книги
80.	De Ascensione mentis in Deum	Roberto Bellarmino SJ	Духовні книги
81.	Joseph Aegypti Prorex	Jeremias Drexel SJ	Духовні книги
82.	Meditationes de vita et passione D. N. Jesu-Christi.	Vincenzo Bruno SJ	Духовні книги
83.	De Aeterna felicitate sanctorum	Roberto Bellarmino SJ	Духовні книги
84.	De Vita religiose	Diego Alvarez de Paz SJ	Духовні книги
85.	Vita et doctrina Jesu Christi Ex Quatuor Evanvelistis Collecta	Nicola Avancini SJ	Духовні книги
86.	можливо Bibliotheca concionatoria Complectens panegyricas orationes sanctorum.	Vincent Houdry SJ	Духовні книги
87.	Pia desideria	Herman Hugo SJ	Духовні книги
88.	Rady mądrosci, Albo Zbior Maxym Salomonowych	M. Boutauld SJ	Книги різними мовами
89.	Bibliotheca rhetorum praecepta	Gabriel François Le Jay SJ	Книги різними мовами
90.	Gymnasium Patientae	Jeremias Drexel SJ	Книги різними мовами
91.	Atrium sapientiae apertum	Antoni Swierczyński SJ	Книги різними мовами
92.	Załosna strata... Stanisława na Złotym Potoku Potockiego		Панегірики
93.	Decus arae		Панегірики
94.	Aetas aurea Regno Poloniarum in Hymenaeo		Панегірики
95.	Patriae fulcrum dignitatum apex, religionis decus Pilava		Панегірики
96.	Fontes purpurei inter auspicatissima Hymenei solemnna		Панегірики

1. Wołyniak (Giżycki J. M.) Wspomnienie o trynitarzach na Wołyniu, Podolu i Ukrainie / Wołyniak (Jan Marek Giżycki). – Kraków, 1909. – S. 5.
2. Площанський В. Галицько-Руське місто Станиславів з достовірних джерел / Венедикт Площанський. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – С. 23–24.
3. Krętosz J. Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie józefinizmu: 1772–1815 / Józef Krętosz. – Katowice, 1996. – S. 273.

4. Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка. – Ркс. 294 III Katalog biblioteki oo. Trynitarzy w Stanislawowie [1774]. – APK. 7 зв.
5. Там само. – APK. 20 (непагінований).
6. Там само. – APK 20 (непагінований).
7. Dziura R. Lacroix Claude SJ / Ryszard Dziura // Encyklopedia katolicka. – Lublin, 2004. – Tom 10. – S. 355–356.
8. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / [oprac. Ludwik Grzebień]. – Kraków : Wydawnictwo WAM, 1996. – S. 178.
9. Polatek J. Gengell Jerzy / Jan Polatek // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1948–1958. – Tom VII. – S. 385.
10. Козицький А. Львівські сходознавці першої третини ХХ ст. / Андрій Козицький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – Вип. 45. – С. 390.
11. Grzebień L. Rutka Teofil / Ludwik Grzebień // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1991. – Tom XXXIII/2. – S. 204.
12. Pelczar J. ks. Zarys dziejów kaznodziejstwa w kościele katolickim. Część II / ks. Józef Pelczar. – Kraków, 1896. – S. 139.
13. ks. Załęski S. T.J. Jezuici w Polsce. Tom III. Część II / ks. Stanisław Załęski T.J. – Lwów, 1902. – S. 1085.
14. Bednarski S. Bielicki Stanisław / Stanisław Bednarski // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1936. – Tom II. – S. 43.
15. Natoński B. Perkowicz Tomasz / Bronisław Natoński // Polski Słownik Biograficzny. – 1980. – Tom XXV/3. – S. 618–619.
16. Panuś K. ks. Historia kaznodziejstwa / ks. Kazimierz Panuś. – Kraków: Salwator, 2007. – S. 218.
17. Index Librorum Prohibitorum. – Romae, 1758. – P. 21.
18. Opióła F. ks. Ks. Grzegorz Cnapius TJ / ks. F. Opióła // Filomata. – Lwów, 1938. – L. 105. – S. 158.
19. Grzebień L. Dufrene Maximilian SJ / Ludwik Grzebień // Encyklopedia katolicka. – Lublin 1983. – Tom 4. – S. 341.
20. Greniuk F. Tomasz Młodzianowski / Franciszek Greniuk // Polski Słownik Biograficzny. – 1976. – Tom XXI/3. – S. 426.
21. Bednarski S. Bembus Mateusz / Stanisław Bednarski // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1935. – Tom I. – S. 420.

Монахи ордена тринитариев в Станиславе за свою столетнюю историю собрали большую библиотеку. В фондах Научной библиотеки Львовского национального университета им. И. Франко сохранился рукописный инвентарь монастырской библиотеки с конца XVIII в. В статье, на основе инвентаря, проанализированы численное и тематическое наполнение монастырской библиотеки. Особое внимание акцентировано на книгах, вышедших из среды Общества Иисуса (езуитика). Дана характеристика важнейших иезуитских изданий.

Ключевые слова: библиотека, тринитарии, езуитика, Станиславов.

The monks of the Order of Trinitarians in Stanislav has collected significant library throughout their history. In the funds of Scientific Library of Lviv Ivan Franko Natinal University, handwritten inventory of the monastic library of the XVIII century is preserved. As based on the inventory, this article deals with quantitative and thematic content of the monastic library. the author pays particular attention to books written by the monks of the Order of Jesuits(jesuitica). The characteristics of the most important Jesuit publications is provided.

Keywords: library, Trinitarian order, jesuitica, Stanislaviv.

UDC 94 (477): 338.3

Mariana ZASUPKO

DEVELOPMENT OF MEDICINE IN HETMAN AND IN HALF OF XVIII CENTURY

У першій половині XVIII ст. медицина в Гетьманщині перейшла на новий, вищий щабель розвитку. Почали працювати перші дипломовані лікарі, які отримували знання і досвід роботи закордоном. Поява лікарів, в свою чергу, призвела до створення і відкриття спеціальних закладів для лікування – так званих “лікарень”. Методи лікування стають більше науковими, а ніж дилетантськими. У середині XVIII ст. медичні заклади стають доступніші більшому загалу населення Гетьманщини. Певну роль у покращенні медицини в Україні у досліджуваний час відіграв і гетьман Д. Апостол, який неодноразово просив прислати в Гетьманщину на роботу справжніх дипломованих медиків.

Разом з тим, покращуються і припарати, які використовувалися в медичних цілях, вони містять у своєму складі хімічні речовини, які покращували процес одужання. Значного успіху досягли українські медики цього часу і в лікуванні таких захворювань як чума, холера та інші інфекційні хвороби. Починають з'являтися перші аптеки державного зразка із лабораторіями, де виготовлялися ліки і аптеки приватного типу, які були дешевішими.

Ключові слова: медицина, Гетьманщина, хвороба, аптеки, чума, холера, дипломовані медики.

The restoration of statehood in Ukraine returns studying names that omyanalysya researchers in Soviet times. These figures include Ukrainian hetman and the first third of the XVIII century. Daniel Pavlovich Apostol (1654–1734 gg.).

Hetman D. Apostol period – a time when the Ukrainian Cossack state made the last attempt to preserve the autonomous rights and liberties Hetman. Tirelessly, the process of splitting Ukrainian society representatives autonomist direction, which are obtained privileges and wealth Hetman supported the idea of turning an integral part of Great and statesmen who advocated the idea of Ukraine's independence. It was the second group belonged to Ukrainian Hetman D. Apostol.

In his domestic policy Hetman paid much attention to the economy, the army, the financial sector, but not lowered and by his attention to other important sectors of human society. These areas of life belongs medicine. For objective reasons, almost no medicine developed as Hetman at this time began to actively lose the remnants of autonomy. Most young scientists went abroad for education.

In the XVII century. Hetman begin to appear the first medical schools to train future “doctors”. Before medical schools were mostly zdbnishi most students. After several years teaching high school students could practice as doctors¹.

Residents of the city suffered greatly during epidemics, especially plague. In the middle of the XVII century. 20 thousand Kyiv horozhan died from the plague. Flash also provoked epidemics and unsanitary living conditions in cities. In large cities had no sewage, garbage disposal, and this in turn provoked the development of epidemics. Common diseases are cholera, diphtheria, scurvy.

At the beginning of the XVIII century. spread rapidly shop barbers who had the right to treat people. Ukrainian population is not perceived as barbers doctors, special education because they did not have, and the knowledge gained through practical skills. The main type of treatment was bloodletting.

Archives indicate that physicians with patients constituted an agreement on treatment as an ordinary trading business, advances were sometimes pledging a certain period to cure a particular disease. Fee treatment was very high. Ordinary citizens certified physician services were not available. Given this majority Hetman appealed for help to the barbers. Those, in turn, maintaining close contacts with certified physicians received academic experience. Some of them achieved great skill in the treatment of wounds, amputations, cut stones and pulling teeth. Preserved copy of the statute shop barbers XVIII century. It workload Barber is defined as: “signified maysterstvo tsyrulnykov ymeet sostoyat in volume: breyt blood zhylnuyu and zashkurnuyu Start, wound hoyt rubanye and strelyanye, and especially in vygyvanyu tooth and a yzvlychenyy frantsuzkoy and sho-ludney disease, a supply krasterov and in shlyufovanyy bryttov. “Hence we see that the treatment of venereal and skin diseases, traumatology, dental diseases lay within the competence of barbers.

To become a barber man had to go some way had first come to the shop apprentice wizard. For this was made a cash contribution to the treasury department of 12 zlotys. After several years of study and work in the shop student recorded the “moons”. For this it was necessary to make the treasury department 10 zlotys. Not every student was able to pay the money because most of them were on the rights of students for a long time. After graduation, “New Moon” had to go to the so-called “pilgrimage”. We had to move to another city and they come into the shop as a way to get new information on treatment options in other cities. From the “pilgrimage” could pay off in making treasury department 10 zlotys. And only after that “New Moon” became a full barber. There were also those barbers who were not a part of the workshop, they were called “cobbler” – private doctors.

In a letter to St. Petersburg Hetman D. Apostol urge to send Glukhov “real” doctor. As the Deaf at the time was the capital of the Hetman, it was unacceptable that there was not a certified doctor. Subsequently, at the request of hetman was sent two doctors, one of whom became personal physician D. Apostol. Another doctor had to serve the population of the city Glukhov and its environs.

Thus, the situation in Hetman medical affairs at the beginning of the XVIII century. was complex. Chartered doctors with special education were few and barbers practice was not always successful.

In 1703 in Ukraine next wave of plague. No systematic measures to combat epidemics in those days was conducted. Contemporary qualified doctors who worked in the cities, their views on the origin of infectious diseases have taken a step back on other than foreign doctors. For example MD Slezhkovskyy believed that the plague is God’s punishment and the best way to deal with it is the rapid construction of the temple. To prevent the plague in his opinion, should rub the body rue juice, camphor and receive three days of morning mix teriaku Mithridates, boy alcohol and urine in equal parts. When bubonic plague he advised to apply warm breast tumor just slain dog alive flattened pigeon and frog.

Instead, the publications of the Italian MD A. Bonfihli for 1711, who worked in Hetman, there were tips for preventing swine sulfur premises and to wash their hands with vinegar. When the disease give emetic recommended to drink a mixture of lemon, sulfur henbane.

Thus, of the above examples we can see that behind Ukrainian medicine in all plans, not only on the availability of certified doctors, but also in the methods of treatment of disease.

In 1737 the Senate ordered in big cities “to polzovanyya byvateley s disease in soderzh Soft Ray”. In preliku points, which was supposed to send doctors and 13 Ukrainian regiments, which then was divided Left Bank Ukraine. A shortage of doctors these positions were not always occupied. For example, reports Hadiach Regiment for 1747 was listed on the retention of only one barber for the entire regiment. This situation prevented simply from the physical point of view to serve a large number of patients².

Heavy left position and mentally ill people at the time believed possessed witches, strange. These patients are not treated, they are usually placed in the monastery for zamolyuvannya sins. Only in 1787 at the monastery Moskakivskomu range Novgorod-Seversky was opened on 24 crazy person. It was the first in Hetman official government institution for the mentally ill. Historian V. Tatishchev wrote that stayed at 1714 in Lubny to Field Marshal Sheremetev, he learned of a female sorceress, sentenced to be burned. She claimed that could turn into a magpie or smoke. Only after persistent belief Tatishchev Marshal agreed to abolish the death penalty and ordered the woman to send a monastery in penance.

By decree of the Senate in 1737 due to lack of doctors urban pharmacies were required to supply the population medicine. The central laboratories of pharmacy was opened in Lubny (1716) and Kremenchuk (about 1770). These pharmacies supplied the army, and they could take urban doctors chest with a set of drugs that are sold at a certain price. In the first third of the XVIII century. Sloboda Ukraine was no doctor at the state hold, no pharmacy. In Kharkiv, the post doctor and opened the first pharmacy in 1778, when the city became a province. With the closure of the central pharmacy pharmacy Lubny Kharkiv is a major pharmacy for the entire Left Bank Ukraine. This indicates that the Russian government is not concerned about the physical health of residents Hetman was interested in reducing the significant demographic inhabitants Left Bank. In pharmacies pharmacists alone

produced drugs, medicines, ointments. 80% cure consisted of components of plant origin, 13% – had the chemical elements and only 7% had drug animal origin³.

The first private pharmacy was opened in Kyiv in 1728, at the Deaf – 1743 Private pharmacies drugs were cheaper and accessible to a wider range of consumers.

One of the most colorful personalities among local scientists and physicians of the XVIII century. Daniel was Samoylvich. He is considered one of the founders of the national epidemiology. Widely known works Samoilovych infectious diseases. All twelve of the then European academies elected him an honorary member, except the St. Petersburg Academy of Sciences.

Another prominent Ukrainian doctor this era was Ambodik-Nestor Maksimovic, urozhnets Poltava. He went down in history as the founder of domestic medicine obstetrics. His textbook on obstetrics “art povyvannya, Or Science at babychem actually” enjoyed by many generations of doctors and midwives.

Important role in the history of national medical education played first textbook of pediatrics “Pediatriyka” Stephen Hotovytskoho. University of Strasbourg brilliantly finished Shumlyansky Alexander, one of the first domestic histology, who described the structure of the kidney, including its capsule, known as the “capsule Shymlanskaya-Bowman”.

The pride of the domestic medicine Terehovskyy Martin is one of the pioneers of the theory of evolution of living organisms, and John Poletyka who first led the general hospital and the hospital school in St. Petersburg, the highest held at the time medical posts in the state⁴.

Thus, in the first half of the XVIII century. medicine in Hetman moved to a new, higher stage of development. They began to work first qualified doctors who acquire knowledge and experience abroad. The emergence of doctors, in turn, led to the creation and opening of special facilities for treatment – so-called “hospitals”. Treatments become more scientific, rather than amateurish. In the middle of the XVIII century. Medical facilities are accessible larger general population Hetman. A role in the improved medicine in Ukraine in study time and played Hetman D. Apostol, who repeatedly asked to send Hetmanate work of true certified physicians⁵.

However, improving and pryparaty, used for medical purposes, they contain some kind of chemicals that improved the healing process. Significant progress achieved so far Ukrainian physicians in the treatment of diseases such as plague, cholera and other infectious diseases. They begin to appear the first state pharmacy sample of laboratories where drugs were made and private pharmacies type that were cheaper.

Along with certified doctors continued to work barbers that in small towns and villages served as doctors. Their services will continue to remain available to most of the population.

However, at the same time, the Russian government was not interested in improving medical conditions in Hetman. Best Doctors climbed to work in Moscow or St. Petersburg. By order of the Russian court in Hetman prysylavsya only one doctor for the whole regiment. In this regard, people just from a physical point of view could not be served by one doctor, and this in turn reduces life expectancy and demographic situation worsened in the regiments Hetman. This was exactly what the Russian government sought – reduce the number of Ukrainian population and territory are free to colonize the Russian landowners and serfs.

¹. Буряк Л. Повсякденне життя козацької еліти Лівобережної України XVIII ст. крізь призму матеріального світу / Л. Буряк. // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 2. – С. 197.

². Спр. 9380. Універсал гетьмана Данила Апостола. 1733 р. арк. 101 – 104 зв.

³. Летопись или описание краткое знатнейших действий и случаев, что в каком году деялось в Украине малороссийской обеих сторон Днипра и кто именно и когда гетманом был козацким... // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной России. – К., 1888. – С. 3–69.

⁴. Гетьманські універсали в колекції Чернігівського історичного музею ім. В. Тарновського. // Сіверянський літопис, 1993. – № 5 (23). Вересень-жовтень. – № 120. – С. 78.

⁵. Герасименко Н. Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727–1734) / Н. Герасименко // УІЖ. – 1992. – № 3. – С. 92–102.

В первой половине XVIII в. медицина в Гетманичине перешла на новый, более высокий уровень развития. Начали работать первые дипломированные врачи, которые получали знания и опыт работы

за рубежем. Появление врачей, в свою очередь, привело к созданию и открытию специальных учреждений для лечения – так называемых “больниц”. Методы лечения становятся более научными, а чем дилетантскими. В середине XVIII в. медицинские учреждения становятся доступны большому кругу населения Гетманщины. Определенную роль в улучшение медицины в Украине в исследуемый время сыграл и гетман Д. Апостол, который неоднократно просил присылать в Гетманщину на работу настоящих дипломированных медиков.

Вместе с тем, улучшаются и препараты, которые использовались в медицинских целях, они сохранили в своем составе химические вещества, которые улучшали процесс выздоровления. Значительного успеха достигли украинские медики этого времени и в лечении таких заболеваний как чума, холера и другие инфекционные болезни. Начинают появляться первые аптеки государственного образца с лабораториями, где изготавливались лекарства и аптеки частного типа, которые были дешевле.

Ключевые слова: медицина, Гетманщина, болезнь, аптеки, чума, холера, дипломированные медики.

In the first half of the XVIII century, medicine in Hetman moved to a new, higher stage of development. They began to work first qualified doctors who acquire knowledge and experience abroad. The emergence of doctors, in turn, led to the creation and opening of special facilities for treatment – so-called “hospitals”. Treatments become more scientific, rather than amateurish. In the middle of the XVIII century, medical facilities are accessible larger general population Hetman. A role in the improved medicine in Ukraine in study time and played Hetman D. Apostol, who repeatedly asked to send Hetmanate work of true certified physicians.

However, improving and pryparaty, used for medical purposes, they contain some kind of chemicals that improved the healing process. Significant progress achieved so far Ukrainian physicians in the treatment of diseases such as plague, cholera and other infectious diseases. They begin to appear the first state pharmacy sample of laboratories where drugs were made and private pharmacies type that were cheaper.

Keywords: medicine, Hetman, illness, pharmacy, plague, cholera, qualified doctors.

УДК 94(477.83/.86): 94(438)

Уляна КЛИМ'ЮК

МОДЕЛЬ МАЙБУТНЬОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті прослідковано еволюцію державницької ідеї поляків та українців на переломі XIX – XX ст. Одночасно висвітлено бачення поляками моделі державності українців, а також ставлення української політичної еліти до незалежницьких прагнень поляків у Галичині на передодні та на початковому етапі Першої світової війни. Простежується роль головних польських та українських політичних партій та їхніх лідерів, показано їхню роль в політичному русі та в процесі формування незалежницької ідеї. Також, визначено основні стикові моменти в баченні моделі майбутньої державності поляків та українців, в українсько-польському порозумінні та в подальших відносинах двох сусідніх народів.

Ключові слова: Галичина, Перша світова війна, українсько-польські відносини, еволюція державності.

Події напередодні та впродовж Першої світової війни, які призвели до відродження ідеї польської та української державності, пов'язані з діяльністю багатьох суспільно-політичних рухів, політичних організацій та партій, а також відомих політичних діячів. Представники політичної еліти українців та поляків діяли у своїх політичних таборах, де народжувалася і змінювалася політична ідеологія, яка в майбутньому призвела до здобуття незалежності. Зважаючи на практично однакові політичні умови, ідея державності двох сусідніх народів народжувалася та існувала паралельно одна одній. Саме тому, характеристика еволюції ідеї державності польського та українського народів є цікавою та актуальною історичною розвідкою.

Досліджувана тема стала предметом зацікавлення як українських, так і польських істориків. Серед українських дослідників відомими є праці О. Аркуші, М. Мудрого, Ю. Ми-

хальського, Л. Зашкільняка, О. Сухого, О. Красівського, М. Демкович-Добрянського, а серед польських – Л. Мрочки, Т. Дамбковського, Я. Грухали та інших.

Мета статті – прослідкувати еволюцію ідеї державності українців та поляків наприкінці XIX – до початку Великої війни, показати політичні умови в яких діяла та розвивалася державницька ідеологія, а також охарактеризувати основні передбачення та очікування щодо моделі майбутньої державності політичної еліти двох сусідніх народів.

Поляки. Ідея відродження власної державності супроводжувала поляків протягом періоду бездержавності, проте на зламі XIX–XX ст. вона перетворилася на ідеологію політичних течій, які виокремилися в середовищі польського суспільства. Представники різних політичних течій намагалися здобути лідерські позиції в своєму політичному оточенні, прагнули довести, що їхній політичний план здобуття незалежності є найбільш реалістичним, і що саме вони здатні очолити майбутню державу.

Одним із перших та найвідоміших польських політичних угруповань XIX ст. Східної Галичини виступали подоляки. Саме вони згуртували навколо себе консервативних поміщиків та виступили противниками поступок щодо українського населення. Тому в сучасній історичній науці панує думка, що тон національного суперництва на території Коронного краю задавали поляки, передусім землевласницька шляхта, яка, “почувалася на чужому ґрунті й перебувала у постійному страху, що він усувається їй з-під ніг”¹.

В позиції подоляків прослідковується соціальний і національний антагонізм, внаслідок чого будь-які дії зі сторони українців вони сприймали як пряму загрозу життєвим інтересам. В основі політичної ідеології подоляків містилося гасло якнайширшої автономії Галичини у складі Дуалістичної монархії. Проте автономія пропагувалася через незадоволення політичної активізації в середовищі українців, яка передбачала формування національних ідентичностей. Одночасно поляки всіляко доводили відсутність українсько-польського конфлікту у Східній Галичині, боячись, що його визнання порушить усталений століттями патріархальний порядок².

Ще однією відомою політичною силою поляків на території Галичини в другій половині XIX ст. були “станьчики”. Дане угруповання виникло в середовищі краківського консервативного руху який опирався на польську аристократію та інтелігенцію. Назва даної організації взято із памфлету “Тека Станьчика” 1869 р. (*Teka Stańczyka*). Поява нової організації пов’язана зі зміною політичних та ідеологічних цінностей, коли багато польських політичних діячів після поразки в повстанні 1863 р. почали розмірковувати над запитанням що робити далі і яким шляхом рухатися у напрямку відновлення державності.

У Кракові група молодих і активних політиків розпочала видавати журнал “Przegląd Polski”, на сторінках якого висміювали ідею здобуття державності шляхом повстань, а запропонували ідею співпраці із владою. Взамін за лояльність вони розраховували на сприятливі умови для “органічної праці”, яка передбачала комплекс заходів у політичній, економічній, культурній сфері, глибоке перетворення суспільства, його громадянське “дорослішання”³.

Велику роль в поширенні ідеї “органічної праці” відіграла інтелігенція, зокрема викладачі Ягеллонського університету та творча молодь. Завдяки їхнім зусиллям зріс рівень освіченості, якість викладання та навчання, а також поширення ідеології формування польської нації. Пропагувалася ідея “Галицького П’ємонту”, як центру відродження в майбутньому польської державності. Станьчики виступали одночасно за мирну співпрацю з українцями та підтримували певні поступки зі сторони австрійського уряду, розуміючи це як можливість збереження польського впливу в Галичині.

Один з відомих представників станьчиків М. Бобжинський падіння державності поляків пояснив внутрішнім станом польського суспільства, схильністю до анархії, невмінням управляти. Він зазначав: “З історії занепаду, виносимо такий найважливіший висновок. Ми впали, бо вважали себе вищими від законів, які керують людством. Нам здавалося, що ми одні можемо існувати без того, до чого інші народи доходять кривавою працею”⁴. Таким чином, представники даного угруповання намагалися змінити ставлення до українців Галичини, вбачаючи в конфліктності загрозу відродження в майбутньому державності.

Проте в середовищі консерваторів більш поміркованим доводилося протистояти так званим “подолякам” (полякам зі Східної Галичини), котрі найбільш радикально ставилися до русинів (українців), наприклад, не визнавали їх окремою нацією. Головними діячами станьчиків були Станіслав Тарновський, Шуйський Юзеф, Станіслав Козьмян, Міхал Бобжинський, Валеріан Калінка. У 1907 р. їхнє політичне угруповання перейменувалося на “Партію Народної Правиці” (Stronictwo Prawicy Narodowej). Друкованими органами станьчиків були газета “Час” і журнал “Przegląd Polski”.

Діяльність станьчиків може бути досить показовим для українців, особливо в теперішніх важких умовах змін. Саме вони на своєму прикладі доказали, що найкращий спосіб для відродження державницької ідеї та здобуття в майбутньому державності є шлях розвитку освіти та освіченості. Адже освіта це найбільш могутня зброя, за допомогою якої можна змінити світ.

Уже на початку ХХ ст. розвиток ідеї польської державності зосереджувалася навколо головних польських політичних партій. Націонал-демократична партія та її лідер Р. Дмовський, котра очолювала протинімецький табір, не бачила Польщі іншої ніж та, котра охоплює польські терени з усіх трьох імперій, для неї важливою необхідністю було забезпечити доступ до Балтики⁵. Відношення ендеків до військової підготовки було наслідком вибору антинімецької політики. Лідер ендеків боявся, щоб повстанська ідея не затьмарила необхідність щоденної національної праці та зміцнення власних сил⁶. Тому першою умовою здобуття незалежної Польщі є поразка Німеччини, але поляки самі не зможуть перемогти її. Потрібно чекати на кон'юнктуру, щоб бути готовим підтримати того, хто буде в стані перемогти свого головного супротивника – Німеччину. При можливості запропоновано зміну стратегії. Замість повстанського методу прагнути до повної незалежності на малій території, а потім до об'єднання польських земель в рамках однієї з загарбницьких держав, і вже тоді боротися за повну незалежність. Головною метою націонал-демократів було “досягнення незалежності та утворення самостійної польської держави”⁷.

Лідер Польської Соціалістичної партії та автор антиросійської політичної орієнтації Ю. Пілсудський виробив свою стратегію боротьби. Він шукав підтримки серед центральних держав, за допомогою яких можна буде здобути незалежність на території, що входила до Російської імперії, а потім перемогти Росію. Головним завданням цієї орієнтації було створити армію – польське військо, яке буде вирішальним чинником для відродження держави. Ю. Пілсудський вважав що поразка Росії у війні з Австро-Угорщиною або з Німеччиною могла принести дві можливості – включення польських земель у склад монархії Габсбургів, яка б перетворилася в той спосіб в австро-угорсько-польську тріаду та утворення на тих землях власної держави. Обидва варіанти були вступом до другого етапу – повної незалежності⁸.

Загострення міжнародної ситуації напередодні Великої війни призвело до посилення незалежницьких прагнень серед галицьких людовців⁹. На початку війни вони бачили розв'язання польської справи в порозумінні з центральними державами, вважали необхідним об'єднання Польського королівства з Галичиною, і утворення в той спосіб третього федераційного члена Австро-Угорської монархії. Пізніше представники людової партії підтримали акт 5 листопада 1916 р., і німецьке розв'язання, яке передбачало утворення держави з земель Польського королівства, залежного від Німеччини та Австро-Угорщини¹⁰.

Ідея бачення польської держави змінювалася та залежала від багатьох внутрішніх та зовнішніх чинників, адже на умови її реалізації впливала суспільно-політична, військова та міжнародна ситуація. Геополітичні орієнтації галицьких поляків еволюціонували від ідеї здобуття суверенітету за допомогою центральних держав та Російської імперії до виключної орієнтації на держави Антанти. Від весни 1917 р. в середовищі польських політичних кіл остаточно запанувала ідея практичної реалізації окремої польської державності.

Українці. З початком Першої світової війни українська політична еліта в Галичині сподівалася, що початок світової війни між загарбницькими імперіями спричинить до зміни становища українського народу та вирішення українського національного питання. В опозиції до політичних рухів польської політики сформувалася орієнтація, яка представляла інтереси українців (“русинів”). Адже Галичина, завдяки пануючій тут політичній свободі, була не тільки

“польським П’ємнтом”, але також “П’ємнтом українським”. Національний рух набрав все більшого значення серед українців Галичини, якому патрувала греко-католицька церква.

Українська інтелігенція формувала свою політичну свідомість в опозиції до польського суспільства. Обидва народи розділяв австрійський чинник, який керувався інтересами монархії і династії. Їхні прагнення були діаметрально різними і їх використання для інтересів монархії було безсумнівним успіхом австрійської політики. Для польських політичних чинників “австрофілізм” найперше становив гарантію утримання територіально-політичної єдності Галичини. Надалі мав уможливити приєднання до неї Польського королівства з триалістичною або дуалістичною реконструкцією держави. Польська проавстрійська орієнтація у порівнянні до української тривала менше, і мала багато противників¹¹.

Політичні очікування галицьких українців були відмінними від поляків. Вони сподівалися на поділ Галичини і утворення з її східної частини, після об’єднання з іншими територіями Габсбурзької монархії, на яких проживала більшість українців, нового українського коронного краю. В майбутньому передбачалося його об’єднання з Наддніпрянською Україною. Щодо ставлення до Польщі, то українські радикали зазначили: “Уважаємо її (Польщу. – У.К.) споконвічним і найбільшим ненависним ворогом Української державності... Всякі спроби союзів і мирного співжиття з тим ворогом вважаємо крайно невідповідним для всіх народів”¹².

Відомий польський дослідник українського політичного руху в Галичині Т. Дабковський, вважає що, політична боротьба галицьких українців перед Першою світовою війною визначалася в наступних напрямках: 1) прагнення до поділу Галичини на дві національні частини: українську (Східну) і польську (Західну), та утворення Коронного краю з українських земель, які перебували у складі Австро-Угорщини, в якому політична та адміністративна влада належала б українцям; 2) поширення української мови, утворення українського університету і створення кращих умов для української культури; 3) реформа виборчого права, яку проводила центральна австрійська влада, але гальмували галицькі поляки¹³.

З іншої сторони, у самому польському суспільстві за зростаючого антагонізму між Австрією і Росією існували дві польські політики, австрофільська й русофільська. Польська політика в Галичині, яка була скоординована з австрійською політикою, мусіла логічно вести до зміцнення українців. Польська політика в Королівстві Польському, пов’язана з російським інтересом, вимагала послаблення тих же українців¹⁴. Як повідомляла газета Діло: “Охоронного валу проти Росії в Галичині угода між поляками й короною не утворила. А жертвою тієї угоди впало національне життя нашого народу, віддане на ласку й неласку поляків. Під видом здавлення російської пропаганди поляки давили всі прояви нашого національного життя, щоб на нашій території збудувати Польщу”¹⁵.

За умов світової війни результат визвольних змагань пригноблених народів великою мірою залежав від зовнішньополітичної орієнтації їхньої політичної еліти. Для українських політиків Галичини питання про їхню зовнішньополітичну орієнтацію було вирішене ще до початку війни. Вони ладні були підтримувати Австрію не лише з почуття лояльності до своєї держави. Маючи змогу порівнювати передвоєнну австрійську і російську політики щодо українців, галичани вважали, що перемога Габсбургів відповідає інтересам українського руху. Вони вірили, що Росія буде легко розбита центральними державами, а на її руїнах постане самостійна Українська держава¹⁶.

Міжнародна криза 1912 р. не лише надала українській проблемі міжнародного значення, але й знайшла відображення в концепціях побудови Української держави. Німецький дослідник цього періоду Армін Містер вважає, що австрофільський напрямок став домінуючим в українській галицькій політиці завдяки дії трьох чинників: 1) запровадження в Австро-Угорщині загального виборчого права; 2) репресії національних рухів у Росії; 3) напруження відносин між Австро-Угорщиною та Росією в результаті балканської кризи 1908 – 1909 рр.¹⁷.

Розуміючи, що майбутня війна буде проходити на українських теренах, галицькі українці почали роздумувати над формою участі у майбутній боротьбі. Зразком для них були стрілецькі загони Ю. Пілсудського. Легіон Українських січових стрільців (УСС) пройшов нелегкий, але героїчний шлях, створений із початком Першої світової війни як окремих структурний підрозділ австрійської армії. Адаже на тлі драматичних подій, цілком закономірним є виступ

української суспільності проти шовіністичної політики царату, відтак – сформування із активних січових, сокільних і пластунських товариств національного військового формування – легіону Українських січових стрільців¹⁸. І вже у серпні 1914 р. на заклик новостворених Головної української ради та Бойової управи УСС (організаційно-координаційного центру легіону УСС) до новітнього українського війська зголосилися приблизно 30 тис. добровольців з усієї Галичини.

Шлях до своєї незалежності українські політики вбачали у послідовній боротьбі проти поляків, які теж розглядали Галичину як “П’ємонт” відродження Речі Посполитої. При цьому українці, пройшовши школу політичного мислення в умовах відносно демократичного розвитку, користуючись правами та свободами, які вони вибороли легальним шляхом в монархії і будучи прив’язаними до трону Габсбургів, не уявляли собі повної незалежності. Загал українських лідерів до кінця існування монархії прагнув, насамперед, автономії на австрійській території. Успіх у вирішенні політичних питань вони вбачали у вірнопідданстві законному віденському урядові¹⁹. Водночас, австрійська політика щодо українців не була такою щирою і відзначалась непослідовністю та лавіруванням між українцями та поляками, що значно загострювало суперечності між обома народами.

Про це, зокрема, свідчить те, що цісар Франц Йосиф впродовж усіх десятиріч свого правління проводив досить прагматичну політику першочергового задоволення польських вимог в усіх випадках, коли вони перехресчувалися з українськими²⁰. 5 листопада 1916 р. австро-угорський і німецький уряди проголосили утворення самостійного Польського королівства, яке складалося з польських земель Російської імперії. Водночас, Галичина отримала патент на розширення автономії без поділу її на східну і західну частини. Такий розвиток подій застав зненацька українських політиків, які вину за таку позицію австрійського уряду поклали на провідника ЗУР К. Левицького та його заступника М. Василька. На знак протесту Загальна українська рада склала свої повноваження, а керівництво національним рухом перейняла новостворена Українська парламентська репрезентація на чолі з Є. Петрушевичем²¹. Нова організація 7 грудня 1916 р. на своїй нараді підкреслила, що галицькі українці ніколи не погодяться і не визнають польського панування в Східній Галичині. Надії на розв’язання українського питання були пов’язані з новим цісарем – Карлом, який вступив на трон після смерті Франці Йосифа 21 листопада 1916 р. Новий цісар на зустрічі з Українською парламентською репрезентацією 15 лютого 1917 р. запевнив, що всі українські справи будуть вирішені після війни за вимогами українського народу. Тоді керівництво українською політикою в Австрії остаточно прийняла Українська парламентарна репрезентація на чолі з Є. Петрушевичем.

Роблячи підсумок, погоджуємося зі словами сучасного українського історика Я. Грицака, про те, що “драматизм української ситуації полягав у тому, що процес переходу “зі селян у націю” на більшості української етнічної території співпав з війною та революцією. Чи не єдиний виняток становила Галичина, де цей процес почався з мирних умов кінця ХІХ ст. і уже перед 1914 р. набрав достатньої сили. Цілком очевидно, що державне будівництво мало б набагато більше шансів на успіх, якщо б український рух мав за собою декілька передреволюційних десятиріч років спокійного розвитку, або ж якщо творення молодого національного держави відбувалося в умовах політичної стабільності”.

Таким чином, перед початком Першої світової війни в середовищі двох сусідніх народів провідною була незалежницька ідея. Однак, політичне становище поляків і українців Габсбурзької монархії суттєво відрізнялося. Польська політична еліта була розділена у своїх політичних поглядах щодо розвитку польської державності, а ставлення української еліти до незалежницьких прагнень поляків не було послідовним, через складні політичні відносини. Найперше українці сподівалися на поділ Галичини і утворення з її Східної частини нового українського коронного краю. В подальшому майбутньому передбачалося його об’єднання з Наддніпрянською Україною, в той же час, коли більшість польських політичних партій, вважала всю Галичину за свій П’ємонт, який мав стати невід’ємною частиною їхньої майбутньої держави. В той же час, розвиток українського національного руху та вимоги, що ставили українські політичні партії, викликали протидію польського політичного проводу, який вбачав у цьому загрозу “польському стану посідання” в Галичині. Ідея незалежності українських земель та створення

національної держави не відповідала політичним концепціям відновлення польської держави і вела до подальшого загострення польсько-українських стосунків.

1. Терещенко Ю. І. Галицький консерватизм в контексті українсько-польських відносин в Австро-Угорщині (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ю.Терещенко // *Ucrainica Polonica*. – 2007. – № 1. – С. 26.
2. Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини 1903–1913 / М. Демкович-Добрянський. – Рим : Видання Католицького Університету Св. Климента Папи, 1987. – С. 98.
3. Аркуша О. “Органічна праця”: з досвіду підавстрійської Галичини / О. Аркуша. // *Zaxid.net*. – 25 лист. – 2011 р.
4. Wątor A. Działalność stronnictwa demokratyczno-narodowego w zaborze Austriackim do roku 1914 / A. Wątor. – Szczecin : Wydawnictwo Naukowe US, 1993. – S. 110.
5. Piszczkowski T. Odbudowanie Polski 1914–1921. Historia i polityka / T.Piszczkowski. – London : Kenward road, 1969. – S. 24.
6. Wątor A. Działalność stronnictwa demokratyczno-narodowego w zaborze Austriackim do roku 1914 / A. Wątor. – Szczecin: Wydawnictwo Naukowe US, 1993. – S. 188.
7. Dmowski R. Wybór pisem / Wybrał i opracował R. Wapiński. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1990. – S. 174.
8. Suleja W. Jozef Piłsudski / W. Suleja. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004. – S. 103.
9. Kołodziejczyk A. Wizja Polski niepodległej w myśli politycznej i działalności ludowców galicyjskich / A. Kołodziejczyk. // *Wizje programowe Polski niepodległej w przeszłości i teraźniejszości* / pod. red. A. Stawarsza. – Warszawa : Muzeum Niepodległości, 2002. – S. 25.
10. Cimek H. Myśl polityczna stronnictw ludowych w kwestii niepodległości Polski w latach 1914–1919 / H. Cimek. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Cła i Logistyki, 2007. – S. 7.
11. Mrocza L. Spór o Galicję Wschodnią 1914 – 1923 / L. Mrocza. – Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1998. – S. 38.
12. ЦДІАЛ, Ф. 359 (Назарук Йосиф Тадейович), оп. 1, спр. 368. Матеріали про діяльність Української радикальної партії., 10 арк.
13. Dąbkowski T. Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923 / T. Dąbkowski. – Warszawa : PAN, 1985. – S. 45.
14. Дмовський Р. Гермния, Россия и польський вопрос. / Р. Дмовський. – Санкт-Петербург, 1909. – С. 20.
15. Що далі? // Діло. – 1914. – 16 лип. – С. 1.
16. Грицак Я. Українська революція 1914–1923 рр.: Нові інтерпретації / Я.Грицак. // Матеріали засідань історичної та археографічної комісії НТШ в Україні. Вип. 1: (1995–1997). – Львів, 1999. – С. 108.
17. Расевич В. Зовнішньополітичні орієнтації австрійських українців (1912–1918) / В. Расевич. // Матеріали засідань історичної та археографічної комісії НТШ в Україні. – Вип. 1. – Львів, 1999. – С. 255.
18. Лозинський М. Галичина на мировій конференції в Парижі / М.Лозинський. – Камінець, 1919. – С. 5.
19. Кугутяк М. Галичина : сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 61.
20. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. / Я. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – С. 51.
21. Грицак Я. Українська революція 1914–1923 рр.: Нові інтерпретації / Я.Грицак. // Матеріали засідань історичної та археографічної комісії НТШ в Україні. Вип. 1. (1995–1997). – Львів, 1999. – С. 110.

В статтє прослежены еволюцию государственной идеи поляков и украинский на переломе XIX – XX вв. Одновременно освещены видение поляками модели государственности украинский, а также отношение украинской политической элиты к за независимость стремлений поляков в Галиции накануне и на начальном этапе Первой мировой войны. Прослеживается роль главных польских и украинских политических партий и их лидеров, показано их роль в политическом движении и в процессе формирования летнего независимого идеи. Также, определены основные стыковые моменты в видении модели будущей государственности поляков и украинский, в украинском-польской согласии и в дальнейших отношениях двух соседних народов.

Ключевые слова: Галичина, Первая мировая война, украинско-польские отношения, эволюция государственности.

The article followed the evolution of the idea of statehood Polish and Ukrainian at the turn of the XIX – XX centuries. At the same time highlights the vision of the Polish model of Ukrainian statehood and Ukrainian

political elite relation to an Independent aspirations of Poles in Galicia and on the eve of the initial phase of World War II. There has major role in Polish and Ukrainian political parties and their leaders, show their role in the political movement and the formation of an Independent ideas. Also, the main points for joints in the vision of the future state model of Polish and Ukrainian, the Ukrainian-Polish understanding and to further relations between the two neighboring nations.

Keywords: *Galicia, World War II, Ukrainian-Polish relations, evolution of statehood.*

УДК 94(477.8)

Олег МАЛЯРЧУК

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПЕРІОДУ “РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ”

У статті на основі аналізу широкого кола історичних джерел і літератури проаналізовано нові підходи до ведення сільського господарства на соціалістичних засадах в умовах Івано-Франківщини у другій половині ХХ століття, особливості структури тваринництва і системи землеробства колгоспів низинних, пригірських і гірських районів, певні здобутки, прорахунки та набутий історичний досвід селянства України.

Ключові слова: *сільське господарство, Івано-Франківська область, колгоспи, меліорація, хімізація, рослинництво, тваринництво, механізація.*

З приходом до влади в СРСР нового керівництва на чолі з Л.Брежнєвим було проголошено глобальні стратегічні плани піднесення промисловості та сільського господарства. Увага акцентувалася на необхідності запровадження комплексу нових підходів до вирішення назрілих проблем країни. У виробництві планували вжити дієві економічні й організаційні заходи. Основні положення реформи виклав на вересневому 1965 р. пленумі ЦК КПРС голова Ради Міністрів СРСР О.Косигін. Програма реформ не досягла задекларованих показників, а історичний період отримав назву “розвинутого соціалізму” – “застою”.

Реформатори на чолі з М.Горбачовим прагнули переходу до “нової економічної системи”, знову не виходячи за межі комуністичної доктрини. Суть чергових реформ полягала в коригуванні радянського типу соціалізму без порушення політичного фундаменту. Партійна еліта спробувала дещо послабити централізоване управління економікою. Негативні тенденції в суспільстві і економіці призвели до абсолютного спаду виробництва і не створили нової моделі. Реформи мали непослідовний, хаотичний характер і розладнали старий механізм – програма “прискорення” зазнала невдачі, розвіяла віру в перебудову.

Вітчизняні дослідники детально проаналізували суть, напрями, етапи, наслідки реформувань в аграрному секторі економіки України у ХХ–ХХІ ст. Це дослідження Р.Веприва¹, С.Давидович², Н.Жулканич³, О.Малаярчука⁴, С.Падалки⁵, В.Нечитайла⁶ та багатьох інших. Науковцями встановлено зміни, що відбулися у формах власності та господарювання, висвітлено створення нових організаційно-виробничих структур і соціальних груп (фермерів, орендарів, найманих робітників). Однак, в радянську епоху був напрацьований і певний історичний досвід великих господарств, який потребує свого вивчення.

Мета статті – на основі аналізу історичних джерел і наукової літератури здійснити комплексне дослідження загальних тенденцій та особливостей розвитку сільського господарства західного регіону Української РСР в 1964–1991 рр., визначити реальні досягнення та недоліки. Об’єкт дослідження – сільське господарство як складова соціалістичної економіки СРСР. Предмет дослідження – особливості реалізації аграрної політики партійно-радянської влади в Українській РСР на прикладі Івано-Франківської області.

Економічна стратегія партійно-радянської влади полягала в тривалій індустріалізації аграрного сектора. Застосування системи машин у всіх галузях сільського господарства стали визначальним елементом процесу індустріалізації. Технологічний ланцюг мав охоплювати

процес від спорадичного застосування машин до комплексної механізації та автоматизації землеробства і тваринництва. Індустріальну основу виробництва створювали на основі запровадження системи машин з найширшим використанням електроенергії, тобто на новій технічній базі. Важливу роль щодо уточнення господарських пріоритетів і нарощування індустріального потенціалу сільського господарства відіграли рішення березневого (1965 р.) пленуму ЦК КПРС. Якщо у попередні роки за мету ставилося зростання кількісних показників в господарській діяльності колгоспів і радгоспів, то тепер – продуктивність праці, зниження затрат на виробництво продукції і підвищення рентабельності кожної галузі шляхом запровадження госпрозрахунку. Основний резерв для отримання високих урожаїв і зниження затрат праці – механізація всіх процесів як у рослинництві, так і в тваринництві. Піднесенню сільського господарства країни сприяло збільшення питомої ваги капітальних вкладень і підвищення їх віддачі. Капіталовкладення були економічним фундаментом для зростання виробничого потенціалу колгоспів і радгоспів, вирішення соціальних проблем у сільській місцевості. Невід’ємним складником підвищення врожайності земель була меліорація земель і хімізація виробництва, застосування органічних та мінеральних добрив, пестицидів, фунгіцидів та ін.

Значної уваги надавали вдосконаленню розподільчих відносин у колгоспах. З 1 липня 1966 р. в УРСР запроваджувалася гарантована оплата праці колгоспникам. Раніше фонд оплати праці формувався як залишок після відрахувань у неподільний і громадський фонди. Тепер під час розподілу доходів мали виділяти кошти насамперед для оплати праці колгоспників. Нові умови оплати праці в колгоспах вимагали вдосконалення всієї системи виробництва та розподілу доходів. У 1965 р. оплата праці колгоспників Івано-Франківської області становила 1,67 крб одного людино-дня і була на останньому місці в Українській РСР. Рівень оплати праці колгоспників області залишався значно нижчим, ніж робітників радгоспів, а також колгоспників сусідніх областей. Середній рівень оплати людино-дня в Тернопільській області становив – 2,36 крб, Чернівецькій – 2,31 крб, Волинській – 2,06 крб, Рівненській – 2 крб, Закарпатській – 1,9 крб, Львівській – 1,89 крб⁷.

Природно-географічні умови західних областей України відзначаються тим, що на порівняно невеликому просторі розташовуються різні кліматичні зони: лісостепова, поліська, низинна, пригірська і гірська. Відповідно до цього й формувалися напрями розвитку рослинництва і тваринництва. Якщо у лісостепу провідними галузями були скотарство молочно-м’ясного напрямку з розвитком свинарства, то в гірській – вівчарство. Тваринництво як товарна галузь колективізованого сільського господарства формувалося значно повільніше, процес відтворення вимагав більше часу, ніж у рослинництві. У перше десятиліття колгоспного ладу тваринництво у західних областях Української РСР було низькотоварним і малопродуктивним. Грошові доходи від нього ледве сягали 10% у структурі всіх фінансових надходжень. Влада спочатку притримувалася курсу, який себе не виправдав – організація різних галузей тваринництва і птахівництва в кожному колгоспі та радгоспі. Це призвело до розпорошення поголів’я худоби і птиці по невеликих бригадах та відділках. Унаслідок цього ускладнювалось застосування комплексної механізації виробничих процесів, впровадження технологій та наукової організації праці.

Державна політика укрупнення й спеціалізації колгоспів дала результати. На початку 1960-х років поголів’я худоби та її продуктивність зросли і тваринництво стало високо інтенсивною галуззю сільськогосподарського виробництва. Зростало використання електрифікованих виробничих установок і агрегатів. Електроенергію використовували на найбільш трудомістких виробничих операціях: навантажувально-розвантажувальних роботах, водопостачанні, приготуванні й роздачі кормів, доїнні і переробці молока. Розвиток тваринницької галузі західного регіону республіки відбувався динамічніше: на кожні 100 га сільгоспугідь тут припадало 75 голів ВРХ (великої рогатої худоби), зокрема – 35 корів порівняно з 58,2 і 24,7 загалом у республіці, свиней – відповідно 109 і 81,7, овець – 37 і 33,9⁸. В основі цього виступили споконвічні господарські традиції регіону.

Централізовані фінансові вкладення спонукали до інтенсифікації кормовиробництва, поліпшення годування і утримування худоби. На середину 1960-х років у західних областях УРСР процес становлення “громадського тваринництва” здійснювався більш високими

темпами, ніж у республіці. Хімічна індустрія відкривала нові можливості для поліпшення кормової бази за рахунок використання карбаміду, синтетичних білків, амінокислот та інших добавок. Підвищенню продуктивності тваринництва сприяло поліпшення породності стада, механізація і електрифікація трудомістких виробничих процесів. Зростання поголів'я худоби і підвищення її продуктивності забезпечило збільшення виробництва тваринницької продукції. Необхідно врахувати й той фактор, що в особистій власності громадян тут було більше тварин і птиці, ніж в інших регіонах республіки.

На середину 60-х років ХХ ст. було електрифіковано майже 80% тваринницьких ферм. Проте велику роботу необхідно було проводити у напрямку подальшої механізації трудомістких процесів. У 1967 р. планувалося довести рівень механізації роздачі кормів на фермах великої рогатої худоби до 10%, прибирання гною – 20%, доїння корів – 35%⁹. У регіоні проводилася відповідна робота з метою підвищення продуктивності праці на тваринницьких фермах колгоспів і радгоспів. На 1970 р. завершувалася спеціалізація в галузі тваринництва, яка дала можливість збільшувати виробництво, покращувати якість та здешевлювати собівартість тваринницької продукції.

Одним із факторів поліпшення економічних показників відгодівлі у спеціалізованих господарствах було збільшення концентрації виробництва. Перевага великих спеціалізованих на відгодівлі худоби господарств перед міжколгоспними відгодівельними пунктами була можливістю створити при своїх колгоспах власну міцну і сталу кормову базу. Це сприяло значному скороченню транспортних витрат, давало можливість розширити асортимент кормів і т. д. Здійснення поглибленої спеціалізації у тваринництві вимагало змін у розвитку землеробства, більш раціонального поєднання галузей тваринництва і рослинництва. У системі заходів із підвищення продуктивності тваринництва регіону, як і республіки, основне – міцна кормова база.

У гірських і передгірських районах, відчувався великий дефіцит у грубих і соковитих кормах. Щорічно завозилося із південних областей республіки 45–50 тис. т соломи (солома, як і сухі стебла кукурудзи, виступали малопоживним замінником). Соковиті корми, коренеплоди, силос, трав'яне борошно і сіно були постійним дефіцитом. Великим резервом поповнення балансу кормів було підвищення продуктивності природних пасовищ і сінокосів, які займали 30% всіх сільгоспугідь. Однак вони давали низьку віддачу через недостатню кількість у ґрунтах поживних речовин, високу кислотність (необхідність вапнування)¹⁰.

Вагома причина відставання – ігнорування місцевого досвіду ведення тваринництва, що нагромаджувався століттями. Для кращого й ощадливішого використання полонин організовувався випас худоби зверху вниз, а не знизу вгору. Тваринницькі приміщення розташовували біля угідь на випадок непогоди чи передчасного випадання снігу, а поруч були резервні кормові фонди. Для покращення годівельної бази особливу увагу звертали на чагарники, що росли на схилах гір і не допускали ерозії землі.

У господарствах проводилися певні заходи з поліпшення селекційної роботи, збільшення кількості племінної худоби та підвищення її продуктивності. Провідну роль у цьому процесі відігравали племінні господарства (племзаводи). Найвищого рівня досяг племзавод ордена Леніна “Перше травня” Снятинського району Івано-Франківської області. Питома вага корів І класу, еліта та еліта-рекорд становили 88,7%. Середній удій на корову в 1981 р. сягнув 4138 кг молока. В той же час, надій молока від корови на племзаводі “Україна” становив 1980 кг. Такий стан значною мірою пояснювався низькою забезпеченістю кормами на зимово-стійловий період¹¹.

Незважаючи на певні досягнення, індустріальний рівень сільського господарства Української РСР не відповідав потребам колгоспів і радгоспів. Значна кількість трудомістких процесів у тваринництві і рослинництві виконувалася вручну. У радгоспах, порівняно з колгоспами, тракторний парк був новішим, але й значно меншим. На коефіцієнт готовності тракторного парку впливало несвоєчасне списання тракторів, а також невчасні і неякісні ремонти. У низці господарств був низький коефіцієнт використання тракторного парку. У господарствах сільгосптехніка зберігалася просто неба, що призводило до її передчасного зносу. Це зумовлювало великі витрати на її ремонт і обслуговування.

У західних областях УРСР створено новий район льонарського виробництва на Прикарпатті. Вирощування льону-довгунця в усіх поліських і прикарпатських колгоспах стало основною товарною продукцією землеробства колгоспів. З гектара посіву льону колгоспи одержували у півтора рази більше грошової виручки, ніж з гектара цукрових буряків. Зростання культури землеробства дозволило льонарським колгоспам збирати в середньому 6–9 ц високоякісного льоноволокна з гектара. Це було важливою сировинною базою для розвитку текстильної промисловості республіки.

Важливу роль у землеробстві західних областей відіграла картопля, яка є однією з основних продовольчих і фуражних культур. Сприятливі умови виробництва і великий попит зумовили те, що посівні площі під картоплею займали 13–15% загальної посівної площі. Середньорічна врожайність картоплі становила 100 ц/га, але багато колгоспів збирали у два і навіть три рази більший врожай. Господарства регіону були не тільки районами виробництва продовольчої картоплі, але й “насінневого матеріалу” для інших областей УРСР.

У господарствах західних областей республіки розвивалося й овочівництво. Збільшувалися площі під помідори, огірки, перець, капусту, кабачки та інші високоякісні овочеві культури. Значного розвитку набрало навколо великих міст і промислових центрів овочівництво “закритого ґрунту”. В інтенсифікації сільськогосподарського виробництва важливу роль відіграло садівництво, ягідництво і виноградарство. Так, протягом 1968–1970 з плану реконструкції 375 га садів Івано-Франківської області реконструйовано 511 га, зокрема, перещеплено 240 га. У господарствах посаджено 409 га нових садів. Посадка проводилася винятково за проектами, виготовленими Придністровським філіалом інституту “Укрсадпроект”. Під час посадки нових і реконструкції тих, що вже є основна увага зверталася на збільшення питомої ваги цінних зимових сортів яблунь і груш. Валове виробництво фруктів порівняно з попередніми п’ятьма роками збільшилося з 8,9 до 15,2 тис. т у рік, а урожайність зросла на 5 ц/га. Чистий дохід від садівництва за цей період зріс з 1 до 1,5 млн крб¹².

Особливе місце на початку 1980-х років у господарствах республіки посіла нова сільськогосподарська культура – ріпак. Цінність ріпаку полягала в тому, що він давав ранній (третья декада квітня) соковитий корм для тварин, тобто в період, коли відчувалася гостра нестача кормів у відгодівлі худоби. Окрім того, де не вирощувався соняшник, отримане зерно можна було використовувати на олію. Посіви ріпаку суттєво зменшували ерозію ґрунтів. Урожайність зерна становила до 30–35 ц/га, що дозволяло отримати 15–18 ц харчового масла високої якості, а також – аналогічну кількість жому для відгодівлі ВРХ. Урожай зеленої маси – 350–450 ц/га, а вміст сирого протеїну – 3,8–4,2%, що у два рази більше, ніж в кукурудзі чи соняшнику. Один гектар посівів ріпаку міг дати і до 100 кг меду. Все це вимагало введення його в структуру обов’язкових посівних площ як основної культури за рахунок зменшення цукрового буряку на 0,5 тис. га і тютюну – 1 тис. га. У 1980 р. найкращі сорти озимого ріпаку видали в господарствах Снятинського – 27 ц/га, Городенківського – 22,9 ц/га, Галицького, Надвірнянського і Тлумецького районів – 17 ц/га зерна. Окремі господарства Івано-Франківщини – колгосп “1 Травня” Снятинського району – зібрав 39,4 ц/га зерна, “Прапор комунізму” Коломийського району – 29 ц/га¹³.

Управління сільського господарства Івано-Франківського облвиконкому розробило робочий план, в якому передбачався комплекс заходів, спрямованих на забезпечення реалізації завдань, передбачених Продовольчою програмою на період до 1990 р. Це впровадження у виробництво цільових науково-технічних програм “Агрокомплекс”, “Ріпак”, “Цукор”, комплексного плану розвитку кормо виробництва і тваринництва. Відповідно до розроблених заходів, вперше було впроваджено високоєфективну нову технологію вирощення озимих зернових культур. На площі в 5 тис. гектарів за оптимальний термін, здійснено посів методом “постійних колій”. Враховуючи важливість прогресивних форм організації виробництва для підвищення рівня господарювання, в колгоспах області посилили роботу з широкого впровадження колективного підряду. У господарствах працювало 317 підрядних колективів, які вирощували сільськогосподарські культури на площі 89 тис. га, а також 165 у тваринництві. Якщо в десятій п’ятирічці за індустріальними технологіями сільськогосподарські культури не вирощувалися, то в 1983 р. вони охопили 56% кукурудзи на зерно, 45,5% площ цукрових буряків, 30% льону-

довгунця, 7% овочів. На решті площ цих культур впроваджено поліпшену технологію. У молочному скотарстві на 72,2% ферм і комплексах впроваджена потоково-цехова система виробництва молока¹⁴.

Найбільший валовий збір зерна – 429,6 тис. т – Івано-Франківська область одержала у 1985 р., а також у 1976 р. (429 тис. т). За період, що минув, енергонасиченість колгоспів та радгоспів, потужність тракторного парку зросли у півтора рази, кількість комбайнів збільшилася на 26%, постачання мінеральних добрив – 40%, на 60 тис. гектарів розширилися площі меліорованих земель і т. д.¹⁵. Що краще працювала область, то гірші умови чекали на неї в наступному році. Міністерство і відповідні відомства збільшували план здачі сільгосппродукції. Центральне Статистичне Управління при Раді Міністрів СРСР під грифом “для службового використання” складало зведені дані державної закупівлі зерна станом на 20 жовтня поточного року як в розрізі республік, зон, областей, так і сільськогосподарських культур. У відповідних таблицях подано дані про врожайність протягом досліджуваного періоду. Незважаючи на значні матеріальні затрати, через засуху і надмірні опади, неврожайними виявилися 1963, 1968, 1972 роки, коли збір зернових зменшувався на 30–40%¹⁶.

Таким чином, однією з найважливіших невирішених проблем рослинництва західного регіону УРСР була низька врожайність усіх сільськогосподарських культур у гірських районах, яка негативно впливала на розвиток тваринництва. Його продуктивність у гірських районах була значно нижчою, ніж у низинних господарствах. Основною причиною такого стану сільського господарства була відсутність диференційованого підходу в керівництві, шаблонний підхід до планування, ігнорування особливостей природних і економічних умов кожного колгоспу. Зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства і пов'язаних з ним галузей, впровадження комплексної механізації та автоматизації землеробства і тваринництва, збільшення виробництва мінеральних добрив і засобів захисту рослин свідчили про великомасштабність державних заходів, спрямованих на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Дальшого удосконалення зазнавала система управління сільським господарством і агропромисловим комплексом. Незважаючи на певні успіхи, у країні відчували нестачу багатьох видів сільськогосподарської продукції, сезонні спади в торгівлі продовольчими товарами. Про відставання сільського господарства від власних потреб країни неодноразово говорили в документах КПРС і уряду.

1. Вєпрів Р. В. Сільське господарство західних областей України : провідні тенденції та особливості розвитку (1964–1991 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01. “Історія України” / Р. В. Вєпрів. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 20 с.
2. Давидович С. Н. Соціально-економічні процеси в Івано-Франківській області в другій половині 60 – 80-ті роки ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / С. Н. Давидович. – Тернопіль, 2012. – 19 с.
3. Жулканич Н. М. Аграрні перетворення в областях Українських Карпат (друга половина 60-х рр. ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / Н. М. Жулканич. – К., 2009. – 39 с.
4. Падалка С. С. Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60–80-ті роки ХХ ст.) / С. С. Падалка. – К., 2003. – 165 с.
5. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 228 с.
6. Нечитайло В. В. Становлення селянських господарств фермерського типу в Україні : історична ретроспектива і сучасний стан : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / В. В. Нечитайло. – Львів, 2006. – 33 с.
7. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської області), ф. П-1, оп. 1, спр. 3609, арк. 148.
8. Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.) / [відп. ред. М. І. Петровський; І. Ф. Гринюнець, І. О. Луцик, В. І. Михайлов та ін.]. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1964. – С. 242–243.
9. Держархів Івано-Франківської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 3075, арк. 143.
10. Там само, спр. 4907, арк. 110.
11. Там само, ф. Р-295, оп. 5, спр. 5042, арк. 54–55.
12. Там само, ф. П-1, оп. 1, спр. 3503, арк. 90.

13. Там само, спр. 4907, арк. 116.
14. Там само, спр. 4985, арк. 92–93.
15. Там само, спр. 5078, арк. 37.
16. Малярчук О. М. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991) / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. – 548 с.

В статье на основе анализа широкого круга исторических источников и литературы проанализированы новые подходы к ведению сельского хозяйства на социалистических началах в условиях Ивано-Франковской области во второй половине XX века, особенности структуры животноводства и системы земледелия колхозов низменных, предгорных и горных районов, определенные достижения, просчеты и приобретенный исторический опыт крестьянства Украины.

Ключевые слова: сельское хозяйство, Ивано-Франковская область, колхозы, мелиорация, химизация, растениеводство, животноводство, механизация.

Based on the analysis of a wide range of historical sources and literature new approaches to agriculture on a socialist basis in terms of the Ivano-Frankivsk region in the second half of the twentieth century have been reviewed in the article. The special structure of the livestock and farming systems of collective farms of the low-lying, piedmont and mountainous areas, certain achievements, failures and acquired historical experience of the peasantry of Ukraine have been considered.

Keywords: agriculture, Ivano-Frankivskregion, collectivefarms, amelioration, chemicalization, crop growing, animalhusbandry, mechanization.

УДК 314.743 (477): 94 (437)

Петро ФЕДОРЧАК, Андрій ЯВОРСЬКИЙ

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У МІЖВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (20-30-ті рр. XX ст.)

У статті розкрито процес формування української еміграції у Чехословаччині в 20-30-х рр. XX ст. Значну увагу приділено поглядам Т. Масарика та його впливу на державну політику щодо емігрантів. Розглянуто шляхи появи українців у Чехословаччині, простежено динаміку їх чисельності протягом зазначеного періоду. Визначено основні причини зменшення кількості українських емігрантів, а саме: їх скрутне матеріальне становище та зміни на міжнародній арені. Узагальнено науковий матеріал з досліджуваної теми, введено в обіг раніше неопубліковані джерельні матеріали.

Ключові слова: українська еміграція, політична еміграція, Чехословаччина, Т. Масарик, робітничий відділ, рееміграція.

Початок XX ст. для Європи загалом, та українських земель зокрема, ознаменувався значними геополітичними змінами, викликаними Першою світовою війною 1914–1918 рр. На українських землях ці трансформаційні процеси поглиблювались революційними подіями та громадянською війною, в ході яких український народ прагнув відродити та зберегти власну державність. Події 1917–1921 рр., в результаті яких українці зазнали поразки у боротьбі за незалежність, стали причиною еміграції значної частини активних діячів українського національного руху за кордон. Однією з країн, де протягом 20-30-х рр. XX ст. розгорнулася активна діяльність українських політичних емігрантів, стала Чехословацька республіка (ЧСР).

Дослідженню різних аспектів розвитку української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині присвячено праці С. Віднянського, О. Даниленка, В. Трощинського та ін. При цьому вони зверталися переважно до початкового етапу її формування, головню до 20-х рр. XX ст., залишаючи поза увагою трансформаційні процеси в середовищі українських емігрантів у 30-х рр. XX ст., через що дана проблема вивчена недостатньо.

Метою статті є аналіз формування української еміграції у Чехословаччині в 20–30-х рр. XX ст.

Розселення українських емігрантів за кордоном диктувались не стільки бажанням самих емігрантів, скільки політичною кон'юктурою в країнах їхнього перебування. Так, в Берліні і Белграді надавалась перевага монархістам та сепаратистам, Харбіні – ультраконсервативним колам, у Парижі – консервативно-демократичним, а в Чехословаччині – лівим демократичним течіям¹. Загальна чисельність української еміграції спочатку наближалася до 100 тис. осіб. Проте внаслідок стабілізації ситуації в Галичині у 1923 р., коли вона остаточно відійшла до Польщі, значна частина вихідців з західноукраїнських земель повернулася на батьківщину. Внаслідок цього чисельність української еміграції в Європі скоротилася до 40-60 тис. осіб, більшість з яких походила зі Східної України, зайнятої більшовиками². М. Шаповал, автор схеми загальної структури української еміграції в Європі, виділяв кілька груп емігрантів. До першої групи (до 15 тис. осіб) він відносив українців, що залишилися в ряді європейських країн внаслідок Першої світової війни. До них належали колишні військовополонені з російської армії, а також колишні військовослужбовці зі складу російських експедиційних корпусів у Бельгії, Франції, Англії та Греції. Другу групу складала українська політична еміграція (71 тис. осіб), до якої він відносив військовослужбовців УНР, ЗУНР, Кубанської Народної Республіки, урядовий апарат і працівники закордонних представництв УНР та ЗУНР й інші цивільні особи. До третьої групи зарахував близько 100 тис. українців зі складу білих армій Денікіна і Врангеля. До четвертої групи ввійшли заробітчани з західноукраїнських земель (до 30 тис.). Загалом усі чотири групи нараховували понад 200 тис. осіб³.

Одним з найбільших центрів української еміграції в 1920-30-х рр. утворився у ЧСР. Зацікавлення до цієї країни з боку української еміграції, на думку О. Даниленка, зумовлювалося двома причинами. До першої він відносив досвід чехів у національному відродженні та творенні власної державності, оскільки “протягом півстоліття вони зуміли відродити своє національне життя, виховати нову національну інтелігенцію”⁴. Другою причиною став державний та політичний устрій Чехословаччини, яка на той час по праву вважалася однією з найдемократичніших країн Європи. Важливою передумовою вибору саме цієї країни для українців були і панівні серед чехословацького суспільства русофільські настрої та прихильне ставлення до народів з Російської імперії.

На відміну від інших європейських країн, в яких опинилися емігранти з Російської імперії, у Чехословаччині до 1924 р. при наданні допомоги окремо виділялись російська та українська еміграції⁵. Така політика чеської влади багато в чому залежала від позиції президента ЧСР Т. Масарика, який безпосередньо був знайомий з українцями та їх прагненнями ще напередодні Першої світової війни. При цьому він окремо розрізняв “русинів” (українці в Австро-Угорській імперії) і “малорусів” (українці у складі Російської імперії)⁶. З першими Т. Масарик був знайомий завдяки своїй політичній (у 1891–1893 та 1907–1914 рр. був послом у віденському парламенті) та професорській (українські студенти на поч. ХХ ст. навчалися у Празькому університеті) діяльності⁷.

З наддніпрянськими українцями майбутній президент ЧСР познайомився під час свого перебування у Росії та в Україні у 1917–1918 рр., зокрема в Києві у листопаді 1917 р. – лютому 1918 р. Під час перебування в Україні Т. Масарик ввійшов у контакт з Українською Центральною Радою, брав участь у “Мітингу поневолених народів” 12 грудня 1917 р.⁸. Водночас у Києві містилися головна філія Чехословацької Національної Ради, штаб чехословацького війська і його запасні батальйони⁹. Однак зміна політичної орієнтації Української Центральної Ради, зокрема її бажання взяти участь у Брест-Литовських мирних переговорах в січні-лютому 1918 р., привела до припинення відносин між Т. Масариком та керівництвом УНР. Оскільки політична лінія Т. Масарика була антинімецькою і протиавстрійською, то союз українців з Німеччиною та Австро-Угорщиною оцінювався ним вкрай негативно. Незважаючи на розрив чесько-українських відносин після підписання Українською Центральною Радою Брест-Литовського мирного договору 27 січня (9 лютого) 1918 р., попередній досвід співробітництва Т. Масарика з представниками українського політичного керівництва позитивно вплинули на його ставлення до української еміграції після Першої світової війни.

Т. Масарик у своїй програмовій праці “Нова Європа” (1918 р.) розглядав майбутній устрій Росії як “федерацію народів”, а Україну – як “автономну частину Росії”. Тому спроба

українців отримати незалежність і відділитись від Росії, на його думку, привела б їх у німецьке ярмо¹⁰. Незважаючи на те, що президент ЧСР не визнавав права українців на державну незалежність у політичному плані, він чітко виступав за збереження їхньої культурної ідентичності та самостійний культурний розвиток. Так, чесько-український науковий діяч О. Бочковський, що безпосередньо був знайомий з президентом ЧСР, писав: “Коли для Масарика українська проблема, як політична, могла іноді викликати ті, або інші сумніви і навіть заперечування, вона, як питання культурно-національне, завжди була для нього поза всякими сумнівами. Він завжди визнавав право українського народу на власний культурний розвиток і не поділяв поглядів тих, що пропагували антиукраїнський своєрідний Kulturkampf”¹¹. Саме на цих засадах і будувалася політика чехословацької влади по відношенню до української еміграції та Підкарпатської Русі.

Питання чисельності емігрантів з території колишньої Російської імперії у Чехословаччині загалом, та її української частини зокрема, в історіографії є досить дискусійним. Його складність пояснюється кількома чинниками. По-перше, частина емігрантів не враховувалась офіційною статистикою, оскільки прибувала та перебувала в ЧСР нелегально. По-друге, еміграція в Чехословаччину частково носила транзитний характер, а сама республіка розглядалася як перевалочний пункт на шляху до західноєвропейських країн. Загалом, за підрахунками чеського дослідника З. Сладека, у 1921 р. до Чехословаччини з Росії прибуло 6 тис. емігрантів, в 1923 р. – 23 тис., в 1924 р. – 20 тис., в 1925 р. – 25 тис., 1932р. – 10,5 тис., 1936 р. – близько 9 тис., 1939 р. – 8 тис.¹². За підрахунками М. Раєва, 1 січня 1922 р. в ЧСР нараховувалось 5-6 тис. біженців з Росії, на 1 січня 1930 р. – 15184, в 1936–1937 рр. – біля 9 тис. осіб. Чехословацька статистика згадує в середньому 15 тис. емігрантів як на початку 20-х, так і на початку 30-х рр.¹³. Варто зазначити, що в цю статистику входили тільки вихідці з території колишньої Російської імперії, в тому числі й українці. Категорія галицько-буковинських українців, які напередодні Першої світової війни належали до громадян Австро-Угорської імперії, тут до уваги не бралася.

Першими українськими емігрантами, які опинилися на території ЧСР, були групи біженців (понад 1 тис. осіб), які прибули в Прагу, Остраву та деякі інші міста після захоплення російськими військами Галичини влітку 1914 р.¹⁴. У травні 1919 р. кордон ЧСР перетнули перші військові загони, зокрема “Гірська бригада” отамана Черського та частини груп “Старий Самбір”, “Глибока” і “Крукснич”, очолювані відповідно отаманом Мацейовичем, сотником Средиком і полковником Федоровичем¹⁵. Чехословацьке армійське командування задіяло їх для протидії угорським комуністичним угрупованням у Словаччині. Під час цієї операції втрати українців склали 350 поранених і вбитих¹⁶. Після завершення боїв на угорському фронті військові частини УГА були переведені в колишній табір для російських військовополонених у містечко Німецьке Яблонне в Судетах. Інтерновані тут галицькі військові частини чисельністю понад 4 тис. осіб отримали офіційну назву “Українська бригада в Німецькім Яблонні”¹⁷.

Населення табору не було сталим, оскільки влітку 1920 р. сюди прибули втікачі з польського полону (табору в місті Тухолі), біженці з Галичини та 900 колишніх військовополонених українців з італійського міста Кассіно. Відсутність інфраструктури для такої великої кількості інтернованих змусило командування збройних сил ЧСР перевести новоприбулих за 20 км від Німецького Яблонного, до табору колишніх російських військовополонених в місті Ліберцях. Цей контингент українських мігрантів отримав назву “Український робітничий табір в Ліберцях”. У вересні 1920 р. сюди також прибули підрозділи 5-ої Херсонської стрілецької дивізії Армії УНР, що складалася в основному з галичан¹⁸. Кількість таборитів постійно оновлювалася за рахунок прибуваючих з Польщі військових і цивільних галичан і від’їжджаючих робітничих груп¹⁹.

З метою уникнення конфліктів з поляками, які вважали українських військових ворожими формуваннями, уряд Чехословаччини вирішив перевести інтернованих до колишнього табору військовополонених у м. Йозефові. Мешканці Ліберецького табору прибули на нове місце дислокації навесні 1921 р., а таборити з Німецького Яблонного – восени того ж року. Цей контингент таборитів отримав офіційну назву “Український військовий табір у Йозефові”. У Німецькому Яблонному і Ліберцях залишалися тільки робітничі сотні. Станом на 24 вересня 1921 р. в Йозефовському таборі перебувало 426 старшин і 880 стрільців²⁰.

Паралельно у 1920–1921 рр. чітко окреслилась тенденція до активного переміщення українських політичних емігрантів з країн початкового перебування у Чехословаччину, й, насамперед, у Прагу. Якщо першу хвилю політичних емігрантів до цієї країни склали галичани, то в наступних переважали вихідці з Наддніпрянщини. Спочатку контингент новоприбулих здебільшого склали утікачі з таборів для інтернованих в Польщі і Румунії, а після ліквідації таборів – легальні й нелегальні цивільні емігранти. Також на території ЧСР поступово зібралась група українців з Кубані. Вона включала в себе переважно військовослужбовців кубанської армії за складу білих збройних формувань Денікіна і Врангеля, які прибували з Туреччини, Болгарії та Югославії²¹. За даними Українського Громадського Комітету (УГК), зареєстрованих протягом 10 місяців (від 16 серпня 1921 р.) 2178 осіб колишні полонені склали 6,4%, прибулі з Польщі – 40,4%, з південно-європейських (балканських) держав – 7,2%, з інших країн – 45%²². Значна частина емігрантів прибували до Чехословаччини нелегально. Через це Міністерство закордонних справ ЧСР видало розпорядження про обов'язкову реєстрацію емігрантів-нелегалів протягом 10 днів після прибуття і видачу посвідчень прибулим у республіку до 1 жовтня 1923 р. Ті, хто пізніше без візи перетнув кордон, згідно розпорядження повинні були покинути країну²³.

Після перенесення до Праги з Відня Українського Вільного Університету та відкриття нових вищих навчальних закладів (Української Господарської Академії в Подєбрадах і Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі) українська еміграція в Чехословаччині поповнилась за рахунок студентів і наукової інтелігенції. Якщо на 1 вересня 1923 р. тут нараховувалося 1360 українських студентів, то на 1 березня 1924 р. їхня кількість зросла до майже 1900²⁴. Чисельність української інтелігенції в ЧСР зростала також за рахунок тих, кого висилала більшовицька влада за межі СРСР²⁵.

За соціальним походженням з 5269 зареєстрованих УГК на 1 липня 1924 р. українців 52,4% були селянами, 12,4% – робітниками, 32,4% – представниками інтелігенції, по 1, 4% – торговцями і землевласниками²⁶. О. Даниленко, посилаючись на інші джерела, наводить дещо відмінну цифру. Так, згідно його даних, з 6 тис. зареєстрованих УГК українських емігрантів 55% склали селяни, 13% – робітники, 25% – інтелігенція, 7% – представники інших соціальних груп²⁷. Вік переважної більшості українських емігрантів (за даними С. Віднянського близько 82,6%) становив 15–34 роки²⁸.

Українська політична еміграція в Чехословаччині була відбитком соціальної структури українського народу. До політично активної частини, яка брала участь у боротьбі за українську державність в 1917–1921 рр., належали передусім міська й сільська інтелігенція та робітництво. Фізичною й найбільш чисельною силою цієї боротьби було переважно селянство. Якщо на Україні робітники співвідносились з селянами у пропорції 1 до 18, то на еміграції у пропорції 1 до 4,5. Оскільки інтелігенція й робітництво проявили більшу активність в національно-визвольних змаганнях, відносно більшою (порівняно з селянами) виявилась і їхня участь в еміграції як неминучому наслідкові поразки цих змагань²⁹. Іншою причиною такого явища стала психологія селянства: прив'язаність до землі і небажання покидати свої господарства та вирушати за кордон.

Щодо територіального походження, то найбільша частина українських емігрантів прибувала до ЧСР з Галичини – 40,9%, Правобережної України – 29,9% і Лівобережної України – 19,3%. Також еміграцію поповнювали вихідці з Буковини – 2,9%, Бессарабії – 0,8%, Кубані – 0,7% та деяких інших земель³⁰.

Сподіваючись на швидке повернення на батьківщину, українські емігранти спочатку мало дбали про інтегрування в суспільне життя держав, де перебували, а часто й чинили опір цьому процесу. Це, а також селянсько-робітничє походження та низький культурно-освітній рівень більшості емігрантів, негативно позначилось на їх соціальному статусі в країнах поселення, зокрема Чехословаччині³¹. Паралельно, як інтерновані у таборах, так і цивільні українські емігранти опинилися в скрутних матеріальних умовах проживання. Щоб якось полегшити становище підопічних, адміністрація таборів розпочала інтенсивну відправку робітничих груп по всій території ЧСР. Наприкінці 1922 р. вже налічувалося 69 робітничих відділів, де працювало понад 4 тис. чоловік³². Найчисленніші групи знаходились у Празі,

Братиславі з околицями, поблизу Йозефова (Літомержиці, Терезин), у Чеських Будейовицях, Пільзені, Пардубицях, Грачанських Теплицях, Брно, Кошице та ін.³³. Окремі сотні були зайняті на роботах в сільському господарстві, на залізниці, лісозаготівлях тощо³⁴. Таким чином, осередки української еміграції виникли майже у всіх великих містах Чехословаччини, де згодом розгорнулася її активна організаційна діяльність.

Цифри, які характеризують чисельність української еміграції у ЧСР на початку ХХ ст., у різних джерелах подаються з незначними відмінностями. Так, у Меморандумі Українського Громадського Комітету згадується про 10 тис. українців станом на жовтень 1921 р.³⁵. У часописі “Нова Україна”, що виходив у Празі в 1922-1928 рр., говориться про 20 тис. українських емігрантів на початку 1922 р.³⁶. М. Павленко на основі архівних джерел подає відомості вже про 25 тис. вихідців з українських земель у 1921-1922 рр.³⁷. Загалом чисельність українців у Чехословаччині на початку 20-х рр. ХХ ст. становила приблизно 20-25 тис. осіб.

Після остаточного розв’язання питання приналежності Галичини до Польщі офіційним рішенням країн Антанти 15 березня 1923 р. про приєднання цієї частини українських земель до Польщі, в середовищі представників галицької військової еміграції різко зросло бажання повернутися додому. При цьому та частина репатріантів, яка могла відчувати себе у безпеці в підконтрольній поляками Галичині, поверталася сюди. Ті ж, хто остерігався помсти або тиску з боку польських урядових установ, намагалися виїхати до УСРР³⁸. Паралельно велика частина українських емігрантів прагнула виїхати з Чехословаччини у країни Західної Європи в пошуку роботи.

Тенденція до виїзду українських емігрантів з Чехословаччини чітко окреслилась ще в середині 20-х рр. ХХ ст. Так, тільки з Української Селянської Спілки з 1 грудня 1924 р. по 15 березня 1925 р. у зв’язку з виїздом за кордон вийшов 41 емігрант. З них до Галичини повернулось 23 особи, а 18 виїхало у Францію³⁹. Згортання “Російської акції допомоги”, зміна правового становища і негативний вплив світової економічної кризи кінця 20-х – початку 30-х рр. значно прискорили процес скорочення чисельності української еміграції у Чехословаччині. На початку 30-х рр. ХХ ст. українським робітникам, зважаючи на складні умови емігрантського життя у ЧСР, рекомендувалось декілька способів покращення свого становища: “організованість, переїзд в інші країни, натуралізація і нарешті повернення на рідні терени”⁴⁰. Як наслідок, у листі Б. Мартоса до О. Скоропис-Йолтуховського зазначалося, що в 1930 р. у Чехословаччині проживало тільки 3 тис. українців⁴¹, що приблизно у 8 разів менше, ніж на початку 20-х рр. ХХ ст. Дослідниця С. Мотрук, користуючись іншими джерелами, згадує про приблизно 16 тис. українських емігрантів станом на 1934 р.⁴². Однак, зважаючи на відсутність контролю за українською еміграцією, точну кількість українських емігрантів на території ЧСР у 30-х рр. ХХ ст. встановити неможливо, а саме питання їх чисельності залишається дискусійним.

У кінці 30-х рр. ХХ ст. важливим фактором, який сприяв поверненню емігрантів на українські землі, стало проголошення автономії Карпатської Русі 22 листопада 1938 р., а 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України. Таким чином, на етнічній території України виникло державне утворення, поява якого сприймалася у середовищі українських емігрантів як перший крок до відновлення української держави.

Бажання значної частини українців у європейських країнах допомогти керівництву автономії у розбудові її основних державних інститутів привели до їх повернення з еміграції. Цей процес носив як індивідуальний, так і організований характер. Зокрема, Товариство українських інженерів у ЧСР увійшло в безпосередній контакт з міністром громадських робіт автономного уряду Карпатської Русі Ю. Реваєм, на прохання якого на територію Закарпаття з Праги перебралася частина українських інженерів-будівельників⁴³.

Цікавим явищем в історії української та російської еміграції міжвоєнного періоду, яке впливало на їх чисельність, було “зміновіхівство”. “Зміновіхівство” в історичній літературі трактується як суспільно-політичний рух частини російської та української еміграційної інтелігенції, яка відмовилася від конфронтації з більшовицьким режимом та оголосила про своє визнання радянської влади. Воно походить від назв надрукованого у вересні 1921 р. у Празі збірника “Смена вех” та однойменного щосуботнього паризького журналу, 19 номерів якого побачили світ у період з 29 жовтня 1921 по 4 березня 1922 рр. Незважаючи на те, що

“зміновіхівство” стосувалося в основному російської еміграції, звідки й походили головні його ідеологи, до цієї категорії емігрантів часто відносили й українців, які висловили бажання повернутися в СРСР⁴⁴.

“Зміновіхівство” у середовищі російської та української еміграції мало відмінний характер. У своєму російському варіанті воно було ідеологією, головним завданням якої було сприяти поверненню російської інтелігенції на батьківщину та наданні допомоги “російській” (радянській) владі в будівництві міцної імперської держави⁴⁵. В українському варіанті цей рух був наслідком невизначеності та безперспективності емігрантського життя внаслідок втрати надії на швидке відновлення української державності. До цього додавалися тяжкий матеріальний стан еміграції, повернення в УСРР визначних діячів українського національного руху (М. Грушевський, В. Винниченко, театральний діяч М. Садовський, поет В. Самійленко та ін.) і традиційно вміла більшовицька агітація, підсилена “новою економічною політикою” та українізацією. Все це привело до того, що частина українських емігрантів пішла на компроміс з радянською владою не маючи при цьому нічого спільного з симпатіями до комунізму⁴⁶.

Центр радянфільства на території ЧСР знаходився у Празі. Згідно довідки Народного комісаріату закордонних справ УСРР для ЦК КП(б)У “Про українську еміграцію в Європі”, поданої у 1926 р., найбільша частина прихильників радянської влади групувалася навколо Г. Пирхавки, в минулому члена Празької філії Української Селянської Спілки. Як вказувалось у довідці, “настроение этих кругов – уехать на Советскую Украину, приложить свои знания на советской работе, не ведя борьбы с советским правительством”⁴⁷.

Українські емігранти, опинившись на території ЧСР, почали створювати власну організаційну структуру, яка б забезпечила їх представництво перед урядом Чехословаччини, захищала інтереси і сприяла у діяльності. Основними чинниками їх об’єднання були ідеологія (соціалісти, націоналісти, гетьманці), соціальне (селяни, робітники, інтелігенція) та територіальне (Галичина, Наддніпрянина) походження, рід занять (селянське господарство, промисловість, освіта, наука, юридична чи лікарська практика тощо). На цій основі у 20–30-х рр. ХХ ст. у ЧСР виникли культурно-просвітницькі, наукові, професійні, видавничо-бібліографічні, спортивно-руханкові та ін. організації. Час створення та тривалість діяльності у них був різним, однак більшість проіснувала до 1939 р.

У цей час, внаслідок змін у міжнародних відносинах, територія Чехії увійшла як автономна одиниця до складу нацистської Німеччини під назвою “Протекторат Чехії і Моравії”. Після утворення Протекторату 20 липня 1939 р. у Празі з представників українських організацій усіх напрямів було сформовано українську комісію на чолі з судовим радником Є. Тисовським. Вона перереєструвала українські статутні організації й мала на меті тісніше об’єднати усіх українців, в тому числі емігрантів⁴⁸.

Напередодні, у червні 1939 р., німецька поліція видала постанову про тимчасову заборону діяльності усіх українських організацій та їх реєстрацію. Їм заборонялося скликати загальні збори та засідання управ, влаштовувати культурно-масові заходи тощо. Ще існуючі в Протектораті українські спілки та товариства змушені були найпізніше до 10 серпня 1939 р. подати свої статuti, звіти діяльності від часу створення, опис майна і список українців, що входили до їх складу⁴⁹. Після цього припинили своє існування багато українських організацій, причому деякі з них добровільно приєдналися до дозволених у Протектораті націоналістичного Українського національного об’єднання (УНО) і Української громади, яка підтримувала гетьмана П. Скоропадського. Так, про свою ліквідацію у 1939 р. оголосили Українське Педагогічне Товариство (7 жовтня)⁵⁰, Союз Українських Журналістів і Письменників на чужині (9 жовтня)⁵¹, Товариство Українських Інженерів (10 жовтня)⁵² та ін. Спілка Українських Лікарів проіснувала до 21 вересня 1940 р.⁵³ Після ліквідації українських установ переважна більшість українських емігрантів відійшли від активної діяльності або переїхали в ін. європейські країни.

Таким чином, розвиток української еміграції у Чехословаччині в 20–30-х рр. ХХ ст. являв собою складний процес, який розпочався після поразки українського народу у визвольних змаганнях 1917–1921 рр. Основну частину емігрантів склали військовослужбовці українських армій, що надавало перебуванню їх на території ЧСР політичного характеру. Чисельність української еміграції у міжвоєнний період не була сталою, а зменшувалась (якщо на початку

20-х рр. XX ст. вона складала 20-25 тис., то у 30-х рр. за різними даними нараховувала 3–16 тис. осіб). Причинами такої негативної динаміки стали як погіршення становища українців на території Чехословаччини, так і зміни на міжнародній арені.

1. Бублик Т. В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20-30-ті роки XX століття [Текст] : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Бублик Тетяна Вікторівна. – К., 1997. – С. 25.
2. Даниленко О. В. Український громадський комітет у Чехословаччині (1921–1925 рр.) [Текст] : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Даниленко Олександр Вікторович. – К., 2004. – С. 27.
3. Даниленко О. В. Українська еміграція в Чехословаччині (1920-ті роки): соціокультурний аспект / О. В. Даниленко // Етнічна історія народів Європи : зб. наукових праць. Вип. 10. – К. : Унісерв, 2001. – С. 37–38.
4. Даниленко О. В. Український громадський комітет у Чехословаччині (1921–1925 рр.)... – С. 28.
5. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук у формі наук. доповіді: 07.00.02 / Віднянський Степан Васильович. – К., 1997. – С. 94.
6. Бочковський О. І. Т. Г. Масарик. Національна проблема та українське питання (спроба характеристики та її інтерпретації) [Текст]. – Подєбрати : Видання Української господарської академії в ЧСР, 1930. – С. 115.
7. Там само. – С. 114.
8. Там само. – С. 140–141.
9. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині ... – С. 52.
10. Masaryk T. G. Nová Evropa (Stanovisko slovasnské) / T. G. Masaryk. – Brno : Doplnek, 1994. – 193 s. – S. 97.
11. Бочковський О.І. Т. Г. Масарик. Національна проблема та українське питання (спроба характеристики та її інтерпретації)... – С. 180.
12. Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехо-Словакии / З. Сладек // Советское славяноведение. – 1991. – № 6. – С. 26..
13. Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакии: развитие “русской акции” // Славяноведение. – 1993. – № 4. – С. 29.
14. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині... – С. 88.
15. Павленко М. І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умов перебування (1919–1924 рр.) [Текст] / М. І. Павленко. – К., 1999. – С. 178–179.
16. Там само. – С. 179.
17. Там само.
18. Там само. – С. 180.
19. Там само. – С. 182.
20. Там само. – С. 189.
21. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище [Текст] / В. П. Трощинський. – К. : Інтел, 1994. – С. 28–29.
22. Рік праці Громадського комітету в ЧСР. – Прага, 1922. – С.9.
23. Буча А. И. Начальный этап “русской акции” чехословацкого правительства и организационное оформление белорусской диаспоры в Чехословакии (1921–1923 гг.) [Электронный ресурс] / Андрей Иванович Буча // Российские и славянские исследования : научный сборник. – Минск : Издат. центр БГУ, 2010. – Вып. 5. – С. 80–86. – Режим доступа : <http://www.rsijournal.net/nachalnyj-etap-russkoj-akcii-chexoslovackogo-pravitelstva-i-organizacionnoe-oformlenie-belorusskoj-diaspory-v-chexoslovakii-1921-1923-gg/>.
24. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище ... – С. 29.
25. Даниленко О.В. Український громадський комітет у Чехословаччині (1921–1925 рр.)... – С. 37.
26. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині... – С. 90.
27. Даниленко О.В. Українська еміграція в Чехословаччині (1920-ті роки): соціокультурний аспект... – С. 38.
28. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині... – С. 90
29. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище... – С. 29
30. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині... – С. 90

31. Даниленко О.В. Український громадський комітет у Чехословаччині (1921–1925 pp.)... – С. 45
32. Український Скиталець. – 1923. – 1 лют. – Ч.3/25.
33. Павленко М. І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії... – С. 193.
34. Там само. – С. 194.
35. Даниленко О.В. Український громадський комітет у Чехословаччині (1921–1925 pp.)... – С. 36
36. Григорієв Н.Я. Чесько - українські стосунки / Н.Я. Григорієв // Нова Україна. – 1922. – Ч.1. – С. 15–18. – С. 17
37. Павленко М. І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії... – С. 190
38. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3839, оп.1, спр.62, арк. 223.
39. Там само, спр. 49, арк. 234.
40. Робітничі Вісті. – 1931. – 24 грудня. – Ч. 4. – С. 4.
41. Українська політична еміграція 1919–1945 : Документи і матеріали. – К. : Парламентське вид-во, 2008. – С. 394.
42. Мотрук С. М. Становище українців у Чехії у ХХ-на початку ХХІ століть / С. М. Мотрук // Вісник Київського національного університету ім.Тараса Шевченка : Історія. – 2004. – Вип. 74/76. – С. 93.
43. ЦДАВО України, ф. 3940, оп. 2, спр. 3, арк. 67.
44. Єфіменко Г. Г. Зміновіхівство [Електронний ресурс] / Г. Г. Єфіменко // Енциклопедія історії України. Т. 3 : Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 2005. – 672 с. – Режим доступу : <http://www.history.org.ua/?termin=Zminovikhivstvo>.
45. Там само.
46. Вагіна О.М. Студенти-українці в еміграції в європейських країнах (1918–1939 pp.) / О.М. Вагіна // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – 1998. – Вип. IV. — С. 79.
47. Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали... – С. 258.
48. Бойчак М. П. Українські лікарі за кордоном (Польща 1920–1924, Чехословаччина 1922–1940 pp.) / М. П. Бойчак, Р. М. Лякіна. – К. : Медінформ, 2009. – С. 162.
49. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 269, оп. 1, спр. 1101, арк. 151.
50. ЦДАВО України, ф. 3940, оп. 2, спр.3, арк. 28.
51. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр.1099, арк. 57 зв.
52. ЦДАВО України, ф. 3940, оп. 2, спр.3, арк. 67.
53. Бойчак М. П. Українські лікарі за кордоном (Польща 1920–1924, Чехословаччина 1922–1940 pp.) ...– С. 164.

В статтє раскрыт процесс формирования украинской эмиграции в Чехословакии в 20–30-е гг. XX века. Значительное внимание уделено взглядам Т. Масарика и его влиянию на государственную политику относительно эмигрантов. Рассмотрены пути появления украинцев в Чехословакии, прослежена динамика их количества на протяжении указанного периода. Определены основные причины сокращения количества украинских эмигрантов, а именно: ее тяжелое материальное положение и изменения на международной арене. Обобщен научный материал по исследованной теме, введены в оборот раньше неопубликованные исходные материалы.

Ключевые слова: украинская эмиграция, политическая эмиграция, Чехословакия, Т. Масарик, рабочий отдел, реэмиграция.

The article deals with the formation of the Ukrainian emigration in Czechoslovakia in the 1920–1930s. Special attention is paid to the views of T. Masaryk and his influence on the governmental immigration policy. The ways of appearance of the Ukrainians in Czechoslovakia, the dynamics of the Ukrainian population during this period have been traced. The main reasons for the reduction the number of the Ukrainian immigrants have been defined such as difficult financial situation and changes in the international arena. Scientific materials as well as previously unpublished sources have been overviewed.

Key words: Ukrainian emigration, political emigration, Czechoslovakia, T. Masaryk, labor department, re-emigration.

УДК 94 (4)1945 (п 39)

Іван ПЕНДЗЕЙ

**ПРОБЛЕМА СУСПІЛЬНОГО ВИБОРУ ТА НАЦІОНАЛЬНО-
ДЕМОКРАТИЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УГОРЩИНИ
(ВЕРЕСЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1944 рр.)**

У статті охарактеризовано дії радянської окупаційної влади, організацій комуністичної партії, демократичних елементів на зайнятих Червоною армією угорських землях, спрямовані на формування органів нової, згідно оцінок комуністичної історіографії “народно-демократичної влади”; висвітлено роль радянського фактора впливу, зростання політичної ролі комуністичної партії в суспільно-політичному житті країни, суспільному виборі.

Ключові слова: Червона армія, окупація, Угорська комуністична партія (УКП), диктатура пролетаріату, “народна демократія”, демократичне національне відродження, Угорський фронт національного визволення (УФНВ). Тимчасові Національні збори Угорщини, Тимчасовий Національний уряд Угорщини.

23 вересня 1944 р. Червона армія, переслідуючи фашистські війська, з боями вторглася в Угорське королівство, союзна Німеччині державу, що воювала на Східному фронті проти СРСР. У жовтні Червона армія зайняла Затися, південну частину міжріччя Дунаю і Тиси в тому числі 11 жовтня Сегед, 20 жовтня Дебрецен, у той час друге та третє за величиною міста Угорщини¹. Війська 2-го Українського фронту вийшли на Тису, Дунай, звільнили значну територію на сході країни. У результаті успішних бойових операцій в листопаді були зайняті військами 2-го Українського фронту міста Кечкемет, Сольнок, Мішкольц, Хатван та ін., а військами 3-го Українського фронту – м. Печ та ін.². На початку грудня 1944 р. війська 3-го Українського фронту під командуванням маршала Радянського Союзу Ф.І. Толбухіна вийшли в район озер Балатон і Веленце³, у грудні 1944 р. вони зайняли значну частину Трансданубії з містами Печ, Капошвар, Домбовар⁴. 20 грудня 1944 р. війська фронту розпочали великий наступ у районі озера західніше Будапешта і, прорвавши оборону гітлерівських і нілашистських військ між озерами Балатон – Веленце і Дунаєм, 26 грудня оволоділи містом Естергом⁵. До кінця 1944 р. війська 2-го і 3-го Українських фронтів звільнили чотири п’ятих усієї Угорщини⁶.

У той час, коли на частині Задунайщини і у столиці продовжувалися бої, у Затиссі і в південній частині міжріччя Дунаю і Тиси, звільнених Червоною армією, у неймовірно важких умовах, породжених війною народжувалась нова, демократична Угорщина. Відродження країни відбувалося при допомозі Червоної армії. Радянські війська надавали допомогу у відбудові підірваних і будівництві тимчасових мостів, необхідних як для безперерійного їх постачання, так і для того, щоб могла функціонувати транспортна система країни. Радянські військові коменданти разом з представниками робітничих організацій намічали заходи по відновленню зруйнованих підприємств і уведенню їх у дію. Справа в тім, що разом з фашистами утекла значна частина буржуазії, залишивши напризволяще свої підприємства. Водночас утікачі приховали цінності, гроші. Зайняті землі буржуазія покинула, побоюючись репресій. А ті, що залишились вичікували чи належатимуть їм далі підприємства, і чи отримуватимуть вони відповідний прибуток⁷.

У цій ситуації важливою була політична позиція тільки що утворених на підприємствах фабрично-заводських комітетів. У протоколах про їх вибори було зафіксовано, що “фабрично-заводські комітети, – не власники, а тільки керівники підприємств”⁸. Робітники розуміли, що питання про те, кому будуть належати підприємства, повинно вирішуватися не на місцях; що

* Див. нашу статтю: Пендзей І.В. Завершення бойових дій Червоної армії в Угорщині. Звільнення її від фашизму. Наслідки війни для країни // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 26. Івано-Франківськ, 2017.

до налагодження виробництва, не залежно від права на власність, треба приступати, використовуючи власну ініціативу.

Але у перспективі, саме від того на користь яких груп населення вирішуватиметься питання права власності, залежав майбутній характер суспільно-економічної системи Угорщини. Вирішення питання суспільного вибору, чи буде на місці руїни поліцейсько-жандармської держави гортистів і нілашистів побудована нова, демократична Угорщина і якою буде демократія: робітничою у формі диктатури пролетаріату (як у СРСР); буржуазно-демократичною, “народною” (без капіталістів і поміщиків, але й без невід’ємної складової сталінської моделі – колгоспів), у якій земля належатиме тим, хто її обробляє – селянам, а права і свободи народу будуть гарантовані, залишалось відкритим. Його вирішення значною мірою визначалось тим, які класи і партії і якою мірою візьмуть участь у реформуванні політичної, соціально-економічної, культурної спадщини гортизму; їх спроможністю йти на компроміси, досягати консенсусу, відстоюючи свої суспільні ідеали, які в них були різними і навіть діаметрально-протилежними.

Багато що залежало і від їх зовнішньополітичної орієнтації – ставлення до СРСР і його суспільно-політичного ладу, західних демократій – насамперед Англії і США та їх соціально-економічних ідеалів, авторитету і впливу партій у масах, співвідношення сил в антигітлерівській коаліції, домінуючого впливу в країні її учасників. Оскільки Угорщина була звільнена від фашизму і зайнята Червоною армією, то радянський фактор у кінцевому підсумку став вирішальним у визначенні її майбутнього. Було б, напевне, по-іншому, якщо б, як і домагався М. Горті, в окупації брали участь американські й британські війська (серед бажаних умов перемир’я М. Горті пропонував: “Негайне припинення воєнних дій, участь англійців і американців в окупації Угорщини, безперешкодний відхід німецьких військ”⁹). Його пропозиції, однак відхилені Лондоном і Вашингтоном, а згодом і Москвою під час переговорів про укладення попередніх умов про перемир’я як неприйнятні, суперечили планам відкриття другого фронту в Нормандії, негласним цілям поділу Східної Європи на сфери впливу. Західні союзники СРСР по антигітлерівській коаліції воліли домовлятися з Сталіним і не жертвувати життям своїх солдат. Відповідно до так званої “процентної угоди”, укладеної Черчиллем і Сталіним під час його і А Ідена візиту до Москви 9-18 жовтня 1944 р., Східна Європа фактично визнавалась сферою впливу СРСР. За Великою Британією визнавався частково контроль над Болгарією і цілком над визволеною Грецією¹⁰.

На зайнятих Червоною армією угорських територіях поступово відроджувалося політичне життя, реорганізовувалися партії, які представляли різні прошарки строкатої соціально-класової структури угорського суспільства – від поміщиків, промислової і фінансової буржуазії до кустарів, ремісників і сільської бідноти, місце і роль яких у суспільно-політичному розвитку нової Угорщини ще не були визначенні; політичні платформи партій приводились у відповідність до нових умов¹¹. Вийшли з підпілля і почали діяти легально опальні при М. Горті партії – відновлена на початку вересня 1944 р. комуністична партія, соціал-демократична партія, які позиціонували себе з “союзом трудящих класів”; найчисленніша і найвпливовіша в країні партія дрібних сільських господарів, заборонена урядом Д. Стояї після окупації 19 березня 1944 р. гітлерівською Німеччиною Угорщини; національно-селянська, громадянсько-демократична партії; відновлювались або заново створювались професійні спілки. Найшвидше поновила свою діяльність комуністична партія. Після 25 років гонінь і переслідувань вона раніше за інші, демократичні партії негайно, як тільки нога радянського солдата ступила на угорську землю, почала створювати партійні організації. Вони виникали у кожному звільненому місті й в багатьох селах, особливо великих. І тільки через деякий час (очевидно, у зв’язку з болісним процесом внутрішньої адаптації до нових умов, привнесених Червоною армією) виникали місцеві організації інших політичних партій: соціал-демократичної, національно-селянської, дрібних сільських господарів, а подекуди й громадянсько-демократичної партії. Цю характерну особливість початкового етапу демократизації на звільнених від фашистів угорських землях відмітила сегедська газета “*Délmagyarország*” (“Південна Угорщина”). Вона, аналізуючи пробудження нового життя у Мако, першому угорському місті, звільненому радянськими військами 26 вересня 1944 р., писала: “Найбільш активними учасниками його (нового життя в

місті. – *I.П.*) виявилися старі діячі робітничого класу і соціалістичного руху, а також організація комуністичної партії. Інші партії до останніх днів (28 листопада 1944 р. – *I.П.*) навіть не починали своєї діяльності...”¹².

Стартові можливості кожної із демократичних партій у боротьбі за нову Угорщину були далеко не рівноцінними, оскільки визначались не тільки їх ідейно-теоретичним багажем, ідеологічною спрямованістю, зовнішньополітичною орієнтацією, але й внеском у боротьбу проти гортизму і нілашизму. У найбільш виграшному становищі була комуністична партія, яка з самого початку вступу гортистської Угорщини в антирадянську війну (угорський уряд Ласло Бардоші оголосив війну Радянському Союзові 27 червня 1941 р., не допустивши його обговорення в парламенті), виступала проти її союзу з фашистським блоком у війні проти СРСР. ЦК партії на своїх засіданнях 28 червня і 1 вересня 1941 р. поряд з іншими невідкладними завданнями вважав головним вирішальним завданням у своїй роботі – припинення війни проти СРСР¹³. Комуністична партія дала усім патріотам ясну бойову програму: негайний розрив з гітлерівським блоком, повалення уряду, що веде злочинну війну, боротьба за незалежну, демократичну Угорщину¹⁴. У листівці комуністичної партії від 6 лютого 1942 р. разом з вимогами повалення уряду Бардоші, утворення національного уряду, негайне укладення миру, проведення земельної реформи, створення незалежної, вільної, демократичної Угорщини говорилось: “Ми повинні відмовитись від пакту трьох держав. Цей союз позбавляє Угорщину її незалежності. Знекровлює її і позбавляє національної честі. Ми повинні йти разом з радянсько-англо-американською коаліцією... Обєднаймо же сили нації у боротьбі проти зрадників і гнобителів країни”¹⁵. У гострому протистоянні з фашизмом компартія домоглася значних успіхів у згуртуванні опозиційних сил. У квітні 1943 р. у листівці “Шлях угорської свободи і миру” вона закликала до створення Національного фронту для боротьби за незалежність Угорщини. У травні 1944 р. ця ідея була реалізована у створенні Угорського фронту – політичного союзу партії миру (комуністичної партії), соціал-демократичної партії і партії дрібних сільських господарів. Союз трьох партій уособлював ідеї демократичної єдності, згуртування антифашистських сил, створення єдиного демократичного фронту антифашистської боротьби проти окупації 19 березня 1944 р. країни німецькими військами, боротьби за національну незалежність і демократичні перетворення в Угорщині. Основні положення програми Угорського фронту, викладені у прийнятому “Маніфесті демократичних партій угорської нації” (опублікована нелегальною газетою фронту “Мадяр фронт”) передбачали створення незалежної, вільної, демократичної Угорщини, проведення земельної реформи та інших демократичних перетворень¹⁶.

Соціал-демократична партія, політичний курс якої визначало її праве керівництво на чолі з Каройєм Пейером, на відміну від комуністичної партії, пройшла складний і тривалий шлях еволюції від готовності підтримати гітлерівську боротьбу проти більшовизму у світовій війні до єдності дій з прогресивними елементами в антигітлерівській боротьбі за незалежність, демократичні перетворення, антифашистську національну єдність. Пейерівське керівництво легальної соціал-демократичної партії, яке плелось в охвісті ліберальної (буржуазної) опозиції режиму М. Горті, проводило “вичікувальний” політичний курс – сподівалось, що гортистський уряд у підходящий момент сам порве з гітлерівським блоком, і, як і регент, поклало великі надії на прихід англо-американських сил, бачило в Англії і США “зразки демократії”¹⁷. В умовах підпілля, коли партія зазнала тяжких утрат у наслідок терору гестапо, керівники нелегальної соціал-демократії все ще продовжували притримуватись тактики “вичікування”, не закликали до активної антифашистської боротьби. У циркулярі, виданому в липні 1944 р., говорилось: “Ми зараз проти будь яких ризикованих дій”¹⁸. Однак в умовах наближення Червоної армії до кордонів Угорщини лідери соціал-демократичної партії, як і партії дрібних сільських господарів, які раніше не виявляли бажання співпрацювати з комуністами, відгукнулись на заклик до співпраці й утворили з Партією миру (комуністична партія. – *I.П.*) у травні 1944 р. політичний союз – Угорський фронт. Через деякий час до складу Угорського фронту, завдяки настирливій вимозі компартії, прийняли легальну національно-селянську партію, яка з моменту заснування (1939 р.) тісно співпрацювала з нелегальною комуністичною партією, зокрема, надавала сторінки свого друкованого органу газети “Сабад со” для її пропаганди. Комуністична

партія домоглася згоди на її входження в Угорський фронт верхівки соціал-демократичної партії, оновленої в умовах підпілля, а також керівників партії дрібних сільських господарів, які вимушено, з огляду на ряд обставин, насамперед під тиском лівого крила своїх партій, підтримали пропозицію комуністів. Це був, без сумніву, успіх комуністичної партії, який зміцнював її вплив в Угорському фронті. У вересні 1944 р. чотири партії Угорського фронту утворили спільний військовий комітет і почали створювати місцеві комітети опору¹⁹. Розгорнулася робота по створенню у містах і селах національних комітетів, які стали центрами опору німецьким окупантам і угорським фашистам²⁰.

Політично компартія претендувала на керівну роль не тільки в організації збройної антифашистської боротьби, але й в демократичному національному відродженні країни. У зверненні до угорського народу, випущеному в кінці вересня 1944 р.²¹, компартія підтвердила раніше проголошені політичні завдання боротьби за національне визволення і демократичні перетворення. “Наша національно – визвольна війна, указувала вона, має дві сторони, нерозривно пов’язані між собою: боротьбу за незалежність Угорщини шляхом вигнання окупаційних військ імперіалістичної держави і боротьбу за створення демократичної Угорщини шляхом повалення угорської реакції”²². У зверненні говорилось: борючись за національне визволення і демократичні перетворення, “ми не відмовлялись і ніколи не відмовимося від створення соціалістичного суспільства в Угорщині як кінцевої політичної цілі...”, завоювання соціалізму “через етап боротьби проти фашизму, через етап демократичних перетворень”²³. Отже., боротьбу за незалежність і демократичну Угорщину, компартія розглядала як проміжний етап на шляху досягнення кінцевої цілі – соціалізму. Але для цього, говорилось у зверненні, “угорський народ перш за все повинен стати вільним, щоб ніщо не заважало йому проявити свою волю у вирішенні питання про дальше суспільне і економічне влаштування”²⁴.

Звернення – документ великого політичного значення. Поставлені у ньому завдання організації збройного опору гітлерівським окупантам і їх доморощеним поплічникам – нілашистам, розширення Угорського фронту через входження інших антифашистських і антинімецьких сил – дрібної буржуазії та інтелігенції, духовенства католицької і протестантської церков, євреїв, усіх національностей, що населяли територію країни, правих буржуазних угруповань проанглійської орієнтації повинні були б полегшити створення нового уряду, “справді національного уряду Угорського фронту”, здатного порвати з гітлерівською Німеччиною і виступити на боці антифашистської коаліції²⁵.

Комуністи, неперевірені тактики в боротьбі за досягнення своїх класових цілей, прикриваючись необхідністю “авангардної ролі робітничого класу” всередині Угорського фронту, закликали соціал-демократичну партію “не зволікаючи, установити тісну бойову єдність дій і організаційну єдність робітників – соціал-демократів і комуністів”²⁶.

Оновлене керівництво соціал-демократичної партії, у якому взяли верх прихильники єдності дій з комуністами (ліве крило Дьордя Марошана), підписало 10 жовтня 1944 р., всупереч правій групі Пейера, угоду з комуністами про співпрацю²⁷, що стало корінним поворотом у політиці соціал-демократів, які, крім лівого крила, яке оформилось ще на початку 1940 р., а з весни 1941 р. підтримувало зв’язки з нелегальною компартією, займали антикомуністичні позиції. У серпні 1943 р. керівники соціал-демократичної партії і праві лідери партії дрібних сільських господарів уклали політичну угоду про співробітництво з метою переорієнтації Угорщини на США і Англію. Вони домовилися про боротьбу за владу без комуністів і проти них²⁸, що в області зовнішньої політики будуть орієнтуватися на англо-американський блок, а в області внутрішньої політики – підтримуватимуть буржуазно – демократичні порядки²⁹. Тоді антинімецькі сили сподівались, що М. Горті вдасться “вискочити з війни” у підходящий час, а в Угорщину вступлять англо-американські війська, що вони знайдуть у Англії і США опору для реалізації своїх суспільно-політичних цілей. І тільки в умовах окупації військами гітлерівської Німеччини Угорщини, тобто після 19 березня 1944 р., коли жертвами фашистського терору стало багато активістів – соціал-демократів і постраждали навіть окремі праві керівники партії, антикомуністичні настрої в соціал-демократії ослабли.

Наближення краху фашизму, перспектива розбудови нової, демократичної Угорщини, спонукали соціал-демократів до остаточного розриву з “тактикою вичікування”, що збанкрутувала, і, щоб посісти гідне місце в оновленій і відродженій країні, шукати шляхи співробітництва з силами антифашистського опору, насамперед з комуністами. Члени соціал-демократичної партії і її функціонери виявили готовність боротися за розгром фашистської диктатури, за демократичну Угорщину разом з ними.

1. Всемирная история : в 10 т. Т. 10. – М. : Изд-во социально-экономической литературы “Мысль”, 1965. – С. 412–413.
2. Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны / А. И. Пушкаш. – М. : Наука. –1966. – С. 473.
3. Шарохин М. Н. Освобождение Венгрии от фашистского ига // М. Н. Шарохин, В. С. Петрухин // Новая и новейшая история (ННИ). – 1975.– № 1. – С. 31.
4. Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны...– С. 479.
5. Шлемин И. Т. От Сегеда до Будапешта / И. Т. Шлемин // Освобождение Венгрии от фашизма. – М. : Наука, 1965. – С. 111.
6. Немеш Деже. Освобождение Венгрии / Деже Немеш ; пер. с венг. Л. Ф. Золоткова ; ред. Б. Я. Гейгер – М. : Изд-во иностранной литературы, 1957. – С. 133.
7. Там само... – С. 143.
8. Там само... – С. 147.
9. Horthy M. Emlékirataim / Miklós Horthy. – Buenos Aires, 1953. – 282. old.
10. Дюррозель Ж. Б. Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів / Ж. Б. Дюррозель. – К., 1995. – С. 352; Мягков М. Ю. И. В. Сталин и У.Черчилль в годы войны. По материалам семинара в Лондоне / М. Ю. Мягков // ННИ. – 2002. – № 5. – С. 88–99; Робертс Дж. Сферы влияния и советская внешняя политика в 1939–1945 гг. : идеология, расчет и импровизация / Дж. Робертс // ННИ. – 2001. – № 5. – С. 75; Системная история международных отношений в двух томах / под ред. А. Д. Богатурова. Т. 1 : События 1918–1945 годов. – М., 2006. – С. 396.
11. Ságvári A. Népfront és koalíció Magyarországon, 1936 – 1948 / A. Ságvári. – Budapest, 1967, 97–104. old.
12. “Délmagyarország”, 29 листопада 1944 р.
13. Dokumentumok a Magyar párttörténet tanulmányozásához, 1–5. k. Bp., 1954. –1955. 5. k., 58–60. old.
14. Немеш Деже. Освобождение Венгрии...– С. 46.
15. Там само...– С.47–48.
16. История Венгрии : в 3 т. Т. 3. – М. : Наука, 1972. – С. 401.
17. Немеш Деже. Освобождение Венгрии...– С. 54
18. Réti László. A magyar szociáldemokrácia a második világháborúban. Lásd Társadalmi Szemle, 1950 október. 781. old.
19. Немеш Деже. Освобождение Венгрии... – С. 70
20. История Венгрии : в 3 т.... Т.3. – С. 404.
21. Felszabadulás 1944. Szeptember 26 – 1945 április 4. Dokumentumok. – Budapest, 1955. –17–22. old.
22. Felszabadulás 1944. Szeptember 26 –1945 április 4... – 18. old.
23. Немеш Деже. Освобождение Венгрии... – С. 71.
24. Там само.
25. Там само. – С. 97.
26. Там само. – С. 72.
27. “Felszabadulás”. Dokumentumok. – Budapest, 1955. – 31–33. old.
28. Немеш Деже. Освобождение Венгрии...– С. 58 ; История Венгрии : в 3 т. ...– Т. 3. – С. 389.
29. Тарасенко В. А. Венгрия во второй мировой войне / В. А. Тарасенко // Очерки по новейшей истории Венгрии. Научные труды, посвященные 25-летию освобождения Венгрии. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1972. – С. 20.

Продовження буде...

В статтє охарактеризовані діяння радянської окупаційної влади, комуністическої партії, демократических елементів на занятых Красной армією венгерських землях, направлєнні на формування органів нової, по оцінкам комуністическої історіографії “народно-демократическої влади”; освітєн радянський фактор впливання, рист політическої ролі комуністическої партії в общєствєнно - політическої жизні страни, єє общєствєннєм виборє.

Ключевые слова: Красная армия, оккупация, Венгерская коммунистическая партия (ВКП), диктатура пролетариата, "народная демократия", демократическое национальное возрождение, Венгерский фронт национального освобождения (ВФНО), Временное Национальное собрание Венгрии, Временное Национальное правительство Венгрии.

The article describes actions of the Soviet occupation authorities, organizations of the Communist party, the democratic elements occupied by the red army of the Hungarian lands to the formation of new organs, according to estimates by the Communist historiography of the people's "democratic government"; the role of the Soviet factor, the growth of the political role of the Communist party in socio-political life of the country, public choice.

Keywords: Red army, the dismissal, the occupation, the Hungarian Communist party (CPSU), the dictatorship of the proletariat, people's democracy, the national democratic revival, the Hungarian national liberation front (WFNO). The provisional National Assembly of Hungary, the Provisional National government of Hungary.

УДК 94 (323.1)

Сергій АДАМОВИЧ

МІЖНАЦІОНАЛЬНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕФЕРЕНДУМУ 1 ГРУДНЯ 1991 р.

У статті проаналізовано міжнаціональні відносини в Україні напередодні Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. Автор стверджує, що підтримка незалежності на референдумі значною мірою була зумовлена толерантним ставленням українців до представників інших національностей та виваженим підходом у національному питанні органів державної влади. Прийняття Декларації прав національностей 1 листопада 1991 р. забезпечило гарантії повноцінного розвитку національним меншинам і призвело до збільшення кількості симпатиків незалежності.

Ключові слова: національне відродження, національні меншини, незалежність, права національностей, соборність, референдум.

У кінці 80-х на початку 90-х рр. ХХ століття Україну охопили процеси українського державного відродження. Національне відродження і процес консолідації українського суспільства отримали висвітлення в дослідженнях О.Бойка, О.Гараня, Я.Грицака, Г.Касьянова, С.Кульчицького, В.Литвина, В.Марчука, В.Фісанова. Однак на сучасному етапі наукових досліджень недостатньо проаналізовано і вивчено міжнаціональну ситуацію в Україні напередодні Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р.

Відзначимо, що незважаючи на втрату політичних позицій керівництвом СРСР і Компартією України, частина населення Півдня і Сходу достатньо прохолодно зустріла ідею незалежності напередодні референдуму. Стримане ставлення до діяльності націонал-демократів було викликане страхами українізації і можливими утисками росіян у складі незалежної держави. Ці фобії були викликані пропагандистською діяльністю компартійно-державних еліт на Сході і Півдні України через їх побоювання втратити владні важелі.

У зв'язку з початком розпаду СРСР у 1991 р. партійні структури поширювали в суспільстві чутки, що розпад СРСР призведе до утисків національних меншин титульною нацією, дезінтеграційних процесів у рамках України, а до того ж значною мірою самі ініціювали сепаратистські рухи (політичне русинство, новоросійство, кримський сепаратизм, донецький економічний регіоналізм).

Всупереч цим заявам становище національних меншин у республіці зазнавало дискримінації, але за рахунок русифікації. Так, на початок 1991 р. в республіці діяло 87 національно-культурних товариств, в тому числі 22 єврейських, 8 російських, 8 польських, 6 болгарських, 5 вірменських, 4 грецьких, 3 німецьких, по 2 кримськотатарських, караїмських, молдавських і румунських¹.

Крім того, напередодні Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. посилились голоси окремих політичних сил у сусідніх країнах з територіальними претензіями до України. Так, у Польщі окремі політики ставили вимоги щодо повернення собі м. Львова². З російської сторони показовою у цьому відношенні стала праця російського дисидента О.Солженіцина “Як нам облаштувати Росію”. Російський письменник зазначав, що “старої України не було, як в “Дикому полі” кочівників – Новоросії, так і в Криму, Донбасі і ледь не до Каспійського моря”. Він не заперечував права України на відокремлення, але пропонував “демократичний” варіант її розпаду: “Але – різноманітна ця спільність, і тільки місцеве населення може вирішувати долю своєї місцевості, своєї області”³.

Після прийняття “Акту проголошення незалежності України” 26 серпня 1991 р. прес-секретар Б.Єльцина заявив, що Росія залишає за собою право поставити не розв’язану, на думку її керівників, проблему кордонів з республіками, які проголосили незалежність. Проте після різкої реакції з боку офіційної влади України ця заява була дезавуєвана⁴.

З метою залагодження ситуації Б.Єльцин відправив в Україну делегацію на чолі з віце-президентом Російської Федерації О.Руцьким. У результаті переговорів було прийнято комюніке, в якому було підтверджено територіальну цілісність обох держав і визначено, що Україна сама вирішуватиме усі оборонні питання, крім стратегічних⁵.

Незважаючи на політичні інсинуації компартійно-радянських та проросійських чинників проти Української незалежності, згідно із проведенням Інститутом соціології Академії наук України 5–13 вересня 1991 р. опитуванням “Громадська думка населення України про наступні вибори Президента України і республіканський референдум про підтвердження Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.” 63% респондентів підтримали проголошення України незалежною державою, 17% висловились проти, 13,5% респондентів не визначилися з відповіддю, а 6,2% респондентів з байдужістю поставилися до майбутнього статусу України.

У регіональному зрізі незалежність України найбільше підтримували на Заході (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області) – 89,4% респондентів та Північному Заході (Хмельницька, Рівненська, Волинська області) – 88,8%. Натомість у Криму висловлювалися на користь незалежності лише 44%, у Північно-Східному регіоні (Сумська, Харківська область) – 49,4% та на Сході України (Луганська, Донецька, Дніпропетровська області) – 54,6% респондентів. Однак у названих регіонах високим був відсоток тих, хто не визначився (від 16,1% в північно-східних областях до 12% на Сході України), а частина населення проявляла байдужість (від 12,2% в Криму до 7,4% респондентів у північно-східних областях)⁶.

В умовах можливих маніпуляцій розпадом країни напередодні референдуму на підтримку незалежності голова Верховної Ради України Л.Кравчук підписав 11 жовтня 1991 р. Закон “Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України”⁷. Натомість прийняття 1 листопада 1991 р. Декларації прав національностей, яка гарантувала “рівні політичні, економічні, соціальні і культурні права народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території”⁸ значною мірою зняло напругу на Сході і Півдні країни і вплинуло на результати голосування 1 грудня 1991 р. за незалежну Україну.

Варто відзначити той факт, що 16–17 листопада 1991 р. в Одесі зусиллями Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, ряду громадських організацій було проведено Всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні. На ньому зібралися представники численних етнічних груп України, і майже всі вони висловили підтримку державному суверенітету України⁹.

Історик з діаспори Т.Гунчак згадує, що “це була конференція братання... Відгуки були позитивними. Це був політичний, але дуже гуманний, чесний і потрібний акт, який відбувся в дусі української політичної традиції”¹⁰.

У своїх резолюціях конгрес вніс ряд пропозицій:

- втілити в життя принцип, щоб представники народів та національних груп обиралися на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів;
- передбачити в структурі майбутнього українського парламенту створення Палати Націй чи Комітету в справах національностей;

- ввести пільгове оподаткування, вирішувати матеріальне питання і розробити державну програму повернення і реабілітації депортованих народів;
- прийняти закон Верховною Радою України з рекомендаціями для Верховної Ради Кримської АРСР про організацію повернення депортованих етносів;
- прийняти закон “Про національні меншості”;
- у паспорті фіксувати норму “громадянин України”, а в анкетах по обліку кадрів відмінити графу про національність;
- розпочати видання міжнаціонального часопису “Етнос”¹¹.

Одночасно конгрес прийняв “Звернення до всіх націй і національно-елітних груп України”, яке містило заклик підтримати “створення незалежної демократичної держави на українській землі...”¹².

Напередодні референдуму 1 грудня 1991 р. ряд громадських організацій, що відстоювали інтереси російськомовного населення, теж виступили з закликами підтримати незалежність України. Такі заяви оприлюднили Феодосійська регіональна організація “Демократичний Крим”, рух “Росіяни за незалежність України” (співголови письменники В.Югов та А.Потапова) та письменники Донеччини¹³.

На роботі з національними меншинами акцентувала у своїй агітації напередодні референдуму Президія Верховної Ради України, Так, у парламентській листівці “Шановні співвітчизники” значилося: “Декларація прав національностей, прийнята Верховною Радою України, одногolosно відкриває широкі можливості для розвитку мов і культур всіх націй в Україні. Не важливо, якою мовою говорить громадянин України, важливо, щоб він говорив про незалежну Україну, про її законні права. Всеукраїнський міжнаціональний конгрес і міжрелігійний форум, які успішно пройшли, дають всі підстави твердити: в Україні і надалі не буде місця для міжнаціональних конфліктів”¹⁴.

Крім того, діячі української націонал-демократії переконували російськомовне населення, що зі здобуттям незалежності Україною не відбудеться насильницької українізації. Так, народний депутат І.Юхновський зазначав: “Українець може сильно, до болю любити Україну, розмовляючи й по-російськи. Всякий примус тут є небезпечним... Якщо в деяких областях зараз будуть дві мови – і українська і російська, – немає в тому ніякої біди”¹⁵.

У підсумку в умовах швидкої дезінтеграції СРСР і складної соціально-економічної ситуації в Російській Федерації незалежність України на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. була підтримана переважною більшістю населення у всіх регіонах країни (у референдумі взяли участь 31891742 особи – 84,18% населення України, з них 28804071 особа (90,32%) проголосувала “за”). У цьому контексті свою позитивну роль у результатах референдуму відіграло переконання національних меншин у необхідності будівництва Української держави в результаті толерантного ставлення до представників національних меншин українців та виваженої політики української влади, яка шляхом прийняття Декларації прав національностей і рядом інших заходів зняла напругу в міжетнічних відносинах.

У подальшому формування органів влади незалежної України супроводжувалося закріпленням у законодавстві рівних прав для всіх національних меншин, що фактично унеможливило в майбутньому конфлікти на етнічній основі. Остаточо права національних меншин в Україні були визначені “Законом про національні меншини в Україні” від 25 червня 1992 р., де уже в статті 2 передбачалося: “Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення”¹⁶. У підсумку згідно із західними дослідженнями міжнаціональна відчуженість в Україні на початку 90-х рр. XX ст. була нижчою, як у Болгарії, Чехії та Словаччині, а також у ряді західноєвропейських країн¹⁷.

Отже, консервативні партійно-радянські сили задля утримання влади стимулювали поширення в республіці сепаратистських міфів і формування негативного образу для національних меншин українського націоналізму. Проте домінуюче серед українців толерантне ставлення до представників національних меншин і збалансована національна політика тодішнього керівництва України не дозволили розпалити дезінтеграційні тенденції, зберегли територіальну цілісність країни. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні політико-

соціального становища національних меншин в Українській державі в 1991–2016 рр. та взаємовідносин національностей з українськими органами влади.

1. Котигоренко В. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні / В.Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 49.
2. Грушко І. У дійсно справедливих кордонах (Інтерв'ю з доктором Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР академіком А.Шлепаковим) / І. Грушко // Голос України. – К., 1991. – 19 квітня. – С.11.
3. Солженицин А. М. Как нам обустроить Россию / А. М. Солженицин // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 30 вересня. – С. 3.
4. Михальченко Н. И. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991–1995 / Н. И. Михальченко, В. П. Андрущенко. – К. : Центр духовной культуры, 1996. – С.49.
5. Гунчак Т. Г. Мої спогади – стежки життя / Т. Г. Гунчак. – К. : Дніпро, 2005. – С.112.
6. Михальченко Н. И., Андрущенко В. П. Назв. праця. – С. 77–79.
7. До уваги сепаратистів // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 2 листопада. – С.1.
8. Декларація прав національностей. – Режим перегляду : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>. Сайт відвідано 18 вересня 2016 р.
9. Перший всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні (Одеса, 16–17 листопада 1991 р.) // Літературна Україна. – К., 1991. – 21 листопада. – С.1; Власенко О. Українська етнополітика – фактор суспільної єдності / О. Власенко // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип. 31–32. – С. 330.
10. Гунчак Т. Г. Мої спогади – стежки життя / Т. Г. Гунчак. – К. : Дніпро, 2005. – С. 132.
11. Резолюції всеукраїнського міжнаціонального конгресу // Літературна Україна. – К., 1991. – 28 листопада. – С. 3.
12. Там само. – С. 3.
13. Літературна Україна. – 1991. – 10 жовтня. – С.1–2; Обращение оргкомитета движения “Русские за независимость Украины...” // Літературна Україна. – 1991. – 24 жовтня. – С.1; Слово письменникам Донеччини // Літературна Україна. – 1991. – 31 жовтня. – С.1.
14. Відозва Президії Верховної Ради України “Шановні співвітчизники”. – Режим доступу : <http://www.archive.lviv.ua/materials/exhibitions/image/496-497/>.
15. Юхновський І. Цей уряд на самостійність не розрахований / І. Юхновський // Літературна Україна. – К., 1991. – 3 жовтня. – С. 2.
16. Процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали : довідник : у 2 ч. / упоряд.: І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка ; за ред. В. Ф. Панібудьласки. – К. : Вища школа, 1997. – Ч. 2. – С. 619.
17. Мілер В. Звичаєва корупція? Громадяни та уряди у посткомуністичній Європі / В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна. – К. : К.І.С., 2004. – С. 148.

В статтє проанализированы межнациональные отношения в Украине накануне Всеукраинского референдума 1 декабря 1991 года. Автор утверждает, что поддержка независимости на референдуме в значительной степени была обусловлена толерантным отношением украинцев к представителям других национальностей и взвешенным подходом в национальном вопросе органов государственной власти. Принятие Декларации прав национальностей 1 ноября 1991 г. обеспечило гарантии полноценного развития национальных меньшинств и привело к увеличению количества сторонников независимости.

Ключевые слова: національне відродження, національні меншинства, незалежність, права національностей, соборність, референдум.

The inter-ethnic relations in Ukraine before the All-Ukrainian referendum December 1, 1991 are analyzed in the article. The author argues that support of independence on the referendum was largely caused by the tolerant attitude of the Ukrainian representatives to other nationalities and balanced approach of state power in the national question. The adoption of the Declaration of Rights of Nationalities November 1, 1991 provided a full guarantee of national minorities and led to the increase of the number of supporters of independence.

Keywords: national revival, national minorities, independence, rights of nationalities, unity, referendum.

ІСТОРИЧНА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94(477.83/.86) “XIX”

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ І ГАЛИЧИНА

У статті проаналізовано роль В.Антоновича в розвитку українського національного руху в Галичині XIX ст. Особливу увагу звернуто на його погляди на півдастрійську Галичину, що знайшли відображення в публіцистиці, лекційному курсі в Київському університеті, періодичній пресі, зокрема в народовських часописах у краї, де він активно друкувався з 1860-х рр. В.Антонович зробив вагомий внесок у перетворення Галичини в центр загальноукраїнського руху з огляду на антиукраїнські репресії російського царизму: підтримав видавничу діяльність народовців, заснування Товариства ім. Шевченка у Львові та перетворення його в наукове, був одним з ініціаторів політики “нової ери”. З’ясовано листовні й особисті зв’язки В.Антоновича з галицькими діячами О.Барвінським, М.Бучинським, Я.Головацьким та ін., дискусії між В.Антоновичем і М.Драгомановим щодо перспектив розвитку українського національного руху. Окремо висвітлено поїздки видатного історика і громадського діяча до Галичини в 1880, 1885, 1891 і 1900 рр.

Ключові слова: В.Антонович, Галичина, діяч, національний рух, поїздка.

Ключову роль у національному відродженні (модерному націотворенні) XIX – початку XX ст. відіграло утвердження модерної української національної самосвідомості, що стало заслугою передової інтелігенції. Тогочасні відносини між українськими суспільствами (точніше, їхніми національними елітами), коли етнічні українські (“руські”, “малоруські”) землі перебували під владою Росії та Австрії (Австро-Угорщини), були одним з основних питань історії України імперського періоду. І.Франко справедливо писав про “представників трьох різних поколінь” в українському русі півдастрійської Галичини, вплив яких “поширився здебільшого між інтелігенцією, а частково й між народом: у 60-их роках XIX ст. домінував вплив Куліша, у 70-их (із середини 1870-х рр. – І.Р.) і 80-их – Драгоманова, а в 90-их – Грушевського”¹. Отже, І.Франко окремо не згадував про В.Антоновича, але наддніпрянський історик відіграв особливу роль в українському національному самоусвідомленні галичан упродовж усієї останньої третини XIX ст.

Мета пропонованої статті – розкрити роль В.Антоновича в розвитку національного руху в Галичині та його зв’язки з галичанами. Обрана тема привертала увагу деяких дослідників², але й сьогодні викликає науковий інтерес.

В.Антонович був одним із провідних діячів громадського руху на Наддніпрянській Україні в 1860–1890-х рр., в основі ідеології якого лежали ключові елементи українського національного міфу: уявлення про свою націю як селянську, демократичну, вони вважали себе нащадками славних козаків і гетьманів³. В.Антонович став одним з ідеологів “хлопоманства” – однієї з течій у громадському русі, до складу якої увійшла група студентів Київського університету, вихідців із польської та спольщеної шляхти Правобережжя. “Хлопомани” вирішили зблизитися з правобережним українським селянством, щоб відстоювати його соціальні інтереси, утверджувати національну самосвідомість. Напередодні польського повстання 1863 р. В.Антонович у памфлеті “Моя сповідь”, опублікованому в петербурзькому журналі “Основа” за 1862 р. (№1), відкрито порвав із польським суспільством і став на бік українського народу, серед якого виріс, дізнався про його гірку долю і який “полюбив більше своїх шляхетських звичок і своїх мрій”⁴.

В.Антонович як видатний історик і громадський діяч звернув увагу на півдастрійську Галичину, яку вважав невід’ємною частиною етнічних українських земель. У “Відзиві з Києва” 1862 р. він виявив симпатії до національно-визвольної боротьби галицьких русинів, писав про існування в російському суспільстві співчуття “старанням Болгар, Хорватов, Словенцев, Лужи-

чан востановить или развить свои литературы..., всеобщую симпатию пользуются усилия Русинов галицких к обособлению своей народности из-под польского влияния...". Водночас у відповідь на критичні відгуки в російській великодержавній пресі щодо просвітницької діяльності українських громадівців риторично запитував: "...Почему же Русины русские (наддніпрянські. – *I.P.*) должны быть одни лишены права, признанного за всеми другими народностями"⁵. У лекціях професора Київського університету В.Антоновича, конспект яких зберігається в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського (м. Київ)⁶, історія "Галицької Русі" висвітлювалася з українських національних позицій. Характерно, що кількість студентів, які хотіли прослухати в університеті лекційний курс з історії Галичини, за короткий час потроїлася (про це особисто від В.Антоновича довідався Г.Галаган)⁷.

Лектор В.Антонович наголошував, що поштовх у національному русі галицьких русинів дала революція 1848–1849 рр. Після поразки "весни народів" у Галичині виділилися дві "партії". Більш активною на перших порах була, за його словами, "русско-политическая партия", русофіли, які вважали можливим відродження своєї народності "только при посредствѣ Русскаго государства", намагалися засвоїти "всѣ черты русской народности"⁸. Однак насправді, як вважав В.Антонович, русофільські діячі добре не знали ні російської літературної мови, ні галицького народного елементу, писали "особымъ жаргоном ("язичієм". – *I.P.*), котораго не понимаетъ ни галицкій крестьянинъ, ни русскій литераторъ", виявляли "отсутствие общеевропейскаго развитія"⁹. Симпатії В.Антоновича були на боці народовців, що мали на меті "мѣстный оттѣнокъ народности возвести въ культуру и гражданскій элементъ", зробити з простонародної мови літературну¹⁰. В умовах антиукраїнських репресій царизму¹¹ історик наголошував на своїй лояльності до влади, відсутності національно-державницьких прагнень. "...Народность эта (малоруська. – *I.P.*), – писав він у статті "Моя сповідь", – совершенно лишена государственного инстинкта; она не только не составляла отдельного государства, но добровольно отклонила образование такового, ... когда исторические обстоятельства давали на то возможность (в половине XVII ст.). Малороссия вошла в состав Русскаго государства добровольно, без завоевания и борьбы... Малорусская литература никогда не подымала даже намека о политическом сепаратизме и всегда считала этот мотив для себя чуждым"¹².

Як автор В.Антонович дебютував у Галичині на сторінках журналу "ранніх" народовців "Мета" в кінці 1863 р. (№ 3) віршем "З колишнього" під псевдонімом В.Маринчук¹³. Однак найбільшу популярність у народовській пресі він здобув історичними розвідками, які обстоювали українську національну самобутність. У львівському журналі "Правда", що мав загальноукраїнський характер (виходив з 1867 р.), статті В.Антоновича друкувалися під псевдонімами Низенко, Пасічник, Турист, а також підписані його прізвищем¹⁴. Так, у невеликій статті історика, підписаній "Д-ж-в"¹⁵, містилася критична оцінка діяльності міністра освіти Росії графа Д.Толстого в 1866–1880 рр., що чинив перешкоди для розвитку народної освіти. В.Антонович вітав зміни в міністерстві, навівши сім аргументів, чому "ми святкуємо відставку міністра..."¹⁶. Іншого разу в опублікованій у журналі за 1888 р. статті "Три національні типи народні", що була частиною конспекту лекцій з української антропології та етнографії, вчений писав "про українсько-руську, польську і великоруську національність, властиво про те, чим вони одна від одної відрізняються"¹⁷.

В.Антонович висвітлював національне життя в Галичині на сторінках щомісячного історико-етнографічного й літературного журналу "Киевская старина" (далі – "Киевская старина"), що упродовж чверті століття залишався на Наддніпрянщині єдиним періодичним органом, в якому друкувалися українознавчі матеріали російською мовою. Систематичний показник змісту "Киевской старины" за 1882–1906 рр., укладений сучасною дослідницею М.Палієнко, налічує близько 40 публікацій В.Антоновича, з них 12 статей з історії, сім – з археології, одна – з літературознавства і мовознавства, шість публікацій історичних джерел, вісім рецензій, чотири редакційні повідомлення¹⁸. Деякі публікації видатного історика були присвячені галицькій проблематиці – розвитку галицько-української літератури, особливостям національного руху в краї.

На сторінках "Киевской старины" В.Антонович став на захист української народно-розмовної мови¹⁹, відкинув звинувачення в сепаратизмі галицької літератури від загально-руської,

про що, зокрема, писав професор Київського університету Т.Флоринський в українофобській газеті “Кіевлянинь”. В.Антонович мотивував свою позицію тим, що “общерусская литература никогда не распространялась на Галицкую Русь”. Галичина перебувала упродовж багатьох століть під владою Польської держави, а з 1772 р. – під Австрією, що спричинило реальну загрозу полонізації, онімечення місцевого населення. Єдиним порятунком для збереження етнічної самобутності було введення простонародної мови в літературу, чим зайнялися народовці, “народовая партія”, отже, “возникла просто самостоятельная, а не сепаратистическая дѣятельность”²⁰. На думку В.Антоновича, більшість членів “старорусской партії”, яких опоненти звинувачували в русофільстві, російської літературної мови насправді не знали, нею “не может ... ни писать, ни говорить”. На практиці вони вживали “гибридный говоръ”, макаронічне “язичіє”. В.Антонович вважав характерним для аналізу національного руху в краї той факт, що за півстоліття свого існування “староруси”-русофіли не мали жодного видатного письменника, тоді як серед народовців їх не бракувало (І.Франко, Ю.Федькович, О.Кобилянська та ін.)²¹.

В.Антонович дав до журналу “Киевская старина” позитивну рецензію на монографію професора Львівського університету І.Шараневича. Він визнав внесок галицького історика “въ русской историографіи”, праці якого відзначалися “основательнымъ изученіемъ источниковъ, критическими приѣмами, стоящими на уровнѣ современной исторической науки, и яснымъ логическимъ изложеніемъ”. І.Шараневич у розумінні дослідника був одним “изъ самыхъ добросовестныхъ тружениковъ на полѣ южно-русской исторіи”²². Водночас наддніпрянський історик критично відгукнувся про роман видатного польського письменника Г.Сенкевича “Вогнем і мечем”²³, в якому було відтворено складні польсько-українські відносини часів Хмельниччини. Виступивши проти викривлення в романі історичної правди і нагнітання ворожнечі між двома народами, В.Антонович писав, що “по отношению къ южно-русскому народу” Г.Сенкевич “старается разбудить въ своихъ единомысльцахъ презрѣніе” з позицій “ложного патриотическаго чувства...”²⁴. Аргументованою критикою історичних поглядів Г.Сенкевича В.Антонович “здобув собі велику популярність серед галицької української громади...”, його статтю передрукувала в червні 1885 р. у перекладі українською мовою народовська газета “Діло” у Львові, а русофільське “Слово” назвало її “необыкновенно талантливой”²⁵.

Галичани неодноразово зверталися до В.Антоновича з порадами для отримання наукової інформації. Зокрема, наддніпрянський історик 8 червня 1892 р. детально відповів на лист Омеляна Огоновського, в якому містилося 41 запитання, що стосувалися Шевченкового “Кобзаря”. Будучи проїздом у Львові наприкінці 1900 р., В.Антонович, хоч і важко хворий, взяв на рецензію розвідку молодого галицького вченого, сина О.Барвінського Богдана Барвінського²⁶. На початку 1870-х рр. В.Антонович спільно з М.Драгомановим вирішили скласти план обміну українськими книгами між Києвом і Львовом, що сприяло б поглибленню наддніпрянсько-галицьких зв’язків обабіч Збруча. Цю ідею обидва вчені висловили львівському товариству “Просвіта” за посередництвом М.Бучинського, який 6 вересня 1871 р. надіслав до виділу положення про умови співпраці. Зокрема, йшлося про потребу відкриття книгарень, що обмінювалися б літературою київських і львівських видавництв²⁷. Про такий план М.Бучинський писав 23 вересня цього ж року Ю.Федьковичу, з проханням від імені М.Драгоманова дати дозвіл на видання творів буковинського письменника в Києві. У листі М.Бучинського містилася інформація про збір фольклорних матеріалів для збірника історичних пісень “з усіх Україн”, в якому галичани взяли активну участь²⁸. Однак справу не вдалося втілити в життя з огляду на брак коштів і цензурні перешкоди²⁹.

М.Драгоманов видав спільно з В.Антоновичем у Києві 1874–1875 рр. “Исторические песни малорусского народа” (“Историческія пѣсни малорусскаго народа”) у двох томах, що мали європейський резонанс, знайшли позитивний відгук у львівських часописах “Правда” і “Другъ”³⁰. У книзі серед української народнопісенної творчості, поряд зі збірками М.Максимовича, І.Срезневського, П.Лукашевича, А.Метлинського, П.Куліша, М.Костомарова, було названо фольклорні праці з Галичини Вацлава з Олеська, Ж.Паулі, діячів “Руської трійці” та ін.³¹. Особливо цінними для М.Драгоманова і В.Антоновича були матеріали, зібрані М.Бучинським, який виконав своє “діло... на славу! ...Повернувшись у Київ, – згадував М.Драгоманов, – я застав цілі пачки

присланих ним пісень, впорядкованих *lege artis* (за всіма правилами мистецтва. – *I.P.*): кожна на особному листочку, з поміткою сторони, оселі, записача³². На заклик “участь додати до всеукраїнської культури” В.Навроцький також передав до Києва 1180 народних пісень, які він записав³³. Серед галичан народно-пісенну творчість, крім М.Бучинського і В.Навроцького, збирали Т.Ревакович, А.Степанович, А.Дольницький та ін. Щоправда, значна частина надісланого фольклорного матеріалу з Галичини так і залишилася неопрацьованою в рукописах³⁴.

В.Антонович доклав чимало зусиль для активізації українського руху в Галичині в останній третині XIX ст. Зокрема, він був серед наддніпрянських діячів, що сприяли відновленню часопису “Правда” в квітні 1872 р. як “письма літературно-політичного”, підтримав заснування Товариства ім. Шевченка у Львові 1873 р., а на початку 90-х рр. – перетворення його в наукове. Особисто від В.Антоновича надходили кошти, зібрані наддніпрянськими громадівцями, для підтримки видавничої діяльності галицьких народовців, особливо після Емського указу, зокрема на видання “Правди”³⁵. Траплялися навіть курйозні випадки, коли, наприклад, лист від адміністратора “Діла” Д.Гладиловича з проханням матеріальної підтримки для часопису в 1888 р. випадково потрапив до рук не самого В.Антоновича, а його однофамільця також професора Київського університету Афіногена Антоновича, запеклого українофоба³⁶.

В.Антонович постійно відстежував особливості національного руху в Галичині. Він був серед наддніпрянських громадівців (поряд із М.Драгомановим, К.Михальчуком, М.Лисенком, Ф.Вовком, О.Русовим, П.Чубинським та ін., усього – 31 особа), які підписали “Одкритий лист з України”, надісланий до редакції львівської “Правди” 1873 р.³⁷ Він був надрукований у журналі в листопаді 1873 р. (№ 19)³⁸. У листі “перед галицькою громадою”, зокрема, дано критичну оцінку політичної програми русофільської течії, репрезентованої товариством “Русская рада”, що “для галицько-руського народу недостойна, а для Росії ... шкідлива...”³⁹. Другий “Одкритий лист з України” редакція “Правди” надрукувала в третьому номері журналу в березні 1874 р.⁴⁰ Під листом було 24 підписи, автори намагалися поглибити наддніпрянсько-галицькі стосунки, висловлювали сподівання, що “наші народолюбці – як у Галичині, так і на Україні – не відступляться правила слабих *unitis viribus res parvae crescunt*” (від з’єднання сил зростають і малі діла. – *I.P.*)⁴¹. “...Під нашим листом, – згадував М.Драгоманов, – підписались майже всі активніші з молодшої (з 60-их років) генерації діячів української справи...”⁴², до якої належав і В.Антонович.

Наддніпрянський історик мав багатолітні стосунки з галичанами, причому не тільки з народовськими діячами, але й з окремими русофілами. Так, у його листуванні з Я.Головацьким після виїзду останнього 1867 р. до Росії містився обмін інформацією з наукових питань. В.Антонович як голова підготовчого комітету III Всеросійського археологічного з’їзду, що проходив у Києві з 14 серпня по 3 вересня 1874 р. (за новим стилем), особисто підписав надіслане запрошення на ім’я Я.Головацького для участі в засіданнях⁴³. Однак виступ останнього різко антипольського спрямування спричинив рішучий спротив серед частини учасників, переважно поляків⁴⁴. Наприкінці з’їзду головуєчий О.Уваров навіть зауважив, що “усі реферати не зходили з наукового поля, окрім одного (Я.Головацького. – *I.P.*), про котрий можна тільки пожалкувати”⁴⁵. У листі до Я.Головацького 28 листопада 1874 р. В.Антонович просив колишнього діяча “Руської трійці” надіслати реферат, виголошений на з’їзді, для публікації⁴⁶. Наддніпрянський історик дипломатично писав, що “высказанные мотивы обоимъ намъ весьма близки и понятны, какъ людямъ родившимся и живущимъ в такой странѣ, гдѣ польскія замашки слишкомъ чувствительно отзываются на участи людей, не желающихъ пѣтъ ... подъ польскій камертонъ”. За словами адресанта, більшість киян (“огромное большинство”) поставилася до реферату Я.Головацького “или сочувственно, или спокойно”, а виступ обурило тільки поляків і був не зовсім зрозумілий для деяких приїжджих учасників з’їзду⁴⁷.

В.Антонович особисто від себе і М.Драгоманова подякував Я.Головацькому за підтримку в підготовці до друку “Історичних пісень малоруського народу”. “Поправками Вашими относительно фонетики Галицко-русского говора, – писав він у листопаді 1874 р., – будемъ стараться пользоваться по мѣрѣ силъ..., съ самимъ говоромъ мы вовсе не знакомы...”⁴⁸. Я.Головацький 17 листопада 1874 р. високо оцінив видані В.Антоновичем у співавторстві з М.Драгомановим “Історичні пісні...” (“книга для меня весьма интересна”). Це видання, писав

галичанин, було першою спробою глибоко наукового аналізу народних пісень: “Духовая жизнь этой страны недостаточно известна въ Россіи, а за границей это – прямо terra incognita (невідомо країна. – *I.P.*)”⁴⁹. Водночас Я.Головацький висловив зауваження про доцільність писати в книзі етнонім “руській”, “руську”, а не “руській”, “руську” (“украинское произношение может кому-то казаться, пожалуй, лучше, красивѣе, благозвучнѣе или оригинальнѣе, но оно фонетически не вѣрно, не точно”)⁵⁰.

Серед галичан, з якими мав листовні контакти В.Антонович, були М.Бучинський, О.Барвінський та деякі ін. Зокрема, М.Бучинський висловив подяку в листі до В.Антоновича від 3 вересня 1871 р., що “дбаєте за святу спадщину народу, за будучности его поруку, за ниву словесну українську...”. Він виявляв інтерес до збірника українських історичних пісень (“Исторические песни малорусского народа”), упорядкуванням якого займалися В.Антонович і М.Драгоманов, за словами М.Бучинського, представляв “живу літопись України...”⁵¹. Як відомо, у зборі народнопісенного матеріалу брали активну участь галичани⁵². Найбільш цінні матеріали для В.Антоновича надіслав М.Бучинський, заявивши в листі до наддніпрянського історика в лютому 1872 р. про прагнення виробити “спільну, книжну, живу нашу мову”⁵³.

Після Емського указу 1876 р. національний рух на підросійській Україні звузився до “малого струмка”: більшість громадівців відійшла від активної діяльності, а ті, хто продовжували працювати, мали вузьке культурно-просвітницьке спрямування. В.Антонович був одним із лідерів “старих” громадівців, що виступали під гаслом “аполітичного культурництва”, відмежовувалися від політичних питань, прагнули формувати українську національну свідомість легальним шляхом, наскільки це офіційно дозволялося⁵⁴. Водночас успіхи в діяльності народівців у Галичині під гаслом “органічної праці” стали привабливим контрастом до антиукраїнських репресій царизму в Росії. Галичани успішно розвивали національний рух у 1880-х рр. в умовах політичних свобод Австро-Угорщини, тоді як участь наддніпрянців у русі відходила на другий план, між українськими діячами по обидва боки австро-російського кордону нерідко виникали особисті непорозуміння⁵⁵. Серед галичан, як і раніше, існував брак інформації про Наддніпрянщину, місцева преса нечасто подавала відомості про український рух під Росією. Так, редактор “Діла” І.Белей з жалем писав до М.Драгоманова у грудні 1888 р., що в часописі друкували статті “про болгар та сербів, а про Україну нема, бо все якось нам не велося навязати з ким-небудь на Україні такі зносини, щоб забезпечити собі непереривні періодичні дописи ... з тамошного руху і життя-буття”⁵⁶.

Поштовх до подолання непорозумін між галичанами й наддніпрянцями дала перша поїздка В.Антоновича, лідера “Старої громади”, до Галичини в 1880 р. Першому візиту передувала спроба київського генерал-губернатора розправитися з українськими громадівцями, а заодно з лібералами, під приводом боротьби з російськими соціалістами-народниками, що розгорнули терористичну діяльність. Власті планували усунути з Київського університету 12 професорів, зокрема В.Антоновича, однак до цього справа не дійшла. Скориставшись правом ординарного професора (одержав у 1878 р.) на цілорічне закордонне відрадження, дослідник вирішив здійснити поїздку в Європу, але через бюрократичну тяганину виїхав із Києва аж на початку весни 1880 р. Він прибув разом із дружиною і двома доньками до Львова 6 березня⁵⁷. У столиці Галичини підтримував контакти насамперед із старшим поколінням народівців, як свідчить його щоденник, найчастіше зустрічався з І.Шараневичем, К.Сушкевичем, В.Льницьким, Олександром і Омеляном Огоновськими. Натомість до молодшого покоління народівців поставився байдуже, не погоджуючись із друкуванням “Діла” етимологічним правописом та їх тяжінням до “спілки” з русофілами⁵⁸.

Детальнішу інформацію про знайомство В.Антоновича з Галичиною дають його “щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р.”⁵⁹. Зокрема, тут записано, що вже в перший день після приїзду до Львова він зустрічався з М.Диметом і В.Барвінським, пізніше – з І.Шараневичем, А.Петрушевичем, відвідав наукові установи (університетську бібліотеку, Інститут Осолінських тощо), після чого лаконічно занотував 8 березня про “состояние галицко-русской партии – ее упадок и раздоры”⁶⁰. За понад 2,5 місяці перебування у Львові (до 25 травня) В.Антонович мав зустрічі з представниками різних національно-політичних орієнтацій, переважно старшого покоління народівців (усього в щоденнику зафіксовано понад 20 осіб). Щоправда, ці

записи досить лаконічні, без будь-якої інформації про зміст розмов, за деякими винятками (наприклад, про В.Льницького міститься прихильний запис: “тип умного и делового русина...”). Впадає у вічі, що на ім'я молодого редактора “Діла” В.Барвінського натрапляємо в щоденнику В.Антоновича лише раз. Відомий історик нечасто спілкувався з молодшими народовцями, більше часу приділяв науковій роботі⁶¹. Про це, зокрема, було прямо сказано в донесенні львівської поліції в 1880 р. Вона інформувала вище керівництво, що В.Антонович не брав активної участі у громадському житті краю, займався переважно науковою діяльністю, зокрема багато працював у бібліотеці Оссолінеуму⁶².

Відомості про першу поїздку В.Антоновича до Галичини можна одержати також з його листування. Так, він писав зі Львова наддніпрянському вченому і громадському діячеві Ф.Вовку 14 (26) березня 1880 р., що виїхав “из Киева в весьма поганое и тревожное для наших друзей время...”⁶³. У наступному листі 25 березня (6 квітня) того ж року зауважив: “Приезд мой во Львов, хотя веду себя совсем мирно, занимаюсь только гелертерством (із німецької мови *Gelehrter* – вчений, гелертерство означає книжну, відірвану від життя і практичної діяльності вченість, наукову діяльність. – *I.P.*) и не хожу ни в какие казина, клубы и т. д., возбудил целый потоп ругани в польских газетах...”. Він писав також про свої успіхи в опрацюванні джерельного матеріалу у Львові, особливо в Інституті Оссолінських, де знайшов “пребогатый научный материал”⁶⁴. Однак невдовзі В.Антонович констатував зміну ставлення до себе поляків (“поляки ругаться перестали, и теперь уже чего-то через край любезничают”)⁶⁵, що було пов'язано, мабуть, із ближчим знайомством польських діячів з наддніпрянським істориком, зачинателем тривалих польсько-українських угодівських контактів ще із середини 70-х рр. Як відомо, В.Антонович під час археологічного з'їзду 1874 р. у Києві зблизився з групою варшавських істориків, зокрема з випускником Київського університету О.Яблоновським, але на перших порах справа обмежувалася загальними розмовами і співпрацею на науковій ниві⁶⁶.

Побувавши в Західній Європі (доїхав аж до португальської столиці Ліссабону), В.Антонович повернувся додому на початку 1881 р., коли ситуація в Києві за час його відсутності змінилася кардинально. Імператор остаточно схилився до рішення проголосити в Росії конституцію, була навіть створена спеціальна комісія для розробки програми реформ на найближчі роки (очолював її М.Лоріс-Меліков). Однак після вбивства царя російськими революціонерами-народниками в березні 1881 р. близькі надії на обмеження чинності Емського указу знову розбились вщент. В умовах реакції, яка почала панувати тоді в Російській імперії, наддніпрянські громадівці були змушені прискіпливіше звернути свої погляди на Галичину. Конституційні можливості під австрійською владою створювали умови для вільного національного розвитку, усвідомлення цього приходило під враженням свіжих розповідей В.Антоновича. Можливо, саме в той час почали живити термін “український П'ємонт”, на появу якого, переконає І.Чорновол, не могло не вплинути недавнє перебування видатного історика в Італії та Галичині⁶⁷. Образ Галичини як “українського П'ємонту” формували передусім наддніпрянські діячі (П.Куліш, О.Кониський, М.Драгоманов та ін.) після Валуєвського циркуляра 1863 р., але особлива заслуга в цьому належить В.Антоновичу.

Під час першої поїздки до Львова 1880 р. В.Антонович потрапив під пильний нагляд поліції, що підозрювала його в прихильності до соціалістичних теорій. Слово “хлопоман” щодо В.Антоновича перекладалося як друг селян (“bauernfreund”), однак йому вдалося уникнути прямих репресій з боку поліцейських органів⁶⁸. У липні 1885 р., проїздом до Італії на лікування, він удруге побував у Львові зі своїми учнями К.Арабажином, О.Доброграєвою і К.Мельник (у майбутньому – дружиною). В.Антонович мав за дорученням київської “Старої громади” нараду з народовськими діячами у справі видання спеціального додатка до часопису “Батьківщина”, присвяченого справам підросійської України, а також щодо вступу І.Франка до редакції загальноукраїнського журналу “Зоря” у Львові. На Франковій участі як молодого талановитого письменника в редагуванні “Зорі”, що з 1885 р. перейшла у власність Товариства ім. Шевченка, наполягали наддніпрянці, але проти, з огляду на його соціалістичні, радикальні погляди, рішуче виступила частина галицьких народовців⁶⁹. В.Антонович підтримав бажаний для наддніпрянських діячів компроміс між І.Франком і старшими народовцями в Галичині, що мав би, як сподівалося, підвищити літературний рівень журналу і, відповідно, тираж. Усупереч позиції

М.Драгоманова В.Антонович намагався залучити до співпраці в журналі навіть радикала М.Павлика. Водночас у липні 1885 р. він проводив археологічні розкопки спільно з І.Шараневичем у Звенигороді і с. Залукві поблизу Галича⁷⁰.

Другий візит В.Антоновича до Галичини знайшов позитивний відгук серед галичан, з якими він спілкувався. Щоправда, М.Павлик категорично відмовився вступити до редакції народовської “Зорі”, але знайомство з лідером київської громади справило на нього добре враження. Про це, зокрема, галичанин відверто писав М.Драгоманову, особливо його зацікавила ідея видання географічного словника України⁷¹. “Пізнався з ним, – зауважив М.Павлик у листі до М.Драгоманова 26 липня 1885 р. – Дуже міні подобав сьа особисто ј науково, ... чоловік живий”. В.Антонович переконував галичанина співпрацювати з народовцями, “давати свої праці в “Зорьу”, та даремна (це. – *I.P.*) робота...”⁷², – підсумував М.Павлик. Він листовно радив М.Драгоманову зустрітися з В.Антоновичем де-небудь в Італії, щоб обговорити суть політичної ситуації на підросійській Україні (лист від 5 серпня 1885 р.). “...Непремінно їдьте (на зустріч з В.Антоновичем за кордоном. – *I.P.*), – переконував М.Павлик М.Драгоманова, – бо після Вашого виїзду, ост(анніми) роками, на Україні стан річей змінив сьа в головнім, – шчо Вам конче треба знати, коли не хочете, шчо б Ваші писанья ј заходи в цій справі відбивались далі як о стіну”⁷³. Очевидно, М.Павлик під час короткого спілкування з В.Антоновичем відчув розбіжності між двома наддніпрянськими діячами в оцінці перспектив розвитку національного руху. Невдовзі між “Старою громадою” і М.Драгомановим відбувся розрив у стосунках, початок якому поклала листовна полеміка останнього з В.Антоновичем у 1885 р.⁷⁴.

У листі з Рима 8 вересня 1885 р. В.Антонович писав М.Драгоманову, що, перебуваючи близько місяця у Львові, переконався в силі москвофільської “партії”, що завдячувала фінансовій підтримці з боку російського царизму, тоді як позиції місцевих народовців були ще досить слабкими (“нікогда еще натиск централизма московского на Галицию не был так силен, как в настоящее время, благодаря крупной денежной помощи ... москвофильская партия торжествует..., народова партия ... страдает слабостью энергии...”). У розумінні В.Антоновича назріла необхідність видання антимосквофільського органу, навколо якого необхідно було об’єднати прихильників українофільських поглядів у Галичині. Кияни натиснули на І.Франка, щоб, як писав В.Антонович, він погодився “во что бы то ни стало идти с народовцами, на народовцев же в том смысле, чтобы не оказывали давление на Франка и смелее выступали против москвофилов”⁷⁵. У відповідь М.Драгоманов 10 вересня 1885 р. листовно заперечив тезу про силу галицького москвофільства, як і нагальну потребу боротьби з ним, оцінював суть політичної ситуації у краї, як пробудження мас – міщанства і селянства: “...Массы в Галиции все же = украинским, ... уважение к их быту и языку поднялось. ...Никогда украинофильство не было так сильно, как теперь, хотя “народовцы” теперь еще более нуль, чем когда-нибудь”. М.Драгоманов залишався прихильником заснування “прогресивного” журналу “Поступ” у Львові, що підготувало би ґрунт для створення партії з програмою “в роде западно-европейских радикальных, с приноровлением к местным условиям”⁷⁶.

Однак драгоманівські плани розрушила угода про співпрацю І.Франка з журналом “Зоря” в 1885 р. “В этой унии виноваты, конечно, молодые галичане, – писав М.Драгоманов В.Антоновичу, – но ... еще более виноваты и Вы с ко(мпанией)”. Лист М.Драгоманова містив гострі слова на адресу галицьких народовців. Автор висловлював також образу на українських громадівців із Наддніпрянщини й особисто В.Антоновича, що уклали “згоду без меня и против меня”, але в нього не було сумніву в недовготривалості Франкового перебування в редакції “Зорі”, створення самостійного радикального журналу і партії (“лично я это перетерплю, ...через несколько лет и журнал, и партия будет”)⁷⁷. У недалекому майбутньому так і сталося, коли у Львові 1890 р. під ідейним впливом М.Драгоманова виникла Русько-українська радикальна партія (РУРП) – перша модерна українська політична партія, у створенні якої взяли активну участь І.Франко і М.Павлик, а партійним органом став громадсько-політичний двотижневик “Народ”. На той час взаємини В.Антоновича з М.Драгомановим зіпсувалися остаточно.

Опинившись після Емського указу 1876 р. у вимушеній еміграції, М.Драгоманов закликав наддніпрянських громадівців не зупинятися перед репресіями російського царизму,

робити все можливе, щоб національний рух одержав модерне європейське спрямування. Він переконував київську “Стару громаду”, й особисто В.Антоновича у “потребі поставити український рух на ґрунт європейській ідеїно і географічно”. Тільки це, вважав він, дасть змогу українській справі “пережити теперішню реакцію”⁷⁸. Однак соціалістичні й антимонархічні ідеї, висловлені у драгоманівському збірнику “Громада” в Женеві, не знайшли відгуку на підросійській Україні, видалися громадівцям надто радикальними, не придатними до місцевих умов. М.Драгоманов висловлював невдоволення В.Антоновичу через нерегулярність надсилання київською громадою коштів на видавничу діяльність за кордоном і брак обіцяного літературного матеріалу⁷⁹. Ідейні розходження у громадівському русі між “культурниками” і “політиками”, за термінологією С.Світленка⁸⁰, в середині 1880-х рр. поглибилися настільки, що київські громадівці розірвали співпрацю з М.Драгомановим, зневірившись у соціалістичному напрямі його еміграційної діяльності. Остаточний розрив у стосунках В.Антоновича і М.Драгоманова відбувся в кінці 1885 р., коли вони розійшлися в розумінні тенденцій розвитку національного руху⁸¹.

В.Антонович зайняв, на відміну від М.Драгоманова, поміркованішу позицію, критично ставився до діяльності молодих громадівців-“політиків”. Водночас в обох діячів були розходження в оцінці значення російської літератури для української інтелігенції. У листі до М.Драгоманова 8 вересня 1885 р. В.Антонович прямо написав: “...Самый большой вредъ въ культурномъ отношеніи приноситъ украинской интеллигенціи то, что она воспитывается исключительно на російской литературѣ, вмѣсто того, чтобы искать источника свѣта въ любой литературѣ западно-европейской...”⁸². На його думку, російський царизм посилив свій тиск на Галичину з метою русифікації (“нікогда еще натискъ централизма московского на Галицію не былъ такъ силенъ, ... благодаря крупной денежной помощи ... москвофильская партія торжествуетъ...”)⁸³. Однак М.Драгоманов у листі 10 вересня 1885 р., як відомо, категорично не погоджувався з цією думкою про силу в Галичині “москвофильства”⁸⁴. М.Драгоманов писав киянам із Женеві у квітні 1886 р., що “українінство як форма стоїть тепер в Галичині так міцно, як ніколи”, боротьба з москвофильством “вже маїже зкінчилася на користь українства, т. ј. народовства”⁸⁵.

В.Антонович був одним з ініціаторів заснування “Руської історичної бібліотеки” в 1886 р., що відіграла важливу роль у процесі обґрунтування окремішності української історії від історичного минулого Польщі та Росії. Вона містила переважно перекладні праці, стала першим серійним виданням фахової історичної літератури українською мовою і виконувала функцію ознайомлення галичан із досягненнями наддніпрянських авторів у галузі української історії⁸⁶. Ініціатори видання “Бібліотеки” – В.Антонович та О.Барвінський – започаткували систематичну творчу співпрацю наддніпрянських і галицьких істориків⁸⁷. “Бібліотека” мала не тільки академічне, а й виразно політичне значення, сприяла утвердженню всеукраїнської національної єдності, підготувала ґрунт для появи фундаментальної праці М.Грушевського “Історія України-Руси”. Поштовх для видання “Бібліотеки” дало особисте знайомство О.Барвінського з В.Антоновичем у Києві в серпні 1885 р., куди галичанин їздив для роботи в місцевих архівах. Окрім зовсім “щирого” в розмові В.Антоновича, який продумав програму “Бібліотеки”, план видавництва О.Барвінський обговорив з О.Кониським, В.Вовком-Карачевським і П.Житецьким⁸⁸. Розмови О.Барвінського з В.Антоновичем, згадував галичанин про свою поїздку 1885 р. до Києва, а також “під час його побуту в Тернополі (коли В.Антонович удруге їздив до Галичини. – *І.Р.*), ще більше впевнили мене про потребу основної історичної освіти серед нашої суспільности”⁸⁹.

Однак виникло мовно-правописне питання, суть якого полягала в тому, що українські історики в Росії видавали свої твори, як правило, літературною російською мовою, яку в Галичині мало хто знав, тож без перекладів було не обійтися. Серію “Руської історичної бібліотеки” було вирішено видавати не “кулішівкою”, на фонетичній основі, а етимологічним правописом, що, за твердженням О.Барвінського, робилося для того, щоби “приєднати якнайбільш передплатників ... і тим здобути потрібні грошеві засоби на видавництво...”⁹⁰. Галицькі русофіли категорично не сприймали “кулішівку”, а видання етимологією мали більше шансів знайти прихильників серед русофильської інтелігенції в душі проголошеної концепції “органічної праці”. Крім мовно-правописної, ще однією проблемою, з якою зіткнулися видавці “Бібліо-

теки”, було питання термінології. Як зауважив Д.Дорошенко, “термінологія перекладів – річ дуже важна в тім часі, коли наукова, а спеціально історична література на українській мові була дуже вбога”⁹¹. Серед галичан того часу були поширені самоназви “Русь” і “руський”, рідше – “малоруський” (на противагу “великоруському”, тобто російському), а терміни “Україна”/“український”, вживані народовцями, не мали особливої популярності в суспільстві. У свідомості більшості галичан явно бракувало розуміння відмінностей між “руським” (народовці) і “руським” (москвофіли) світом, усвідомлення окремішності русинів-малоросів-українців від великоросів-росіян, що було джерелом для живлення русофільських, проросійських настроїв у краї.

В.Антонович запропонував видавцям “Бібліотеки” об’єднати дві назви в одну, що відобразилося в популярній згодом формулі “Русь-Україна”, “русько-український”. О.Барвінський пізніше згадував, що в 1885 р. під час серпневої наради в Києві з ініціативи В.Антоновича прийнято рішення “усталити вислів щодо назви нашого народу й краю в супротивности до Московщини” – “українсько-руський” та “Україна-Русь”⁹². З одного боку, треба було показати історичну тяглість українських земель від давньоруських часів, відмінності “малоруського” масиву від Великоросії-Московщини, а з другого – засвідчити національну єдність русько-українського простору по обидва боки австро-російського кордону. Однак видавці, що мали на меті поширення української національної свідомості в масах, від початку зіткнулися із серйозними фінансовими труднощами. “Бібліотека” потрапила до переліку заборонених у Росії видань, що обмежувало видавничі можливості⁹³. Передплата і деяка грошова допомога (зокрема, за словами О.Барвінського, В.Антонович передав йому під час другого перебування в Києві “від незнаного мені добродія” 100 руб.) не покривали видатків на “Бібліотеку”⁹⁴. Незважаючи на несприятливі обставини, “Бібліотека” мала успіх у місцевих читачів (до 1904 р. вийшло 24 томи, з них 15 – у Тернополі), з 1889 р. видання регулярно фінансував Галицький крайовий сейм, а з 1894 р. його перенесли до Львова, де підготовкою і друком матеріалів зайнялося НТШ⁹⁵.

Резонансною подією, що дала поштовх до зближення галичан і наддніпрянців, стала друга поїздка О.Барвінського до Києва на святкування Шевченкових роковин 1888 р. Він мав розмови з В.Антоновичем про міжнародну ситуацію, можливість збройного конфлікту між Австро-Угорщиною і Росією. В.Антонович сподівався, що українське населення в Росії на випадок війни прихильно поставиться до австрійської армії. “Коли ж ми розговорилися на сю тему, – писав у спогадах О.Барвінський, – предвиджуваної в політичних кругах окружної розправи” між двома імперіями та “можливості вводу австрійської армії в межі російського царства”, наддніпрянський історик заявив, що українське населення “не далобися ужити за топориче російській сокирі проти австрійської армії і віднеслобися до неї приязно”⁹⁶. “В хаті одного земляка” в Києві зібралося понад 100 учасників урочистостей, за висловом О.Барвінського, з “всіх усюдів”. З емоційною промовою виступив В.Антонович, як згадував О.Барвінський, “тихим, як звичайно, голосом провідник закордонної України” поінформував “про саме свято і его значіне для розвитку нашої народної ідеї, ... вказав на задачі, які повинна сповнити українська освічена верства”. На пропозицію В.Антоновича, О.Барвінський ознайомив присутніх з особливостями національного життя в Галичині. “На мене зробив сей вечер незвичайне вражіне, – писав він. – Але й всі зібрані одушевились потребою близших і тіснійших взаємин між російськими і австрійськими українцями...”⁹⁷.

В останній третині XIX ст. галицьке русофільство усе більше еволюціонувало на проросійські позиції, що виразно засвідчив судовий процес над русофілами 1882 р., відомий в історії як “процес Ольги Грабар”. На ґрунті боротьби з русофільством серед народовців і польських політичних угруповань Галичини поступово визріла угодовська ідея, яку підтримали наддніпрянські громадівці, зокрема В.Антонович. Ідею польсько-народовської угоди підтримав австрійський уряд в умовах дипломатичного конфлікту з Росією, що назрівав у другій половині 80-х рр. для більш успішної протидії русофільству на місцевому ґрунті. У контексті угодовських контактів, що активізувалися після поїздки О.Барвінського до Києва 1888 р. і його спілкування з В.Антоновичем, виникло питання відновлення загальноукраїнського журналу “Правда” у Львові (виходив з 1867 р. з перервами). В.Антонович підтримав видання “Правди” з жовтня 1888 р., що незважаючи на серйозні суперечності в редакції навколо програми часопису, підготувало ґрунт для польсько-української угоди. Проголошена восени 1890 р., “нова ера”

мала гучний резонанс, але не знайшла широкої підтримки в тогочасному українському суспільстві (як і в польському). Від початку проти неї рішуче виступили русофіли і соціалісти-радикали, противники угодовства незабаром виділилися серед народовців, що були незадоволені дрібними поступками польської адміністрації. Вже на грудневих 1892 р. загальних зборах “Народної ради” (русофільська “Галицкая Русь” назвала їх “ліквідацією “нової ери”)⁹⁸ учасники засудили політику уряду щодо русинів, а за потреби закликали послів перейти в опозицію⁹⁹.

В.Антонович як один з ініціаторів польсько-української угоди намагався змінити ситуацію. На початку 1891 р. (за новим стилем) він за дорученням київської громади приїжджав до Львова, втретє після 1880 і 1885 рр. У листі до Ф.Вовка 8 січня В.Антонович писав зі столиці Галичини: “...Вот уже два дня сижу во Львове и ... попал в такой водоворот, что кручусь как муха в укропи и голова ходором ходит”¹⁰⁰. Він передав лідерів народовців, голові “Руського клубу” Ю.Романчукові листа від наддніпрянських українофілів, в якому прямо мовилося про необхідність продовження дотеперішньої угодовської політики. Лист закінчувався закликом працювати і боротися до кінця, доки рідний народ не увійде в європейську сім’ю, “засвоївши на ґрунті національному усе те, що властиво загальнолюдській культурі, цивілізації і поступу”¹⁰¹. В.Антонович спілкувався з намісником Галичини К.Бадені, відомими галицькими діячами О.Барвінським, Омеляном Огоновським, Б.Дідицьким та ін.¹⁰². Галицькі народовці з радістю зустріли приїзд В.Антоновича, про що він, зокрема, писав дружині К.Мельник. “...Галичане люди весьма гостеприимные и радушные, – наголошував В.Антонович 28 грудня 1890 р. (9 січня 1891 р.), – и до сих пор принимают меня так любезно, что вечно приходится даже несколько стесняться от чрезмерной их предупредительности”¹⁰³. Його прийняли в почесні члени “Просвіти” і Товариства ім. Шевченка, що справило на історика незабутнє враження, як видно з його листа до дружини 31 грудня 1890 р. (“сегодня галичане устромили мне ... высокаторжественную овацию...”)¹⁰⁴.

Свої враження від поїздки до Галичини в 1891 р. В.Антонович висловив у листуванні з Ф.Вовком. Так, він піддав нищівній критиці діяльність галицьких радикалів та їх ідейного натхненника М.Драгоманова в еміграції. У листі до Ф.Вовка з Праги 11 (23) січня 1891 р. писав, що його взаємини з М.Драгомановим “довольно обострены..., эта клика вздорная – и без почвы”. Радикали мали підтримку на Наддніпрянщині переважно серед нечисленної української молоді, за словами В.Антоновича, “насквозь проникнутой держимордством и диктаторскими пожеланиями (в каждом кружке не более 10 человек) и на львовских двух литераторах (Фр.[анко] и Павл.[ик]”. Радикальний рух не может ничего создать и только мешает всем делам, конечно, насколько может”¹⁰⁵. Водночас угодовську політику народовців у Галичині В.Антонович всіляко підтримував (“мне поведение народовцев кажется в высокой степени симпатичным и много обещающим...”). Він лаконічно висловився про польсько-українську угоду 1890 р.: “Это первый тактичный в политике шаг, конечно, с необходимыми уступками как в каждой парламентской комбинации”. Автор сподівався на підтримку австрійської влади і польської сеймової більшості в українському питанні, писав, що невдовзі “последует поддержка правительства и, вероятно, значительные уступки со стороны поляков”. Опозиція проти “нової ери” з боку соціалістів-радикалів, на думку В.Антоновича, була глибоко помилковою. “Газета “Народ”, – писав він про часопис радикалів, – в последних №№ представляет лишь набор площадной брани. Что еще хуже, радикалы сделали попытку соединиться для протеста с москвофилами и запачкались до крайности”¹⁰⁶.

Щодо критичного ставлення новоствореної РУРП до “нової ери”, то В.Антонович вбачав позитив у тому, що для польського суспільства стануть очевидними відмінності між галицькими радикалами і народовцями, яких раніше нерідко звинувачували в соціалізмі. Він писав Ф.Вовку в січні 1891 р., що політика радикальних лідерів “ясно разрывает связь народовцев с радикалами и тем разрушает последнее сомнение в массе польского общества, подозревавшего по незнанию и глупости, что народовцы стоят под знаменем М.[ихаила] П.[етровича] (Драгоманова. – *И.Р.*)”¹⁰⁷. У листі В.Антоновича з Белграда 7 (19) лютого 1891 р. містився заклик до Ф.Вовка як відомого вченого в еміграції приділяти значно більше уваги півавстрійській Галичині, що мала набагато кращі, ніж у Росії, можливості для національного руху, але гостро відчувала брак фахових наукових сил. “Поселившись во Львове, – писав В.Антонович, –

Вы окажете неимоверную пользу, ... галицкая публика скорбна наукою, еще несколько человек народовцев (Огоновский (Омелян. – *I.P.*), Смаль-Стоцкий, Целевич) кое-как работают научно; “твердые” (москвофіли. – *I.P.*) вместо науки верзут безошадную архаическую схоластику, молодые (*soi-disant*) (так звані, з французької. – *I.P.*) радикалы и позитивисты ... целиком заменились на дешевую публицистику”¹⁰⁸. Під час візиту до Львова в 1891 р. В.Антонович був як “*courtier*” (посередник. – *I.P.*), запропонувавши “Просвіті” 25–30 тис. австрійських гульденів на будівництво народного інституту з музеєм і бібліотекою, а також “решил подарить в онование его: 1) свою коллекцию древностей, ... 1000 предметов или свыше того; 2) свою коллекцию автографов южнорусских (120–150); 3) коллекцию документов и рукописей”¹⁰⁹.

Про своє спілкування з В.Антоновичем у Львові 1891 р. писав русофіл Б.Дідицький у спогадах¹¹⁰. Наддніпрянський історик відвідав бібліотеку русофільського “Народного дому”, темою розмови було українське питання (“вопрось украинській”). Б.Дідицький погоджувався з активізацією останнім часом у Галичині українофільства (“партіи новоукраинской”), водночас у короткій розмові відкрито не виступав проти фонетики, яку він, на відміну від В.Антоновича, різко засуджував¹¹¹. Під час розмови з російським філологом професором А.Будиловичем, що виявляв інтерес до Галичини (його дружина була донькою одного з лідерів місцевих русофілів А.Добрянського), Б.Дідицький був більш відвертим. Обидва діячі вважали українську фонетику “настоящимъ для Руси “коренемъ зла””¹¹². В.Антоновичу й А.Будиловичу присвятив Б.Дідицький власні спогади на схилі віку, чим продемонстрував визнання їх внеску в національний рух, незважаючи на різні ідейні погляди. Про поїздку В.Антоновича в Галичину 1891 р. пізніше згадував народовський діяч, один з ініціаторів “нової ери” О.Барвінський. В.Антонович, за спогадом О.Барвінського, виїхав у наукове відрядження в Європу й одержав доручення від київської “Старої громади”, “щоби він при сій нагоді, задержуючись переїздом у Львові, в Кракові і у Відні, де були кружки радикальної академічної молодіжи, перевів з ними основну розмову і довів їх до отямлення (тобто не виступати проти угоди. – *I.P.*)”¹¹³.

У розмовах з І.Франком і М.Павликом В.Антонович відкрито підтримував “новоєрівську” політику¹¹⁴. Він розкритикував діяльність галицьких радикалів у відповідь на закиди М.Драгоманова проти “українолюбців” у Росії, опубліковані в “Народі” 1890 р. (ч. 10). Так, львівська “Правда” в уявленні М.Драгоманова була перейнята “духом старозаконної національної нетерпимости в поглядах на сусідів наших Великорусів”¹¹⁵. Своє розчарування від ближчого знайомства з радикалами В.Антонович передав у листах. “...Здалека вони (радикали. – *I.P.*) мені здавались неначе чимсь серйозним, – відверто писав він О.Барвінському 24 січня (7 лютого) 1891 р. з Відня, – на ділі ж тільки багато крику..., це мені здається загалом дурниця”. У листі мовилося про відсутність у радикалів реальної сили, ясної ідеї та солідарності між собою¹¹⁶. Натомість М.Павлик про свою зустріч з В.Антоновичем доводив до відома М.Драгоманова 11 січня 1891 р.: “Загальне вражіння стрічі у мене дуже прикре, зовсім не те, що 1885 р.”. В.Антонович приїхав до Львова, очевидно, “в справі угоди, – писав М.Павлик. – Я його сам визвав на розмову про крок народовців, і він сказав, шчо похвальєє їх”. Наддніпрянський історик висловив невдоволення діяльністю галицьких радикалів, що виступають проти угодовства спільно “з москвофілами, ... ми (українофіли. – *I.P.*), мовльав, працьуємо в користь деспотизму”¹¹⁷. Наприкінці листа М.Павлик наголошував, що “на Україні ... льуті дуже за виступи (радикалів. – *I.P.*) протів угоди”. Їх підтримує “із старших (громадівців. – *I.P.*) один” тільки М.Ковалевський¹¹⁸.

У середині січня 1891 р. В.Антонович виїхав зі Львова до Кракова, Праги і Відня. В австрійській столиці він мав розмови про “львівські справи” з польським політиком А.Хамцем, членами віденського товариства “Січ” та ін. Однак місія В.Антоновича закінчилася невдачею, за висловом історика М.Кордуби, “йому не вдалося противників угоди переконати про корисність “нової ери”...”¹¹⁹. Як свідчить згаданий лист В.Антоновича до О.Барвінського від 24 січня (7 лютого) 1891 р., уже через кілька місяців після проголошення “новоєрівської” політики виявилися серйозні розходження між двома сторонами. Поляки А.Хамець і міністр галицьких справ у Відні Ф.Залеський під час розмов з В.Антоновичем чітко дали зрозуміти, що вони “не дуже удоволені угодою, яку з Вами (О.Барвінським як головним рушієм компромісу з боку галицьких народовців. – *I.P.*) звів Бадені”¹²⁰. Незважаючи на розчарування в угодовській політиці, В.Антонович не розірвав зв’язків із галичанами, займав виразно австрофільську

позицію, з огляду на жорсткі антиукраїнські репресії в Російській імперії. Як писав у листі до Ф.Вовка 25 січня (6 лютого) 1891 р., Габзбурзька монархія – “единственная держава, от которой можно ожидать если не сразу полной автономии, то хоть права развивать постепенно и свободно свою культуру”¹²¹.

У контексті угодівських контактів кінця 1880-х рр. розглядалося питання заснування кафедри історії України у Львівському університеті під керівництвом В.Антоновича. Відкриття кафедри (дослівна назва – “кафедра всевітньої історії з особливим наголосом на історії Східної Європи”) було однією із пропозицій, поданих народовцями на розгляд намісника Галичини восени 1890 р. Однак серйозною перешкодою для приїзду видатного історика до Львова була, по-перше, його належність до православної конфесії (в очах австрійських і польських політиків православ'я асоціювалося з російською імперською ідеєю, до того ж проти нього свідчила свідомо зміна католицького віросповідання на православне)¹²²; по-друге, В.Антоновичу не враховувався би великий стаж викладацької роботи в Росії¹²³. У березні 1892 р. австрійський цар давав дозвіл на створення кафедри, але В.Антонович після деяких вагань відмовився від нової посади. Не допомогли навіть поїздки до Києва для переговорів із ним на початку 1893 р. редактора газети “Діло” І.Белея та О.Барвінського.

Як згадував пізніше О.Барвінський, І.Белей під час спілкування з наддніпрянським істориком у Києві не довідався “нічого певного щодо рішення проф. Антоновича”¹²⁴. Про результати візиту редактор “Діла” написав у детальному звіті по приїзді до Львова 19 березня 1893 р. Зокрема, за порадою В.Антоновича І.Белей мав тривалу розмову з М.Грушевським у нього на квартирі. М.Грушевський, перспективний учень В.Антоновича, поставив декілька умов свого приїзду до Галичини (“віри ніколи б я не змінив”, пішов би працювати “лиш на посаду надзвичайного професора” та деякі ін.)¹²⁵. У кінці листа І.Белей писав, що “справа, як бачите, досить запутана”, висловив побоювання, щоб у результаті інтриг кафедру не очолив москвофіл (за його словами, “кацап”) або поляк, для чого О.Барвінському пропонувалося вжити негайних і рішучих заходів¹²⁶.

Наприкінці 1893 р., після отриманого від О.Кониського листа 13 (25) листопада, О.Барвінський сам приїхав до Києва, де “застав проф. Антоновича і Грушевського, мені вже особисто знайомого з давнішого побуту в Київі. [...] Я подав причину мого приїзду і висловив як від нашої громади, так і від правительства горяче бажання”, щоб кафедру очолив-таки В.Антонович¹²⁷. Серед причин відмови В.Антоновича, крім уже названих, були й похилий вік (у 1894 р. йому виповнювалося 60 років) та небажання безпосередньо вияснювати складні обставини внутрішньополітичного життя Галичини. В.Антонович переймався тим, що “нова ера”, одним з ініціаторів якої він був, не мала широкої підтримки в галицькому суспільстві, зазнала невдачі. Прикро вразили його також закулісні інтриги у Львові щодо обсадження нової кафедри. Як відомо, було кілька кандидатур на посаду професора: зять І.Шараневича В.Мількович, перший голова НТШ Ю.Целевич, який передчасно помер у 1892 р., професор Краківського університету А.Левицький та ін.¹²⁸. У розмові з О.Барвінським наприкінці 1893 р. В.Антонович відверто наголошував, що в поважному віці і по довголітній “мозольній праці він не почував у собі настільки сили, щоби міг сповнити таку важну і трудну задачу (в Галичині. – *І.Р.*)”¹²⁹. На початку 1890-х рр. В.Антонович доклав чимало зусиль для перетворення львівського Товариства ім. Шевченка в наукове, брав участь у формуванні першого тому “Записок НТШ” у Львові 1892 р.¹³⁰.

М.Грушевський пізніше згадував, що в 1891 р., довідавшись від В.Антоновича про план “заснування катедри руської історії” у Львівському університеті, дав згоду перейти працювати на новостворену кафедру, “бачучи в тім патріотичний обов'язок. ... Коли кого можна уважати причиною, що я опинивсь на львівській кафедрі, то власне його (В.Антоновича. – *І.Р.*): він зрікся сеї катедри і вказав на мене”¹³¹. Вибір В.Антоновича виявився вдалим, М.Грушевський у Львові розгорнув багатогранну діяльність, що була вагомим інструментом конструювання історичної пам'яті українців, охопила три головні напрямки: розбудова НТШ, організація широкої видавничої діяльності рідною мовою, підготовка і виховання нових кадрів українських істориків, що сформували наукову школу М.Грушевського¹³². Заслугою М.Грушевського стало наукове обґрунтування схеми історії України з давніх часів (зокрема, в багатотомній фундаментальній праці “Історія України-Руси”, перший том якої вийшов у Львові 1898 р.), що заклало

наукові основи для національно-визвольної боротьби українського народу в ХХ ст. В.Антонович радів першим успіхам свого учня на науковій ниві в Галичині, про що, зокрема, відверто писав М.Грушевському в листі 11 жовтня 1894 р. з Києва: "... Сердешне радію, бачучи, з яким повагом Ви несете прапор дійсного русского профессора у Львові"¹³³.

Востаннє В.Антонович (помер у 1908 р.) приїжджав у Галичину в листопаді 1900 р., по дорозі на лікування в Італію, зупинявся в будинку О.Барвінського у Львові. Однак, будучи вже важко хворим, він не втручався у громадсько-політичні справи¹³⁴. Збереглися два короткі листи В.Антоновича до О.Барвінського з Каталонії від 12 (24) грудня 1900 р. та 1 (14) січня 1901 р.¹³⁵. У першому з них В.Антонович скаржився на брак інформації про громадсько-політичне життя в Галичині, про яке знав тільки "з тутешніх газет", просив надсилати галицьку пресу, щоб "не стратити зовсім розуміння ситуації"¹³⁶. В останньому листі видатний історик, довідавшись від свого колеги про гостроконфліктну політичну ситуацію в краї, висловив думку, що вона "невесела", але в політиці завжди треба якийсь час перетерпіти¹³⁷.

Отже, В.Антонович мав значний вплив на Галичину як видатний історик і громадський діяч, за висловом М.Кордуби, був одним із "перших піонерів духового єднання галичан з придніпрянцями" у ХІХ ст.¹³⁸. У розумінні В.Антоновича підавстрійська Галичина була невід'ємною частиною етнічного українського простору, що в умовах жорстких антиукраїнських репресій у Російській імперії і легальних, конституційних можливостей для української діяльності в Австро-Угорщині мала відіграти роль загальноукраїнського центру, "П'ємонту" України. В.Антонович у своїй творчості, зокрема на сторінках "Киевской старины, інформував українське суспільство Наддніпрянщини про особливості громадського життя галицьких русинів-українців. Він був одним з ініціаторів запровадження в науковий і суспільний обіг нового терміна "Русь-Україна" ("русько-український"), щоб засвідчити національну єдність українського народу обабіч Збруча, на відміну від російського і польського, з давніх часів. Після першої публікації в Галичині в 1863 р. наддніпрянський історик постійно друкувався в місцевій народовській пресі, мав багатолітні стосунки з галицькими діячами, насамперед із родиною Барвінських, кілька разів приїжджав до краю. Найбільший вплив на галичан В.Антонович мав у 1880-х – на початку 90-х рр., що було пов'язано з підготовкою і проведенням політики "нової ери", польсько-українського порозуміння.

1. Франко І. Українці / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 189.
2. Див.: Кордуба М. Зв'язки В. Антоновича з Галичиною / Мирон Кордуба // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн. 5. – С. 33–78; Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність / Дмитро Дорошенко. – Прага, 1942. – 168 с.; Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Ігор Чорновол. – Львів, 2000. – 247 с.; його ж. Між археологією та політикою. Володимир Антонович і польське суспільство (до 170-річчя від дня народження) / Ігор Чорновол // Молода нація. – К., 2004. – № 3. – С. 91–174; Світленко С. Світ модерної України кінця ХVІІІ – початку ХХ століття : зб. наук. праць / Сергій Світленко. – Дніпропетровськ, 2007. – 460 с.; Rawita-Gawroński F. Włodzimierz Antonowicz. Zarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej / Franciszek Rawita-Gawroński. – Lwów, 1912. – 144 s.; Maciak D. Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895 / Dariusz Maciak. – Warszawa, 2006. – 407 s. *та ін.*
3. Стельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини ХІХ століття / Сергій Стельчик. – К., 2010. – С. 24, 25.
4. Антонович В. Моя ісповедь / Владимир Антонович // Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський ; вступ. ст. та коментарі В. Ульяновського. – К., 1995. – С. 88, 89.
5. Отзыв из Киева // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3 т. / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – К., 1997. – Т. 2. – С. 95.
6. Історія Галицької Русі по лекціямъ В.Б. Антоновича. – Б. м., б. г. – 296 с.
7. До кийво-галицьких зв'язків початку 1870-х років (3 щоденників Г.П. Галагана) / подав А. Степович // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – Х. ; К., 1930. – Кн. V. – С. 191.
8. Історія Галицької Русі по лекціямъ В.Б. Антоновича. – С. 278, 280, 283.
9. Там само. – С. 284, 286.

10. Там само. – С. 283, 284, 286.
11. В. Антонович згадував про складні політичні умови, в яких працювали українські діячі в Росії після розгрому Кирило-Мефодіївського братства, за винятком короткотривалих “відлиг”. Так, після приїзду до Києва в 1850 р. він мав намір “більше познайомитись з українською літературою і джерелами української історії”, але “діставати усе українське було трудно”. Кілька років В. Антоновичу не вдавалося знайти твори Т.Шевченка, і тільки “на третій рік я міг дістати “Чигиринського Кобзаря”, і то під великим секретом”. Аналогічно “була заборонена” “Історія русів”, яку майбутній історик дістав у “рукописному виді у букініста на Подолі” (див.: Антонович В. Мемуари / Володимир Антонович // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – К., 1997. – Т. 1. – С. 180).
12. Антонович В. Записка в справі обмежень української мови / Володимир Антонович // Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – С. 158.
13. Маринчук В. Зь колишнього // Мета. – 1863. – Листопадъ (вийш. 3/15 грудня). – № 3. – С. 179–181.
14. Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність / Дмитро Дорошенко. – Прага, 1942. – С. 78, 79. Див.: Антонович В. Про твори Т. Шевченка історичного змісту / Володимир Антонович // Правда. – 1889. – Вип. V. – Лютий. – С. 337–340; Низенко Три національні типи народні // Там само. – 1888. – Вип. III. – Грудень. – С. 157–169; П-с-к Історичні байки п. Маріяна Дубецького (За приводом праці про початок Запорожя) // Там само. – Вип. II. – Падолист. – С. 110–116; Турист Лист подорожного // Там само. – 1889. – Вип. VI. – Марець. – С. 478–481 *та ін.*
15. Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) НАН України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 11 (Барвінські), од. зб. 4536, 5 арк.; Д-ж-в Міністерство графа Д.А. Толстого Допись до “Правди” // Правда. – 1880. – Вип. I, II, III за січень, лютий, марець. – С. 98–103; Дей О. Словник українських псевдонімів (XVI–XX ст.) / Олексій Дей. – К., 1969. – С. 136.
16. Д-ж-в Міністерство графа Д.А. Толстого Допись до “Правди”. – С. 102, 103.
17. Антонович В. Три національні типи народні / Володимир Антонович // Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – С. 90.
18. Палієнко М. “Кіевская старина” (1882–1906). Систематичний покажчик журналу / Марина Палієнко. – К., 2005. – С. 11, 12, 93, 94, 157, 216, 250, 426, 430, 431.
19. Антонович В. Къ вопросу о галицко-русской литературѣ (По поводу статьи проф. Т.Д. Флоринскаго) / В. Антонович / Оттискъ изъ журнала “Кіевская старина”. – К., 1900. – 28 с.
20. Антонович В. Къ вопросу о галицко-русской литературѣ. (По поводу статьи проф. Т.Д. Флоринскаго) / В. Антонович // Кіевская старина. – 1900. – Т. LXVIII, мартъ. – С. 415.
21. Там само. – С. 402, 403.
22. А. Галышка княгиня Острожска, оповѣдане историчне д-ра Из. Шараневича, у Львовѣ, 1880 г. // Кіевская старина. – 1882. – Т. I, январь. – С. 209.
23. Антонович В. Польско-русскія соотношенія XVII в. въ современной польской призмѣ (По поводу повѣсти Г.Сенькевича “Огнемъ и мечемъ”) / В. Антонович // Там само. – 1885. – Т. V, май. – С. 44–78.
24. Там само. – С. 77.
25. Кордуба М. Звязки В.Антоновича з Галичиною / Мирон Кордуба // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 2. – С. 179, 180.
26. Там само. – С. 180.
27. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877 / зладив М.Павлик // Збірник фільологічної секції НТШ. – Львів, 1910. – Т. XIII. – С. 31, 32.
28. Там само. – С. 38.
29. Кордуба М. Звязки В.Антоновича з Галичиною / Мирон Кордуба // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 2. – С. 182, 183.
30. Там само. – С. 173.
31. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Предисловие // Драгоманов М.П. Вибране (“...мій задум зложити очерк цивілізації на Україні”) / упоряд. Р.С. Мішук. – К., 1991. – С. 46.
32. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877) / Михайло Драгоманов // Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. – К., 1970. – Т. 2. – С. 166.
33. Студинський К. Перша зустріч Михайла Драгоманова з галицькими студентами / Кирило Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 2–3. – С. 74.
34. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України), ф. 362 (Студинський К.), оп. 1, спр. 141, арк. 21, 22, 22 зв.
35. Кордуба М. Звязки В.Антоновича з Галичиною / Мирон Кордуба // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 2. – С. 183, 185, 192.

36. Там само. – С. 191, 192.
37. ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 11 (Барвінські), од. зб. 4238, арк. 3, 4.
38. Відкритий лист з України до редакції “Правди” // Правда. – 1873. – Ч. 19. – 16 (28) падолиста. – С. 660, 661.
39. Драгоманов М. Австро-руські спомини / Михайло Драгоманов. – С. 224, 225.
40. Відкритий лист з України до редакції “Правди” // Правда. – 1874. – Ч. 3. – 1 (13) марця. – С. 125–128.
41. Драгоманов М. Австро-руські спомини / Михайло Драгоманов. – С. 227, 228.
42. Там само. – С. 226.
43. Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф. 104 (Головацький Я.), од. зб. 986, арк. 1, 2, 11.
44. М. Драгоманов писав на сторінках “Правди”, що “реферат п. Головацького про руску колонізацію у Галичині і Буковині не давав майже ніяких фактів и поглядів. Се був набор фраз, які завсігди бачиш напр. у “Слові”. Російській публиці, котра ёго слухала, реферат п. Головацького кинувся в очи хиба довготою своєю та польскою вимовою и чудним язиком...” (див.: Українець Археологічний з’їзд у Києві // Правда. – 1874. – Ч. 19. – 18 (30) падолиста. – С. 802).
45. Українець Археологічний з’їзд у Києві // Правда. – 1874. – Ч. 19. – 18 (30) падолиста. – С. 802.
46. Видання збірки затягнулося, Я. Головацький листовно запитував В. Антоновича 15 березня 1877 р., чи ще не вийшли друком матеріали київського археологічного з’їзду і чи будуть уміщені в них “выдержки изъ моеї статьи...” (див.: Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф. 104, од. зб. 152, арк. 1).
47. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф. 104, од. зб. 398, арк. 1 зв., 2.
48. Там само, арк. 1, 1 зв.
49. Там само, од. зб. 151, арк. 1.
50. Там само, арк. 2, 2 зв.
51. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. З портретами й факсиміліями кореспондентів / зладив М.Павлик // Збірник фільологічної секції НТШ. – Львів, 1910. – Т. XIII. – С. 7.
52. ЦДІАЛ України, ф. 362, оп. 1, спр. 141, арк. 21, 22, 22 зв.
53. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. – С. 92.
54. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / Іван Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т. 1. – С. 146; його ж. Інтелектуальні початки нової України // Там само. – С. 183.
55. Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) / Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип. 38. – С. 140, 142.
56. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. V : (1886–1889). – Чернівці, 1912. – С. 295.
57. Антонович В. Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р. / Володимир Антонович // Антонович В. Твори. Повне видання. – К., 1932. – Т. I. – С. 285; Кордуба М. Звязки В. Антоновича з Галичиною / Мар’ян Мудрий // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 2. – С. 192.
58. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Ігор Чорновол. – Львів, 2000. – С. 45.
59. Антонович В. Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р. / Володимир Антонович // Антонович В. Твори. Повне видання. – К., 1932. – Т. I. – С. 285–301.
60. Там само. – С. 285.
61. Там само. – С. 285, 287, 290. Характерно, що 15 травня 1880 р. В. Антонович відвідав у Львові як народовську “Просвіту”, так і засідання русофільської “Русской рады”.
62. Державний архів Львівської області, ф. 350 (Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва), оп. 1, спр. 4912, арк. 39.
63. Антонович М. Недруковані листи В.Б. Антоновича до Ф.К. Вовка (з архіву УВАН) / Марко Антонович // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 1. – С. 239.
64. Там само. – С. 241.
65. Там само. – С. 242.
66. Історія Львова: у 3 т. / редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів, 2007. – Т. II. – Т. 2. – С. 243.
67. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Ігор Чорновол. – С. 46.
68. Там само. – С. 95, 96, 97.
69. Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність / Дмитро Дорошенко. – С. 72.

70. Кордуба М. Зв'язки В.Антоновича з Галичиною / Мирон Кордуба // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 2. – С. 179.
71. Там само. – С. 193, 194.
72. Переписки Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М.Павлик. – Т. IV : (1882–1885). – Чернівці, 1910. – С. 423.
73. Там само. – С. 431, 432.
74. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Ігор Чорновол. – С. 52, 54.
75. В.Б. Антонович до М.П. Драгоманова // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 2. – С. 115.
76. Там само. – С. 117, 118, 119.
77. Там само. – С. 120, 123.
78. Архів Михайла Драгоманова. – Т. 1. Листування Київської старої громади з М.Драгомановим (1870–1895 рр.) / за ред. Р. Смаль-Стоцького. – Варшава, 1937. – С. 280.
79. Палієнко М. Київська стара громада у суспільному та науковому житті України (Друга половина XIX – початок XX ст.) / Марина Палієнко // Київська старовина. – К., 1998. – № 2. – С. 69.
80. Світленко С. Українські громади другої половини XIX – початку XX ст. (Особливості ідеології та діяльності) / Сергій Світленко // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 25.
81. Палієнко М. Київська стара громада у суспільному та науковому житті України / Марина Палієнко. – С. 70.
82. Архів Михайла Драгоманова. – Т. 1. – С. 29.
83. Там само.
84. Там само. – С. 33.
85. Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881–1886 / видав І.Франко. – Львів, 1906. – С. 216.
86. Люзняк М. “Руська історична бібліотека”: на шляху формування національної свідомості українського народу / Марія Люзняк // Записки ЛНБ ім. В.Стефаніка. Зб. наук. праць. – Львів, 2002. – Вип. 9–10. – С. 166.
87. Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка – всеукраїнський науковий центр кінця XIX – початку XX століть / Володимир Бурдуланюк // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2007–2008. – Вип. 8–9. – С. 328.
88. Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. – Ч. I–II / упоряд. А. Шацька, О. Федорук ; ред. Л. Винар, І. Гирич. – Нью-Йорк ; К., 2004. – С. 366, 367.
89. Барвінський А. Заснування катедри історії України в Львівському університеті / А. Барвінський // Записки НТШ. Відбитка. – Львів, 1925. – Т. CXLI–CXLIІІ. – С. 1.
90. Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. – Ч. I–II. – С. 368.
91. Дорошенко Д. Володимир Антонович / Дмитро Дорошенко. – С. 72, 73.
92. Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. – Ч. I–II. – С. 368.
93. Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті розвитку історичної науки в Галичині / Ігор Чорновол // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. – Rzeszów, 2004. – Т. II. – С. 265, 267.
94. Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. – Ч. I–II. – С. 371.
95. Люзняк М. “Руська історична бібліотека”: на шляху формування національної свідомості українського народу / Марія Люзняк // Записки ЛННБ ім. В. Стефаніка. Зб. наук. праць. – С. 166.
96. Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. – Ч. I–II. – С. 393, 394.
97. Там само. – С. 395.
98. Ликвідація “новой эры” // Галицкая Русь. – Львовь, 1892. – № 286. – 19 (31) декабря. – С. 1. “Дѣло, начатое ошибочно безъ живого контакта съ цѣлымъ народомъ, веденное безъ щирости, подерживаемое искусственно, не можетъ долго устоятись”, – писала газета (с. 1).
99. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Ігор Чорновол. – С. 169.
100. Антонович М. Недруковані листи В.Б. Антоновича до Ф.К. Вовка (з архіву УВАН) / Марко Антонович // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 1. – С. 244.
101. Кордуба М. Зв'язки В.Антоновича з Галичиною / Мирон Кордуба // Син України. Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 2. – С. 198.
102. Там само.
103. Листи В.Антоновича до Катерини Мельник за 1881–1903 роки // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 1. – С. 290.
104. Там само.
105. Антонович М. Недруковані листи В.Б. Антоновича до Ф.К. Вовка (з архіву УВАН) / Марко Антонович // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 1. – С. 246.

106. Там само.
107. Там само.
108. Там само. – С. 249.
109. Там само.
110. Щоправда, Б.Дідицький на схилі віку точно не згадав, коли відбулася зустріч (“года изъ послѣднѣго десятка прошлаго вѣка...”) (Своежитъевыи записки Богдана А.Дѣдицкого. – Ч. I: Где-що до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. – Львовъ, 1906. – С. 82).
111. Своежитъевыи записки Богдана А.Дѣдицкого. – Ч. I. – С. 83, 84.
112. Там само. – С. 85.
113. Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський / упор. А. Шацька; коментар Б. Янишина; ред. Л. Винар, М. Жулинський. – К., 2010. – Т. II, ч. III–IV. – С. 250.
114. Кордуба М. Зв'язки В.Антоновича з Галичиною / Мирон Кордуба // Син України. Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 2. – С. 198.
115. Драгоманов М. На увагу українолюбцям у Росії / Михайло Драгоманов // Народ. – 1890. – Ч. 10. – 15 мая. – С. 152.
116. ЦДІАЛ України, ф. 362, оп. 1, спр. 181, арк. 5. У споминах О.Барвінський надрукував два листи від В.Антоновича: 12 (24) січня і 24 січня (7 лютото) 1891 р. (Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. – Т. II, ч. III–IV. – С. 250–252).
117. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М.Павлик. – Т. VI : (1890–1891). – Чернівці, 1910. – С. 104, 105, 106.
118. Там само. – С. 107.
119. Кордуба М. Зв'язки В.Антоновича з Галичиною / Мирон Кордуба // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 2. – С. 198, 199.
120. Клід Б. До історії “нової ери”. Неопублікований лист Володимира Антоновича до Олександра Барвінського / Богдан Клід // Україна модерна. – 1996. – Ч. 1. – С. 147, 148.
121. Антонович М. Недруковані листи В.Б. Антоновича до Ф.К. Вовка (з архіву УВАН) / Марко Антонович. – С. 247.
122. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Ігор Чорновол. – С. 133, 134.
123. Барвінський О. Заснування катедри історії України в Львівському університеті / Олександр Барвінський // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 1. – С. 440.
124. Барвінський А. Заснування катедри історії України в Львівському університеті / А. Барвінський // Записки НТШ. Відбитка. – Львів, 1925. – Т. CXLI–CXLIII. – С. 6, 7, 9.
125. ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф. 11, од. зб. 596, арк. 38, 41, 41 зв.
126. Там само, арк. 42, 43.
127. Барвінський А. Заснування катедри історії України в Львівському університеті / А. Барвінський. – С. 12, 13.
128. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Ігор Чорновол. – С. 135, 136.
129. Барвінський А. Заснування катедри історії України в Львівському університеті / А. Барвінський. – С. 13; Дорошенко Д. Володимир Антонович / Дмитро Антонович. – С. 85.
130. Дорошенко Д. Володимир Антонович / Дмитро Антонович. – С. 82, 83, 84.
131. Грушевський М. Як мене спроваджено до Львова (Лист до Хв. Редакції “Діла”) / Михайло Грушевський // Син України. Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 1. – С. 444, 445.
132. Педич В. Історична школа Михайла Грушевського у Львові (1894–1914 рр.) / Василь Педич. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 57, 163.
133. Листи В.Антоновича до М.Грушевського за 1889–1900 роки // Син України. Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 1. – С. 258.
134. ЛННБ ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф. 11, од. зб. 528, арк. 11; Барвінський Б. Кілька споминів про пок. проф. Вол. Антоновича / Богдан Барвінський // Руслан. – 1908. – Ч. 62. – 15 (28) марця. – С. 2, 3.
135. Листи Володимира Антоновича до Олександра Барвінського // Руслан. – 1909. – 1 (14) січня. – С. 3, 4.
136. Листи Володимира Антоновича до Олександра Барвінського за 1891–1901 роки // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 1. – С. 238.
137. ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф. 11, од. зб. 528, арк. 7, 9.
138. Кордуба М. Зв'язки В.Антоновича з Галичиною / Мирон Кордуба // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 2. – С. 172.

В статье проанализирована роль В. Антоновича в развитии украинского национального движения в Галиции XIX в. Особое внимание обращено на его взгляды на подавстрийскую Галицию, нашедшие отражение в публицистике, лекционном курсе в Киевском университете, периодической печати, в частности в народовских журналах в крае, где он активно печатался с 1860-х гг. В. Антонович сделал весомый вклад в преобразование Галиции в центр общеукраинского движения, учитывая антиукраинские репрессии российского царизма: поддержал издательскую деятельность народовцев, основание Общества им. Шевченко во Львове и преобразование его в научное, был одним из инициаторов политики “новой эры” и т. п. Выяснено письменные и личные связи В. Антоновича с галицкими деятелями А. Барвинским, М. Бучинским, Я. Головацким и др., дискуссии между В. Антоновичем и М. Драгомановым относительно перспектив развития украинского национального движения. Отдельно освещаются поездки выдающегося историка в Галицию в 1880, 1885, 1891 и 1900 гг.

Ключевые слова: В. Антонович, Галиция, деятель, национальное движение, поездка.

The article deals with the analyze of V. Antonovych's role in the development of Ukrainian national movement in Galicia in the XX century. Particular attention is paid to his views on the Austrian part of Galicia, manifested in the publicistic articles, lecture course at Kiev University, periodic press, particularly in newspapers of Narodovtsi in the province where he was actively published from the 1860s. V. Antonovich made a significant contribution to transformation of Galicia into the center of nationwide movement with a view to anti-Ukrainian repression of Russian Tsarsismus: supported publishing activity of Narodovtsi as well as founding of Shevchenko Society in Lviv, turning of the Society into a scientific one, was one of the initiators of the policy of “new era”, too. Epistolary and personal relationship of V. Antonovych with the Galician figures: O. Barvinskyu, M. Buchynskyy, Y. Holovatskyi etc., debate between V. Antonovych and M. Drahomanov concerning the prospects of Ukrainian national movement are clarified. Trips of the outstanding historian and public figure to Galicia in 1880, 1885, 1891 and 1900 years are described separately.

Keywords: V. Antonovich, Galicia, figure, national movement, trip.

УДК 94 (477)

Валерій ОСТРОВСЬКИЙ

САМВИДАВНА “АЛЬТЕРНАТИВА” ДМИТРА КВЕЦКА

Стаття розглядає самвидавну діяльність представника українського національно-визвольного руху, співзасновника наймасштабнішої підпільної організації кінця 1964 – початку 1967 рр. в УРСР – Українського національного фронту, політв'язня, творця позацензурних часописів Дмитра Квецка (1935–2010). На основі аналізу первинних примірників журналу “Альтернатива” розкрито систему суспільно-політичних, соціально-економічних і культурно-духовних поглядів автора, переосмислено його місце і роль у процесах українського пробудження кінця 1980-х – 1990-х рр. та першого двадцятиліття незалежного державотворення.

Ключові слова: Дмитро Квецко, самвидав, “Альтернатива”, український національно-визвольний рух.

Задум цієї статті виник ще у жовтні 2009 р. Тоді, розпочинаючи фахове дослідження суспільно-політичної діяльності Зіновія Красівського (тут і далі повне перше вживання імен. – В. О.), довелося відвідати історико-краєзнавчий музей, що у с. Витвиця Долинського району Івано-Франківської області. Там і зустрілися з уже покійним Богданом Равлюком, колишнім учителем історії місцевої школи. (Саме він 25 серпня 1963 р. познайомив свого земляка-витвичанина З. Красівського з колегою по цеху Дмитром Квецком, чим, фактично, розпочав літопис наймасштабнішої на той період підпільної антирадянської організації – Український національний фронт (УНФ) 1964–1967 рр.¹.) Після нетривалої розповіді, зокрема про арешти активістів УНФ, Б. Равлюк спочатку з якимось ніби острахом показав, а згодом подарував понад три десятки примірників самвидавного часопису “Альтернатива”. З часом з'ясувалося, що його друкував Д. Квецко впродовж 1988–1998 рр. Часопис зацікавив, як явище, а ще – своїм змістом, і спонукав до вшанування пам'яті його видавця в науковому середовищі.

Шлях, що його довелося пройти в боротьбі проти радянського тоталітарного режиму, виявився нелегким для Д. Квецка. Він народився 8 листопада 1935 р. у с. Слобода-Болехівська теперішнього Долинського району Івано-Франківської області. Після здобуття середньої освіти вступив на історичний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка. Проте студії перервала академвідпустка, служба в армії, де прийшло усвідомлення необхідності створення таємного угруповання, яке ставило б за мету визволення України². Із жовтня 1964 р. до дня арешту, 21 березня 1967 р.³, за співучасті З. Красівського керував УНФ, розширював коло підпільників, випускав журнал “Воля і Батьківщина”, продукував, розповсюджував інші націоналістичні матеріали⁴.

27 листопада 1967 р. Верховний Суд УРСР засудив Д. Квецка до п'ятнадцятилітнього позбавлення волі (5 р. тюрми, 10 р. виправно-трудова колонія (ВТК) суворого режиму) і 5 р. заслання⁵. Покарання відбував у Владимирському централі (м. Владимир Російської РФСР), два місяці – в Лефортовському слідчому ізоляторі КДБ (м. Москва Російської РФСР), у кількох ВТК для політв'язнів (Мордовська АРСР; Пермська область Російської РФСР), із 1982 р. і до закінчення повного терміну жив у засланні (сmt. Чуна, Іркутська область Російської РФСР)⁶. Після звільнення намагався влитися в процес українського “національного пробудження”⁷ (саме таке поняття він нерідко вживав для характеристики періоду. – *В. О.*) кінця 1980-х – початку 1990-х рр., але безуспішно. На відміну від багатьох сподвижників, які відігравали ключові ролі в політичному, громадському, релігійному чи культурному житті незалежної України, Д. Квецко незаслужено опинився на маргінесі державотворчих перетворень. Не пошанований ані владою, ані нащадками, спокійно, самотньо, проте не пасивно, доживав віку в рідному селі, де й помер 11 жовтня 2010 р.

У силу відособленості постать Д. Квецка залишалася поза увагою історіографів. Роботи, що йому присвячені, розкривають, в основному, епізоди участі в УНФ. Упродовж останнього двадцятиріччя хронологічно послідовно побачили світ відповідні статті та монографії Юрія Зайцева⁸, Георгія Касьянова⁹, Анатолія Русначенка¹⁰, Олеса Обертаса¹¹, а ще – Івана Геля¹². В цьому ж контексті слід відзначити збірку досліджень, документів, матеріалів “Український національний фронт...”¹³, що укладена Миколою Дубасом і Ю. Зайцевим (кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України). Власне, завдяки скрупульозності другого, дібрані джерела об'єктивно розкривають роль і місце Д. Квецка в розрізі 3-х етапів функціонування УНФ. Про поведінку в місцях позбавлення волі можна довідатися з інтерв'ю¹⁴, яке з ним провів Василь Овсієнко, та мемуарів¹⁵ побратимів. Прикарпатський літератор Дмитро Юсип написав брошуру¹⁶, що охоплює весь життєвий шлях її головного героя, але публіцистичний стиль представлення тексту виводить книжку за межі академічної. Отож, дана розвідка покликана заповнити наявну лакуну останніх років біографії Д. Квецка, з'ясувати систему його тогочасних суспільно-політичних, соціально-економічних, духовно-культурних поглядів крізь ракурс самвидавного прояву, зрештою, відповісти на запитання щодо причин його ізоляції й недооцінки.

Самвидавною діяльністю він займався задовго до заснування УНФ і не припиняв її у неволі. Зі згаданого вище інтерв'ю відомо, що, перебуваючи у ВТК ВС-389/37 (сmt. Половинка, Чусовський район, Пермська область Російської РФСР), вів щоденник, фіксував довколишні події¹⁷, у засланні “постійно писав і все те в лісі ховав”¹⁸. Додому привіз “десять зошитів, які в різний час повишкрябував у лісі з-під пнів, з-під вивертів”¹⁹ (“виворіть” – повалене вітром дерево з корінням. – *В. О.*). Очевидно, пізніше дещо з тих зошитів використовував у своїх публікаціях.

У червні 1987 р. Д. Квецка звільнили і він одразу почав шукати можливостей долучитися до масового українського громадсько-політичного руху, що набрав обертів під впливом “перебудови”. Відновив контакти із З. Красівським, Б. Равлюком, о. Ярославом Лесівим, В'ячеславом Чорноволом, Євгеном Сверстюком тощо²⁰. Свою місію вбачав у виготовленні та популяризуванні ідеологічно-пропагандистських видань націоналістичного спрямування, а тому задумав зініціювати “підпільний журнал”²¹. Добре обмірковуючи всі організаційні нюанси, запропонував співробітництво З. Красівському, але той відмовився, бо якраз переймався

питаннями створення або відновлення правозахисних об'єднань²². Це не спинило ініціатора: він вирішив розгорнути справу самостійно.

Впродовж червня–жовтня 1987 р. Д. Квецко видав п'ять чисел місячника “Оновлення–87”²³. На сьогодні відсутня інформація про його змістове наповнення та вигляд. В інтерв'ю видавець згадує, що “фотокопії відправив через Сергія Григорянца за кордон”²⁴ (С. Григорянець – видавець позацензурного журналу “Гласність”, м. Москва. – *В. О.*), собі залишив один примірник, а решта згоріли під час випадкової пожежі²⁵. Мабуть, по-іншому журнал не обнародувався, тому й не зберігся, проте дав старт для індивідуального широкоформатного самвидавного марафону.

Листопадом 1987 р. датоване число 1 часопису “Гомін перебудови”²⁶. На його прикладі можна проілюструвати технологію виготовлення, брошурування, способи донесення до споживача всієї періодичної продукції Д. Квецка. “Гомін...” налічував 20, як № 1²⁷, або 22, як № 2²⁸, машинописних листків (цікаво, що КДБ навмисно вказував завищені цифри, ймовірно, щоби посилити ступінь майбутніх звинувачень. – *В. О.*), кожен із яких містив 35–40 рядків, надрукованих на одній стороні цигаркового чи звичайного аркуша формату А4²⁹. У першому випадку тиражувалося 12 примірників, у другому – 6–7, що забезпечувало прийнятну читабельність³⁰. Із пакувального або газетного паперу вирізалися обкладинки, в які вкладалися готові листки і зшивалися нитками³¹. Авторство всіх дописів належить видавцю. Він також займався розповсюдженням: головним чином роздавав знайомим, залишав у місцях скупчень людей, дещо передавав за кордон³².

Здавалося б, такою незначною подією, як вихід “Гомону...”, зацікавилася найвище компартійне керівництво в Україні. 15 березня 1988 р. на ім'я першого секретаря ЦК КПУ Володимира Щербицького надійшло інформаційне повідомлення від очільника КДБ УРСР Миколи Голушка “Про виявлений факт підготовки антирадянського документа”³³ (тут і далі назви й цитати із повідомлення перекладено з російської. – *В. О.*). Головний кадебіст інформував про “ворожий зміст”³⁴ журналу, акцентував увагу на націоналістичному минулому Д. Квецка, повідомляв дані з його “кримінальної” справи, доповідав про здійснені заходи щодо “попередження спроб втягнення в націоналістичну діяльність нових осіб і поширення антирадянського документа”³⁵, а також подавав настільки ретельний опис першого місячника, що відпадала потреба вивчати оригінал.

Він складався з двох титульних сторінок, “Заяви українських націоналістів” та шістьох розділів/рубрик³⁶ (розділи – змінні, рубрики – постійні. – *В. О.*). На першій титулці написані клич: “Під прапором Петлюри і Коновальця – вперед до побудови соціалізму на Україні”; назва: “Гомін перебудови”; приналежність: “Часопис українських націоналістів”; порядковий номер і дата випуску: “Число 1. Листопад. 1987”³⁷. На другій – гасло: “З хати до хати, з рук до рук”; теза: “Хто не націоналіст, той не українець. В того відсутня національна свідомість, того презирають люди вільних націй” (тут і далі збережено авторські стилістику, лексику, граматику, орфографію та синтаксис. – *В. О.*); гасло: “Слава Україні! Героям слава!”³⁸. З написів зрозуміло, що видавець опирався водночас як на націоналістичні, так і на соціалістичні теорії, дуалістична природа яких відображалася в наступних текстах у вигляді доволі нетривіальних особистих інтерпретацій.

Уже в “Заяві...”³⁹ відчувалися патріотичні настрої Д. Квецка. В документі змальовано наслідки поневолення України більшовиками (комуністами) після поразки революції 1917–1921 рр., вказано на спільність доль зрадянзованих українців, народів республік Прибалтики й народу Афганістану, окупованого СРСР, відзначено одностайність їх визвольних прагнень, висловлено докори “Вільному світові” за неналежне обстоювання українських “національних прав”⁴⁰. З іншого боку, текст не виправдовував очікувань потенційного читача, позаяк явно дисонував із вказаною назвою, а тому не відображав “заявлених” позицій “українських націоналістів”.

У першому розділі, що складався із чотирьох підрозділів і називався “Політика”⁴¹, оглянуто перебіг українського опозиційного руху 1960-х – 1970-х рр., виокремлено дві його течії – культурницьку, центром якої був Київ і яку уособлював “Український вісник”, та політичну, осередком якої автор вважав Львів і яку репрезентувала “Воля і Батьківщина”⁴². Де-

тально розглядався правозахисний рух, втілений Українською громадською групою сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ)⁴³. Підкреслювалася закономірна історична роль Львова у формуванні теорій і практик українського націоналізму⁴⁴. Далі критикувався комуністичний лад, позитивно оцінювалася спроба його “перебудови” як такої, що мала уможливити якісну трансформацію суспільства способом утвердження демократизації, гласності, плюралізму, багатопартійності⁴⁵. У республіках пророкувалося неминуче наростання націоналістичних настроїв, що в підсумку повинно би привести до постановки і позитивного розв’язання питання про доцільність подальшого існування радянської імперії⁴⁶. Загалом, “Політика”, мабуть, замислювалася як розлога аналітична “передовиця”, метою якої було познайомити громадськість з актуальними процесами в СРСР.

Інші розділи/рубрики об’ємністю не вирізнялися. В рубриці “Мілітаризм та агресія” (дві підрубрики)⁴⁷ доводилося твердження про схожість ідеологій нацизму та комунізму. СРСР отожднювався з Російською імперією, а міжнародна політика КПРС і радянського уряду характеризувалася мілітарною та агресивною задля закріплення права на світову гегемонію⁴⁸. Проблемам понадтрьохсотлітньої історії українсько-російських взаємин, хижачької поведінки росіян в Україні присвячено розділ “Мораль” (три підрозділи)⁴⁹. Вихід із ситуації, в якій опинилися українці, мав полягати в тому, щоби порвати зі всім російським, скинути ганебний чужоземний гніт і проголосити незалежну національну державу⁵⁰. В “Історичних студіях” відстежувалася генеза тези “Москва – третій Рим”, акцентувалося на пристосуванні цієї тези до умов Російської імперії та її новітньої правонаступниці – радянської держави⁵¹. В рубриці “Критика” аналізувався відновлений В. Чорноволом “Український вісник”. Попри загальну позитивну оцінку, на адресу редакції висловлювався докір за бажання “сидіти водночас на двох стільцях: на лінії партії і на лінії нації”, “вершити українську політику вкупі з ЦК КПСС”⁵². Заключна рубрика “Поезія” пропонувала доволі посередній з мистецької точки зору вірш “Есперанса”, який закликав до національного відродження⁵³. Загалом, світоглядна концепція, рубрикація і зміст першого “Гомону...” є показовими, адже з незначними змінами повторювалися в наступному числі та в інших журналах, що видавалися Д. Квечком опісля.

За його спогадами виготовлено два номери “Гомону перебудови”⁵⁴. “А з січня 1988 року”⁵⁵ він “почав “Альтернативу””⁵⁶, яку “тягнув аж десять років”⁵⁷, найімовірніше, по грудень 1998 р. Загалом видано 278 чисел⁵⁸! Технологія їх друку, як уже мовилося, дублювала використану для “Гомону...”. Що ж до змісту, то він повною мірою дозволяє досягнути систему світоорієнтирів Д. Квечка, який невтомно, по дон-кіхотськи, уособлював вислів російського інакодумця Володимира Буковського: “Сам пишу, сам цензурую, сам видаю, сам поширюю і сам відсиджую за це”⁵⁹. Різниця була лише в тому, що “відсиджування” поступилося місцем невизнанню.

Кожна “Альтернатива” містила один титульний аркуш. На його сторінці зазначалося гасло: “За вільний нарід, на вільній землі, в самостійній державі!”; назва: “Альтернатива”; приналежність: “Часопис націонал-демократів”; порядковий номер і дата випуску: “Число [№]. [Місяць. Рік]”⁶⁰. Гасло час від часу⁶¹ та приналежність зрідка⁶² змінювалися. Рубрики залишалися сталими, такі як “Національна демократія”, “Історична розвідка”, “Критика”, “Поезія”⁶³, а розділи з’являлися або зникали в силу актуальності. Це, наприклад, “Проблеми соціалізму”, “До 1000-ліття хрещення України”⁶⁴, “Завдання педагогіки”⁶⁵, “Мілітаризм і агресія”⁶⁶, “Совіцька юстиція”⁶⁷, “Трибуна молоді”⁶⁸, “Національне питання”⁶⁹ тощо. Деякі думки у вигляді речень, чи й абзаців, повторювалися, що свідчить про творчі кризи автора. Загальна кількість аркушів коливалася від 8⁷⁰ (в останніх номерах) до 20⁷¹, тексти друкувалися одиничним інтервалом. Спочатку журнал виходив як місячник, далі – як тижневик⁷², наостанок – знову щомісяця⁷³.

У багатьох дописах Д. Квечко наголошував на відданості ідеології українського націоналізму. Він не раз стверджував, що “нація – вища форма суспільного буття кожної спільноти й що тільки в нації кожна спільнота віднаходить оптимальний варіант своєї екзистенції”⁷⁴. Український націоналізм призначений слугувати підвалиною національної ідеї. Бо там, де вона позбавлялася хоча б “окремих елементів націоналізму”, – там вона ставала не національною, а “недонаціональною”⁷⁵. Націоналізм по-квечківськи це – “ідеологія поневоленої нації в її боротьбі за національні права”⁷⁶, це – “наука боротьби за незалежність і самостійність”⁷⁷. Ті ж

українці, які відрікаються від націоналізму, перетворюються в ренегатів⁷⁸. Але, якщо в період УНФ міркування Д. Квечка базувалися на теоріях українського інтегрального націоналізму (“чинного” й “організованого”), рішеннях III Надзвичайного великого збору Організації українських націоналістів (бандерівців) (ОУН(б)), Української Головної Визвольної Ради, тезах Петра Федунга-Полтави, Осипа Дяківа-Горнового⁷⁹, то на час видання “Альтернативи” його бачення зазнали кардинальних модифікацій.

По-перше, його націоналізм набув радикальних ознак, подекуди навіть шовіністичних. Він звинувачував і, м’яко кажучи, недолюбував ті нації, які коли-небудь уярмлювали Україну, при чому відповідальність за те покладав на нащадків поневолювачів, тобто на невинні покоління. Свою нелюбов виявляв до австрійців, угорців, поляків, росіян, а особливо євреїв, які, на його думку, становили кістяк більшовицької владної верхівки та відзначалися жорстокістю у ставленні до українців. “Поляки – історичний ворог України”⁸⁰, “жиди, поляки, росіяни завжди кривдили українців без жалю і сумління, лиш як випадала для цього зручна нагода”⁸¹, “... жиди були натхненниками сталінської шовіністичної політики”⁸², – такого стибу інвективи раз по раз зринали в замітках Д. Квечка. Більше того, він знаходив виправдання для винуватців Голокосту⁸³ та депортації кримських татар⁸⁴, бо вважав ці геноцидні акції відплатними за колишні злочини проти співвітчизників.

По-друге, Д. Квечко різко змінив ставлення до ОУН(б). За його висновками, справжній загальноукраїнський націоналізм “немає нічого спільного” із “реакційним галицьким націоналізмом”⁸⁵ Андрея Шептицького та Степана Бандери, оскільки бандерівці стояли на “дуже шкідливій тоталітарній платформі”⁸⁶. Їх тоталітаризм, а ще екстремізм “заключався у <...> безкомпромісності, тероризмі та вождизмі”⁸⁷. А це вкупі з галицькою “уніатською церковною та тоталітарною політичною закваскою”⁸⁸ неприйнятно для решти України. Для неї годиться “синтезований націоналізм”⁸⁹ Петра Сагайдачного (??? – В. О.), Івана Мазепи (??? – В. О.) та Симона Петлюри.

По-третє, Д. Квечко нещадно критикував ОУН(б) та керовану нею Українську повстанську армію (УПА) за дії, які сприяли розриву взаємин із нацистами. Прикладами таких дій називав: 1) ухвалення Акта проголошення Української Держави від 30 червня 1941 р., бо “це привело до конфлікту з німцями, котрих мож було в кінці війни використати з метою ведення антибільшовицького руху опору”⁹⁰; 2) розпалювання війни УПА проти гітлерівців, бо це “найгірше, що могло прийти в голову чинам із ОУН та УПА”⁹¹. Прозиваючи повстанців “горармією”⁹², яка без “розумного військового проводу”⁹³ “виявилася абсолютно не готовою для ведення широких військових операцій проти більшовицьких окупантів”⁹⁴, він, між тим, визнавав, що на її долю випав “важкий і гіркий іспит”⁹⁵ і вона його “з честю здала”⁹⁶, хоча занадто дорогою ціною.

Якщо радикальний, з домішками шовінізму, націоналізм – це політичний пріоритет Д. Квечка, то його соціально-економічні уявлення спиралися на вчення соціалізму. Автор “Альтернативи” переконував, що такий лад по-справжньому характерний для Швеції, Швейцарії, ФРН чи Італії, але аж ніяк не для СРСР. Соціалізм по-радянськи являв собою зразок “державно-бюрократичного феодалізму із азійським способом виробництва”⁹⁷. Компартійні лідери та чисельна паразитуюча бюрократія будували соціалістичне суспільство з формалізмом “в устах”⁹⁸, й тому їх потуги закінчилися безрезультатно. Єдиним порятунком для українського народу може стати вільна економіка і ринок, а наполеглива праця кожного – єдиним шляхом до заможного, щасливого життя⁹⁹. Поєднання ідей націоналізму та соціальної справедливості на основі демократії становитиме “найкращий варіант розбудови будь-якого <...> суспільства”¹⁰⁰. При цьому регулююча роль держави полягатиме у забезпеченні належного функціонування всіх її ланок і механізмів, що є необхідною умовою для миру, порядку, стабільності, добробуту та процвітання¹⁰¹ її громадян.

Націоналістично-соціалістичні теорії Д. Квечка потребували якогось інституційного оформлення. Для цього він оголосив про розгортання руху “української націонал-демократії” (УНД) – “мирного демократичного фронту”¹⁰², від імені якого звертався до громадськості. (Дуалізм, у такому випадку, перетворювався в триєдину систему націоналізму–соціалізму–демократії, що їх автор намагався витлумачити й узгодити між собою. Згодом додано ще два

компоненти.) В числі 25 “Альтернативи” за червень 1989 р. опублікована “Програма п’яти принципів”¹⁰³ УНД, сутності кожного із яких (націоналізм, федералізм, соціалізм, демократія, плюралізм) більш-менш докладно трактувалися. Укладач сподівався, що саме така запропонована ним п’ятірка приваблюватиме якнайширші кола українців: “націонал-демократія <...> для всіх і кожного”¹⁰⁴. В цілому, складається враження, що, принаймні, у квітні 1989 р. рух чи то фронт уявлявся як негромадське і неполітичне утворення, яке не тяжіло до співробітництва із собі подібними: “Українська націонал-демократія наразі не хоче злучуватися в окрему громадську організацію. Вона – безпартійний рух <...> за проповідання нових думок <...> в часописі “Альтернатива””¹⁰⁵. Проте ще попереднього року Д. Квецко зазначив протилежне, що спантеличує в розумінні цілісності й логіки його думок, позиції та поступків.

У статті “Програмові постанови”, яка надрукована в числі 9 часопису, повідомлялося про заснування політичної партії. При цьому наголошувалося, що вона діятиме “на базі УНД”¹⁰⁶ і називатиметься “Українська національно-демократична (далі “націонал-демократична” – В. О.) партія”¹⁰⁷ (УНДП). Через чотири роки Д. Квецко змінив назву на Українську націонал-демократичну пролетарську партію¹⁰⁸ (УНДПП). Як слідує із засадничих текстів, і УНДП, і УНДПП співіснували з УНД рухом, який не ліквідувався, а це означало прийнятність одночасного функціонування партійної та громадської структур. З одного боку, такі перейменування, переплетіння організаційних форм свідчать про відсутність системності в концепціях пропагандиста. З іншого ракурсу, і рух, і партія створювалися й репрезентувалися лише однією людиною, їх програми теж укладалися одноосібно, а тому, цілком очевидно, що обидва утворення відображали непростий шлях світоглядних шукань та еманцій спраглою за суспільною затребуваністю самотника.

Мета державницьких прагнень творця “Альтернативи” полягала в здобутті незалежності України. З його огляду, найрозумнішим, найсправедливішим і найрадикальнішим способом вирішення національного питання в СРСР¹⁰⁹ був би вихід республік зі складу імперії та утворення самостійних держав. В українському випадку повинна постати й розбудовуватися чи то “Українська Самостійна Держава”¹¹⁰ (УСД), чи “Українська Самостійна Сполучена Держава”¹¹¹ (УССД), чи “Велика Українська Незалежна Держава”¹¹² (ВУНД) на базі ідей націоналізму Миколи Міхновського, В’ячеслава Липинського, вже названих І. Мазепи та С. Петлюри. Реставрація самостійності можлива “на базі тієї України, будівництво якої у 1917 році розпочала Центральна Рада”¹¹³. Зрозуміло, що з відстані вісімдесяти років єдиними носіями цих ідей виступали УНДП/УНДПП та фронт українських націонал-демократів, які виходили із доміант міжнародного права про те, що “кожний нарід носій суверенітету” є “вершителем”¹¹⁴ своєї долі. А через це, виключно референдум спроможний дати відповідь на питання проголошення незалежності України.

Дуже плутано виглядали уявлення Д. Квецка щодо територіально-адміністративного устрою незалежної України. В декотрих статтях він виступав за унітарність держави, рішуче не сприймаючи автономізації, стверджуючи, що “мова може йти тільки про збереження мовно-культурних відрубностей”¹¹⁵. В інших – суперечив собі, вбачаючи єдиним механізмом вирішення національного питання в Україні автономію “більшості для більшості і в інтересах більшості”¹¹⁶. В “Програмі п’яти принципів”, де розглядалося ставлення до національностей, обстоювалися положення федералізації, за якої прийнятна крайова автономія. При цьому розробник положень запевняв, що будь-яка національна меншість в межах України отримає право на “культурно-національний розвиток”¹¹⁷. І це закріплювалося навіть за тими нацменшинами, які звинувачувалися в геноциді українців, зокрема росіянами, “що матимуть в УСД всі ті права, котрі мають нині <...> їх ніхто і ні за що не буде переслідувати, утискувати...”¹¹⁸. В Криму допускалася крайова автономія для всіх національностей, які там чисельно проживали: татар, росіян, українців¹¹⁹, констатувалося, що півострів “натепер утрачений”¹²⁰ для України і з часом стане її “пороховою бочкою”.

Незалежна Україна, в розумінні Д. Квецка, повинна мирно трансформуватися в демократичну державу з республіканською формою державного устрою. Демократія – це “влада народу і для народу”, “невід’ємне право кожної людини незгоджуватись з будь-яким рішенням влади”¹²¹. Традиційна українська демократія, що запозичена від Стародавньої Греції, розвинула

низку фундаментальних людських свобод: слова, друку, зборів, мітингів та демонстрацій, опозиції, громадських об'єднань, політичних партій¹²². Визначальною сутністю демократії по-українськи є “вільне суспільство вільних людей”¹²³. Виходячи з того, що по-справжньому демократичним стає той “нарід, який не мав жодних імперіялістичних та експансіоністських зазіхань”¹²⁴, Україна спроможна на далекосяжне майбутнє.

Розвиток та розквіт українського суспільства покликані забезпечити суспільно-політичні структури, “засновані на правильному поєднанні громадських інтересів з індивідуальними”¹²⁵. Щодо державної влади, то вона “мусить бути диференційована по функціям”¹²⁶ на законодавчу, виконавчу і судову, кожна з яких управлятиме самотійно. Законодавчі повноваження належить віддати парламенту, що формуватиметься способом виборів з-поміж альтернативних кандидатів. (Правда, зважаючи на відсутність публічності, послідовників, одноосібну репрезентативність, незрозуміло яким чином прихильникам УНД гарантувалася можливість потрапляння до еліти законотворців: “Хто стоїть за УНД – депутатом той буде!”¹²⁷.) Діючий представницький орган “мусить шукати компроміс”¹²⁸ із главою держави – президентом, який відповідатиме за виконавчу вертикаль. “Над ними усіма – судова система”¹²⁹, яка незалежна від партійних структур, інших гілок влади, із суддями, професія яких вирізнятиметься престижністю¹³⁰. Взаємини між владними органами, громадянами, їх права та обов'язки регламентуватимуться в “основному законі держави”¹³¹ – Конституції.

Видавець “Альтернативи” чітко демонстрував свою позицію стосовно партійної системи в УРСР та майбутній УСД/УССД/ВУНД. Він висловлював невдоволення монопольним статусом і впливом КПРС, називаючи її гальмом “перебудови”. (Як уже зазначалося, Д. Квецко схвалював “перебудову” як явище, а українську – називав “інтелектуально-культурною” на відміну від російської – “емоціонально-бунтарської”¹³², водночас підкреслюючи, що “для справжньої перебудови Україну треба українізувати”¹³³.) Також виступав за демонополізацію права КПРС на владу, за багатопартійність у суспільстві. Проте не схвалював утворення перших національно зорієнтованих політичних сил, зокрема Всеукраїнського політичного об'єднання “Державна самостійність України”, адже воно базувалося на ідеях ОУН(б). Що ж до громадсько-політичних об'єднань – безапеляційно не сприймав діяльності Української гельсінської спілки, бо, як уважав, вона прикривалася ленінськими гаслами, щоб не бути звинуваченою “в найстрашнішому <...> гріхові – націоналізмі”¹³⁴. На протигагу гельсінцям прихильно поставився¹³⁵ до започаткування Народного руху України (НРУ), який зосередив у собі “все національно здорове і національно свідоме”¹³⁶ (хоча відомо, що “ленінських гасел” керівники й прихильники НРУ виголошували незмірно більше. – В. О.). Поза його сумнівом, лише УНД, як рух, і УНДП/УНДПП, як партія, покликані стати головними носіями народних інтересів у незалежній Україні.

У дописах Д. Квецка, хоча й другорядним планом, визначено умови внутрішнього розвитку України. Одна з кількох передбачала розбудову “ліберальної економіки з свободою підприємництва при регульованій конкуренції та національному інтересі”¹³⁷. В промисловості належало відмовитися від запропонованого Володимиром Леніним одержавлення “великої власності”¹³⁸, яка підлягала передачі “безпосереднім виробникам – трудящим”¹³⁹, бо так твердили справжні марксистки, що їм симпатизував дописувач. Із його ж позиції, середні й дрібні підприємства підпадали під приватизацію. В сільському господарстві рекомендувалося проведення “повільної деколективізації”¹⁴⁰, повернення земель селянам і відродження в них потягу до хліборобства. Адже успішна держава неможлива без обов'язкової праці “всіх працездатних <...> на землі і фабриках”¹⁴¹, де “тільки мож приложити руки”¹⁴², а ще – без ліквідації чисельної, найперше компартійної денационалізованої бюрократії”¹⁴³, яка в силу інстинкту самозбереження чинитиме постійний опір реформам. Навіть таке невинне рішення, як юридичне проголошення української мови державною, викликатиме лютий опір¹⁴⁴ росіянофільської номенклатури.

Першорядне завдання, розв'язання якого, за словами Д. Квецка, забезпечуватиме міць незалежної України, полягало в наявності потужних збройних сил. Вони повинні бути сильними не стільки числом, як умінням. Це означало, що треба утримувати добре навчену і вишколену армію, “володіючу відмінним військовим мистецтвом і зброєю”¹⁴⁵, за допомогою чого можна давати гідну відсіч і внутрішнім, і зовнішнім ворогам. З-поміж останніх, насамперед, імперська Росія, що ніяк не змириться з існуванням незалежної України і щоденно багатиме

реставрувати СРСР, а “якщо те не вдасться, то бодай розпочати який-небудь міжнародний конфлікт”¹⁴⁶. Як показують сьогоднішні події, тодішні слова виявилися пророчими.

Речник УНД, окрім окреслених політичних та економічних, так само часто порушував проблеми становища середньої і вищої освіти в УРСР з перспективами реформування у незалежній Україні. Він аргументовано стверджував, що українська педагогіка й школа зросіянізувалися, вчителі виконували ролі пропагандистів догм комунізму, учні виховувалися в душі “запеклого совмілітаризму”¹⁴⁷. Як наслідок, у вихованців не формувалися загальнолюдські чесноти: любов до ближнього, милосердя до слабшого, пошана до старших і батьків, вірність нації. Дітям нічого не розповідалося про видатних постатей історії України¹⁴⁸. Ці хиби вимагали негайного виправлення. Загальноосвітні навчальні заклади належало демократизувати, українізувати, зрештою, звільнити “від сталінсько-брижнівських (брежньовських. – В. О.) пут, від комсомольсько-піонерівських шор”¹⁴⁹.

Схожа ситуація склалася в системі вищої освіти, яка теж потребувала переформатування та, звичайно, деідеологізації. Під кутом осмислення Д. Квечка, тодішнє студентство прикуте до навчання, до здобуття “фахової кар’єри, як той Прометей до скелі”¹⁵⁰ і зовсім занедбало громадські справи. В молодих головах гніздяться “мертва ідейна трухлятина”¹⁵¹ та сміття. І тому, допоки юнь перебуватиме в комсомолі, доти не зможе прислужитися своєму народові. Тільки згуртувавшись в “Українському Студентському Союзі”¹⁵² (УСС), вона стане на шлях “пошуків правди і добра”¹⁵³, ввіллється в нове життя гласності, демократизації, перебудови. Виглядає так, що УСС – це ще один організаційний, націлений на молодь, проект від теоретика УНД. Він згодом навіть видавав окремий часопис, зі сторінок якого віяли вітри “націонал-демократичного” впливу на студентську генерацію.

З усіх суджень Д. Квечка найбільш дивними й незрозумілими є ті, що стосуються його духовних переконань та вподобань. Обстоюючи релігійний плюралізм і свободу, вільне право на сповідання вірувань і відвідування церков, загалом, відсутність монополії на будь-яку релігію¹⁵⁴, він, попри це, виявляв категоричну нетерпимість до деяких, традиційних для українців, напрямів християнства. Таке ставлення повною мірою ілюструють непоодинокі цитати з “Альтернативи”: “Для нації, що прагне самостійності, не може бути прийнятною як УГКЦ – вічна служанка Риму та Варшави, так РПЦ – вірна служанка Москви. Українцям для духовного усамостійнення, для релігійного розкріпачення потрібна би національна церква. Нею в добу Національної Революції виступала Українська Автокефальна Православна Церква”¹⁵⁵; “УАПЦ – єдина законна українська <...> церква, що бере свій початок від тисячолітньої давнини, від хрещення України князем Володимиром Великим”¹⁵⁶.

Прихильно ставлячись до цієї церкви, її апологет часто плямував інші, ганьбив їх ієрархів, ображав релігійні почуття віруючих. Наприклад, греко-католицьких чи православних священників – “попів” – порівнював із нахабними всевладними королями¹⁵⁷, прихожан обзивав “греками” і “гречками”, яких “тепер наплодилось так багато в Галичині”¹⁵⁸. На ґрунті релігійної неприязні переосмислив свої ставлення до сподвижників по УНФ, скажімо, до З. Красівського¹⁵⁹, до інших борців із радянською системою, що не сприяло його прийняттю до когорти активістів українського національно-визвольного руху другої половини ХХ ст.

“Альтернатива” не останній самвидавний часопис, який видавався Д. Квечком упродовж 1990-х рр. Із його спогадів випливає, що в кінці десятиліття (можливо із січня 1989 р.) він видрукував 55 додатків (очевидно до “Альтернативи”. – В. О.) журналу для юнацтва “Молодий націоналіст”¹⁶⁰, згодом (можливо із січня 1999 р.) – 77 чисел “Націонал-демократа”¹⁶¹. Крім того, впорядкував спогади “УНФ за право української нації”, “3 років боротьби” (про Михайла Дяка), доопрацював “Сибірський щоденник”¹⁶². В січні 2000 р. розпочав випуск інформаційного бюлетеня УНДПП “Наступ”¹⁶³. Оригіналів двох перших видань, напевне, не збереглося, хіба що в приватних архівах можна побачити поодинокі примірники “Наступу”. Він не відрізняється новизною змісту, рубрикації, технічного виконання і засвідчує подальше зміщення вправо й до того надто радикальних поглядів автора.

Отже, самвидавна діяльність Д. Квечка – явище жертвне та унікальне. Понад тринадцять років він готував, друкував та розповсюджував позацензурні часописи “Оновлення-87”, “Гомін перебудови”, “Альтернатива”, “Молодий націоналіст”, “Націонал-демократ” та “На-

ступ”. На жаль, загальної кількості виготовлених чисел не встановлено, але, без урахування “Наступу”, це – понад 420 одиниць і більше 6000 аркушів. Сторінки журналів слугували авторів своєрідним публічним майданчиком для оприлюднення своїх “альтернативних” поглядів, які подекуди ірраціональним чином поєднували елементи трьох суспільних ідеологій та їх вчень: націоналізму, соціалізму і демократизму. Деякі судження дописувача були актуальними й затребуваними, а деякі – дисонуючими, максималістськими і радикальними, що не сприймалися, не розумілися ані читачами, ані громадськими лідерами, ані тогочасним українським політикумом. Такі відторгнення вплинули на ставлення до Д. Квечка і стали на заваді його бажанням приєднатися до плеяди провідників українського національного пробудження кінця 1980-х – початку 1990-х рр. та періоду незалежного державотворення. У підсумку, як постать, так і подвижництво колишнього відомого підпільника виявилися непізнаними, а тому й неоціненими ні його сучасниками, ні нащадками в добу сьогодення.

1. Зайцев Ю. Стратегія і тактика Українського Національного Фронту / Юрій Зайцев // Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 35.
2. Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник / передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. – К. : Смолоскип, 2010. – С. 288.
3. Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 399.
4. Там само. – 680 с.
5. Там само. – С. 399.
6. Інтерв'ю з Квечком Д. М., 1935 р. нар., с. Слобода-Болехівська, Долинський р-н, Івано-Франківська обл. Запис 04.02.2000, с. Слобода-Болехівська, Долинський р-н, Івано-Франківська обл., інтерв'юєр Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. – Режим доступу : <http://archive.khpg.org/index.php?id=1121317525>. – Назва з титул. екрану.
7. Альтернатива. – 1989. – Число 39. – Листопад. – С. 6; Альтернатива. – 1990. – Число 41. – Січень. – С. 3.
8. Зайцев Ю. Український національний фронт у русі опору 60-х років / Юрій Зайцев // Воля і Батьківщина. – 1995. – Число 1 (17). – С. 5–22; *Його ж.* Ідея і чин Українського національного фронту // Воля і Батьківщина. – 1997. – Число 2 (7/23). – С. 26–34; *Його ж.* Український Національний Фронт у боротьбі за волю України // Воля і Батьківщина. – 2007. – Число 1–2 (25–26/41–42). – С. 19–57.
9. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція у русі опору 1960–80-х років / Г. Касьянов; голов. ред. С. В. Головка. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.
10. Русначенко А. Український національний фронт – підпільна група 1960-х рр. / А. Русначенко // Укр. іст. журн. – 1997. – № 4. – С. 81–94; *Його ж.* Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років / ред. Веремійчик О. П. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1998. – 720 с.
11. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років) / О. Обертас; передм. М. Коцюбинської; післям. О. Зінкевича. – К. : Смолоскип, 2010. – 300 с.
12. Гель І. А. Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття / І. А. Гель ; ред. та упор. І. В. Єзерська; Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2013. – 392 с.
13. Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали... – 680 с.
14. Інтерв'ю з Квечком Д. М. ...
15. Іноземці про українських політв'язнів: спогади / упор. Олена Голуб; передм. Євгена Сверстюка. – К. : Смолоскип, 2013. – С. 601–608, 610–611, 617–619.
16. Юсип Д. Виклик долі. Політичний профіль в'язня сумління / Дмитро Юсип. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. – 152 с.
17. Інтерв'ю з Квечком Д. М. ...
18. Там само.
19. Там само.
20. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 16. – Оп. 14 (1990) 5. – Спр. 1119. – Арк. 84.
21. Інтерв'ю з Квечком Д. М. ...
22. Островський В. В. Суспільно-політична діяльність Зіновія Красівського (1929–1991 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Островський Валерій Васильович ; Держ. ВНЗ “Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника”. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 137–158.
23. Рух опору в Україні: 1960–1990... – С. 289.

24. Інтерв'ю з Квецком Д. М. ...
25. Там само.
26. Гомін перебудови. – 1987. – Число 1. – Листопад. – 20 с.
27. Там само.
28. Гомін перебудови. – 1987. – Число 2. – Грудень. – 22 с. // Музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при видавництві “Смолоскип”, м. Київ.
29. Гомін перебудови. – 1987. – Число 1; Число 2.
30. Інтерв'ю з Квецком Д. М. ...
31. Гомін перебудови. – 1987. – Число 1; Число 2.
32. Інтерв'ю з Квецком Д. М. ...
33. ГДА СБУ. – Арк. 81–84.
34. Там само. – Арк. 81.
35. Там само. – Арк. 84.
36. Гомін перебудови. – 1987. – Число 1.
37. Там само. – С. 1.
38. Там само. – С. 2.
39. Там само. – С. 3–4.
40. Там само.
41. Там само. – С. 4–9.
42. Там само. – С. 4.
43. Там само.
44. Там само. – С. 5.
45. Там само. – С. 6–7.
46. Там само. – С. 8–9.
47. Там само. – С. 9–12.
48. Там само. – С. 9–11.
49. Там само. – С. 12–15.
50. Там само. – С. 14.
51. Там само. – С. 15–18.
52. Там само. – С. 19.
53. Там само. – С. 19–20.
54. Інтерв'ю з Квецком Д. М. ...
55. Там само.
56. Там само.
57. Там само.
58. Рух опору в Україні: 1960–1990... – С. 289.
59. Обертас О. Український самвидав... – С. 35.
60. Альтернатива. – 1988. – Число 4. – Квітень. – С. 1.
61. Альтернатива. – 1989. – Число 14. – Лютий. – С. 1; Альтернатива. – 1989. – Число 23. – Травень. – С. 1; Альтернатива. – 1989. – Число 28. – Липень. – С. 1.
62. Альтернатива. – 1993. – Число 158. – Квітень. – С. 1.
63. Альтернатива. – 1988. – Число 4. – Квітень. – 18 с.
64. Альтернатива. – 1988. – Число 5. – Травень. – С. 5, 10.
65. Альтернатива. – 1988. – Число 9. – Вересень. – С. 9.
66. Альтернатива. – 1989. – Число 17. – Березень. – С. 8.
67. Альтернатива. – 1989. – Число 22. – Травень. – С. 7.
68. Альтернатива. – 1989. – Число 28. – Липень. – С. 6.
69. Альтернатива. – 1989. – Число 35. – Жовтень. – С. 3.
70. Альтернатива. – 1993. – Число 158. – Квітень. – 8 с.; Альтернатива. – 1993. – Число 180. – Листопад. – 8 с.; Альтернатива. – 1993. – Число 181. – Грудень. – 8 с.; Альтернатива. – 1993. – Число 183. – Грудень. – 8 с.; Альтернатива. – 1994. – Число 190. – Березень. – 8 с.; Альтернатива. – 1994. – Число 214. – Вересень. – 8 с.; Альтернатива. – 1994. – Число 219. – Листопад. – 8 с.; Альтернатива. – 1996. – Число 256. – Січень. – 8 с.
71. Альтернатива. – 1988. – Число 5. – Травень. – 20 с.
72. Альтернатива. – 1989. – Число 24. – Червень. – 12 с.; Альтернатива. – 1989. – Число 25. – Червень. – 12 с.; Альтернатива. – 1989. – Число 26. – Червень. – 12 с.

73. Альтернатива. – 1993. – Число 158; Альтернатива. – 1993. – Число 180; Альтернатива. – 1993. – Число 181; Альтернатива. – 1993. – Число 183; Альтернатива. – 1994. – Число 190; Альтернатива. – 1994. – Число 214; Альтернатива. – 1994. – Число 219; Альтернатива. – 1996. – Число 256.
74. Альтернатива. – 1989. – Число 26. – Червень. – С. 2.
75. Альтернатива. – 1996. – Число 256. – Січень. – С. 2.
76. Альтернатива. – 1989. – Число 14. – Лютий. – С. 2.
77. Альтернатива. – 1989. – Число 21. – Травень. – С. 8.
78. Альтернатива. – 1989. – Число 40. – Грудень. – С. 2.
79. Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту... – С. 26–34; Островський В. В. Суспільно-політична діяльність Зіновія Красівського (1929–1991 рр.)... – С. 80–97.
80. Альтернатива. – 1988. – Число 5. – Травень. – С. 10.
81. Альтернатива. – 1989. – Число 26. – Червень. – С. 10.
82. Альтернатива. – 1989. – Число 15. – Лютий. – С. 3.
83. Альтернатива. – 1989. – Число 37. – Жовтень. – С. 8.
84. Альтернатива. – 1989. – Число 24. – Червень. – С. 7.
85. Альтернатива. – 1994. – Число 190. – Березень. – С. 2.
86. Альтернатива. – 1989. – Число 14. – Лютий. – С. 9.
87. Там само.
88. Альтернатива. – 1994. – Число 190. – Березень. – С. 2.
89. Там само.
90. Альтернатива. – 1989. – Число 15. – Лютий. – С. 10.
91. Альтернатива. – 1989. – Число 18. – Квітень. – С. 8.
92. Там само.
93. Там само. – С. 9.
94. Там само. – С. 8.
95. Там само. – С. 9.
96. Там само.
97. Альтернатива. – 1988. – Число 5. – Травень. – С. 7.
98. Там само. – С. 6.
99. Альтернатива. – 1993. – Число 180. – Листопад. – С. 3.
100. Альтернатива. – 1994. – Число 219. – Листопад. – С. 2.
101. Там само.
102. Альтернатива. – 1988. – Число 4. – Квітень. – С. 2.
103. Альтернатива. – 1989. – Число 25. – Червень. – С. 2–4.
104. Альтернатива. – 1988. – Число 9. – Вересень. – С. 2.
105. Альтернатива. – 1989. – Число 18. – Квітень. – С. 3.
106. Альтернатива. – 1988. – Число 9. – Вересень. – С. 3.
107. Там само. – С. 4.
108. Альтернатива. – 1993. – Число 181. – Грудень. – С. 2.
109. Альтернатива. – 1988. – Число 5. – Травень. – С. 4.
110. Альтернатива. – 1989. – Число 16. – Березень. – С. 5.
111. Альтернатива. – 1988. – Число 9. – Вересень. – С. 5.
112. Альтернатива. – 1994. – Число 190. – Березень. – С. 2.
113. Альтернатива. – 1989. – Число 39. – Листопад. – С. 6.
114. Альтернатива. – 1989. – Число 26. – Червень. – С. 2.
115. Альтернатива. – 1989. – Число 15. – Лютий. – С. 4.
116. Альтернатива. – 1989. – Число 14. – Лютий. – С. 6.
117. Альтернатива. – 1989. – Число 24. – Червень. – С. 4.
118. Альтернатива. – 1989. – Число 16. – Березень. – С. 5.
119. Альтернатива. – 1989. – Число 17. – Березень. – С. 6.
120. Альтернатива. – 1994. – Число 190. – Березень. – С. 3.
121. Альтернатива. – 1989. – Число 25. – Червень. – С. 4.
122. Альтернатива. – 1989. – Число 19. – Квітень. – С. 4.
123. Альтернатива. – 1989. – Число 23. – Травень. – С. 2.
124. Альтернатива. – 1989. – Число 15. – Лютий. – С. 4.
125. Альтернатива. – 1989. – Число 25. – Червень. – С. 2.
126. Там само. – С. 3.
127. Альтернатива. – 1990. – Число 41. – Січень. – С. 2.
128. Там само.

129. Там само.
130. Альтернатива. – 1989. – Число 22. – Травень. – С 7.
131. Альтернатива. – 1989. – Число 25. – Червень. – С. 4.
132. Альтернатива. – 1989. – Число 21. – Травень. – С. 3.
133. Альтернатива. – 1988. – Число 5. – Травень. – С. 2.
134. Альтернатива. – 1989. – Число 14. – Лютий. – С. 14.
135. Альтернатива. – 1989. – Число 20. – Квітень. – С. 7; Альтернатива. – 1989. – Число 36. – Жовтень. – С. 2; Альтернатива. – 1989. – Число 38. – Листопад. – С. 4.
136. Альтернатива. – 1989. – Число 39. – Листопад. – С. 7.
137. Альтернатива. – 1988. – Число 9. – Вересень. – С. 2.
138. Альтернатива. – 1988. – Число 5. – Травень. – С. 8.
139. Там само. – С. 7.
140. Альтернатива. – 1988. – Число 9. – Вересень. – С. 6.
141. Альтернатива. – 1989. – Число 31. – Серпень. – С. 8.
142. Альтернатива. – 1993. – Число 180. – Листопад. – С. 2.
143. Альтернатива. – 1988. – Число 9. – Вересень. – С. 7.
144. Альтернатива. – 1989. – Число 39. – Листопад. – С. 5.
145. Альтернатива. – 1993. – Число 158. – Квітень. – С. 2.
146. Там само. – С. 3.
147. Альтернатива. – 1988. – Число 9. – Вересень. – С. 9.
148. Там само. – С. 10.
149. Там само.
150. Там само.
151. Там само. – С. 11.
152. Там само. – С. 10.
153. Там само.
154. Альтернатива. – 1988. – Число 5. – Травень. – С. 11; Альтернатива. – 1989. – Число 35. – Жовтень. – С. 8.
155. Альтернатива. – 1989. – Число 21. – Травень. – С. 11.
156. Альтернатива. – 1989. – Число 34. – Вересень. – С. 7.
157. Альтернатива. – 1989. – Число 20. – Квітень. – С. 9–10.
158. Альтернатива. – 1993. – Число 158. – Квітень. – С. 8.
159. Островський В. В. Суспільно-політична діяльність Зіновія Красівського (1929–1991 рр.)... – С. 97.
160. Інтерв'ю з Квецком Д. М. ...
161. Там само.
162. Там само.
163. Наступ. – 2000. – Число 7. – Квіт. – 6 с.

Публикация рассматривает самиздательскую деятельность представителя украинского национально-освободительного движения, сооснователя наиболее масштабной подпольной организации конца 1964 – начала 1967 гг. в УССР – Украинского национального фронта, узника совести, изготовителя и распространителя антисоветских публикаций Дмитрия Квецка (1935–2010). На основании анализа первичных экземпляров журнала “Альтернатива” раскрыта система общественно-политических, социально-экономических и культурно-духовных взглядов автора, пересмотрены его место и роль в процессах украинского возрождения конца 1980-х – начала 1990-х гг. и первого двадцатилетия независимого государствостроения.

Ключевые слова: Дмитрий Квецко, самиздат, “Альтернатива”, украинское национально-освободительное движение.

The article considers a self-published work of the Ukrainian national liberation movement representative, a co-founder of the largest underground organization of the late 1964’s – early 1967’s in the USSR – Ukrainian National Front, a political prisoner, a creator of the not amenable to censorship magazines – Dmytro Kvetsko (1935–2010). Based on the analysis of the original copies of the “Alternative” a system of socio-political, socio-economic, cultural and spiritual beliefs of the author was revealed, his position and his role in the Ukrainian awakening in the late 1980’s – 1990’s and the first two decades of the independent state were re-thought.

Keywords: Dmytro Kvetsko, self-published work, “Alternative”, Ukrainian national and liberation movement.

ГАЛИЦЬКИЙ ДРАМАТИЧНИЙ ФЕНОМЕН: ЛЮБОВ ТА ІГОР ЛИПОВСЬКІ

У статті автор розглядає п'єси сучасних українських драматургів Любові та Ігоря Липовських "П'ять нещасних днів", "Скочмен", "Маняки", "Ріка Граната". П'єси розглянуто в контексті постапокаліптичного дискурсу. З'ясовано, що визначальними для творчості цих авторів є архетипні сюжети та образи, що декодифікуються завдяки психологічним, міфологічним та урбаністичним концептам, котрі оприявнюють прагнення особистості на шляху до досягнення Самості.

Ключові слова: апокаліптичний дискурс, архетип, Анімус, Аніма.

Сучасна українська драматургія перебуває у дивному містично-“захованому” стані. Драматурги є, п'єси написані, невелика когорта відважних режисерів здійснює їхні постановки, проте глядач і надалі “відлучений” від театру. В засобах масової інформації вже виробилася цілісна система “вилучення” драматургії з контексту національної культури, з домінуючою погребально-треносною риторикою оплакування чи закликів до негайних змін і реформ.

Аналогічна ситуація склалася з народним аматорським молодіжним театром “ЛюбАрт” районного будинку культури відділу культури Калуської районної держадміністрації і унікальним творчим тандемом драматурга та режисера – подружжям Любові та Ігоря Липовських. Їхні мистецькі роботи відомі та знані у Києві (п'єса “П'ять нещасних днів” 2005 р. – III премія Всеукраїнського літературного конкурсу “Коронація слова”; кіносценарій “Стигмати” – 2006 р.; лауреати цього ж конкурсу зі спеціальною відзнакою від Київського академічного Молодого Театру – 2013 р.); у Львові (участь у Міжнародних фестивалях театрального мистецтва “Золотий лев” та “Драбина”) і рідному Калуші (молодіжний фестиваль автентичної культури “Колесо” – 2011 р. та 2012 р.). Проте для переважної більшості як літературознавців, так і мистецтвознавців їхня творчість залишається невідомою. Можливо, дається взнаки ментальна інерція сприйняття свого як хатнього, лише для домашнього вжитку, посттоталітарний синдром замаскувався в рідиму пляму. П'єси подружжя Липовських доволі різноманітні як за своєю жанровою природою так і за особливістю поетики. Вирізняється серед них драма “Ріка Граната”.

Дійові особи у цій п'єсі цілком абстраговані. Сюжет структуровано за принципом детективу: дещо банальне опозиціонування злочинця (Ріка) – дізнавачка (Слідча), злегка забарвлене психологічними шкіцями із Зигмунда Фрейда. Свою матір Ріка ідентифікує як ніяку, повстає проти тих, що “давлять нас на пішохідних переходах, ті охоронці порядку, що торгують наркотою, ті монстри без лиця, що за свій державний обов'язок ще й хабара вимагають, а якщо ноги кращі, то і “натуру”, як вони зволють собі хохмити... ”¹. Це дівчина із стрижкою “під хлопчика”, яка не любить радіоточку і “верескливий” спів сестер Байко, вважає себе абсолютно вільною, що, на думку Слідчої, засвідчує прояви психотропного впливу.

Інформаційне суспільство формулює й диктує власні правила співжиття його членів. Американський філософ-постмодерніст Ф.Джеймісон вбачає специфічність сучасного стану суспільств у візуальному характері сприйняття. Саме візуальність, кінематографічність (а, можливо, й віртуальність) становлять собою “базовий модус існування культури пізнього капіталізму”². Припустимо, що саме цей чинник спричинив актуалізацію в сучасній українській драматургії сюжетів з подвійною візуалізацією (“театру у театрі”).

Простір камери арештантки розширюється, а час стирає межу дня та ночі. Слідча нічого не бачить у камері, а сліпота, що полонить її, викликає асоціації з іншим абсурдистським героєм п'єси Семюеля Беккета “Чекаючи на Годо Поццо”. Замість того, щоб проводити дізнання, вона кидається змитати павуків, незважаючи на застереження дівчини, що це погана прикмета. Цей епізод декодифікує сюжет апокрифу про павуків, що заснували вхід у печеру, де сховалася Богородиця з немовлям від переслідування воїнів царя Ірода.

Врешті героїні міняються місцями, і Ріка тестує Слідчу, вдало ілюструючи власні припущення “витягами” з житейської практики гендерної психології та соціології. Така собі “синя

панчоха”, котрій нічого не залишилось, як “копати тему на роботі. І ось вона: малолітня розбійниця, яка замахнулася на святе – непорушний суспільний лад. Дурниці, що він гнилий і смердить гірше параші, але він дає можливість зробити кар’єру... І ви вхопилися за нього зубами...”³. Автор демонструє концептуальну розірваність поміж суттю й іменем, тілом і розумом, між справжністю та публічною реальністю, тією, котру ми презентуємо суспільству. Своєрідне двійництво Слідчої і Ріки демонструє їхню загуленість у нетрях власного “Я”, усвідомлення соціальної та життєвої “невписуваності” у ситуацію, випадання з неї. Тема пошуку героїнями універсального коду при вході у буття чи за його межі – наскрізна.

Ріка приміряє в’язану фактуру ґрат, що символізують накидання суспільством штучних, почасти спровокованих морально-етичних догм, матеріальних та соціальних “благ”. Жан Бодріяр стверджує, що “влада спекулює реальним, кризою, спекулює новим виробництвом штучних цілей (соціальних, економічних, політичних). Для неї це питання життя чи смерті. Однак уже пізно”⁴. Типова для поезики драми абсурду боротьба з небуттям, навіть терористична акція виявилася марною, адже “все те, чим була начинена граната, пройшло крізь усіх так, що навколо нічого не зачепило, бо все навколо – велике НІЩО... ми прорахувалися!”⁵.

Переважання постмодерного дискурсу в сучасній драматургії, насиченого апокаліптичними нарративами та фантастично-містичними візіями, вказує на ознаки, притаманні літературі порубіжного періоду. Сучасна українська драматургія віддзеркалює морально-етичні орієнтири інформаційного суспільства, реціпіюючи культурні концепції гри, ірраціоналізму, психоаналізу, феноменології, постмодернізму.

Олена Бондарева, розмірковуючи над моделями Апокаліпсису, притаманними новітній українській драматургії, вирізняє серед них “тотальну зневіру і дезактуалізацію будь-яких цінностей”, “національний колапс”, “Потоп”, “модальну ядерну катастрофу або її реальну проекцію – Чорнобиль”, “друге пришествя Христа”, “клінічну смерть або дивний сон”⁶.

Тамара Гундорова, аналізуючи художнє мислення постмодернізму, апелює до визначення Джона Барта, який означив його як “ендизм”: “закінчення, закінчення повсюдно: апокаліпсиси великі й маленькі”⁷. Дослідниця вирізняє в сучасній українській літературі “риторичний апокаліпсис” Юрія Іздрика і Тараса Прохаська та “метафізичний апокаліпсис” Євгена Пашковського”⁸.

В основу п’єси сучасного українського драматурга Ігоря Липовського “П’ять нещасних днів”⁹ покладено історію руйнування особистості сім’єю, вибудовану в руслі поезики необауро, що артикулює сюжетний архетип космогонічної містерії. Автор розгортає чимале зібрання людських понівечених доль, актуалізуючи у такий спосіб поезику трагедії, що, як відомо, генетично тісно пов’язана з містерією. Дійові особи це символи-носії певних соціальних ролей, позбавлені індивідуальності та власних імен. Вони представлені через атрибути, що радше подібні до застиглих алегорій: Батько – вудочка, Син – стаття, Дочка – мобіл, Лікар – унітаз. Люди, котрі постійно балансують на межі реального та ірреального буття. Їхня свідомість розшарпана між справжніми і потрібними життєвими цінностями.

Ігрове поле драматичної дії розгортається в замкненому просторі квартири у типовій багатоповерхівці, де зовнішній світ сприймається як ворожий. Спотворений образ дому (це тюрма, місце, де губиться людська особистість) десакралізує модель родинного всесвіту (як втілення однієї з головних істин буття – любові), демонструє концептуальні зміни та його смислову переакцентацію. Вікно і телефон – єдині засоби комунікації з реальним життям. Саме тут сформувалася окремішня спільнота, якій вдалося ізолювати навіть кожного зі своїх членів, зосередивши їхню увагу виключно на глобальних проблемах власного мікрокосмосу. В такий спосіб драматург акцентує увагу на внутрішній дії як сюжетотворчій парадигмі.

Головна героїня драми – жінка – Мати, котра відчуває себе замуваною у стінах власного помешкання, її внутрішній психологічний стан характеризується як депресивний. Своє бажання висловитись вона переносить на друкарську машинку, деперсоніфікує, відчужуючи у такий спосіб власне мовлення. Такий прийом широко застосовувався у середньовічній драматургії (зокрема, у жанрі різдвяної та великодньої містерії), коли це стосувалося постатей Ісуса Христа, Богородиці, Всевишнього, що своєю чергою вводить нас до внутрішнього сакралізованого життєвого простору героїні.

Автор також стилізує ігровий наратив драми в руслі естетики неobaroco, адже Мати повстає не проти раціонально мислячих близьких, а вказує на зміщення, відхилення, врешті атрофування сприйняття гуманізму, основ духовності, моральних засад людства. Очевидним є пошук головною героїнею виходу із тупикової життєвої ситуації, звернення до неперебутніх Істин буття, коли навколо все затиснуте у лещата фальші та брехні. В її родині усі живуть так, наче дивляться один кризь одного, відгукуючись лише на позивні колись давно призначених ролей.

Мати свідомо вводить родину в силове поле впливу есхатології, врешті апокаліптичного дискурсу. Головна героїня повертає членів родини до своєї “справжності”, вона кодує ілюзію ідеологемами мешикської міфології, створюючи у такий спосіб відчуття інакшості, тобто правильності (вимагаючи безапеляційної покори та віри). Символи-коди ацтеків у її свідомості домінують над реальним світосприйняттям, через них вона намагається повернутися до себе самої, звільнившись від “тягара порожніх обов’язків”, розглядає життя у таких іпостасях: “моє кохання – 13 літ, діти – 26, кар’єра, чи то просто робота, – 39, і ось четвертий і останній цикл – 52 роки...”¹⁰. Сюжет розгортає не життєпис жінки, а фіксує її духовні стани, демонструючи через внутрішні колізії її світовідчуття.

Семантика сюжетного архетипу космогонічної містерії (як-от жертвопринесення через розбивання посуду чи акт очищення вогнем та колективна трапеза) додає абсурдно-іронічного настрою жакливім на перший погляд сценам, коли Мати (як деміург нового світу правильних речей та взаємин) через фізичний вплив змушує всіх виконувати ритуал, що повинен утвердити запропоновану нею модель світової гармонії.

Разом з тим, викликані цим сюжетним розвитком аналогії спонукають до українських звичаєвих паралелей, у яких розбитий посуд асоціюється із приходом неминучого нещастя, розбитим життям. Микола Куліш у трагедійному “Народний Малахій” вдало використовує цю традицію, адже міщанський Едем Мадам Тарасихи зруйновано, а розбита миска стає своєрідним унаочненням цієї розрухи. Кулінарні “битви” у п’єсах Миколи Куліша (бабка як символ Великодня з п’ятикутною зірочкою) та Ігоря Липовського (Батька силоміць годують маринуваними ніжинськими огірками, намагаючись бодай у такий спосіб втілити його мрію – гурмана) репрезентують ті революційні зміни, які відбуваються у психології драматичних героїв.

Міфологема творення неосвіту є наскрізною у розгортанні драматичної дії. Актуалізація архетипу сюжету космогонічної містерії відбувається суголосно естетичній концепції німецьких філософів Ф.Ніцше, А.Бергсона, коли світовий порядок зруйновано, скрізь панує хаос, і тільки згодом встановлюється новий лад. Перегукується з соціальним визначенням егоїзму Шопенгауером, який як він твердить полягає в тому, що “людина обмежує всю реальність своєю власною особою, гадаючи, що вона існує лише в ній, а не в інших особах”¹¹.

Екзистенційного загалом характеру конфлікт має виразне іронічне спрямування, що по суті профанує сюжетно-образну систему космогонічної містерії і зближує її поетику з драмою абсурду. Домінувальним стає вже не викривальний пафос щодо звичаїв міщанського середовища, а іронія стосовно офіційної свідомості. Саме вона допомогла Матері переконати усіх у тому, що вони – причина неминучої катастрофи, а уникнути апокаліпсису можна лише докорінно змінивши себе, а відтак і суспільство.

Конфлікт, розміщений у площині моральних норм із розгортанням зовнішньої дії (власне подієвості), рухається у напрямку ситуативного комізму (унітаз як фаховий “інструмент” Лікаря-сантехніка; відповідно до “дзеркальної композиції”, коли пацієнтка сама проводить тест на профпридатність психіатра) набуває латентних ознак фарсу. Сарказм реконструює подієву канву, повертаючи драматичну дію у русло первісної семантики сюжетного архетипу космогонічної містерії.

Дійство вивершує карнавал з феєрверками (масові гуляння автентичні масовій свідомості) над спорожнілими вулицями міста. Фінал драми вербалізує знаки-символи народних гулянь радянської квазікультури, де “Нам песня строить и жить помогает”, що заміксовані з американською масовою кінокультурою “happy and”. П’єса глобалізує відчуття фальшивості й надуманості сучасних соціальних та культурних інституцій.

Має рацію Тамара Гундорова, вирізняючи не лише деструктивний, але й конструктивний характер українського постмодернізму, в якому постмодерний карнавал “відкриває полі-

морфного індивіда, роздробленого на різні маски й іпостасі, а також колекції спогадів і цитат”¹². Адже гру Лікар-сантехнік, Дочка-мобілка, Син-журналіст, Чоловік-рибалка можна сприйняти через призму їх номінально-семантичних (наративно-дискурсивних) масок. Окрім того, характер Матері постає саме через систему спогадів і цитат, своєрідне звернення до архетипів особистості, поетапного розгортання процесу самоідентифікації “Я” – Вона – Та, втілення іпостасей гри за Еріком Берном: Батьки – Дорослий – Дитина¹³.

Феномен образу героїні Ігоря Липовського не у вишукуванні особливостей Матері, її надіндивідуальності, а відчужене сприймання нею себе як дитини – дівчини – жінки через чуттєво-наївний, почасти сублімований романтизм. Суб’єктивована розповідь героїні сповнена болісних рефлексій у напрямі “бажаної реальності” (мрій), що створює головну колізію – протистояння з “публічною реальністю”.

Образ Доньки представлено через чужу мовну характеристику, своєрідну літературну цитату з Ільфа і Петрова, що накладається на типаж сучасної Елочки-людоїдки, яка бомбардує всіх рекламними слоганами, перетворюючи це на своєрідну ситуативну гру, інваріантність висмикнутих фраз. У ремарках обумовлено, що ці “репліки” можна змінювати, залежно від потреб часу, своєрідний короткий курс соціології літератури.

Гендерний антагонізм чоловіка і жінки міцно вріс у подружнє життя героїв Ігоря Липовського і набрав гіпертрофованих форм, що руйнують первинну справдешність морально-етичного, духовного, культурного, врешті сакрального простору родини. “Вона/він – сильні, а тому жорстокі, – це гендерні ролі в суспільстві, в якому переважає маскуліне начало. Вона/він – сильні, а тому дипломатично лукаві, – це ролі у фемінному суспільстві”¹⁴. Батько спілкується з Матір’ю завченими формулами-словами, незважаючи на те, що за своєю семантикою вони добрі та лагідні, але те, за яких обставин він їх промовляє, цілком вихолощує їх зміст і стає очевидним, що вони давно втратили для нього будь-яке значення. Чітко простежується комунікативний та смисловий мисленнєвий розрив, що виражається через мовлення, а відтак і сприйняття реальності дійовими особами.

Герої проходять своєрідну міфологізацію есхатологічного простору чужих текстів і культурно-психологічних кодів, відбувається вторгнення у знакову систему іншого світо-сприйняття, з метою побороти власну світоглядну дезорієнтацію. Не випадковими є й різновекторні ціннісні орієнтири Батька – Дочки; Матері – Батька; Дочки – Матері; Сина – Матері; Дочки – Сина; Батька – Сина.

Втікання від реальності у риболовлю зрілого чоловіка (Батька) перетворює її не просто на ритуал, який не позбавлений мудрості життєвої філософії, а ретранслює архетип Рибі-Христа, хоч і не на свідомому рівні, тому своєрідним апофеозом у фіналі звучить фраза при віднайденні гачки, на які упіймався сам рибалка.

Мотив самотності глобалізується у драмі, тепер він постає не як наслідок самоідентифікації чи надмірної індивідуалізації, як маємо це у драматургії порубіжжя ХІХ–ХХ століть. Адже герої Ігоря Липовського – зрілі люди, які уже відбулися, сталися у різних соціально-психологічних ролях, але вони не здійснилися самі для себе. Драматург талановито захоплює момент їхньої духовної саморевізії, коли справді вже пізно, бо “реальність душі” трансформувалася у химерну гру позірних і відчужених, ірреальних речей, викристалізувавши монументальні символи замість себе справжніх.

Мова дійових осіб п’єси постає як “гра у ритуал”, спосіб проголошення замовлянь, що кодифікує мовлення і набуває містичного забарвлення. Мати висмикує з контексту коди масової культури Заходу, як – от реклама, що вихлостила особистісне сприйняття Дочки чи позірна демократія, що постає у мовних кліше сина-журналіста та фанатично-глибинна одержимість риболовлею Чоловіка.

Декларативні заяви Матері про те, що слід писати правду і тільки правду, не обанальнюють зміст фрази, натомість повертають до архетипів істинності мовленого. Постмодерне обґрунтування коду правди у цій драмі: “Світ, який нікуди не котиться”, або ж множинності істин, потреби в ній, репрезентовано через професію Сина – журналіста. Адже слово – це головний інструмент, що лікує душу, саме тому героїня пропонує Лікарю пограти у хрестословицю (кресворд).

Ситуація, коли гамівну сорочку одягають на Матір, а згодом цей одяг, а відтак і роль приміряє на себе Батько, Лікар і т. д. Це спосіб і засіб до самоідентифікації, сверідна перепустка у свідомість реципієнтів. Такий художній прийом сягає своїм корінням у часи середньовічних карнавальних дійств, як – от День Дурня .

Відчуття неминучого апокаліпсису присутнє у творі, воно насичує його, сповнює дивного передчуття й очікування чогось незвіданого, що ось-ось має розв'язати ситуацію (такий собі домашній “dues ex machine” – “бог з машини”), дати однозначні відповіді на питання, що нищать героїв. Водночас це гра на межі фолу, істерична бравада, коли змінити вже нічого не можна.

Герої Ігоря Липовського страждають від того, що нічого не відбувається, вони зупинилися на місці, й увесь світ зупинився разом з ними, процес небуття полонив реальний простір. Драматична дія, що розгортається на фоні картини Брюллова “Останній день Помпеї”, вивершується статичною ілюстрацією страти жіночої долі, загубленої в нетрях самоідентифікації чоловіка та дітей. Квартира як міський топос репрезентує маленький замкнутий світ, що вбиває людську душу, позбавляє її життєвого сенсу. Саме місто набирає рис монструозності, викликає почуття страху, приреченості, врешті, спричинює упокореність життєвим обставинам. Спрофановано архетип дому як місця духовного єднання з родом, прихистком людини, першопочатку й кінця життєвого шляху.

Вони – світ у собі, але відбулося відторгнення їх від процесу пізнання Абсолюту. Гра у духовний апокаліпсис завершилася, вкотре викристалізувавши первинну істину – любов до людини.

Нортроп Фрай за основу для теорії архетипних значень у літературі обирає Біблію, де вирізняє апокаліптичну, демонічну та аналогічну образність. Власне, цю теорію обрано нами для аналізу апокаліптичних сюжетів у сучасній українській драматургії. “Апокаліптичний світ Біблії представляє таку модель: світ божества – спільнота богів – Один Бог; людський світ – спільнота людей – Одна Людина; тваринний світ – овеча кошара – Одне Ягня; рослинний світ – город або парк – Одне Дерево (Життя); неорганічний світ – місто – Один Будинок, святиня, камінь. Концепт “Христос” об'єднує ці категорії в одну ідентичність: Христос є і Єдиним Богом, і Людиною, і Божим Ягням, і деревом життя або виноградною лозою, а ми її галузками. Він є каменем, який будівничі відкинули, і відбудованою святинею, що ідентифікується з вознесеним тілом. Релігійні та поетичні ідентифікації відрізняються тільки своїми намірами, і якщо перші є екзистенційними, то другі – метафоричними”¹⁵.

По-своєму моделює сучасну реальність Ігор Липовський у драмі “Вокзал і люди”¹⁶. Топос вокзалу постає як ламінарне місце – помежів'я – звідки люди вирушають у дорогу й куди повертаються, водночас він демонологізується: “Чи ти, вокзалє, лишень голова того чудеська, що звесі світом! (...) А тулуб того чудеська величезний, мов горн, бездонний, мов гірські озера і ненаситний, як прірва. Йдуть у него люди – хто по добрій волі, а хто з примусу – і лиш чуєсі з його утроби далекий голос – чи то волення, чи то сите вурчання”¹⁷. Дійові особи цієї п'єси – радше символи та алегорії, що постають у контексті інформаційного суспільства тотальної “глобалізації”. Сюжет структурований за принципом бінарної опозиції – протиставлення цього (Батьківщини) та іншого світу (закордону, що представлений жіночими заробітчанськими “брендами” – Італією та Грецією).

Мотив самотності є визначальним у цій п'єсі, оприявнюючись у долі чи не всіх дійових осіб. Одинокі дідусю Ілька, свідомість якого відмовляється сприйняти факт загибелі трьох синів, тому він щодня виглядає їх на цьому вокзалі, вперто сподіваючись на чудо. Як говорить про нього односельчанка пані Вокзальна (дочка Митра Хитрого) – “людину – не схожу на нас, уламка минулого життя, який всім заважає, якого всі штовхають, бо він вже не встигає в шалений ритм сучасного життя, в цю безумну біганину. (...) Ви не помічали в сірому, безликому натовпі людину в іншому одязі – одязі ваших предків, як побачите – зупиніться і уважно придивіться – можливо вона остання!”¹⁸. Самотній і непотрібний старий італієць – сеньйор Джузеппе – втілення особливої форми заробітку “вдома”, котрого наче багаж в інвалідному візку надіслали на цей вокзал, але забули забрати, лише залишили супровідного листа. Казка про війну царя Гороха з грибами – стає кодом порятунку для обох загублених у ритмі сучасно-

го життя дідусів. Вони розуміють один одного без перекладачів, адже доброта, співчуття та людяність не потребують тлумачень і допомагають їм вирішити цю парадоксальну ситуацію, бо як резюмує дід Ілько (архетип Мудрого Старого): “Ну що, пане-брате, дожилися ми з тобов: нікому нас не треба, вижу і у вас там щось не того, як дідів світ за очі виправляють... Що ж то у світі діється?”¹⁹. Драматург міфологізує часопростір вокзалу, створює навіть залізничні міфи про трагічне кохання провідників Марічки та Івана, чії тіні донині блукають коляями.

Скляний – амбівалентний образ, що потрактовується одночасно в двох площинах: реалістичній (чоловік, дружина якого поїхала на заробітки і забрала доньку) та символічній (той, хто продає скляні квіти, а під вечір сам стає скляним і може розбитись). Його самота мала зміст – донечку в іншій країні. Він не розсипався на друзки, зберіг у собі людину, люблячого батька і чоловіка, проте крихку душевну рівновагу руйнує звістка про одруження доньки без його відому. Для дружини, котра приїхала у відпустку з-за кордону, головне – майно (квартира).

Три заробітчани, котрі одночасно опиняються на вокзалі, мають лише різні перуки (білу, жовту, руду), проте єднає їх жіноче безталання. Їхні символічні образи проєктують архетип Великої Матері/Грізної.

Неллі Корнієнко, аналізуючи внутрішні медійні сюжети популярних нині реаліті-шоу, фіксує “дефіцит: Дому, Сильної особистості (переважно чоловіків), Романтики, Незахищеності жінки, Родини, Матері, Статусу, Любові, Незради, Краси, Прозорості табуйованих зон”²⁰. Услід за Бодріаром дослідниця вказує на домінування імітації, підміни самого життя, з’яву в культурі моделей-двійників, дублерів, що “вводить експеримент з цінностями у більш широкі горизонти. Моделі-дублери мають відповісти на тест про масив цінностей в актуальній реальності, який відповідає потребам переважно масового реципієнта. (Це теж один з сегментів масової, маргінальної, межової культури). Експеримент полягає у виокремленні пріоритетних для цього цінностей “методом” введення у широкі соціально-психологічні горизонти своєрідних розвідників – провокаційних сюжетів-сценаріїв. Сценарій працює матрицею”²¹.

У драмі Ігоря Липовського “Скочмен”²² бажання головного героя стрибнути з даху сприймається як декларативне. Інтенсивність його намагань стрибнути, перетворює це фатальне рішення на щоденний ритуал, виставу, де незахищеність, свого роду оголеність творчої душі чоловіка – вражас. Бодай у такий спосіб він намагається докричатись до людей унизу. Про нього знають усі присутні на виставі, його “стрибки” циклічні, точніше їх нереалізованість. Згодом він сам визнає, що це все – звичайне позерство, і саме тоді кинеться униз, коли усі відкинуть його ідею “чистого мистецтва”. Цікавим є образ Жінки-антени, в якому знищено у принципі саме поняття жіночності, натомість безликий і безмовний метал, що втілює ідеал самки, демонструючи латентну сексуальну агресивність Скочмена.

Ж.Ліповецьки вказує на сучасний тип людини, новий персонаж онтологічного театру – cool-людину, архетип Нарциса, котрий не є ні “песимістичним декадентом Ніцше, ані пригнобленим трудящим Маркса; він радше нагадує телеглядача, який намагається “лістати” одну за іншою вечірні програми, споживача, що наповнює свого кошика”²³. Інформаційне суспільство – творець споживацьких цінностей, натомість духовність – ознака психічного здоров’я витіснена на маргінес. Ще одна спільна риса “художніх самогубців” – *dolorosa psychica* – (душевний біль), що проймає кожну клітинку їхнього ества.

П’єса Ігоря Липовського “Маняки”²⁴ представляє проблему екзистенційної самотності та загубленості людини у світі незлічених інших “Я”, подану через світоглядну призму бомжа (клошара) чи як він себе величає – Лондона, який мимоволі опинився поза “добропорядністю” людської спільноти. Він, як і герой містерії, може рухатись у середині соціальної ієрархії, водночас приховуючи таємниці доступу до власного світу – безумця/мандрівника/поета/втікача/філософа (варто пригадати Г.Сковороди “Світ ловив мене, але не впіймав”). Гра відбувається на семантичному рівні, отже розум як вияв знань, де “вища освіта” не означає справжньої освіченості постає противагою добрій освіті єзуїтської колегії, де “намагалися пізнати лише заборонене і таємне...”²⁵. Таким чином драматург актуалізує міф утраченого батьківства, наголошує на розірваності буттєвого циклу, незапотребуваності справжніх істин, натомість глобалізується творення нескінченних симулякрів, імітується процес осягнення сакрального знання. Відбувається підміна сенсів, коли королі – жебраки, а клошари як особи монарші.

У світі “монаршого бомжа” він усьому сам дає назву та призначає ролі. П’яний чоловік, який мимохіть прибився до його товариства, змушений прийняти цю космогонію (тепер у світі ночі його ім’я Неаполь) що фактично означає входження в ініціаційний простір жебрака, для якого товариство собак “його почту” приємніше й зрозуміліше аніж людське товариство. Історія стосунків породистого бульдога Черчіля та безпородної Діани, точніше падіння собаки з високості улюбленця родини до статусу безпритульного, самотнього й голодного пса біля ніг облізлої дворняги набуває рис притчевості. Адже як і в людському житті – головне це боротьба за владу, хоча Меліса (дружина Неаполя) робить уповні логічний висновок у душі гендерних вишукувань: “Всі ви чоловіки... бульдоги”²⁶.

Дивне на перший погляд прохання Лондона “наїхати” на нього допомагає Неаполю не лише виявити своє справжнє ставлення до безхатченка, але й продемонструвати доволі швидке “вживання” в образ. Гра триває навіть при зміні партнера. Лондон уміло насаджує власні правила гри тим, хто мимоволі опиняється поруч із його лавкою. У виставі, котру він розігрує перед звідчасною жінкою, його амплу коливається від спокусника до лицаря-охоронця та лікаря. Натомість для того, кого він іменував Неаполем – постає в іпостасі мудреця та вчителя, практично місцевий король Лір, з огляду на мелодраматичний епізод упізнавання (завдяки уривку з вірша) в ньому зниклого батька Меліси. Твердження, що його письменницький талант загинув через баранячий лій, що буквально опрозорив сенс поезій, витримано в притаманному для постмодернізму іронічному ключі.

Фінал трагічний – безхатченко гине під колесами автомобіля. Сама сцена загибелі головного героя винесена за межі кону – це лише звуки, що утверджують нас у цій думці – (вищання гальм, сумне завивання собачого почту). Неаполь переймає вчення Лондона й на світанку танцює прощальний танець подяки – фламенко. Це як ритуал прощання із заблукалим королем, який завжди відчував ритм Землі та Космосу.

Отже, драматурги продовжують художньо тестувати бінарні сюжетні архетипи хаосу та порядку крізь призму категорій постмодернізму (“ендизму”, кризи віри, розірваності оповіді та фрагментарності свідомості, множення симулякрів, текстової поліфонії, гри кодами, сенсами, відрефлектованим матеріалом). Особливістю поетики драматургів постає своєрідне мозаїчне поєднання реалізму, екзистенціалізму та театру абсурду, символізму й психологізму при чіткій структурованості, динамічних і виразних сюжетних лініях.

Апокаліптичний сюжет в українській драматургії рубежу ХХ–ХХІ століть контамінує кілька міфологічних та архетипних матриць (творення, Божого втручання, повернення, подорож потойбіччям, закладання життя) і притчово-легендарних наративів, постає як тип світосприйняття. Закцентованість на проблемі фіктивності, примарності/ефемерності життєвої ціннісної шкали, дегероїзація дійових осіб, їхня упослідженість і меншовартісність вказує на типологічну спорідненість із “театром абсурду”.

Місто постає як екзистенційний код. “Проживання” дійовими особами у змодельованому уявою “власному” місті нівелює адекватне сприйняття ними реальності, створюючи натомість замкнений простір-пастку (квартири, вокзалу, вулиці), актуалізуючи архетип кола. У новітній концепції сучасника визначальним залишається екзистенційний підхід, що представляє синтезну модель героя, що поєднує суспільно-політичні проєкції “маленької людини”, соціальну відстороненість, тотальне збайдужіння до реального світу, відтак втеча у паралельні світи, творення власної космогонії. Онтологічній кризі людини в сучасному світі властива втомленість від життя, нудьга-самотність, сконцентрованість уваги на сенсі власного існування. У надбудовах алогічних ілюзій драматурги намагаються знайти вихід із власне абсурдної реальності, відшукати “рецептуру” життєвого сенсу чи то життєствердного, вітаїстичного коду сучасності. Оприявлено український феномен соціального сирітства (діти заробітчани, їхні батьки та чоловіки/дружини).

Код гри актуалізовано практично в усіх аналізованих сюжетах п’єс, незалежно від стилістичної маркованості. Він має синтезний характер, що поєднує засадничі положення теорії Й.Гейзінга (Homo ludens), суб’єктивізацію гри Г-Г.Гадамера з домінуванням концептів вільної гри Ж.Деріди. Гра постає як спосіб світобачення, водночас вона є сюжетною матрицею.

Для сюжетно-образної системи аналізованих п’єс притаманний мистецький синкретизм у способах вираження, симультанне використання прийомів театру, кіно, живопису, музики,

хореографії, виразне домінування “інтелектуальної гри” як знакової для постмодернізму в поєднанні з надбудовами “театру в театрі” / “тексту у тексті” / “вистави у виставі” багаторівневим кодуванням духовно-філософських універсалій. Одночасне продукування та реєстрація усталених світоглядних парадигм з подальшим їх інсталюванням у сучасний мистецько-художній простір.

1. Липовський І. “Ріка Граната” / І. Липовський. – Калуш. – С. 9. (Архів автора).
2. Там само. – С. 13.
3. Там само. – С. 7.
4. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодріяр ; [пер. з франц. В.Ховхун]. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – С. 37.
5. Липовський І. “Ріка Граната” / І. Липовський. – Калуш. – С. 13 // Архів автора.
6. Бондарева О. Міф і драма у новітньому літературному контексті : поновлення структурного зв’язку через жанрове моделювання : монографія / О. Бондарева. – К. : “Четверта хвиля”, 2006. – С. 316.
7. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека : Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2005. – С. 7.
8. Там само. – С. 41.
9. Липовський І. П’ять нещасних днів / І. Липовський // Сучасна українська драматургія : альманах. – К. : Український письменник, 2006. – Вип. 3. – С. 90–112.
10. Там само. – С. 110.
11. Шопенгауэр А. Смерть и ее отношение к неразрушимости нашего существа / А. Шопенгауэр ; [пер. с нем.]. – С.Пб. : Азбука-классика, 2005. – С. 92.
12. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека : Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2005. – С. 62.
13. Берн Е. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений ; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Е. Берн. – Минск : Прамеб, 1992. – 384 с.
14. Зелінська Л. Феміністичні сліди в деконструкції (зіставний аналіз драм Ж. Ануя “Медея” і Ю. Тарнавського “Не Медея”) / Л. Зелінська // Літературна компаративістика. – К. : ПЦ “Фоліант”, 2005. – С. 197.
15. Фрай Н. Архетипний аналіз : теорія міфів / Н. Фрай // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів : Літопис, 2001. – С. 151.
16. Липовський І. Вокзал і люди / І. Липовський. – Калуш : Вид-во “Акцент”, 2010. – С. 202–257.
17. Там само. – С. 201.
18. Там само. – С. 254–255.
19. Там само. – С. 243.
20. Корнієнко Н. Запрошення до хаосу. Театр (художня культура) і синергетика. Спроба нелінійності / Н. Корнієнко ; Нац. центр театр. мистец. ім. Леся Курбаса. – К., 2008. – С. 1246.
21. Там само. – С. 126.
22. Липовський І. Скочмен / І. Липовський. – Калуш. – 19 с. (Архів автора).
23. Липовецьки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме / Ж. Липовецьки ; [пер. с франц. В. Кузнецова]. – С.Пб. : Владимир Даль, 2001. – С. 68.
24. Липовський І. Маняки / І. Липовський. – Калуш : Вид-во “Акцент”, 2010. – С. 258–286.
25. Там само. – С. 269.
26. Там само. – С. 276.

В статтє автор рассматривает пьесы современных украинских драматургов Любви и Игоря Липовских “Пять несчастных дней”, “Скочмен”, “Маняк”, “Река Граната”. Пьесы рассмотрено в контексте постапокалиптического дискурса. Установлено, что определяющими для творчества этих авторов является архетипные сюжеты и образы, декодируются благодаря психологическим, мифологическим и урбанистическим концептам, которые отображают стремление личности на пути к постижению Самости.

Ключевые слова: апокалиптический дискурс, архетип, Анимус, Анима.

In this article the author examines plays by contemporary Ukrainian playwrights Liubov and Ihor Lypovskiyi “Piat neshchasnykh dnyv” (“Five miserable days”), “Sochman”, “Maniaky”, “Rika Hranata” (“River Hranata”). The plays have been considered in the context of a post-apocalyptic discourse. It has been found out that for these authors archetype stories and images, that decode the psychological, mythological and urban concepts which make clear the desire of the individual towards attainment of the Self, are determinative`.

Keywords: apocalyptic discourse, the archetype, Animus, Anima.

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

УДК 94(477.83/.86) : 78.07 “1893/1914”

Андрій КОРОЛЬКО

МУЗИЧНО-ХОРОВЕ ТОВАРИСТВО “БОЯН” НА ПОКУТТІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлено діяльність музично-хорового товариства “Боян” у м. Коломиї і м. Снятині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Охарактеризовано статут “Снятинського Бояна”, показано практичну роботу осередків товариства в м. Коломиї і м. Снятині, простежено репертуар концертної діяльності музичних гуртків на Покутті. Автор відзначає, що “Коломийський Боян” і “Снятинський Боян” є першими українськими професійними музично-хоровими організаціями на території Покуття.

Ключові слова: Покуття, музично-хорове мистецтво, статут, “Коломийський Боян”, “Снятинський Боян”, концерт.

Мистецьке життя українців Покуття, як і загалом Східної Галичини, розвивалося в складних і своєрідних умовах. Проте слід визнати, що у другій половині ХІХ ст. сформувались сприятливі умови для музичного мистецтва. Основною сферою, де воно зароджувалося і утверджувало свою самобутність, було аматорство. Активізація концертного життя, систематичне проведення шевченківських та інших ювілейних свят спонукало до творчості галицьких і покутських митців. У цей час виникають численні музичні товариства, навчальні заклади для виховання виконавських кадрів. Розвитку театрального-музичного професіоналізму певною мірою сприяла і творча діяльність ряду німецьких та польських культурно-мистецьких установ.

Одне з чільних місць у мистецькому житті того часу займала хорова музика. Світське хорове виконавство набирало все більш широкого розвою, чому сприяло, зокрема, створення співацьких товариств “Боян”, що стали не тільки об’єднанням музичних сил Східної Галичини, а одночасно і осередками національно-культурного відродження. За прикладом заснованого у 1891 р. львівського, “Бояни” були створені в багатьох західноукраїнських містах, зокрема, і в двох покутських – м. Коломиї (1895) і м. Снятині (1901).

Жанна Зваричук стверджує, що співацькі товариства “Боян” були першими хоровими колективами, де музичне виконавство набирало більше професійних, а не аматорських форм. Вони були також осередками національного відродження, пропагували рідну народну пісню, пробуджували до творчості галицьких композиторів, популяризували їх твори¹. На думку М. Черепанина, завдяки мережі діяльності цього товариства найкращі твори національної пісенності, скарби української музики стали доступними найширшому середовищу громадськості краю. Спів “Боянів” спричинив появу нових українських талантів. Під опікою цих товариств закладалися основи для плекання української інструментальної музики².

Мета статті – висвітлити діяльність музично-хорового товариства “Боян” у м. Коломиї і м. Снятині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: охарактеризувати статут “Снятинського Бояна”; показати практичну роботу осередків товариства в м. Коломиї і м. Снятині; простежити репертуар концертної діяльності музичних гуртків на Покутті.

Важливим джерелом для вивчення проблеми є неопубліковані матеріали, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові. Нами опрацьовано матеріали фонду 146 “Галицьке намісництво, м. Львів”: прохання музичного товариства “Боян” в м. Снятин про його заснування, рішення з цього приводу президії Галицького намісництва в м. Львові від 11 травня 1900 р. про реєстрацію та статут товариства³.

Чимало інформації з досліджуваної проблеми почерпнули з центрального українського періодичного видання Східної Галичини – часопису “Діло” (1893–1914 рр.). Здійснюючи джерелознавчий пошук матеріалів з періодики, важко не погодитись з думкою Мирона Черепанина

про те, що газета “Діло” найповніше відтворювала панораму життя українців Галичини та за її межами, водночас була чи не єдиним джерелом систематичних відомостей про музичне життя. На думку мистецтвознавця, провінційна преса у більшості випадків передруковувала вже відому інформацію, часто змінену у вигляді коротких повідомлень чи оголошень⁴.

Зацікавлення вивченням діяльності осередків музично-хорового товариства “Боян” у кінці XIX – на початку XX ст. знаходиться у полі зору М. Черепанина⁵, Л. Ханик⁶, Ж. Зваричук⁷, М. Іздепської-Новицької⁸, Т. Голдак⁹, І. Полякової¹⁰ та інших дослідників, проте особібно не зверталася увага на працю “Коломийського Бояна” і “Снятинського Бояна” у зазначений період.

Ідея створення музично-хорового товариства в м. Коломії була висловлена одним з професорів місцевої української гімназії (ім’я його нам невідоме. – А. К.) восени 1893 р. “Коломийський Боян” мав діяти на базі оновленого аматорсько-драматичного товариства, який мав ставити не тільки театральні вистави, але й музичні концерти¹¹.

Проте “Коломийський Боян” почав функціонувати лише через два роки. Днем офіційного заснування вважається 13 грудня 1895 р. Газета “Діло” з цього приводу писала: “Радо вітаємо се нове руске товариство, в надії, що оно рідною піснею може згромадити розбиту на атоми руску інтелігенцію, затерти всякі личні справи та пробудити сплячих і неохочих до спільного діла”¹². Серед фундаторів товариства були П. Ільницький (голова осередку), А. Недільська, о. К. Кульчицький, Т. Заячківський, Савчинська, о. Т. Курп’як, Пельвецький, Р. Левицький, О. Кисілевська. До першого складу “Коломийського Бояна” вписалося 50 членів¹³. 6 травня 1900 р. обрано новий керівний склад товариства¹⁴: о. З. Кирилович (голова), о. М. Гриньовський (заступник голови), Л. Дольницький (касир), о. Т. Курп’як (диригент), Ю. Вовчуківна (диригентка), Я. Витошинський (секретар), С. Кульчицька (заступник виділового)¹⁵. Наступного року 4 травня на загальних зборах “Коломийського Бояна” вибрано оновлений головний осередок товариства. Його очолив катехит о. М. Гриньовський, заступником голови став проф. Л. Дольницький, касиром – М. Біликова, секретарем – С. Михайлюк. Диригентами залишалися о. Т. Курп’як і Ю. Вовчуківна, а заступницею виділу – С. Кульчицька¹⁶. Члени музично-хорового товариства о. Теодозій Курп’як і Степан Михайлюк взяли участь у з’їзді осередків товариства “Боян”, який відбувся в м. Львові 29 червня 1901 р. з нагоди 10-річчя заснування першої музичної організації – “Львівського Бояна”. Прийнято рішення заснувати координаційний центр музично-хорового товариства Східної Галичини – “Союз Боянів”¹⁷.

На загальних зборах “Коломийського Бояна” 23 травня 1903 р. обрано новий керівний склад: М. Рибчак (голова), О. Печерський (заступник голови), Л. Дольницький (диригент), С. Кульчицька (диригентка), І. Михалевський (секретар), З. Винницький (касир), О. Глушкевичівна (заступник виділового). Почесним членом товариства іменовано “довголітнього і невтомимого диригента “Бояна” о. Т. Курп’яка, який змушений був переїхати з м. Коломії до м. Товсте”¹⁸.

Зауважимо, що о. Теодозій Курп’як працював з колективом більше десяти років. У споминах за 1907 р. професор М. Рибчак писав: “Гарний розвій та широку діяльність завдячує товариство головному своєму диригенту о. Теодозію Курп’якові, що від оснування аж до цього року трудився невпевно окола добра та розвитку товариства”¹⁹.

Колектив, починаючи з 1896 р., брав участь у музично-театралізованих дійствах, влаштованих в м. Коломії, м. Печеніжині та м. Городенці²⁰. “Побіч цього уряджує прогульки, аматорські представлення, Маланчин вечір, а в кожному святі чи то народнім, чи то місцевім бере живу участь”²¹. За його прикладом, почали утворюватися хори по містечках і селах Коломийського повіту: міщанський – в м. Печеніжині та селянські – в с. Балинцях під проводом учителя музики В. Барнича, с. Ковалівці – під керівництвом Ю. Чукура. Організовано хори в с. Турці – 1890 р., с. Нижньому Березові – 1907 р., с. Воскресінцях – 1912 р., с. Стопчатові, с. Мишині, с. Космачі²².

“Коломийський Боян” залучався до проведення шевченківських свят. Зокрема, керівництво коломийського комітету русько-народних товариств висловило подяку музично-хоровому осередку за організацію 30 квітня 1896 р. концерту з нагоди 35-ї річниці смерті Т. Шевченка, де було зібрано 40 зр. на підтримку української шкільної молоді м. Коломії²³.

Перший самостійний концерт “Коломийського Бояна” з нагоди вшанування пам’яті Кобзаря відбувся 10 березня 1897 р. і, на думку музичних критиків, виявився вдалим²⁴. Незважаючи на перешкоду в організації проведення музичного дійства зі сторони місцевої влади, чоловічий та жіночий хори для української гімназійної молоді виконали твори Д. Січинського, О. Нижанківського, Ф. Колесси, М. Лисенка. Високо була оцінена диригентура і вокальне соло керівника хору о. Т. Курп’яка, гра на фортепіано Б. Савчинської і М. Фаржевської²⁵.

Восьмого червня того ж року місцевий хоровий осередок влаштував вечір пам’яті Т. Шевченка за участю українських товариств м. Коломиї та драматичної артистки з м. Чернівців Філомени Лопатинської. Хори “Бояна” під керуванням Т. Курп’яка виконали “В’язанку з народних пісень” Д. Січинського, обробки народних пісень М. Лисенка, “Третю в’язанку з народних пісень” М. Кумановського, “Ой, ішли наші славні запорожці” А. Вахнянина, “Закувала та сива зозуля” П. Ніщинського. Ф. Лопатинська заспівала сопрановим соло на слова Т. Шевченка і музику М. Лисенка твори: “Коби мені мамо намисто” і “Ой місяцю”. Поезії декламували І. Біберовичева (Т. Шевченка “Причинна”) і Л. Гузар (К. Климковича “На спомин Тарасові”). Зібрані з концертної програми кошти пішли на розвиток товариства “Шкільна поміч”²⁶. Подібний творчий музичний захід “Коломийський Боян” організував у травні 1899 р.²⁷. “Коломийський Боян” такого змісту музичні програми щорічно проводив наприкінці весни і влітку, а виручені кошти йшли на підтримку української учнівської молоді. Зокрема, після проведеного концерту 3 липня 1900 р. музичне товариство пожертвувало 50 корон “Шкільній допомозі”²⁸.

У програмі концерту, який відбувся в м. Коломиї 30 травня 1901 р. і був приурочений сорокаріччю смерті Т. Шевченка, чоловічим і змішаним хором “Коломийського Бояна” у супроводі оркестру виконувалися твори Й. Кишакевича “Тарасова ніч” і “Катерина” (сл. Т. Шевченка), Д. Січинського “В’язанка народних пісень”, О. Нижанківського “В’язанка слов’янських гімнів”. Солістка музично-хорового товариства Стефанія Чубатівна у супроводі фортепіано виконала твір М. Лисенка “Не забудь юних днів” (сл. І. Франка), а Степан Михайлюк у супроводі фортепіано і скрипки заспівав пісню О. Нижанківського “Минула літа молоді” (сл. Т. Шевченка)²⁹.

На початку кожного календарного року “Коломийський Боян” спільно з товариствами “Родина” і “Жіночий кружок” з настанням Різдва (на “Маланчин вечір” і сиропусні дні) організував імпровізовані вечори з танцями. Так, 21 лютого 1899 р. музично-хорове товариство провела вечір під час сиропусного тижня (завершення “м’ясиць”)³⁰. Подібний мистецький захід за співучастю місцевого Літературно-драматичного товариства організовано 23 січня 1900 р., на яке мала прибути молодь з м. Львова, м. Станиславова і м. Чернівців. Організаційний комітет запрошував усіх охочих взяти участь у цьому дійстві: “Отже петрушка зовсім виключена, а щоби хрону не було, просимо Вас, красавиці покутські: приїжджайте на вечерок коломийського Бояна, як ще ніколи в життю!”³¹. На вечорі була зіграна аматорська мелодрама І. Гушалевича “Підгоряни” (режисер О. Макарушка) під акомпанемент оркестру 95 піхотного полку з м. Станиславова. Високо оцінена акторська і співоча майстерність Чубатівної, О. Кисілевської, Колодницької і Кульчицької, хору “Коломийського Бояна” під керівництвом о. Т. Курп’яка³².

Схвальні відгуки мала вокальна частина вистави Літературно-драматичного товариства на “Маланчин вечір” 14 січня 1901 р.³³, де “Коломийський Боян” виконав хоровий твір Й. Кишакевича “Катерина” (сл. Т. Шевченка), а також різдвяні щедрівки. “І справді, – зазначав голова літературно-драматичного об’єднання Ю. Носальський, – се співацьке товариство, завдяки неутомимому трудови о. З. Кириловича, розвивався прехорошо і приносить честь рускій пісні і рускому імени. Слава ему!”³⁴. Зібрані кошти з імпровізованої концертної програми пішли на будівництво Руського (Українського) Народного дому в м. Коломиї³⁵.

Незабутньою була участь 23 червня 1898 р. “Коломийського Бояна” в концерті Соломії Крушельницької, яка вперше виступила на Покутті. Для “Бояна” було великою честю виступати на одній сцені з прославленою артисткою і вручати їй лавровий вінок. На традиційній вечірці, влаштованій на честь С. Крушельницької, продовжувався імпровізований концерт “Бояна” та інших колективів³⁶.

“Коломийський Боян” долучилися і до розвитку театрального життя міста. Так, 26 листопада 1901 р. його члени у залі Народного дому відіграли комедію “Один з нас ожениться мусить”³⁷.

Концертні програми “Коломийського Бояна” проходили у будинку польського товариства “Сокіл”, а з відкриттям на початку ХХ ст. Руського (Українського) Народного дому – на другому поверсі цього приміщення (тепер це будинок Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покутті імені Й. Кобринського на вул. Театральній, 25).

Після 1901 р. звістки про діяльність “Коломийського Бояна” в тогочасній українській газетній періодиці стають поодинокими. Проте можна з впевненістю сказати, що спільно з іншими культурно-просвітницькими організаціями міста (“Родина”, “Жіночий гурток”, “Шкільна поміч” та інші) музично-хорове товариство продовжувало ставити різноманітні мистецькі концерти і представлення.

Наталія Толошняк зауважує, що діяльність мистецького осередку музично-хорового товариства “Боян” у м. Коломиї була різноманітною: його члени вели інтенсивну діяльність у сфері музичної освіти, пропаганди української музики, знайомили громадськість міста зі світовими шедеврами музичного мистецтва, залучали до хорового співу широкі верстви населення, організовували хори в селах Коломийщини, проводили різноманітні благодійні заходи, влаштовували ювілейні концерти, присвячені діяльності провідних діячів українського мистецтва й літератури³⁸.

У м. Снятин частина українських співаків, які раніше були членами польського Музичного товариства і хору “Сокола”, створив свій мистецький осередок. Статут товариства був підготовлений 14 квітня 1900 р і направлений на затвердження до центрального комітету Галицького Намісництва в м. Львові. Членами-“основателями” стали Іван Гоїв, Іван Дутчак, Дмитро Ляшкевич, Тома Томчук, Володимир Новоженюк, Григорій Костинюк, Іван Проскурницький, Ілля Калитчук, Дмитро Томашук, Олекса Якимець, Пилип Захаркевич, Григорій Грибовський³⁹. Хоча в тогочасній періодиці вказувалося, що на підвалинах його створення були Ф. Огоновський (голова), І. Сімович (заступник голови), Є. Шепарович (диригент)⁴⁰.

Згідно документу, його офіційна назва – “Снятинський Боян” з місцем перебування в м. Снятині. Головні атрибути товариства – синя хоругва, на якому зображений золотий торбан (народний струнний щипковий музичний інструмент (30–40 струн), з родини лютневих, близький до теорби, від якої різниться додатковими приструнками, як на бандурі. Був поширений в Україні протягом першої половини ХVIII – початку ХХ ст.), та печатка з написом “Снятинський Боян”. Мета товариства – плекання руського (українського) національного хорового, псалмового, інструментального і церковного співу. Для її реалізації “Снятинський Боян” ставив перед собою втілення таких практичних завдань: виконувати спільні музичні вправи; ставити на сцені музичні твори; влаштовувати товариські вечорниці і прогулянки як у Снятині, так і по цілому краю; закладати й утримувати музичні бібліотеки; організовувати спільні музичні форуми⁴¹.

Товариство складалося з дійсних, “вспомогаючих” і почесних членів. Дійсними учасниками “Снятинського Бояна” могли бути всі любителі співу і музики, які беруть активну участь у виступах музично-хорового осередку краю; “вспомогаючими” є ті, котрі матеріально допомагають товариству; почесними членами стають за значні заслуги в розвитку української народної музики. Матеріальні статки товариства наповнялися з членських внесків. Дійсні члени сплачували щомісячно 5 корон, а “вспомогаючі” – щонайменше 2 корони⁴².

Дійсні члени мали право: голосувати на всіх загальних зборах; вибирати керівний осередок товариства; ставити запити; користуватися музичною бібліотекою, “випозичати” книги додому за відповідну оплату; мати один безкоштовний квиток, де виступав “Снятинський Боян”; використовувати на всіх публічних виступах товариства відзнаки – синьо-жовті стяжки з написом “Снятинський Боян”. У свою чергу, “вспомогаючі” теж могли голосувати на всіх загальних зборах і вибирати керівний осередок, ставити запити, користуватися музичною продукцією, отримати за половину ціни квиток на концертах, де виступав мистецький осередок. Дійсного члена можна була виключити, якщо він занедбав музичні вправи, не брав участі у загальних засіданнях та шкодив розвитку товариства⁴³.

Керівними інституціями “Снятинського Бояни” були Виділ (головний осередок) і Загальні Збори. Головний осередок товариства складався з семи чоловік: голова, заступник голови, диригент, заступник диригента, секретарка, касир, бібліотекар, а також два заступники. Виділ збирався по мірі потреби, вирішував питання у присутності щонайменше п’яти членів та голосував абсолютною більшістю. У його обов’язки входили: приймати до складу нових членів; наповнювати матеріальний фонд; організовувати імпровізовані вечори і “прогульки”; затверджувати пропонувані через диригента музичні програми; утримувати музичну бібліотеку; укладати річні звіти; формувати порядок денний загальних зборів, ставити запити, давати відпустки, звільняти (або знижувати) від грошових внесків та виключати членів; виконувати рішення Загальних Зборів; регулювати функції членів товариства⁴⁴.

Звичайні Загальні Збори відбувалися раз у рік у січні. Їх скликавав Виділ товариства. Надзвичайні Загальні Збори збиралися на випадок потреби або через письмове звернення щонайменше 12 його дійсних членів. Оголошення про Загальні Збори розповсюджувалося серед громади міста та його околиць за вісім днів до початку. Їх легітимність окреслювалася присутністю не менше 2/3 усіх членів. Постанови приймалися абсолютною більшістю голосів. До компетенції Загальних Зборів належали: вибір голови товариства і його заступника, диригента і його заступника, трьох членів головного осередку, двох заступників Виділу; іменування почесних членів; затвердження виключення членів товариства; формування люстраційної комісії у складі трьох чоловік; прийняття до відома (або відкинення) звіту Виділу “Снятинського Бояна”⁴⁵.

Цікавими виявилися функції представників головного осередку “Снятинського Бояна”. Голова товариства організував збори, при рівності голосів брав відповідальність на себе у реалізації рішення, контролював виконання постанов. Заступник голови переймав обов’язки керівника на випадок його відсутності. Диригент хору (і його заступник) керував музичним хором, старався над збільшенням духового оркестру та відповідних музичних інструментів, укладав репертуар, дбав “взагалі про все, що артистична часть вимагає”. Секретар вів звіти товариства, коригував списки членів, приймав і відправляв кореспонденцію (листування), підписував з головою документи. Касир приймав сплачені внески, вів щоденний звіт прибутків і видатків мистецького закладу, готував відрядження. Бібліотекар завідував бібліотекою товариства, проводив інвентаризацію літератури, за погодженням диригента замовляв “для науки ноти”, вписував, коли і які твори відспівано⁴⁶.

Офіційні листи від імені товариства підписував голова або його заступник спільно з секретарем. Легітимаційні картки прийняття дійсних членів підписував голова і диригент. Будь-які суперечки в товаристві розглядав мировий суд у складі трьох осіб. Рішення щодо розпуску керівного складу “Снятинського Бояна” приймалися 2/3 членів Загальних Зборів. Вирішувалося також питання розподілу маєтку товариства. У випадку, якщо Загальні Збори не зможуть визначити розподіл статків товариства, то все його майно передавалося у фонд товариства “Руська міщанська читальня в Снятині”⁴⁷.

Перші Загальні Збори “Снятинського Бояна” відбулися тільки 1 листопада 1901 р. в приміщенні магістрату м. Снятина. Члени мистецького гуртка задекларували мету діяльності товариства – “милозвучною руською (українською. – А. К.) піснею розбудити дрімучу Снятинщину”. Керівний осередок надіявся, що вся місцева інтелігенція, вписуючись до складу “Снятинського Бояна”, допоможе йому виконати поставлені завдання⁴⁸. З першого ж року існування він зайнявся організацією концертної діяльності, музично-драматичних вечорів: “прибули нові і визначні сили і відразу станув величавий хор, що не повстидав би ся і великого міста (до 80 членів)”⁴⁹.

У суботу 8 лютого 1902 р. “Снятинський Боян” влаштував “вечерок з танцями”, вхід коштував дві корони, а з родини у складі чотирьох осіб – шість корон. На імпровізованому вечорі був визначений одяг гостей: “Стрій для панн народний або вечерковий, для панів балевий”⁵⁰. Ймовірно, члени товариства були учасниками вокально-музичного концерту, організованого Руською міщанською читальнею 23 лютого 1902 р. в м. Снятині і приуроченого 41-м роковинам смерті Т. Шевченка⁵¹.

Дев'ятого березня 1902 р. "Снятинський Боян" у залі польського товариства "Сокіл" дав свій перший концерт за співучастю відомих тогочасних митців краю О. Кириловича, М. Лукасевича і М. Харжевського. Ціни на мистецьке дійство коливалися від двох корон (місце "крісла перворядного") до однієї корони (партер) і сорока сотиків ("галерія"). Квитки можна було придбати в будинку "Народної торгівлі", а в день концерту біля каси "Сокола". Репертуар музичного заходу складався з такої програми: чоловічий хор заспівав твори українських композиторів В. Мацюка ("До руської пісні") і Ф. Колесси ("Гей там на горі"); соло скрипкове (М. Харжевський) у супроводі фортепіано (М. Лукасевич) відіграли твори європейських композиторів "Resignation" Ч. Данка і "Raps die hongroise" М. Хаузера; соло баритонове (Ю. Брик) виконав "Котишся котиш" українського композитора М. Вербицького; О. Кирилович на цитрі (струнний щипковий інструмент у формі пласкої, спереду трохи зігнутої скриньки з круглим вирізом посередині) відіграв фрагмент опери "Ернані" італійського композитора і диригента Д. Верді; змішаний хор у супроводі фортепіано заспівав "Псалом № XXXIII" українського композитора Д. Бортнянського; прозвучали фрагменти з опери "Запорожець за Дунаєм" С. Гулака-Артемовського (інтродукція і хор селян; соло сопранове з хором заспівали романс "Місяцю ясний"; соло басове з хором виконали "Каватину"; соло сопранове заспівала "Ангел ночі"; дует сопрано і тенора виконали "Чорною хмарою"; соло тенорове з хором озвучили "Молитву"; оркестр відіграв "Запорізький козак", "Козачок", "Марш"; фінальну сцену соло сопранове з хором заспівали "Там за тихим Дунаєм")⁵².

Концерт отримав схвальні відгуки в тогочасній українській пресі. Невідомий дописувач газети "Діло" зауважив, що члени "Снятинського Бояна", на яких припала лєвова частина виконання номерів, в переважній більшості місцеві жителі. Мистецький захід відвідало багато гостей, серед яких вісім священиків зі своїми родинами, багато вчителів і вчительок. Автор резюмував: "отже на околицю нема що нарікати"⁵³.

Вокально-драматичний вечір місцевий хоровий осередок влаштував 3 липня 1902 р. за участю відомої співачки-аматорки О. Проскурницької і піаніста М. Лукасевича. О. Проскурницька відспівала два музичні твори: драматичну пісню "Божевільна" італійського композитора Г. Доніцетті та "Сироту" коломийського пісняря о. З. Кириловича. Музичний критик, невідомий дописувач часопису "Діло", прізвище якого ховається під псевдонімом "Гість", висловив жаль, "що п. Проскурницька свій безперечно великий талант музичний і свій прекрасний голос не образує в консерваторії". Автор статті високо оцінив працю "знаменитого акомпаніатора" М. Лукасевича, який будучи не-українцем, завжди радо долучається до організації "Снятинським Бояном" музично-театральних дійств. Молодий баритон Ю. Брик на цьому вечорі проспівав твори М. Лисенка "Ой Дніпре" і А. Вахнянина "Помарніла наша доля". Вечір завершували дві одноактові комедії "Він не заздрісний" і "З любові", підготовлені місцевими акторами-аматорами. Дописувач статті резюмував, що численна зібрана аудиторія, виключно українська, прибула з околиць Снятина і сусідньої Буковини, а "Снятинський Боян" завдяки місцевій інтелігенції "своєю совісною працею заслуговує вповні на сю симпатію"⁵⁴.

У неділю 16 листопада 1902 р. "Снятинський Боян" у будинку польського товариства "Сокіл" за співучасті гостей-музикантів О. Проскурницької, М. Лукасевича, С. Михайлюка, о. З. Кириловича та Н. Гронського організував урочистий вечір з нагоди 25-ї річниці понтифікату папи Лева XIII⁵⁵.

Хор "Бояна" виступав як в м. Снятині, так і по цілому Покуттю; відвідав також Буковину, де 22 березня 1902 р. у м. Вашківцях взяв участь у святкуванні на честь українського письменника Ю. Федьковича. Художній репертуар товариства на концерті в буковинському містечку складався з таких номерів: чоловічий хор заспівав пісні "Чом красна Буковина" С. Воробкевича, "Поклін козака" М. Вербицького і "З округин" О. Нижанківського; мішаний хор виконав "в'язанку народних пісень" Ф. Колесси, "Дніпро реве" Д. Січинського і "Хор циганів" німецького композитора Р. Шумана; соло сопранове заспівала "Замовкли торбани" Кікена, соло басове – "Подорожній" Р. Шумана; декламовано поезії "Празник у Такові" та "Довбуш" Ю. Федьковича. Кошти з концерту пішли на розвиток філії товариства "Руська школа" м. Вижниці⁵⁶.

Один з учасників мистецького торжества залишив такий запис: “Справдішний пир справив для нашого уха “Снятинський Боян”, бо як уклад так виконане програми були гарні і як на провінціальне містечко незвичайні”. Музичний критик високо оцінив працю керівника снятинського хору Р. Шепаровича, вказуючи, що він розпоряджається гарними, здоровими і сильними голосами, передусім, у сольних партіях. Однак мішаний хор вигідно вирізняється з-поміж чоловічого. Найкраще і найточніше було відтворено: “Хор циганів” Р. Шумана; декламаторський виступ “Празник у Такові” Ю. Федьковича, яку виконала п. Г. (“з умілистю і з потребою для своєї поеми вервою”). Місцевий лікар Петровський від імені всієї місцевої буковинської громади подякував за приїзд галицьких митців і висловив надію про посилення культурної співпраці між двома регіонами⁵⁷.

Загальновідомим є факт перебування найвідомішого українського композитора Миколи Лисенка у Галичині 1903 р. Він прибув на ювілейні урочистості з нагоди 35-ліття творчої діяльності, був вражений ентузіазмом та шанобою, з якими його скрізь зустрічали. “Коломийський Боян” і “Снятинський Боян” привітали корифея української класичної музики урочистим вінком та привітальними адресами під час ювілейних торжеств у Львові 7–8 грудня 1903 р.⁵⁸

Знаковою подією для всього Покуття став приїзд Миколи Лисенка у середині грудні 1903 р. до м. Коломиї у рамках тріумфального турне по Галичині й Буковині⁵⁹. Активну участь в організації урочистого дійства здійснили члени “Коломийського Бояна” і “Снятинського Бояна”. Очевидець подій згадував: “Коломийяни вітали його велично. 16 грудня 1903 р. увечері став рух на пероні станції. Святково прибрана громада містян з великим хвилюванням очікувала дорогого гостя. На пероні був виставлений довжезний шпалер із січовиків та гімназистів. З приїздом потягу члени комітету вивели з вагону достойного гостя... Під команду кошового печеніжинської Січі В. Мацька всі Січі віддають українському музичному кобзареві перший поклін, стоголосе “Слава!”, а хористи “Коломийського Бояна” та гімназисти відспівали “Многая літа””⁶⁰.

Наступною зупинкою вшанування музичної творчості композитора стало м. Чернівці (якщо вірити міркуванням краєзнавців М. Гринчишина і М. Бажанського, на концерті у буковинському місті виступив хор “Снятинського Бояна”⁶¹, хоча в тогочасній українській пресі про цей факт не вказувалося). Проте у дорозі залізничним потягом до буковинського міста корифея української класичної музики тричі зупиняли громади покутських містечок і довколишніх сіл Матіївців, Заболотова і Снятина⁶². Припускаємо, що серед тих, хто зустрічав М. Лисенка на Снятинщині, були й члени “Снятинського Бояна”.

Після 1903 р. звістки про діяльність музично-хорового товариства “Боян” у м. Снятині у тогочасній українській газетній періодиці стають поодинокими. Зокрема, за 1904 р. у часописі “Діло” зустрічаємо тільки один раз інформацію про організовані “Снятинським Бояном” 1 лютого у “касиновім приміщенню” вечорниці з танцями. Вхід коштував дві корони. На імпровізованому вечорі гості могли мати “стрій візитовий або народний”⁶³. Подібний захід у тому ж приміщенні проведений членами товариства за сприяння місцевих музик 12 лютого 1905 р. Квиток від однієї особи становив дві корони, а для родини до трьох осіб п’ять корон, стрій пропонувався “народний або вечерковий”⁶⁴.

Ймовірно, окремі члени “Снятинського Бояна” причетні до організації концерту приуроченого вшануванню 44 роковин смерті Т. Шевченка, який відбувся 26 лютого 1905 р. у залі польського товариства “Сокіл”. У програмі заходу значилися такі пункти: вступне слово; чоловічий хор заспівав композиції “Думи мої”, “Золоті зорі”, “Де срібнолентий Сян”; змішаний хор виконав твори “Звела мене”, “Ой на горі”, “Заповіт”; продекламована поезія Кобзаря “Чигирин”. Квитки різнилися у ціні: для інтелігенції – дві корони, для селян і міщан – 50 сотиків⁶⁵.

“Снятинський Боян” під орудою диригента змішаного хору Івана Палійчука, уродженця с. Драгасимів Снятинського повіту, був співорганізатором вшанування пам’яті 50-х роковин смерті Тараса Шевченка (1911 р.)⁶⁶.

У 1914 р. до столітніх роковин народження Т. Шевченка “Снятинський Боян” спільно з іншими українськими інституціями міста влаштували святковий концерт⁶⁷. Музичне товариство до 1914 р. містилося в одній з кімнат будинку “Народної Торгівлі”, який під час Першої світової війни згорів. Тому “Боян” пізніше винаймав приміщення у “Просвіти”⁶⁸.

Отже, “Коломийський Боян” і “Снятинський Боян” є першими українськими професійними музично-хоровими організаціями на території Покуття. Його члени вели інтенсивну діяльність у сфері музичної освіти, пропаганди української музики, знайомили громадськість міста зі світовими шедеврами музичного мистецтва, залучали до хорового співу широкі верстви населення, проводили різноманітні благодійні заходи, влаштовували ювілейні концерти, присвячені діяльності провідних діячів українського мистецтва й літератури. Завдяки діяльності товариства “Боян” на території краю найкращі твори національної пісенності, скарби української музики стали доступними найширшому середовищу громадськості краю. Спів “Боянів” та інших музичних товариств спричинив появу нових українських талантів: хореографів, композиторів, музичних критиків.

1. Зваричук Ж. Музично-хорові товариства “Боян” та їх вплив на громадсько-просвітницьке життя Прикарпаття кінця XIX – початку XX ст. / Жанна Зваричук // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2000. – Вип. II. – С. 56.
2. Черепанин М. В. Музична культура Галичини (друга половина XIX – перша половина XX ст.) : монографія / Мирон Черепанин. – К. : Вежа, 1997. – С. 184.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф. 146 Галицьке намісництво, м. Львів, оп. 58, спр. 1233 Прохання засновників музичного товариства “Боян” в м. Снятин, Збараж, Стрий та ін. про затвердження доданих уставів і рішення по цьому питанню. 1900–1906 рр., 55 арк., арк. 1–7.
4. Черепанин М. Музична культура Галичини другої половини XIX – першої половини XX ст. як предмет наукового вивчення / Мирон Черепанин // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 18.
5. Черепанин М. В. Музична культура Галичини (друга половина XIX – перша половина XX ст.) : монографія / Мирон Черепанин. – К. : Вежа, 1997. – 328 с.
6. Ханік Л. Р. Історія хорового товариства “Бян” / Л. Р. Ханік. – Львів, 1999. – 122 с.
7. Зваричук Ж. Музично-хорові товариства “Бооян” ... – С. 54–62.
8. Издепська-Новицька М. І. Просвітницька діяльність хорового товариства “Тернопільський Боян” з 1901 по 1914 роки / М. Издепська-Новицька // Наукові записки. Серія : Мистецтвознавство / ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2010. – Вип. 1. – С. 48–54; її ж: Мистецькі здобутки хорового товариства “Бережанський Боян” (90-ті рр. XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) / М. Издепська-Новицька // Тернопіль. – 2009. – № 1. – С. 125–130.
9. Голдак Т. Заснування і діяльність товариства “Перемиський Боян” на зламі XIX – XX ст. / Т. Голдак // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – 2014. – Вип. 15. – С. 197–204.
10. Полякова І. Особливості музично-театрального руху в Галичині періоду кінця XIX – 30-х років XX ст. / Ірина Полякова // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – Вип. III. – С. 122–132.
11. Дописи “Дѣла”. Мелхиседекъ О. Зъ Коломыѣ. (Ще про концертъ въ честь М. Шашкевича. – Ювілей о. Іос. Кобринського зъ Мышина. – Завязанье русского товариства жѣночного въ Коломыи и вѣдновленье товариства аматорско-драматичного. – “Бібліотека для молодежи” проф. Насальского) / О. Мелхиседекъ // Дѣло. – 1893. – 3 (15) падолиста. – Ч. 247. – С. 2.
12. Новинки. Зъ Коломыѣ пишуть намъ: Дня 13 н. ст. грудня вѣдбули ся перші загальні зборы спѣвацкого товариства “Коломыйскій Боянь” ... // Дѣло. – 1895. – 16 (28) грудня. – Ч. 280. – С. 3.
13. Там само.
14. Новинки. Зъ Коломыѣ. Загальні зборы “Коломыйского Бояна” вѣдбудуть ся въ недѣлю 6-ого мая с. р. въ комнатахъ “Родины” // Дѣло. – 1900. – 18 цвѣтня (1 мая). – Ч. 86. – С. 3.
15. Новинки. Зъ Коломыѣ: На загальныхъ зборахъ товариства “Коломыйскій Боянь” ... выбрано новый выдѣль, в склад котрого увѣйшли ... // Дѣло. – 1900. – 28 цвѣтня (11 мая). – Ч. 95. – С. 3.
16. Новинки. Зъ Коломыѣ: Загальні зборы “Коломыйского Бояна” вѣдбудуть ся въ субботу ... // Дѣло. – 1901. – 19 цвѣтня (2 мая). – Ч. 86. – С. 3; Новинки. Зъ Коломыѣ. На загальныхъ зборахъ товариства “Коломыйскій Боянь” ... // Дѣло. – 1901. – 23 цвѣтня (6 мая). – Ч. 88 и 89. – С. 4.
17. Рухъ въ рускихъ товариствахъ. Зѣѣздъ “Бояновъ” // Дѣло. – 1901. – 2 (15) липня. – Ч. 146. – С. 2.
18. Новинки. З Коломыѣ. Дня 23 с. м. вѣдбулись загальні збори “Коломыйского Бояна” ... // Дѣло. – 1903. – 17 (30) мая. – Ч. 109. – С. 2.
19. Толошняк Н. Роман Ставничий – провідний диригент музично-хорового товариства “Коломийський Боян” / Наталія Толошняк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – Вип. III. – С. 181.

20. Новинки. Руске товариство жѣноче въ Городенцѣ устроює въ память Тараса Шевченка при ласкавоѣ спѣвѣучасти коломыйского “Бояна” и хору селяньского зѣ Балинець ... // Дѣло. – 1896. – 7 (19) мая. – Ч. 101. – С. 2.
21. Ілюстрований музичний календар. – 1905. – С. 108.
22. Зваричук Ж. Музично-хорові товариства “Боян” ... – С. 58.
23. Новинки. Комітетъ руско-народныхъ товариствъ коломыйскихъ устроиъ дня 30 цвѣтна вечерокъ въ памяти XXXV роковинъ смерти незабутного Кобзаря Шевченка ... // Дѣло. – 1896. – 10 (22) червня. – Ч. 129. – С. 3.
24. Новинки. Концертъ “Коломыйского Бояна” ... // Дѣло. – 1897. – 17 лютого (1 марта). – Ч. 38. – С. 3.
25. Новинки. Р. Зѣ Коломыѣ пишуть намъ. Дня 10. марта вѣдбувъ ся въ Коломыи концертъ “Коломыйского Бояна” ... / Р. // Дѣло. – 1897. – 10 (22) марта. – Ч. 56. – С. 3.
26. Новинки. Коломыйскій Боянь при спѣвѣучасти коломыйскихъ руско-народныхъ товариствъ ... // Дѣло. – 1897. – 23 мая (4 червня). – Ч. 115. – С. 3; Новинки. Гѣсть. Зѣ Коломыѣ пишуть намъ: Въ честь памяти Тараса Шевченка устроиъ “Коломыйскій Боянь” дня 8 червня с. р. въ сали польского “Сокола” концертъ ... // Дѣло. – 1897. – 6 (18) червня. – Ч. 126. – С. 3–4.
27. Новинки. “Коломыйскій Боянь” приготоляє ся до великого концерту въ память Шевченка ... // Дѣло. – 1899. – 3 (15) мая. – Ч. 97. – С. 3.
28. Новинки. Подяка. Товариство “Коломыйскій Боянь” жертвовало 50 коронъ 8 сот. “Шкѣльнѣй Помочи въ Коломыи” яко часть доходу зѣ концерту ... // Дѣло. – 1900. – 27 червня (10 липня). – Ч. 143. – С. 3.
29. Новинки. Зѣ Коломыѣ. Програма концерту Шевченка ... // Дѣло. – 1901. – 15 (28) мая. – Ч. 107. – С. 3.
30. Новинки. Заходомъ “коломыйского Бояна” вѣдбудуть ся въ Коломыи вѣ второкъ 21-ого с. м. въ сали магистратскѣй вечерницѣ зѣ танцами ... // Дѣло. – 1899. – 29 сѣчня (10 лютого). – Ч. 23. – С. 2; Новинки. Вечерницѣ зѣ танцами и хорами Коломыйского Бояна на закончене сегорѣчныхъ мясницъ вѣдбудуть ся вѣ второкъ 21-ого с. м. // Дѣло. – 1899. – 5 (17) лютого. – Ч. 27. – С. 4.
31. Новинки. Зѣ Коломыѣ пишуть намъ: Товариство “Коломыйскій Боянь” устроює вѣ второкъ ... // Дѣло. – 1899. – 22 грудня (3 сѣчня 1900). – Ч. 286. – С. 3; Новинки. Зѣ Коломыѣ. Вечеръ зѣ танцями, якій устроює Коломыйскій Боян ... // Дѣло. – 1900. – 5 (17) сѣчня. – Ч. 3. – С. 3.
32. Новинки. Зѣ Коломыѣ пишуть нам: Зѣ нагоды Нового Року 1900 дало Літературно-драматичне общество при участі Коломыйского Бояна аматорске представлене ... // Дѣло. – 1900. – 11 (23) сѣчня. – Ч. 7. – С. 2.
33. Новинки. Зѣ Коломыѣ. Товариство “Коломыйскій Боянь” устроює вѣ второкъ 22-ого н. ст. сѣчня 1901 у великѣй сали Касы ощадности вечеръ зѣ танцами // Дѣло. – 1900. – 19 грудня (1 сѣчня 1901). – Ч. 284. – С. 3.
34. Новинки. Зѣ Коломыѣ. Заповѣдженый на 12. н. ст. лютого с. р. вечерокъ зѣ танцами ... // Дѣло. – 1901. – 15 (28) сѣчня. – Ч. 11. – С. 3.
35. ¹ Новинки. Зѣ Коломыѣ. Літературно-драматичне общество въ Коломыи устроює при участі “Коломыйского Бояна” въ користь будовы “Народного Дома” въ Коломыи ... // Дѣло. – 1900. – 21 грудня (3 сѣчня 1901). – Ч. 286. – С. 3; Новинки. Л. М. Зѣ Коломыѣ. “Руске літературно-драматичне общество въ Коломыи” устроило д. 14 н. ст. сѣчня на користь коломыйского “Народного Дому” въ сали “Сокола” ... / Л. М. // Дѣло. – 1901. – 4 (17) сѣчня. – Ч. 3. – С. 3.
36. Наука, штука и література. Гѣсть. Про концертъ панни С. Крушельницкой въ Коломыѣ пишуть намъ ... / Гѣсть // Дѣло. – 1898. – 17 (29) червня. – Ч. 133. – С. 3; Черепанин М. В. Музична культура Галичини ... – С. 195.
37. Рухъ въ рускихъ товариствахъ. Л. П. З Коломиї: Заходом товариства “Коломыйскій Боян” вѣдбуде ся вѣ второкъ 26-ого с. м. в сали Народного Дому (II поверх) вокально драматичний вечер з танцями ... / Л. П. // Дѣло. – 1901. – 9 (22) падолиста. – Ч. 252. – С. 2–3.
38. Толошняк Н. Роман Ставничий – провідний диригент ... – С. 180.
39. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 58, спр. 1233, арк. 7, 7 зв.
40. Ілюстрований музичний календар. – 1905. – С. 118–121.
41. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 58, спр. 1233, арк. 3, 3 зв.
42. Там само. – Арк. 3 зв., 4.
43. Там само. – Арк. 4, 4 зв.
44. Там само. – Арк. 4 зв., 5.
45. Там само. – Арк. 5, 5 зв.
46. Там само. – Арк. 5 зв., 6, 6 зв.
47. Там само. – Арк. 6, 7.
48. Новинки. С. Вѣ Снятинѣ завязує ся нове товариство “Снятинскій Боянь” / С. // Дѣло. – 1901. – 12 (25) жовтня. – Ч. 230. – С. 3.

49. Ілюстрований музичний календар. – 1905. – С. 118–121.
50. Рухъ въ рускихъ товариствахъ. “Снятинський Боянь” устроює въ субботу 8-ого н. ст. лютого въ сали магістрату въ Снятинѣ вечерокъ зъ танцами // Дѣло. – 1902. – 19 сѣчня (1 лютого). – Ч. 16. – С. 3.
51. Рухъ въ рускихъ товариствахъ. Руска Мѣщанська Читальня въ Снятинѣ устроює въ недѣлю 23-ого лютого въ 41-шій роковини смерти Т. Шевченка вокально-музичний вечерок ... // Дѣло. – 1902. – 7 (20) лютого. – Ч. 30. – С. 3.
52. Рухъ въ рускихъ товариствахъ. Товариство “Снятинський Боянь” устроює въ недѣлю дня 9. марта 1902 въ сали “Сокола” ... концертъ ... // Дѣло. – 1902. – 21 лютого (6 марта). – Ч. 42. – С. 3.
53. Рухъ въ рускихъ товариствахъ. В справі концерту “Снятинського Бояня”, з котрого подали ми в 49 ч. справозданє нашого дописувателя, дістали ми ще три письма ... // Дѣло. – 1902. – 9 (22) марта. – Ч. 56. – С. 2.
54. Новинки. З краю. Гість. З Снятина пишуть нам: Дня 3-о липня с. р. відбув ся в Снятині вокально-драматичний вечерок, котрий устроїв “Снятинський Боян” ... / Гість // Діло. – 1902. – 10(23) липня. – Ч. 152. – С. 3.
55. Новинки. Оповідення. Товариство “Снятинський Боян” устроює в неділю дня 16 падолиста 1902 р. в сали “Сокола” в Снятині в честь 25 літньої річниці понтифікату Папи Льва XIII ... // Діло. – 1902. – 1 (14) падолиста. – Ч. 246. – С. 3; Новинки. Виділ товариства “Снятинський Боян” має честь зложити сердечну подяку ... // Діло. – 1902. – 13 (26) падолиста. – Ч. 255. – С. 3.
56. Новинки. Товариство “Снятинський Боян” устроює в неділю дня 22. н. ст. марта 1903 в сали касиновій в Вашківцях над Черемошем в пам’ять буковинсько-русского поета Осипа Юрія Гордицького Федьковича ... // Діло. – 1903. – 3 (16) марта. – Ч. 50 і 51. – С. 3.
57. Новинки. О. П-ко. Вечерниці в честь Федьковича устроєно дня 22 с. м. у Вашківцях на Буковині, головно заходом “Снятинського Бояня” ... / О. П-ко // Діло. – 1903. – 17 (30) марта. – Ч. 62. – С. 2–3.
58. Лисенкове торжество у Львові // Діло. – 1903. – 26 падолиста (9 грудня). – Ч. 267. – С. 1–2. – С. 2;
59. Новинки. Лисенкове торжество у Львові // Діло. – 1903. – 27 падолиста (10 грудня). – Ч. 268. – С. 2.
59. Олег Сатир. Гостина М. Лисенка в столиці Покутя / Олег Сатир // Поступ. – 1903. – 5 (18) грудня. – Ч. 49. – С. 1–3.
60. Кречковський Л. Велично зустрічали в Коломиї / Л. Кречковський // Коломийський вісник. – 1992. – 22 березня. – С. 3; Лопатинський Л. Ювілейне съвято в честь Миколи Лисенка / Лев Лопатинський // Товариш. Ілюстрований календар товариства “Просвіта” на рік звичайний 1903. – Річник II. – Львів : 3 друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1903. – С. 47–50.
61. Бажанський М. Творчий динамізм патріотизму моїх земляків. Від перших проявів організованих суспільних гуртків, церковних братств, ремісничих цехів – аж до “Січей”, “Соколів”, “Просвіт”, “Рідних шкіл” та бойових формацій і політичних партій: Гаслова енциклопедія / М. Бажанський. – Дітройт, 1983. – С. 26.
62. Королько А. Корифей української класичної музики Микола Лисенко перебував у Заболотіві / А. Королько // Голос Покуття. – 2013. – 12 липня. – № 26. – С. 9.
63. Новинки. Заходом Товариства “Снятинський Боян” відбудуть ся дня 1 н. ст. лютого 1904 р. в поміщено касиновім в Снятині Вечерниці з танцями ... // Діло. – 1904. – 15 (28) сїчня. – Ч. 11. – С. 3.
64. Новинки. Із Снятина. Товариство “Руский Боян” в Снятині устроює в неділю дня 12 с. м. в сали урядничого касина вечерниці з танцями ... // Додаток до чч. 18 і 19 “Діла”. – 1905. – 25 сїчня (7 лютого). – Ч. 18 і 19. – С. 3.
65. Новинки. Заходом і силами сьнятинських міщан відбудесь дня 26 лютого 1905 в сали польск. “Сокола” концерт в 44 роковини смерти Тараса Шевченка ... // Діло. – 1905. – 10 (23) лютого. – Ч. 32. – С. 3.
66. Фодчук С. Учителі Снятинщини – Шевченкові / С. Фодчук // Снятин. Зв’язковий земляків міста Снятина і околиць. – Дітройт, 1976. – Ч. 13. – С. 1–3. – С. 1.
67. Королько А. Вшанування сторіччя від дня народження Тараса Шевченка на Снятинщині / А. Королько // Снятин. Краєзнавчий і літературно-мистецький журнал. – 2014. – Ч. 8 (22). – С. 18–24.
68. Харитон В. Снятин над Прутом. Частина перша. Нариси історії міста та околиць від найдавніших часів до початку ХХ століття / В. Харитон, М. Тимофійчук. – Снятин : Прут Принт, 2003. – С. 122; Бажанський М. Творчий динамізм патріотизму моїх земляків. Від перших проявів організованих суспільних гуртків, церковних братств, ремісничих цехів – аж до “Січей”, “Соколів”, “Просвіт”, “Рідних шкіл” та бойових формацій і політичних партій: Гаслова енциклопедія / М. Бажанський. – Дітройт, 1983. – С. 26.

В статтє освещено деятельность музыкально-хорового общества “Боян” в г. Коломыи и г. Снятине в конце XIX – начале XX века. Проанализировано статут “Снятинского Бояня”, показано практическую работу очагов общества в г. Коломыи и г. Снятине, прослежено репертуар концертной

деятельности музыкальных кружков на Покутье. Автор утверждает, что “Коломыйский Боян” и “Снятинский Боян” есть первыми украинскими профессиональными музыкально-хоровыми организациями на территории Покутья.

Ключевые слова: Покутье, музыкально-хоровое искусство, статут, “Коломыйский Боян”, “Снятинский Боян”, концерт.

The article highlights the activities of music and choral society “Boyan” in towns Kolomyia and Sniatyn in the late XIX – early XX centuries. The statute of “Snyatyn Boyan” is characterized, practical work of the society branches in Kolomyia and Sniatyn is described, the concert repertoire of music circles in Pokuttia is observed. The author notes that “Kolomyia Boyan” and “Sniatyn Boyan” are the first Ukrainian professional music and choral organizations in the territory of Pokuttia.

Keywords: Pokuttia, music and choral arts, statute, “Kolomyia Boyan”, “Sniatyn Boyan”, concert.

УДК 649.1

Олег ПРОЦІВ

ОРГАНІЗАЦІЯ МИСЛИВСТВА ТА РИБАЛЬСТВА У БОГОРОДЧАНСЬКОМУ ПОВІТІ СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Розглядається діяльність організації громадських мисливських організацій у Богородчанському повіті середини ХІХ – початку ХХ століття. Висвітлюється їх вплив на організацію мисливського господарства на території Богородчанського повіту.

Ключові слова: Богородчанський повіт, Галичина, мисливство, полювання, законодавство.

Одним із видів промислів та відпочинку було й залишається мисливство. Вагоме значення дичини як продукції харчування у Богородчанському повіті відзначав С. Павлік. Він вказував, що дичина складала 10% від всього споживання м'яса¹. Тогочасні статистичні дані відзначали, що у 1897 році із Богородчанського повіту поштою вивезено 6 кг дичини, тоді як жодного кілограма не було ввезено². Радник лісів п. Густав Летнер представив урядову статистику добутої у Галичині у 1878 році дичини: у Богородчанському повіті добуто 2 ведмеді³, у 1879 році – 17 кабанів, 3 вовки та 6 ведмедів⁴. У 1882 році серед усіх повітів Галичини відмічалось, що найбільше у Богородчанському повіті добуто дичини: 30 кабанів, 5 ведмедів, 1 вовка, 2 рисі⁵. У період з 1885 по 1901 рік у повіті добували від 11 до 55 голів козулі. Щороку в середньому у повіті добувалось близько 200–600 зайців, 20 кабанів, 300 перепілок, 20 диких качок (детальніше про чисельність добування дичини представлено у таблиці 1).

Таблиця 1
Добування дичини у Богородчанському повіті з 1885 по 1901 р.р.^{6–11}

	1885–1893 рр.	1887	1888	1898	1900	1901
Олень	2			8	9	11
Козуля	249	25	21	11	55	62
Заєць	2392	263	315	286	564	654
Кабан	140	11	14	17	38	41
Ведмідь					1	1
Вовк	2				1	2
Рись	13		1	2		1
Лисиця	605	55	65	108	217	25
Куниця	79	16	1	31	28	32
Тхір	86	17	1	1	5	6
Видра	22	1	2			1
Дикий кіт	2	1				
Борсук	20	2	2	10	19	21
Глухар	7		2			

Продовж. табл. 1

Тетерук	93	6		11		
Рябчик	322	32	106	15	50	49
Фазан	1					
Куріпка	450	59	210	11	81	75
Перепілка	2425	168	400	74	93	97
Вальдшнеп	755	75	45	140	362	358
Бекас	215	26	60	3	9	17
Дика гуска	37		10		1	2
Дика качка	151	24	20	2	7	16
Орел, яструб, сокіл	1214	36	30	227	925	917
Сова	140	15	17	3	126	126

У мисливському сезоні 1921/1922 р.р. у Богородчанському повіті добуто 33 кабани¹².

З приходом після Першої Світової війни у Галичину Другої Речі Посполитої точний облік добутої дичини у розрізі повітів занедбується. На відміну від сучасного часу, при якому ефективність ведення мисливського господарства визначається кількістю облікованої дичини державними чиновниками, ефективність ведення мисливського господарства у Галичині початку ХХ ст. визначалась фактично добутою під час колективних полювань дичиною. Кращим господарством вважалось те, в якому мисливець за день добув більше дичини. Власникам мисливських господарств, які старались опублікувати результати полювань у спеціалізованих мисливських періодичних виданнях, історики завдячують можливістю отримати інформацію про ефективність ведення мисливських господарств, вправних мисливців тощо.

Так, згадка про проведення полювань у Богородчанському повіті датована 1904 роком. У статті “Відомості із Богородчанського повіту” йшлося про мисливське господарство, розташоване у селі Лисець. Площа господарства складала 8400 моргів, яких 4400 моргів – ліси, а 4000 моргів – польові угіддя. Угіддя знаходились на території гмін Старий Лисець та Посіч. Вказувалось, що у господарстві велику увагу звертали на знищення хижаків, за їх добування віддавна виплачували винагороду.

Для ефективнішого добування хижаків тут використовували матеріальне стимулювання грошовими преміями. Завдяки тому, що за кожну добуту голову рисі виплачувались премії у розмірі 20 крон, у цьому господарстві за період з 1890 по 1895 рік її було добуто 10 голів і повністю знищено. Для зменшення популяції лисиці її виловлювали з нір. Зокрема, лише у 1904 році із нір викопано 15 молодих лисиць, а старих було відстріляно при норі. Відзначалось, що зважаючи на таку боротьбу із хижаками, значно піднялась чисельність козуль.

У статті “Мисливські звіти” (1900 р.) вказувалось, що у 4. 11.1900 р. у селі Лисець, де власником мисливських угідь був граф Едмунд Шакі, барон Стефан Яшенський добув оленя (роги – чотирнадцятка)¹⁴, а у статті “Кореспонденція” (1905 р.) описано полювання у с. Старий Лисець, 3 грудня 1904 року, що відбулось на площі, у 300 моргів. Було проведено 6 нагінок і добуто 28 зайців, 2 лисиці, 1 рябчика. Королем полювання, тобто, мисливцем, який добув найбільше трофеїв, був генерал-майор Нахоцький: сам добув 9 зайців¹⁵. Часопис “Ловець” (1910 р.) описував випадок на полюванні біля села Лисець в урочищі “Литовичі”, де було добуто великого дикого kota. Тварина була довжиною 128 см і висотою 42 см¹⁶. У цьому ж часописі описувались полювання в урочищі “Мочари” біля Богородчан. Зокрема, полювання 20 грудня 1913 року на площі 400 моргів, коли було добуто 26 зайців, 3 лисиці, одну козулю,¹⁷ а 28 січня 1922 року добуто 67 зайців, 1 лисицю на площі двісті моргів. Цей мисливський ревір знаходився у власності графа Шонборна.

Відзначався у повіті добрий стан дичини завдяки старанням комісара поліції Ельснера, який організовує рейди¹⁸. Тогочасні дослідники мисливства Богородчанського повіту відзначали, що східна частина повіту до села Старуня є низинною частиною повіту. Полювання тут проводилось переважно на зайця, куріпку, перепілку, вальдшнепа. В цій частині практично відсутні болотні птахи та козулі. Однак, великої шкоди мисливству завдають браконьєри.

Добування мисливських видів тварин у мисливському господарстві у Лисці у (1894-1903 рр.)¹³

Рік	Олень - самець	Олень - самка	Козля - самець	Козля - самка	Великий кабан	Середній кабан	Однорічний кабан	Заць	Терпук	Рячик	Куріпка	Вальдшнеп	Белас	Дика гуска	Рись	Дикий кіт	Лисці				Борсук				Кунці				Тхори		Воячі коти	Воячі собаки					
																	Вимку	Молоді	Вимку	Вимку	Вимку	Вимку	Вимку	Вимку	Вимку	Вимку	Вимку	Вимку	Вимку	Вимку							
																			Лісова	Кам'яна						Вимку	Вимку	Вимку	Вимку	Вимку			Вимку				
																			Лісова	Лісова	Кам'яна	Кам'яна	Лісова	Лісова	Лісова	Лісова	Лісова	Лісова	Лісова	Лісова			Лісова	Лісова			
1894						1	4					60			3			2	6	2	2	2	1										9	16			
1895							6	2				26		3	1			2	5													1	5	14			
1896						1	29	1				32						4	8														11	15			
1897				1			8					40						7	7		3													12	23		
1898							11	2				43						8	12		2												1	16	25		
1899							11		1			36							20	4												2	6	1	26	19	
1900	1			3	1	4	25		4			51						7	19	3	1														52	32	
1901					1		43	2	5			119						8	17	10	1	1													35	9	
1902	1			15			53	7	5			80		1				2	4	6																30	19
1903	2			12			41	6	1			85						5	15		2														3	27	13
Всього	4			40	2	6	231	20	16			572	4	4	5	3	55	113	23		11	5	26									6	223	185			

Інша частина повіту є лісною і тягнеться від села Старуня в бік гір Сивулі та Середньої. В цій частині повіту є багато ведмедів, оленів, глухарів, козуль. Тут також краще ведеться мисливське господарство, а саме: підготовують дичину та охороняють її від браконьєрства. Вказувалось, що найгірше мисливське господарство ведеться у Солотвино, власником якого є барон Лібіг. Причиною такого стану є те, що він проживає у Чехії і контролює лише власні нафтові промисли у Биткові, а до мисливства у нього руки не доходять. Відзначалось, що ліси у Богородчанському повіті були у власності сім'ї графів Потоцьких і Коссаковських, а пізніше при поділі Польщі перейшли у власність Шакі, Штадіонів і барона Лібіга. З 1911 року ліси повіту в основному знаходились у власності графа Жищевського¹⁹. Відзначалось, що 9 тис. моргів поля у повіті було продано греко-католицькому єпископу Хомишину, який вів зразкове мисливське господарство²⁰. У статті "Іванівка" відзначалось, що у 20-тих роках ХХ ст. у Богородчанському повіті було 55 тис. моргів лісу, в яких щорічно рубали біля 125 тис. м³ деревини. Зокрема, до фундації сиріт Митрополита Шептицького у Посічі відносились 3614 моргів лісу, графині Кристини Шьонборн у Богородчанах належало 6412 моргів. Частина лісів (42 тис. моргів лісу) належала барону Яну Лібігу і спілці з Рейхенберга у Чехії, отцям Домініканам – 2334 моргів²¹.

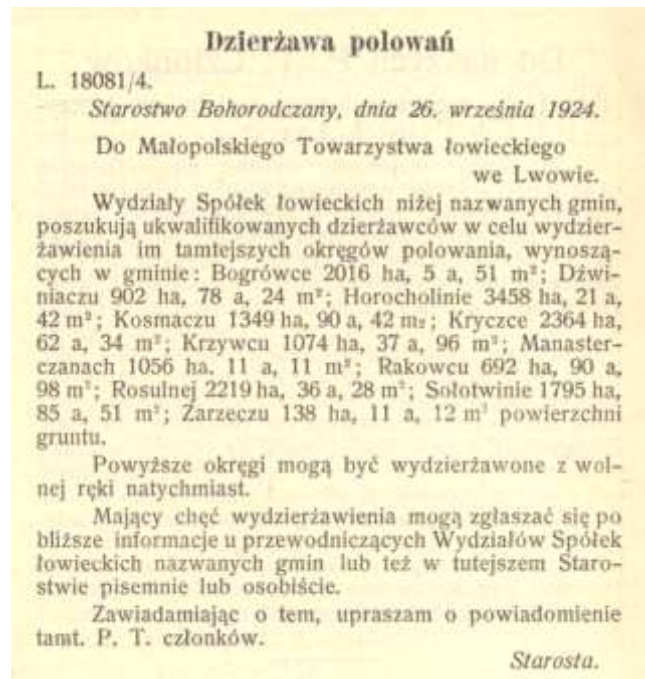
На відміну від теперішніх непрозорих підходів надання у користування мисливських угідь у Галичині та Другій Речі Посполитій мисливські угіддя надавались на конкуретних засадах. У пресі публікували оголошення про організацію аукціону. Зокрема, у 1914 році надрукували оголошення про можливість оренди права полювання у ревірі Лисець для відстрілу 2 оленів, 4 козуль за ціною 2 тис. крон²².

Do wdzierzawienia rewir Łysiec

pow. Bohorodczański, odstrzał 2 jeleni oraz 4 rogaczy podczas rykowiska; wygodnie urządony dom w środku lasu; łatwy dostęp. Cena 2000 koron. — Zgłoszenia przyjmuje Stanisław Kielczewski, dominium Oszczów, poczta Dołhobyczów, gub. Chełmska.

А 26 вересня 1924 року староста Богородчанського повіту звернувся до Малопольського мисливського товариства, вказавши, що низка мисливських спілок шукає для оренди права полювання кваліфікованих орендарів права полювання у селах: Бугрівці на площі 2016 га, Дзвиняч – 902 га, Горохолино – 3458 га, Космач – 1349 га, Кричка – 1074 га, Монастирчани – 1053 га, Раковець – 692 га, Росільна – 2219 га, Солотвина – 1795 га, Заріччя – 138 га. Пропозиції щодо оренди пропонували направляти керівництву Богородчанського повіту²³.

Практично будь-яка професійна діяльність людини потребує об'єднання з метою відстоювання власних інтересів через вплив на органи влади та лобіювання корисних для певної професійної групи законів тощо. Мисливці завжди були, є і, напевно, в подальшому залишаться вищою суспільною стратою, саме тому їм вдається ефективно відстоювати власні інтереси. Після прийняття у 1875 році Першого мисливського закону Галичини у Львові у 1876 році утворюється "Галицьке мисливське товариство", яке поширювало свою діяльність на всю Галичину. На перших зборах товариства, які відбулись 24 квітня 1876 року, його головою обрано визначну особистість свого часу – графа Володимира Дідушицького. Вже через два роки товариство з 10 січня 1878 року починає видавати журнал "Ловець". На противагу сучасним мисливським товариствам, Галицьке мисливське товариство не ставило собі за мету самостійно вести мисливське господарство, а лише лобіювати в цілому інтереси мисливства Галичини. До основних обов'язків членів товариства належала підтримка статутних вимог. При вступі у товариство передбачалась сплата вступного внеску у розмірі 2 злотих та щорічного внеску – 5 злотих²⁴.

Практично у всіх 74 повітах Галичини були організовані філії цього мисливського товариства. Його представники (делегати) розподіляли повіт на ділянки, в яких вони здійснювали нагляд у галузі мисливства. Історія зберегла імена членів товариства, які репрезентували його у Богородчанському повіті. У 1883 році громадський нагляд відповідно до рішення зборів у Богородчанському та Надвірнянському повіті здійснював Гжегож Глуховський²⁵. У 1897 році керівником лісів у Лисці був Ян Слама, а Людвік Гапарі – секретарем повітової ради²⁶. У 1913 році керівником Богородчанської філії Галицького мисливського товариства стає Ян Врла²⁷, у цьому ж році до товариства вступив Йозеф Пленкевич з Богородчан²⁸, а у 1914 році – Людвік Радванський з Богородчан²⁹. Відповідно до списку членів Галицького мисливського товариства у 1914 році у Богородчанському повіті налічувалось семеро осіб, а саме: Гроєдлер Антоній з Солотвино, Кінчик Зигмунд, Моравіцький Антоній, Радванський Людвік з Богородчан, Шулік Едвард та барон Лібіг – керівник управління лісів з Солотвино та Сейнер Томаш з Лисця, Ян Врла з Старих Богородчан. Асоційованим членом було Мисливське товариство з Богородчан³⁰. Новій владі – Другій Речі Посполитій, не сподобалась назва “Галицьке” і, щоб затерти українську ідентифікацію, його перейменовують на “Малопольське мисливське товариство”. Першим керівником філії Малопольського мисливського товариства у повіті був керівник місцевого суду Кордасевич³¹. У період з 1924 по 1934 р.р. членами Малопольського мисливського товариства у Богородчанському повіті були Владислав Думанський з Горохолина, Єжи Фабрицій з Богородчан, Зигмунт Кужвель з Порогів³²⁻³⁶.

Вперше товариство, що орендувало мисливські угіддя у Богородчанському повіті, було організоване у Солотвино у 1879 році. Ініціаторами створення товариства були Станіслав Янишевський і Францішек Хесс. Відповідно до статуту кожен член товариства сплачував по 5 золотих за оренду права полювання. Крім того, додатково члени товариства були зобов'язані сплачувати членські внески у розмірі 8 золотих. Товариство обирало керівництво, яке складалось з семи осіб. До керівництва товариства входили керівник та бухгалтер, і лише ці двоє мали право представляти товариство у виконавчій та судовій владі. Кожен член товариства повинен був самостійно або через свої підопічних слідкувати за виконанням вимог мисливського законодавства. Члени товариства або запрошені гості мали право полювати на угіддях товариства лише після отримання сертифікату, який видавав керівник товариства. Сертифікати були іменними, передача їх іншим особам була заборонена. Кожен член товариства мав право полювати самостійно або із своїм гостем на хижаків та перехідну (перелітну)

дичину відповідно до визначеного мисливським законом часу. На мисливських тварин, які постійно знаходяться в мисливських угіддях товариства, можна було полювати в дні, визначені при голосуванні на відкритих зборах товариства, але кількість днів не повинна була перевищувати двох днів на тиждень. Товариство визначало план полювання на мисливський сезон, який доводили кожному члену товариства. У плані вказували дату колективних полювання на кожних мисливських угіддях. План було складено так, що на одних і тих самих мисливських угіддях не полювали більше двох разів. Враховуючи, що мисливський закон забороняв відстріл самиць козуль, при відстрілі самиці козулі винуватець повинен був сплатити штраф у розмірі 5 золотих. Дичина, добута на полюванні, ставала власністю мисливця, який її добув. Номера на полюванні визначались шляхом жеребкування. Добута обслугою дичина розподілялась між членами товариства відразу після проведення полювання між членами полювання шляхом жеребкування, в якому брали участь лише ті мисливці, які в цей день взагалі нічого не відстріляли. Всі члени товариства зобов'язувались боротись з браконьєрством, відбирати у браконьєрів зброю, а порушників передавати відповідним органам. Для боротьби з браконьєрством у товаристві був фонд для преміювання. Особам, які конфіскували у браконьєрів зброю, платили по 2–3 золотих за кожну конфісковану одиницю зброї. У випадку добування хижої тварини обслугою її виставляли на аукціон, а ліснику виплачували премію, решта грошей йшла до каси товариства. Керівником полювання обирали мисливця, який найкраще знав мисливські угіддя. За порушення правил на членів товариства накладався штраф – 1 золотий, а за повторне порушення – 2 золотих. За несплату штрафу виганяли з товариства. Було передбачено, що товариство існувало на термін укладання договорів про оренду права полювання. У 1879 році товариство уклало угоди про оренду права полювання до 1883 року у селах Солотвино, Дзвиняч, Заріччя, Яблунька, Кричка, Кривець, Раковець, Пороги і Бугрівка за ціною 32 золотих 40 центів, Битків, Манява, Монастирчани, Маркова, Бабче, Глибока, Хмелівка, Розсільна і Космач – за 54 золотих 50 центи, Жураки – 5 золотих, Старуня – 10 золотих 20 центи. Головою товариства у 1879 році було обрано Гесса, касиром Ходола, заступниками голови товариства були Фабріци та Ковінський. Серед членів товариства – Адам Бжезіцкі, Станіслав Янішевський, Антоні Весел, Адольф Фабріци, Францішек Хесс, Еміл Шупік, Мейсвер, Йозеф Шмідт, Кароль Яутшке, Едуард Шупік, Міхал Ковінські, Леопольд Ятске, Йозеф Ходола³⁷.

1. Pawlik S. Handel zwierzyną, rybami i rakami w Galicyi // *Łowiec*. – 1899. – № 1. – S. 2–6.
2. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1898. – T. XVII, zeszyt I. – S. 33–49.
3. Kronika//*Łowiec*. – 1880. – № 2. – S. 30.
4. Konika//*Łowiec*. – 1881. – № 1. – S. 14.
5. Wykaz ubitej w Galicyi w roku 1882 zwierzyny według podan c. k. Starostw // *Łowiec*. – 1883. – № 6. – S. 99.
6. Myśliwstwo na wystawie Paryskiej // *Łowiec*. – 1900. – № 24. – S. 2.
7. Wykaz zwierzyny, ubitej w ciągu roku 1887 // *Łowiec*. – 1888. – № 8. – S. 134.
8. Wykaz zwierzyny, ubitej w ciągu r. 1888 zestawiony na podstawie dat urzędowych przez G. Lettnera, radcę lasowego // *Łowiec*. – 1889. – № 7. – S. 110.
9. Statystyka ubitej zwierzyny // *Łowiec*. – 1900. – № 3. – S. 37.
10. Wykaz ubitej zwierzyny w r. 1900 // *Łowiec*. – 1903. – № 13. – S. 150.
11. Statystyka ubitej zwierzyny // *Łowiec*. – 1903. – № 14. – S. 162.
12. Zestawienie ilości dzików ubitych we wschodniej Małopolsce w sezonie 1921/1922 // *Łowiec*. – 1922. – № 7. – S. 10.
13. Korespondencye // *Łowiec*. – 1904. – № 23. – S. 295–296.
14. Sprawozdania łowieckie // *Łowiec*. – 1900. – № 22. – S. 342.
15. Korespondencye // *Łowiec*. – 1905. – № 1. – S. 9.
16. Korespondencye // *Łowiec*. – 1910. – № 6. – S. 68.
17. Wrla Jan Korespondencye // *Łowiec*. – 1914. – № 3. – S. 33.
18. Brogowski Jan. Korespondencye // *Łowiec*. – 1922. – № 3. – S. 8.
19. Materiały do memorjału w myśl odezwy Wydziału Oańc. Tow. łow. umieszczonej w nr. 12. 1914 roku // *Łowiec*. – 1914. – № 15–17. – S. 196.
20. Graf Stanisław Korespondencye // *Łowiec*. – 1929. – № 7. – S. 113.
21. Iwanówka // *Łowiec*. – 1924. – № 2. – S. 27.

22. Łowiec. – 1914. – № 18–19. – S.212.
23. Łowiec. – 1924. – № 11. – S. 174.
24. Проців О. Р. Діяльність Галицького мисливського товариства в кінці XIX – на початку XX ст. // Проблеми вивчення й охорони тваринного світу у природних і антропогенних екосистемах : матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 50-річчю з часу опублікування регіонального зведення “Животный мир Советской Буковины” (м. Чернівці, 13 листопада 2009 р.). – Чернівці : ДрукАрт, 2010. – С. 216–222.
25. Kalendarz myśliwski i rybacki na rok 1888. – Lwów : Galicyjskie towarzystwo łowieckie, 1888. – S. 100–101.
26. Lista delegatów powiatowych // Łowiec. – 1897. – № 2. – S. 21.
27. Sprawy Towarzystwa // Łowiec. – 1913. – № 7. – S. 87.
28. Sprawy Towarzystwa // Łowiec. – 1913. – № 9. – S. 107.
29. Sprawy Towarzystwa // Łowiec. – 1914. – № 12. – S. 152.
30. Spis członków i delegatów Galicyjskiego towarzystwa łowieckiego wedle powiatów. – Lwów: polonia, 1914. – S. 6.
31. Brogowski Jan. Korespondencje // Łowiec. – 1922. – № 3. – S. 8.
32. Sprawy Towarzystwa. Sprawozdanie z posiedzenia Wydziału M. T. Ł. w dniu 12. września 1928 r. // Łowiec. – 1924. – № 11. – S. 174.
33. Protokół posiedzenia Wydziału Wykonawczego w dniu 15 marca 1929 roku. // Drobiazgi myśliwskie // Łowiec Polski. – 1929. – № 15. – S. 239.
34. Poradnik kalendarz myśliwski na 1930 rok / pod red. Ejsmonda J. – rok III. – Warszawa : Skład główny, 1930. – S 203.
35. Protokół posiedzenia Wydziału Wykonawczego z dnia 27 czerwca 1934 r. // Łowiec. – 1934. – № 22 – S. 179.
36. Kalendarz myśliwski na 1934 rok. – Warszawa: Polski związek Stowarzyszeń łowieckich, 1934. – S. 264.
37. Janiszewski S. Towarzystwo myśliwskie Sołotwińskie // Łowiec. – 1879. – № 6. – S. 83–85.

Рассматривается деятельность общественных охотничьих организаций в Богородчанском уезде середины XIX – начала XX века. Освещается их влияние на организацию охотничьего хозяйства на территории Богородчанского уезда.

Ключевые слова: Богородчанский уезд, Галичина, охота, охотничье законодательство.

It is considered organization activity of public hunting organizations in Bogorodchany County in the middle nineteenth and early twentieth century. It is highlighted their effect on the organization of hunting at the territory of Bogorodchany County.

Keywords: Bogorodchany County, Halychyna, hunting, legislation.

УДК 316.647.6: [7:316.343.652:94(477)]“1960/1970”

Надія КИДРАЧУК

ВИЯВ НОНКОНФОРМІЗМУ У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 60-х – 70-х рр. ХХ ст.

У статті досліджено передумови формування та основні причини виникнення нонконформізму в середовищі української творчої інтелігенції 60-х – 70-х рр. ХХ ст., яка активно проявляла неприйняття тогочасного усталеного соціального порядку, радянських норм, цінностей, традицій та відстоювала незалежність, орієнтацію на власні рішення, виражала прагнення мати особисту думку. Зокрема показано особливості українського неофіційного культурно-мистецького простору, що відзначався загостренням проблеми свободи, бажанням до окремішності розвитку культури української нації. Також проаналізовано політику радянської тоталітарної держави та її ідеологічний контекст щодо тогочасної літератури і мистецтва українців.

Ключові слова: українська інтелігенція, нонконформізм, шістдесятництво, інакомислення, опозиція, літературно-мистецький простір, комунізм, радянська ідеологія, тоталітаризм.

Культурне відродження української нації, яке спричинила ідеологічна лібералізація початку 60-х рр. ХХ ст., фактично завершилося у 1968–1969 рр. посиленням цензури та хвилею

репресій. Творчість молодих українських митців, що базувалася на індивідуальному світосприйнятті, розгортанні національної традиції та орієнтації на кращі зразки світового мистецтва була оголошена “ідеологічно шкідливою” й переведена в площину “неофіційності”. Однак не дивлячись на посилення ідеологічного контролю з боку правлячої комуністичної верхівки, в надрах радянської тоталітарної системи представники нової творчої генерації українців 60-х – 70-х рр. ХХ ст. все ж таки зуміли зберегти свою відданість відродженню та творчому переосмисленню традицій національної культури, відверто виступити проти радянської влади та проявити незгоду з загальноприйнятою тогочасною схематичною формою художнього мислення.

Зі здобуттям незалежності України, демократизацією суспільно-політичного життя суспільства, відкриттям доступу до багатьох архівних джерел, відсутністю ідеологічного диктату та політики державного замовлення були створені сприятливі умови для вільного, неупередженого, методологічно виваженого вивчення радянського минулого українського народу та розширення поля національної пам’яті за рахунок раніш замовчуваної інформації про минуле. Переоглуду підлягають явища й події, що кардинально позначилися на історичному поступі та відродженні української нації. Складні процеси переосмислення цінностей у зв’язку з трансформацією суспільної свідомості в теперішній нелегкий для України час вимагають уважного ставлення до культури як загальносуспільного, цивілізаційного і національного надбання. Тому питання всебічного дослідження нонконформізму в середовищі української творчої інтелігенції протягом 60-х – 70-х рр. ХХ ст. та становища культури в умовах тоталітаризму є надзвичайно актуальним і вимагає особливого підходу у вивченні.

Питання суспільно-політичної та культурної діяльності української інтелігенції другої половини ХХ ст. частково висвітлено в працях таких авторів, як: О. Бажан¹, В. Баран та В. Даниленко², О. Голубець³, В. Губерський, В. Андрущенко та М. Михальченко⁴, О. Заплотинська⁵, Л. Медвідь⁶, Л. Тарнашинська⁷ та ін. В поле зору науковців потрапляли тільки окремі аспекти зазначеної теми, зокрема літературно-мистецьке життя України в дискурсі партійної політики 1960-х рр., історіографія нонконформізму в українському образотворчому мистецтві, українське шістдесятництво і хрущовська “відлига” в етнокультурному просторі СРСР, українська інтелігенція в русі опору 1960-х – 80-х рр. та ін. Однак в науковій літературі досліджувана тема досі залишається недостатньо вивченою. Це дає нам можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку.

Отже, в центрі уваги даної статті – дослідження причин появи та формування нонконформістський явищ в середовищі української творчої інтелігенції протягом 60-х – 70-х рр. ХХ ст., аналіз офіційної політики радянського керівництва у галузі літератури та мистецтва, висвітлення ідеологічних передумов та механізмів прийняття політичних рішень, що впливали на функціонування нонконформістської культури українців.

Впродовж 60-х – 70-х рр. ХХ ст. культурне життя титульної нації УРСР перебувало під пильним контролем ідеологічного відділу КПУ, який найвищим призначенням мистецтва вважав надання радянському народові допомоги в утвердженні комуністичних ідеалів та вихованні суспільства на засадах інтернаціоналізму. В своїй творчій спадщині митці зобов’язані були щоденно виявляти “високу політичну зрілість”. Паралельно з цим велася непримиренна боротьба партійного керівництва проти всіх проявів “чужої ідеології”⁸, а саме – проти “буржуазного націоналізму” та “національної замкнутості”⁹. Найменший відхід від вимог тогочасної влади вважався надзвичайно небезпечним та піддавався критиці на сторінках преси, ідеологічних нарадах, в доповідних записках ЦК КПУ, промовах партійних діячів, на засіданнях творчих спілок.

Зміцненню керівної ролі КПРС – КПУ в тогочасному культурному процесі сприяла постанова секретаріату Правління Спілки художників УРСР “Про боротьбу за чистоту принципів мистецтва соціалістичного реалізму і про посилення ідейно-виховної роботи в творчих організаціях художників” від 24 грудня 1962 р.¹⁰ та постанова Міністерства культури УРСР від 15 лютого 1963 р. “Про практику державних замовлень на твори образотворчого мистецтва і хід підготовки до Республіканської художньої виставки 1963 р.”¹¹. Все частішими ставали зустрічі партійних керівників з творчими колективами, та “індивідуальна” роботи з митцями.

Однак таке посилення ідеологічного тиску пробудило прагнення української інтелігенції до розширення меж творчої свободи та поклало початок появи нових тенденцій в культурному житті 1960-х рр., які були пов'язані з нонконформізмом, або ж інакомисленням. Молоде покоління творчої генерації українців прагнуло правдиво відображати тогочасне життя суспільства, відстоювати незалежність мистецтва від диктату ідеології, відроджувати та творчо переосмислювати традиції національної культури. Як стверджувала українська поетеса, одна із активних учасниць руху шістдесятництва І. Жиленко: “Ідеологія залишилась десь на поверхні й не змішувалась з нашою кров'ю, як олія з водою. Ми писали статті “такі, як треба”, але мислили і жили, як нормальні молоді люди будь-якої країни...”¹².

Найбільш поширеними нонконформістські настрої були в таких містах, як Київ, Одеса, Львів, а також Ужгород, Чернівці, Дніпропетровськ, оскільки саме там функціонували потужні навчальні мистецькі заклади, існували багатовікові історичні традиції та тісні контакти з Заходом. У м. Києві і м. Львові існували Клуби творчої молоді, різноманітні студентські літературні студії, зокрема “Молодь”, “СІЧ” в Київському державному університеті¹³. З середини 1960-х рр. активність нонконформістськи налаштованих українців перемістилася до осель і майстерень (так званих “неформальних академій”)¹⁴. А вже в другій половині 1960-х і протягом 1970-х рр. місцями зборів нонконформістської молоді ставали кафе. Письменники також мали свої угруповання, зокрема журнал “Ранок”, “Вітчизна” були тими осередками, до яких “вся талановита молодь тоді тулилася”¹⁵.

Потрібно підкреслити, що саме цікавість до національного буття українців стала основою єднання творчої інтелігенції¹⁶. Так, режисер Л. Танюк відроджував ідеї курбасівського театру, захоплювався М. Кулішем. З великими інтересом молодими митцями сприймалися заборонені твори П. Тичини, М. Рильського, В. Винниченка¹⁷. Художниця А. Горська, зрівши у зрусифікованому середовищі, почала писати диктанти українською мовою під диктування Н. Світличної¹⁸: “Спілкування українською ставало першою сходинкою – це означало виокремлення себе з натовпу, вимагало зміни стереотипів...”¹⁹.

З огляду на таку позицію, в офіційному дискурсі кінця 1960-х рр., представники літературно-мистецького нонконформізму були втіленням чи не найбільшого для радянського суспільства зла. Говорячи про “невдячну” інтелігенцію в 1962 р. М. Хрущов зазначив: “Ми стоїмо на класових позиціях у мистецтві і рішуче виступаємо проти мирного співіснування соціалістичної і буржуазної ідеології”²⁰. “... на нашому здоровому ґрунті з'являються отруйні будяки типу панів анатолів, солженіциних, чорноволів та інших стусів”²¹. Все частіше лунали застереження проти популяризації творчості “носіїв буржуазного націоналізму”, а саме: І. Драча, М. Вінграновського, Л. Костенко, В. Некрасова, критиків Є. Сверстюка, І. Світличного, які, на думку комуністичної правлячої верхівки, не усвідомили, що “гарне, корисне треба всіляко підтримувати, а чуже нашій ідеології, сіре і гниле – своєчасно ампутувати”²².

Так, у зв'язку з наявністю “серйозних помилок політично-ідеологічного характеру” впродовж дев'яти місяців 1964 р. з видавництва республіки було повернуто на додаткове редагування 49 творів, з тих же причин цензурне втручання здійснено більше ніж у 100 працях, частина з яких була зовсім знята з видавництва²³. Натомість, полиці книжкових магазинів заповнювали багатотомні видання класиків марксизму-ленінізму, зокрема праці Л. Брежнєва, В. Леніна і брошури на кшталт “Як організувати профспілкові збори”²⁴. З цього приводу Д. Павличко зазначав: “Молоді письменники позбавлені можливості прочитати, зокрема, раннього В. Винниченка, тоді як твори І. Буніна і Б. Пастернака з'являються в продажі... Чи не зневага це до самих себе?”²⁵.

Паралельно із видавничою політикою розпочалася “боротьба з *низькопоклонством* перед буржуазним Заходом”, внаслідок чого розвиток культурного простору України був приречений на постійне відставання. Тісні контакти з творчими колами інших країн піддавалися нищівній критиці пануючої системи: “...епігони гнилого формалістичного буржуазного мистецтва Заходу отруюють своїм ядом чисте повітря радянського мистецтва...”²⁶. Для боротьби з проявами інакодумства, у травні 1966 р. вийшла постанова президії ЦК КПУ, прийнята на основі інформації Верховного суду УРСР, Прокуратури УРСР й Комітету державної безпеки при Раді міністрів УРСР про “пожвавлення націоналістичних елементів”²⁷. На виконання даної

постанови, одразу відбулись партзбори спілок художників і письменників УРСР, на яких “з гнівом та обуренням затаврували антирадянську купку націоналістичних відщепенців, які не гребували нічим, аж до зв’язків з реакційними, ворожими колами Заходу”²⁸.

З 1965 р. розпочалися судові процеси над українською інтелігенцією. В 1969 р. завідувач відділом культури ЦК КПУ П. Федченко, звітуючи першому секретареві ЦК КПУ П. Шелесту про становище української літератури, в першу чергу, зупиняється на “ідейнонезрілих, аполітичних” працях представників молодшої генерації українців, а саме: І. Калинця, Л. Скирди, І. Жиленко, В. Голобородька, М. Холодного, В. Стуса, Н. Кир’ян та ін.²⁹. Основні звинувачення полягали в абсолютному наслідуванні “далеко не найкращих зразків” зарубіжної літератури, “націоналістичних збоченнях”, “ідейно-художніх зривах”³⁰.

В другій половині 1960-х рр. більшість митців, які не погоджувались з офіційною системою цінностей, постали перед вибором – публічність або підпілля. Так звана “боротьба пером” після 1965 р., а особливо після 1972 р. була відносна – “або замовкнути, або дозовано щось друкувати разом із дозованим плазуванням перед системою, або, нарешті, друкуватися і водночас “справляти поминки над своєю молодістю””³¹. На засіданнях партійних комітетів творчих спілок, ЦК ЛКСМУ, ідеологічному відділі ЦК КПУ, все частіше розглядалися твори та поведінка молодих авторів на предмет лояльності та “ідеологічної вірності”. Посилювався контроль за кожним кроком письменників, розпочалися арешти, обшуки у квартирах, зокрема в оселі Є. Сверстюка, В. Чорновола, І. Світличного, в ході яких було вилучено машинописи В. Стуса, І. Дзюби, І. Калинця, М. Холодного³², практично все те, що спонукало до роздумів на теми глибинного розуміння національного змісту української культури. Забороненими стали “шкідливі” книжки В. Винниченка, М. Хвильового, не згадувалися “помилкові” твори І. Франка, Л. Українки. Було радянським образом Т. Шевченка, якого інтерпретували як “революційного демократа”, пропагандиста “дружби народів” і борця проти “українського буржуазного націоналізму”³³.

В 1970-х рр. радянським керівництвом настирливо стверджувалося, що українська культура успішно розвивається тільки завдяки “мудрій” політиці комуністичної партії спрямованій на взаємозбагачення культур всіх братніх народів. При цьому, пальма першості в цьому процесі надавалася саме культурі російського народу³⁴, а це, в свою чергу, породжувало комплекс “провінційно-наслідувального характеру української культури”³⁵. “Тільки божевільний може сподіватися на те, що офіційна форма національного життя може щось дати”, – ніби підсумовуючи все це писав у “Таборовому зошиті” В. Стус³⁶.

З огляду на такий стан речей, нова генерація української інтелігенції різними методами намагалася боротися з комуністичною пропагандою, яка зневажливо ставилася до культури титульної нації УРСР та нівелювала її національні питання. Так, А. Горська з групою однодумців (Г. Синиця, Г. Зубченко, В. Зарецький) на Донбасі працювали над створенням сучасного українського мистецтва, яке б представляло свій народ, адже мистецтво, яке, на її думку, репрезентує націю, ніхто не може звалити³⁷. У 1965 р. І. Дзюба пише книгу “**Інтернаціоналізм чи русифікація?**”, на сторінках якої засуджує тогочасну національно-культурну політику радянської влади в Україні³⁸. Сенсаційною подією кінця 1960-х стає поява роману О. Гончара під назвою “Собор”, присвячений питанню духовних цінностей українського народу³⁹. У 1972 р. світ побачила книга українського письменника І. Білика “Меч Арея”, в якому автор намагався прослідкувати етногенез українців, чим викликав критику та лють радянських ідеологів за “націоналістично історико-методологічний підхід” в написанні⁴⁰.

Отже, виходячи з вищесказаного можна зробити наступні висновки про те, що певна лібералізація культурної політики в УРСР на початку 60-х рр. ХХ ст. виступила каталізатором процесу формування “неофіційного” літературно-мистецького простору. Письменники та художники неконформісти відстоювали свободу творчості, вільне слово, право митця на власну точку зору, розкривали реальний стан речей в суспільстві, відкрито критикували загальнодержавні правила тогочасної соціальної поведінки, шукали шляхи виходу в європейський культурний простір. Потрібно підкреслити й те, що відродження української культури стало основним чинником об’єднання кола молодого покоління неконформістської інтелігенції, яка цілеспрямовано виборювала право на своє автохтонне мистецтво та формувала сталу традицію опору

асиміляційним процесам в житті української нації, відстоювала та пропагувала окремішність її культурного розвитку.

Такий стан речей миттєво викликав відверто негативну *реакцію* і протидію з боку правлячої комуністичної верхівки, в розумінні якої українська література і мистецтво мали слугувати “ідеологічною зброєю” для остаточної перемоги комунізму та проголошеного ним інтернаціоналізму. В свідомість українців насильно вкладався міф про соціалістичну культуру як радянську за змістом і національну за формою. Наростало посилення ідеологічного контролю за діяльністю митців. В 1965 р. і 1972 р. розпочалися репресивні акції та арешти “інакомислячих”, які ототожнювалися з чи не найбільшим злом радянського суспільства. Однак опозиційно налаштоване до тоталітарної держави покоління “шістдесятників” й “сімдесятників” зуміло не тільки вистояти, а й зміцнити структуру свого функціонування, знайти шляхи творчої самоідентифікації, показати новаторські підходи, поєднати світові мистецькі тенденції з національними мистецькими традиціями та піднести дух опору українців на рівень свідомої готовності до боротьби за незалежність і соборність України.

1. Бажан О. Проблеми взаємовідносин партійно-радянського керівництва і літературно-мистецької інтелігенції в 1960–80-х рр. / О. Бажан // Краєзнавство. – 2000. – № 1–2. – С. 219–228.
2. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи 1946–1986 рр. / В.К. Баран, В.М. Даниленко. – К. : Альтернативи, 1999. – 304 с.
3. Голубець О. Між свободою і тоталітаризмом : Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття / О. Голубець. – Л. : Академічний експрес, 2001. – 176 с.
4. Губерський В. Культура. Ідеологія. Політика. Методолого-світоглядний аналіз / В. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2002. – 580 с.
5. Заплотинська О.О. Літературно-мистецький простір 1970-х: політика партії та інтелектуальний нонконформізм / О.О. Заплотинська // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : збірник статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 9. – С. 405–419.
6. Медвідь Л. Нонконформізм як явище культури 60-х років / Л. Медвідь // Сучасність. – 2002. – № 12. – С. 132–139.
7. Плеяда нескорених: Алла Горська. Опанас Заливаха. Віктор Зарецький. Галина Севрук. Людмила Семикіна : біобібліографічний нарис / [авт. нарису Л. Б. Тарнашинська ; бібліограф-упоряд. М. А. Лук'яненко; наук. ред. В. О. Кононенко] ; М-во культури України, ДЗ “Нац. парлам. б-ка України”. – К., 2011. – 200 с.
8. Матеріали ХХІІІ з'їзду КПРС. – К. : Політвидав України, 1966. – С. 63.
9. Егоров А. Об интернациональном и национальном в искусстве / А. Егоров // Коммунист. – 1961. – № 17. – С. 62.
10. Центральний Державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМУ). – Ф. 581. Архів Спілки Художників України. – Оп. 1. – Спр. 1080. Протоколи засідань бюро и общих собраний художественных секций критики и искусствоведения (7.01.1963 – 16.12.1963 гг.). – Арк. 7.
11. ЦДАМЛМУ. – Ф. 581. Архів Спілки Художників України. – Оп. 1. – Спр. 1040. Приказы по правлению СХ СССР, приказы и постановления коллегии Министерства культуры УССР за 1963 г. – Арк. 6.
12. Жиленко І. Homo feriens / І. Жиленко // Сучасність. – 1997. – № 12. – С. 101.
13. Шевчук В. На березі часу. Мій Київ. Входи́ни : автобіографічна оповідь-есе / В. Шевчук. – К. : Темпора, 2002. – С. 139–184.
14. Петрова О. “Двоє” в дзеркалі часу / О. Петрова // Дзеркало тижня. – 2002. – 16–22 березня. – С. 2.
15. Сверстюк Є. Профілі на тлі покоління / Є. Сверстюк // Літературна Україна. – 1993. – 25 лют. – С. 3.
16. Нова В. “На шаблях сидіти жорстко...” / В. Нова, Б. Катоша // Вітчизна 1991. – № 1. – С. 201.
17. Рубан В. “Київська школа” / В. Рубан // Молодь України. – 1990. – 2 грудня. – С. 1.
18. Алла Горська: Червона тинь калини: Листи, спогади, статті / [упоряд. О. Зарецький, М. Маричевський]. – К. : Спалах ЛТД, 1996. – С. 198.
19. “Доброокий”. Спогади про Івана Світличного / [упоряд. Л. Леоніда, Н. Світлична]. – К. : Час, 1998. – С. 134.
20. Хрущов М. С. Високе покликання літератури і мистецтва / М.С. Хрущов. – К. : Держполітвидав, 1963. – С. 177.
21. ЦДАМЛМУ. – Ф. 1098. Київська організація Спілки письменників України. – Оп. 1. – Спр. 67. Стенограма наради з питання “Участь членів Київської організації СП у здійсненні рішень ХХІV з'їзду КПРС та ХХІV з'їзду КПУ та підготовці до 50-річчя утворення СРСР” 17 січня 1972. – Арк. 28–29.
22. Критиці – бойову наснагу // Літературна Україна. – 1964. – 21 січня. – С. 2.

23. Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГОУ). – Ф. 1. Центральний комітет компартії України. – Оп. 24. – Спр. 5901. Копії виходячих писем в ЦК КПСС, в КГБ при СМІ УРСР; справки отделов ЦК КП України, письма, постановлення обкомов партії, Госкомитета при СМІ УРСР по прессе и других организаций – об издании многотиражных газет, об ошибках идейно-политического характера в некоторых произведениях и другим вопросам. – Арк. 114.
24. Дибич О. Самвидав у Києві / О. Дибич // Сучасність. – 1974. – № 9. – С. 85.
25. ЦДАМЛМУ. – Ф. 590. Архів Спілки письменників України. – Оп. 1. – Спр. 481. Стенограма засідання III пленуму правління СПУ від 10–11 січня 1962 р. з порядком денним “Завдання письменників України у світлі рішень XXII з’їзду КПРС”. – Арк. 159.
26. Корнійчук О. Є. Література радянської України перед великим ювілеєм / О.Є. Корнійчук // Радянська Україна. – 1947. – 2 серп. – С. 1.
27. ЦДАГОУ. – Ф. 1. Центральний комітет компартії України. – Оп. 24. – Спр. 6160. Письма в ЦК КПСС, справки ЦК КПУ, письма, інформація обкомов КПУ, КГБ при СМ УРСР и других организаций о ходе выполнения постановления ЦК КПУ “Про інформацію Верховного Суду УРСР, Прокуратури УРСР і КДБ при РМ УРСР” об українских националистах, о проведении неорганизованного митинга в Бабьем Яру (18.02.1966 – 21.12.1967). – Арк. 16.
28. Там само. – Арк. 60.
29. ЦДАГОУ. – Ф. 1. Центральний комітет компартії України. – Оп. 25. – Спр. 183. Копії виходячих писем в ЦК КПСС, Інститута історії партії, ЦК КПУ, справки отделов ЦК КПУ, інформації обкомов партії, КГБ при СМІ УРСР и других организаций о состоянии дел в современной молодой украинской поэзии. – Арк. 89.
30. ЦДАГОУ. – Ф. 1. Центральний комітет компартії України. – Оп. 31. – Спр. 2404. Докладная записка т. Скабы А.Д. и т. Кондуфора Ю.Ю., письма художников Украины об итогах работы творческих союзов и организаций республики за год, который прошел после встреч руководителей партии и правительства с представителями художественной интеллигенции (4.11.1964 – 7.12.1964). – Арк. 10.
31. Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ ст. Політичний портрет Богдана Гориня / Т. Батенко. – Л. : Кальварія, 1997. – С. 59–60.
32. “Доброокий”. Спогади про Івана Світличного... – С. 38.
33. Формування комеморативного канону Тараса Шевченка в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/1655.htm>.
34. ЦДАМЛМ. – Ф. 581. Архів Спілки Художників України. – Оп. 1. – Спр. 1781. Стенограма от 26 декабря 1973 г. II пленума СХ УРСР. – Арк. 9–11.
35. Сверстюк Є. Вибране / Є. Сверстюк // Сучасність, 1979. – С. 188.
36. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Л. : Просвіта, 1994. – Т. 4. – С. 496.
37. “На шаблях сидіти жорстко...” // Листування Горської Алли та Заливахи Опанаса / [упоряд. О. Зарецький]. – К., 1990. – № 12. – С. 143.
38. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба. – К. : Вид. дім “КМ Academia”, 1998. – 276 с.
39. Тронько П. Т. Тернистим шляхом до храму / П. Т. Тронько, О. Г. Бажан, О. З. Данилюк. – К. : Рідний край, 1999. – С. 7.
40. ЦДАМЛМУ. – Ф. 590. Архів Спілки письменників України. – Оп. 1. – Спр. 895. Правлена стенограма IV пленуму СПУ 23.03.1973. – Арк. 40.

В статті досліджено передумови формування і основні причини виникнення неконформізму в середі української творчої інтелігенції 60–70-х рр. ХХ в., котра активно проявляла неприязнь к тогочасному сложившемуся соціальному порядку, радянським нормам, цінностям, традиціям и отстаивала незалежність, орієнтацію на власні рішення, виражала прагнення мати особисте мнение. В частности показано особливості українського неофіційного культурно-художественного простору, котрого отмечалось обострением проблеми свободи, желанием к отдельности развития культуры украинской нации. Также проанализировано политику радянського тоталітарного государства и её идеологический контекст по отношению к тогочасній літературі и мистецтву українців.

Ключевые слова: українська інтелігенція, неконформізм, шестидесятники, інакомисліє, опозиція, літературно-художественное пространство, комунізм, радянська ідеологія, тоталітаризм.

The author studies the prerequisites for the formation and main causes of non-conformism among Ukrainian creative intellectuals of the 60's – 70's of the XXth century in the article. The Ukrainian intelligentsia actively showed opposition to the then established social order, the Soviet norms, values, traditions, and defended the independence and focus on their own solutions, expressed the desire to have a personal opinion. In particular the author shows features of informal Ukrainian cultural and artistic space, which was marked by

pointing the issue of freedom, the desire for independent development of the Ukrainian culture, and analyzes the policy of the Soviet totalitarian state and its ideological context regarding the then Ukrainian literature and art.

Keywords: Ukrainian intelligentsia, non-conformity, sixtiers, opposition, literary and artistic space, communism, the Soviet ideology, totalitarianism.

УДК 94 (477.86) “1940/1950”

Олег ОЛЕКСИШИН

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ МИСТЕЦЬКИХ КОЛЕКТИВІВ ПРИКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ СЕРЕДИНИ 40-х – ПОЧАТКУ 50-х рр. ХХ ст.

У статті на основі різноманітних джерел досліджуються політика та дії тоталітарної влади щодо професійного мистецтва на Станіславщині у повоєнну добу. Висвітлено зміст творчої діяльності, матеріальне становище та кадрове забезпечення професійних мистецьких колективів.

Ключові слова: культурна політика, ідеологія, професійний мистецький колектив, театр, філармонія, Прикарпаття.

У сучасній історичній науці події перших повоєнних років все частіше стають предметом зацікавлення науковців та громадськості. У період пізнього сталінізму кардинальні зміни простежувалися в різних ділянках суспільного буття. Особливо суперечливі трансформації відбувалися на новоприєднаних західноукраїнських землях. Саме це зумовлює практичну значущість комплексного дослідження всіх сфер життя на території західних областей України, у тому числі на тогочасній Станіславщині.

У радянській історіографії аналіз і оцінка культурних перетворень, які відбувалися в регіоні після Другої світової війни, характеризувалися тенденційністю та однобічністю підходів¹. Що стосується сфери розвитку професійного мистецтва, то переважно підкреслювалися позитивні зміни у ньому в умовах радянської країни та нерідко замовчувалися недоліки радянської культурної політики.

Нові підходи в розробці даної проблематики серед дослідників з'явилися тільки на зламі 80–90-х років минулого століття, отримавши своє продовження й у новітню добу. Зокрема, загальні тенденції та окремі питання державної політики в сфері професійного мистецтва, взаємовідносини влади та творчої інтелігенції України критично переосмислили у своїх роботах В.Баран, Ю.Шаповал, Н.Сірук, О.Красильникова². Стан культурно-мистецького життя на західних теренах України та Прикарпаття також висвітлено в працях Т.Марусик, О.Рубльова та Ю.Черченка³.

Проте поза комплексним вивченням залишається ще цілий ряд проблем. Зважаючи на це, метою нашої статті є дослідження на основі нових архівних матеріалів політичних умов функціонування професійних мистецьких закладів Прикарпаття, їхнього матеріального становища та кадрового забезпечення.

За короткий час після повернення в 1944 р. радянських державних структур на Станіславщину в області відновили свою роботу створені ще у період першої хвилі радянської Західної України Станіславська обласна філармонія, Станіславський драматичний театр ім. І.Франка, Коломийський пересувний драматичний театр, а також для роботи з юним глядачем було організовано Станіславський ляльковий театр (1945 р.)⁴. Діяльність професійних мистецьких колективів краю вже з перших днів та місяців своєї роботи спрямовувалася насамперед на виконання ідейно-політичних завдань партії, на пропагування досягнень нової влади, таврування будь-яких проявів українського націоналізму, формування у місцевого населення комуністичної свідомості та виховування у нього почуття радянського патріотизму⁵.

Упродовж другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст. центральні та республіканські радянсько-партійні органи ухвалили більше десятка постанов з ідеологічних питань,

що стали підвалинами державної політики в культурно-мистецькій сфері⁶. Зокрема, важливу роль у роботі закладів театрального мистецтва відіграла постанова ЦК ВКП(б) “Про репертуар драматичних театрів і заходи щодо його поліпшення” від 26 серпня 1946 р., доповнена постановою ЦК КП(б)У “Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи щодо його поліпшення” від 12 жовтня 1946 р. У документах йшлося про низький ідейно-художній рівень вистав, наявність в репертуарах застарілих народно-побутових п’єс та відсутність в достатній мірі якісних постановок на теми сучасної радянської дійсності. Вітчизняним драматургам і театральним критикам пропонувалося “приділити особливу увагу вихованню трудящих мас українського народу в дусі непохитної дружби радянських народів, любові до великого російського народу і ненависті до всіх ворогів радянського ладу, в тому числі до найлютіших ворогів українського народу – українсько-німецьких націоналістів”⁷.

У серпні 1947 р., аналізуючи стан виконання зазначених постанов на Станіславщині, місцеві партійні органи констатували, що за неповний рік театри області очистили свій репертуар від безідейних вистав та п’єс низької художньої якості, поповнивши його такими зразками сучасної радянської драматургії, як “Молода гвардія”, “Російське питання” та “Син полку”. При цьому партійним організаціям пропонувалося посилити адміністрування у мистецьких колективах, частіше заслуховувати звіти директорів, художніх керівників, обговорювати не тільки перспективні піврічні репертуарні плани, а й кожну наступну виставу чи концертну програму, розподіл ролей в них, навантаження акторів та режисерів⁸.

Наступного ідеологічного удару, тепер вже радянській музичній культурі, було завдано постановою ЦК ВКП(б) від 10 лютого 1948 року “Про оперу “Велика дружба” В.Мураделі”, якою засуджувались представники формалістичного напрямку. Відразу після появи документа у всіх містах республіки, в обласних відділеннях Спілки радянських композиторів України, у багатьох закладах культури та освіти, на сторінках преси почалося його обговорення, яке в умовах сталінського тоталітаризму прогнозовано перетворилося у “всенародне схвалення” чергової партійної ініціативи. “Треба сказати, що до постанови ЦК ВКП(б) серед працівників мистецтв Станіслава не було рішучої боротьби проти формалістичної музики, внаслідок цього були спроби виконувати на сцені філармонії твори композиторів-формалістів. Партія допомогла нам увібрати до свого репертуару такі музичні твори, які з задоволенням слухають глядачі”, – ділився враженнями на шпальтах офіційного органу Станіславського обкому КП(б)У “Прикарпатська правда” артист обласної філармонії В.Ланда⁹. Схожу конформістську позицію демонстрував і завідувач музичної частини Станіславського драмтеатру Д.Коханський, заперечивши у праві на існування “незрозумілому” формалістичному напрямку в радянській музиці і розкритикувавши його представників Д.Шостаковича, С.Прокоф’єва, Н.Мясковського, В.Шебеліна¹⁰.

У своїх рішеннях другої половини 1940-х Станіславський обласний відділ у справах мистецтв, у підпорядкуванні якого перебували всі професійні мистецькі колективи, прямо зауважував на особливому значенні поєднання діячами культурного фронту художньої творчості з політичною роботою серед населення краю. Митцям пропонувалося встановити “системний і постійний живий контакт насамперед з трудівниками села, знайомити їх художніми засобами з партійними господарськими планами, зі Сталінською конституцією, з перевагами колгоспного ладу”¹¹.

Для забезпечення аграрних перетворень на західноукраїнських землях у другому півріччі 1947 р. Комітет у справах мистецтв УРСР спеціальним рішенням організував виступи театрів, бригад артистів та ансамблів в районних центрах та селах регіону. Зрозуміло, що посильну участь у даній акції взяли й професійні митці Станіславщини¹². Подібні тенденції культурної політики мали місце й надалі. Так лише під час весняної посівної кампанії 1951 р. творчий колектив Станіславської філармонії дав більше 40 концертів на селі, на яких за офіційними даними побувало близько 12 тисяч колгоспників. Окрім того, у цьому ж році естрадно-концертна бригада філармонії побувала з культурно-мобілізаційною місією на літніх гастролях в 10 обласностях України¹³.

Ще одним прикладом залучення культурно-мистецьких закладів Прикарпаття до агітаційно-пропагандистських заходів стала виборча кампанія до Верховної Ради УРСР 1947 р. Згід-

но плану Комітету в справах мистецтв УРСР колективи області в період підготовки і в день виборів мали дати 175 концертів та вистав. З цією метою було організовано 10 творчих бригад з числа артистів філармонії та театрів, які за місяць роботи мали обслужити 18 районів¹⁴. У підсумку план виступів було перевиконано: Станіславський драмтеатр дав 32 вистави, Коломийський пересувний театр – 128, Станіславський ляльковий театр – 48, Гуцульський ансамбль пісні і танцю – 58, колективи філармонії – 19¹⁵.

Жорсткий політико-ідеологічний тиск радянської тоталітарної системи представники театральнo-музичного мистецтва Прикарпаття продовжували відчувати на собі й на початку 1950-х років. Поштовхом до нової хвилі критики творчої інтелігенції стала редакційна стаття в газеті “Правда” у липні 1951 р. “Проти ідеологічних перекирчуень в літературі”¹⁶. У листопаді цього ж року відбувся черговий пленум ЦК КП(б)У, на якому розглядалися проблеми ідеологічної діяльності партії, а також питання розвитку літератури і мистецтва.

Як наслідок, уже через місяць на засіданні пленуму Станіславського міськкому КП(б)У йшлося про великі недоліки, виявлені в роботі творчих колективів обласного центру¹⁷. Відповідно до постанови бюро Станіславського обкому КП(б)У від 14 квітня 1952 р. було проведено обласну нараду працівників місцевих театрів та філармонії. У порядку денному стояло питання про стан і міри з покращення роботи установ культури у світлі виконання партійних рішень з ідеологічних питань. Керівництвом обласного відділу мистецтв зауважувалося, що певною мірою покращилася робота ідейно-художнього характеру, а в репертуарах театрів і в концертних програмах філармонії провідне місце зайняли твори сучасних радянських авторів і композиторів. Разом із тим на нараді відзначалося, що не всі керівники творчих організацій зробили відповідні висновки з рішень партії¹⁸.

Відсутність творчої свободи у професійній роботі супроводжувалася складними фінансово-господарськими умовами функціонування закладів мистецтв. Усі три професійні театри Станіславщини та творчі колективи філармонії були дотаційними і з року в рік страждали на недофінансування. Аналізуючи звіти про їх діяльність, можна констатувати постійне недовиконання ними виробничих планів. Так у 1947 р. за 7 місяців своєї роботи Станіславський ляльковий театр встиг використати усю річну дотацію, при цьому виконавши план лише на 65%¹⁹. Схожу картину обласний відділ в справах мистецтв виявив і в діяльності інших професійних колективів²⁰.

Ускладнило матеріальне становище театральних закладів й ухвалення Радою міністрів УРСР постанови від 16 березня 1948 р. “Про скорочення державної дотації театрам і заходи по поліпшенню їх фінансової діяльності”. На виконання положень документа Станіславський облвиконком насамперед вдався до скорочення штатів у них: за півроку у трьох театрах області було звільнено 136 з 264 працівників творчого та адміністративно-господарського складу. Скоротилися й витрати на підготовку нових вистав. Якщо в 1947 р. і в першому кварталі 1948 р. вартість одної постановки в середньому складала 40–45 тис. крб., то після 15 березня 1948 р. – не більше 15 тис. крб.²¹. При цьому у своїй інформації голові Ради Міністрів УРСР Д.Коротченку голова Станіславського облвиконкому П.Щербак зазначав, що, незважаючи на вжиті заходи, господарський стан закладів мистецтв залишається важким, оскільки на 1 жовтня 1948 р. фінансовий дефіцит по трьох театрах зріс на 50 тис. крб., а борги по зарплаті склали 294 тис. крб.²².

Господарські негаразди в діяльності прикарпатських театрів та філармонійних колективів продовжилися і в наступні роки. Не проводився вчасно ремонт театральнo-концертних приміщень, не завжди вони були забезпечені паливом для обігріву в осінньо-зимовий сезон, несвоєчасно виплачувалася зарплата персоналу. Актуальним залишалася й проблема виконання фінансово-виробничих планів. Наприклад, на жовтень 1950 р. Коломийський театр недовиконав план прибутків на 46 тис. крб., Станіславський драмтеатр – на 223 тис. крб., а Станіславський ляльковий театр – на 42 тис. крб. Критичних зауважень зазнала і обласна філармонія, яка свій виробничо-фінансовий план виконувала тільки за рахунок заїжджих гастролерів. Прибутки ж від роботи власних творчих колективів складали тільки 40% від плану, недовиконання якого становило 85 тис. крб.²³. Врешті тільки за підсумками 1953 р. Коломийський театр, один з небагатьох пересувних сценічних закладів в республіці, забезпечив рентабельність і прибутковість у своїй роботі, за що був відзначений Міністерством культури УРСР²⁴.

Неоднозначною була ситуація і в кадровому забезпеченні професійних мистецьких колективів Прикарпаття. Уже з перших днів своєї діяльності після відновлення радянської влади вони зі зрозумілих причин зустрілися з проблемою нестачі кваліфікованих кадрів. Чимало майстрів сцени, які у часи німецької окупації працювали в професійних театральних трупах і музичних колективах Станіслава та Коломиї, покинуло Україну, остерігаючись можливих репресій з боку радянських каральних органів і шукаючи кращої долі на чужині. Питання комплектації закладів культури спробували частково вирішити перевіреним ще на початковому етапі радянзації західного регіону шляхом – відрядженням сюди з інших регіонів республіки адміністративних та творчих кадрів, які водночас вважалися потенційно лояльнішими до політики партії у порівнянні з уродженцями краю. Для прикладу, в 1944 р. саме у такий спосіб, переважно за рахунок переведення акторів Харківського пересувного театру, було подолано кадровий голод в Станіславському драмтеатрі²⁵.

Як показали подальші події, кадрове питання залишалося на порядку денному практично упродовж усього досліджуваного нами періоду. Особливо критичного забарвлення ситуація щодо комплектації театральних закладів Станіславщини набрала в ході реалізації положень вже згаданої вище постанови Ради міністрів УРСР “Про скорочення державної дотації театрам і заходи по поліпшенню їх фінансової діяльності” (1948 р.). Протягом наступних років обласна влада неодноразово, але без помітних успіхів, ставила перед відповідними республіканськими структурами питання про приведення штатів до затверджених в 1940 р. нормативів. Так станом на 1952 р. Станіславському драмтеатру згідно приписів бракувало 12 творчих одиниць²⁶.

Однією зі спроб якісно посилити художній рівень роботи мистецьких колективів Прикарпаття було впровадження шефської допомоги з боку кращих майстрів сценічного мистецтва зі столиці України. У другій половині 1940-х років над випуском окремих постановок на станіславській сцені працювали такі корифеї вітчизняного театру, як Г.Юра, Н.Ужвій, А.Бучма²⁷, М.Литвиненко-Вольгемут, І.Паторжинський²⁸. Проте така співпраця не була системною, а тому керівники місцевих закладів час від часу справедливо закидали республіканському Комітету у справах мистецтв у відсутності практичної допомоги колективам в питанні підвищення рівня їхнього професіоналізму²⁹.

Незважаючи на різного штибу труднощі та перешкоди, виконавська майстерність митців краю щороку зростала. Свідченням цього є хоча би той факт, що в перше повоєнне десятиріччя за майстерну роботу в театрах Станіслава та Коломиї звання заслужених артистів УРСР було присвоєно О.Светланову, І.Базилевич, А.Шевченко, Г.Лаврику, О.Затварській³⁰. Прикладом визнання місцевих митців стали й непоодинокі запрошення музично-театральних колективів Станіславщини на гастролі та виступи в населених пунктах не лише України, але й союзних республік.

На жаль, в умовах ідеологічних кампаній радянського уряду та його боротьби з проявами так званого “українського буржуазного націоналізму” цілий ряд талановитих прикарпатських митців пізнав на собі каральний меч тоталітарної держави. У більшій чи меншій мірі політичних переслідувань зазнали композитор та диригент Станіславської філармонії Д.Котко, один з засновників Гуцульського ансамблю пісні і танцю балетмейстер Я.Чуперчук, артисти цього колективу О.Роп’яник та Г.Льба. З репресивною державною машиною зіткнулись також працівники театральних установ: О.Божедан, Я.Лукавецький – у Станіславі, І.Когутяк, В.Симчич, В.Ткачук, Б.Вонсуль, Ф.Киселійчук та Д.Селезінка – у Коломиї³¹.

Таким чином, діяльність усіх професійних театральних та музичних колективів Прикарпаття в перші повоєнні роки проходила у важких і суперечливих умовах. Творчу ініціативу митців сковувала та обмежувала державна політика в культурній сфері зі своєю заідеологізованістю, створенням мистецьких тем на замовлення, насадженням соцреалістичного стилю в художній творчості, спробами нівелювання національної самобутності та класичних традицій українського сценічного мистецтва. Окрім того, нездатність у повній мірі реалізувати свої задуми в творчій діяльності накладалася на складні матеріальні умови функціонування та не завжди задовільне кадрове забезпечення закладів мистецтв, що загалом відбивалося на професійному зростанні колективів і їх популярності серед широких верств населення.

1. Кошарний І. У сузір'ї соціалістичної культури (1939—1958) / І. Кошарний. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1975. – 239 с.; Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній радянській державі. – Львів : Вид-во Львів. ун-у, 1968. – 802 с.; Загоруйко А. П. Розквіт культури Радянської Станіславщини (на допомогу лекторові) / А. П. Загоруйко. – Станіслав : Станіславське обласне відділення Товариства для поширення політичних і наукових знань УРСР, 1958. – 34 с.
2. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. К. Баран. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – 670 с.; Шаповал Ю. Україна 20-50-х років : сторінки ненаписаної історії / Ю. Шаповал. – К. : Наук. думка, 1993. – 351 с.; Сірук Н. “Ждановщина” в Україні (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.) : монографія / Н. Сірук. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 208 с.; Красильникова О. В. Історія українського театру ХХ сторіччя / О. В. Красильникова. – К. : Либідь, 1999. – 208 с.
3. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті роки ХХ ст.) / Т. Марусик. – Чернівці : Рута, 2002. – 463 с.; Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції: 20–50-ті роки ХХ ст. / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. – К. : Наук. думка, 1994. – 349 с.
4. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. Р-1431, оп. 1, спр. 105, арк. 5.
5. Прикарпатська правда. – 1945. – 11 берез.
6. Сірук Н. Указ. праця. – С. 34.
7. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. Збірник документів (1941–1960 рр.). – К.: Держполітвидав, 1961. – Т. 2. – С. 275–276.
8. Прикарпатська правда. – 1947. – 24 серп.
9. Там само. – 1948. – 20 лют.
10. Там само.
11. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-1047, оп. 1, спр. 10, арк. 23.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 75, спр. 5, арк. 119.
13. Прикарпатська правда. – 1951. – 17 черв.
14. Держархів Івано-Франківської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 592, арк. 58.
15. Там само, ф. Р-1047, оп. 1, спр. 10, арк. 3.
16. Сірук Н. Указ. праця. – С. 59.
17. Прикарпатська правда. – 1951. – 30 груд.
18. Держархів Івано-Франківської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 1534, арк. 207.
19. Там само, ф. Р-1047, оп. 1, спр. 10, арк. 31.
20. Там само, арк. 1.
21. Там само, ф. Р-295, оп. 5, спр. 274, арк. 14.
22. Там само, арк. 15.
23. Там само, оп. 6, спр. 182, арк. 23-24.
24. Там само, ф. Р-1431, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
25. Затварська Р. Івано-Франківський обласний музично-драматичний театр імені І. Франка: Історія в документах, спогадах, фотографіях / Р. Затварська. – Івано-Франківськ : Таля, 2001. – 99 с.
26. Держархів Івано-Франківської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 1534, арк. 211.
27. Прикарпатська правда. – 1947. – 1 берез.
28. Там само. – 19 верес.
29. Держархів Івано-Франківської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 1534, арк. 209.
30. Затварська Р. Указ. праця. – С. 34–40.
31. Реабілітовані історією : у 27 т., у 2 кн. Кн. 1 : Івано-Франківська область / упоряд., авт. передм. Л. Вардзарук. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2004. – С. 251.

В статье, основываясь на различных источниках, исследуются политика и действия тоталитарной власти относительно профессионального искусства на Станиславщине в послевоенное время. Освещены содержание творческой деятельности, материальное положение и кадровое обеспечение профессиональных художественных коллективов.

Ключевые слова: культурная политика, идеология, профессиональный художественный коллектив, театр, филармония, Прикарпатье.

On the basis of various sources the article highlights activities and deeds of the totalitarian regime towards the professional art during the postwar period. The content of creative activity, the material position and the staffing of professional art groups are determined.

Keywords: cultural policy, ideology, professional art group, theater, philharmonic, Prykarpattia.

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

УДК 273.13(477)“1695/1765”

Юрій СТЕЦИК

ГОРОДЕНКІВСЬКИЙ ВАСИЛІАНСЬКИЙ МОНАСТІР (1695–1765 рр.)

Встановлено постать фундатора та час заснування монастиря. Прослідковано еволюцію юридично-правового статусу обителі. З'ясовано за окремо взяті роки особовий склад насельників монастиря та реконструйовано їх біографічні відомості. Проаналізований інформаційний потенціал інвентарного опису від 28.05.1764 р. Наведено детальні описи місця розташування обителі, забудови монастирського двору, фільварку, внутрішнього і зовнішнього оздоблення храму, помешкання монахів. Визначено основні фінансові джерела наповнення монастирської скарбниці. Окреслено тематичний репертуар монастирської бібліотеки.

Ключові слова: фундація, інвентарний опис, резиденція, провінція, парафія.

Фундація монастиря у Городенці відноситься до 1695 р. та пов'язана із власником цього міста шляхтичем Стефаном Потоцьким, ловчим та полковником королівського війська. Пізніше у 1749 р. цей фундаційний акт облятовано (вписано) до Галицьких гродських актів¹.

Після переходу Львівської православної єпархії до унії (1700 р.) згаданий монастир також перейшов під юрисдикцію Папи Римського². У 1711 р. згадується у списку монастирів, настоятелі яких були присутні на Унівському єпархіальному синоді, який розглядав питання про реформування унійних монастирів у напрямку утворення окремої адміністративної одиниці – Львівської монастирської провінції³. Однак даний проект не отримав підтримки, тому до 1739 р., коли відбулось утворення Святопокровської провінції, монастирі продовжували перебувати під юрисдикцією місцевого єпископа. Вхідження до нового адміністративного утворення (провінції) позначилося негативно на діяльності Городенківського монастиря. Зокрема, у 1745 р. прийнято рішення про ліквідацію дрібних обителей, до якої потрапив чернечий осередок із Городенки, майно якого мало передаватися до Погонського монастиря. Не зважаючи на це обитель продовжує функціонувати ще цілих 20 років. А вже згадується у каталозі монастирів Святопокровської провінції під 1754 р. як резиденція в якій проживало 6 ченців: ієромонахи Мартіан Магеревич (ігумен)⁴, Олександр Жуковський⁵, Кондилій Сагатович⁶, Амвросій Мостовський⁷, Василь Роговський⁸, брат Йосиф Роткевич⁹. Цей осередок був необхідний для проведення місій, однак потребував додаткових фундацій щоб утримувати більшу кількість насельників, оскільки спроможний забезпечити матеріальне забезпечення тільки для 5 монахів. На той час чернечий осередок із Луки¹⁰, де мешкало тільки 3 ченці (ієромонахи Панкратій Лагодівський, Інокентій Крижанівський¹¹, Генадій Сулятицький), було приєднано до Городенки¹².

1764 р. о. Йосафат Седлецький¹³, протоігумен Святопокровської провінції, прохав у Римського Престолу дозволити подальшу діяльність чернечих резиденцій, які знаходилися поблизу православних обителей. Хоча й дозвіл було отримано, однак щодо Городенківської чернечої резиденції його не було виконано, хоча вона й знаходилася поблизу Скит Манявського православного монастиря. Натомість у січні 1765 р. обитель приєднано до монастиря у Сокільці. Із квітня цього ж року Сокілецький монастир перейняв майно Городенківської резиденції: бібліотечні книги, літургійні ризи, церковний та господарський реманент, а монастирський храм передано парафіяльному духовенству. У монастирській бібліотеці на 1764 р. нараховувалося 38 книг: 2 кириличні, 22 польські, 14 латинських. Монастирський храм у Городенці посідав статус парафіяльної церкви, яка знаходилася на передмісті та нараховувала 206 осіб, а на 1764 р. парафія охоплювала більше 50 будинків. При ньому функціонувало парафіяльне братство, яке стежило за станом церкви та утримувало дяка¹⁴.

Інвентарний опис Городенківської чернечої резиденції від 28.05.1764 р. укладений під час проведення ревізії василіанських монастирів Святопокровської провінції. Цей протокол візитації, в основу якого покладено монастирський інвентар, укладено делегованою комісією від імені протоігумена о. Йосафата Седлецького, яку очолив о. Модест Трусевич¹⁵, будучи ігуменом Тереховлянського монастиря.

Інформація подана в інвентарі дозволяє встановити точний час, місце та патронат фундації монастиря (03.07.1695 р., передмістя містечка Городенка Галицької землі та Львівсько-Галицько-Кам'янецької унійної єпархії, патронат належав шляхетському роду Потоцьких). Адже досі у церковній історіографії не було встановлено точної дати заснування монастиря, більшість дослідників вказували орієнтовний період – кінець XVII ст.¹⁶

Оскільки монастирські сакральні та господарські будівлі були дерев'яними і не збереглися до наших днів, то завдяки їх докладному інвентарному опису можна реконструювати втрачені архітектурні пам'ятки. Зокрема, досить детально описано зовнішнє та внутрішнє оздоблення монастирського храму, чернечих келій.

Монастир знаходився на Схід від містечка Городенка, на окраїні передмістя, біля жидівського яру, на підвищенні, скалі, що підносилися над річкою та млинами. В'їзні ворота знаходилися із південної сторони монастирського подвір'я. До цих воріт прибудовано дерев'яну дзвіницю, покриту гонтою. На цій дзвіниці, що потребувала ремонту, знаходилися чотири малі та великі дзвони. Через дзвіницю-ворота проходили в'їзд на цвинтар.

Навпроти дзвіниці, на підвищенні, стояла мала, стара, дерев'яна церква у хрестоподібній формі. Із зовні церква була обліплена глиною та побілена. Її покрівля опадала, оскільки побита старою гонтою. На ній височів тільки один малий купол. Монастирський храм носив титул Покрови Пресвятої Богородиці, хоча обитель дослідники іменують під патронатом Святого Миколая. Малі вхідні двері знаходилися із південної сторони храму. Великий вівтар споруджено у вигляді Божого гробу. У вівтарній частині храму зберігалася празнична ікона Покрови Пресвятої Богородиці. По обидва боки від неї висіли образи Ісуса Христа та Божої Матері. Стеля вівтаря була оздоблена образами апостолів. На вершку великого вівтаря знаходився великий хрест. Із однієї сторони від вівтаря розміщувався хор для монахів, а з іншої – мале захристя із виходом на цвинтар. Великий вівтар стояв відкритим, без царських воріт. Іконостас розмальовано по стінах храму. Із боку вівтаря стояла на дерев'яних опорах невелика проповідальниця.

У бічних каплицях храму було по два вівтарі. В одному вівтарі Милосердя Господнього і Святого Василя, а у другому – Ченстоховської Пресвятої Богородиці та Святого Онуфрія. Всі бічні вівтарі перебували в обшарпаному вигляді, окрім ікон. Новомальовані на полотні образи Вознесіння та Святого Іллі виставлялися на великі свята. Над притвором споруджено церковні хори, вхід до яких проходив по драбині. До храму прибудовано бабінець із кам'яною кропильницею. Основа для всіх вівтарів споруджена із каміння. У церкві підлога вимощена із каменю. Біля бічних вівтарів знаходилося кілька давніх сповідальниць.

Великий монастирський цвинтар простягався від скали до млинів та не був обгороджений парканом. Із другої сторони його відмежовував фільварок, що розташовувався із боку церкви та міста.

Поблизу храму знаходилося помешкання монахів. Із південної сторони цього помешкання, в кінці коридору, знаходилася келія настоятеля монастиря із двома кімнатками. Келії обігрівали великі п'єци. Чернечих дерев'яних келій зі сторони цвинтаря було три із п'єсами, вікнами, столиками, тапчанами, дверима. У протилежній стороні коридору розташовувався старий рефектар (трапезна). До нього прибудовано дві старі кімнатки, які плетені із хмизу, обліплені глиною та побілені, із старими дверима. Під ним знаходилася мурована пивниця. По другій стороні коридора від міста було дві келії, які мали виходити до городу. Цей город був засаджений молодими щепками слив. Посередині коридору, перед фіртою, розміщено Христове розп'яття, біля якого стояла маленька бляшана лампа. На стінах коридору висіли малі образи отців, які мальовані на полотні. В коридорі встановлено сходи, що провадили на горище, де розміщено шпихлір із низькими дерев'яними засіками. На фірті знаходилася мала кімната для зберігання різних речей. Ціле помешкання ченців було покрите гонтою. Перед вікнами монас-

тирських келій, для відмежування помешкання від цвинтаря, встановлено загороду із дерев'яних та хмизових штахет. По другій стороні цвинтаря від Сходу та передміських будинків стояла пекарня із хлівами, покритими соломою. Від них нище стояла стайня із возівнею вздовж до скали. За стайнею ріс монастирський сад із старими деревами. У кінці городу, при жидівському ярю, знаходився малий болотистий ставок для дрібної птиці (гусей, качок). Вище від саду при згаданому ярі розташовувався невеликий город із садом. У кінці городу побудовано малу стодолу.

Монастир не мав жодних капіталів від яких би отримував певні відсотки. Основними джерелами наповнення монастирської скарбниці були надходження від парафіяльних відпустів, пожертви віруючих. Щорічно адміністрація обителі брала 300 зл. із дарчого запису Миколи Потоцького, канівського старости і белзького воєводи, для Василянського Чину. Збіжжя мав кілька півмірків, оскільки монастирський фільварок втратив значну частину своїх ґрунтів, які Позняк, коломийський ловчий, відібрав до королівських маєтків. Монастирська каса на 1764 р. нараховувала прибуток на суму 980 зл. 15 гр., а видатки склали 770 зл. 13 гр. 1 шл.

Для відправ у монастирській церкві використовували різноманітне літургійне опорядження. Традиційно застосовували срібні чаші, ложечки, зізди, дароносиці, хрести, мідні котли для освячення води, “карбонки” для вугілля, олов'яні (“цинкові”) ліхтарики, ложечки для кадила, кадило, латунні таці та вівтарний дзвіночок. Під час богослужінь отці-василіани використовували спеціальний одяг різного призначення і пошиття. Священічі ризи (“апарати”) відрізнялися за матерією (дамастові, атласові, парчові) та за кольором і декором (червоні, темно-зелені, білі, світло-сині, жовті із позолоченими квітами, срібними хрестиками). Підризники (“альби”) були лляні, білого кольору, із позолотою на руках та раменах, із зображенням корон та іноді вишивані. Стихарі (“далматики”) були вовняними, китайковими, зеленого кольору, із накидкою, прикрашеною квітами. Гумерали, обруси (покривала) були шовковими, лляними із Гданська. Візитатори звертали особливу увагу на наявність відповідного літургійного спорядження, передбаченого канонами Церкви (хоругви, плащаниця), відсутність якого унеможлилювала проведення богослужіння (наприклад, антиминоси). Докладні описи монастирського помешкання (резиденції, келій), кухні та трапезної надають можливість ознайомитися із предметами повсякденного побуту ранньомодерного ченця.

Можна простежити книжковий репертуар монастирських бібліотек. В обителях були поширені зазвичай повні комплекти богослужбових книг для проведення літургій: Євагенгелії, Служебники, Тріоді (Квітна та Постна), Апостол, Октоїх, Мінея, Псалтир, Часослов, Требник, Трефолой, Ієрмологіони, книги щоденних богослужінь.

Інформаційні дані інвентаря дозволяють в деяких аспектах розкрити економічне підґрунтя функціонування монастиря, оскільки подають досить докладний опис фільварку, починаючи від детального переліку господарського реманенту та завершуючи поданням статистики зібраного врожаю¹⁷.

На сьогодні від василіанського монастиря в Городенці залишилася лише частина північної стіни та шматок кам'яної огорожі, а ще назва передмістя – Монастирський кут¹⁸.

Таким чином, віднайдений інвентарний опис монастиря 1764 р. дозволяє розкрити різні аспекти функціонування монастиря: з'ясувати локалізацію поселення ченців та час фундації, особливості архітектурної побудови, ознайомитися із творами сакрального мистецтва, визначити юридично-правовий статус обителі, окреслити тематичний репертуар монастирської бібліотеки, навітлити повсякденне життя чернецтва та матеріальне забезпечення резиденції.

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДАЛ України), ф.201, оп. 4, спр. 613, арк. 299.

² Ваврик М. (ЧСВВ). Нарис розвитку і стану Василянського Чину XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка / Михайло Ваврик // Записки Чину Св.Василія Великого. Серія II. Секція I – Праці. Т. 10. – Рим : В-во отців-василіян, 1979. – С.177.

³ Коссак М. (ЧСВВ) Монастирі Галичини (передрук праці 1867 р.) / Михайло Коссак // Лавра. – 1999. – №7. – С. 45.

4. **Магеревич Мартиніан**, світське ім'я – Михайло, син Андрія та Анни. Народився у вересні 1719 р. в м. Перемишлі (Перемишльська земля). Завершив клас риторики у Перемишльській школі. Вступив 29.05.1741 р. у Добромилський монастир. Після року навчання у новіціаті 14.07.1742 р. склав чернечі обіти професа. Відправлений на філософські студії до Лаврова (2 роки). По їх завершенні у 1744 р. отримав ієрейські свячення із рук перемишльського владики Онуфрія Шумлянського. Після цього скерований на догматичні студії до Гощі (1 рік). По завершенні призначений сповідником у Люблінському монастирі (1 рік). Поїхав до Мільчена, будучи два роки сповідником. На наступні 5 років призначений сповідником Шаргородської обители та водночас був професором у місцевій монастирській школі. Звідтіля переїхав до Городенки, де впродовж 10 років виконував обов'язки настоятеля. Проживав і в інших монастирях Святопокровської провінції: Біліні (3 р.), вікарій у Любліні, Крехові. Помер у 1770 р. (*Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаніка. Відділ рукописів (далі ЛННБ ВР), ф.3, спр.436, арк. 797*).
5. **Жуковський Олександр**, світське ім'я – Андрій, син Симеона та Анни. Народився 1715 р. Вступив 1736 р. до чернецтва у Почаєві, де 02.10.1737 р. склав чернечі обіти професа. Виконував різні послухання по монастирях провінції. Згодом отримав ієрейські свячення. Помер 1755 р. у Сокілецькому монастирі (*ЛННБ ВР ф.3, спр.614, арк.12*).
6. **Сагатович Кондилій**, світське ім'я – Константин, син Георгія та Тетяни. Народився 22.05.1721 р. на теренах Перемишльської землі. Закінчив клас риторики. Вступив 15.08.1747 р. до чернецтва у Добромилі. Після року випробовувань у новіціаті 29.08.1748 р. склав чернечі обіти професа. Відправлений до Святопаського монастиря. Незабаром 09.10.1748 р. у Страшевичах отримав ієрейські свячення із рук перемишльського владики Онуфрія Шумлянського. Надалі відправлений до Шаргорода, спочатку для викладання у монастирській школі, а через два роки став парохом. Однак за рік часу переїхав до Городенки, будучи проповідником впродовж одного року. Після цього протягом 8 років був вікарієм та проповідником в Угорницькому монастирі. Звідтіля скерований до Гощі для викладання у школі (2 роки), а потім відбув до Подденбців, будучи вікарієм (1 рік 6 місяців), Угорників (вікарій, 3 роки), Деревлян (вікарій, касир, 3 місяці), Спасу (вікарій). Впродовж 1771–1772 рр. – вікарій, касир, співкладач та писар рукописної книги “Актів” у Лішнянському монастирі. 1773–1774 рр. – вікарій монастиря у Язениці. 1775–1776 рр. – вікарій монастиря у Тумині. 1778–1779 рр. – ризник та сповідник Луцького монастиря. Час та місце смерті не встановлені (*Стецик Ю. Василянське чернецтво Перемишльської єпархії (друга половина XVIII ст.): словник біограм. – Жовква: Місіонер, 2015. – С.186*).
7. **Мостовський Амвросій**, світське ім'я – Антоній, народився 17.01.1685 р. в с. Мости Львівської землі. Закінчив клас риторики. Вступив 1712 р. до чернецтва у Підгорецькому монастирі. Після короткого часу аскетичних випробовувань в цьому ж році склав чернечі обіти професа та виконував послухання помічника ризника. 1718 р. отримав ієрейські свячення із рук луцького владики Виговського. Протягом наступних 4 років виконував обов'язки ризника у Підгірцях. 1752 р. скерований до Тербовлі, будучи сповідником. 1755 р. переїхав до Луцького монастиря, де призначений вікарієм обители, однак перебув тут тільки один рік. 1756 р. відправлений до Ланівців, де був ризником та сповідником впродовж 10 років. 1766 р. повернувся до Підгірців для виконання обов'язків ексзорциста. В цьому монастирі проживав до останніх днів свого життя. Помер у 1766 р. (*ЛННБ ВР ф. 3, спр. 614, арк. 28*).
8. **Роговський Василь**, світське ім'я – Вінкентій, син Йосифа та Єви. Народився 1734 р. у Волинському воєводстві. Завершив клас риторики. Вступив 08.04.1755 р. до чернецтва у Почаївському монастирі. Після року навчання у новіціаті 21.04.1756 р. склав чернечі обіти професа. Відправлений на студії до Підгорецького монастиря. У серпні 1756 р. переїхав до Лаврова для проходження філософських студій (2 р.). В серпні 1758 р. скерований на теологічні студії до Львова (2 р.). По завершенні навчання у серпні 1760 р. поїхав до Городища, де 18.03.1761 р. отримав ієрейські свячення. Згодом у серпні 1761 р. відправлений до Шаргородського монастиря, будучи професором синтаксису при місцевій школі. У серпні 1763 р. призначений професором синтаксису у Гощівській василянській школі. 05.08.1764 р. відправлений до Львова для продовження теологічних студій. 02.07.1766 р. скерований до Підгірців для виконання обов'язків вікарія. Звідтіля 16.05.1768 р. переїхав до Білостоку, будучи вікарієм. Проте через кілька років переїхав до Зимненського монастиря, де призначений настоятелем. Після Берестейської капітули (1772 р.) призначений ігуменом Щеплотського монастиря, а потім Лаврівського. На Тороканській капітулі (1780 р.) обраний третім консультором польської провінції та управляв Загайським монастирем. Час та місце смерті не встановлені (*ЛННБ ВР ф. 3, спр. 614, арк. 170*).

9. **Роткевич Йосиф**, світське ім'я – Яків, син Йосифа та Анни. Народився у серпні 1713 р. в с. Крупа Мстиславського воєводства. Вступив до чернецтва 29.07.1736 р. у Білостоцькому монастирі на Волині. Після 3 років аскетичних випробовувань не склав обітів професа та відправлений до Луцького кафедрального монастиря, будучи комірником. Згодом поїхав до Білостоку на великопісні рекolleкції. По їх завершенні 14.04.1739 р. склав чернечі обіти професа та повернувся до Луцька для виконання обов'язків комірника. Через 3 р. отримав дияконівські свячення. У лютому 1733 р. відправлений до Риму на навчання. У березні 1745 р. повернувся до Почаєва. Звідтіля у квітні 1745 р. відправлений до Підгірців для виконання обов'язків прокуратора, де проживав 6 років. У липні 1751 р. скерований до Золочівського монастиря, де також був прокуратором впродовж чотирьох місяців. У січні 1752 р. переїхав до Краснопуцького монастиря на посаду економа. Звідки у червні 1752 р. відправлений до Городенки, де призначений прокуратором. 22.05.1764 р. отримав ієрейські свячення із рук львівського владики Лева Шептицького у церкві с. Крилос. У січні 1755 р. відправлений до Погоньського монастиря, будучи прокуратором. Із травня 1761 р. переїхав до Віцинського монастиря, а звідти у травні 1764 р. до Сваричова. В липні 1766 р. відправлений до Львівського монастиря Св. Онуфрія, будучи ризником. Через 9 місяців скерований до Угорницького монастиря для виконання обов'язків вікарія. Через один рік переїхав до Завалова, будучи прокуратором. 1770 р. відправлений до Задарова, де також призначений прокуратором. Помер 12.04.1774 р. у Крилоському монастирі (*ЛННБ ВР ф. 3, спр. 435, арк. 683*).
10. Біля 1600 р. купив Лавро Хурчкович, підданий Потоцьких, два ґрунти і заснував на них монастир поблизу села Лука (Галицької землі). В 1617 р. Стефан Потоцький і його дружина Марія Могилянка, дочка Яреми, Мультянського воєводи, затвердили фундацію Хурчковича, додаючи цьому монастиреві зі своєї сторони ґрунт над самим Дністром коло Ісаківського броду. Монастир скасовано в 1789 р., а фундацію продано за 25000 зл. (*Монастирі Городенки і Городенківщини [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : <http://history.iv-fr.net/article.php?id=591>).
11. **Крижанівський Інокентій**, світське ім'я – Ігнатій, син Петра та Катерини. Народився 20.07.1751 р. у Львові. Закінчив клас поетики. Вступив 08.02.1767 р. до чернецтва в Почаєві. Після року випробовувань у новіціаті 10.02.1768 р. склав чернечі обіти професа та відправлений до Віцинського монастиря на студії з риторики, звідкіля після півтора року навчання відправлений до Загайців на студії з філософії. По завершенні навчання скерований на студії з догматичної теології до Львівського монастиря Св. Юрія. Через рік вибув до Лаврова для продовження навчання. Звідтіля відправлений до Риму, де завершив студій у Колегіумі Пропаганди Віри (1773–1776 рр.). Через три роки отримав ієрейські свячення та повернувся на територію Святопокровської провінції, побувавши по різних монастирях для виконання визначених обов'язків: проповідник у Гощі, а із 1777 р. – професор риторики, а згодом вікарій обителі, а з липня 1778 р. – викладач філософії, прокуратор та проповідник у Луцьку, з серпня 1779 р. – префект школи та викладач філософії в Острозі, з квітня 1780 р. – проповідник у Почаєві, з вересня 1780 р. – викладач філософії у Збаражі, з 1782 р. – викладач теології у Львівському монастирі Св. Юрія, а згодом вікарій та парох. Через два роки відправлений на посаду ігумена Щеплотського монастиря, а згодом ігумен у Кристинополі, впродовж 5 років. За час урядування у Кристинополі довів до завершення будівництво монастирського храму. У 1793 р. обраний ігуменом Крехівського монастиря. По завершенні терміну врядування повернувся до Львівського монастиря Св. Юрія. 27.02.1800 р. обраний провінціалом (протоігуменом) Галицької провінції Св. Спаса. Після закінчення часу урядування був ігуменом по різних монастирях провінції: Львів – монастир Св. Онуфрія, Крехів. Час та місце смерті не встановлені (*Стецик Ю. Василіанське чернецтво Перемиської єпархії (друга половина XVIII ст.): словник біограм. – Жовква : Місіонер, 2015. – С. 123*).
12. Ваврик М. (ЧСВВ). Нарис розвитку і стану Василіанського Чину XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка / Михайло Ваврик // Записки Чину Св.Василія Великого. – Серія II. – Секція I. – Праці. Т. 10. – Рим: В-во отців-василіян, 1979. – С.164.
13. **Седлецький Йосафат**, світське ім'я Йосиф-Константин, син Станіслав та Францішка із Песчеровських. Народився в 1716 р. у Волинському воєводстві. Отримавши добрі знання із права, філософії, а також моральної теології, вступив 01.08.1745 р. до Мильцінського монастиря (Володимирська єпархія). Після вступу відправлений до Почаєва для відбуття новіціату, де через рік 03.09.1746 р. склав довічні обіти професа. Після цього був секретарем Святопокровської провінції під час урядування протоігумена Іппатія Білинського. Через рік 27.08.1747 р. висвячений у ієромонахи із благословення луцького єпископа Теодора Рудницького. Цього ж року на Берестейській капітулі (16.08.1747 р.) обраний помічником секретаря при новообраному протоігумені Сильвестрі Коблянському. А через рік, після смерті секретаря провінції о. Себастьяна Білинського, у червні 1748 р. обраний консульто-

- ром провінційної управи, виконуючи обов'язки секретаря провінції. Водночас був ігуменом Білостоцького монастиря. Після трьох років урядування обраний на Берестейській капітулі (02.07.1751 р.) третім консультором провінційної управи. Водночас призначений ігуменом Лаврівського монастиря. У 1753 р. луцький єпископ Сильвестр Рудницький призначив о. Йосафата архимандритом Овруцької архимандрії, будучи затверджений привілеєм польського короля Августа III. На Берестейській генеральній капітулі (03.07.1759 р.) обраний протоконсультором Чину. На Білостоцькій провінційній капітулі (липень 1763 р.) обраний протоігуменом святопокровської провінції. Помер 08.01.1775 р. в монастирі Овруцької архимандрії (*ЛННБ ВР ф.3, спр.435, арк.454*).
14. ЦДІАЛ України, ф.201, оп.4, спр.613, арк. 300.
  15. **Трусевич Модест**, світське ім'я – Михайло, син Симеона та Анастасії. Народився у 1724 р. Здобув теологічну освіту в Перемишлі. Вступив 16.05.1752 р. до чернецтва в Почаєві. Після року випробувань у новіціаті 16.05.1753 р. склав чернечі обіти професа. Отримав ієрейські свячення у Дермані із рук Холмського владыки Феліціана Володковича. Відправлений до Львівської ставропігійної церкви, де був проповідником. З вересня 1754 р. – проповідник у Жовкві, а з лютого 1755 р. – проповідник у Любліні, лютого 1756 р. – вікарій та проповідник у Жовкві, березня 1756 р. – місіонер у Замості. 12.08.1763 р. – ігумен у Тереховлі. 05.08.1764 р. – ігумен та префект місіонерів у Замості. Жовтень 1770 р. – ігумен у Лішні. Липень 1772 – 1774 рр. – ігумен та префект у Пугінках. Травень 1774 р. – вікарій, проповідник та сповідник монастиря у Битені. 1775 – 1776 рр. – сповідник монастиря у Білилівці. Жовтень 1776 р. – сповідник у Почаєві. Із вересня 1777 р. до 1779 р. – вікарій та проповідник у латинській церкві в Тартакові, що належала до Кристинопільського монастиря. Із червня 1780 р. – ігумен Зимненського монастиря. На Тороканській капітулі (1780 р.) обраний архимандритом Жовківської архимандрії. Із березня 1781 р. вікарій та проповідник церкви у Тартакові. Помер у 1804 р. (*Стецик Ю. Василіанське чернецтво Перемишльської єпархії (друга половина XVIII ст.): словник біограм. – Жовква: Місіонер, 2015. – С.222*).
  16. Ваврик М. (ЧСВВ). Нарис розвитку і стану Василіанського Чину XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка / Михайло Ваврик // Записки Чину Св.Василія Великого. Серія II. Секція I. Праці. Т.10. – Рим : В-во отців-василіян, 1979. – 180 с.; Коссак М. (ЧСВВ) Монастирі Галичини (передрук праці 1867 р.) / Михайло Коссак // Лавра. – 1999. – №7. – С. 39–55.; Крип'якевич І. Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу, (передрук праці 1930 р.) / Іван Крип'якевич // Лавра. – № 5. – 1999. – С. 45–64.
  17. ЦДІАЛ України, ф.201, оп.4, спр.613, арк. 299–02.
  18. Монастирі Городенки і Городенківщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://history.iv-fr.net/article.php?id=591>.

Установлена личность основателя и время основания монастыря. Прослежено эволюцию юридически-правового статуса обители. Выяснено за отдельно взятые годы личный состав насельников монастыря и реконструировано их биографические сведения. Проанализирован информационный потенциал инвентарного описания от 28.05.1764 г. Приведены детальные описания места расположения обители, застройки монастырского двора, поместья, внутреннего и внешнего убранства храма, жилища монахов. Определены основные финансовые источники пополнения монастырской казны. Очерчены тематический репертуар монастырской библиотеки.

Ключевые слова: *фундация, инвентарное описание, резиденция, провинция, приход.*

The personality of the founder and time of foundation of the monastery were installed. The evolution of the legal status of the monastery was traced. The personnel of the inhabitants of the monastery for individual years was clarified and their biographical information was reconstructed. The information potential of the inventory descriptions from 28.05.1764 year was analyzed. The detail description of the location of the monastery buildings cloister, estates, internal and external decoration of the temple, the home of monks were filed. The main financial sources of the monastery's treasury were defined. The thematic repertoire of the monastery library was outlined.

Keywords: *foundation, inventory description, residence, province, parish.*

УДК 94 (438: 456.31)

Тетяна ГОРАН

ЗМІНИ В ОРГАНІЗАЦІЙНІЙ СТРУКТУРІ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ У 20–30-их рр. ХХ ст.

У статті проаналізовано основні зміни у адміністративно-територіальній структурі Перемишльської греко-католицької єпархії у 20–30-их роках ХХ ст. Визначено, що збільшення кількості деканатів у 1920 р. позитивно вплинуло на душпастирську діяльність духовенства. Встановлено, що негативним явищем в історії розвитку Перемишльської єпархії ГКЦ було створення у 1934 р. Апостольської Адміністрації Лемківщини, як формально перебувала у складі єпархії, але фактично підпорядковувалася безпосередньо Апостольському Престолу. Автор звертає увагу на той факт, що новоутворена Апостольська адміністрація Лемківщини розглядалася польською владою як чинник протистояння поширенню впливу ГКЦ на території Лемківщини.

Ключові слова: *Перемишльська греко-католицька єпархія, Апостольська Адміністрація Лемківщини, єпископ, деканати, парафії.*

Українська Греко-Католицька Церква за кількістю своїх вірних є однією з найбільших східних церков та має безперервну історичну традицію. Станом на 2016 р. до складу УГКЦ входить 4 архієпархії, 6 єпархій та 3 екзархати. На одній із конференцій глава УГКЦ Святослав Шевчук у своїй промові наголосив на тому, що “сьогодні наша Церква крок за кроком у розбудові своїх структур прямує до патріархату”¹. Як зазначив Блеженніший Святослав “я думаю, це є справа наших вірних, нашого духовенства будувати патріархат, що ми й робимо кожного дня”². Зважаючи на той факт, що розвиток церковних інституцій має безпосередній зв’язок з історичним минулим, зазначимо, що досить актуальним є вивчення історичного досвіду розвитку та змін адміністративно-територіальної структури Перемишльської єпархії, як складової частини ГКЦ.

Проблемі організаційної структури ГКЦ, яка бере свій початок ще з часів Берестейської унії, у сучасній вітчизняній історіографії приділяється значна увага. Дослідники історії Церкви Ю. Федорів³, М. Гайковський⁴, М. Димид⁵, Г. Степанюк⁶ та ін. висвітлюють особливості адміністративно-територіальної структури ГКЦ. Сучасний дослідник історії Церкви Руслан Делятинський⁷ зазначає, що історики часто використовують різноманітні терміни, подібні за змістом, але досі не уніфіковані. Дослідник пропонує ввести в науковий обіг новий термін – “адміністративно-канонічна структура Церкви”. Даний термін, на думку Р. Делятинського, дає можливість врахувати два основних аспекти: “горизонтальний” рівень – територію та “вертикальний” – ієрархічну природу Церкви⁸. На думку І. Пилипіва⁹, виходячи з давньохристиянських традицій, розвиток організаційної структури ГКЦ відбувався на двох рівнях: адміністративно-територіальному та ієрархічному або адміністративно-управлінському. Зазначимо, що незважаючи на значний історіографічний масив який значною мірою висвітлює особливості організаційної структури ГКЦ, все ж таки відсутнє комплексне дослідження вказаної проблематики.

Перемишльська греко-католицька єпархія у важкий післявоєнний час діяла в умовах активізації українського національного руху, який значно впливав на визначення пріоритетів суспільної та релігійної діяльності духовенства. За таких умов єпископ Й. Коциловський велику увагу приділяв відновленню організаційно-управлінської структури єпархії та формуванню нового покоління духовенства, яке б сприяло відродженню національного життя українства на принципах християнської віри.

Процес інтеграції Східної Галичини до складу Польщі супроводжувався запровадженням у 1920–1921 рр. нового політико-адміністративного поділу краю на три воєводства – Львівське, Станіславівське і Тернопільське¹⁰. Межі державно-адміністративних одиниць не співпадали з поділом Галицької митрополії ГКЦ, тому польська влада нерідко втручалася в організаційні питання заміщення парафій. Так, територія Перемишльської єпархії буда поділена між Станіславівським та Львівським воєводствами. На території Станіславівського воєводства

знаходилося 5 деканатів та 48 парафій Перемишльської єпархії. Зважаючи на невідповідність співвідношення адміністративного поділу Східної Галичини та Галицької митрополії досить умовно можна сказати, що Перемишльська єпархія займала західну частину митрополії площею 40 тис. км. кв. Територія єпархія піддавалася постійним змінам. На сході вона межувала з Турчанським, Дрогобицьким і Рудецьким повітами та займала невелику територію південно-західного регіону Львівського повіту. На північному сході “Злучення єпархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької” межувало з Жовківським та Сокальським повітами. На півночі територія єпархії доходила до лінії колишнього кордону між Австро-Угорською монархією та Росією. На півдні межі єпархії співпадала з державним кордоном.

Двоступенева територіальна організація єпархії включала деканати, а ті у свою чергу поділялися на парафії. Незадовго до Першої світової війни Перемишльська греко-католицька єпархія об’днувала 40 деканатів¹¹, а наприкінці війни (1918) – 41 деканат¹². У шематизмі Перемишльської єпархії за 1918 р. як окремий деканат вказується парафія у Кракові, яка перебувала під безпосереднім керівництвом єпископа Й. Коциловського. Д-р. С. Стемпень вважає, що включення парафії у Кракові під протекторат перемишльського єпископа було зроблено з метою продемонструвати вплив та значення ГКЦ у цьому, віддаленому від української території, регіоні¹³.

Територія, яку займали деканати, залежала від кількості греко-католицького населення в певному регіоні. Центр, так би мовити “столиця”, деканату найчастіше розташовувалася у повітових містах. Інколи в тих же містах знаходилися і резиденції римо-католицьких владик. Не завжди кількість парафій була однаковою у різних деканатах. Напередодні Першої світової війни у 1914 р. Перемишльська єпархія налічувала 40 деканатів та 1 парафію у Кракові. Кожен деканат охоплював, у середньому, 17 парафій (30940 вірних). Однак, були деканати, у яких кількість парафій перевищувала 20, а саме Дрогобицький – 32 парафії, Старосамбірський – 28, Ярославський – 27, Яворовський – 26 парафій¹⁴. У 1918 р. деканат, в середньому, також налічував 17 парафій (29305 вірних), але інколи міг об’єднувати понад 30 парафій¹⁵.

Парафіальна структура Перемишльської єпархії, сформована ще у XIX ст., у період між двома світовими війнами була добре розвинена та забезпечувала стабільність організації душпастирської діяльності. Парафії були центрами не тільки релігійного, а і культурного життя українського суспільства. Однак, д-р. С. Стемпень зазначає, що у міжвоєнний період культурні функції перебравли на себе такі товариства, як “Просвіта”, “Рідна Школа” та ін.¹⁶. Варто зазначити, що велика кількість парафій значно погіршувала співпрацю деканальних урядів та призводила до дезорганізації деканатів. У зв’язку з цим у 1920 р. відбулися деякі зміни, а саме, зросла кількість деканатів з 40 до 54. Кожен деканат нараховував у середньому 13 парафій (26000), а найбільший – Рава – 17 парафій¹⁷. Протягом 1925-1928 рр. Перемишльська єпархія налічувала 53 деканати, 688 парафій та 1284 церкви з 832 священниками¹⁸. У 1930 р. діяло 54 деканати, проте зменшилася кількість священників за рахунок переходу до інших єпархій¹⁹.

Греко-католицькі парафії об’єднували одне-два, а то і більше сіл та за площею були набагато меншими, ніж римо-католицькі. У міжвоєнний період Перемишльська єпархія налічувала 688 парафій, з них 189 склалися з одного села, 235 – з двох сіл, 162 – з трьох, 63 – з чотирьох, 1 парафія включала 9 сіл і 1 – 11 сіл. У 1914 р. на одну парафію у середньому припадало 1820 вірних, у 1918 р. – 1723, а у 1928 р. – 2000 вірних²⁰.

Отже, зміни в адміністративно-територіальній структурі єпархії відбулися з ініціативи єпископа Й. Коциловського у 1920 р., коли кількість деканатів була збільшена до 54. Внаслідок таких структурних змін кількість парафій значно зменшилася, а це у свою чергу сприяло вдосконаленню організації душпастирської роботи та співпраці деканатів.

У 1934 р. через посилення “старорусинської агітації”, спрямованої проти “українізаційної” діяльності Й. Коциловського, відбулися неабиякі зміни в організаційній структурі Перемишльської єпархії. Значна частина греко-католицького духовенства, під впливом агітаційних заяв москвофілів просила Апостольського нунція у Варшаві посприяти у створенні окремої єпархії²¹. Створення Апостольської Адміністрації Лемківщини попередили різні заходи польського уряду в Римі, місцевих польських адміністраційних чиновників та врешті-решт москвофільських діячів. Останні думали, що відокремлення Лемківщини від Перемишльської єпархії

дасть їм змогу посилити москвофільську течію, а поляки у свою чергу прагнули до повного ополячення краю²². Стосовно цього, оперуючись на архівні матеріали, о. д-р Б. Прах зазначає: “польська влада прагнула зробити ААЛ інструментом роз’єднання лемків і галичан та поступової колонізації Лемківщини”²³.

Влітку 1933 р., коли Папський нунцій Ф. Мармаджі перебував у лемківській місцевості Криниці, у нього з’явилася делегація русофілів, яку очолили д-р Орест Гнатишак (однокласник міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького), учитель Методій Трохановський (укладач першого друкованого “Лемківського букваря”) і о. Іван Полянський, наблизений до “Лемко-Союзу”, керівництво якого підтримувало ідею окремої греко-католицької єпархії для лемків. Делегація вручила нунцію прохання, щоб Апостольська столиця створила для Лемківщини окреме єпископство, бо мовляв “населення не хоче признавати за свого зверхника перемиського єпископа Кир Йосафата Коциловського”²⁴. Новосанецький староста Лах у таємному листі до краківського воєводи від 20 жовтня 1933 р. писав, що “відокремлення Лемків від перемиського єпископа буде корисне для спольщення Лемків”²⁵.

Згодом до Апостольського нунція прибула делегація Й. Коциловського, в складі о. Івана Качмара, пароха Злоцького, о. Олекси Білика, д-ра Володимира Голонського з Перемишля. Делегація вручила нунцію меморіал у справі релігійних відносин на Лемківщині. Конгрегація для Східних Церков 10 лютого 1934 р. опублікувала декрет, згідно з яким з-під канонічної юрисдикції Перемишльської єпархії Галицької митрополії ГКЦ було вилучено 9 деканатів (Буківський, Дуклянський, Дунівський, Горлицький, Грибівський, Короснянський, Мушинський, Романівський, Сянський), які об’єднували 111 парафій та 11 незалежних вікаріатів. О. д-р Богдан Прах зазначає: “Декрет Конгрегації Східних Церков був прийнятий без погодження з галицьким митрополитом кир Андреем Шептицьким. Тому створення ААЛ можна розглядати не стільки церковною, скільки політичною акцією”²⁶. Таким чином, дана канонічна територія вишла з-під юрисдикції митрополита Галицького та перемишльського єпископа²⁷.

Д-р С. Степень акцентує увагу на тому, що створення ААЛ викликало шквал крити серед українського духовенства, однак призупинило ті негативні тенденції, які ширилися серед українського суспільства Галичини під впливом москвофільської пропаганди та підривали авторитет ГКЦ²⁸. Апостольська Адміністрація Лемківщини проіснувала до 1947 р., коли внаслідок акції “Вісла” було депортовано українців з етнічних територій – Лемківщини, Надсяння, Підляшшя, Холмщини, – в північно-західні регіони Польщі.

Отже, значні зміни в організаційній структурі єпархії відбулися у 1934 р., коли внаслідок створення Апостольської Адміністрації Лемківщини кількість парафій зменшилася з 688 до 577.

З метою вдосконалення парафіяльної структури та покращення функціонування деканатів створювалися так звані вікаріати, тобто територіальні одиниці, які були тимчасовою структурою єпархії. Вікаріати переважно створювалися там, де не було достатніх умов для створення єпархії і очолював їх вікаріат-єпископ, який однак, не був правлячим архієреєм, а знаходився під юрисдикцією єпископа. Протягом 20-их рр. ХХ ст. у Перемишльській єпархії було створено 35 вікаріатів, а вже на початку 30-их рр. їх налічувалося 69.

Значні зміни у 20–30-их рр. відбулися і в адміністративних органах управління єпархії. Управління єпархією здійснював єпископ, на обрання та призначення якого не мав жодного впливу король Другої Речі Посполитої. Єпископ греко-католицького обряду, як і латинського, зосереджував у свої руках законодавчу (правову), судову, адміністративну та пастирську владу. Відповідно до чинного канонічного права у випадку відсутності митрополита чи єпископа керівництво єпархією здійснював генеральний вікарій. На основі шематизмів Перемишльської єпархії за 1918–1939 рр. можна зробити висновок, що тільки в окремих парафіях працювали вікарії. Загалом у міжвоєнний період у єпархії нараховувалося від 60 до 80 вікаріїв²⁹. Варто зазначити, що генеральні вікарії мали досить обмежену, на відміну від єпископів, владу, адже були простими священиками. Відтак не мали права висвячувати нових священиків та брати участь у вирішенні важливих питань релігійного життя. Тому, вже з середини 20-их рр. ХХ століття почала формуватися зовсім нова практика призначення єпископів-помічників.

Так, з 1926 р. у справі керування єпархією єпископу Й. Коциловському допомагав єпископ-помічник Григорій Лакота³⁰. Якщо для Львівської архієпархії дана практика не була новою, адже протягом всього XIX століття Римський Апостольський Престол на прохання митрополитів призначив їм помічників з єпископським саном, щоб полегшити управління величезною архієпархією, то у Перемишльській єпархії до XX століття подібних прецедентів не було. Остаточно посада єпископа-помічника, основні обов'язки якого визначалися відповідними декретами про його призначення, була утверджена на початку 30-х рр. XX ст.

Середньою ланкою управлінського рівня були деканальні уряди, а найнижчою – парафіальні. Декан виступав своєрідним посередником між єпископом та кліром. Декан виконував ряд важливих функцій. Зокрема, до його обов'язків належали: нагляд за дотриманням дисципліни серед вірних та священників, проведення регулярних візитацій у парафіях свого деканату, контроль за виконанням душпастирських обов'язків, введення на посади нових парохів та співробітників парафіальних урядів, турбота про хворих священників. У період між двома світовими війнами кожен декан мав власного заступника, який допомагав йому в процесі управління деканатом³¹.

Управляли парафіями парохі, яких призначав безпосередньо єпископ. На початку Першої світової війни на одного пароха відводилася приблизно 1 парафія та 1991 вірних. У 1918 р. на одного пароха припадало 1300-1500 вірних. Після створення у 1934 р. Апостольської Адміністрації Лемківщини значно зменшилася кількість парафій. Поряд з цим, з метою оптимізації та покращення управління єпархією ряд парафій було об'єднано, а відтак, наприкінці 30-х рр. XX ст. на одного пароха припадало вже 2000–2400 вірних³². Основним обов'язком пароха було відправлення Служби Божої. У міжвоєнний період склалася така ситуація, що один парох повинен був обслуговувати кілька церков одночасно, що часто було йому не під силу. Особливо це стосувалося зимового періоду, адже парафіальні церкви могли знаходитися на досить великих відстанях одна від одної і до них було важко дістатися.

Таким чином, у 20-30-их рр. XX ст. адміністративно-територіальна структура Перемишльської єпархії зазнала значних змін. Якщо наприкінці Першої світової війни єпархія налічувала 40 деканатів та 1 парафію у Кракові, то у 1920 р., в результаті змін, зніщених особисто єпископом Й. Коциловським, кількість деканатів значно зросла, з 40 до 54. У порівнянні з попереднім, воєнним періодом, у 20-30-их рр. XX ст. кожен деканат в середньому налічував не 17–25 парафій, а тільки 13. Так, зменшення кількості парафій значно оптимізувало роботу деканальних та парафіальних урядів. Проте, найістотніші зміни в організаційній структурі Перемишльської єпархії відбулися у 1934 р., коли з-під юрисдикції єпископа Й. Коциловського було вилучено 9 деканатів та створено Апостольську Адміністрацію Лемківщини, підпорядковану безпосередньо Римському Апостольському Престолу.

1. Історія УГКЦ. Церква сьогодні [Електронний ресурс] – Режим доступу : Українська Греко-Католицька Церква [офіційна сторінка] // http://ugcc.ua/official/ugcc-history/xii_tserkva_sogodni_76329.html.

2. Там само.

3. Федорів Ю. Організаційна структура Української Церкви / о. д-р. Ю. Федорів. – Торонто : НТШ в Канаді, 1990. – 210 с.

4. Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького / М. Гайковський // Київська Церква. – 2001. – № 2–3. – С. 32–48.

5. Димид М. Єпископ Київської Церкви (1589–1891) / М. Димид. – Львів : Інститут канонічного права ЛБА, 2000. – 248 с.

6. Степанюк Г. Організаційна будова Галицько-Львівської митрополії УГКЦ у міжвоєнний період / Г. Степанюк // Історія релігії в Україні : матеріали X Міжнародної наукової конференції. – Львів, 2000. – Кн. 1. – С. 351–360.

7. Делятинський Р. Організаційна структура УГКЦ: проблема термінологічних визначень / Р. Делятинський // Науковий вісник ІФБУ УГКЦ “Добрий Пастир”. – 2014. – Вип. 5. – С. 267–270.

8. Там само.

9. Пилипів І. Розвиток адміністративно-територіальної структури Галицької греко-католицької митрополії (1918–1939 рр.) / І. Пилипів // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2010. – Вип. 18. – С. 37–44.

10. Український вісник. – 1921. – Ч. 166. – С. 1; Ч. 169. – С. 1.
11. Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1914. – Перемишль, 1914. – 398 с.
12. Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1920. – Перемишль, 1920. – 413 с.
13. Stępień S. Organizacja i struktura terytorialna greckokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1918–1939 / Stępień S. // Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T.3. – Przemyśl, 1996. – S. 192
14. Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1920. – Перемишль, 1914. – С. 394–395
15. Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1918. – Перемишль, 1918. – 395 с.
16. Stępień S. Organizacja i struktura terytorialna greckokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1918–1939 / Stępień S. // Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T.3. – Przemyśl, 1996. – S. 217
17. Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1920. – Перемишль, 1920. – С. 37–43
18. Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1928. – Перемишль : Відбито в печатні греко-катол. Капітули, 1928. – 420 с.
19. Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1930. – Перемишль : Відбито черенками печатні греко-катол. Капітули, 1930. – 260 с.
20. Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1914. – Перемишль, 1914. – 398 с. Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1928. – Перемишль : Відбито в печатні греко-катол. Капітули, 1928. – 420 с.
21. Paul J. Best. Apostolska Administracja Łemkowszczyzny (1934+1944) // Polska – Urraina: 1000 lat sąsiedztwa. – T. 4: Katolickie Unie Kościelne w Europie Środkowej i Wschodniej – idea a rzeczywistość / Pod red. S. Stępnia. – Przemyśl, 1998. – S.249.
22. Прах. Б. Апостольська Адміністрація Лемківщини: соціокультурні передумови і канонічне підґрунтя / Б. Прах // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”. – 2014. – Вип. 22. – С. 260–275.
23. Там само.
24. Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемковщини. – Львів : Накладом Ап. Адміністрації Лемковщини, 1936. – С. 6–7.
25. Prach V. Apostolska Administracja Łemkowszczyzny / V. Prach // Łemkowie w historii i kulturze Karpat. – Rzeszów, 1992. – S. 301.
26. Прах. Б. Апостольська Адміністрація Лемківщини: соціокультурні передумови і канонічне підґрунтя / Б. Прах // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”. – 2014. – Випуск 22. – С. 267
27. Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемковщини. – Львів : Накладом Ап. Адміністрації Лемковщини, 1936. – С. 6–7/
28. Stępień S. Organizacja i struktura terytorialna greckokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1918–1939 / Stępień S. // Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 3. – Przemyśl, 1996. – S. 191–219.
29. Шематизми за 1918–1939 рр.
30. Прах Б. Духовенство Перемиської епархії та Апостольської адміністрації Лемківщини : у 2 т. Т. 1 : Біографічні нариси (1939–1989) / Б. Прах. – Львів : Вид-во Україн. катол. ун-у, 2015. – С. 274–275/
31. Пилипів І. Греко-католицька церква у суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.) : монографія / І. Пилипів. – Тернопіль : Економічна думка, 2011. – С. 136.
32. Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемковщини. – 1937. – 145 с.

В статтє проанализированы основные изменения в административно-территориальной структуре Перемишльської греко-католицької епархії в 20–30-х гг. ХХ в. Определено, что увеличение количества деканатов в 1920 г. положительно повлияло на пастырскую деятельность духовенства. Установлено, что негативным явлением в истории развития Перемишльської епархії ГКЦ было создание в 1934 году Апостольської адміністрації Лемковщини, которая формально входила в состав епархії, но фактически подчинялась непосредственно Апостольському Престолу. Автор обращает внимание на тот факт, что новообразованная Апостольская адміністрація Лемковщини рассматривалась польскими властями как фактор протівостояния распространению влияния ГКЦ на території Лемковщини.

Ключевые слова: *Перемишльська греко-католицька епархія, Апостольська адміністрація Лемковщини, єпископ, деканати, приходи.*

The article analyzed the main changes in the administrative-territorial structure of Przemyśl Greek Catholic Eparchy in 20–30-m years XX century. Determined that increasing the number of deaneries in 1920 had a positive impact on the pastoral activity of the clergy. Found that negative phenomenon in the history development of Przemyśl diocese was the establishment of the GCC in 1934 Apostolic Administration of Lemko formally was part of the diocese, but in fact was subordinated directly to the Apostolic See. The author draws attention to the fact that the newly created Apostolic Administration of Lemko was seen by Polish authorities as a factor to resist the spread of influence the GCC Lemko territory.

Keywords: *Przemyśl Greek Catholic diocese, Lemko Apostolic Administration, bishop, deaneries, parishes.*

УДК 94 (477.83/.86): 271.4 (092)

Ігор ПИЛИПІВ, Руслан ДЕЛЯТИНСЬКИЙ

РОЗВИТОК БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ В ГАЛИЦЬКІЙ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІЙ МИТРОПОЛІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано особливості розвитку богословської освіти в Галицькій греко-католицькій митрополії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема, взаємозв'язок реформ загальної та богословської освіти, вплив Добромільської реформи 1882 р. і Львівського синоду 1891 р., специфіку підготовки духовенства в духовних семінаріях Львова, Перемишля і Станиславова та ін.

Ключові слова: *загальна та спеціальна освіта, реформа освіти, богословська освіта, генеральна духовна семінарія, єпархіальна духовна семінарія, Львівський синод 1891 р.*

Актуальність проблеми визначається тим, що розвиток системи богословської освіти УГКЦ в Україні на сучасному етапі повинен відбуватися із врахуванням історичного досвіду. Передбачена законом “Про вищу освіту” можливість проведення акредитації богословських вищих навчальних закладів відкриває перспективу інтеграції системи богословської освіти в загальнодержавний освітній простір України. Все це спонукає істориків до ретельнішого аналізу окремих етапів розвитку богословської освіти УГКЦ.

Проблеми розвитку богословської освіти УГКЦ розробляли у своїх дослідженнях діаспорні дослідники М. Марусин¹, Г. Лужницький², І. Кащак³, В. Ленцик⁴, І.-П. Химка⁵, вітчизняні історики В. Марчук⁶, В. Фенич⁷, Н. Яковенко⁸, Я. Глистюк⁹, І. Андрухів, О. Лисенко й І. Пилипів¹⁰, богослови М. Димид¹¹, М. Бендик¹², О. Левицький¹³, В. Хромець¹⁴. Однак поза їх увагою залишились окремі аспекти, зокрема, взаємозв'язок державної (“світської”) та церковної богословської систем освіти, особливості функціонування богословських навчально-формаційних закладів у конкретний історичний період.

Метою даної статті є аналіз особливостей розвитку системи богословської освіти у Галицькій греко-католицькій митрополії в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття, зокрема механізмів правового регулювання та класифікації закладів богословської освіти, реформи духовних семінарій відповідно до постанов Львівського синоду 1891 р., їх організаційної структури і специфіки навчально-виховного процесу.

Становлення системи богословської освіти в Галицькій греко-католицькій митрополії відбувалося наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ століть. Пристосування богословської освіти УГКЦ до нових реалій відбувалося відповідно до освітньої реформи, проведеної Габсбургами 1774–1777 рр.¹⁵. Заснування 1774 р. декретом Марії Терези генеральної духовної семінарії для всіх греко-католиків імперії у Відні, в якій за період існування (1774–1783 рр.) богословську освіту здобули 29 вихованців з Галичини¹⁶, стало першим кроком до створення цілісної системи спеціальної богословської освіти, сприяло формуванню нового покоління духовенства, яке помітно вирізнялося від закріпачених селян і започаткувало окремі священничі династії. У 1779 р. засновано єпархіальні семінарії у Львові, Галичі, Кам'янці, Барі й Перемиш-

лі¹⁷. Згодом, у 1783 р. імператор Йосиф II скасував єпархіальні духовні семінарії, натомість заснував греко-католицьку генеральну духовну семінарію у Львові¹⁸, а 1784 р. – богословський факультет Львівського університету, до вступу на який допускалися тільки випускники академічних гімназій¹⁹. Організаційний взаємозв'язок між Львівською генеральною семінарією та богословським факультетом Львівського університету зберігався аж до 1920 р.²⁰.

Реформа загальної та богословської освіти в Австрійській імперії наприкінці XVIII ст. принесла вагомі результати впродовж XIX – першої половини XX ст. Поєднання та деякий взаємозв'язок загальної та спеціальної, в тому числі й богословської, систем освіти, впливало із концепції освітньої реформи Габсбургів, за якою духовенство також повинно було сприяти розвитку світської освіти. “Освічені монархи, – як підкреслює І.П.Химка, – не лише встановили інститути, що відроджували цю Церкву, а й дали греко-католицькому кліру ідеальний кодекс поведінки, який не вбачав суперечності, ба навіть істотної відмінності між поширенням віри і світських знань, між вихованням добрих християн і добрих громадян”²¹.

Духovenство Галицької митрополії УГКЦ стало основним рушієм розвитку загальної та спеціальної освіти в Галичині. Так, єпископи Петро Білянський та Максиміліан Рилло у 1780–1790-х рр. своїми розпорядженнями зобов'язували духовенство забезпечити заснування парафіяльних шкіл і навчання в них дітей селян. У 1798 р. в Галичині було 247 шкіл (в т.ч. 1 нормальна, 9 головних, 3 тривіальних, 8 окружних, 102 міських, 114 сільських). З метою ефективного контролю за розвитком освітньої системи у 1797 р. в Галицькій митрополії УГКЦ було засновано посади деканальних шкільних наглядачів, які були підзвітними єпископським консисторіям у Львові та Перемишлі²². З ініціативи каноніка Перемишльської капітули о. Івана Могильницького за період його перебування на посаді єпархіального шкільного наглядача в єпархії засновано 410 руських народних шкіл, а в 1817 р. за сприяння єпископа Михайла Левицького засновано дяко-вчительський інститут у Перемишлі²³. Перемишльський єпископ Іван Снігурський у 1840 р., долаючи опозицію польської шляхти, виступив на засіданні Галицького сейму з пропозицією розширити мережу парафіяльних шкіл у селах, а Галицький митрополит М. Левицький у 1842–1855 рр. сприяв відновленню та заснуванню у Львівській архиєпархії понад 1 тис. шкіл такого типу²⁴.

У 1849 р. у Львівській генеральній духовній семінарії з ініціативи студента Василя Ковальського та за допомогою віце-ректора о. Ільницького було засновано читальню, в рамках роботи якої відкрито гуртки сільського господарства, пасічництва, садівництва, молочарства, щоб сприяти підготовці семінаристів до практичного життя та “служби народові”²⁵. Пізніше, у 1868 р. о. Степан Качала заснував у Львові культурно-освітнє товариство “Просвіта”, яке стало зразком та базою для інших українських товариств²⁶, зокрема, створеного 1881 р. Руського педагогічного товариства (з 1926 р. – Українське педагогічне товариство “Рідна школа”)²⁷.

Отже, роль греко-католицького духовенства у розвитку системи загальної освіти впродовж цілого XIX ст. було досить вагомим. Водночас богословська освіта в Галицькій митрополії УГКЦ спрямовувалась головним чином на формування нового покоління духовенства, яке одним з головних своїх завдань вважало не тільки (і не стільки) виконання душпастирських обов'язків, як насамперед просвітницьку та громадську працю для довіреного його душпастирській опіці народу.

Розвиток системи богословської освіти в другій половині XIX ст. продовжувався у взаємозв'язку із реформами загальної та спеціальної освіти в Австрійській імперії. У 1848–1849 рр. міністр освіти Франц Серафим Екснер опублікував план реформи системи державної освіти, що передбачав запровадження екзамєну на атестат зрілості (відомий як “матура”) для випускників державних гімназій, який став обов'язковим для вступу в університети та духовні семінарії²⁸. Пізніше, відповідно до постанови міністерства віросповідань та освіти Австрійської імперії 1854 р. та умов Конкордату з Апостольським Престолом 1855 р., було запроваджено єпископський контроль над гімназіями та богословськими факультетами університетів (через інститут шкільних інспекторів, призначуваних імператором за поданням самих єпископів), а монахів чернечих орденів (в УГКЦ – Отців Василян) звільнено від нових освітніх вимог щодо підготовки вчителів²⁹. Але вже 1867–1869 рр. проведено чергову реформу системи загальної освіти в Австрійській імперії, за якою школа визнавалася незалежною від Католицької Церкви,

з метою координації розвитку освітньої системи засновано цілісну мережу підпорядкованих Міністерству освіти і віросповідань шкільних комісій (крайових, окружних та повітових), в складі яких духовенство мало тільки двох представників, а також введено обов'язкову загальну 8-річну освіту для дітей віком від 6 до 14 років³⁰. Така часткова втрата впливу Церкви на систему освіти, на думку І. Кашака, “дала змогу Церкві зосередитись на освіті семінарії, а державі – продовжити її шкільну реформу... Держава і Церква розглядали освіту, перш за все, як служіння своїм інституціям. Тобто вони думали, що освіта повинна бути мінімальною і функціональною”³¹. Однак шкільний закон 1883 р. скасував обмеження впливу Католицької Церкви на релігійно-моральне виховання учнів³². Духovenство Галицької митрополії УГКЦ використовувало цей механізм впливу на розвиток шкільної освіти практично до розпаду Австро-Угорської імперії у 1918 р.

Новий імпульс для свого розвитку богословська освіта в Галицькій митрополії УГКЦ отримала внаслідок Добромільської реформи Чину святого Василя Великого (1882–1904 рр.) та постанов Львівського Собору (1891 р.). Окреслюючи завдання реформи ЧСВВ, протоігумен Отців Єзуїтів у Галичині о. Генрик Яцковський писав, що необхідно “реформувати семінарію, богословське навчання і ґрунтовну богословську літературу руською мовою”³³. Реформа ЧСВВ відбувалася шляхом оновлення духовного життя монахів, які повинні були пройти заново новіціят у Добромільському монастирі під проводом Отців Єзуїтів. Зрештою, Добромільська реформа позитивно вплинула на розвиток ЧСВВ, активізувала його душпастирську, видавничу та освітню діяльність³⁴.

Проблема розвитку богословської освіти була предметом обговорення учасників Львівського Синоду 1891 р., який сформулював ряд принципових рішень у 8-му розділі “Чинностей і Рішень...”³⁵. Так, вперше за всю історію богословської освіти УГКЦ Отці Синоду вирішили розмежувати духовні семінарії на два види: малі семінарії – повинні були сприяти виявленню серед молоді покликань до духовного стану, підготувати через середню освіту та духовні вправи до студій у вищій духовній семінарії; великі семінарії – безпосередньо виховувати кандидатів духовного стану³⁶. Згідно з постановами Львівського Синоду 1891 р., визначено порядок управи духовної семінарії. Так, ректор семінарії повинен бути вільний від інших церковних чи світських обов'язків, щоб свої знання та сили міг присвятити вихованню семінаристів. Духівником семінарії міг бути священник непересічних духовних і педагогічних здібностей, обов'язком якого є навчити студентів святості життя, заґріти в них бажання ревности до спасіння душ, навчити правдивого послуху церковній владі любові до ближнього, до Бога і святих. Префекти студій повинні були допомагати в організації навчального процесу семінаристів (зокрема, на богословському факультеті університету), контролювати дисципліну студентів. Настоятелі семінарії мали пильнувати, щоб семінаристи відправляли щоденне розважання, щотижня приймали Святі Тайни Сповіді та Причастя, проводили духовне читання, відвідували часто молитовницю, плекали особливу побожність до Пресвятої Богородиці³⁷. Отці Синоду також постановили, що стан безженний є досконалішим за подружній, але клірики східного обряду мають право обирати стан перед священнями, а саме одруження може відбуватись тільки після закінчення богословських студій³⁸. Отці Львівського Синоду 1891 р. розробили також “Правильник духовної семінарії”, укладений на підставі рішень, як правило, Тридентського Собору, на зразок західноєвропейських католицьких семінарій³⁹. Таким чином, Львівський Синод 1891 р. заклав нові канонічно-правові основи для розвитку системи богословської освіти на тривалу перспективу, практично до 1946 р.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Львівська генеральна духовна семінарія продовжувала вести підготовку нового покоління духовенства для трьох адміністративно-канонічних одиниць Галицької митрополії УГКЦ – Львівської архієпархії, Перемишльської та Станиславівської єпархій.

У період ректорства о. Олександра Бачинського (1882–1893 рр.)⁴⁰ в діяльності Львівської генеральної семінарії відбулися деякі зміни, пов'язані з реалізацією постанов Львівського Синоду 1891 р., зокрема щодо чіткішого розподілу функціональних обов'язків ректора, духівника і префектів. Завдяки зусиллям ректора о. О. Бачинського й за сприяння імператора Франца-Йосифа I у 1889 р. було збудовано новий будинок для Львівської генеральної семі-

нарії⁴¹. Наступний ректор о. Лев Туркевич (1893–1902 рр.⁴²), колишній крилошанин Станиславівської Капітули і радник Консистоїї (1887–1890)⁴³, турбуючись про добру організацію навчання і духовної формації студентів-богословів з трьох епархій Галицької митрополії УГКЦ, за згодою митрополита запросив монахинь Згромадження Сестер Службниць Непорочної Діви Марії (заснованого 1892 р.) для ведення господарських справ Львівської генеральної семінарії⁴⁴. Духовне формування нового покоління духовенства у Львівській генеральній семінарії тривалий час здійснював духівник о. Исидор Дольницький (1877–1909)⁴⁵. Слід нагадати, що деякий час кандидати духовного стану від Перемишльської та Станиславівської епархій навчалися у Львівській генеральній семінарії. Справа у тому, що епархіяльна духовна семінарія у Перемишлі від свого заснування у 1845 р. і до 1920 р. була неповною, тобто мала тільки четвертий рік богословських студій, організацією якого, хоч і займалися окремі ректор, віце-ректор та професори⁴⁶, однак перші три роки студенти-богослови мусили навчатись у Львівській генеральній семінарії⁴⁷. Так само кандидати духовного стану зі Станиславівської епархії до 1907 р., коли було засновано епархіяльну семінарію, теж навчалися у Львівській генеральній семінарії. Така спільна для кандидатів трьох епархій Галицької митрополії УГКЦ організація навчання та духовної формації, на нашу думку, сприяла формуванню почуття солідарності нового покоління духовенства, що згодом проявилось в багатьох душпастирських та суспільних акціях.

Крім Львівської генеральної семінарії, наприкінці ХІХ ст. кандидати духовного стану з Галицької митрополії УГКЦ отримали додаткові можливості для богословських студій. Так, Папа Лев ХІІІ, зважаючи на прохання Галицького митрополита Сильвестра Сембратовича та за підтримки австрійського уряду, видав 18 грудня 1897 р. бреве “*Paternam benevolentiam*”, яким на базі Папської колегії святого Атанасія для греків і русинів було офіційно засновано Українську Папську Семінарію⁴⁸.

У першій половині ХХ ст. завдяки рішенням Львівського Синоду 1891 р. й активній архипастирській праці митрополита Андрея Шептицького (1900 – 1944) в Галицькій митрополії УГКЦ поступово сформувалася цілісна система богословської освіти, складовими якої були генеральна семінарія у Львові та епархіяльні семінарії у Перемишлі й Станиславові, а доповнювали їх малі семінарії та інші навчальні заклади під проводом монаших Чинів – святого Василя Великого та Найсвятішого Ізбавителя (Отців Редемптористів). Їхній розвиток упродовж першої половини ХХ ст. став яскравою, органічною сторінкою історії богословської освіти УГКЦ, підготував основу для заснування вищого закладу – богословської академії.

Митрополит Андрей Шептицький розглядав богословську освіту в духовних семінаріях як важливий засіб формування духовенства, здатного як скріплювати християнську віру, так і поширювати національну свідомість серед народу. Вже у своїх перших пастирських посланнях А. Шептицький порушує проблему освіти – як загальної, так і спеціальної, богословської. Так, у пастирському посланні до духовенства і вірних Станиславівської епархії “Перше слово пастиря” (1899 р.) владика підкреслює необхідність поширювати серед народу “таку освіту, яка б навчила її (молодь. – *Авт.*) не тільки теорій, але теж і практики”, але водночас закликав пам’ятати, що “справжня наука не може протиставитись науці Ісуса Христа, так як правда не може протиставитись правді”⁴⁹. У пастирському листі “Про достоїнство і обов’язки священників” (1901 р.) митрополит закликав студентів-богословів: “А Ви, що в семінарії приготуєтеся до душпастирської праці, поважно беріть життя. Здайте собі справу з положення людей, над якими маєте колись працювати. Зрозумійте, що народові треба до спасіння ревних і святих священників! Як би котрий із вас не мав таким бути, нехай краще не буде священником. Нехай не входить у положення, в якому ошукуючи людей, був би заразою Церкви, паразитом у народі. У семінарії буду від вас усіх домагатися дуже сумлінної і дуже ревної праці...”⁵⁰. Більше того, А. Шептицький на початку 1901 р. написав окремого пастирського листа на адресу “наставителів” і “питомців” Львівської генеральної семінарії, в якому окреслив необхідні заходи “основної реформи семінарії” – дотримання студентами дисципліни та усвідомлення ними “зовсім поважної праці” в напрямку формування “покликання до священничого стану”, порушення яких може привести до канонічного покарання – “ексклюзії” (видалення) або “ескації” (викинення) з

семінарії; зосередження уваги на розподілі чітких обов'язків ректора, місто-ректорів студій і дисципліни, префектів студій, бібліотеки та “інфірмарії” (лікарні), “прокураторів дому”⁵¹.

Отже, формування нового покоління духовенства, яке б відзначалося доброю християнською формацією та високою національною свідомістю, було визначено як пріоритетну ціль розвитку богословської освіти в Галицькій митрополії УГКЦ. Згодом було додано ще одну ціль – проведення богословських наукових досліджень, покликаних сприяти утвердженню УГКЦ, якій відводилась особлива роль як в українському суспільстві, так і в Католицькій Церкві.

Для досягнення окреслених цілей розвитку богословської освіти УГКЦ митрополит А. Шептицький поступово проводив реформу семінарійної системи. Так, до відкриття єпархіальних семінарій з “повним”, тобто 4-річним курсом богословських студій, у Перемишлі (1920 р.) і Станиславові (1907 р.) митрополит А. Шептицький на спільній конференції єпископів Галицької митрополії УГКЦ у 1902 р. закріпив за собою право обирати всіх настоятелів генеральної та єпархіальних духовних семінарій, зокрема, ректора, віце-ректора і духівника⁵². Водночас, використовуючи можливості підготовки кандидатів духовного стану в католицьких університетах Європи, він робив усе можливе для становлення єпархіальних семінарій у Перемишлі та Станиславові. Коли 1901 р. студенти богословського факультету Львівського університету (а водночас і генеральної семінарії), протестуючи проти заборони декана д-ра Фіалека використовувати українську мову, влаштували страйк та залишили навчання, тоді А. Шептицький повідомив ректорат, що закриває семінарію, та надав фінансову підтримку семінаристам для продовження богословських студій в університетах Відня, Інсбрука та Риму⁵³. Невдовзі Галицький митрополит призначив ректором відновленої Львівської генеральної семінарії доктора богослов'я о. Григорія Хомишина, який в період свого ректорства (1902–1904) разом з духівником о. І. Дольницьким сприяли реформуванню семінарійної системи богословської освіти, звертаючи особливу увагу на щоденну дисципліну студентів та їх духовне становлення⁵⁴. Наступними ректорами Львівської генеральної семінарії були призначені о. Йосиф Жук ЧСВВ (1904–1909) та о. Йосиф Боцян ЧСВВ (1909–1918)⁵⁵. За дорученням митрополита А. Шептицького щодо вивчення досвіду католицьких богословських навчальних закладів ректор о. Й. Боцян у 1910 р. відвідав духовні семінарії Австрії, Швейцарії та Німеччини⁵⁶.

Прагнучи врегулювати дисципліну кандидатів духовного стану в генеральній семінарії, які іноді самостійно змінювали місце навчання, на конференції єпископів Галицької митрополії УГКЦ 24 січня 1911 р. в Станиславові було вирішено, що кожен єпископ має право приймати кандидатів до єпархіальної семінарії без додаткового дозволу митрополита, але у випадку переходу кандидата до іншої семінарії та єпархії необхідною є дозвіл (“відпустка”) попереднього єпископа. Враховуючи потреби організації душпастирської опіки української діаспори в США та Канаді, ієрархи прийняли компромісне рішення: стосовно “кандидатів стану духовного, наміряючих удати ся до Америки, не ставимо ніяких перепон, без огляду, чи той кандидат опустив сам семінар, чи видалений зістав зі семінара”⁵⁷. Згодом, на конференції єпископів Галицької митрополії УГКЦ 9-10 травня 1911 р. ієрархи прийняли до уваги інформацію про “свіжо засновану при семінари духовнім у Львові школу місіонарську для Сполучених Держав і Канади, в котрій перебуває тепер 8 кандидатів”⁵⁸.

Митрополит А. Шептицький продовжував використовувати можливості богословської освіти в Європі. Так, упродовж 1912–1918 рр., католицький університет в Інсбруку, відомий як “Канізіанум”, закінчили 12 студентів-богословів з Галицької митрополії УГКЦ, серед яких – о. Климентій Шептицький, о. Інокентій Баган ЧСВВ, брат Йосиф Заячківський ЧСВВ, о. Тит Галушинський ЧСВВ, о. д-р Йосиф Жук, о. д-р Йосиф Сліпий⁵⁹. Не менш популярною залишалася Українська Папська семінарія в Римі, ректором якої 1905 р. став о. Адріян Олексій Давид ЧСВВ (1904–1908 рр.); його наступником 1908 р. став о. Лазар Березовський ЧСВВ⁶⁰. Основні проблеми розвитку Української Папської семінарії стали предметом обговорення на конференціях єпископів Галицької митрополії УГКЦ 25 жовтня 1905 р. та 24 січня 1911 р.⁶¹.

У період Першої світової війни (1914–1918 рр.) система богословської освіти в Галицькій митрополії УГКЦ переживала кризу, оскільки генеральна семінарія у Львові та єпархіальні семінарії у Перемишлі та Станиславові були закриті російською військовою адміністрацією⁶². Частина студентів-богословів вирішила продовжити навчання в католицьких універси-

татах Інсбрука та Відня⁶³. Невелика частина студентів-богословів знайшли притулок в Оломоуці (Чехія), де на базі католицького університету організовано Український Місійний інститут для греко-католиків⁶⁴. Крім того, у 1915–1916 рр. було організовано тимчасову семінарію у Кромержі (Чехія), де на чолі з ректором о. Йосафатом Коциловським продовжили навчання 75 студентів з духовних семінарій Львівської, Перемишльської та Станіславівської єпархій УГКЦ⁶⁵. До тимчасової семінарії в Кромержі приїхали також настоятелі і студенти Української Папської семінарії в Римі, які, маючи австрійське громадянство, мусили покинути Рим, адже Італія виступила на боці Антанти проти Четвертого Союзу⁶⁶. Тимчасова греко-католицька семінарія в Кромержі, яка проіснувала впродовж 5 місяців, на думку І. Кашака, стала “одним із яскравих явищ в історії УГКЦ, бо тут зустрілись студенти галицького походження і відбулось представлення галицької системи семінарії”⁶⁷.

Таким чином, упродовж австрійського періоду в УГКЦ сформувалася цілісна система богословської освіти, складовими якої були генеральна та єпархіальні духовні семінарії, була спрямована на ґрунтовну богословську підготовку та духовну формацію священників. Основні принципи та пріоритети реформування богословської освіти УГКЦ були визначені постановами Львівського Синоду 1891 р. та рішеннями конференцій єпископів Галицької митрополії у 1900-х рр. Однак події Першої світової війни не тільки перервали нормальну організацію діяльності духовних семінарій, але й відклали на деякий час реалізацію реформи системи богословської освіти в Галицькій митрополії. Водночас завдяки підтримці Апостольського Престолу та ініціативам ієрархії УГКЦ навіть у воєнний період вдалося організувати підготовку кандидатів духовного стану в інших богословських закладах Європи.

1. Марусин М. Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні / о. д-р Мирослав Марусин // Богословія. – 1943–1963. – Т. 21–24. – С. 40–94.
2. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви / Григорій Лужницький. – 2-е вид., виправлене. – Львів : Свічадо, 2008. – 640 с.
3. Кашак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника (1882–1946) / о. д-р І. Кашак ; пер. з англ. О. Шпунт. – Львів : Свічадо, 2007. – 232 с.
4. Ленчик В. Нарис історії Української Церкви. – Львів : Свічадо, 2003. – 600 с.
5. Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині (1772–1918) // Ковчег : збірник статей з церковної історії. Ч. 1. – Львів, 1993. – С. 73–107.
6. Марчук В. В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 464 с.
7. Фенич В. І. Богословська католицька освіта: деякі міркування про стан і перспективи її розвитку в Україні [Електронний ресурс] / В. І. Фенич // Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/natural/nvunu/Ist/2008_21/031.htm [31.03. 2011].
8. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – 2-е вид., перероблене та розширене. – К. : Критика, 2005. – С. 495–496.
9. Глистюк Я. С. Генеральна греко-католицька духовна семінарія у Львові 1848–1914: інституційна та соціальна історія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2008. – 20 с.
10. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія ГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект : наукова монографія / Ігор Андрухів, Олександр Лисенко, Ігор Пилипів. – Надвірна : Надвірнянська друкарня, 2010. – 500 с.
11. Димид М. Стан академічного богослов'я в УГКЦ (опубліковано: 22 січня 2012) [Електронний ресурс] / о. Михайло Димид // Релігійно-інформаційна служба України: – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/blog/~Думид/46429/> [25.01. 2012].
12. Бендик М. Місце і роль богослов'я в Українській Греко-Католицькій Церкві (опубліковано: 11 грудня 2011, 12:02 | Блоги | Блог Дрогобицької Духовної Семінарії) [Електронний ресурс] / ректор о. Мирон Бендик // Релігійно-інформаційна служба України: – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/blog/~dds/45892/> [17.01. 2012].
13. Левицький О. Історія формування духовенства в Церкві Київської традиції / о. д-р Олександр Левицький // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ “Добрий Пастир” : збірник наукових праць / гол. ред. Р. А. Горбань.– Івано-Франківськ, 2014. – Вип. 5 : Богослов'я. – С. 45–72.

14. Хромець В. Теологічне знання та теологічна освіта в Україні: короткий нарис (опубліковано: 19.01.2011) [Електронний ресурс] / Віталій Хромець // Релігія в Україні: – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/analitica/7841-teologichne-znannya-ta-teologichna-osvita-v-ukrayini-korotkij-naris.html> [22.07.2011].
15. Кашак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника... – С. 50–51.
16. Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині... – С. 75; Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ: Друкарня Івано-Франківського управління по пресі, 1994. – С. 9.
17. Кашак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника... – С. 43.
18. Марусин М. Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні... – С. 67, 73–74.
19. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.)... – С. 11; Кашак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника... – С. 52.
20. Марусин М. Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні... – С. 75.
21. Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині... – С. 77.
22. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.)... – С. 12-14.
23. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / владик Софрон Мудрий ЧСВВ. – 4-ге вид. – Жовква : Місіонер, 2010. – С. 402.
24. Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині... – С. 77, 78.
25. Марусин М. Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні... – С. 76.
26. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні... – С. 424-425.
27. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.)... – С. 72-73.
28. Кашак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника... – С. 53; Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.)... – С. 44.
29. Кашак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника... – С. 55.
30. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772 – 1939 рр.)... – С. 51-59.
31. Кашак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника... – С. 56.
32. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772 – 1939 рр.)... – С. 73-75.
33. Цит. за: Кашак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника... – С. 68-69.
34. Дрогобицький І. І. Добромільська реформа чину св. Василя Великого в контексті еволюції його культурно-освітньої діяльності / І. І. Дрогобицький // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. VII. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 68.
35. Чинности і рішення руского провінціального Собора в Галичині одбувшогося в Львові в році 1891. – Львів : Накладом Митрополичого Ординаріату, Із типографії Ставропігійського ін-та, 1896. – С. 210–215.
36. Марусин М. Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні... – С. 77.
37. Там само. – С. 77.
38. Левицький О. Львівський Синод 1891 року – один із основних елементів Партикулярного права УГКЦ // Науковий вісник Івано-Франківської теологічної академії УГКЦ “Добрий пастир”. Теологія : щорічний збірник наукових праць. – Івано-Франківськ, 2009. – № 2. – С. 29.
39. Марусин М. Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні... – С. 77.
40. Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944). англійською мовою / о. Дмитро Блажейовський. Т. 1: Адміністрація і парохії. – Львів ; К. : КМ Академія, 2004. – С. 24.
41. Марусин М. Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні... – С. 75.
42. Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944). Том 1... – С. 24.
43. Блажейовський Д. Історичний шематизм Станіславівської (Івано-Франківської) єпархії від її заснування до початку Другої світової війни (1885–1938): англійською мовою / о. Дмитро Блажейовський. – Львів : Місіонер, 2002. – С. 13, 14.
44. Марусин М. Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні... – С. 76.
45. Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944). Т. 1... – С. 124.
46. Блажейовський Д. Історичний шематизм Перемиської єпархії з включенням Апостольської Адміністрації Лемківщини (1828–1939): англійською мовою / о. Дмитро Блажейовський. – Львів : Каменяр, 1995. – С. 28–29.
47. Марусин М. Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні... – С. 83.
48. Там само. – С. 85.
49. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944. Т. II : Церква і суспільне питання. Кн. 1 : Пастирське вчення і служіння. – Львів : Місіонер, 1999. – С. 10.
50. Цит. за: Кашак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника... – С. 82.

51. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Т. III : Церква і душпастирство. Пастирські листи послання 1901–1914. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000. – С. 25–38.
52. Конференції Архієреїв Української Греко-Католицької Церкви (1902–1937) / ред. А. Кравчук. – Львів : Свічадо, 1997. – С. 8.
53. Кащак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника... – С. 82.
54. Кащак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника... – С. 82–83; Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – С. 19.
55. Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944). Т. 1... – С. 24.
56. Кащак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника... – С. 84.
57. Конференції Архієреїв УГКЦ (1902–1937)... – С. 32.
58. Там само. – С. 34.
59. Кащак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника... – С. 86.
60. Там само. – С. 73.
61. Конференції Архієреїв УГКЦ (1902–1937)... – С. 13, 33.
62. Гузіль М. Виховання українського галицького духовенства в першому році світової війни / М. Гузіль // Альманах українських богословів. – Львів, 1923. – С. 135–137; Зубрицький С. Картина з історії Львівської української духовної семінарії / С. Зубрицький // Альманах українських богословів. – Львів, 1923. – С. 146–149; о. І. Л. З історії духовної семінарії в Станіславові / [о. Іван Лятишевський] // Альманах українських богословів. – Львів, 1923. – С. 139–140; М. Ж. З історії греко-католицької духовної семінарії в Перемишлі / М. Ж. // Альманах українських богословів. – Львів, 1923. – С. 137–139.
63. Інсбруковець. З життя інсбруцьких богословів / Інсбруковець // Альманах українських богословів. – Львів, 1923. – С. 140–144.
64. В. М. Український Місійний Інститут при греко-католицькій духовній семінарії в Оломунці / В. М. // Альманах українських богословів. – Львів, 1923. – С. 145–146.
65. Марусин М. Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні... – С. 85–86.
66. Там само. – С. 86.
67. Кащак І. Виховання Українського Греко-Католицького Священника... – С. 88.

Проанализировано особенности развития Станиславовской епархии Греко-Католической Церкви в период немецкой оккупации 1941–1944 гг. через характеристику административно-канонической, организационной структуры, что включает каноническую территорию, епархиальные органы и систему богословского образования. Показано социальную деятельность духовенства в контексте христианской социальной этики.

Ключевые слова: Станиславовская епархия Греко-Католической Церкви, духовенство, епископ, Вторая мировая война, административная структура. Социальная деятельность.

The article analyzes the features of theological education in Galicia Greek Catholic metropolis in the second half of XIX – early XX century, particularly the relationship reforms of general and theological education, the impact of the Dobromyl reform in 1882 and of the Lviv synod in 1891, specific of the training clergy at the theological seminary in Lviv, Przemysl and Stanislaviv and others.

Keywords: general and special education, education reform, theological education, general theological seminary, diocesan seminary, Lviv synod in 1891.

УДК 282: 262.7+316.422

Олег ЄГРЕШІЙ

ГЕНДЕРНА ІДЕОЛОГІЯ: НАУКОВИЙ ДИСКУРС НА ТЛІ РУЙНУВАННЯ ТРАДИЦІЙ

У науковій статті автор намагається розкрити суть історіографічних дискусій навколо явища “гендерна ідеологія”. Автор статті пропонує позитивне і критичне сприйняття цього терміну науковцями.

Ключові слова: гендерна ідеологія, історіографія, Церква, права людини.

На думку багатьох сучасних істориків, історіософів сучасна постмодерна доба видається напрочуд контрастною. З одного боку, сучасна людина користується усіма цивілізаційними благами, за які історична могла лише боротися (соціальна незалежність, побутові умови, високий рівень освіти, модерні науково-технічні засоби тощо), з іншого – виразно бачимо втрату ключових сакральних архетипів минулого (передусім архетипів табу і жертви), що виражається в секуляризаційних виявах сучасності, зокрема поширенні гендерної ідеології, яка становить особливу небезпеку через двоїстість трактувань.

Нині термін “гендер”, а також цикл понять і концепцій, похідних від цієї категорії (гендерний підхід, гендерні дослідження, гендерна політика, гендерна рівність, гендерний паритет тощо) міцно входить до суспільної термінології, наукового середовища. В Україні нині видаються спеціалізовані журнали (“Гендерные исследования”, що публікується Харківським центром гендерних досліджень; журнал “Я” Харківської жіночої організації “Крона” тощо), проводяться науково-практичні конференції, захищаються дисертаційні дослідження. “Гендер” нерідко дослідниками сприймається як боротьба за права людини і громадянина¹; дотримання громадянської рівності². Вітчизняні науковці з’ясовують гендерні аспекти соціальної політики в Україні: трудову міграцію населення України, гендерні невідповідності пенсійної системи України, віділяють увагу гендерним проблемам на ринку праці України³. Значна увага віділяється також гендерним відмінностям в електоральній поведінці громадян України, гендерним особливостям кар’єрних орієнтацій молоді, проблемі гендерної рівноправності в українській політиці тощо⁴. Авторські висновки підштовхують до думки, що у XXI столітті забезпечення гендерної рівності стає пріоритетним суспільно-політичним напрямком розвитку світу, подолання нерівності між чоловіком і жінкою та гендерним вирівнюванням в усіх сферах життя⁵. Крім того, активно розвиваються гендерні дослідження в історичному аспекті⁶.

Українські науковці переконують, що у багатьох країнах світу останні десятиріччя ХХ ст. і перші роки ХХІ ознаменувалися істотними зрушеннями в розумінні рівності потенційних можливостей чоловіків і жінок та правового забезпечення цієї рівності в постіндустріальному суспільстві. Формування особистості жінки й чоловіка, статева збалансованість у суспільстві проголошені однією зі стратегій розвитку європейських держав у ХХІ столітті. Дотримання приписів неупередженого ставлення до особи незалежно від статі нині сприймається як невід’ємна складова демократичних перетворень і сталого розвитку будь-якого суспільства.

В публічному соціокультурному просторі поступово усталюється наступне визначення поняття *гендер*: – це набута, соціально закріплена поведінка, пов’язана з ролями і характеристиками, приписуваними чоловікам або жінкам у кожній конкретній культурі. На відміну від біологічної статі, що являє собою набір генетично закладених анатомо-фізіологічних ознак людини, гендер будується в конкретному соціокультурному контексті в певний історичний період і, відповідно, є різним у часі й просторі. Гендер – продукт соціалізації, стать – результат еволюційного розвитку.

Проте поширення гендерних знань, яке почалося в Україні, не отримує однозначного позитивного сприйняття. Чимало українських науковців, громадсько-політичних та релігійно-церковних діячів різко критично зустрічають утвердження гендерної ідеології. У цьому вони солідаризуються з багатьма європейськими колегами, міркування яких, на наш погляд, зводяться до наступного висновку: гендерна ідеологія виступає за деконструкцією людини як біологічно детермінованої істоти, і тим самим сприяє деконструкції традиційного поняття сім’ї, і деконструкції самого поняття людини.

Завідувач кафедри психології Київського Інституту бізнесу та технологій Людмила Гридковець красномовно відзначила: “Гендернорівнісний екстремізм є складовою психологічного екстремізму, що спрямований на викривлення моделі чоловічо-жіночої взаємодії і переводить стосунки між чоловіком і жінкою із стану “посвяти” у стан “бізнес-проекту”, при цьому руйнуючи ефективні моделі взаємодоповнення статей та знищуючи традиційні норми та цінності”⁷. На думку психолога, найбільша небезпека цього міфу полягає у деструктивних суспільних процесах: по-перше, падіння цінності інституту сім’ї, відкладання або відмова від народження дітей в догоду кар’єрі, знецінення інституту материнства, стирання межі норми-паталогії сексуальних проявів, втручання та деформація традиційних культових моделей

богослужінь тощо. До слова, в Італії восени 2015 р. було створено наукову комісію для захисту сім'ї, яка покликана викривати псевдонаукові теорії гендерної ідеології. До складу комісії увійшли відомі педіатри, гінекологи, психіатри, психологи, педагоги та філософи. Речником групи науковців виступив професор Массімо Гандольфіні, нейрохірург і невропсихіатр з університету Брешії. На думку науковця, створення комісії виявилось необхідним з огляду на культурні зміни, які відбулися в останні десятиліття⁸.

У квітні 2015 р. хорватські науковці: Горан Додіг, декан катедри психіатрії медичного факультету в Спліті та Іван Поляковичь, філолог, доцент і викладач англійської мови на філософському факультеті в Задрі провели науковий аналіз науковості/ненауковості гендерної теорії. В опублікованому аналізі науковці стверджують, що так звана "гендерна теорія" не є науковою теорією, але ідеологією, фундаментальні принципи якої, насправді є фальсифікованими. Гендер – продукт суспільства, який, на думку "гендеристів" (прихильників поширення гендерної теорії) у патріархальних суспільствах насильно прив'язаний до біологічної статі. У "відкритому суспільстві", за уявленнями прихильників "гендеризму", індивідуум має мати право свідомо обирати для себе гендер, змінюючи їх відповідно до своїх уподобань⁹.

В осередку Конференції єпископату Польщі, у травні 2015 р., відбулася зустріч з нагоди видання книги "Гендер, погляд з різних перспектив". Свою думку висловили, зокрема, Малгожата Фушара – уповноважена уряду у справах рівного ставлення, священнослужитель Лешек Воронєцькі, сексолог Збігнев Лев Старовіч а також Малгожата Хмелевська – настоятелька спільноти "Хліб Життя". Присутній на зустрічі з журналістами отець Мацей Ольчик, асистент кафедри моральної теології і духовності університету Адама Міцкевича в Познані, звернув увагу на поділ між прихильниками і противниками гендеру. Прихильники, на його погляд, це науковий світ, противники – консерватори-традиціоналісти, які "переважно керуються страхом". Своєю чергою, Анджей Коханські, генетик з Польської академії наук, зазначив, що найновіша наука не має сумніву, що стать є явищем, яка визначається генетично. Він також звернув увагу на те, що проблемою в науковому підході щодо гендеру є багатозначність основних термінів. Водночас, Збігнев Лев Старовіч окреслив чотири сфери, в яких присутня гендерна ідеологія: дослідницька; питання ролі, статусу і позиції жінки; лікарська практика і секта гендер. З.-Л. Старовіч висловив жаль з того, що гендерні рухи утворюють свого роду "секту", яка створює ілюзію "бачення нового, прекрасного світу". "Існує велика доза нетерпимості по відношенню до осіб, які прив'язані до традиційних цінностей і традиційної моделі зв'язків. Часом я почуваюсь, як на війні", – відзначив він. В медійному просторі, на думку учасників конференції, повинні з'явитися також голоси опонуючої сторони, в протилежному випадку існуватиме ризик прищеплення гендерної ідеології в суспільстві. "Відповіддю християн має бути "fides et ratio" – сягання до джерел віри, але і аналіз розуму", – підсумував о. Ольчик¹⁰.

Німецький соціолог Крістль Рут Фонгольдт відзначив, що в різних університетах Німеччини в сучасних умовах існують не тільки "гомо-/лесбійські студії", але й "queer studies", мета яких – заперечити існування чоловічої та жіночої статей. Замість цього пропонують такі рівноправні статі: гетеросексуалісти, гомосексуалісти, бісексуалісти, транссексуалісти, трансгендерні і т.д. В Гамбурзькому університеті такі лекції, на його думку, в гуртках відбуваються з 1990 року¹¹. Як уважає К.-Р.Фонгольдт, "сьогодні зростаючий та добре фінансово забезпечений бюрократичний апарат Євросоюзу та Федеративної республіки Німеччини впроваджує головні цілі теорії гендеру: уневизначення статі та цілковиту взаємозамінність жінки і чоловіка. В теорії гендеру підмінюється поняття рівності. Вже йдеться не про рівність прав і можливостей, а про взаємозамінність. Цю "взаємозамінність" програмно впроваджують, вимагаючи, наприклад, обов'язкової статистичної рівності, тобто, відсоткового співвідношення 50/50 чоловіків і жінок у всіх виробничих та життєвих сферах. Чоловічі і жіночі обдарування, як уважає К.-Р.Фонгольдт, "гендеристи" таврують як "статеві стереотипи". Уцілому, цілі гендерної перспективи, наступні: уневизначення статі, усунення подружжя і сім'ї, витворення нової, "вільної", полишеної самій собі людини поза межами категорії статі; людини, яка постійно наново "винаходить" свій гендер та свою ідентичність¹².

Поширення гендерної ідеології турбує також і релігійно-церковні кола. Папа Франциск (Бергольо) наголосив, що союз чоловіка та жінки як основа подружжя постійно ставиться під

сумнів ідеологами гендеру “в ім’я справедливого та вільного суспільства”¹³. Протиставитися гендерній ідеології закликав європейське суспільство також президент італійського єпископату Анджело Баньяско. 23 березня 2016 р. під час засідання Постійної ради Італійської єпископської конференції кардинал висловив сподівання, що Європа проявить більше відповідальності і турботи в боротьбі проти будь-яких форм ідеологічної колонізації, зокрема, гендерної теорії. Ієрарх назвав це “лабораторною маніпуляцією”, яка не виражає народну волю, і попросив “не піддаватися страху”, здійснюючи власне право на виховання дітей, яке не може узурпувати ані шкільне, ані політичне керівництво¹⁴. Ще один високопоставлений священнослужитель, відомий фахівець з питань, що стосуються шлюбу та сім’ї, кардинал Карло Каффарра, архієпископ Болоньї назвав гендерну теорію “індоктринаційним нищенням алфавіту людського спілкування”¹⁵.

Дуже жорстко відреагував на поширення гендерної ідеології Префект Конгрегації у справах дисципліни Богослужінь і Святих Таїнств гвінейський кардинал Роберт Сара. Ієрарх промовисто відзначив, що нині “ведеться найбільша битва з моменту сотворення світу за визначення того, що таке людина”. “Сьогодні ми є свідками завершального етапу чергової спроби створити на землі рай без Бога”, – продовжив кардинал Сара, – ця робота перебуває у стадії заперечення гріха і грішності в цілому. Добро проголошується злом, відразу проголошується гарним, любов’ю називається задоволення первісних сексуальних інстинктів, а істиною проголошується що все відносне. ... Це найясніше проступає в накиданні суспільствам демонічної гендерної ідеології, яка руйнує сім’ю. Це – смертельний імпульс, який сьогодні спрямований, щоб відрізати світ від Бога, через цей гендерний ідеологічний колоніалізм”¹⁶.

До слова, єпископ Регенсбургу (місто у південно-східній Німеччині, земля Баварія) Рудольф Фодерголцер гостро розкритикував позицію Німецької єпископської конференції стосовно гендерної ідеології, виражену в офіційному буклеті цієї Конференції, де стверджується, що гендерна ідеологія є сумісна з католицькою вірою. Владика Фодерголцер висловив переконання, що гендерна ідеологія, яка відділяє соціальну стать від фізіологічної насправді є запереченням природи і благості творіння. Гендерна ідеологія, за словами єпископа, ставить під сумнів сутність чоловіка і жінки, заперечує саму природу батьківства і материнства. Владика процитував також вчення папи Франциска і папи-емерита Бенедикта XVI, які виразно засудили гендеризм, рівно ж як і кінцеві висновки Синоду єпископів, 2015 р., Католицької Церкви де гендерну теорію названо культурним викликом самому існуванню людської сім’ї¹⁷.

Жорстка позиція церкви нерідко зумовлювала виразну протидію прихильників поширення гендерної ідеології. Зокрема, 12 березня 2015 р. в Окружному суді Перемишля відбулося перше засідання у справі архієпископа Юзефа Міхаліка, проти якого позивається Малгожата Маренін, глава товариства “Стоп Стереотипам”. Причиною для позову були слова священнослужителя сказані ним в жовтні 2013 р., зокрема: “Ми є свідками наступу поширення нової гендерної ідеології. Вже кільканадцять найважливіших університетів Польщі запровадили лекції цієї нової і не дуже зрозумілої ідеології, до програмної ради якої входять найбільш активні польські феміністки, які впродовж років знущаються з Церкви і традиційної етики, підтримують аборти і борються з традиційною моделлю сім’ї і подружньої вірності”. Малгожата Маренін вимагає вибачення у загально польській газеті або під час недільної чи святкової проповіді, а також компенсації в сумі тисячу злотих на користь “Центру прав жінок”¹⁸. Утім, суд у Перемишлі, у квітні 2015 р., відкинув позов феміністки Малгожати Маренін, висутий проти архієпископа Юзефа Міхаліка¹⁹.

Римо-католицька Церква підтримала римську маніфестацію проти гендерного виховання у школах, яка відбулася 20 червня 2015 р. Організатором протесту виступив комітет “Захистимо наших дітей” до якого входили батьки, вчителі та вихователі. Саме до цього комітету звернувся із посланням архієпископ Вінченцо Палья, Президент Папської Ради у справах сім’ї. Підтримуючи римську маніфестацію “Ні – гендеру у школах!”, священнослужитель висловив надію, що вона внесе цінний вклад у життя Церкви і всіх людей, яким лежить на серці добро всього людства. Маніфестація зібрала не тільки католиків, але й вірних інших віровизнань, віруючих і невіруючих, які приєдналися до багатотисячної маніфестації. Із свідченнями висту-

пили численні учасники, серед яких представники різних етнічних та релігійних груп, що проживають в Італії²⁰.

Конференція католицьких єпископів Італії у квітні 2015 р. оприлюднила звернення з приводу обговорення у Законодавчому комітеті Італійського парламенту закону про громадські шлюби, який, своєю чергою, вніс уряд прем'єр-міністра Ренці. Єпископи засудили цей законопроект як крок до "ідеологічного впровадження" в країні "гендерної ідеології". Генеральний секретар конференції єпископ Нунціо Галантіно заявив, що "настане момент коли сім'ї, де є батько, матір та діти, будуть змушені вибачатись за те, що вони існують". Єпископ закликав депутатів законотворців прислухатись до народу Італії, а не лише до лобістів цього законопроекту²¹. Комітет "Оберегаймо наших дітей", який організував римську маніфестацію, у серпні 2015 р. підготував довідник для батьків, який був покликаний допомогти їм захистити дітей від гендерної ідеології. Документ, з огляду на десять пунктів, було названо батьківським антигендерним декалогом²².

У Словаччині, у березні 2016 р., було опубліковано "Заклик лікарів, психологів та інших фахівців про вплив гендерної ідеології на психічне здоров'я дітей", в якому експерти закликали владу заборонити проникнення гендер-ідеології в освітній процес. Провідні фахівці підкреслили небезпеку усунення традиційних моделей поведінки (т.зв. стереотипів), що найчастіше пропагується гендер-освітою під прикриттям "боротьби із забобонами і дискримінацією"²³.

Як інформує pro-life портал "Narod.hr", хорватський парламентар Марія Петір під час дискусії у європарламенті, присвяченій політиці Європейського союзу в царині людських прав і демократії, заявила: "Накидання гендерної ідеології та абортів, як інтегральної частини сексуальних та репродуктивних прав людини не відповідає європейським цінностям, які успадкували народи Європи. Найголовнішим людським правом є право на життя, яке ми маємо захищати"²⁴. Відома німецька соціолог, письменниця Габрієла Кубі у своїй книзі "На шляху до нової гендерної людини: як німецька держава виховує дітей" передбачає творення нової гендерної людини, яка сама визначає, чи вона хоче бути чоловіком, чи жінкою, чи гетеросексуальною, чи лесбійкою, чи гомосексуалістом, бісексуалом чи транссексуалом. На думку Г.Кубі, провідну роль у цьому відіграє якраз німецьке Міністерство у справах сім'ї, а Федеральний центр просвіти з питань здоров'я поширює відповідні матеріали²⁵.

Однак вірогідно, що найнесприятливіша ситуація в царині поширення гендерної ідеології усталилася в скандинавських країнах, зокрема в Швеції. Як повідомляє хорватський католицький портал "Bitno.net", у березні 2015 р. шведські філологи-науковці вирішили, що у новий словник шведської мови буде введено гендерно нейтральний займенник "hen", яким, в ім'я рівноправ'я, бажається укинути граматичний чоловічий чи жіночий рід. Більше того, частина шведських дитсадків уже кілька років дотримується так званої "gender-free" педагогії, згідно з якою зі щоденної мови повністю викинуто займенники чоловічого і жіночого роду. Гендер-активісти пролобіювали визнання у Швеції 170 так званих "несексуальних імен", які можна однаково надавати як дівчатам, так і юнакам²⁶.

Констатуємо, що гендерна ідеологія стає щораз популярнішою в Україні. У багатьох вишах існують гендерні студії, цю теорію викладають під виглядом наукової у багатьох закладах, де готують вчителів, журналістів, державних функціонерів. Уважається, що одним із головних поширювачів гендерної ідеології в Україні є Міжнародний Фонд "Відродження", що входить до заснованої Джорджем Соросом мережі Фундацій "Відкритого суспільства", який своєю чергою складається з національних і регіональних фондів у понад 70 країнах світу. Фундація "Відкрите суспільство", частиною якої виступає Міжнародний Фонд "Відродження", надає гранти для боротьби за права лесбійок, гомосексуалістів, бісексуалів і транссексуалістів. Серед критеріїв отримання гранту згадується боротьба проти гендерної дискримінації і пропаганда гендерної проблематики.

В Україні Фонд провадить доволі потужну пропаганду гендеризму, через видавництво книжок, що рекламують гендерну ідеологію. У 2001 році Фонд видав книгу авторства Девіда К. Свіцера "Бути батьками гомосексуала. Ви і ваша дитина-гомосексуал". Книжка відома своїм антихристиянським підходом до проблеми гомосексуальності та її вирішення. 2003 р. Фонд

видав друком книгу найвідомішого ідеолога гендерної революції Джудіт Батлер “Гендерний клопіт. Фемінізм та підрив тожсамості”, і того ж таки року – книгу Майкла Кіммела “Гендероване суспільство”. 2004 р. за підтримки Фонду видано навчальний посібник “Основи теорії гендеру” і книгу Віри Агеєвої “Гендерна перспектива”. У 2007 р. Фонд видав книгу Терези де Лорегіс “Технології гендера: Есе про теорію, фільми та художні твори”²⁷. Крім того, Фонд грантами підтримує конкретні проекти спрямовані на пропаганду гендеризму в Україні²⁸.

Поширення в українському громадському середовищі гендерної ідеології викликає серйозне занепокоєння в релігійно-церковних колах. Так, єпископ-помічник Кам’янець-подільської дієцезії Римо-католицької церкви Радослав Змітрович красномовно зауважив, що “Україні більш загрожує ідеологія гендеру ніж повернення комунізму”. Водночас, священнослужитель застеріг українське суспільство від сліпого захоплення європейськими цінностями, адже на його думку, Європа в сучасних умовах рухається в неправильному напрямку, відходить від “своєї ідентичності”²⁹.

Глава УГКЦ Святослав Шевчук підтвердив, що в сучасних умовах інституцію сім’ї намагаються знищити за допомогою ідеології під назвою гендер. Більше того, священнослужитель назвав ці небезпеки “страшнішими від часу коли народився Христос”. Владика акцентував також на тому, що українські законодавці починають запроваджувати гендерну термінологію в трудове українське законодавство³⁰.

До слова, 16 липня 2015 р. Глава УГКЦ Святослав Шевчук звернувся листом до Голови Верховної Ради України, голови Конституційної комісії Володимира Гройсмана у справі змін до Конституції України. Священнослужитель висловив жаль, що Робоча група з прав людини Конституційної комісії практично не врахувала пропозиції змін до Конституції України, які висловила Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій у спеціальному листі. Натомість, на думку Святослава Шевчука, було враховано протилежні за суттю пропозиції до нової редакції Конституції України, які містять у собі серйозні загрози для інституту сім’ї в Україні, традиційних для українського суспільства взаємовідносин подружжя як союзу чоловіка та жінки, а також створюють підґрунтя для легалізації неприйнятних для морального здоров’я та природного розвитку суспільства одностатевих партнерств (статті 27 і 35 проекту)³¹.

19 листопада 2015 р. в інформаційному агентстві Інтерфакс Україна відбулася прес-конференція на тему внесених змін до Трудового кодексу в частині впровадження термінів “гендерна ідентичність” і “сексуальна орієнтація”. Представники українських церков і релігійних організацій різних конфесій (взяли участь, зокрема, Євстратій (Зоря), архієпископ, речник УПЦ КП, Олекса Петрів, протоієрей, керівник Департаменту зовнішніх зв’язків УГКЦ, Ігор Лук’янов, представник головуючого у Всеукраїнській раді Церков і релігійних організацій, заступник Старшого єпископа Української Християнської Євангельської Церкви та Моше Реувен Асман, Головний рабин України) виробили офіційну позицію щодо проголосованого в жовтні 2015 р. закону №3442. Учасники прес-конференції одноголосно відзначили, що прийняття закону несе загрозу фундаментальним правам і свободам роботодавців і віруючих громадян³².

В інтерв’ю польському виданню “В мережі” Глава УГКЦ висловив переконання, що християнська Україна “може стати певним викликом для пробудження секуляризованої Європи”. “Україна відкидає фальшиві цінності у вигляді гендерної ідеології, хоч це могло б бути перешкодою для приєднання до Європейського Союзу. “Але Євросоюз – це ще не Європа, – зауважив Предстоятель УГКЦ. – ЄС може існувати без України, але Європа не може існувати без України, бо буде неповна”³³.

Голова Конференції Єпископів Римсько-Католицької Церкви в Україні Архієпископ-Митрополит Львівський Мечислав Мокшицький також висловив занепокоєння запропонованими Конституційною Комісією України новими формулюваннями положень про права і свободи людини. Священнослужитель додав: “Інтеграція України в об’єднану Європу можлива виключно на засадах збереження християнських цінностей, які впродовж двох тисячоліть формували духовне обличчя нашого континенту. Не є винятком Україна, яка в статті 21 свого Сімейного Кодексу чітко визначила, що “шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка”³⁴.

Старший викладач кафедри філософії Українського католицького університету та науковий працівник Інституту родини та подружнього життя цього ж навчального закладу, кан-

дидат філософських наук, доктор філософії, Петро Гусак висловив переконання, що термін “гендер” пропагують для того, аби він увійшов до нашого ужитку, аби він був у всіх на слуху. На думку науковця, факт, що гендерна теорія йде на кафедри та факультети окремих університетів, свідчить про спробу зміни способу мислення молоді і перспективної частини суспільства, а згодом зміни мислення і всього суспільства. Завершальним етапом, на думку Петра Гусака, є знищення чоловічої і жіночої статей, їх деконструкція, адже сім’я завжди була джерелом культурної, релігійної і національної традицій. Наприклад, зараз слово “патріот”, як уважає науковець, в Європі вважають майже лайливим. “Ми дожилися до того, що ми його прирівнюємо до слова “нацист”. Така доля скоро може спіткати і гетеросексуалізм. Планується створення нової європейської людини, позбавленої національних і релігійних коренів. Це потрібно для того, щоб мати масу, якою можна маніпулювати ...”³⁵.

У липні 2016 р. Патріарша комісія в справах Родини УГКЦ, збрала голів комісій екзархатів, епархій та їхніх представників на острові Хортиця на базі готелю Хортиця, за участю Преосвященного Владика Дмитра (Григорака). У своїй підсумковій заяві католицькі єпископи східного і західного обряду поширення гендерної ідеології назвали “небезпекою нового поневолення українського народу”³⁶.

Уважаємо, що аналізувати розгортання гендерної ідеології вартує тільки в суворій історичній канві. На наш погляд, в умовах середньовіччя та ранньомодерної доби (у час тривання юридично узаконеного кріпацтва, рабства) мала місце одна крайність – безправ’я широкої частини суспільства, низький рівень інтелекту, побуту тощо. Однак, починаючи з часу Великої Французької революції (1789–1799 рр.) ситуація з правами людини потроху змінюватиметься; соціальні рухи XIX ст. красномовно засвідчують відчутний прогрес антропоцентричної ідеї. Утім, соціальні феномени (демократія, республіка, плюралізм) послідовно утверджуватимуться лише, починаючи з часу Першої світової війни – ліквідації світового абсолютизму та імперіалізму. 1960–1970-рр., що увійшли в соціальну історію під назвою “революція статі” або “сексуальна революція” започаткували нову історичну добу прав та можливостей людини. Водночас, поступово але неухильно зникатимуть історичні табу, що в умовах нових соціокультурних віянь уважатимуться тепер анахронізмом, пережитком. Емансипована музика, кінофільми, телебачення, одяг творитимуть нове обличчя розкутого секуляризованого повсякденного життя людини другої половини XX ст. Фемінізація, конкубінатство (співжиття особами протилежної статі без юридичної реєстрації, без шлюбу) уже не видаватимуться соціальним викликом, а радше уважатимуться такими, що йдуть в ногу з часом. Вплив церкви падатиме дуже швидкими темпами.

У сучасних умовах (ідеться передусім про друге десятиліття XXI ст.) швидкої технізації, спостерігаємо характерний наступний етап подальшої емансипації буття. У цьому цивілізаційному середовищі вже не видаються дивними ультракрайні форми особистісної дискримінації (дискримінації за ознаками статевої орієнтації), що цілком виключалося в історичному контексті. У минулому, домінуючий авторитет церкви зумовлював суворе безапеляційне дотримання табу в повсякденному житті та різке заперечення будь-яких форм статевої відхилень. Історично, що дуже важливо, в суспільстві був міцно утверджений принцип теоцентризму, нині ж активно втілюється протилежний йому принцип антропоцентризму. Людина, свого роду, уже не “під Богом”, а постає в новій іпостасі – замість Творця. У такій соціальній “системі координат”, на наш погляд, архетип табу (у християнстві – гріх) ризикує трансформуватися в “порушення прав людини”. Тож, прихильники поширення гендерної ідеології, імовірно, не усвідомлюючи цього, своїми ідеологічними переконаннями суперечать віковій традиції.

У контексті перспективи дослідження заданої теми в сучасних умовах, на наш погляд, може постати проблема наукового розрізнення, виокремлення трьох понять: власне, гендерних студій (вивчення історії статей (повсякденного життя історичних жінок, історичних чоловіків)); гендерної політики (проблему захисту жінок, юридичної рівності прав чоловіків і жінок тощо) і власне гендерної ідеології (проблему самоідентифікації жінки чи чоловіка не біологічно – по народженню, а соціокультурно – в ході виховання і соціалізації). Словом, ці визначення є омонімами чи синонімами.

На противагу побутує консервативна думка, яка вважає, що, власне, упровадження гендерних студій у ВУЗах є першим кроком упровадження гендерної ідеології. Тобто, постає своєрідна “крива” – гендерні студії – гендерна політика – гендерна ідеологія. Тож, вірогідно, ми можемо спостерігати подальшу поляризацію цих двох точок зору як серед наукового середовища так і серед громадськості.

1. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. – К., 2014. – 65 с.; Оніщенко Н. М. Гендерні паритети в умовах демократичних перетворень / Н. М. Оніщенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин : збірник наукових праць / ред. кол. Л. В. Губерський (голов. ред.) та ін. – К., 2008. – Вип. 76 : у 2 ч. Ч. I : у 2 ч. – С. 33–34; Гаращенко С. В. Гендерна рівність як чинник демократичних перетворень в Україні / С. Гаращенко // Наукові записки. Політичні науки. – 2008. – Т. 82. – С. 58–61.
2. Васильєва В. Шлях до гендерного паритету у суспільстві / Валентина Васильєва. – Запоріжжя, 2004. – 56 с.; Никифоренко В.Г., Табанова А.І. Гендерна рівність в Україні: проблеми та шляхи удосконалення // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2014. – Вип. 2 (53) – С. 218–225; Дегтеренко А. М. Гендерний порядок і шляхи формування громадянського суспільства в Україні / А. М. Дегтеренко // Гілея : науковий вісник. – 2012. – № 56 (1). – С. 497–500.
3. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти трудових міграцій населення України / Г. В. Герасименко, О. В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – № 1. – С. 46–54; Герасименко Г. В. Гендерні невідповідності пенсійної системи в Україні : проблеми та перспективи / Г. В. Герасименко // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – № 2. – С. 55–63; Герасименко Г. В. Гендерні проблеми на ринку праці України / Г. В. Герасименко // Демографія та соціальна економіка. – 2005. – № 1. – С. 138–145; Покришук В. Проблеми гендерної зайнятості населення на ринку праці України / В. Покришук, С. Коваль // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 2. – С. 3–10; Лапшина В. Л. Гендерні стереотипи в професійній сфері : витоки, стан та перспективи існування / В. Л. Лапшина // Український соціум. – 2005. – № 4 (9). – С. 27–34; Герасименко Г. В. Гендерні аспекти соціальної політики в Україні : монографія / Г. В. Герасименко. – Умань : “Візаві” (СПД Сочінський), 2008. – 252 с.
4. Акімов І. С. Гендерні відмінності в електоральній поведінці громадян України / І. С. Акімов, В. В. Баглай // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2005. – № 23. – С. 220–228; Гупаловська В. Гендерні особливості кар’єрних орієнтацій молоді / В. Гупаловська, О. Каляманська, О. Щербатюк // Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки. – 2008. – Вип. 11. – С. 229–246; Смирнова І. Є. Проблема гендерної рівноправності в українській політиці / І. Є. Смирнова // Гілея : науковий вісник. – 2011. – № 48. – С. 641–648. – Бібліогр.: с. 645–648; Фулей Т. Практика Європейського суду з прав людини щодо утвердження гендерної рівності / Т. Фулей // Законотворчість : практичні аспекти впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України / за ред. О. І. Суслівської. – К., 2010. – С. 157–179; Фулей Т. І. Основи гендерної рівності : навч.-метод. посіб. для суддів / Тетяна Іванівна Фулей. – К. : ТЮТЮКІН, 2010. – 240 с.
5. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/kis.htm>; Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / під ред. Ліліани Гентош, Оксани Кісь. – Львів : ВНТЛ Класика 2003. – 250 с.; Колодій М. Становлення гендерний досліджень у контексті еволюції жіночого руху: від марксизму до постмодернізму / М. Колодій / М. Колодій // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія. – 2008. – Вип. 9. – С. 203–206; Новицька В. П. Гендерна соціалізація: соціологічні концепції та практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук : 22.00.01 / Валентина Петрівна Новицька. – К., 2010. – 15 с.; Рубчак М. Рожева сила : нові опозиціонерки в пошуках гендерної справедливості : [про діяльність “Фемен”] / М. Рубчак // Критика. – 2012. – № 4. – С. 4–7; Корольова І. Є. Українська жінка в православній картині світу та національній традиції : гендерні рецепції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.12 / Ірина Євгенівна Корольова. – Х., 2011. – 20 с.; Толстоухова С. Утвердження гендерної рівності : реалії та перспективи: Про Державну програму з утвердження гендерної рівності / С. Толстоухова // Вісник пенсійного фонду України. – 2007. – № 3. – С. 10; Васильєва О. С. Відмінності особистих цінностей : гендерний аспект / О. С. Васильєва, О. В. Завгородня // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Серія : Філософія, психологія, педагогіка. – 2001. – № 2. – С. 81–91.
6. Вановська І. М. Розвиток жіночого домашнього підприємництва в гендерному просторі українського села у другій половині XIX - на початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

- істор. наук : 07.00.01 / Інна Марківна Вановська. – Харків, 2011. – 20 с.; Гогохія Н. Жінка у радянському соціокультурному просторі 1930-х рр.: гендерний аспект української урбанізації / Н. Гогохія // Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк, 2004. – Т. 5. – С. 376–383; Венгерська В. О. Розподіл гендерних ролей у формуванні українського національного проекту в ХІХ ст. / В. О. Венгерська // Гілея: науковий вісник. – 2011. – № 53. – С. 42–45; Стяжкіна О. Гендерні виміри радянської повсякденності 1960 - середини 1980-х років / О. Стяжкіна // Краєзнавство. – 2010. – № 3. – С. 214–223.
7. Гендерорівнісний екстремізм як фактор руйнації родини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/gendernorivnisniy-ekstremizm-yak-faktor-ruynaciyi-rodini>.
  8. Італійські науковці будуть спростовувати нісенітничі ідеології гендер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/italiyski-naukovci-budut-sprostovuvati-nisenitnici-ideologiyi-gender>.
  9. Науково про ненауковий характер гендерної ідеології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/naukovo-pro-nenaukoviy-harakter-gendernoyi-ideologiyi>.
  10. Проф. Старовіч: існує секта гендер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/prof-starovich-isnuie-sekta-gender>.
  11. Крістль Рут Фонгольдт Деконструкція статей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/dekonstrukciya-statey>.
  12. Гендер чи стат? Гендерний мейнстрімінг та гендерні студії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/gender-chi-stat-genderniy-meynstriming-ta-genderni-studiyi>.
  13. Папа Франциск застерігає перед небезпекою гендерної ідеології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/papa-francisk-zasterigaie-pered-nebezpekoju-gendernoyi-ideologiyi>.
  14. Президент італійського єпископату закликав Європу протиставитися гендерній ідеології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/prezident-italiyskogo-iepiskopatu-zaklikav-ievropu-protistavitisya-genderniy-ideologiyi>.
  15. Кардинал Карло Каффара про нав'язливість гендерної пропаганди. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/kardinal-karlo-kaffarra-pro-navyazlivist-gendernoyi-propagandi>.
  16. Кардинал Сара: гендеризм, гей-“шлюб”, “туалетна політика” – це диявольські атаки на людськість [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/kardinal-sara-genderizm-gey-shlyubi-tualetna-politika-ce-diyavolski-ataki-na-lyudskist>.
  17. Єпископ Регенсбургу розкритикував буклет німецьких єпископів стосовно гендерної ідеології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/iepiskop-regensburgu-rozkritikuvav-buklet-nimeckih-iepiskopiv-stosovno-gendernoyi-teoriyi>.
  18. Польського архієпископа притягують до суду за слова про гендер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/polskogo-arhiiepiskopa-prityaguyut-do-sudu-za-slova-pro-gender>.
  19. Феміністка програла суд проти архієпископа Міхаліка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/feministka-prograla-sud-proti-arhiiepiskopa-mihalika>.
  20. Церква підтримала римську маніфестацію проти гендерного виховання у школах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/cerkva-pidtrimala-rimsku-manifestaciyu-proti-gendernogo-vihovannya-u-shkolah>.
  21. Урядовий законопроект про громадські шлюби – це “ідеологічне впровадження” гендерної ідеології в Італії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/uryadoviy-zakonoproekt-pro-gromadski-shlyubi-ce-ideologichne-vprovadzhennya-gendernoyi-ideologiyi-v>.
  22. Італійці проти гендеру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/italiyci-proti-genderu>.
  23. Словацькі фахівці звернулися до президента, прем'єра і уряду з вимогою відмінити пропаганду гендерної ідеології в школах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/slovacki-fahivci-zvernulisya-do-prezidenta-premiera-i-uryadu-z-vimogoyu-vidminiti-propagandu>.
  24. Хорватський європарламентар : гендерна ідеологія не відповідає європейським цінностям [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/horvatskiy-ievroparlamentar-genderna-ideologiya-ne-vidpovidaie-ievropeyskim-cinnostyam>.
  25. На шляху до нової гендерної людини: як німецька держава виховує дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/na-shlyahu-do-novoyi-gendernoyi-lyudini-yak-nimecka-derzhava-vihovuie-ditey-0>.
  26. Шведи під впливом гендерної ідеології міняють мову [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/shvedi-pid-vplivom-gendernoyi-ideologiyi-minyayut-movu>.
  27. о. Вільчинський Орест-Дмитро Дещо про гендерну ідеологію та її фінансову підтримку в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/deshcho-pro-gendernu-ideologiyi-ta-yiyi-finansovu-pidtrimku-v-ukrayini>.

28. Там само.
29. Єпископ помічник Радослав Змітровіч “Україні більш загрожує ідеологія гендеру ніж повернення комунізму” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/iepiskop-pomichnik-radoslav-zmitrovich-ukrayini-bilsh-zagrozhue-ideologiya-genderu-nizh-povernennya>.
30. Глава УГКЦ: “Інституцію сім’ї намагаються знищити за допомогою ідеології під назвою “гендер” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/lava-ugkc-instituciyu-simiyi-namagayutsya-znishchiti-za-dopomogoyu-ideologiyi-pid-nazvoyu-gender>.
31. Зміни до Конституції загрожують інституту сім’ї в Україні, – Святослав Шевчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/07/138202>; Рада церков застерігає владу від зазіхання на сімейні цінності в новій Конституції [Інтернет ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/rada-cerkov-zasterigaie-vladu-vid-zazihannya-na-simeyni-cinnosti-v-noviy-konstituciyi>; У Зарваниці Глава УГКЦ виступив із закликом захистити сімейні цінності українського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/u-zarvanici-glava-ugkc-visitupiv-iz-zaklikom-zahistiti-simeyni-cinnosti-ukrayinskogo-narodu>.
32. Про гендерну ідентичність і сексуальну орієнтацію говоритимуть на прес-конференції у Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/pro-gendernu-identichnist-i-seksualnu-orientaciyu-govoritimut-na-pres-konferenciyi-u-kiievi>.
33. Християнська Україна може стати викликом для пробудження секуляризованої Європи, – Блаженніший Святослав [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/05/135784>.
34. “Як живе сім’я, так живе народ і так живе весь світ”: відозва львівського митрополита РКЦ щодо змін в конституцію України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/yak-zhive-simya-tak-zhive-narod-i-tak-zhive-ves-svit-vidozva-lvivskogo-mitropolita-rkc-shchodo-zmin>.
35. “Гендерна політика” сьогодні: що це? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/genderna-politika-sogodni-shcho-ce>.
36. Гендерна ідеологія – це чергова небезпека нового поневолення українського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/genderna-ideologiya-ce-cherгова-nebezpeka-novogo-ponevolennya-ukrayinskogo-narodu>.

В научной статье автор пытается раскрыть суть историографических дискуссий вокруг явления “гендерная идеология”. Автор статьи предлагает положительное и критическое восприятие этого срока учеными.

Ключевые слова: гендерная идеология, историография, Церковь, права человека

In the scientific article the author tries to reveal the essence of historiographical debate about the phenomenon of “gender ideology”. The article offers a critical and positive perception of the term scientists.

Keywords: gender ideology, historiography, church, human rights.

ІСТОРИОГРАФІЯ

УДК УДК 930

Степан КОБУТА

ПРОФЕСІЙНА І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АДВОКАТІВ СТАНІСЛАВІВЩИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ ст.): ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Розглянуто стан і ключові напрями вивчення питання розвитку української адвокатури на західноукраїнських землях у кінці ХІХ – першій половині ХХ ст. Проаналізовано наявну історіографічну базу, окреслено основні здобутки сучасних вітчизняних науковців з даної проблематики. Зосереджено увагу на виданнях і публікаціях, у котрих відображено професійну і громадську діяльність українських адвокатів на території Станіславівщини (сучасної Івано-Франківської області), а також відомих українських правників – уродженців краю, які жили і працювали поза межами малої батьківщини.

Ключові слова: адвокат, громадсько-політична діяльність, національно-політичний рух, правник, Східна Галичина, Станіславівщина.

В останні роки значно зріс науковий інтерес дослідників до проблеми становлення і розвитку вітчизняної адвокатури. Це обумовлено увагою як до окремих яскравих представників цієї професії, що залишили помітний слід в українській політичній історії ХХ століття, так і до самого інституту адвокатури загалом. Історики, юристи, політологи, філологи вивчають життя, діяльність, політико-правові погляди та ідеї відомих особистостей, чия діяльність на рубежі кінця ХІХ – початку ХХ століття вийшла далеко за рамки правничої справи, сприяла поштовху освітньо-культурних, економічних і суспільно-політичних процесів, особливо на західноукраїнських землях. В історичному наративі багатьох сучасних науковців утвердився своєрідний оціночний шаблон про “адвокатську добу” (“золоту добу” адвокатури), що об’єктивно відображає ті серйозні суспільно-політичні і національно-культурні зрушення в історії українського суспільства, рушієм якого стали представники цієї юридичної професії. Тож великий пласт історичних праць з даної проблематики містить не тільки значний фактологічний та емпіричний матеріал, але й дає історіософське бачення ролі і місця українських адвокатів у процесах національного розвитку.

Слід зауважити, що переважаюча увага дослідників приділена найвідомішим українським правникам, більшість з яких жила й працювала у політичному й культурному центрі Східної Галичини – місті Львові. Натомість, діяльність українських адвокатів на периферії ще знайшла свого вагомого відображення у науковій літературі. Тож мета даної статті – з’ясувати стан наукової розробки проблеми розвитку українського адвокатського середовища кінця ХІХ – початку ХХ століття на території Станіславівщини. Під цим поняттям розуміємо межі сучасної Івано-Франківської області (Івано-Франківщини), котра була частиною Східної Галичини в рамках Австро-Угорської імперії, після її розпаду складовою Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), базовою територією Станіславівського воєводства у складі Другої Речі Посполитої та Станіславської області в УРСР.

Історія розвитку української адвокатури на західноукраїнських землях в означений період має достатньо значний історіографічний здобуток, пов’язаний із поєднанням досвіду попередніх наукових напрацювань та поглибленням досліджень даного питання сучасними вітчизняними дослідниками. У 20-х – 30-х роках ХХ століття вивчення історії української адвокатури у Східній Галичині ініціювали самі правники, узагальнюючи власний досвід професійної і громадсько-політичної діяльності. Першими історіографами, які визначили тенденції адвокатської діяльності українських правників, можна вважати відомих адвокатів, членів Союзу українських адвокатів (САУ) С.Барана, Л.Ганкевича, М.Глушкевича, С.Дністрянського, Р.Домбчевського, К.Левицького, О.Надрагу¹, у працях яких були відображені різноманітні аспекти

роботи представників вітчизняної адвокатури. У 1934 році до десятиліття діяльності САУ був опублікований “Ювілейний альманах САУ”², зміст і матеріали якого відображали історію становлення української адвокатури в Австро-Угорській імперії та актуальні проблеми розвитку адвокатської справи у Другій Речі Посполитій. Названі автори по суті заклали методологічну основу вивчення ролі українського адвокатського середовища в національному русі на західно-українських землях. У своїх працях вони акцентували увагу на правовому контексті участі українських адвокатів в судових процесах, аналізували окремі напрямки розвитку юридичної науки та вітчизняної політико-правової думки, звертали увагу на громадсько-політичну і культурну діяльність адвокатів, їх місце у функціонуванні економічних і кооперативних товариств.

У працях одного з найвідоміших західноукраїнських адвокатів К.Левицького³ була окреслена роль частини правників, котрі брали активну участь у політичній, парламентській і громадсько-культурній діяльності українського політикуму в Австро-Угорщині, за часів творення ЗУНР, під час боротьби за національно-політичні права українців у Польській державі. Висловлені автором характеристики на адресу частини адвокатів вказували на їх високі професійні і моральні якості, на те, що ці особи по праву належали до достатньо пасіонарної верстви української політичної еліти.

Постатям українських адвокатів приділяли увагу й автори праць про події, пов’язані з утворенням та існуванням Західно-Української Народної Республіки. Адже значна частина провідних діячів уряду ЗУНР, членів Української Національної Ради, керівників повітових комісаріатів, командирів і старшин Української галицької армії мали правничу освіту, фах адвоката, або ж пізніше займалися правничою діяльністю. Тож в опублікованих працях С.Волинця, М.Гуцуляка, О.Кузьми, М.Лозинського, М.Чубатого, С.Ярославина⁴ увага зверталася не тільки на загальні історичні події, але й на місце і роль таких діячів як К.Левицький, Є.Петрушевич, С.Голубович, Л.Бачинський, О.Бурачинський, С.Витвицький, Д.Вітовський, І.Макух та ін. в процесах революційного державотворення.

Певні спроби продовжити вивчення історії адвокатури на західноукраїнських землях здійснили ряд українських адвокатів, об’єднаних в рамках Товариства українських правників США. З цією метою ними було підготовлено три номери друкованого органу Товариства “Правничий Вісник”, що вийшли друком у 1955, 1963 і 1970 роках. Ряд вміщених у цих збірках публікацій присвячувалися питанням розвитку української адвокатури у першій половині ХХ століття⁵. І хоч авторські матеріали містили в собі значний елемент спогадів, та все ж окремі аспекти специфіки діяльності українських захисників в умовах австрійської та польської юридичних систем знайшли своє відображення у цих статтях. Схожою за форматом була і книга “Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст.”, видана американським осередком НТШ ім. Т.Шевченка у Філадельфії. У підрозділі “Будівничі новітньої української державності в Галичині”, підготовленому о. І.Сохоцьким⁶, були подані історичні портрети відомих західноукраїнських правників – політиків та безпосередніх учасників державотворчих процесів ЗУНР Є.Олесницького, К.Левицького, Є.Петрушевича, Л.Бачинського, І.Макуха, Д.Вітовського.

У радянський період вивчення історії розвитку адвокатури на західноукраїнських землях практично припинилося. Більшість представників адвокатської професії потрапили в розряд буржуазних націоналістів, ворогів соціалістичного ладу, тож про них офіційні історики відгукувалися із відповідними негативними оцінками, або ж взагалі замовчували. При цьому під заборону попадали навіть імена тих діячів, як наприклад уродженці Станіславівщини, правники за фахом М.Козоріз і М.Лозинський, котрі сповідували ліві чи навіть комуністичні ідеї, переїхали до СРСР і там уже стали жертвами комуністичного терору у 1930-х роках.

Тільки після здобуття Україною незалежності виникли сприятливі умови для дослідження історії вітчизняної адвокатури, оскільки зникли не тільки ідеологічні чи політичні перепони для висвітлення питань розвитку українського суспільства у позарадянському просторі, але й було знято юридичні перепони доступу до архівних джерел, значна частина з яких у комуністичні часи була практично недоступною для науковців. У першу чергу увага дослідників була прикута до відомих (знакових) постатей адвокатського середовища, пов’язаних із їхньою політичною чи державотворчою діяльністю в австрійській, польській періоди, під час революційних подій 1917–1921 рр.

Уже в 1990-х роках з'явилися наукові розвідки та інформаційні статті у довідкових та енциклопедичних виданнях львівського науковця Т.Андрусяка⁷, присвячені чільним представникам української галицької адвокатури, їхнім політико-правовим поглядам, внеску у розвиток юридичної науки та практичної справи на західноукраїнських землях. Автор успішно продовжує вивчення означеної наукової проблеми, свідченням чого є численні публікації у сучасній науковій і популярній літературі. Окремі аспекти розвитку органів юстиції – судів, адвокатури, нотаріату, характеристика діяльності чільних галицьких правників подані у працях В.Кульчицького⁸, Кобилецького⁹. Активно популяризував тематику історії адвокатури в Галичині, діяльності відомих українських адвокатів, їх професійної організації – Союзу українських адвокатів прикарпатський дослідник, професійний адвокат М.Петрів¹⁰. Квінтесенцією дослідницької роботи автора стало узагальнене видання¹¹, у якому подано життєпис 27 відомих українських адвокатів, аналіз їх світоглядних орієнтирів і політико-правових поглядів, бібліографії кожного із згадуваних діячів, матеріали по вшануванню їхньої пам'яті. Книга містить історичні нариси про найвідоміших станіславівських адвокатів чи вихідців із Станіславівщини: Л.Бачинського, С.Витвицького, В.Горбового, К.Левицького, І.Макуха, Т.Окуневського, І.Семанюка, К.Трильовського, А.Чайковського. У книзі подані також світлини адвокатів, фото надгробків могил, пам'ятників, меморіальних знаків на честь вшанування їх пам'яті.

Помітне місце в дослідженні історії західноукраїнської адвокатури посідає львівський дослідник І.Гловацький, роботи якого містять величезний інформаційний та аналітичний обсяг матеріалів про життя, діяльність, правові погляди, практичну роботу українських адвокатів XIX–XX століття¹². У його працях комплексно розглядається діяльність українських адвокатів Східної Галичини як захисників у політичних судових процесах в міжвоєнний період (1918–1939 рр.). Автор з'ясував правовий статус українських земель Східної Галичини у міжвоєнний період, простежив зміну правового становища політичних в'язнів, особливості досудового слідства і судового розгляду кримінальних справ про обвинувачення у вчиненні політичних злочинів, процесуальне становище захисників за законодавством Польщі. Він аналізував особливості участі українських адвокатів на різних стадіях кримінального процесу, досліджував характерні особливості ораторської майстерності та структури захисних промов українських адвокатів у політичних судових процесах. Його увага приділялася процесу формування норм етики в діяльності польських адвокатів та виникнення особливих національних норм етичної поведінки українських адвокатів, розвитку інституту свободи слова та адвокатського імунітету за законодавством Польщі у міжвоєнний період.

Досліджуючи професійну діяльність представників адвокатського корпусу І.Гловацький та В.Гловацький опрацювали великий комплекс архівних джерел, зміст яких дав змогу підготувати цінне інформаційне видання¹³, у якому сформовано іменний список у 786 прізвищ, визначено територіальну локацію їх діяльності, укладено біографічні дані про 310 адвокатів, віднайдено і опубліковано 104 світлини українських правників. Роботи І.Гловацького мають значне теоретичне і прикладне значення для розуміння сутності розвитку вітчизняної адвокатури на території Східної Галичини на рубежі XIX–XX століть. Квінтесенцією клопіткої роботи автора стало монографічне видання “Адвокатура Галичини: історія, розвиток, правовий статус (1772–1939)”, у якому подано історію розвитку української адвокатури на західноукраїнських землях упродовж двох з половиною століть¹⁵.

Інститут адвокатури в Галичині на рубежі XIX–XX століть став об'єктом наукового історико-правового дослідження і А.Бойчука¹⁵. У своїй монографії він розкрив організаційно-правові основи становлення інституту адвокатури в Галичині у складі Австрії та Австро-Угорщини, її місце та роль у державно-політичній системі, виявив специфічні для галицьких територій особливості функціонування адвокатури. Автор проаналізував організаційну структуру, компетенцію та правові засади українських правничих товариств регіону, дав характеристику діяльності професійних об'єднань галицьких правників та їх значення у формуванні національно-державницької ідеї.

Основні тенденції становлення української адвокатури знайшла своє відображення і в узагальнених нарисах відповідних фахових навчальних видань¹⁶.

Окремі аспекти професійної діяльності українських правників і, зокрема, адвокатів досліджували у своїх працях І.Василик та Н.Мисак. У статтях І.Василик¹⁷ подана характеристика

основних рис “адвокатської доби”, умови формування адвокатської еліти в кінці XIX ст., показано участь адвокатів у суспільно-політичному житті галицького суспільства на початку XX ст., у національно-визвольних змаганнях та розбудові ЗУНР. Автор також досліджувала процеси становлення української адвокатури у Польській державі. Статті Н.Мисак¹⁸ присвячені особливостям професійної діяльності галицьких адвокатів і нотарів наприкінці XIX – на початку XX ст. У них прослідковано умови і спонукальні чинники здобуття українцями правничого фаху, взаємозв’язок між професією та національною приналежністю юристів, показано панораму та основні форми співпраці українських правників із різних адміністративно-територіальних одиниць, їхні взаємозв’язки з адвокатами інших національностей.

З ініціативи Національної асоціації адвокатів України в останні роки активізувалися дослідження історії вітчизняної літератури, частина з яких присвячена розвитку адвокатської справи на західноукраїнських землях в означений період. Проводилися круглі столи за участю науковців, практикуючих адвокатів, на яких обговорювалися питання історії становлення вітчизняної адвокатури та перспектив її розвитку в сучасних умовах. Започатковано також наукову серію “Нариси з історії адвокатури України”, в рамках якої підготовлені та вийшли друком два випуски¹⁹ В цих виданнях опубліковані праці не тільки відомих науковців, але й молодих дослідників з даної проблематики. Стосовно означеної теми викликають зацікавлення статті, присвячені проблемам розвитку адвокатури на західноукраїнських землях Т.Андруска²⁰, О.Аркуші²¹, О.Ганусин²², О.Лазурко²³, В.Мельник²⁴, М.Никифорака²⁵, В.Салука²⁶, І.Семнюка²⁷, В.Скальського²⁸ та ін.

Вивчення діяльності українських адвокатів, особливо участі в суспільно-політичному, соціально-економічному і національно-культурному житті західноукраїнських земель, тісно пов’язана із необхідністю використання напрацьованих вітчизняних науковців, які фахово досліджували дані аспекти галицької історії. Ці праці умовно можна розбити на тематичні групи, пов’язані із роллю та місцем представників адвокатського корпусу у загальнополітичних процесах, в парламентському житті Австро-Угорщини і Польщі, розвитку національного-культурного руху, їх участі в економічних товариствах та спілках, в діяльності національних культурних, освітніх, спортивних товариств. Окремий блок складають праці про військову і державотворчу діяльність українських адвокатів під час Першої світової війни, творення ЗУНР та боротьби за її відновлення у 1918–1923 рр.

Серед праць, присвячених розкриттю основних напрямків діяльності українського представництва у віденському парламенті і Галицькому крайовому сеймі, діяльності українських депутатів, особливо адвокатів, у роботі цих державних органів, їх участі у переговорах з польськими і австрійськими політиками щодо сеймової виборчої реформи в Галичині та актуальних проблем суспільного життя на початку XX століття варто виділити роботи О.Аркуші²⁹, Ю.Плекана³⁰ і Чорновола³¹.

Основні тенденції партійно-політичного життя Східної Галичини в австро-угорській імперії, роль та місце тогочасних партійних керівників й політично активних діячів (значна частина яких були правниками) відображені у працях О.Жерноклеєва³², М.Кугутяка³³. Розвиток національної ідеї, вітчизняних суспільно-політичних рухів ґрунтовно досліджували у своїх працях Л.Зашкільняк³⁴, О.Реєнт³⁵, О.Сухий³⁶, Б.Трофим’як³⁷.

Участь українських адвокатів у сокільському та стрілецькому рухах напередодні і у роки Першої світової війни, активна діяльність в рамках українських політичних організацій: Головної української ради, Союзу визволення України, Загальної української ради та ін. описані у працях М.Гуйванюка³⁸, М.Лазаровича³⁹, І.Патера⁴⁰.

Для з’ясування участі українських адвокатів у державотворчих процесах у період ЗУНР і української революції вагоме місце мають праці відомих дослідників О.Карпенка⁴¹, М.Литвина⁴², С.Макарчука⁴³, О.Павлишина⁴⁴, Б.Тищика⁴⁵. При вивченні діяльності адвокатів у період ЗУНР використовувалися колективні монографії з історії ЗУНР⁴⁶, тематичні збірники статей і матеріалів наукових конференцій⁴⁷, у яких міститься інформація й матеріали про багатьох галицьких адвокатів.

Окреме місце займають праці провідних фахівців з політичної та національно-культурної історії Галичини міжвоєнного періоду, у яких відображено і конкретну діяльність плеяди українських правників на професійному, партійно-політичному та культурно-просвітньому рівнях. В контексті окресленої проблематики відзначимо праці О.Зайцева, М.Мищук, І.Райківського, І.Соляра, Б.Савчука⁴⁸ та ін.

Отже, історія розвитку української адвокатури, діяльності провідних адвокатів – учасників суспільно-політичних процесів на західноукраїнських землях, поступово знаходить своє місце у вітчизняній історіографії, має тенденцію до розширення та поглиблення наукових досліджень.

Окрему історіографічну групу становлять праці, у яких безпосередньо чи опосередковано розглядаються питання діяльності окремих українських правників – представників Станіславщини, у загальногалицькому чи регіональному контекстах. Піонерами у сфері вивчення цієї проблематики стали відомі прикарпатські дослідники І.Андрухів та П.Арсенич. Першому належать праці⁴⁹, присвячені постаті К.Левицького, діяльності молодіжних громадських товариств у Галичині, де означувалася також робота ряду адвокатів Станіславщини. Відомою публікацією автора стала його стаття “Адвокатська доба” національного відродження” у спільному з П.Арсенечем виданні “Українські правники у національному відродженні Галичини: 1948–1939 рр.”. Саме І.Андрухів відновив у сучасній вітчизняній історіографії практику вживання відомого раніше терміну “адвокатська доба” для означення визначальності ролі українських правників у суспільно-політичному житті Галичини на початку ХХ ст.⁵⁰. Не менш плідно в царині дослідження місця представників правничих професій Станіславщини працював і відомий прикарпатський краєзнавець П.Арсенич. У названій спільній праці він підготував статтю “Українські правники: короткі біографічні нариси”⁵¹, у якій подав інформацію про 68 українських адвокатів, нотарів і суддів, 57 з яких мали безпосереднє відношення до Станіславщини.

Перу П.Арсенича належить пів десятка окремих видань із серії “Галицькі родини”⁵², у яких досліджуються родоводи відомих галицьких (станіславівських) родин Бурачинських, Заклинських, Озаркевичів, Окуневських, Шухевичів, з числа представників яких вийшли українські адвокати О.Бурачинський, П.Заклинський, Л.Озаркевич, Т.Окуневський, М.Шухевич, С.Шухевич та ін. Автор також підготував публікацію⁵³ про репресії більшовицького режиму в роки Другої світової війни, у якій прослідкував драматичну долю ряду адвокатів Станіславщини під час комуністичної окупації західноукраїнських земель у 1939–1941 рр.

Різними за жанром (наукові статті, розвідки, краєзнавчі матеріали) є історіографічні праці стосовно відомих представників правничих професій – уродженців чи мешканців Станіславщини. Найпопулярнішими з точки зору уваги сучасних дослідників фігурами адвокатського середовища залишаються такі особистості як Л.Бачинський, Д.Вітовський, М.Лагодинський, К.Левицький, І.Макух, Т.Окуневський, І.Семанюк, К.Трильовський, А.Чайковський.

Діяльність та біографію відомого станіславівського адвоката Л.Бачинського окреслили у своїх публікаціях В.Бабій⁵⁴ та Ф.Погребенник⁵⁵. Відомий діяч стрілецького та військового руху Д.Вітовський теж належав до когорти правників – навчався на правничому факультеті Львівського університету, перед світовою війною працював конципієнтом (помічником) адвоката. Його постаті присвячене окреме дослідження івано-франківських науковців В.Великочого і Б.Гаврилів⁵⁶.

Стосовно життя і діяльності на території Станіславщини дялятинського адвоката М.Лагодинського варто виділити праці прикарпатського історика В.Клапчука⁵⁷. У них автор вказує на роль і місце М.Лагодинського в організації українського національно-політичного і культурного життя на Делятинщині, а також подає коротку характеристику роботи його помічників І.Семанюка та М.Козоріза, котрі у 1906-1914 роках проходили у канцелярії М.Лагодинського адвокатську практику. Долучився до вивчення життя й діяльності М.Лагодинського і молодий дослідник Ю.Яковлев, котрий присвятив його постаті розлогу аналітичну статтю. Його ж перу належить ще одна праця про відомого коломийського адвоката С.Даниловича та його участь у діяльності Української радикальної партії⁵⁸.

Останнім часом активно досліджують діяльність ще однієї знакової постаті – адвоката і політика І.Макуха із прикарпатського містечка Товмач (нині – Тлумач). Його життя стало об'єктом вивчення тлумачького краєзнавця М.Дземана, котрий підготував дві книги біографічного характеру про відомого земляка⁵⁹. Питання громадсько-політичної і правничої діяльності І.Макуха лягли в основу наукових студій тернопільського науковця Р.Кульчицького⁶⁰, підсумком чого стала успішно захищена дисертація.

Постаті найвідомішого серед українських правників уродженця Станиславівщини – визначного адвоката, державного і політичного діяча К.Левицького теж присвячено чимало праць. На особливу увагу заслуговує серія статей та монографічне видання кийвської дослідниці І.Василик⁶¹, у яких подана характеристика діяльності одного з чільних представників українського адвокатства та національно-політичного руху на рубежі ХІХ – початку ХХ століть, означено місце і роль діяча в політичній історії Східної Галичини, відображено складний драматичний життєвий шлях відомого адвоката і політика, проаналізовано різні аспекти його професійної діяльності. На прикладі К.Левицького автор показала вагомий внесок представників правничої професії в соціально-економічний та національно-культурний розвиток тогочасного українського суспільства. Присвятили К.Левицькому свої дослідження і уже згадувані Т.Андрусяк та І.Андрухів, низка інших істориків і правників⁶².

Найвідоміший український адвокат і політичний діяч Городенківщини (нині Городенківський район) Т.Окуневський теж потрапив в поле зору сучасних науковців⁶³. В останні роки його діяльність активно вивчає львівська дослідниця В.Мельник, котра приурочила постаті адвоката низку наукових праць⁶⁴.

Чимало творів історичного, юридичного, літературознавчого характеру написано про снятинського адвоката і письменника І.Семанюка (літературний псевдонім Марко Черемшина). Список бібліографії про його діяльності достатньо значний і в радянський період⁶⁵, і у нинішній час⁶⁶. Та все ж саме правнича діяльність цієї неординарної постаті ще вимагає ґрунтовних наукових досліджень, як і адвокатська практика його доброго товариша і друга, літературного побратима Л.Мартовича, чиє життя і творчість в основному досліджують філологи⁶⁷.

Не згадає увага істориків і до найбільш колоритної та неординарної постаті серед правників Коломийщини, відомого очільника стрілецького руху, політика, громадського діяча, літератора К.Трильовського⁶⁸. Особливий пієтет до нього з боку коломиєцьких науковців та краєзнавців, котрі окрім видання друкованих праць “Січовому батькові”⁶⁹ організують науково-практичні конференції, присвячені йому та “Січам”⁷⁰.

Ще одним відомим правником і літератором, чиє життя упродовж півтора десятка років було пов'язано із станиславівською землею, став А.Чайковський. Він теж в когорті найбільш досліджуваних постатей Галичини першої половини ХХ століття науковцями різних наукових цехів: істориками, філологами, юристами⁷¹.

Уродженцями Станиславівської землі були також відомі правники О.Бурачинський, С.Витвицький, М.Лозинський, В.Охримович, С.Шухевич та ін., діяльність яких сьогодні перебуває у полі зору сучасних дослідників⁷². Ще ряд галицьких адвокатів – Є.Олесницький⁷³, Є.Петрушевич⁷⁴, Л.Ганкевич⁷⁵, своєю професійною і політичною роботою були пов'язані із прикарпатськими землями. Тож у публікаціях про них міститься інформація стосовно інших місцевих правників, що дає змогу розширити знання про діяльність багатьох представників української адвокатури вказаного періоду.

Різні відомості про станиславівських адвокатів зустрічаються у дослідженнях, присвячених тематичним питанням вітчизняної історії. У працях О.Рубльова⁷⁶ вказується про долю тих галицьких правників, котрі потрапили до СРСР і стали жертвами більшовицько-комуністичних репресій у 1920–1940-х роках. Життя, діяльність, побут, сімейне виховання і цінності адвокатів як представників української інтелігенції розглядаються у працях О.Ганусин, О.Дрогобицької, Н.Мисак⁷⁷, що відображають складову соціальної історії, історії повсякденності та культури.

Про участь адвокатів у громадському, соціально-економічному, культурно-просвітницькому житті прикарпатців міститься інформація у тематичних працях багатьох сучасних до-

слідників. Цікавими з точки зору інформативності є історико-краєзнавчі та культурно-етнографічні видання⁷⁸, у яких подано великий пласт інформації про життя і діяльність людей окресленого населеного пункту чи територіальної одиниці, фотографії і документи із місцевих музеїв та приватних колекцій документів. Не менш важливими є роботи історико-краєзнавчого характеру, матеріали наукових і краєзнавчих конференцій, де розглядаються діяльність тих чи інших діячів минулого на мікрорегіональному (місцевому) рівні.

Оцінюючи стан наукового вивчення проблеми становлення української адвокатури на землях західноукраїнських землях і, зокрема, діяльності вітчизняних адвокатів на території Станіславщини в кінці ХІХ – першій половині ХХ століття, слід відзначити стійку динаміку поглиблення зацікавленості науковцями і краєзнавцями даної проблематики. Водночас, слід констатувати, що більшість імен місцевих адвокатів та їх діяльність ще залишаються маловідомими навіть історикам. Тож вважаємо, що зростаюча увага до цієї теми дозволить поглибити рівень знань про життя українських правників, ліквідувати інформаційні лакуни про їхню діяльність.

1. Баран С. Шляхами нашого відродження / Степан Баран // Життя і Право. – 1934. – Ч. 1. – С. 18–19; Ганкевич Л. З діяльності Союзу Українських Адвокатів у Львові / Лев Ганкевич // Життя і Право. – 1928. – Ч. 1. – С. 60–63; Глушкевич М. Адвокат і суспільність / Маріян Глушкевич // Життя і Право. – 1928. – Ч. 1. – С. 21–28; його ж: Етичні завдання адвокатури / Маріян Глушкевич // Життя і Право. – 1929. – Ч. 4. – С. 38–44; Дністрянський С. Старі й нові шляхи в науці приватного права / Станіслав Дністрянський // Життя і Право. – 1929. – Ч. 4. – С. 7–22; Домбчевський Р. Організація української адвокатури / Роман Домбчевський // Життя і Право. – 1928. – Ч. 1. – С. 44–48; його ж: Перше десятиліття / Роман Домбчевський // Життя і Право. – 1938. – Ч. 1. – С. 1–5; Левицький К. В боротьбі за права рідної мови / Кость Левицький // Життя і Право. – 1932. – Ч. 2. – С. 36–38.
2. Волошин М. Тим, що відійшли від нас у боротьбі за право / М. Волошин // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів. – Львів : Вид-во САУ, 1934. – С. 74–108; Ганкевич Л. Десятиліття Союзу Українських Адвокатів / Лев Ганкевич // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів... – С. 38–73; Дністрянський С. Українці – професори права / Станіслав Дністрянський, Володимир Старосольський // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів... – С. 126–145; Домбчевський Р. За право мови / Роман Домбчевський // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів... – С. 170–255; Левицький К. Первісна організація українських правників у Львові / Кость Левицький // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів... – С. 9–12; Лициняк В. Українські адвокатські аплікати в Галичині / В. Лициняк // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів... – С. 109–114; Надрага О. Товариство українсько-руських правників у Львові / Олександр Надрага // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів... – С. 13–29; Старосольський В. Держава і право / Володимир Старосольський // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів... – С. 146–159; Чубатий М. До історії адвокатури на Україні / Микола Чубатий // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів... – С. 30–37.
3. Левицький К. Великий зрив. До історії української державності від березня до листопада 1918 р. На підставі споминів / Кость Левицький. – Львів : Червона Калина, 1931. – 150 с.; його ж: Історія визвольних змагань українців з часу світової війни 1914–1918. / К. Левицький. – Друга часть. – Львів, 1929. – С. 289–496; Третя часть. – Львів, 1930. – 497–776.; його ж: Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. / К. Левицький. – Львів, 1926. – 736 с.; його ж: Українські політики: Сильветки наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914. – Львів, 1937. – Ч. 2. – 165 с.
4. Волинець С. Передвісники творці листопадового чину. Західно-українські політичні і громадські діячі / С. Волинець. – Вінніпег : Тризуб, 1965. – 320 с.; Гуцуляк М. Перший листопад 1918 р. на західних землях України / Михайло Гуцуляк. – К. : Либідь, 1993. – 408 с.; Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. / Олекса Кузьма. – Львів : Червона Калина, 1931. – 448 с.; Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / Михайло Лозинаський. – Відень, 1922. – 228 с.; Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народньої Республіки / М. Чубатий. – Львів, 1921. – 40 с.; Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народньої Республіки / М. Чубатий. – Львів, 1921. – 40 с.; Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях у 1918–1923 роках / Сидір Ярославин. – Філадельфія, 1956. – 156 с.; Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях у 1918–1923 роках / Сидір Ярославин. – Філадельфія, 1956. – 156 с.
5. Новосівський І. Українські правники в Румунії після 1918 р. / І. Новосівський // Правничий Вісник. – Нью-Йорк, 1955. – Кн. 1. – С. 65–75; Падох Я. З минулого української адвокатури // Правничий Вісник. – Нью-Йорк, 1963. – Кн. 2. – С. 131–148; Паньківський К. Організації українських правників у

- минулому // Правничий Вісник. – Нью-Йорк, 1955. – Кн. 1. – С. 55–58; Паньківський К. Сторінка з історії Союзу Українських Адвокатів й Української Адвокатури в Галичині // Правничий Вісник. – Нью-Йорк, 1963. – Кн. 2. – С. 188–197; Пацлавський В. Ювілейний вечір в честь д-ра Л. Ганкевича. // Правничий Вісник. – Нью-Йорк, 1963. – Кн. 2. – С. 232–234; Пацлавський В. Як я став “справжнім українським” адвокатом? // Правничий Вісник. – Нью-Йорк, 1955. – Кн. 1. – С. 99–103. Шипайло Я. Із моїх споминів // Правничий Вісник. – Нью-Йорк, 1955. – Кн. 1. – С. 95–99.
6. Історичні постаті Галичини ХІХ-ХХ ст. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1961. – 247 с.
  7. Андрусяк Т. Особливості розвитку української правової думки в Галичині в 19 ст. / Тарас Андрусяк // Вісник львівського університету. Серія юридична, 1999. – Вип. 34. – С. 151–156; його ж: Кость Левицький: життя для рідного народу / Тарас Андрусяк // Вісник НТШ. – Львів, 2000. – Ч. 23. – С. 6–8; його ж: Правові погляди Андрія Чайковського / Т. Андрусяк // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження. – Львів, 2002. – Т. 3. – С. 305–315; його ж: Правова тематика на сторінках календарів “Просвіти” : (австрійський період) / Тарас Андрусяк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. – 2010. – Вип. 19. – С. 165–177.
  8. Кульчицький В. Суд, прокуратура та адвокатура в складі Австро-Угорщини / В. Кульчицький, І. Бойко // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Правознавство. – 2001. – Вип. 125. – С. 22–25; Кульчицький В. Українська юриспруденція в персоналіях / В. С. Кульчицький, О. А. Вівчаренко, І. Й. Бойко. – Івано-Франківськ, 1995. – 38 с.
  9. Кобилецький М. Органи юстиції ЗУНР / М.Кобилецький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН, Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича. – Вип. 6 : Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000. – С. 138–144.
  10. Петрів М. Союз Українських Адвокатів у Львові. Ч. 1 : Показчик видань / Михайло Петрів. – К. : Українська Видавнича Спілка, 1998. – 55 с.; його ж: Сторінки історії адвокатури України : Союз Українських Адвокатів у Львові 1923–1940 рр. / Михайло Петрів // Адвокат. – К., 2002. – № 4/5. – С. 98–106.
  11. Петрів М. Й. Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно-освітні діячі кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Кн. 1 / Михайло Петрів. – К. : Юстиніан, 2014. – 544 с.
  12. Гловацький І. Ю. Особливості розвитку інституту адвокатури на землях Східної Галичини і Буковини / Іван Гловацький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 38. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 119–127; Гловацький І. Поняття “політичний злочин” та його види за законодавством Польщі у міжвоєнний період (1918–1939) // Вісник Львівського юридичного інституту. – Львів, 2005. – № 1. – С. 267–283; його ж: Права української мови в кримінальному судочинстві Другої Речі Посполитої 1918–1939 рр. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 37. – Львів, 2002. – С. 184–191; його ж: Промови українських адвокатів Галичини на політичних судових процесах початку ХХ ст. : науково-практичний посібник / Іван Гловацький. – Львів : Львів. юрид. ін-т, 2004. – 283 с.; його ж: Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.) / І.Ю.Гловацький. – Львів : Тріада плюс, 2003. – 348 с.
  13. Гловацький І. Ю. Українські адвокати Східної Галичини (кінець ХVІІІ – 30-ті роки ХХ ст.) / І. Ю. Гловацький, В. І. Гловацький. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 112 с.
  14. Гловацький І. Адвокатура Галичини: історія, розвиток, правовий статус (1772–1939) / Іван Гловацький. – Варшава, 2012. – 880 с.
  15. Бойчук А. Ю. Інститут адвокатури в Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ століття : іст.-прав. дослідж. / А. Ю. Бойчук ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Одес. нац. морський ун-т. – Одеса : Фенікс, 2012. – 150 с.
  16. Історія адвокатури України. Ч. 1 / Т. В. Варфоломеєва, О. Д. Святоцький, В. С. Кульчицький та ін. Спілка адвокатів України. – 2-е вид., переробл. і доп. – К. : СДМ-Студіо, 2002. – 285 с.; Історія адвокатури України / за ред. Т. В. Варфоломеєвої, О. Д. Святоцького. – К., 1992. – 120 с.; Святоцький О. Д. Адвокатура України : навч. посібник / О. Д. Святоцький, М. М. Михеєнко. – К. : Ін Юре, 1997. – 222 с.; Адвокатура України : навчальний посібник : у 2 кн. / за ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавель Фурса С. Я., 2007. – Кн. 1. – 940 с.
  17. Василик І. Адвокатська еліта Східної Галичини у становленні української державності / Ірина Василик // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Українознавство. – 2010. – Вип. 14. – С. 217–222; її ж Особливості формування української юридичної еліти Східної Галичини в кінці ХІХ – на початку ХХ століття / Ірина Василик // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Українознавство. – 2012. – Вип. 16. – С. 39–43.
  18. Мисак Н. Галицькі адвокати наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття: національна ідентифікація і професійна діяльність / Наталія Мисак // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Вип. 5 : Ювілейний збірник на пошану Олександра Колячука / відп. ред. Микола Литвин. –

- Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – С. 26–37; її ж: Українські нотаріуси в Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття : соціально-професійна характеристика / Н. Ф. Мисак // Інтелігенція і влада. Вип. 32. – Одеса, 2015. – С. 71–84; її ж: Формування української інтелігенції в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. / Наталія Мисак // Україна соборна : зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2, ч. II. – С. 235–246.
19. Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – К. ; Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – 153 с.; Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія “Нариси з історії адвокатури України”. Вип. 1 / за ред. І. Б. Василик. – К. : КВІЦ, 2014. – 380 с.; Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія “Нариси з історії адвокатури України”. Вип. 2 / за ред. І. Б. Василик. – К. : КВІЦ, 2016. – 556 с.
  20. Андрусак Т. Г. Адвокати та їх роль у розвитку української правової думки / Т. Г. Андрусак / Адвокатура України: історія та сучасність : матеріали Всеукраїнського круглого столу. – К. ; Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – С. 14–18.
  21. Аркуша О. Г. Соціально-професійна група українських адвокатів у Галичині другої половини XIX – початку XX століття: методологія і контексти досліджень / О. Г. Аркуша / Адвокатура України: історія та сучасність : матеріали Всеукраїнського круглого столу. – К. ; Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – С. 63–68.
  22. Ганусин О. Б. Становище українського адвоката у Галичині на зламі XIX–XX ст.: фахові та життєві пріоритети / О. Б. Ганусин / Адвокатура України: історія та сучасність : матеріали Всеукраїнського круглого столу. – К. ; Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – С. 74–78; її ж: Український адвокат в Галичині на зламі XIX–XX століть: між ідеєю “служіння народу” та “приватною сферою” / О. Б. Ганусин / Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія “Нариси з історії адвокатури України”. Вип. 1 / за ред. І. Б. Василик. – К. : КВІЦ, 2014. – С. 75–109.
  23. Лазурко О. Б. “Союз українських адвокатів” як приклад адвокатської самоорганізації (1923–1940 рр.) / О. Б. Лазурко / Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія “Нариси з історії адвокатури України”. Вип. 1 / за ред. І. Б. Василик. – К. : КВІЦ, 2014. – С. 280–318.
  24. Мельник В. М. Адвокатаська та громадсько-політична діяльність Теофіла Окуневського / В. М. Мельник / Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія “Нариси з історії адвокатури України”. Вип. 1 / за ред. І. Б. Василик. – К. : КВІЦ, 2014. – С. 201–211.
  25. Никифорак М. В. Адвокатура Буковини за Австрії (1781–1918 рр.) / М. В. Никифорак / Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія “Нариси з історії адвокатури України”. Вип. 1 / за ред. І. Б. Василик. – К. : КВІЦ, 2014. – С. 67–74.
  26. Салук В. Б. Громадсько-політична діяльність галицьких адвокатів-народовців кінця XIX – початку XX століття (на прикладі Володимира Лучаковського і Євгена Олесницького) / В. Б. Салук / Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія “Нариси з історії адвокатури України”. Вип. 1 / за ред. І. Б. Василик. – К. : КВІЦ, 2014. – С. 158–200.
  27. Семенюк І. Я. Українські адвокати у політичних судових процесах над членами УВО-ОУН / І. Я. Семенюк / Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія “Нариси з історії адвокатури України”. Вип. 1 / за ред. І. Б. Василик. – К. : КВІЦ, 2014. – С. 319–328.
  28. Скальський В. В. Адвокати в період Української революції (1917–1921 рр.) / В. В. Скальський / Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія “Нариси з історії адвокатури України”. Вип. 1 / за ред. І. Б. Василик. – К. : КВІЦ, 2014. – С. 253–268.
  29. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х років XIX ст. / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 118–140; її ж: Парламентська традиція галицьких українців у другій половині XIX – на початку XX ст. / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 68–90.
  30. Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту і Галицького сейму(кінець XIX – початок XX ст.) / Юрій Плекан. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І.Я., 2008. – 204 с.
  31. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. – Львів : Тріада плюс, 2010. – 228 с.; його ж: Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 : (нарис з історії українського парламентаризму) / Ігор Чорновол. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 288 с.
  32. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині. Нарис історії (1899–1918) / Олег Жерноклеєв. – К. : Основні цінності, 2000. – 168 с.; Жерноклеєв О. С. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський. – К. : Основні цінності, 2004. – 283 с.

33. Кугутяк М. Історія Української націонал-демократії. 1918–1919. Т. 1 / Микола Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 535 с.; його ж: Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
34. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. О.Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів : Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
35. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. Реєнт. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – 344 с.
36. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом (нариси історії XIX – початку XX ст.) / Олексій Сухий. – Львів : ЛУ, 1999. – 227 с.; його ж: Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних організацій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / Олексій Сухий. – Львів : Каменяр, 1998. – 132 с.
37. Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.) / Б. Трофим'як. – К., 1997. – 418 с.
38. Гуйванюк М. Р. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.) / М. Р. Гуйванюк. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 254 с.
39. Лазарович М. В. Культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни / М. В. Лазарович. – Тернопіль : Тайп, 2003. – 114 с.; його ж: Українські Січові Стрільці: національно-політична та культурно-просвітницька діяльність / М. В. Лазарович. – Тернопіль : Економічна думка, 2000. – 202 с.
40. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Іван Патер. – Львів : Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.
41. Карпенко О. Ю. З історії Західно-Української Народної Республіки : (До 85-річчя з дня народження професора О. Ю. Карпенка) / О. Ю. Карпенко ; за заг. ред. М. Кугутяка. – Івано-Франківськ : Прикарп. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2006. – 494 с.
42. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 368 с.; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів : Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Ін-т Східно-Центральної Європи, 1998. – 488 с.
43. Макарчук С. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / Степан Макарчук. – Львів : Світ, 1997. – 182 с.
44. Павлишин О. Закордонна група Української Національної Ради (1919–1923 рр.) / Олег Павлишин / Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис : до 95-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. – 2014. – Ч. 25–26. – С. 57–65; його ж: Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичина (листопад – грудень 1918 року) / Олег Павлишин // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч. 2–3. – С. 132–193; його ж: Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини й Буковини в революції 1918–1919 рр. / Олег Павлишин // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5. – С. 187–245.
45. Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923): історія держави і права / Б. Й. Тищик. – Львів : Тріада Плюс, 2004. – 392 с.
46. Західно-Української Народної Республіки. Ілюстрована історія. – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. – 524 с.; Західно-Українська Народна республіка 1918–1923. Історія / кер. авт. колект. О. Ю. Карпенко. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. – 628 с.; Західно-Українська Народна республіка 1918–1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; голов. ред. Ярослав Ісаєвич ; упоряд.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів, 2009. – 350 с.
47. Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис : До 95-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. – 2014. – Ч. 25–26. – 40 с.; Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000; Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.18 : Західно-Українська Народна Республіка : до 90-річчя утворення / НАН України Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича ; гол. редкол. Ярослав Ісаєвич ; упоряд. Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів, 2009. – 724 с.
48. Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України у парламенті Польщі / Олександр Зайцев // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 72–84; його ж: Українська Народна Трудова партія / Олександр Зайцев // Україна модерна. – Львів : Критика, 2002. – Ч. 7. – С. 69–90; Мішук М. Українська радикальна партія – Українська соціалістично-радикальна партія: ідеологія, організація, політика (1918–1939 рр.) : монографія / Маряна Мішук. – Івано-Франківськ : НАІР, 2016. – 192 с.; Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928–1939 рр.). – Івано-Франківськ, 1995. – 67 с.; Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923–1928) / І. Соляр. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010.

- 150 с.; його ж: Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928) / І. Соляр. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича, 1995. – 70 с.; Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині : (остання третина XIX – початок XX ст.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 115 с.
49. Андрухів І. Кость Левицький: політик, громадський діяч, правник (1859–1941) : [монографія] / І. Андрухів, С. Сворака, В. Ковалик. – Надвірна : Надвірнянська друкарня, 2009. – 104 с. Андрухів І. Кость Левицький: сторінки життя / Ігор Андрухів. – Івано-Франківськ, 1995. – 46 с.; його ж: Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр. : (короткий історичний нарис) / Ігор Андрухів. – Івано-Франківськ, 1995. – 73 с.
50. Андрухів І. “Адвокатська доба” національного відродження / І.Андрухів, П.Арсенич // Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 3–24; його ж: Адвокатська доба національного відродження в Галичині // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 1999. – № 4. – С. 19–23.
51. Арсенич П. Українські правники: короткі біографічні нариси / Андрухів І. “Адвокатська доба” національного відродження // Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. / І. Андрухів, П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 25–70.
52. Арсенич П. Рід Шухевичів / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. – 264 с.; його ж: Родина Заклинських / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ, 1998. – 56 с.; його ж: Родина Озаркевичів / Петро Арсенич. – Коломия : Вік, 1998. – 96 с.; його ж: Священний рід Бурачинських / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – 192 с.
53. Арсенич П. Галичани – жертви більшовицьких репресій / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Лілея, Нова Зоря, 2006. – 72 с.
54. Бабій В. Левко Бачинський / Василь Бабій. – Івано-Франківськ, 2002. – 85 с.
55. Погребенник Ф. Левко Бачинський / Федір Погребенник. – Коломия, 1994. – 30 с.; його ж: Лев Бачинський (1872–1930) : біобіографічний нарис про видатного політичного і громадсько-культурного діяча / Федір Погребенник ; за ред. В. О. Кононенка. – К. : НПБ України, 1997. – 30 с.
56. Великочий В. Дмитро Вітовський (1887–1919). Документальний нарис / Володимир Великочий, Богдан Гаврилів. – Івано-Франківськ, 1996. – 75 с.
57. Клапчук В. Микола Лагодинський – визначна постать ЗУНР: життєвий і політичний шлях / Володимир Клапчук // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис : До 95-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. – 2014. – Ч. 25–26. – С. 152–157; Клапчук В. М. Делятинщина : історико-географічне дослідження / В. М. Клапчук, М. М. Клапчук. – Делятин ; Івано-Франківськ : Фоліант, 2007. – 584 с.; Клапчук М. М. Історико-гнографічний нарис Делятинщини : (від найдавніших часів до 1939 року) / Клапчук М. М., Клапчук В. М. – Делятин, 2000. – 120 с.
58. Яковлев Ю. Діяльність Миколи Лагодинського в Українській радикальній партії / Юрій Яковлев // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис : До 95-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. – 2014. – Ч. 25–26. – С. 72–88; його ж: Діяльність Северина Даниловича в РУРП у 1890-х рр. / Ю.Яковлев // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – 2013. – Вип. 676–677. – С. 88–97.
59. Дземан М. Іван Макух, адвокат із Товмача – міністр ЗУНР / Михайло Дземан. – Тлумач : РВК “Злагода”, 2010. – 180 с.; Дземан М. Іван Макух. Повернення із забуття / Михайло Дземан, Роман Рибчин. – Івано-Франківськ : Ділова Івано-Франківщина, 2014. – 592 с.
60. Кульчицький Р. В. Основні напрями державотворчої діяльності І. Макуха в період ЗУНР / Р. В. Кульчицький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність Вип.18 : Західно-Українська Народна Республіка : до 90-річчя утворення / НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. редкол. Ярослав Ісаєвич ; упоряд. Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів, 2009. – С. 521–529.; його ж: Політико-правова діяльність І. Макуха / Р. Кульчицький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – Тернопіль, 2009. – Вип. 3. – С. 87–94; його ж: Посольська діяльність Івана Макуха (1908–1914) / Р. В. Кульчицький // Схід. – 2008. – № 5 (89). – С. 33–38.
61. Василик І. Б. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР : монографія / І. Б. Василик. – К. : Експрес-Поліграф, 2010. – 176 с.
62. Андрусяк Т. Кость Левицький: життя для рідного народу / Тарас Андрусяк // Вісник НТШ. – Львів, 2000. – Ч. 23. – С. 6–8; Загурський О. Кость Левицький – відомий адвокат Галичини / Олександр Загурський // Тисмениця в минулому та сучасному: історія, економіка і культура : матеріали наукової краєзнавчої конференції, присвяченої 950-річчю заснування м. Тисмениці, 18 травня 2012 / Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – С. 87–89 ; Райківський І. Уродженець Тисмениці Кость Левицький – видатний український діяч / Ігор Райківський // Тисмениця в минулому та сучасному: історія,

- економіка і культура : матеріали наукової краєзнавчої конференції, присвяченої 950-річчю заснування м. Тисмениці, 18 травня 2012 / Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – С. 45–53.
63. Визначні постаті України: Андрій Чайковський та Теофіл Окуневський : (до 150-річчя від дня народження) : [зб. наук. пр.] / упоряд.: Б. Якимович, Н. Кобрин, В. Мельник ; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Акад. сухопут. війск ім. гетьмана П. Сагайдачного, Наук. фундація А. Чайковського. – Львів : Афіша, 2010. – 325 с.; Баран З. Маловідомий епізод з історії українсько-угорських відносин (Місія Теофіла Окуневського до Угорщини на початку 1919 року) / Зоя Баран // Записки Наукового товариства імені Т.Шевченка. – 1997. – Т. 233. – С. 469–481; Горак Р. Сага родини Окуневських / Роман Горак // Ямгорів : Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах. – Городенка, 1997. – № 9–10. – С. 48–53; Чорновол І. Дуелі у Львові. Теофіл Окуневський contra Томислав Розвадовський / Ігор Чорновол / Львів : місто, суспільство, культура. Т. 3 : Спеціальний випуск Вісника Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – С. 348–351.
  64. Мельник В. М. Адвокатська та громадсько-політична діяльність Теофіла Окуневського / В. М. Мельник / Адвокатура України : забуте і невідоме. Серія “Нариси з історії адвокатури України”. Вип. 1 / за ред. І. Б. Василик. – К. : КВЦ, 2014. – С. 201–211; її ж: Діяльність Теофіла та Ярослава Окуневських у віденській “Січі” / Віра Мельник // Схід. – 2009. – № 9 (100). – Грудень. – С. 50–54; її ж: Теофіл Окуневський та його юридична практика / В. Мельник // Схід. – 2011. – № 7 (114). – С. 129–132; її ж: Теофіл Окуневський – посол до Галицького сейму (1889–1900 рр.) / В. Мельник // Вісник Національного університету “Львівська Політехніка”. Серія : Держава та армія. – 2010. – № 67. – С. 51–57.
  65. Гнідан О. Марко Черемшина Нарис життя і творчості / О. Д. Гнідан. – К. : Дніпр, 1985. – 167 с.; Засенко О. Виданий письменник-демократ / Олекса Засенко // Черемшина М. Твори : у 2 т. / Марко Черемшина. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 1. – С. 5–30; її ж: Марко Черемшини: життя і творчість / О. С. Засенко. – К. : Дніпро, 1974. – 254 с.; Семанюк Н. В. Співець Гуцульщини. Спогади про Марка Черемшину / Н. В. Семанюк. – Ужгород : Карпати, 1974. – 119 с.
  66. Гуйванюк М. Марко Черемшина: невідоме і призабуте : наукові розвідки, републікації, документи / Микола Гуйванюк. – Снятин : Прут Принт, 2007. – 107 с.; Погребенник Ф. Марко Черемшина у Відні / Ф. Погребенник // Українська мова і література. – 1999. – Ч. 2.
  67. Піхманець Р. Із покутської книги буття : засади художнього мислення Василя Стефаника, Марка Черемшини і Леся Мартовича : монографія / Роман Піхманець. – К. : Темпора, 2012. – 580 с.
  68. Андрусяк Т. Правові погляди Кирила Трильовського / Тарас Андрусяк // Вісник львівського університету. Серія: юридична. – 2000. – Вип. 35. – С. 121–130; Арсенич П. Засновник “Січі” Кирило Трильовський / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 76 с.; Бойчук Л. Парламентська діяльність Кирила Трильовського (1907–1918) рр. / Леся Бойчук // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 22. – С. 166–173; Павлишин О. Кирило Трильовський : біографічний нарис / Олег Павлишин // Трильовський К. З мого життя. – К. ; Едмонтон ; Торонто : Таксон, 1999. – С. 5–18.
  69. Петрів М. Січовий батько. Штрихи до портрета Кирила Трильовського / Михайло Петрів, Микола Гуйванюк, Валерій Ковтун, Микола Савчук. – Коломия : Вік, 2012. – 64 с.
  70. Кирило Трильовський і січовий рух / Матеріали наукової конференції “Кирило Трильовський і січовий рух”, приуроченої 150-річчю від дня народження Кирила Трильовського та 100-річчю створення Легіону Українських Січових Стрільців, (Коломия, 6 травня 2014 р.),. – Коломия : Вік, 2014. – 256 с.; Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття / Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті організатора січово-стрілецького руху в Галичині, генерального отамана Українського січового союзу, голови Української Боевої Управи Кирила Трильовського, 17 травня 2007 р. / за ред. І. Монолатія. – Коломия : Вік, 2007. – 312 с.
  71. Андрусяк Т. Правові погляди Андрія Чайковського / Тарас Андрусяк // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження. – Львів, 2002. – Т. 3. – С. 305–315.; Седляр О. Андрій Чайковський: формування світогляду і громадська діяльність : (70-ті рр. XIX ст. – 1914 р.) / Олександр Седляр // Наукові зошити історичного факультету : зб. наук. праць / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2005. – Вип. 7. – С.176–190.; Тищик Б. Андрій Чайковський – відомий випускник юридичного факультету Львівського університету / Богдан Тищик // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2011. – Вип. 53. – С. 80–92.
  72. Степан Витвицький – президент Української Народної Республіки в екзилі. – Дрогобич : Коло, 2004. – 16 с.; Швед О. Степан Витвицький – громадсько-політична діяльність / Ольга Швед. – Львів : Астролябія, 2010. – 180 с.; її ж: Громадсько-політична діяльність Степана Витвицького у роки національно-визвольних змагань (1918–1923) / Ольга Швед // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.18 : Західно-Українська Народна Республіка : до 90-річчя утво-

- рення / НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; гол. редкол. Ярослав Ісаєвич ; упоряд. Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів, 2009. – С. 564–570; її ж: Степан Витвицький у національно-визвольному русі першої половини ХХ ст. / Ольга Швед // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2009. – Ч. 15–16. – С. 202–208; Сухий О. Михайло Лозинський : Вчений, громадський діяч, політик: Наукова розвідка / Олексій Сухий. – Львів, 1995. – 31 с.; Розиграєв О. В. Степан Шухевич – адвокат, військовий, суддя (штрихи до історичного портрета) / О. В. Розиграєв / Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія “Нариси з історії адвокатури України”. Вип. 2 / за ред. І. Б. Василик. – К. : КВПЦ, 2016. – С. 445–473.
73. Аркуша О. “Найсильніший інтелект з-поміж політичних діячів Галицької України” : громадсько-політична біографія Євгена Олесницького / Олена Аркуша // Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Олесницький Є. ; упоряд.: М. М. Мудрий, Б. О. Савчик ; авт. вступ. статті О.Г.Аркуша ; авт. прим. та комент. М. М. Мудрий. – Львів : Медицина і право, 2006. – С. 15–49.
74. Киричук Ю. Євген Петрушевич як громадсько-політичний діяч / Юрій Киричук // Вісник львівського університету. Серія історична. – 1992. – Вип. 28. – С. 67–72; Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940) : ілюстрований біографічний нарис / Олег Павлишин. – Л. : Манускрипт-Львів, 2013. – 398 с.; Райківський І. Євген Петрушевич в оцінці галицьких соціал-демократів (1918–1920 рр.) // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2014. – № 25–26. – С. 114–126.;
75. Жерноклеєв О. С. Лідери західноукраїнської соціал-демократії : Політичні біографії / О. С. Жерноклеєв, І.Я.Райківський. – К. : Основні цінності, 2004. – 283 с.; Райківський І. Я. Політичний портрет Левка Ганкевича // Вісник Прикарпатського університету. Історія / І. Я. Райківський, О. С. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. VIII. – С. 9–29.
76. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). – К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. – 648 с.; Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. – К. : Наукова Думка, 1994. – 350 с.
77. Ганусин О. Повсякденне життя української інтелігенції Галичини у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть у світлі джерел та історіографічних інтерпретацій / Олена Ганусин // Вісник Львівського університету. Серія книгозн. бібліот. та інф. технологій. – 2014. – Вип. 8. – С. 220–230; Дрогобицька О. Традиція і модерн: Побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.) / О. Дрогобицька. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 540 с.; Мисак Н. Формування української інтелігенції в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Наталія Мисак // Україна соборна : зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2, ч. II. – С. 235–246.
78. Історія Івано-Франківська в ХХ–ХХІ ст. : До 350-річчя міста Івана Франка : колективна монографія. – Івано-Франківськ, 2012. – 336 с.; Покуття : історико-етнографічний нарис. – Л. : Манускрипт-Львів, 2010. – 456 с.; Прикарпаття – спадщина віків. Пам'ятки природи, історії культури, етнографії : Історико-культурне видання. – Львів : Манускрипт-Львів, 2006. – 567 с.; Станіславів – Станіслав – Івано-Франківськ : (до 350-річчя Івано-Франківськ) : монографія. – Івано-Франківськ ; Львів ; К. : Манускрипт-Львів, 2012. – 583 с.; Стефаниківський край Черемошу й Пруту... Снятинщина : Історико-етнографічний нарис / кер. авт. кол., головн. ред. А. Королько. – Снятин ; Івано-Франківськ ; Львів : Манускрипт-Львів, 2014. – 732 с.

Рассмотрено состояние и основные направления изучения вопроса развития украинской адвокатуры на западно-украинских землях в конце XIX – первой половине XX века. Анализируется исходная историографическая база, определены главные достижения современных отечественных исследователей по данной проблематике. Сосредоточено внимание на изданиях и публикациях, которые отображают профессиональную и общественную деятельность украинских адвокатов на территории Станиславовщины (современной Ивано-Франковской области), а также известных украинских юристов – уроженцев этой земли, которые жили и работали вне малой родины.

Ключевые слова: адвокат, общественно-политический деятель, национально-политическое движение, юрист, Восточная Галиция, Станиславовщина

The work deals with the state and key approaches to the study of the issue which concerns the development of the Ukrainian advocacy on the western Ukrainian territory in the end of XIXth –first half of the XXth centuries. It analyses available historiographical sources, highlights main achievements of the modern Ukrainian scientists and researchers, who are interested in the problem presented. The greatest attention is concentrated on the description of activities of Ukrainian lawyers, who were professionally and socially active

on the territory of the Stanislaviv region (today Ivano-Frankivsk region), as well as on the personalities of famous Ukrainian lawyers, who were born there, but who did not live and work there.

Keywords: lawyer, social-political activity, national-political movement, Eastern Galychyna, Stanislaviv region.

УДК 930.1: 94(477.82)

Олександр МАРУЩЕНКО

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРО “ГЕНОЦИДНУ” ІНТЕРПРЕТАЦІЮ ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ 1943 р.

У статті аналізуються проблемні аспекти історіографії українсько-польських відносин в роки Другої світової війни, пов'язані, зокрема, з Волинською трагедією 1943 р., що стала кульмінаційною подією взаємних конфліктів у ХХ ст. Висвітлюється “геноцидна” інтерпретація Волинських подій, поширена в польській історіографії. Розкриваються позиції сучасних українських науковців, які спростовують політизовані формулювання польської сторони та її звинувачення на адресу українців стосовно геноциду поляків на Волині.

Ключові слова: історіографія, українсько-польські відносини, Волинська трагедія, геноцид, Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія.

Останнім часом українсько-польська дискусія і діалог з вивчення складних і суперечливих проблем спільної трагічної історії періоду Другої світової війни ускладнюються наполяганням польської сторони на несиметричності масштабів прояву насильства з боку українців стосовно поляків, що стало однією з фундаментальних ознак поширеної в польській історіографії “геноцидної” інтерпретації Волинських подій 1943 р. Дійшло до того, що у 2016 році рішенням Сейму і Сенату Республіки Польща відбулося закріплення на законодавчому рівні кваліфікації дій ОУН і УПА в роки Другої світової війни на Волині як “геноциду” польської людності. Це загрожує перекреслити позитивні напрацювання в царині дослідження непростих сторінок нашої спільної історії, здобуті на паритетних засадах в рамках семінарів науковців обидвох країн, матеріали яких були опубліковані в наукових збірниках “Україна – Польща: важкі питання”¹.

Більшість українських істориків вочевидь не підтримує такого означення дій українських самостійників, виступає проти спроб кваліфікувати антипольську акцію ОУН і УПА як “геноцид – атрох”, тобто особливо жорстокий геноцид, який за всіма показниками перевищував гітлерівський і сталінський². Українські науковці виходять з того, що безперечно антигуманна антипольська акція ОУН і УПА на Волині була не геноцидом поляків і прагненням їх фізичного знищення, а спробою усунути (депортувати, витіснити, змусити до виїзду) польське населення на етнічні польські землі³. Волинські події визнаються в Україні тривалим міжнаціональним конфліктом⁴, локальною війною між збройними формуваннями двох народів із залученням цивільного населення, яка супроводжувалася етнічними чистками з обох боків⁵; збройним протистоянням з усіма елементами воєнних дій⁶, другою польсько-українською війною 1942–1947 рр.⁷, коли гинули представники обидвох народів, жертви були двосторонні, а українці і поляки застосовували як оборонну, так і наступальну тактику. Саме тому немає підстав уживати в спеціальних історичних дослідженнях терміну “геноцид”⁸, використання якого має радше політичну, а не науково-пізнавальну мету і неспроможне відобразити особливостей українсько-польського протистояння⁹. Як слушно висловився відомий дослідник проблеми І. Льюшин, не завжди варто оцінювати минулі історичні події з огляду на сучасні політичну кон'юнктуру та юридичну термінологію¹⁰.

Окрему позицію займає Я. Грицак, який у своїй статті “Чому Волинські акції 1943 р. таки були геноцидом, і що з цього випливає” особливу увагу приділяє термінологічній інтерпретації Волинських подій і пошуку відповіді на питання, чи підпадає те, що сталося на

Волині під означення геноциду. На його думку, українці мають визнати Волинську різню геноцидом чи акцією, що має ознаки геноциду, але й поляки мають визнати, що акти помсти українцям мали геноцидний характер¹¹. На думку Я. Грицака, усвідомлення факту, що рідко який із народів не був водночас і жертвою, і винуватцем геноцидів, полегшує застосування формули “Просимо вибачення – і вибачаємо”, на якій постала нова, повоєнна Європа¹². Такий підхід, вважає Я. Грицак, дав би змогу розірвати хибне коло теперішніх польсько-українських дискусій довкола подій на Волині 1943 року, вивести їх з глухого кута, коли більшість українців, які беруть участь у дискусіях, не хоче визнавати Волинську різню геноцидом, а більшість польських учасників дискусії не бажає вибачитися за акти помсти щодо українців¹³.

Сучасні дослідники, спираючись на документальну спадщину ОУН і УПА, доводять, що немає жодних підстав стверджувати про існування наказу вищого керівництва українського підпілля про масову ліквідацію польського населення у Західній Україні, який начебто поклав початок геноциду поляків¹⁴. В. В’ятрович, який активно і плідно працює в цій тематичній ніші, переконаний, що виявлені на сьогоднішній день матеріали заперечують існування такого документу, а свідчать про рішення керівництва українського підпілля усунути польське населення із західноукраїнських земель шляхом виселення¹⁵. Причини такого рішення В. В’ятрович пояснює наступним чином: польське населення “було основою для розвитку польського підпілля, конфлікт з яким на той момент уже набрав обертів. Поляки Західної України для свого підпілля давали кадровий, матеріальний та інформаційний ресурс, без якого його розвиток на етнічно чужих і часто ворожих теренах був неможливий. Припинення доступу до цього ресурсу розглядали як головну передумову ліквідації тут збройного підпілля”¹⁶.

У даному сенсі слід вітати публікацію 2011 року упорядкованого В.В’ятровичем фундаментального двотомного документального збірника “Польсько-українські стосунки в 1942–1947 рр. у документах ОУН та УПА”¹⁷, який містить близько півтисячі унікальних документів, зокрема з Галузевого державного архіву Служби безпеки України, – інформаційних оглядів, звітів організаційних ланок, інструкцій ОУН, наказів УПА, протоколів допитів підслідних Службою безпеки ОУН, пропагандистських матеріалів, підпільних видань, більшість з яких вперше потрапила до наукового обігу. Цей опублікований джерельний комплекс разом з монографіями В.В’ятровича “Друга польсько-українська війна 1942–1947” і “За лаштунками “Волині-43”. Невідома польсько-українська війна”¹⁸ дають вагомі підстави вважати запропоновану ним концепцію обопільної війни як наукову¹⁹. Вона здатна на високому фаховому рівні дискутувати з “геноцидними” інтерпретаціями історії українсько-польських відносин в роки Другої світової війни, а також подолати донедавна оборонний характер праць і виступів вітчизняних дослідників, ліквідувати диспропорцію між польською та українською історіографіями цієї теми²⁰. Опубліковані В.В’ятровичем документи значною мірою співпадають з такими ж німецькими, польськими, радянськими, і це значно розширює базу розгляду подій в цілому за рахунок бачення української сторони, яке до цього було недостатньо представленим в історіографії²¹.

Свої міркування з приводу “геноцидної” інтерпретації подій на Волині висловили А.Козицький і О.Лисенко. Вважаючи засадничою тезою теорії геноциду його характеристику як злочинного діяння винятково з боку держави, вони оцінюють будь-які дії (навіть злочинного змісту), що спрямовані на знищення людей недержавними структурами, такими, що виходять за межі цієї дефініції²².

У публікаціях А. Козицького²³, які співзвучні сучасним напрацюванням у цій проблемній царині, звернута увага на те, що поряд з юридично-правовою оцінкою геноциду існує низка інших ознак, які істотно впливають на кваліфікацію цього злочину та його інтерпретацію. До них віднесені: беззахисність жертв, своєрідні “підготовчі дії”, зокрема, ідеологічна підготовка і формування “образу ворога” з майбутніх жертв; суттєва перевага однієї зі сторін конфлікту в силі, організованості, можливостях координувати свої дії та забезпечувати їх інформаційний супровід, а згодом приховати сліди вчинення злочину²⁴. Дослідник вважає, що у Волинських подіях жодна з цих ознак не простежувалася²⁵. А.Козицький стверджує також, що немає підстав говорити і про українську монополію на застосування насильства, якої в українців на Волині не було в силу відсутності Української держави в умовах нацистської окупації, що є однією з головних передумов здійснення геноциду²⁶. Крім того, польська сторона на Волині не була ціл-

ком беззахисною, оскільки існували структури озброєного польського підпілля, а також розгалужена мережа польських сил самооборони, дозвіл на формування яких дала німецька окупаційна влада, передавши їм певну кількість зброї²⁷.

Таким чином, пропонований українськими істориками суто науковий погляд на проблематику українсько-польського конфлікту 1943 року на Волині, створює підстави для спростування багатьох “натягнутих” і політизованих формувань польської сторони²⁸. Критикуючи “геноцидну” інтерпретацію Волинської трагедії, українські історики покликані й надалі в своїх наукових розвідках долати асиметрію в трактуваннях і оцінках тогочасних подій та аргументовано відкидати однобічні звинувачення на адресу українців у геноциді поляків у Волинському регіоні в роки Другої світової війни²⁹.

1. Україна – Польща: важкі питання: Матеріали наукових семінарів істориків “Українсько–польські відносини під час Другої світової війни”. – Варшава, 1998–2001. – Т. 1–2. – 245 с.; Т. 3. – 267 с.; Т. 4. – 348 с.; Т. 5. – 359 с.; Луцьк, 2004. – Т. 9. – 496 с.; Варшава, 2006. – Т. 10. – 370 с.; Луцьк, 2009. – Т. 7. – 300 с.; Т. 8. – 342 с.
2. В’ятрович В. М. Друга польсько-українська війна 1942–1947 / В. М. В’ятрович. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 288 с.; його ж. За лаштунками “Волині–43”. Невідома польсько-українська війна / В. М. В’ятрович. – Х.: Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2016. – 304 с.; Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) / І. К. Патриляк. – Львів: Часопис, 2012. – С. 384–426; його ж. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 рр. / І. К. Патриляк. – Львів: Часопис, 2012. – С. 325–386; Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів: монографія / Я. М. Антонюк, Д. В. Веденєєв та ін. – К.: ДП НВЦ “Пріоритети”, 2013. – С. 148; Козицький Андрій. Волинські події 1943 р.: невдала спроба “геноцидної інтерпретації” / Андрій Козицький // Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 19–20 червня 2013 року. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – С. 20.
3. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 146; Козицький Андрій. Волинські події 1943 р.: невдала спроба “геноцидної інтерпретації”... – С. 20.
4. Кучерепа Микола. Українсько–польський конфлікт: Волинь, 1943 рік / Микола Кучерепа // Волинська трагедія: через історію до порозуміння... – С. 196.
5. Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”. – С. 425, 426; його ж. Діяльність українського націоналістичного підпілля та повстанської армії в роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук / І. К. Патриляк. – К., 2012. – С. 23, 29.
6. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 146.
7. В’ятрович В. М. Друга польсько–українська війна 1942–1947; його ж. За лаштунками “Волині–43”.
8. Кучерепа Микола. Назв. праця. – С. 196.
9. В’ятрович В. М. За лаштунками “Волині–43”... – С. 279.
10. Ільющин Ігор. Трагедія Волині / Ігор Ільющин // Волинь 1943: сімдесята річниця злочину. – К.: Польський інститут у Києві, 2013. – С. 13.
11. Грицак Я. Чому Волинські акції 1943 року такі були геноцидом, і що з цього випливає / Я. Грицак // Волинь 1943: сімдесята річниця злочину... – С. 14.
12. Там само. – С. 19.
13. Там само. – С. 14.
14. В’ятрович В. М. За лаштунками “Волині–43”... – С. 95.
15. Там само.
16. Там само. – С. 97.
17. Польсько–українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН і УПА: у 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. В’ятрович. – Львів, 2011. – 1368 с.
18. В’ятрович В. М. Друга польсько–українська війна 1942–1947; його ж. За лаштунками “Волині–43”.
19. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 150.
20. В’ятрович В. М. Друга польсько–українська війна 1942–1947. – С. 13; Сливка Ю. Українсько–польське протистояння періоду Другої світової війни: витoki і наслідки / Ю. Сливка. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003. – С. 43; Литвин Володимир. Тисяча років сусідства і взаємодії / Володимир Литвин. – К., 2002. – С. 98, 101.
21. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 150.
22. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 139; Козицький Андрій. Волинські події 1943 р.: невдала спроба “геноцидної інтерпретації”... – С. 22.

23. Козицький Андрій. Волинські події 1943 р.: невдала спроба “геноцидної інтерпретації”; його ж. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки) / Андрій Козицький. – Львів : Літопис, 2012. – С. 19–32.
24. Козицький Андрій. Волинські події 1943 р.: невдала спроба “геноцидної інтерпретації”... – С. 22.
25. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 139.
26. Козицький Андрій. Волинські події 1943 р.: невдала спроба “геноцидної інтерпретації”... – С. 22.
27. Там само.
28. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 139.
29. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 138; Волинська трагедія: через історію до порозуміння... – 232 с.

В статье анализируются проблемные аспекты историографии украинско–польских отношений в годы Второй мировой войны, связанные, в частности, с Волынской трагедией 1943 г., которая стала кульминационным событием взаимных конфликтов в XX веке. Освещается “геноцидная” интерпретация Волыньских событий, распространенная в польской историографии. Раскрываются позиции современных украинских историков, отрицающих политизированные формулировки польской стороны и ее обвинения в адрес украинцев относительно геноцида поляков на Волыни.

Ключевые слова: историография, украинско–польские отношения, Волынская трагедия, геноцид, Организация украинских националистов, Украинская повстанческая армия.

The article analyses problematic historiographical issues of the Ukrainian–Polish relations during World War II. In particular it deals with the Volyn tragedy in 1943, which might be considered a climax event of the mutual conflicts of the XX century. The article highlights the “genocide interpretation” of the Volyn events, which is rather widespread in Polish historiography. It explains points of view of modern Ukrainian scientists who refute the politicized position of the Polish side and deny all the accusations concerning the Ukrainian genocide of Polish people in the Volyn region.

Key words: historiography, Ukrainian–Polish relations, the Volyn tragedy, genocide, the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), the Ukrainian Insurgent Army (UPA).

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 271.5: (477.86)

Галина СТЕФАНЮК, Юрій КЛОНОВСЬКИЙ

ЄЗУЇТСЬКІ ПАНЕГІРИКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА ІСУСОВОГО У СТАНИСЛАВОВІ (1715–1773 рр.)

У статті проаналізовано панегірики, що видавалися єзуїтами і є джерелом до вивчення діяльності Товариства Ісусового у Станиславові, охарактеризовано зміст та визначено їхню соціальну функцію у XVIII столітті. Досліджено панегірики, в яких відображено діяльність відомих меценатів та покровителів єзуїтів. Висвітлено функціонування Ордену єзуїтів у Станиславові, зокрема описано періоди його перебування у місті та внесок в культурно-освітню сферу.

Ключові слова: єзуїти, панегірик, джерела, костел, архів, Станиславів, колегіум, герб.

Основою історичного дослідження завжди є комплекс джерел, кожний вид якого по-своєму допомагає історичному розкрити певну частину історичної реальності. Оскільки джерела у процесі наукового дослідження піддаються критичному аналізу, то вони стають особливим предметом історичного пізнання. Джерело, як зазначає М. Варшавчик, “є не лише свідченням про історичні факти, а й саме є історичним фактом, історичним явищем свого часу”¹. Тому вивчення історичних документів становить значний науковий та пізнавальний інтерес. В контексті зазначеного, панегірики, написані єзуїтами Станиславівського колегіуму, є документальною базою дослідження їхньої культурно-освітньої діяльності у місті. Навіть побіжна згадка про єзуїтів викликає зацікавлення та, водночас, досить складні й суперечливі асоціації у громадськості. Саме тому актуальність вивчення панегіриків як джерел не викликає сумніву, а проблематика заслуговує на окреме дослідження.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі панегіриків як документального матеріалу з проблем суспільної та культурно-освітньої діяльності Ордену єзуїтів у Станиславові.

Обрана тема частково знайшла відображення у працях В. Грабовецького², М. Вуянко³, І. Бондарева⁴, О. Масловської⁵, В. Фацієвича⁶ тощо. Тематика діяльності Ордену єзуїтів у Станиславові була цікавою і для польських дослідників, зокрема І. Кадильської⁷, С. Заленського⁸, Р. Пізановського⁹, А. Батля¹⁰ та інших.

Важливим джерелом до вивчення діяльності єзуїтів у Станиславові є панегірик “Meridies Lechici Poli, luce publica inter Hynienaei taedas, declaratus Illustrissimis Neosponsis: Domino D. Stanislao Potocki, Capitaneo Haliciensis, Sniatinensi etc ac Marianna aszczowna Palatinide Belzensi, Reipublicae generi utriusque Domus serenissimus, in Minimae Societatis Stanislaoopolitani Collegii umbra horam indicans felicissimam. Anno, quo mundus Divino sole refusit”¹¹. (Посередині Лехитії багатосвітня людність оповіщена між Гіменеями палаючим факелом, найяснішого новоодруженого пана галицького, сніатинського капітана Станіслава Потоцького з белзькою та латинкою Маріанною Лящівною. Потіха Речі Посполитій і родові одному й другому. Найдостойніший дім у малому товаристві станиславівської колегії душі годинки вказували щасливому року, якою прикраса яснію чого Божого світла була в 1719 року).

Цікавим є те, що панегірик був написаний в честь одруження сина Йосифа Потоцького Станіслава з донькою підляського воєводи Мариною Лящівною. Цей історичний факт засвідчує також С. Заленський у своїй праці “Отці єзуїти в Станиславові”, зокрема, вказуючи: “На честь наречених шкільна молодь улаштувала “академію” з ораторськими виступами, декламаціями, співами, декораціями. Отці монахи тоді виголосили, а потім видрукували три панегірики, два – латинські прозою, третій – польський віршований і від імені колегіуму офірували молодій парі”¹².

Ще одним панегириком, який також присвячений весіллю Станіслава Потоцького, є *“Trabeatus Honoris Oriens publicae Serenitati praeludens, id est Illustrissimus Dominus D. Stanislaus a Potok Potocki, Haliciensis Capitaneus, simul honorissui, ac publicae felicitatis diem auspicans atq; panegyrico adoratus cultu a Stanislaoopolitano Soc. Jesu Collegio Anno Domini 1719”* (Курільні штати достойних східних народів у провадженні почестей від вельможного пана галицького капітана Станіслава з Потоку Потоцького разом з його достойниками, а водночас задля громадського щастя, а також вшанованого панегириком, виданим від станиславівської колегії ордену єзуїтів)¹³. Панегирик містить інформацію на 13 аркушах і надрукований у Львівській друкарні колегії єзуїтів. На другій сторінці міститься герб “Пилява” та латиномовні вірші, які адресувалися молодому подружжю. У віршах можна прослідкувати приязне ставлення єзуїтів до родини Потоцьких, до їхньої вірності і служіння їм.

Іншим джерелом, присвяченим вище зазначеній події, є *“Zodyak Polski Południem Płomieńczyka Hymeneuszowe zapalającego pochodnie przy weselnym Akcie Janie Wielmożney Imci Panny Maryanny Łaszczowny Woiewodzanki Bełzkiej objaśniony rokującym szczęśliwie Apollinowi wesole Konstellacye przyświecaicy”* (Польський Зодіак, який південним променем запалює Гіменеєві факели, освітлює шлюбну церемонію їхньої ясновельможності милості панни Вікторії Лящівни, воєводівни белзької, Аполлонові, який бажає щастя, веселі сузір'я присвічують)¹⁴. Панегирик містить вітальні вірші молодому подружжю, написані польською мовою. На звороті титульної сторінки зображений гербовий лев.

Варто зазначити, що панегирики в досліджуваний період присвячувались відомим людям або меценатам, які допомагали єзуїтам. Вони переважно написані латиною в прозовій формі і містять жалобні промови, в яких оспівувалась і возвеличувалась особа, в честь якої був написаний документ.

Цінним джерелом сьогодні залишається панегирик *“Leo In Coelesti Sphaera Ultra humanae sortis orbitam Proventus Post fatale occasum Illustrissimae Excellentissimae Dominae D. Mariannae de Laszcziis Potocka Haliciensis, Koomiensis &c. Capitaneae In Sideruni Corona Serenior. Inter suprema Parentalia ad immortalem perennaturi Nominis gloriam Propositus, a Contestante altissimum dolorem Devinctissimo Collegio Stanislaoopoliensi”* (Лев в небесному колі, а людська дорога провадить до старості. Після фатальної смерті вельможної пані капітанової галицької та коломийської, екселенції Вікторії з Лящів Потоцької, яка в небесній короні перебуває поміж похвальним богослужінням до безсмертності іменем достойної похвали за покликком безмірного жалю, висловлене)¹⁵. Вказане джерело приурочене отцям-єзуїтам Львівської друкарні Товариства Ісусового та до дня смерті дружини Йосифа Потоцького Вікторії Лещинської. На звороті титульної сторінки – герб “Правдич” з латиномовними віршами.

Відзначимо, що Вікторія Потоцька за час свого життя досить активно допомагала єзуїтам у їхній діяльності. Досить часто у джерелах можна прочитати, що єзуїти її називали своєю матір'ю. Панегириком, що присвячувався її похорону, є *“Wieniawa naujaśniewzch Leszczyńskich w zwycięskim życiu JW. Imci Pani Wiktoryi z Leszczyńskich Potockiej”* (Венява найясніших Лещинських у переможному житті її милості ясновельможної пані Вікторії з Лещинських Потоцької, воєводи і генералової Київських земель, старости Варшавської, Лежайської, Снятинської, Коломийської... через ясно світлу “Пиляву” на чотириденній похоронній церемонії у Станиславівському єзуїтському костелі єзуїтів, ординарієм пресвітлої Станиславівської колегіати о. Йосипом Ігнацієм Лохманом, виголошена 16 липня 1732 р.)¹⁶. На звороті титульної сторінки джерела – герб “Огенчик” з польськими віршами. Даний документ було прочитано у день похорону Вікторії Потоцької у Станиславівському єзуїтському костелі Святого Духа і Непорочного Зачаття Найсвятішої Диви Марії єзуїтським ординарієм о. Ігнацієм Лохманом. Проповідь написана у поетичній формі і розповідає про життя Вікторії та її щедри фундації під час будівництва костелу, в якому за заслуги її було й поховано.

Цікаві відомості містить панегирик *“Capitis Aeternus Dolor Fatum Illustrissimae Excellentissimae Dominae Victoriae de Leszczyńskich Potocka Generalis Terrarum Kijoviae Palatinae, Varsaviensis, Sniatynensis. Lezauscensis, Kolomiensis &c. Capitaneae publico luctu comploratum veniente in dolentium partem magnam minimae Societatis Jesu Collegio Stanislaoopolitano anno quo caput nostrum Christus in humanis doluit”*¹⁷ (Схилена під смутком долі голова ясновельможної

пані Вікторії з Лещинських Потоцької – генералової Київських, Варшавських, Лежайських, Коломийських земель). Тут міститься інформація про смерть Вікторії Потоцької та описано церемонію похорону, яку проводили єзуїти. Цей панегірик видали самі єзуїти в знак поваги та жалоби за великою меценаткою єзуїтів, яка спричинилася до багатьох фундацій у побудові єзуїтського костелу Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії.

У Національній бібліотеці України імені В. Вернадського у фонді рукописів зберігається панегірик у чотирьох аркушах з польськомовними віршами, які за змістом атрибутовано як частину вітального твору “Fortuna swiata polskiego zkolligowaniem imion y Pilawów...”¹⁸, написаного з нагоди укладеного 1742 р. шлюбу представників двох гілок роду Потоцьких: Францішка Салезія (1700 – 1772), в подальшому волинського та київського воєводи, прозваного “маленьким королем Русі” (“królik Rusi”), сина згаданого вище Юзефа Феліціана Потоцького та Анни Ельжбети (бл. 1723–1772), дочки смоленського, пізніше київського та познанського воєводи Станіслава Потоцького (1698–1760) та спадкоємиці родинного спадку її матері Маріанни з Лашців (бл. 1700–1731). Свої привітання нареченим висловив єзуїтський колегіум у Станіславові і резиденція Товариства Ісуса в м. Лашув (Laszczów, Польща). У фрагменті текст набрано курсивом, а для виділення імен, прізвищ, назв гербів використано великі літери (прямим шрифтом), а із художніх елементів текст прикрашає кінцівка. Ймовірно цей панегірик, як і інші, складався з двох частин, оскільки з бібліографії відомо, що вищеназвані Станіславівський єзуїтський колегіум і Лашцівська резиденція Товариства Ісуса з тієї ж нагоди й у тому ж видавництві надрукували також привітання латинською мовою “Caelum Poloniae benedictionibus Pilavatum...”¹⁹, однак в нас не було можливості порівняти ці два панегірики на предмет подібних рис у їхньому оформленні.

Панегірик “Ozdoba Swiata Polskiego w Jaśnie Wielmożnych Potockich Imieniu, Nieśmiertelnych Zasług Koroną otoczona. JWJM. Panny Katarzyny Potockiey, Starościanki Grabowieckiey, w herbownym Pilawie złotey fortunie poprzysiężona, JWJP. Stanisława Kossakowskiego. Kasztelanica Podlaskiego, rodowitym piercieniem wieczney zaślubiona przyiaśni, przy applauzach Hymeneusza, od obligowanego Jaśnie Wielmożnemu Domowi Collegium Stanisławowskiego Soc. Jesu ogoszona”²⁰ (Окраса польського світу в ясновельможному імені Потоцьких, оточене вінцем безсмертних заслуг її ясновельможної милості Катерини Потоцької, старостівни грабовецької, в гербовій “Пиляві”, присягла в золотій фортуні його ясновельможній милості пана Станіслава Коссаковського, каштеляна підляського, заручена родовим перснем вічної приязні, при оплесках Гіменея від Станіславівського колегіуму єзуїтів, який усім зобов’язаний ясновельможній родині, проголошена року Божого 1744 р.). Це джерело написано польською мовою в честь одруження Станіслава Потоцького та Катерини Потоцької. На звороті зображені герби “Пилява” та “Сліповрон”, після яких на 12 сторінках містяться вітальні вірші нареченим, а також представлені інші промови, що виконувалися студентами станіславівського єзуїтського колегіуму.

Даній події присвячений інший панегірик “Aetas aurea Regno Poloniarum in Hymenaeo... Stanisłai Kossakowski... nec non... Catharinae Potocka... a Collegio Stanislaopoliensi elogiori obiti periodo...”²¹. Епіталама “Aetas aurea Regno Poloniarum in Hymeneo – Вік золотий для королівства польського”, написана в Станіславському єзуїтському колегіумі, віншує Станіслава Косаківського (1721–1761 рр.), каштеляна кам’янецького та Катерину з роду Потоцьких, майбутню власницю міста Станіславова. Прикметно, що нареченій, попри її належність до більш знатного роду Потоцьких, присвячено значно менше уваги. Катерину називають перлиною з родового Поточу, яку наречений “відшукав і вставив до свого золотого персня”. З часом вона буде відомою завдяки гострому розуму, влучним і доречним висловлюваннями, у тому числі й з приводу тогочасної політики і політиків. Катерина мала глибоку антипатію до Росії і її прихильників, яку не приховувала навіть під загрозою примусового розпродажу своїх багатств та після часткової їх конфіскації.

Текст настільки густо насичений міфологемами, символами, історизмами, крізь які досить важко дістатися до реальних подій, що це дає підстави говорити про залишкові риси бароко в літературі цього періоду: “Ні золотому емпорію Арабії, ні блискучим й очищеним вогнем межам Антиподів, ні Античності Сатурновим вікам королівство Сарматське не за-

здрить. Ані в Юпітера не випрошує срібних днів, щоб у коштовний вік жила Польща. Бо у вашому, найясніші молодята, шлюбі з'єднанням душ щасливішу нитку за Тимотеєву світ польський виткав"²².

Безперечно, джерелом до вивчення функціонування єзуїтського колегіуму, є панегірик "Patriae Fulcrum Dignitatum Apex, Religionis Decus Pilaya. In Illustrissimo Excellentissimo Domino Ignatio a Potok Potocki Capitaneo Haliciensi, Sub primum Honoris ingressum Prono Elogio Adoratus, a Devinctissimo Fundatrici Domui, Nomini, Honorique. Collegio Stanislaopoliensi. Anno Ab Increata Justitia in terris susceptae mortalium causae" (Родинна підпора достойна величі, велика набожність та краса Пиляви. В світлі найдостойніший Ігнацій Поток Потоцький капітан Галицький. Прихильник і фундатор колегії станіславівської)²³. Панегірик присвячений фундатору станіславівського єзуїтського колегіуму Ігнацію Потоцькому, який тривалий час допомагав утримувати при колегіумі музичну бурсу. Щорічно він передавав чимало коштів, щоб учні мали можливість навчатися грі на музичних інструментах. У панегірику також зазначено, що учні часто влаштовували вистави та концерти, під час яких читали вірші, присвячені Ігнацію Потоцькому.

Важливе значення для висвітлення теми має панегірик "Luctus multiplex ex unica jactura viri toga, sago, religione, maximi; celsissimi domini, domini Josephi in Zbaraz et Niemirow Potocki castellani cracoviensis, supremi copiarum Regni Ductoris, Sniatyensis, Lezayscensis etc. Praefecti; Funebri eiusdem laudatione nonnihil delinitus a delentissimo, gratiisq; sui Fundatoris devinctissimo Collegio Stanislaopolensi Societatis Jesu. Anno Domini 1751". (Розмаїтне світло у зв'язку з втраченою мужа і громадянина, войовника і захисника віри, ясновельможного пана Йосифа на Збаражі і Немирові Потоцького – каштеляна краківського, верховного проповідника королівського війська, префекта снятинського і лежайського. Поховання того самого славного, певною мірою чарівника, у болісній і вдячній своїй фундації божественної колегіати у Станіславівському Товаристві єзуїтів)²⁴. Вказаний документ, присвячений похорону Йосифа Потоцького, виданий станіславівськими єзуїтами у Львівській друкарні колегії ордену єзуїтів. На звороті титульної сторінки зображений герб – "Пилява" з латинськими віршами. Панегірик складається з трьох частин. У частині першій – "Йосиф Потоцький – великий чарівник війни" – акцентовано увагу на військові походи Й. Потоцького та перелічено визначні та переможні його битви. Частина друга має назву "Йосиф Потоцький – сенатор великої тоги", а третя – "Йосиф Потоцький – найвищий релігійник". Зокрема, у третій частині документу основна увага приділяється меценатській діяльності Потоцького, перелічено його фундації на будівництво єзуїтського костелу Святого Духа і Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії, а також будівництво єзуїтського колегіуму.

На 15-ти аркушах написаний панегірик "Luclus sine mensura, immensoe jacluroe oequalis, morte Cel. D. Josephi in aureo Potok Potock ..." (Невимовний жаль, рівний невимірній утраті зі смертю його ясновельможної милості пана Йосифа на Золотому Потоці Потоцького... завданий усій Вітчизні та її милості ясновельможній пані Людвіці з Мнішків Потоцькій, каштеляновій краківській, великій гетьманівній коронній, старостині волевовській ... найжалобніший після померлого чоловіка дружині. Від осиротілого по своїм фундаторі і протекторі Станіславівського єзуїтського колегіуму)²⁵. На початку міститься прозова передмова до Людвіки з Мнішків Потоцької, а далі йдуть польські вірші.

У панегірику "Pietas Domus Potocciae..." (Відданість роду Потоцьких ...) написані промови станіславівських єзуїтів під час похорону Станіслава Потоцького, в одній із яких єзуїти згадують про Гелену Замойську, дружину воєводи: "При житті свого мужа обсіпала щедрою рукою деяких юнаків, які навчались у станіславівській колегіаті. З неменшим старанням дбала про забезпечення злиденної половини шляхетних дівчат, які всюди перебували. Веліла навчати їх найкращих манер і вирощувала так щедро, що деякі годувались навіть у достатку"²⁶.

Панегірик "Żalosa Strata Ouczyzny Ouca, Starodawnego Domu..." (Жалібна втрата батька Вітчизни, окраси стародавнього роду, слави лицарства зі смертю його ясновельможної милості пані Олені із Білого Орла, висловлена її ясновельможній милості пані Олені із Замойських, воєводині познанській, жалобній по своєму найдорожчому чоловікові дружині. Від уболіваючого над смертю фундатора і оборонця свого колегіуму єзуїтів)²⁷, надрукований на 8-ми

аркушах. На звороті титульної сторінки зображений герб “Єліта” з вісьмома польськими віршами, в яких оспівувалась велич постаті Станіслава Потоцького та його меценатська діяльність у підтримці єзуїтів. Також в ньому знаходимо вірші, адресовані дружині Гелені Замойській з приводу втрати чоловіка. Вони написані польською мовою і несуть в собі величальний та жалібний характер. У них також єзуїти згадують інших членів родини Потоцьких, які фінансово допомагали розбудовувати єзуїтський костел та підтримували функціонування колеґіуму для навчання молоді шляхти.

Ридай Польщо, так жаль каже, утратила ти пана,
Яка велика для твоєї цілості з такої втрати рана.
З нього гонор, свобода, вікопомна слава,
Коли зброєю був “Єліта”, перемогою – “Пилява”.

Про цей панегірик також згадує і С. Заленський, а саме: “Колеґіум єзуїтський на щорічні іменини свого “добročинця і протектора” проводив заходи у своєму костьолі й академію шкільної молоді. Щоразу з’являлися в цій залі два панегірики, складені невідомими проповідниками. Ці панегірики на кількадечних панахидах виголошували в колеґіаті, а потім друкували в Станіславівському колеґіумі. Один із них, написаний польською мовою, подаровано вдові небіжчика, також “добročинниці і протекторці” Ордену й опікунці убогих учнів Гелені із Замойських. Другий, латинський, присвячений *illustrisimae proli in funere parentis sui moestissimaе*, тобто дітям, а було їх від двох дружин дев’ятеро”²⁸.

Характеризуючи панегірики, варто зазначити, що переважна більшість досліджуваних видань відзначається двомовністю, використанням латинської та польської мов або одночасно у межах твору, або нарізно в двох частинах видання. Практично всі частини творів видані з окремими титулами або шмуцтитулами, зазначені в бібліографії як окремі видання. На нашу думку, наведені вище численні спільні риси таких видань дозволяють об’єднати їх та класифікувати як дві різномовні частини вітальних творів. Більшість панегіриків присвячені саме родині Потоцьких. Шлюбні панегірики, загалом, є багатоаспектним джерелом для історико-красназничих, історичних та філологічних досліджень і є джерельною базою до вивчення суспільної та культурно-освітньої діяльності станіславівських єзуїтів.

1. Варшавчик М. Я. Джерело історичне / М. Я. Варшавчик // Джерелознавство історії України : Довідник. – К. : Київський ун-т ім. Т. Шевченка, 1998. – С. 40.
2. Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального собору Святого Воскресіння / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000. – 185 с.
3. Вуянко М. Монастирі Івано-Франківська (Станіславова). Перша половина ХХ ст. / М. Вуянко. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1998. – 216 с.
4. Боднарєв І. Перші студенти Станіславова / І. Боднарєв // Західний кур’єр. – 2009. – 23 квітня.
5. Масловська О. Провісники науки та релігії / О. Масловська // Рідна земля. – 2008. – 26 вересня (№40). – С. 11.
6. Фацієвич В. Місто Станіславів та його церкви / В. Фацієвич // Шематизм на 1903 рік. – Станіславів, 1903. – С. 19.
7. Kadulski I. Teatr jezuicki XVIII I XIX w. w Polsce z antologią dramatu / I. Kadulski. – Uniw, Gdańskiego. – Gdansk, 1997. – 315 s.
8. Załeski S. Historia zniesienia zakonu Jezuitów i jego zachowanie na Białej Rusi / S. Załeski. – Lwów, 1874. – 221 s.
9. Piyanowski R. Drugi etap prebywanie ojców Jezuitów w Stanislawowie / R. Piyanowski. – Kraków, 2000. – 118 s.
10. Betlej A. Dawny kościół p. w. Św Stanisława Kostki oraz rezudencja jezuitow w Stanislawowie / A. Betlej // Akademia Ignatianum Wydawnictwo WAW. – Kraków, 2013.
11. Meridies Lechici Poli, luce publica inter Hynienaei taedas, declaratus Illustrissimis Neosponsis: Domino D. Stanislao Potocki, Capitaneo Haliciensis, Sniatinensis etc ac Marianna aszczowna Palatinide Belzensis, Reipublicae. generi utriusque Domus serenissimus, in Minimae Societatis Stanislaopolitani Collegii umbra horam indicans felicissimam. Anno, quo mundus Divino sole refusit 1719. – Leopoli : Typis Collegii Soc. Jesu, 1719. – 48 s.

12. Зеленський С. Отці єзуїти в Станіславові / С. Зеленський. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2010. – С.48.
13. *Trabeatus Honoris Oriens publicae Serenitati praeludens, id est Illustrissimus Dominus D. Stanislaus a Potok Potocki, Haliciensis Capitaneus, simul honorissui, acpublicae felicitatis diem auspicans atq; panegyrico adoratus cultu a Stanislaoopolitano Soc. Jesu Coliegio Anno Domini 1719.* – Leopoli : Typis Collegii Soc. Jesu, 1719. – 13 s.
14. *Zodyak Polski Południem Płomieńczyka Hymeneuszowe zapalającego pochodnie przy weselnym Akcie Janie Wielmożney Imci Panny Maryanny Łaszczowny Woiewodzanki Bełżkiew obiasniony rokuiaćemu szczęśliwie Apollinowi wesoe Konstellacye przyświeeacyfolio, k. 7.* – Leopoli : Typis Collegii Soc. Jesu, 1748. – 39 s.
15. *Leo In Coelesti Sphaera Ultra humanae sortis orbitam Proventus Post fatale occasum Illustrissimae Excellentissimae Dominae D. Mariannae de Laszcii Potocka Haliciensis, Koomiensis &c. Capitaneae In Sideruni Corona Serenior. Inter suprema Parentalia Ad immortalem perennaturi Nominis gloriam Propositus, a Contestante altissimum dolorem Devinctissimo Collegio Stanislaoopoliensi Soe: Jesu. Anno 1732.* – Leopoli : Typis Collegii Soc. Jesu, 1732. – 54 s.
16. *Wieniawa nayiaśnieyzych Leszczyńskich w zwycięskim życiu JW. Imci Pani Wiktoryi z Leszczyńskich Potockiey Woiewodziny y Jenerałowey ziem Kiiowskiey Warszawskiey Leżaiskiey Sniatvńskiey Kołomviskiey etc Starościny przez Jaśnie Oświeconego Pilawę na 4-dniowym akcie pogrzebowym w kościele Stanisławowskim Societatis Jesu kazaniem X. Józefa Ignacego Lochmana tegoż Zakonu wywyższony Roku 1732, dnia 18 lipca* – Leopoli : Typis Collegii Soc. Jesu, 1732. – 145 s.
17. *Capetis Acternus Dolor Fatum illustrissimae excellentissimae Dominae Viktoriae de Leszczyńsi Potocka Generalis Terrarum Kijoviae Palatinae. Varsaviensis, Sniatunensis, Lezauscensis, Kolomiensis etc. Capitaneac publiko luctu comploratum. Veniente in Dolentium Parter Magnam Minimae Societatis Jesu Collegio Stanislaoopolitano. Anno Quo Caput nostrum Christus in humanis doluit 1732.* – Leopoli : Typis Collegii Soc. Jesu, 1732. – 316 s.
18. *Fortuna Orbis polonici e colligalione noniinum et Pilavorum III. Excel. DD.in Polok Francisci Potocki Incisoris Resni, Capitanei belzensis elz et III. Excel. DD. Annoe Polok, Palalinidis smolenscensis, in honorem Patrioe oeslimala inhymoeneo integrilalisReipublicoe jurala, a Collegio slanislaoopolitano et Residentia laszczoviensi S. J. promulgata anno aureee felicitatis mundi 1742.* – Leopoli : Typis Collegii Soc. Jesu, 1742. – 36 s.
19. *Caelum Poloniae benedictionibus Pilavarum in illustrissimi excellentissimi Domini D. Francisci a Potok Potocki incisoris regni, capitanei belzensis, rubieszowiensis, opalinensis, robczycensis etc. ac illustriss. excell. D. D. Annae Potocka illustrissimi palatini smolensciae lectissimae filiae hymeneo ad vota singulorum consulatuum a Collegio Stanislaoopoliensi, et residentia laszczoviensi Soc. Jesu prono cultu adoratum anno quo Caeli unione hypostatica sociati terris 1742.* – Leopoli : Typis Collegii Soc: Jesu, 1742. – 50 s.
20. *Ozdoba Swiata Polskiego w Jaśnie Wielmożnych Potockich Imieniu, Nieśmiertelnych Zasług Koroną otoczona. JWJM. Panny Katarzyny Potockiey, Starościanki Grabowieckiey, w herbownym Pilawie złotey fortunie poprzysiężona, JWJP. Stanisława Kossakowskiego. Kasztelanica Podlaskiego, rodowitym piercieniem wieczney zaślubiona przyiaśni, przy applauzach Hymeneusza, od obligowanego Jaśnie Wielmożnemu Domowi Collegium Stanisławowskiego Soc. Jesu ogoszona. R. P. 1744.* – Leopoli : Typis Collegii Soc. Jesu, 1744. – 205 s.
21. *Aetas Aurea Regno Poloniarum in Hymenaeo Illustriss. Excellentiss. Domini D. Stanislai Kossakowski Castellanidae Podlachiae. Patricio desponsata Annulo necnon Illustrissimae Excellentissimae Dominae D. Catharinae Potocka Illustrissimi Capitanei Grabovecensis lectissimae filiae ad Illustriss. Pilava jurata a Collegio Stanislaoopoliensi Soc. Jesu elogiori obiti periodo. Anno praetiosae aetatis in unione hypostatica.* – Leopoli : Typis Collegii Soc. Jesu, 1744. – 320 s.
22. Там само. – S.15.
23. *Patriae Fulcrum Dignitatum Apex, Religionis Decus Pilaya. In Illustrissimo Excellentissimo Domino Ignatio a Potok Potocki Capi taneo Haliciensi, Sub primum Honoris ingressum Prono Elogio Adoratus, a Devinctissimo Fundatrici Domui, Nomini, Honorique. Collegio Stanislaoopoliensi. Anno Ab Increata Justitia in terris susceptae mortalium causae 1754.* – Leopoli : Typis Collegii Soc. Jesu, 1754. – 125 s.
24. *Luctus multiplex ex unica jactura viri toga, sago, religione, maximi; celsissimi domini, domini Josephi in Zbaraz et Niemirow Potocki castellani cracoviensis, supremi copiarum Regni Ductoris, Sniatyensis, Lezayscensis etc. Praefecti; Funebri eiusdem laudatione nonnihl delinitus a delentissimo, gratiisq; sui Fundatoris devinctissimo Collegio Stanislaoopoliensi Societatis Jesu. Anno Domini 1751.* – Leopoli : Typis Collegii Soc. Jesu, 1751. – 42 s.
25. *Luclus sine mensura , immensoe jacluroe oequalis, morte Cel. D. Josephi in aureo Potok Potock Castellani cracoviensis supremi copiarum Regni Ducis, lazayscensis etz Capitanei, toli Patrioe inflictus et Gel. D. Ludovi*

- coe e Mniszech Potocka, Castellaneoe cracoviensi elz dolemlissimoe post obitum maiti Consortis a suo Fundatore et Proteclore orballo Collegio stanislaopolilano S. J. declaratus. – Leopoli : typ. S. J., 1751.
26. Pietas Domus Potocciae; in Fnuere Illustrissimi Domini Domini Stanislai in Zbara & Niemirów Potocki, Palatini Posnaniensis, Panegyri publica Orbi Universo proposita Illustrissimae Proli in funere Parentis sui maestissimae pro solatio afflicti pectoris dedicata a Collegio Stanislaopoliensi Soc. Jesu. Anno Christi 1760. – Leopoli : Typis Acad. S. R. M. Coli. Soc. Jesu. S. u., 1760.
27. Żaloszna Strata Ojczyzny Ojca, Starodawnego Domu ozdoby Rycerstwa chwały, z mierci laśnie Wielmożnego JMci Pana Stanisława na Złotym Potoku Potockiego. Woiewody Poznańskiego, Kawalera Orderu Orła Białego, Jaśnie Wielmożney JMCi Pani Helenie z Zamoyskich Potocki, Woiewodzinie Poznańskiej Żalosznej po Nayukochańszym Mężu Swoim Małżonce wyrażona od ubolewaiącego nad źmiercią Fundatora y Protektora swojego Collegium Stanisławowskiego Societatis Jesu. Roku Pańskiego 1760. We Lwowie, w Drukarni Akademickiey JKM. Soc. Jesu. – Leopoli : Typis Collegii Soc. Jesu, 1760. – 96 s.
28. Заленський С. Отці єзуїти в Станиславові / С. Заленський. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2010. – С. 48.

В статтє проанализированы панегирики, издававшися иезуитами и являются источником для изучения деятельности Общества Иисуса в Станиславове, охарактеризовано содержание и определено их социальную функцию в XVIII веке. Исследовано панегирики, в которых отражены деятельность известных меценатов и покровителей иезуитов. Освещены функционирования Ордена иезуитов в Станиславове, в частности описано периоды его пребывания в городе и вклад в культурно-образовательную сферу.

Ключевые слова: иезуиты, панегирик, источники, костел, архив, Станиславов, коллегіум, герб.

The article analyzes the eulogies that were published by the Jesuits and is the source of the study of the Society of Jesus in Stanislav, described their content and their social function defined in the XVIII century. Panehirnyky analyzed, reflecting the activities of known philanthropists and patrons of the Jesuits. Deals with the functioning of the Jesuits in Stanislav particular periods described his stay in the city and contribute to the cultural and educational sphere.

Keywords: Jesuits, panehirnyk, church, archive, Stanislav, college, emblem.

УДК 94 (477.83.86)

Лілія ШОЛОГОН

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АКТУАЛІЗОВАНИХ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РУХУ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧНИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті подана характеристика актуалізованих джерел з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст., тобто тих, що оприлюднені у вигляді документальних збірників або виявлені і вивчені дослідниками, а почерпнута з них інформація запроваджена до наукового простору на сторінках монографічних та інших видань. Зроблено спробу з'ясувати особливості актуалізації документів і матеріалів офіційного характеру та джерел особового походження наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., у міжвоєнний період, у працях радянських та сучасних українських дослідників.

Ключові слова: актуалізовані джерела, документи офіційного характеру, джерела особового походження, національно-культурний рух, Галичина

Новітнє історичне джерелознавство виокремлює в структурі джерельної бази будь-якого дослідження актуалізовані та неактуалізовані джерела, тобто запроваджені до наукового простору і не запроваджені. До актуалізованих відносять свідчення двох видів: а) які виявлені, належним чином опрацьовані й оприлюднені внаслідок археографічної роботи у форматі серійних документальних збірників, проблемно-тематичних видань, хрестоматій або окремих відбитків тих чи інших пам'яток; б) які виявлені і вивчені дослідниками, а почерпнута з них інформація запроваджена до наукового обігу попередниками у вигляді копій документів чи ін-

ших джерел або витягів чи цитат з них та з відповідною інтерпретацією їх змісту. Якщо екстраполювати сказане на досліджувану нами проблему, тобто на аналіз джерел з історії українського національно-культурного руху в Галичині в період 1848–1914 рр., то можемо стверджувати про наявність обох видів актуалізованих джерел. Їх інформаційний потенціал, безперечно, є важливим для реконструкції подій з історії краю впродовж так званого “австрійського періоду” нашої історії.

Метою статті є з’ясування особливостей актуалізації документів і матеріалів офіційного характеру та джерел особового походження на сторінках як археографічних видань, так і монографічних праць.

Перед тим, як перейти до загальної характеристики кожної з цих підгруп актуалізованих джерел, вважаємо за доцільне висловити щонайменше два суттєвих застереження. По-перше, необхідно зазначити, що найважливіші інформаційні ресурси, які введені до наукового обігу, базуються, насамперед, на документах і матеріалах офіційного характеру. Вони включають законодавчі акти, документи органів влади і управління, політичних партій, громадських об’єднань, культурних і наукових товариств. Саме ці джерела проливають світло на офіційну політику Австро-Угорщини у Галичині стосовно української освіти, культури, науки і духовності, задоволення національних прав і запитів українців, протестний рух проти ущемлення прав і свобод громадян. По-друге, джерелознавча критика і встановлення достовірності та об’єктивності інформаційного потенціалу документів і матеріалів офіційного характеру можливі лише за умови порівняння з відомостями інших свідчень, зокрема актуалізованих джерел особового походження.

З погляду хронологічного підходу, актуалізація джерел офіційного характеру та особового походження з історії українського національно-культурного руху в Галичині означеного періоду почалася з кінця XIX ст. і триває до наших днів. Це означає, що їх оприлюднення проводилося в часи Австро-Угорщини, в роки перебування Галичини в складі Польщі, в радянську добу і в умовах незалежності України. Звідси випливає необхідність порівняльного аналізу документів на відповідність оригіналам, виявлення купюр, а також критичного підходу до їх інтерпретації. Відомо, що в радянські часи, коли пріоритетним критерієм оцінки джерел, їх відбору для археографічних практик та досліджень був так званий “партійно-класовий” підхід, мали місце численні факти грубого перекручення змісту документів та матеріалів, які відклалися в архівах. Наприклад, у збірнику “Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772–1849). Документи і матеріали”¹, упорядниками якого стали О. Купчинський, А. Сісецький та Ф. Стеблій, уперше були опубліковані джерела з фондів 146 “Галицьке намісництво”, 180 “Головна Руська Рада” Центрального державного історичного архіву України, м. Львова. Це переважно прохання, скарги та звернення місцевих рад і громад щодо покращення матеріального становища селянства, скасування панщини тощо. Поряд із цим національно-патріотична та культурно-освітня проблематика, зокрема ставлення селян до поділу Галичини на українську та польську провінції, впровадження української мови в роботі адміністративних установ краю, відкриття україномовних народних шкіл, що набула помітної актуальності під час революційних подій 1848–1849 рр., представлена лише окремими документами.

У 50-х рр. XX ст., під час певної лібералізації суспільно-політичного життя в СРСР, яка торкнулася й наукової сфери, було видано низку документальних збірників, зокрема: “Під прапором Жовтня: вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917–1920): Документи і матеріали”, “З історії революційного руху у Львові. 1917–1939. Документи і матеріали”, “Революційна боротьба на Тернопільщині. 1917–1939 рр. Документи і матеріали”. Згодом побачили світ такі збірники джерел, як “Становище трудящих Львова. 1917–1939: Документи і матеріали” (1961 р.), “Боротьба за возз’єднання Західної України з Українською РСР. 1917–1939 : Збірник документів і матеріалів” (1979 р.)² тощо, що опосередковано стосуються досліджуваної нами проблематики. У них вміщено чимало документальних джерел про передумови зростання національно-визвольної боротьби населення Галичини, його соціально-економічне, суспільно-політичне та національно-культурне становище напередодні розпаду Австро-Угорської монархії. Поряд з тим лівова частка документів, незважаючи на їх упереджений відбір, аж ніяк не підтверджувала вплив революційних

подій у Росії на розвиток революційно-визвольного руху в Галичині. Як правило, публікувалися короткі витяги з документів про радикалізацію національно-визвольного руху в краї, які мали доводити вплив “революційних” подій на Наддніпрянщині.

Окремої уваги заслуговує ідеологічна забарвленість вступних статей до опублікованих документальних збірників. Так, упорядники видання “Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772–1849). Документи і матеріали” у передмові щодо характеру опублікованих ними джерел зазначили: “За походженням документи можна розділити на дві великі групи. Першою, дуже важливою, є група документів, авторами яких є селяни та їхні представники. Це насамперед колективні скарги і заяви селян, вимоги і протести, свідчення на допитах і т. п. Ці документи найповніше і найбільш об’єктивно відображають становище селян, його настрої, непримиренне ставлення до панівного класу та існуючої системи експлуатації і разом з тим розкривають окремі прояви класової боротьби. Подібними за своїм змістом є також документи, що вийшли від місцевих руських рад. Проте на деяких з цих документів, особливо на скаргах, позначилися монархістські ілюзії селян, їхні марні сподівання на підтримку органів влади, що й зумовило їхній відповідний стиль. Тяжке становище селянства як причину його антипоміщицьких виступів зображають документи, що вийшли від Головної руської ради, проте в них пробиваються страх українських буржуазно-ліберальних кіл перед революційними виступами народних мас, їхні сподівання на реформи “зверху”³.

У радянському виданні джерел “З історії революційного руху у Львові. 1917–1939. Документи і матеріали” Г. Ковальчак, В. Пашенко, Г. Сизоненко, А. Сісецький у передмові патетично зазначали: “Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції мала особливо великий вплив на розвиток революційного руху в Західній Україні. Ідеї Жовтня надавали нових сил трудящим в боротьбі за соціальне і національне визволення. В героїчній боротьбі за світле майбутнє, за воз’єднання з Радянською Україною львівський пролетаріат вписав не одну славу сторінку в історію визвольного руху. Про це красномовно розповідає даний збірник, що є однією з книг серійного видання документів з історії старовинного українського Львова і охоплює останній рік перебування Західної України під гнітом Австро-Угорщини (від листопада 1917 р. до листопада 1918 р.)... Для більш широкого висвітлення теми використано документи польського буржуазного суду і поліції. В збірнику публікуються судові вироки, поліцейські донесення, рапорти, розпорядження, інформації, звіти, що свідчать про участь трудящих міста в революційних виступах, демонстраціях, мітингах, зборах, страйках. Подаються повідомлення про розповсюдження комуністичних відозв, листівок та революційної літератури. До цих документів часто треба підходити критично, бо поліція з різних мотивів применшувала значення тих чи інших революційних виступів трудящих, замовчувала роль комуністів у них, охаювала борців за народну справу, зводила наклепи на революційний рух і Радянський Союз... Все ж через відсутність багатьох документів не всі роки висвітлені достатньо і не завжди дана вичерпуюча характеристика як самого революційного руху, так і його причин”⁴. Звісно, наведені ідеологічні постулати зовсім не носили науковий характер. Вони лише свідчили про тенденційний підхід упорядників до підбору джерел, що включалися до документальних видань, упереджене трактування їхнього змісту.

Істотно відрізняється від описаних вище передмова Олега Турія до сучасного археографічного видання “Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції”. Вона переконливо доводить про критичний підхід до актуалізованих документів, застосування перехресного аналізу з матеріалами, надрукованими на сторінках часопису “Зоря Галицька”. Зокрема її автор зазначив: “Немає сумніву в автентичності опублікованих нами текстів. Це підтверджують стиль і манера написання, наявність двох версій протоколів кількох засідань, писаних одним або двома різними почерками, чисельні виправлення і “типові” помилки, співпадіння почерків у протоколах з іншими відомими документами того самого автора. Натомість можна сумніватися, чи доступна нам версія була остаточною? Підставою для легітимності такого питання є те, що за статутом кожен протокол попереднього засідання повинен оголошуватися на наступному зібранні і лише після схвалення Радою з підписами головуєчого і секретаря підшиватися до справи. У переважній більшості опублікованих тут протоколів такі підписи відсутні взагалі, а лише на двох є автограф другого секретаря Теодора Леонтовича. Ще

одним доказом існування іншої версії протоколів є публікації в “Зорі Галицькій”. Вміщені там звіти з окремих засідань мають різночитання з опублікованими тут текстами, більше того, вони об’ємніші за обсягом й інформативніші за змістом. Малоймовірно, щоби друкований орган Головної Руської Ради, яким була “Зоря Галицька”, публікував протоколи, не затверджені самою Радою. Тому можна висловити припущення, що доступні нам тексти є лише попередніми (робочими) варіантами остаточних версій, оригінали яких не збереглися, або, принаймі, поки що невідомі”⁵.

Розглядаючи інформаційний потенціал актуалізованих джерел, не можна оминати аналіз коментарів уміщених у збірниках документів, які можуть дати додаткову інформацію щодо часу їх створення, авторства, а також про ідейні уподобання їх укладачів. Наприклад, редактором та упорядниками вищезгаданого археографічного видання встановлено дати всіх недатованих і нумерованих протоколів на підставі відомостей про періодичність засідань, що містяться в самих протоколах, згадок і публікацій у “Зорі Галицькій”, інформації з книги кореспонденцій. Щодо авторства останньої, то в коментарях з цього приводу зазначено, що від початку діяльності Головної Руської Ради цю книгу вів другий секретар Т. Леонтович, із 16 березня 1849 р. до 5 серпня 1850 р. включно – О. Ланикевич, а з 15 серпня того ж року і до кінця – голова ради М. Куземський⁶.

Певну специфіку мала актуалізація джерел особового походження: біографій, щоденників, епістолярію та спогадів учасників українського національно-культурного руху в Галичині. Серед запроваджених до наукового простору автобіографій, листів, мемуарів переважають праці, написані літераторами, митцями, науковцями; значно менше опубліковано джерел особового походження, що розкривають різні аспекти громадсько-культурної діяльності відомих політичних постатей. На початку ХХ ст. в Галичині, як уже зазначалося, вагомий внесок у справу публікації епістолярної спадщини Я. Головацького, Д. Зубрицького, М. Драгоманова зробили відомі вчені – Кирило Студинський, Михайло Павлик, Іван Франко, які заклали передумови для подальших археографічних досліджень у цій царині, оскільки передмови та окремі коментарі, вміщені в них, безперечно, мали наукову цінність. На високому рівні в цей час опубліковано Михайлом Возняком невідому автобіографію В. Шашкевича, зі збереженням авторської мови, але відповідно до сучасного тоді правопису та розділових знаків⁷. Низку автобіографій українських літераторів, зокрема О. Кобилянської, О. Маковея, Марка Черемшини, було опубліковано на сторінках Літературно-наукового вісника (далі – ЛНВ) у міжвоєнний період. Щодо останньої з них, то варто зазначити, що вона вперше надрукована у ЛНВ за 1927 р. під назвою “Моя автобіографія” із застереженням “Передрук заборонений” і такою приміткою редакції: “За ласкавою згодою високоповажної дружини покійного друкуємо сей посмертний твір, гарний, блискучий і простий, як все, що вийшло з-під пера М. Черемшини”⁸. Одночасно ці автобіографічні нотатки опубліковано в радянському журналі “Життя й революція” за 1927 р. Згодом вони ввійшли і до інших видань. Проте у двотомнику праць Марка Черемшини, що побачив світ 1974 р. за упорядкуванням Олекси Мишанича, у коментарях до автобіографії зверталася увага на окремі неточності, виявлені в першодруці.

Зокрема, автори акцентували увагу на тому, що цю автобіографію автор написав на прохання українського радянського літературознавця Андрія Музички, який у 1925 р. працював над книгою про творчість Марка Черемшини. У листі з Одеси від 1 січня 1926 р. він просив письменника подати найважливіші факти з його життя і поставив цілу низку запитань. Відповіддю на цей лист і стала розгорнута “Автобіографія”, яка донині залишається найголовнішим джерелом вивчення життєвого шляху співця Гуцульщини⁹.

Про те, що “Автобіографія” є розгорнутим листом А. Музичці, свідчить, зокрема, і прикінцевий абзац тексту: “Наприкінці зраджу Вам, що ще ніхто не жадав від мене такої обширної автобіографії та що Ви, ставлячи мені стільки багато запитань, робити з мене важну парсону...”¹⁰. У жодному з видань до 1974 р. ці слова-звернення до адресата не наводилися, оскільки “Автобіографію” подавали за першодруками – ЛНВ і журналом “Життя й революція”. Проте навіть із цитат, наведених у книзі А. Музички про Марка Черемшину, стало очевидним, що тексти першопублікацій і автографа не ідентичні.

Невідомо, яку копію передала для публікації в ЛНВ дружина письменника: в архіві часопису вона не збереглася; хто готував її до друку, з якого джерела, чи робилися тут доповнення та скорочення – встановити важко. У Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України зберігається чистовий автограф “Автобіографії” – 15 аркушів великого формату, без дати, не призначених для друку. Копію для публікації до ЛНВ передала дружина письменника вже після смерті автора. Тому за основний текст “Автобіографії” Марка Черемшини треба брати чистовий автограф, зроблений на замовлення А. Музички. Він має назву “Автобіографія”, а не “Моя автобіографія”, відсутня присвята “Моїй дружині Наталії”. В першодруці не згадано деяких учителів майбутнього письменника, товаришів з часів навчання в гімназії та університеті, вилучені слова глибокої вдячності батькові письменника, натомість з’явилися інші – присвячені дружині Наталії¹¹.

Загалом, археографічним публікаціям радянської доби, що актуалізували джерела особового характеру, притаманна відверта або замаскована ідеологічна складова, яка особливо проявлялася у вступних статтях та коментарях, що помітно знижувало загалом високий рівень багатьох видань, опублікованих тодішніми вченими, включаючи й 50-томне видання творів І. Франка, збірник “Іван Франко: документи і матеріали. 1856–1965”¹² тощо. Зокрема, до радянських видань не було включено численні твори письменника, які “не вписувалися” в тогочасну оцінку його творчості: листування, що становить понад десяток томів додатково, філософські праці, вражаючи літературна критика тощо. Серед останніх варто зазначити такі праці: “Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка”, “Поет зради”, “Український і галицький радикалізм”, “Не так ті вороги, як добрії люди”, “Ukraina ingredenta”, “Двоязичність і дволичність”, “Семітизм і антисемітизм у Галичині”. Тому готуючи до друку 1985 р. “Мозаїку: Із творів, що не ввійшли до Збір. тв. у 50 т.”, (яка в радянський час так і не побачила світ), літературознавець Микола Василенко зазначив: “А хотілося, щоб люди знали... як Франко розглядав питання соціалізму і демократизму, москвофільства й українофобства, тобто україножерства, семітизму й радикалізму... “двоязичність і дволичність?...”¹³. Траплялися випадки, коли упорядники археографічних публікацій намагалися зробити їх зміст ідеологічно нейтральним, пропускаючи слова або й речення в тексті (інколи навіть не ставлячи замість них трьох крапок). Поряд з цим археографами була проведена значна дослідницька праця, яка інколи дозволяла виправити помилки, допущені в попередніх виданнях джерел особового характеру, про що вже зазначалося.

Безперечно, у сучасних археографічних проектах не лише відсутня ідеологічна складова, але й з’явився ряд нових позитивних тенденцій: публікація листів за схемою лист – відповідь (наприклад, у серійному “Епістолярні джерела грушевськознавства”), мемуарів та щоденників відомих громадсько-політичних діячів, які в радянський час не могли бути опубліковані, оскільки до них було прикріплено ярлик “український буржуазний націоналіст” (“Спомини з мого життя” О. Барвінського, уривки зі щоденника М. Грушевського за 1904–1910 рр.), джерел особового походження, що належали маловідомим громадсько-культурним діячам другої половини XIX – початку XX ст. (уривку зі щоденника цитриста й композитора Є. Купчинського за 1888–1889 рр., листів галицьких літераторів та громадсько-культурних діячів братів Богдана і Павла Кирчівих¹⁴, поета та літературознавця О. Луцького¹⁵ до І. Франка) тощо. Загалом ці та інші археографічні публікації супроводжуються змістовними вступними статтями та ґрунтовними примітками, хоча часом у їхніх упорядників виникають труднощі з ідентифікацією окремих прізвищ, назв вулиць, складного почерку.

Окремі аспекти національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. знайшли відображення у споминах та мемуарах польських і російських політиків – М. Бобжинського¹⁶, Л. Василевського¹⁷, С. Вітте¹⁸, П. Мілюкова¹⁹, С. Сазонова²⁰ та інших. Хоча в передмовах та коментарях, зроблених польськими та російськими вченими, про польсько-українські та російсько-українські стосунки або не згадується взагалі нічого, або подається не зовсім об’єктивна інформація.

Найбільш поширеним каналом актуалізації джерел, які віднесені до об’єктів вивчення обраної теми, виступають конкретно-історичні дослідження з історії національного і культурного життя в Галичині, а також джерелознавчі праці попередників. Історії національно-культурного руху українців Галичини присвячена ціла низка узагальнюючих і монографічних

праць, наукових статей, автори яких залучили досить різноманітні свідчення, в тому числі офіційного характеру та особового походження. Зокрема, в узагальнюючій праці Миколи Кугутяка “Галичина: сторінки історії”²¹, підготовленій на джерельній базі, що була доступна українським історикам на початку 90-х рр. ХХ ст., і де, серед іншого, значна увага відведена національно-культурному руху українців краю, частки джерел офіційного характеру та особового походження є однаковими. Натомість в дослідженні Ярослава Грицака “Нариси історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст.”²² суттєво переважають джерела особового характеру. Автор узагальнюючої праці поставив собі за мету перш за все познайомити читача з концепціями зарубіжних істориків щодо української історії ХІХ–ХХ ст., тому її джерелознавчий сегмент є дещо обмеженим.

На ґрунтовному джерельному підґрунті написана монографія Ігоря Райківського “Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття”²³. Щодо співвідношення в праці використаних джерел особового походження та офіційного характеру, то перші суттєво переважають (приблизно 10 до 1). Поряд із цим у монографічному дослідженні Юрія Плекана “Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)”²⁴ явно домінують матеріали офіційного характеру, що, безперечно, зумовлене проблематикою дослідження. Співвідношення джерел особового характеру до матеріалів офіційного характеру становить 1 до 2 на користь останніх.

У монографії І.Я. Райківського запроваджено до наукового простору значний масив епістолярного матеріалу, оскільки інформація про особисті взаємини українських діячів Наддніпрянщини і Галичини в ХІХ – на початку ХХ ст. проявлялася насамперед через листування. Це листи А. Вахнянина до П. Куліша, кореспонденція останнього до братів Олександра, Осипа і Володимира Барвінських; взаємний епістолярій однодумців О. Кониського та Олександра Барвінського, що послідовно виступали за польсько-українську угоду, відому в історії, як “нова ера”; листування Я. Головацького з українофобами – вченим і журналістом К. Говорським та професором Київського університету С. Гогоцьким і багато інших. Це переважно джерела, що містять інформацію про активізацію наукових контактів, обговорення ідейних засад українського національного руху, регулярний обмін літературою між Галичиною і Наддніпрянською Україною наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Серед джерел офіційного характеру, актуалізованих автором згаданого монографічного дослідження, – матеріали, що дають уявлення про переслідування російським царизмом діяльності громадівців-українофілів на Наддніпрянщині, а також про їх зв’язки з Галичиною; повідомлення Львівської дирекції поліції владних структур про першу поїздку до Галичини українського історика В. Антоновича в 1880 р., що зберігається у фондах Державного архіву Львівської області; документи про ставлення до українського питання Польської партії Галичини і Сілезії, які містять фонди Державного архіву у Кракові²⁵.

У праці Ю.В. Плекана “Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)” запроваджено до наукового обігу, як уже зазначалося, насамперед документи офіційного характеру: проекти, програми, відозви, петиції політичних сил і громадських організацій, парламентських клубів. Серед них низка цінних матеріалів, що зберігаються у 146 фонді Центрального державного історичного архіву України, м. Львова, зокрема проекти реформи виборів до Галицького сейму і Положення про вибори і утворення виборчих округів у Галичині, де автори запропонували межі виборчих округів у східній і західній частині краю, визначили кількість депутатів від кожного з округів; списки виборців – поляків, українців, німців, які дозволяють з’ясувати можливості для перемоги на виборах у мешканців краю на початку ХХ ст.; листування міністерства внутрішніх справ, яке намагалося реагувати на скарги щодо виборчих зловживань під час виборчих кампаній до сейму та гмінних рад, із староствами в Галичині²⁶ тощо.

Безперечно, джерельна база узагальнюючих праць, і, особливо, монографічних досліджень з цієї проблематики є вагомою, однак значна частина як уже актуалізованих джерел, так і ще не опублікованих залишилася поза увагою сучасних вчених.

Отже, наявність досить великого масиву вже актуалізованих джерел з історії національно-культурного руху українців Галичини в період 1848– 1914 рр. аж ніяк не означає, що вони

не потребують спеціального джерелознавчого аналізу. До того ж, за нашими підрахунками, вони посідають, лише п'яту частину в джерельній базі з проблематики, що нами досліджується. Це підтверджує зроблена нами загальна характеристика актуалізованих джерел, засвідчивши, що переважна більшість з них не піддавались джерелознавчому аналізу, не зважаючи на те, що їм належить важливе місце в інформаційному полі дослідження.

1. Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772–1849). Документи і матеріали / упоряд.: О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький, Ф. І. Стеблій. – К. : Наукова думка, 1974. – Ч. 1. – 596 с.
2. Великочий В. С. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР / Володимир Степанович Великочий. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – 278 с.
3. Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772–1849). Документи і матеріали... – С. 31–32.
4. З історії революційного руху у Львові. 1917–1939. Документи і матеріали / упоряд. : Р. Ковальчак, В. Пашенко, Г. Сизоненко, А. Сісецький; відп. ред.: І. П. Крип'якевич. – Львів : Львівське книжково-журнальне вид-во, 1957. – 795 с.
5. Головна Руська Рада (1848–1851) : протоколи засідань і книга кореспонденції / за ред. О. Турія ; упоряд. У. Кришталевиц та І. Сварник. – Львів : Ін-т історії церкви Українського католицького ун-ту, 2002. – С. XXVIII–XXIX.
6. Там само. – С. XXIX–XXX.
7. Возняк М. Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича / Михайло Возняк. – Львів : З друкарні І. Айхельберга, 1911. – 29 с.
8. Черемшина Марко. Твори : У двох томах / Марко Черемшина. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 2 / упоряд. та примітки О. Мишанича. – С. 258.
9. Там само. – С. 258.
10. Там само. – С. 231.
11. Там само. – С. 259.
12. Франко Іван. Документи і матеріали. 1856–1965 / упоряд.: І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький. – К. : Наукова думка, 1966. – 542 с.
13. Франко І. Я. Мозаїка : Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменяр, 2001. – 431 с.
14. Франко Іван і брати Кирчіви : листування / передмова, публікація та примітки Романа Кирчіва // Записки НТШ. Т. ССXXIX: Праці філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 389–425.
15. Листи Остапа Луцького до Івана Франка і “Літературно-наукового вісника” / упоряд. П. Ляшкевич // Записки НТШ. Т. ССXXIX: Праці філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 429–448.
16. Bobrzyński M. Z moich pamiętnikow / M. Bobrzyński. – Wrocław ; Kraków : Wyd. Zakł. im. Ossolińskich, 1957. – 405 s.
17. Wasilewski L. Moje wspomniena ukraińskie / L. Wasilewski. – Warszawa : Wydawnictwo Jana Fista, 1932. – S. 5–35.
18. Витте Сергей Юльевич : собрание сочинений [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Lib. ru : Класика
19. Милюков П. Н. Воспоминания / за ред. В. М. Подугольникова. – М. : Политидат, 1991. – 528 с.
20. Сазонов С. Воспоминания / С. Сазонов. – М. : Международные отношения, 1991. – 410 с.
21. Кугутяк М. Галичина : сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Микола Васильович Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
22. Грицак Я. Нариси історії України : формування модерної української нації XIX–XX ст. / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
23. Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття / Ігор Ярославович Райківський. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – 932 с.
24. Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початок XX ст.) / Юрій Васильович Плекан. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2008. – 204 с.
25. Райківський І. Ідея української національної єдності... – С. 97–110.
26. Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства... – С. 35.

В статтє представлена характеристика актуалізованих источников по истории национально-культурного движения украинцев Галичины второй половины XIX – начала XX в., то есть тех, которые обнародованы в виде документальных сборников или обнаружены и изучены исследователями, а изъятая из них информация введена в научное пространство на страницах монографических и других

изданий. Сделана попытка выяснить особенности актуализации документов и материалов официального характера и источников личного происхождения в конце XIX – начале XX в., в между военный период, в трудах советских и современных украинских исследователей.

Ключевые слова: актуализированы источники, документы официального характера, источники личного происхождения, национально-культурное движение, Галичина.

The article contains description of up-dated sources from the history of national-cultural movement Ukrainian Galicia second half of XIX – early XX century, those published in the form of documentary collections or discovered and studied by researchers and drawn from the information introduced to the scientific space on the pages of monographs and other publications. An attempt to find out the specifics of actualized documents and records of official nature and sources of personal origin in the late of XIX – early XX century, in the interwar period, the works of Soviet and modern Ukrainian researchers.

Keywords: actualized source, documents of official nature, sources of personal origin, national-cultural movement, Galychyna.

УДК 94 (477.030) “1990”

Stepan Borchuk

REGIONAL STUDIES ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE – 26-VOLUME “HISTORY OF CITIES AND VILLAGES UKRAINIAN SSR”.

Докладне вивчення особливостей підготовки першого радянського енциклопедичного видання з історії УРСР, нюансів наукових позицій кожного з творців/учасників “РЕІУ”, загального політико-ідеологічного контексту доби наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. та його впливу на виконання цього енциклопедичного проекту дозволить краще усвідомити особливості історіографічного процесу у республіці цього часу, побачити у надрукованому чотиритомнику не лише обмеженість чи виразні вади цього “інформаційного ресурсу”, а й реконструювати ті історіографічні конструкти, події, особи, які, так би мовити, залишилися “за кадром” видання або ж представлені у ньому в урізаному, вихолощеному, а то й сфальшованому вигляді.

Ключові слова: енциклопедія, наука, історія, міста, села, розвиток, дослідники, редакція.

The principal edition “Ukrainian Soviet Encyclopedia” 1957–1965 not only completed the first successful edition of the Great Ukrainian Encyclopedia, but also laid the foundation for future work on other global projects.

In the first half of 1960-s. that time leadership of USSR adopted a number of important decisions concerning the development of historic study. Thus, May 29, 1962 the Communist Party of Ukraine adopted a resolution on the publication of “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” in 26 volumes. For its preparation was established main editorial board headed by Deputy Chairman of the USSR Council of Ministers P.T.Tronko, composed of leading scientists – sotsiohumanitaristy, university professors historical subjects, employees of institutions of the USSR. Deputy Head of the Main editorial board of the “History of towns and villages in the USSR” was appointed director of the Institute of History of the USSR O.K. Kasymenko¹.

Essays and articles on the history of cities, towns, businesses, farms during the 1950-s ethnographers published in Donbass, Zhytomyr, Kyiv, Kharkiv, Khmelnytsky, Chernigov, Cherkassy and other areas of the country. An important form of local history were hiking excursion for the study of nature, exploring the monuments of history and culture. Every year more and more attention to the development of historic study paid research institutions. For example, in the mid – 1950-s began compiling historical and geographical dictionary of the Institute of History of the USSR and the Institute of Social Sciences of the USSR in Lviv. Archival institutions of the republic in the postwar period began to actively engage in the use of documentary material for scientific purposes. In 1956-1959 archives of the USSR with the participation of research institutions and higher education institutions prepared and published about 50 collections of documents, which were showed historical

past Ukrainian territories, including towns and villages of Ukraine. However, the emphasis in these publications was placed on the “successes of socialist construction”².

The above mentioned fact was the fertile ground that it among the scientific community of the republic emerged idea of creating a multivolume history of the towns and villages of the USSR. This idea was supported by the Institute of History of the USSR, the Institute of Party History of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine – a branch of the Institute of Marxism-Leninism of the Central Committee and Archival Administration under the Council of Ministers of the USSR, which appealed to the Communist Party Central Committee with a proposal to prepare and issue a “history of towns and villages of the Ukrainian SSR”. The initiative was sanctioned by the Communist Party leadership of the republic and 29 May, 1962 was the aforementioned ruling Communist Party of Ukraine on training volunteer for the 50-th anniversary of the October Revolution, the 26-volume edition of the history of towns and villages in the USSR.

Successful performance of complicated task for the preparation of multi-edition history of the settlements of Ukraine is largely dependent on deliberate organization of work. Therefore, the main editorial board of the project paid special attention to scientific and organizational issues. Years of work on the “History of towns and villages of the Ukrainian SSR” can be divided into three stages: the first – the organizational and preparatory (1962 – Spring 1964); second – preparing manuscripts and sketches of historical information, testing and scientific text editing (Spring 1964 – Autumn 1967); third – published volumes of “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” (1967–1974 gg.)³. At the beginning of the first stage of the editorial board approved all volumes, which led secretaries of regional committees of the CP Ukraine with ideological work.

By the middle of 1962 in the cities, towns, villages, large villages and district centers of the republic for assembling of materials created by the party commission that determined the settlements, which are planned to prepare essays, organized a public asset, equipped with working groups. City and district committee headed by secretaries of district and city committees of the Communist Party, rural and village working groups – secretaries of primary Party organizations, school principals, teachers, historians. However, there were also shortcomings in the deployment of work on the publication – especially during the formation of the editorial boards, selection of authors and work with them. So very often they had to revise the previous decision and to make appropriate adjustments⁴.

Complicated job changes in the administrative-territorial division that occurred in early 1963. Due to the consolidation area (instead of 604 previously available were created 251 new) many district committees ceased to exist. At the same time in areas where the two were regional committees and Executive Committee of the Communist Party (industrial and rural – “innovation” M. Khrushchev) was set up by two of the editorial board. Only in Rivne, Volyn, Ternopil, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi and Zakarpattia regions continued to work past the editorial board. After all, the first half of 1964 only the editorial board were recovered in all regions of the USSR⁵.

Home Editorial Board engaged in study of scientific principles of edition, determining its structure, identification of sources, rational division of responsibilities among project participants, training of personnel. It was necessary to make a lot of efforts to convince some leaders in the expediency training opportunities and “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” on a voluntary basis. It is clear that the “communist principles” which are put in the base of edition worked not always and not everywhere, because, for example, a serious problem was repeated with subsequent correction reprinting and reprinting fair manuscript texts of historical essays for publication volumes. Most of the money on reprinting still have to find. Similar was the situation with photo illustrations⁶.

One of the most important tasks was to organize scientific and methodological guidance at all stages of work in all levels of authors. This experience was not in the SU / the USSR or abroad, because “history of cities and villages of the Ukrainian SSR” was the first work that its creation has been involved in such a significant number of people with different skills – teachers and functionaries of the party-state apparatus, civil society organizations, staff of research institutions, state and party archives, libraries and museums, university teachers. First of all should work out scientific and methodological principles of publication and bring them to all participants in the implementation of this major project. From this and started the work of the editorial board.

Throughout 1962 main editorial board of “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” with the working group established at the beginning of and composed of members of Archival Administration under the Council of Ministers of USSR, academic institutions of history, economics, archeology, linguistics, art, folklore and ethnography, processed and February 6, 1963 approved the guidelines editorial board of the regional, city and district commissions for writing the “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” that they had laid the ideological orientation and scientific publication, the structure and volume of essays and volumes⁷. In guidance stressed that “the history of towns and villages of the Ukrainian SSR” should be a solid edition “on the basis of Marxist-Leninist science” and its most important task – “highlight specific examples of socialist transformations that have taken place in towns and villages of the republic for 50 years Soviet power thanks to the consistent implementation of the Leninist national policy. “Each volume and every sketch of 26 volumes of the series were witnessing “the greatness of the Ukrainian people success in economic and cultural development, achieved under the leadership of the Communist Party of the Soviet Union and its Leninist Central Committee, under the leadership of the Communist Party of Ukraine”⁸. However essays had to contain important information about a particular point of inception and until today. Considerable attention was paid to “coverage of socio-economic and political situation of the Ukrainian people to 1917, the revolutionary struggle of the working people against the exploiters for the victory of the Great October Socialist Revolution”⁹.

Every region and capital of the USSR – Kyiv – vidvodyvsya separate volume was given. All publications must have had the same format and print design. Each book of multivolume incorporated introduction; historical and economic essay about the area; sketch of a regional center; essays on cities of regional subordination that were not district centers; materials on areas alphabetically; sketch of a district center with a total area characteristics; essays about cities of regional subordination; then alphabetically essays on urban settlements and certificate of villages – centers of rural councils – with the characteristics of subordinate settlements. All volumes should be richly illustrated, include the index of names and geographical index, illustrations and lists of persons, other than the authors of essays, participated in preparing the publication¹⁰.

The volume of the entire publication tentatively determined in the 2800–3000 copyright sheets. Search was carried out the optimal level description of the area and historical references. First, for historical and economic essay about the area allotted to 2 sheets of copyright, the regional center – 1.5 worksheet, city and regional center of regional subordination – 1 author’s sheet. Sketch of city district submission was not to exceed 0.5 sheet, certificate of villages – centers of village councils – 0,18 sheet – and townships – 0,15 sheet. But soon Home Editorial Board was assured that a small volume of essays had a negative effect on their content. Since then stopped at these approximate amounts: 1 author’s sheet – sketch of the village, urban village, a city of regional subordination; 3 sheets – outline of the regional center and the region; one typewritten page – for information about the center of city, town and village councils. And allowed deviation towards increasing essays and information – depending on the value of the city, village or a certain area in the past and the present in view of their economic development, richness and significance of historical events¹¹.

From the number of cities, townships and villages volume depended on. The list of localities that had to enter because the preliminary determination and their scope of competence belonged to the editorial boards of regional, city and district committees. Main editorial board instead outlined a list of issues which should cover, recommended basic principles of work, tasks authors, as well as district and city committees, editorial boards volumes. At the same time determined stages of mode and work on the volumes, gathering material, its classification, writing essays and reports, reviewing, editing, art design and print publications. It was noted that writing essays on a particular locality can begin only after careful consideration of all relevant documentary material and literature. According to the general objectives of the project set out in the guidance was processed program (questionnaire) collecting the material, which included comprehensive coverage of the history of settlements and determined the sequence of presentation of essays. Draft structure sketch was recommended on a separate settlement. To help the editorial board of volumes and district commissions and authors planned to prepare a layout of volumes (Kiev region)¹².

On approaching the completion of all to determine volume edition of its individual volumes of essays and reports, their structure, continued development and improvement guidance. This work of the editorial board has commissioned the newly created according to the decree of the Presidium of the USSR on September 5, 1963 as a part of the academic Institute of the History Department of History special towns and villages. The managers were Ph.D. O.A.Parasunko (1963-1969), his successor (since 1969) – Candidate of Historical Sciences I. Slabyeyev (he was both Chief executive secretary of the editorial board of “History of towns and villages in the USSR”). To help the department identified scientists from academic institutions, economy, archeology, linguistics, literature, art, folklore and ethnography¹³. Having put on the basis of short guidance Main editorial board in 1963, the department developed a “Deployed guidelines copyright collectives, committees and editorial board volume” History of the towns and villages of the Ukrainian SSR “that May 8, 1964 approved the main editorial board, having sent out after all of the editorial board of volumes¹⁴.

February 1, 1964 as a result of previous work on the implementation of large-scale project on the history of the settlements of the republic was addressed to the Communist Party of Ukraine “Memorandum on the implementation of the CC CP Ukraine on May 29, 1962”. On the publication of “History of Ukrainian towns and villages SSR “ signed by Secretary of the Communist Party of Ukraine ideology A.D. Skab, head of the Main editorial board of the “history of towns and villages in the USSR” Deputy Chairman of the USSR CM P.T. Tronko and director of the Institute of history of the USSR O.K. Kasymenka¹⁵.

The authors of the memorandum focused on the Marxist-Leninist edition of the guide and its concentration in post-october history of Ukraine “methodological basis” History of the towns and villages of the Ukrainian SSR “are the works of Marx, Engels, Lenin, decisions of congresses and plenums of the Central Committee and Central Committee Ukraine. The common thread through all of essays on cities and villages of the republic will be held idea of friendship of peoples and proletarian internationalism, the implementation of the Leninist national policy in Ukraine, the idea of leading and guiding role of the Communist Party in the struggle for the socialist transformation of [...]. The main place in the essays will be given to post-revolutionary period – highlighting the Civil War, industrialization and collectivization heroic Ukrainian people during the Great Patriotic War [...] in the postwar years, the implementation of the ambitious plans of building communism [...]. In the essays will go question of the best people Ukrainian nation – Heroes of the Soviet Union, Heroes of Socialist Labor, innovators of socialist production, members of brigades and shock workers of communist labor, prominent public and political figures, honored teachers, doctors, agronomists, prominent figures of science, literature and art and other distinguished people of Soviet Ukraine. “¹⁶.

Management of the Communist Party of Ukraine was informing that work on “The History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” covered almost 100 thousand people from among educators, especially teachers, historians, cultural and educational institutions, teachers of higher and secondary specialized educational institutions, party-Soviet assets and regional ethnographer fans. The project was implemented relevant ministries, departments and agencies, and Archive Administration under the Council of Ministers of the USSR. In central and regional state archives compiled filing and the State Historical and regional libraries – bibliography of literature on the history of towns and villages. Institute of History of the USSR recognized the leading researchers on areas for the submission of qualified scientific and technical assistance to the editorial board of the regional, city and district commissions and authors. Lecturers in social sciences universities and institutes assigned to the district and city commissions¹⁷.

In a memo were recorded disadvantages too: not all regional editorial board failed to provide the organizational and scientific guidance in collecting materials and writing essays and illustrations; some manuscripts were prepared descriptive and inappropriate ideological and scientific level; some regional committees of the Communist Party and local party organizations ignored the execution of the Central Committee of Ukraine on May 29, 1962 “On the publication of” History of the towns and villages of the Ukrainian SSR”¹⁸.

The authors of the memorandum asked the Communist Party of Ukraine to help solve a number of methodological and organizational problems identified in the implementation of large-scale project, such as: “In the country 355 cities, 33576 villages, combined in 8581 village council. Total –

34 572 settlements. At the start of the “history of towns and villages of the Ukrainian SSR” materials gathered in all the cities and villages of the Ukrainian SSR. This made it possible to identify localities with particularly rich history and the most striking achievements in economic and cultural development. “However accommodate 26 volumes essays about the history of all the cities and villages of the USSR was almost impossible, because it twice – three times the amount be increased because for each of the planned area, especially short essays in the volume would be too general in nature and depleted¹⁹.”

Instead there was proposed to make the following changes to the structure and content of each volume edition: “Under the new structure, expected to write essays on approximately 2200 settlements of the republic with the total number of 34572, including about 355 cities of republican, regional and district subordination and selectively to 1900 essays on urban villages, workers’ settlements and most prominent village. On the rest of the settlements in the USSR each volume will be presented short general information”.

Thus, the volume of all publications would have remained unchanged and amounted to approximately 2800–3000 author sheets, so each volume with illustrations – 100-110 sheets. It was believed that with such total volume “History of the towns and villages in the USSR” article in each volume will be thorough and size: introduction (historical and economic essay on the region) – 3 author sheets sketch of the regional center – 3 sheets, a city of regional subordination – 2 sheets, a city of regional subordination and most significant urban villages, workers’ settlements and villages – 1 author sheet²⁰.

At the same time, the authors of the position paper considered it necessary to make adjustments and to schemes scientific and organizational support for the publication, stressing that “there is a need now to put the Institute of History of the Academy of Sciences scientific and scientific-methodical management work on” The History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” and preparing them for publication, and the main edition “Ukrainian Soviet Encyclopedia” – edition of 26 volumes of “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR”. “It was also suggested to create in the areas of editorial board only because each of executive secretary from among the workers of the party apparatus, which at the time of final preparation so would be dismissed from work and “fill the Main Editorial Board of “ History of the towns and villages of the Ukrainian SSR”²¹.

February 5, 1964 the Presidium of the Communist Party of Ukraine considered the memo A.D.Skab, P.T.Tronko and O.K. Kasymenko supporting proposals for the preparation of “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” set out in the memorandum, which decided to send all regional committees of the republic. Regional committee CP Ukraine pledged to take steps “to the timely completion of the volume” History of the towns and villages of the Ukrainian SSR “for publication, paying particular attention to the quality of essays that will be placed in the appropriate volume of this publication.” Other points decision were dealt with: 3. Put leadership training in the country “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” on the main editorial board. Institute of History of the Academy of Sciences carry out scientific and scientific-methodical management work on the volumes of “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” and preparing them for publication. On the main edition of the Ukrainian Soviet Encyclopedia putting edition of 26 volumes of “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR”.

4. To instruct A.D. Skab and P.T.Tronko submit proposals to the Communist Party of Ukraine states and structures of the main editing USE after the release of the last volume of the Ukrainian Soviet Encyclopedia and prepare relevant economic calculations for the publication of 26 volumes of “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” [...]²².

Bureau of the Communist Party of Ukraine at the same meeting and approved the changes in the main editorial board of the “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR”, having added there M.P.Bazhan (Deputy Chairman), I.K. Bilodid, Yu.Yu. Kondufora, S.M. Korolivskii, O.K. Koshyk, I.D.Nazarenko,

O.A. Parasunka, V.N.Terletskiy and F.P. Shevchenko. It seemed logical introduction of the main editorial board deputy chairman M.P.Bazhan that 1958-1983’s was the chief editor of “Ukrainian Soviet Encyclopedia” – publishing house, which published 26 volumes of the series. Instead, from the

main editorial board were relieved I.L. Butych, I.K. Golovach, Yu.M. Zaharuk, B.P. Kovalevskiy, A.D.Kochubei V.Ye.Nyzhnyk, O.T. Yurchenko²³.

May 13, 1964 in Kyiv at the Institute of History of the USSR held a republican meeting of chairpersons and executive secretary of the regional editorial boards of "History of the towns and villages of the Ukrainian SSR" for representatives of ministries and departments, USSR Academy of Sciences and other senior officials²⁴. The agenda of the meeting included only one question on the implementation of resolutions of the Presidium of the Central Committee of Ukraine on May 23, 1963 and February 5, 1964 edition of 26-volume work "History of Towns and Villages of the Ukrainian SSR." Last heard about the work of the heads of regional editorial boards²⁵.

The actual work on the volumes of "History of the towns and villages of the Ukrainian SSR" began in 1965 – after resolving the last year most of the organizational edition. Thus, the first half of the year was devoted to archival and library work; material selection to improve the content of essays; selection of illustrations. It is clear that the most favorable conditions were areas that had a significant own scientific potential and scientific historical traditions, Kharkiv, Lviv, Kyiv city. Also had some advantages small area region and those regions whose history has been widely represented in national historiography and had enough of open archival sources.

In the second half of the 1965 edition began to proofreading and editing of regions sent by the authors of the material. The most complete was submitted volume dedicated to the Kharkiv region, which was under a sufficient justification Kharkiv was the first capital of the USSR, and according to the Central State Archive of the October Revolution, the USSR, which until the early 1970-s and still located in Kharkiv, kept much of archival documents in a day; Kharkiv was also one of the leading research centers – Kharkiv University, around which local lore and concentrated work. Owned Kharkiv and a large scientific manpower base, which allowed the authors to regional because even ahead of their Kyiv colleagues. Editing of volume "Kharkiv region" was completed in September 1965 and October 8, it has been directed to set the Ivan Frunze Kharkiv book factory. In contrast overloaded Kiev factory "Zovten" Kharkiv publishers very quickly fulfilled his task, and by the end of the year were produced proofs, proofread and edited by members of the editorial board; at the beginning of 1966 to the press was fully prepared and signed by 14 of the 110 pages²⁶.

August 1, 1966 Home Editorial Board summarized the discussion as layout "Kharkiv region. Remarks reviewers were transferred because of the editorial board for consideration during the preparation as in print. To prevent similar flaws in other volume edition of the history of towns and villages of USSR Supreme wording "USE" prepared a detailed memorandum on the results of discussions layout so "Kharkiv region". Memorandum after review and approval by 23 September 1966 main editorial board was sent to the regional editorial board. September 14, 1966 Volume "Kharkiv region" was recommended for publication, February 3, 1967 – signed in print²⁷.

The release of volume "Kharkiv region"²⁸ (edition exhibited at the World Exhibition "EXPO-67" in Montreal in 1967 and has earned a positive evaluation) – the first volume since a major project on the history of the settlements of the republic – was essential to intensify work on further volumes edition.

Besides Kharkiv volume, amended in 1965 submitted manuscripts Lviv, Vinnitsa, Odessa and Poltava region. However, the scientific level Kharkiv are significantly inferior to that and noted member of the Chief Editorial Board. Thus, the revision with editorial conclusions and observations in September 1965 was sent Volume "Vinnitsa region"; in November – "Odessa region". Also, the revision was sent so much of "Poltava region," which along with editing volume in Lviv region began in October²⁹.

In subsequent years, the work on the volumes of "History of the towns and villages of the Ukrainian SSR" continued. 1967 was published "start" volume – "Kharkov region" by its – "Poltava region"³⁰; it has been concluding with editing volumes for the city. Kyiv, Luhansk, Lviv, Dnipropetrovsk, Zakarpattia, Chernivtsi and Odessa regions. The editorial also received the manuscript volumes of other areas that were reading out, edited and sent for revision periodically authors. After all, unlike the "Ukrainian Soviet Encyclopedia", work on local history project required more detail and branching material. The need to highlight the history of the greatest possible number of settlements often caused conflict between the authors of essays, each of which sought to show its study, despite its

actual significance for the region. Of course, the priority of places were somehow connected with the revolutionary movement or important events in Soviet history, but it does not always coincide with the duration of the settlement or its current status.

As a result of the work output volume "History of the towns and villages of the Ukrainian SSR" has become a consistent character. During the 1966-1967 it was managed not only to form the general principles of formation of regional volumes and their criteria, but also to produce the final preparation machinery layout proofs, their proofreading and finally signing for printing and publishing. That is why the number of volumes coming out every year, gradually increasing. Although the release of all 26-volume encyclopaedia project for the 50-th anniversary of the Great October Socialist Revolution provide failed (this idea was originally utopian), but even the publication of volumes (Kharkiv and Poltava regions) to the mentioned anniversary allowed to talk about his dedication this important date Soviet ideology.

The success of the next years was determined by a number of factors, primarily increased interest to the public a new project. Despite its purely Soviet bases and strong ideological load, covered in labor problems found its readers even in the most remote villages, whose story was mentioned in the project, and accordingly have at least one copy, "its own" because it was a matter of honor for each local library. Another equally important factor was the increased efficiency necessary experience that grew up in the editorial staff, allowing each year to increase the number of volumes that came out of print. Thus, 1968 saw the light for three volumes – "Kyiv"³¹, "Lugansk region"³² and "Lviv region"³³.

Among them the most original capital volume was dedicated to Kyiv, because it showed only a history of the city, with the main emphasis was placed y at the history of the twentieth century. Fighting the Bolsheviks to power, events, the so-called Civil and World wars, especially the "socialist construction" of the city occupied a disproportionately large amount – more than two-thirds of volume. A key thesis was the highlight of Kyiv conversion process on a large, modern industrial center, the true capital of Soviet Socialist Republic. Despite ideological overload, the volume was accompanied by a large number of color and black-and-white illustrations, maps and charts, which made it very interesting and informative for the reader.

In 1969 was released volumes devoted to major industrial areas with significant revolutionary traditions – Dnipropetrovsk³⁴ and Odessa³⁵, as well as unique regions of Western Ukraine – the Transcarpathian³⁶ and Chernivtsi regions³⁷. In the first two volumes of material devoted to the events of the twentieth century. Even more than in the past, and in accordance with the achievement of the Soviet period are shown as important factors of regional development. For close to this scheme was shown and the history of settlements Bukovina and Transcarpathia, where the main focus was on the positive role played by the region of its accession to the USSR in 1940 and 1946 This links with the population of Romania, Hungary, Czechoslovakia first displayed as a manifestation of proletarian solidarity and activity of governments – as ukrajinophobia that prevented the population of the region to fully development. In general, I must say that this approach to the history of western regions (Lviv, Ivano-Frankivsk, Ternopil, Chernivtsi, Transcarpathia, mostly in Volyn and Rivne) was dominant in the project "History of the towns and villages of the Ukrainian SSR" where all previous "pre-soviet history interpreted only as a prerequisite to the" real "history of the region.

August 13, 1970 at the meeting of the Chief Editorial Board of "History of towns and villages in the USSR" dealt with "An improvement of the structure, reducing and refinement of preparation and publication of the volume" History of the towns and villages of the Ukrainian SSR' "and" On fixing scientific researchers of the history of cities and villages of the Institute of history of USSR Academy of Sciences in volumes for the submission of scientific and methodological assistance for Authors and work together with the editorial groups history of towns and villages of main editorial on the preparation of texts and essays and bringing them to print. "³⁸.

The critic remarks were considered "scientific community" on a significant amount (more than 100 pages.) of the first volumes of the project, the excesses of content, numbers and figures. Proposed to improve the structure of the reporting, according to which, in his essay on the regional center in late-article gave a certificate from the characteristics of the area (2.5 page). Instead proposed to remove such articles including the first two paragraphs (half a) general information about the area³⁹.

These requests were approved by the relevant resolution of the Main editorial board of "History of cities and villages." However, the number of each photo illustrations so limited 250-300 shots and approximately 7% decreased the amount of these volumes of publications that were prepared for publication. Approved new amount of volumes: in Ivano-Frankivsk, Rivne and Ternopil regions – 75 author sheets, Kirovohrad, Mykolaiv, Sumy, Kherson – 80, Zhytomyr, Crimea, Khmelnytsky, Cherkasy and Chernihiv – 85, Vinnytsia, Zaporizhia and Kyiv – 90, Donetsk region – 105 author sheets⁴⁰.

It was strictly forbidden to take regional editorial board and editorial "History of towns and villages in the USSR" Main edition "USE" accept manuscripts for editorial processing volumes without illustrations. It was established that materials accepted edited "History of towns and villages in the USSR" from regional editorial boards only comprehensive (of course if there are: introduction, essays, references, color and black-and-white photo illustrations, skeleton map etc.) in the presence of authorized representatives of the editorial board of volume, The Main Edition "USE" Institute of history of the USSR and the Chief editorial board of "History of the towns and villages of the Ukrainian SSR." The delivering will be fixed by appropriate act⁴¹.

At the meeting of the Chief Editorial Board August 13, 1970 was also heard and discussed the report of the Head of the Main editorial board of "History of towns and villages in the USSR" of the academician. P.T. Tronko "On the resolution of the Scientific Council of the USSR Academy of Sciences History of the USSR" On the experience of preparing and publishing multi-volume "History of the towns and villages of the Ukrainian SSR" ⁴² (issue was discussed in Moscow on July 9, 1970).

In 1970 The Main Edition "USE" finalized over the next three volumes – "Volyn region",⁴³ "Donetsk region"⁴⁴ and "Zaporozhye region"⁴⁵. Each of these regions has been described differently. So, highlighting the history of Volyn, emphasis was placed not only on its historical tradition of Kiev Rus, but also in staying in other states, whose colonial oppression was the strongest here. A special place in this volume also occupied the fight against the german-fascism occupants, especially guerrilla movement. In turn, the volume of "Donetsk region" focused on the revolutionary struggle and the building industry in the region, success coal industry workers. A similar focus was dedicated in Zaporizhia Oblast the industrial development, Dnieper, metallurgical industry and so on. However, a significant place in this volume occupied and "pre-October" theme dedicated to the times of Cossacks and especially the history of Zaporizhzhya Sich, called by K.Marks "Cossack republic", conveniently was involving in the revolutionary and class struggle "field workers".

Thanks to considerable preparatory and editorial work in 1971 was published four volumes of encyclopedic project "Ivano-Frankivsk region"⁴⁶, "Kyiv region"⁴⁷, "Mykolayiv region"⁴⁸ and "Khmelnytskiy region"⁴⁹. It is Interesting that Kiev regional volume core historic event for the region defined even October revolution in 1917 in Petrograd, and Pereyaslav Council of 1654, which as they say, according to contemporary ideological concept was a turning point of the entire Ukrainian history, and therefore also determined the future of the country.

In the next year the Soviet jubilee – the 50-th anniversary of the proclamation illegitimate USSR (1972) – was published largest volumes of "History of towns and villages in the USSR". Five volumes of the series, published this year, dedicated to Vinnitsa⁵⁰, Kirovograd⁵¹, Kherson⁵², Cherkasy⁵³ and Chernihiv regions⁵⁴. Given that all the mentioned areas were predominantly agrarian history of their settlements was presented on the basis of their steady transition from Soviet times purely agricultural to industrial and collective status. The development of industry was shown as the most progressive direction of movement of the region's history and collective farming – as a kind of addition. However, the authors could not avoid and highlight significant historical events, especially the Liberation War led by Bohdan Khmelnytsky in Vinnytsia region, widely covering not only fighting, but also personalities Ivan Bogun, D. Nechay, M. Krivonosa and others.

In 1973 were published four volumes of this major encyclopaedic project – books on Zhytomyr⁵⁵, Rivne⁵⁶, Sumy⁵⁷ and Ternopil regions⁵⁸. History of settlements in these regions has been shown in accordance with pre-designed circuits, focusing primarily not on their historical features and achievements in industrial development during the Soviet authority. The authors could not avoid a "significant" aspect of history as the construction of the mausoleum of V.I. Lenin from Zhytomyr granite⁵⁹.

One can not also ignore one of the most ideological project volumes dedicated to the Crimean region, which completed the multi-volume edition⁶⁰. Given the then status of the Crimean Tatars (the people in exile who fought for their right to return to their historical homeland), the early history of the region and its features covered in the volume of the smallest, while the achievements of Soviet power (mainly real and fictional) are shown to the smallest detail. For example, the most important phenomena of the history of the peninsula the authors therefore considered the development of fish processing and winemaking smelting plants and more.

The completion of the project “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” became a significant milestone in Ukrainian entsyklopedia. It actually established a new branch in Soviet historiography, showing not only integrated development history and regional features and even small villages. In February 1974 the Bureau of the Department of History of the USSR adopted a resolution “On the experience of preparing and publishing the” History of the towns and villages of the Ukrainian SSR “in 26 volumes,” which recommended that all historical institutions AS of union and autonomous republics “use the scientific and organizational principles and methods of the editorial board of the Authors of this publication”⁶¹.

The importance and success of the project confirmed the award and its staff artists of USSR State Prize in 1976. The edition of significance and also claimed the then First Secretary of the Communist Party Ukraine V.V. Shcherbytskiy, stressing its important role in the patriotic and international education of workers, promoting the advantages of the socialist system “outstanding achievements of Leninist national policy of the Communist Party”, “exposing bourgeois and nationalist ideology”⁶². During the 1974–1983 the reissue of 26-volume “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” was issued in Russian. Launch of the Russian version of the project as “The Crimean region” (1974).

However, not only the Soviet regime project was profitable. It is the first time in the history of Ukrainian science attracted the attention of the general public to the regional-historical issues, involving authorship of articles people of different professions and revealing little-known pages of history of Ukrainian settlements. Encyclopedia nature of the project strengthened the factor that, in addition to its own history, the article contained information on the socio-economic and cultural-educational state of the USSR settlements, partly served demographic dynamics and even the statistics of losses during the Great Patriotic War. In fact, “The history of the towns and villages of the Ukrainian SSR” was a real encyclopedia of Ukrainian. Yes, the whole project was published 1341 articles about the city, townships and villages with a long history and significant in economic and cultural terms; 475 Brief description of areas; 8319 information centers of settlement and village councils. “The history of the towns and villages of the Ukrainian SSR” was richly illustrated – it contains 9 116 illustrations, 318 of which are colored inset, 620 maps and skeleton maps which are displayed in historical past and current state of Ukraine at the time of publication.

But we can not avoid and disadvantages of the project. This is especially underideology excess material common to all editions of the Main edition of “USE”. This ideological approach and remarkable for a system historiographical bans on coverage of “unfavorable topics” prevent the disclosure of a number of important papers in the history of Ukraine, including its regional history. It first day of the Ukrainian revolution of 1917–1921., The Holodomor of 1932–1933, Repression times of the Great Terror of 1937–1938 and others. Equally significant disadvantage, as the ideological origin, was disproportionate materials on different historical periods, with a clear predominance of coverage of the Soviet era and their “achievements”. Available in the project and other defects caused by a number of objective factors – lack of closeness or historical primarily archival sources; and subjective, due to personal interests and backgrounds authors of some articles, especially on the history of villages.

However, despite these shortcomings, “History of the towns and villages of the Ukrainian SSR” retains to this day its encyclopedic value, being virtually the only source of knowledge on a number of topics, especially concerning the history of their regions and localities. Unfortunately, more than two decades after the restoration of state independence of Ukraine was not created by the same publication, which have illuminated the local history of Ukrainian lands in accordance with the modern development of Ukrainian science.

1. Див., напр.: Кондрацький А. А. Історико-географічні аспекти багатотомного видання “Історія міст і сіл Української РСР” / А. А. Кондрацький // Український історико-географічний збірник / [О. В. Молодчиков, М. О. Корольова, Н. В. Комаренко, А. А. Кондрацький, А. І. Доценко та ін. ; редкол.: І. О. Гуржій (відп. ред.) та ін.] ; АН УРСР. Інститут історії. – К. : Наук. думка, 1972. – Вип. 2. – С. 36–37; Тронько П. Т. Летопись дружбы и братства: Из опыта создания “Истории городов и сел Украинской ССР” : в 26 т. / П. Т. Тронько ; [АН УССР. Ин-т истории ; отв. ред. И. Л. Бутич]. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 16; Тронько П. Т. Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень : досвід, проблеми, перспективи / П. Т. Тронько. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2001. – 49 с.; Бажан О. Краєзнавча енциклопедія України : (до 50-річчя ухвалення постанови ЦК КПУ “Про видання “Історії міст і сіл Української РСР”) / О. Г. Бажан // Краєзнавство : науковий журнал. – 2012. – № 3. – С. 26–31; та ін.
2. Тронько П. Т. Летопись дружбы и братства : Из опыта создания “Истории городов и сел Украинской ССР” : в 26 т. – С. 15–16.
3. Тронько П. Краєзнавство України: здобутки і проблеми (до III з’їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців) / П. Т. Тронько; [НАН України. Інститут історії України; наук. ред. акад. НАН України В. А. Смолій]. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 56–59.
4. Тронько П. Т. Летопись дружбы и братства: Из опыта создания “Истории городов и сел Украинской ССР” : в 26 т. – С. 19.
5. Там само. – С. 38–39; ЦДАВО України. – Ф. 4633. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 124.
6. ЦДАВО України. – Ф. 4633. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 52.
7. Тронько П. Т. Летопись дружбы и братства: Из опыта создания “Истории городов и сел Украинской ССР” : в 26 т. – С. 19–20.
8. ЦДАВО України. – Ф. 4633. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 12.
9. Там само.
10. Тронько П. Т. Летопись дружбы и братства: Из опыта создания “Истории городов и сел Украинской ССР” : в 26 т. – С. 20.
11. Там само. – С. 20–21.
12. ЦДАВО України. – Ф. 4633. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 15–20.
13. Тронько П. Т. Летопись дружбы и братства: Из опыта создания “Истории городов и сел Украинской ССР” : в 26 т. – С. 22.
14. ЦДАВО України. – Ф. 4633. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 56–85.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 3648. – Арк. 56–59; Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977) : Документи і матеріали / [НАН України. Ін-т історії України ; упоряд. О. С. Рубльов ; відп. ред. акад. НАН України В. А. Смолій]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 171–175.
16. Там само. – Арк. 56–57.
17. Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977) : Документи і матеріали. – С. 172–173.
18. Там само. – С. 173.
19. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 3648. – Арк. 57–58; Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977) : Документи і матеріали. – С. 173.
20. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 3648. – Арк. 58; Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977) : Документи і матеріали. – С. 174.
21. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 3648. – Арк. 59; Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977) : Документи і матеріали. – С. 174–175.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 3648. – Арк. 12.
23. Там само.
24. Див.: Андрущенко В. Я. Республіканська нарада з історії міст і сіл УРСР / В. Я. Андрущенко // Український історичний журнал. – 1964. – № 4. – С. 150–151.
25. ЦДАВО України. – Ф. 4633. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 4.
26. ЦДАВО України. – Ф. 4750. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 123
27. Там само. – С. 57.
28. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. – Харківська область. – 1003 с.
29. ЦДАВО України. – Ф. 4750. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 124.
30. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. – Полтавська область. – 1027 с.
31. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько

- (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. – Київ. – 587 с.
32. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. – Луганська область. – 940 с.
33. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. – Львівська область. – 980 с.
34. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – Дніпропетровська область. – 958 с.
35. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – Одеська область. – 910 с.
36. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – Закарпатська область. – 787 с.
37. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – Чернівецька область. – 704 с.
38. ЦДАВО України. – Ф. 4633. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 28–29.
39. Там само. – Арк. 49.
40. Там само. – Арк. 36.
41. Там само. – Арк. 35–36.
42. Там само. – Спр. 32. – Арк. 19–37.
43. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – Волинська область. – 746 с.
44. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – Донецька область. – 992 с.
45. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – Запорізька область. – 765 с.
46. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – Івано-Франківська область. – 639 с.
47. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – Київська область. – 791 с.
48. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – Миколаївська область. – 772 с.
49. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – Хмельницька область. – 706 с.
50. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – Вінницька область. – 777 с.
51. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – Кіровоградська область. – 816 с.
52. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – Херсонська область. – 687 с.
53. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – Черкаська область. – 788 с.
54. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – Чернігівська область. – 780 с.
55. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – Житомирська область. – 726 с.
56. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – Ровенська область. – 655 с.
57. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – Сумська область. – 695 с.
58. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – Тернопільська область. – 640 с.
59. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – Житомирська область. – С. 635.
60. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / АН УРСР. Інститут історії ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1974. – Кримська область. – 802 с.
61. Верменич Я. В. “Історія міст і сіл Української РСР” / Я. В. Верменич // Енциклопедія історії України : у 5 т. / Ін-т історії України НАН України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е – Й. – С. 602.

- ^{62.} Щербицкий В. В. XXV съезд КПСС о совершенствовании социалистического образа жизни и формирования нового человека / Щербицкий В. В. – М., 1977. – С. 123.

Подробное изучение особенностей подготовки первого советского энциклопедического издания по истории УССР, нюансов научных позиций каждого из создателей / участников “РЕИУ”, общего политико-идеологического контекста эпохи в конце 1960-х – начале 1970-х гг. И его влияния на выполнение этого энциклопедического проекта позволит лучше понять особенности историографического процесса в республике этого времени, увидеть в напечатанном четырехтомнике не только ограниченность или выразительные недостатки этого “информационного ресурса”, но и реконструировать историографические конструкты, события, лица, которые, так сказать, остались “за кадром” издания или представлены в нем в урезанном, выхолощенном, а то и фальсифицированном виде.

Ключевые слова: энциклопедия, наука, история, города, села, развитие, исследователи, редакция.

A detailed study of the peculiarities of the first Soviet encyclopedic publications on the history of the SSR, nuanced scientific positions of each of the founders / participants “REIU” general political and ideological context days of the late 1960s – early 1970s. And its impact on the implementation of this encyclopedic project will better understand the features of the historiographical process in the country so far, seen in printed a four not only limited or expressive defects of this “information resource”, but to reconstruct those historiographical constructions, events, persons, so to speak, were “behind the scenes” edition or presented it in truncated, emasculated, and even forged form.

Keywords: Encyclopedia, science, history, town, village, development, researchers, editors.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 94 (477): 314. 743

Микола ГЕНИК

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ПОЛЬЩІ СТОСОВНО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (1975-1991)

Гельсінський процес справив позитивний вплив на зміну ситуації національних меншин у Центрально-Східній Європі. Поява опозиційних рухів та необхідність координації визвольної боротьби сприяла розробці концепцій національної політики, які передбачали задоволення національно-культурних і релігійних потреб меншин. На цій платформі відбувалося порозуміння представників польської опозиції та української еміграції. Лібералізація політики стосовно національних меншин стала важливою складовою польсько-українського примирення.

Ключові слова: польсько-українське примирення, польська опозиція, Польща, національні меншини, Гельсінський процес.

Підписання Підсумкового акту Ради з безпеки і співробітництва у Європі у 1975 р. зафіксувало вимогу поваги прав людини і національних меншин та створило передумови для появи опозиційних рухів у країнах Центрально-Східної Європи. Українська і польська меншини відповідно в ПНР і УРСР не мали умов для національно-культурного розвитку та піддавалися асиміляції. Проблема лібералізації політики щодо національних меншин займала важливе місце в українсько-польських відносинах та становила необхідну передумову досягнення міжнаціонального примирення.

Українська меншина у ПНР зазнавала дискримінації з боку властей. Насамперед створювалися умови для швидкої асиміляції українців внаслідок скорочення кількості навчальних закладів і церков. Зокрема, у 1958/59 рр. Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ) мало 5 українських початкових шкіл, 3 загальноосвітні і 1 педагогічний ліцей, 152 школи із викладанням української мови і близько 3000 учнів. До 1981 р. залишилося 1 початкова школа з інтернатом (Бяли Бур, Кошалінське в-во), 2 ліцеї (в Легніці і Гожуві Ілавецькім), 28 шкіл з викладанням української мови та 551 учень¹. У 1978 р. на 300–400 тисяч греко-католиків в Польщі припадало тільки 36 священників, з них тільки 6 були молодшими за 60 років. Власних приміщень греко-католики не мали і повинні користуватися близько 80 римо-католицькими костельами за дозволом відповідного єпископа і пробоща². Занепадала діяльність УСКТ, один з її діячів М.Рощенко заявив, що українці внаслідок переслідувань змушені приховувати свою належність до організації³. У період “Солідарності” частина інтелігенції створила український незалежний часопис “Апатрид”, однак після запровадження військового стану залишилося тільки підцензурне “Наше Слово” – “анемічна газетка без рівня і польоту”.

За наявності внутрішніх проблем комуністичний режим старався підживлювати образ українця-ворога. У 1983 р. В.Ярузельський в Катовіцах піддав різкій критиці українську еміграцію та діяльність УПА під час війни⁴. Ставлення польських ЗМІ до української меншини було досить неприхильним⁵.

У статті “Głos Ukraińców z Polski”(Kultura, № 9, 1977) змальовано жалюгідний стан української меншини в ПНР. До основних факторів цього стану належало переселення та прогресуюча асиміляція, дискримінація, руйнування церков, недопущення українських фестивалів та пропагування польського націоналізму методом видавання тенденційних книг і статей.

У відповіді на статтю “Głos Ukraińców z Polski” в “Kulturze” (№ 6, 1978) було опубліковано лист із Польщі, підписаний псевдонімом “Р.З.”. Виступаючи прихильником польсько-українського примирення, Р.З. представляв польську точку зору на стан української меншини. Автор старався заперечити основні закиди української меншини. Асиміляцію він пояснював не

цілеспрямованою політикою уряду, а процесами міграції населення, індустріалізацією, розвитком освіти, засобів масової інформації і урбанізацією. Переселення, згідно з твердженням польського автора, стосувалося також поляків зі Сходу. Автор заперечував існування дискримінації української меншини, допускаючи її тільки в сфері релігії. На думку Р.З., українська сторона повинна позбутися деяких стереотипів свого мислення, до яких він відносив згадування про українські території у Польщі та “публікацію українських карт з кордонами аж по Краків”. Основою для польсько-українського зближення Р.З. вважав створення атмосфери довіри. “Спільне майбутнє залежить від визнання і запламування власного зла і в шуканні нових розв’язань, опертих на взаємній повазі і визнанні права кожної зі сторін на свободу, суверенність і справедливість (...). Історія дає нам новий шанс: щоб ми його не змарнували. Обидві сторони можуть багато здобути чи втратити”⁶.

Українська критика не сприйняла більшості аргументів польського автора, хоча позитивно оцінила загальний тон статті, спрямований на досягнення примирення. “В обличчі страшної загрози московського дракона потрібно з поляками порозумітися. Різниця в поглядах повинні б вирівняти довгі дискусії. Оскільки українці в Польщі нарікають на дискримінацію й асиміляцію, це не вигадка, а дійсність. Та звичайно панівний нарід цього не добачає – навіть тоді, коли поневолений страждає”⁷.

С.Женецький не погоджувався із причинами швидкої асиміляції української меншини. “(...) Щоб усіх українців на українських теренах у Польщі насильно асимілювати, ополячити – поляки насильно їх вигнали з рідних теренів і переселили на польські західні терени, де їх розсівали малими групами поміж польське населення аж у дев’ятох воєводствах. І саме це є причина, що українське населення в Польщі асимілюється, польщиться”. Аналогічно С.Женецький проводив кардинальну відмінність між переселеннями поляків до Польщі і українців у західні воєводства. Поляки поверталися на свою історичну батьківщину, тоді як українців переселено з етнічних земель на чужі землі, віддалені від їхньої батьківщини⁸.

Публіцист “Лемківських Вістей” заперечував тезу польського автора про відсутність дискримінації української меншини в ПНР. За його підрахунками, українці склали 300000 осіб, тобто 1 % населення Польщі. У 1970 р. на культурні потреби з державного бюджету виділено 1552000000 злотих. УСКТ, як репрезентант української меншини, повинно би отримати 15000000 злотих, а отримало тільки 1500000 зл. “У висліді УСКТ не має змоги видати книжки, ані подбати про інструкторів для культурної роботи, ані зорганізувати театру для обслуги своїх людей; а молодь, спрагнена культурної розваги, примушена чимраз далі віддалятися від свого середовища, розпливатися у чужому. Це один із засобів дискримінації, а з другої – прискіпшення процесу асиміляції”⁹.

Еміграція робила заходи з метою лібералізації політики щодо національних меншин в ПНР і УРСР. У травні 1978 р. під час міжнародного з’їзду українських вчених у Лондоні (Канада) Б.Осадчук виступив з ініціативою підписання звернення до вищих органів влади УРСР на захист польської меншини. У документі, посилаючись на міжнародні договори і Гельсінські домовленості, з метою утвердження і поглиблення добросусідських відносин між українцями і поляками, вимагалось надання полонії на Україні повних прав у шкільництві і культурному житті. Українські науковці критикували нищення чи занедбування польських історичних пам’яток на Україні і вимагали поширення опіки на польську культурну спадщину¹⁰. Звернення підписали українські історики, економісти і політологи з університетів Канади, США і Європи: Марта Богачевська-Хом’як, В.Бурггардт, Тарас Гунчак, Марта Царинник, М.Чернецька, Люба Рендзей, Іван Лисяк-Рудницький, Петро І. Потічний, Богдан Осадчук, Г.Соуцек, Франк Е.Сисин, Роман Шпорлюк, Василь Верига, Олег Воловина, Богдан Винар, Любомир Р. Винар, І.Р.Винницький¹¹.

Я.Корвін-Лопушанський (Оттава) в листі, опублікованому у листопадовому номері “Kultury” за 1977 р. пропонував, щоб створений 25 березня 1977 р. Рух захисту прав людини й громадянина у Польщі виступив на захист дискримінованої української меншини¹².

Критичному переосмисленню піддавалися концепції національної політики Польщі в минулому. Цій проблемі була присвячена монографія А.Хойновського¹³. В рецензії на книгу А.Хойновського М.Круль зазначав, що вирішальний поворот у відносинах зі східними сусід-

ами стався у XIX ст., коли відбулося різке зростання національної свідомості окраїнних народів. У політиці II Речіпосполитої рецензент виділив дві головні помилки: захланність і націоналізм. Вони полягали у зволіканні з аграрною реформою та у відмові від надання меншинам політичної, культурної, освітньої та економічної автономії¹⁴.

Певні можливості для зміни політики щодо української меншини пов'язувалися із появою опозиційних рухів. “Тільки в часи “Солідарності” почато в Польщі ширше сприймати існування українців як національної меншини. Було відносно багато публікацій в різних часописах, переважно католицьких, молодіжних та студентських. В ухвалах з’їзду “Солідарності” акцентувалося на потребі гарантування національним меншинам вільного культурного розвитку. (...) Польська рація стану не вимагає дискримінації національних меншин. Однак дискримінація існує і постійно зростає”. Причину такого стану Зофія С. вбачала у російській політиці, оскільки “Москві залежить на тому, щоб у безпосередньому сусідстві з Україною, яка є об’єктом невблаганної русифікації, не розвивався жоден незалежний український рух. Виконання московських пропозицій польським військово-партійно-адміністративним апаратом не складає труднощів. Існуюча до сьогодні серед великої частини польського суспільства відраза до українців, спричинена колишніми уособленнями та інтенсивно підживлювана режимною пропагандою протягом всього повоєнного періоду, полегшує виконання цих пропозицій. Неважко здогадатися, що на всіх щаблях апарату знаходяться запопадливі виконавці бажань Москви. Вони переконані, що не дозволяючи українцям “підняти голову”, діють для добра поляків”¹⁵.

Невелика частина українців взяла участь у діяльності “Solidarność”: Владислав Фрасинюк, Мирослав Сич, Володимир Мокрий, Євген Місило, Мирон Кертичак та ін. Під тиском властей у період військового стану розпочато чистку в УСКТ, звідки планувалося виключити близько 30 членів. Було виключено тільки 2 особи: М.Сича і Козубаля з Ольштина. Не вдалися спроби виключення В.Мокрого, який залишився головою краківського відділення УСКТ¹⁶.

Питання української меншини піднімалося на сторінках польських підпільних часописів. Зокрема у варшавському місячнику “Kultura Niezależna” (ч.14, листопад 1985 р.) появилася стаття “Загибель Церков”, передрукована пізніше у квітневому числі “Kultury” за 1986 р. Констатуючи нищення церков у Польщі, пропонувалося апелювати до польської римо-католицької церкви з закликом про опіку над залишками українських пам’яток¹⁷.

“Самостійник” старався також інспірувати дискусію стосовно завдань української меншини – чи українці повинні намагатися повернутися до незалежної України, чи Польща є також їхньою країною. У другому випадку українці повинні виконувати завдання представництва українських інтересів у Польщі і на Заході¹⁸.

Польська опозиція проявляла зацікавлення проблемами національних меншин. Згідно з наближеними оцінками К.Подляського [Б.Скарадзінського] в Польщі проживало від 10 до 20 тисяч литовців, 250–400 тисяч білорусів та 150 тисяч українців, хоч існують погляди, що українців було вдвічі більше. “... Чи дійсно не має значення, – задавався питанням К.Подляський, – що стільки людей думає і робить, як і чим живе серед нас ? (...) Чи усвідомлюємо, що добру половину цього тисячоліття ми прожили разом з прадідами сьогоднішніх білорусів, литовців і українців ? Якщо знайдемо в нашій історії щось, чим можна гордитися і зміцнюватися у важкі хвилини, мусить тим бути також білоруський, литовський чи український вклад”¹⁹.

Насамперед здійснювалися локальні спроби врегулювання проблем української меншини. На зустрічі 18 травня 1981 р. представників перемишльської NSZZ “Solidarność” і воєводських властей було висунуто вимогу повернення греко-католикам церкви по вул. Пшеорського. Схвалення ця пропозиція зустріла також з боку перемиського римо-католицького єпископа Ігнаці Токарчука, однак була відкинута Головним Управлінням до справ визнань²⁰. Однак вимога повернення церкви українцям поділила перемишльську NSZZ “Solidarność” і суспільство, яке виступило проти передачі українцям церкви²¹. Одночасно перемишльська “Solidarność” була проти передачі українцям кафедрального собору²². Не всі місцеві організації NSZZ “Solidarność” виступали з постулатами захисту прав національних меншин, частина з них недооцінювала цю проблему²³.

Тоді ж українці одного з сіл виявили бажання вступити до Незалежної профспілки “Solidarność” з умовою, що їхня організація матиме українську назву. Було опрацьовано проект

значка з українською назвою спілки, готувався статут на українській мові. Однак справа загальмувалася на вищих щаблях Незалежної профспілки “Solidarność”, оскільки вимагався юридичний коментар стосовно відповідності статуту “Solidarności”²⁴.

Під час роботи I з’їзду Незалежної профспілки “Solidarność” у комісії щодо підготовки програмних документів розгорілася дискусія у справі декларації стосовно національних меншин. Редакторові “Więzi” Б.Скарадзінському опонував представник “Solidarności” з Білостоку Зенон Бендер. Зокрема, на пропозицію голови комісії Ярослава Гузи щодо підтримки з’їздом старань стосовно реєстрації студентських національних об’єднань, З.Бендер заперечив тезою, що рухи національних меншин є націоналістичними. Б.Скарадзінський стверджував, що з’їзд не може завершитися без офіційного звернення до трьох основних національних меншин з посланням чи документом нижчого рангу та повинен стати на позиції захисту їхніх прав, гідності, культури, традиції і релігії. Навівши статистику української, білоруської і литовської меншини в Польщі, Б.Скарадзінський стверджував, що для польської політики важливі тільки ці три меншини, а не перелік всіх етнічних груп, який пропонувався іншими представниками. Б.Скарадзінський рішуче відкинув намагання асиміляції меншин. “Якщо ми будемо втягувати їх до співпраці, я говорю про співпрацю інтересів, нічого з цього не вийде. Окреме втягування їх в наші ряди при перетворенні їх на поляків зустрінеться з рішучим опором. Методом діяльності повинна бути повага їх, повага як народу, зі всіма наслідками. І друга справа, ставити на автентичність рухів серед цих меншин, нехай з нами сваряться, нехай пригадують нам Болеслава Хороброго і Ю.Пілсудського, це нам не зашкодить, якщо серед них створюються з нашим сприянням чи навіть дискретною допомогою [автентичні рухи]. Дискретною, щоб їх не компроментувати перед власними земляками, що знову вони у поляків у горшку, а їм все одно чи в Солідарності чи в ПОРП. Ставити на автентичні течії, тобто не інспіровані з-за жодного кордону чи інституціями, і щоб вони почали бути справжніми”. Під час дискусії Я.Гузи зазначив, що народ існує при наявності державних прагнень. Б.Скарадзінський відповів, що варто підтримати державні прагнення цих народів²⁵.

Пізніше Б.Скарадзінський нарікав на відсутність усвідомлення важливості співробітництва з національними меншинами в опозиційному середовищі. “Розуміння справи забракло також повністю в керівництві легальної “Solidarności”. Правда, небагато було часу і величезна кількість проблем. Треба було однак використати величезну кількість енергії на переконання осіб, які приймали рішення в Русі,- тобто нашому справжньому національному представництві, що це історичний шанс, який невідомо чи повториться, на переломі у стосунках з білорусами, литовцями і українцями. За одне і те ж виступала наша великодушність і наш розрахунок. Оце ми, поляки, сильні чисельністю і успіхом, не вимагаючи жодних ваших поступок, і навіть допомоги, *перші* простягаємо руку і, залишаючи минуле історичним диспутом, питаємося, чим *тепер* можемо Вам допомогти... На жаль, шанс виявився змарнованим. До керівництва “Solidarności” почало поволи доходити, що може це дійсно якась справа. Але не встигло дійти, в чому вона полягає”²⁶.

Ухвала I з’їзду “Solidarności” у справі національних меншин, прийнята під кінець нарад 7 жовтня 1981 р., була просякнута протиріччями. Декларувалося турботу про те, щоб польські громадяни, які належать до інших націй і етнічних груп – білоруси, цигани, греки, литовці, лемки, німці, українці, татари, євреї та інші національності, отримали умови для вільного розвитку своєї культури згідно з традиціями Речіпосполитої багатьох народів. Одночасно заявлялося, що організація протиставляється всяким національним поділам і бореться за гарантування повноти громадянських прав всім полякам незалежно від національної приналежності чи походження²⁷.

Різно розкритикував резолюцію Б.Скарадзінський: “Поплутано тут з дитячою нестаранністю справи та адресатів. Цигани, греки і євреї зі своїми культурно-суспільними проблемами зрівняні з білорусами, литовцями і українцями, які становлять для нас, як ми старалися це пояснити політичну проблему. Тільки ці останні є для нас співгромадянами, а одночасно членами проживаючих компактно сусідніх народів, які колись входили до складу I Речіпосполитої, і з якими за II Речіпосполитої ми мали визначені конфлікти (...) Якщо помічено лемків і татарів, не відомо чому пропущено... кашубів, куршів чи підгалянських гуралів. (...) Завершує ухвалу

пуста декларація, навіть без спроби інструменталізації. І без зусилля визначення сучасного стану відносин, нарису подальших кроків для їх покращення, вказівки на те, хто, коли і як має здійснити ці кроки... В слід за цим ухвалюється звичайна дурниця, говорячи про спротив проти всяких національних поділів. Коротко кажучи, одне безвідповідільне белькотіння"²⁸.

Відсутність чіткої програми східної політики та відносин зі східними сусідами, які не давали основи для координації визвольної боротьби, оцінювалася як одна із причин слабкості "Solidarność" запровадження військового стану та переходу до підпілля²⁹. В період після делегалізації "Solidarność" на сторінках преси "другого обігу" починається активна дискусія стосовно проблеми східних сусідів, кордонів і національних меншин. Необхідність розробки програми політики опозиції у справах східної політики і національних меншин детермінувала написання Б.Скарадзінським книги під первісною назвою "Bracia nasi?: rzecz o Białorusinach, Litwinach i Ukraińcach". Наступні видання вийшли під дещо зміненою назвою "Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia?". У певній мірі це був розвиток концепції ULB, запропонованої Ю.Мерошевським і пропагованої паризькою "Kultura". Б.Скарадзінський заперечував урядову тезу про відсутність в Польщі проблем співжиття народів. Наводячи приклади присутності меншин у суспільному житті Польщі, він стверджував, що це не привиди минулого, а вершина айсбергу. Поляки нічого не знали про своїх східних сусідів: українців, литовців і білорусів. Б.Скарадзінський вірив, що настане час нормального сусідства Польщі з Білорусією, Литвою і Україною. Принципове значення мало, яким буде це сусідство. Важливо, щоб поява незалежних держав не супроводжувалася конфліктом з ними. Він наводив історичні приклади, коли розпад Австро-Угорської і Російської монархій та поява незалежних польської і української держав спричинили міжнаціональний конфлікт. "Коли Польща повернула незалежність 11 листопада 1918 року, і між Віслою, Німаном, Дніпром і Дністром появилось поле вільної гри справжніх місцевих сил – запекла польсько-українська боротьба за Львів тривала вже одинадцятий день. Було б прокляттям історії, коли б вона мала механічно повторюватися. І це не є, на жаль, нереальне. Претензії живуть. Конфлікти інтересів існують. Знання про себе взаємно, а особливо бажання зрозуміти іншу сторону – жодні. Антагонізми дримають, але тільки на одне око. Може бути погано, якщо нічого не зробити – з обох боків – щоб зарадити злу"³⁰. Книга Б.Скарадзінського справила величезний вплив на зміну ставлення польського суспільства до східних проблем, вона витримала 7 перевидань, в т.ч. у перекладі на українську мову та отримала нагороду "Solidarność".

Питання національних меншин займало важливе місце у програмі Ліберально-демократичної партії "Niepodległość". Національним меншинам гарантувалася умови національного, політичного, релігійного і економічного розвитку. Ревізія умов Ялтинських домовленостей мала супроводжуватися досягненням порозуміння з сусідами. Зокрема, з незалежною Україною передбачалося укладення договору про відмову Польщі від колишніх східних земель при умові надання проживаючим там полякам та тим, що захочуть оселитися всіх національних прав, якими будуть користуватися українці у Польщі. Визнавалося право вільного вибору місця проживання та підтримувалося вимогу повернення напливового російського населення з західних республік СРСР на батьківщину³¹.

В 1985 р., закликаючи до бойкоту виборів, польська опозиція зверталася з окремими листівками до національних меншин. "Від нашого теперішнього співіснування тут в Польщі, у великій мірі будуть залежати майбутні – добрі чи погані – відносини між Незалежною Річчю-посполитою та також Незалежними: Україною, Білорусією і Литвою"³².

У підписаній у березні 1987 р. у Парижі "Заяві у справі принципів польсько-української співпраці" значна увага приділялася захисту прав національних меншин. Сторони підтримували право національних меншин на вільний розвиток та зобов'язалися поборювати всякі прояви національної дискримінації з боку держави чи суспільства. Було заявлено про необхідність негайного створення у Польщі власної ієрархії УКЦ на чолі з єпископом та власної системи освіти української меншини. Підтримувалося слушне право українців на повернення на їхні землі, з яких були безправно виселені комуністичними властями. Заява висловлювалася також на користь права поляків в Україні на власну систему освіти і необмежений національний розвиток. Наприкінці заяви стверджувалося, що тільки спільна політична боротьба поляків,

українців та інших народів Міжмор'я може привести до здобуття ними вільних і незалежних держав³³.

Праця Є.Журка про національні меншини ПНР була написана як відображення позиції Руху “Wolność i Pokój”. Необхідність розв'язання проблем національних меншин обґрунтовувалося потребою досягнення міжнаціонального примирення як гарантії міцного миру. З іншого боку, політика стосовно національних меншин впливала на зовнішньополітичну ситуацію Польщі. Безпосереднього впливу на ситуацію в Литві, Білорусії чи Україні польська опозиція не мала, але мала вплив на розв'язання проблем відповідних меншин. Тобто проблема розглядалася у площині – з ким поляки хочуть межувати на сході: з СРСР чи з Литвою, Білорусією і Україною? Той, хто вважає, що питання меншин є неважливим, висловлюється за сусідство з Радянським Союзом³⁴.

Рух “Wolność i Pokój” вважав, що товариства національних меншин повинні підпорядковуватися Міністерству культури і мистецтва, а не МВС, вони повинні мати свободу вибору місця проживання, володіти своїми видавництвами, шкільництвом і т.п.³⁵ Є.Журко серед національних меншин Польщі розмежовував українців і лемків. Кількість українців він оцінював на близько 250–300 тисяч, лемків – 75–80 тисяч. Основними заходами, які необхідно здійснити у політиці щодо розв'язання проблем української меншини, Є.Журко називав розбудову українського шкільництва та відновлення українського ліцею у Перемишлі, надання дозволу на повернення українців в малі батьківщини, де вони проживали до акції “Wisła”, створення юридично-адміністративних і матеріальних умов для діяльності УГКЦ, опіку над об'єктами культурно-історичної спадщини, надання свободи для контактів з родичами в Україні та еміграції, створення українського видавництва у Польщі.

Подібні заходи Є.Журко передбачав і в політиці стосовно лемківської меншини. Насамперед вони стосувалися підживлювання відмінностей між українцями і лемками. “Українське суспільно-культурне товариство не може визнаватися інституцією, яка б підтримувала національну ідентифікацію лемків, тому необхідно створити якесь національне Лемківське товариство, спроби якого вже були у 1980–81 р. і пізніше (поки-що безрезультатні)”³⁶.

Активізувалася діяльність опозиції у напрямку захисту прав національних меншин³⁷. На основі контактів з українською меншиною Піотр Вербіцький сформулював основні її вимоги. До них належало запровадження графі стосовно національності під час перепису для отримання відомостей про справжню кількість українського населення у Польщі. Українці вимагали припинення антиукраїнської кампанії в засобах масової інформації та у шкільних програмах, запровадження у школах позитивної програми з метою зближення з сусідами, усунула стереотипи та історичні плями. Інша група вимог стосувалася організаційних проблем. Українська меншина домагалася визнання юридичного статусу УГКЦ зі своїм архієпископом, правом володіння церквами, публікування і привезення релігійних матеріалів з-за кордону. Ліквідації юрисдикції МВС над УСКТ, проведення вільних виборів у цій організації та розширення поля дозволеної діяльності. Можливості видавання української преси, визнання незалежних українських студентських і культурних організацій, запровадження спеціалізації української мови у Варшавському університеті. Запровадження представництва національних меншин до Сейму. Ліквідації заборони повернення у Бескиди та створення там автономного округу, виплата компенсацій або повернення власності, конфіскованої в рамках акції “Вісла”. Однозначного засудження акції “Вісла”. Створення українських початкових і середніх шкіл у місцях скупчення українського населення та надання права використання рідної мови у діяльності місцевої адміністрації³⁸.

Напередодні виборів 1989 р. Л.Валенса видав спеціальне звернення до національних меншин³⁹. Символічним жестом “Solidarności” у політиці щодо української меншини було вміщення д-ра В.Мокрого з Кракова у виборчому списку в Гожові. 4 червня 1989 р. завдяки підтримці голосів польських виборців він отримав мандат до сейму. Подібна підтримка була неможливою ні раніше, ні пізніше, у 1991 р.⁴⁰

Після перемоги на виборах польська опозиція отримала реальні важелі впливу на політику у справі національних меншин. Важливе значення в опрацюванні напрямків цієї політики мала Комісія до справ національних меншин Громадянського Комітету. Її секретар Гже-

гож Костжева, характеризуючи принципи національної політики, зазначив, що вони ґрунтуються на поглядах Літературного Інституту, КОР-овської опозиції та журналу “Nowa Koalicja”, який він представляв. Курс національної політики передбачав повне пошанування прав національних меншин по обидва боки кордонів, політичні і освітні права, культурну автономію, доступ до засобів масової інформації⁴¹.

Переговори “круглого стола” та відсутність на них представників національних меншин спричинили спільне звернення від імені української, білоруської та литовської меншин, які пропонували винести на обговорення також їхні проблеми. Їхні вимоги були сформульовані в 5 пунктах:

1. зміна сталінської у своєму характері моделі суспільно-культурних товариств меншин;
2. зміна способу представлення національних меншин, їхньої культури та історії в польських засобах масової інформації та освітніх інституціях, які наголошують на їхньому негативному стереотипі або взагалі заперечують їх існування;
3. принципова реформа шкільництва меншин в ПНР, дотеперішня модель якого не справдилася і багато років існує в стані кризи;
4. надання інституційних можливостей артикуляції і захисту національними меншинами своїх специфічних інтересів;
5. створення в системі політичної влади відповідних інститутів, метою яких було б спостереження за станом реалізації прав, передбачених підписаними ПНР міжнародних документів у справі національних меншин⁴².

15 і 27 січня 1989 р. відбулися установчі засідання Комісії до справ національних меншин Громадянського комітету при керівникові незалежної профспілки “Solidarność”. До неї ввійшли представники польських опозиційних середовищ, а також білоруського, литовського, українського і єврейського суспільств у Польщі. Головою комісії став Марек Едельман, заступником – Я.Куронь, секретарем – Г.Костжева. До Комісії входили також Б.Бердиховська, З.Буяк, кс. Міхал Чайковський, Анджей Фрідман, Сократ Янович, Адольф Юзвенко, Ян Юзеф Ліпський, Володимир Мокрий, Богдан Скарадзінський, Томаш Щепанський, Кшиштоф Слівінський, Казімеж Тженсіцький, Рімас Вайна, Еугеніуш Ваппа, Казімеж Вуйціцький, Александер Галль і Роксолана Семерак. У роботі комісії брав також участь василянин Марек Скурка, який не був її членом. Завданням комісії було інформування Громадського комітету та суспільство про проблеми національних меншин, міжнаціональні відносини та приготування дій у цій галузі. Комісія мала готувати та давати експертну оцінку проектів правових актів, покликаних гарантувати рівноправність меншин⁴³.

Згідно з висновками Громадянського Комітету національні меншини повинні отримати право свободи організації, вільного декларування національності, представництва у сеймі і органах самоуправління, двомовність у місцях історичних скупчень, організацію освіти, видавництва, доступ до архівів. Пропонувалося також внесення змін у програму освіти польських шкіл та визнати органами влади безправність виселення українців у ході акції “Wisła”⁴⁴.

Усвідомлення необхідності гарантування прав національних меншин помітне з програмних документів основних політичних сил. На III конгресі КНП (Варшава-Краків, 4 II – 4 III 1989 р.) на пропозицію краківської організації було прийнято ухвалу стосовно прав національних меншин, якою декларувалося підтримку шкільництва на рідній мові, релігійної свободи, права на заснування партій і товариств та свободи вибору місця проживання⁴⁵.

На розгляд XXV конгресу ППС (27–29 X 1990) було представлено 2 версії ухвали щодо національних меншин. У підсумкових документах положення обох версій було об’єднано і відредаговано⁴⁶. В ухвалі щодо національних меншин XXV конгресу ППС (27–29 X 1990) стверджувалося, що захист прав меншин є в інтересах самої більшості. Суспільство, яке не має меншості, не має і більшості – оскільки там появляється тоталітаризм. Гарантування вільного існування меншин повинно бути посилене відповідною конституційною статтею та розвинене і конкретизоване у відповідних законодавчих актах нижчого рівня. “Зокрема, повинні бути створені правові рамки і матеріальні умови для розвитку шкіл різних рівнів (з відповідно змодифікованими шкільними програмами), наданий певний статус національним мовам, ство-

рені можливості культивування і розвитку культурних і релігійних традицій, гарантована результативний захист історичних, культурних об'єктів та інших пам'яток". ППС вважала необхідним створення відповідних механізмів, які нададуть можливість представникам національних меншин брати участь у суспільному і політичному житті країни. Пропонувалося через шкільну освіту та ЗМІ поширення у відповідних пропорціях знань про внесок представників національних і релігійних меншин в історію і культуру Польщі. Підкреслювалося наміри ППС поборювати всі прояви і форми расизму, шовінізму і ксенофобії⁴⁷.

В програмі Народного Руху України передбачалося задоволення національних потреб національностей, які проживають в Україні. Передбачалося також право національно-культурної автономії⁴⁸.

Є.Гедройць критикував повільність польського уряду в урегулюванні проблем національних меншин. Зокрема, у нього викликала заперечення вилучення питань національних меншин з компетенції МВС та невирішеність їх подальшого підпорядкування. З цієї нагоди редактор "Kultura" пропонував повернення до механізму, який існував у період Другої Речіпосполитої і який, на його думку, "здав екзамен", тобто заснування Бюро справ національностей при Раді Міністрів.

У Є.Гедройця викликало нерозуміння відсутність радіопередач Польщі мовами національних меншин. Він наводив приклад, коли релігійним справам польське радіо і телебачення відводили 5,5 годин, однак весь час був присвячений проблемам католицької церкви, а проблеми національних меншин, які були переважно православними та греко-католиками, залишилися проігнорованими. "Чому не можна, – задавав питання Є.Гедройць, – виділити трохи часу для справ меншин? Особливо, коли це має таке велике значення"⁴⁹.

Демократичні зміни у Польщі спряли активізації української меншини. Українська меншина наприкінці 1980-х рр. робила спроби повернення вулицям Перемишля усунених у 1960-х рр. українських назв, зокрема Маркіяна Шашкевича, Івана Могильницького, єп. Івана Снігурського, єп. Радилівського, Т.Шевченка⁵⁰. Напередодні візиту Папи українська громада Перемишля вимагала повернення кафедри св. Івана Хрестителя⁵¹.

Були помітні організаційні зміни, які проявилися у створенні Українського християнського братства св. Володимира, Союзу української незалежної молоді, Товариства Український народний дім у Перемишлі, Фундації св. Володимира, Лемківського комітету, Громадського кола лемків, Українського православного братства, Об'єднання лемків, Українського лікарського товариства і т.д.

Підтримку українській меншині у Польщі надавало римо-католицьке духовенство. 16 вересня 1989 р. на Ясній Горі в Ченстохові о.Івана Мартиняка було висвячено на єпископа-помічника примааса Польщі для вірних греко-католицького обряду. Оскільки висвячення мало місце ще у період заборони діяльності УГКЦ в СРСР, цей акт мав міжнародне значення⁵².

Відродження національного життя польської меншини в УРСР розпочиналося із боротьби за повернення культурних об'єктів. Починаючи з 1988 р. активно стали відновлюватися римо-католицькі церкви⁵³. За відсутності відповідних навчальних закладів наприкінці 1980-х рр. римо-католицьких священників готувала Ризька духовна семінарія⁵⁴.

Українська сторона активно вирішувала проблеми польської меншини. Протягом 1990 р. римо-католикам було повернуто 54 костьоли на території Львівської області. Одночасно виникали напруження, пов'язані з передачею багатьох святинь, на які претендували римо-католики, греко-католицькій церкві. Польська меншина в Україні заснувала ряд своїх товариств і об'єднань: Польське культурно-освітнє товариство (Київ, 6.07.1988), Товариство польської культури (Львів), Суспільно-культурне товариство поляків (Дрогобич), Товариство відродження польської культури ім.Ю.Словацького (Кременець), Об'єднання поляків на Поділлі (Бар), Культурне товариство ім. Міцкевича (Чернівці), Культурне товариство ім.Ф.Карпінського (Івано-Франківськ) та ін.⁵⁵

16-17 грудня 1989 р. і 20-21 січня 1990 р. було проведено український "круглий стіл" за участі представників усіх українських організацій і церкви. На зустрічі було вирішено перетворити УСКТ в Об'єднання українців у Польщі. Надзвичайний з'їзд 24-25 лютого 1990 р. відбувся за участі представників польських властей: міністра Я.Куроня, голови Комісії у спра-

вах національних меншин Єжи Вуттке, посла В.Мокрого, заступників міністрів культури і національної освіти. У своєму виступі Я.Куронь заявив, що “дружба чи ненависть між поляками і українцями визначить майбутнє нашої частини Європи”.

У дискусії було обговорено найважливіші проблеми для українців Польщі: засудження Сеймом депортаційної акції “Вісла”, ліквідації її юридичних, матеріальних і моральних наслідків. Підкреслювалося необхідність покращення українського шкільництва, мистецьких аматорських колективів, створення українського музею, театру, наукового інституту, припинення антиукраїнської пропагандистської кампанії, доступу до телебачення і радіо. З’їзд підтримав вимогу гарантованого українського представництва у Сеймі та в органах територіального самоуправління. Ці положення було оформлено у вигляді двох послань до Сейму, програмній декларації, програмі діяльності й посланнях до України та української діаспори.

До керівництва Об’єднання українців у Польщі обрано Є.Рейта (голова), Стефана Козака (заст. голови), Мирослава Вербового (заст. голови), Михайла Лесіва, Стефана Заброварного, Володимира Мокрого та ін.⁵⁶

У зверненні з’їзду ОУП до польського суспільства ставилися вимоги ліквідації результатів акції “Вісла”, вибачення за її наслідки, нормалізації юридичного становища української меншини, гарантування права на парламентське представництво. “Українці і поляки стоять перед важливими подіями у своїй історії. Відкриваються незнані дотепер перспективи і можливості. (...) В обоєбічному інтересі наших народів лежить використання цих можливостей, бо наш статус, як і статус польської меншини в Україні залежить також від їхньої реалізації. Було б трагедією, коли б у взаємних відносинах переважили упередження, недовіра, ворожість чи погано сприйнятий інтерес власної сторони”⁵⁷.

Гельсінський процес справив позитивний вплив на зміну ситуації національних меншин у Центрально-Східній Європі. Поява опозиційних рухів та необхідність координації визвольної боротьби сприяла розробці концепцій національної політики, які передбачали задоволення національно-культурних і релігійних потреб меншин. На цій платформі відбувалося порозуміння представників польської опозиції та української еміграції. Лібералізація політики стосовно національних меншин стала важливою складовою польсько-українського примирення.

1. Podlaski K. [Skaradziński B.] Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? / Kazimierz Podlaski / [Wyd. 2 popr. i uzup.]. – Warszawa : Przedświt, 1984. – S. 63. Archiwum prywatne P.Kazaneckiego w Warszawie.
2. Archiwum Akt Nowych (AAN). – Konfederacja Polski Niepodległej (KPN). – Sygn. 32. – Npgn. Kronika Kościoła Grecko-Katolickiego na Ukrainie po II wojnie światowej. – Warszawa : Wydawnictwo im. Olofa Palme, 1985. – S. 24–25.
3. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN). – Sygn. IPN BU MSW II 6984. – K. 40. Sprawozdanie z kontroli Koła UTSK w Lublinie. Poufne. 4–6 IV 1984. Les archives de l’Institut Litteraire a Paris (AILP). – Les coupures de presse (CP). – 1984. – Vol. 4.
4. Zofia S. Sytuacja Ukraińców w PRL / Zofia S. // Dziennik Związkowy. – 13–14.07.1984. AILP. – CP. – 1985. – Vol. 1. Jaworsky I. Status with Solidarity. The Situation of Ukrainians in the Polish People’s Republic.
5. Archiwum prywatne W.Mokrego w Krakowie. Archiwum prywatne J.Targalskiego w Warszawie. Холодний П. Українська меншість в Польщі (Перегляд преси) // Самостійник. Вісник незалежного українського слова. – 1986. – Вип. 4–5. – С. 12–14.
6. AILP. – CP. – 1978. – Vol. 2. “Stosunki polsko-ukraińskie widziane z Kraju” // Narodowiec (Lens). – № 184. – 8. VIII. 1978. – S. 1, 3.
7. AILP. – CP. – 1978. – Vol. 2. Коваль Ф. За зближення Варшави з Києвом / Ф.Коваль // Шлях Перемоги. – № 27 (1265). – 2 VII 1978. – С. 3, 5.
8. AILP. – CP. – 1978. – Vol. 2. Женецький С. Поляки в краю і польсько-українське порозуміння / Степан Женецький // Голос Лемківщини (Йонкерс). – № 10. – X. 1978. – С. 1, 4.
9. AILP. – CP. – 1978. – Vol. 2. У нових міхах – старе вино // Лемківські Вісті. – № 10–11 (243–244). – X–XI. 1978.

10. AILP. – CP. – 1978. – Vol. 1.
Ukraińscy naukowcy apelują o prawa dla mniejszości polskiej na Ukrainie // Nowy Dziennik (Nowy Jork). – № 1841. – 9. VI. 1978.
11. AILP. – CP. – 1978. – Vol. 2.
Женецький С. Українські професори домагаються прав для поляків в Україні / Степан Женецький // Голос Лемківщини. – № 11 (180). – XI. 1978.
12. AILP. – CP. – 1977. – Vol. 2.
І. Д. Журнал “Культура” про українців / І. Д. // Шлях Перемоги. – 11. XII. 1977.
13. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / Andrzej Chojnowski. – Wrocław : Ossolineum, 1979.
14. AILP. – CP. – 1980. – Vol. 1.
Król M. Polacy i mniejszości narodowe / Marcin Król // Tygodnik Powszechny. – 1980. – № 15.
15. AILP. – CP. – 1984. – Vol. 4.
Zofia S. Sytuacja Ukraińców w PRL / Zofia S. // Dziennik Związkowy. – 13-14.07.1984.
Jaworski I. Status with Solidarity. The Situation of Ukrainians in the Polish People’s Republic / Ivan Jaworski // AILP. – CP. – 1985. – Vol. 1.
Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie.
Zofia S. Sytuacja Ukraińców w PRL // Kultura. – № 6. – VI. 1984. – S. 83–86.
16. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie.
Zofia S. Sytuacja Ukraińców w PRL // Kultura. – № 6. – VI 1984. – S. 85.
Інтерв’ю з Володимиром Мокрим, Краків, 28. 02. 2004.
AILP. – CP. – 1987. – Vol. 2. Ciesielczyk M. Ein neuer Ton in den polnisch-ukrainischen Beziehungen / Marek Ciesielczyk // Europäische Rundschau. – Wien, 1987. – April. – S. 90.
17. AILP. – CP. – 1986. – Vol. 1. Лисяк Б. Рятуймо наші церкви в Польщі / Богдан Лисяк // Америка. – 20.05.1986.
18. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie.
Ваш вірний читач з Гданська. Наша мета // Самостійник. Вісник українського незалежного слова. – 1986. – Вип. 4–5. – С. 7–8.
19. AILP. – CP. – 1990. – Vol. 1.
Mart. Ilu jest w Polsce Litwinów, Białorusinów i Ukraińców ? // Pogląd. – N 1/2. – Styczeń- luty 1990. – S. 64.
20. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie.
Kijanka Cz. Przyczynek do dyskusji o stosunkach polsko-ukraińskich // Opinia krakowska. Pismo II obszaru Konfederacji Polski Niepodległej. – Kraków, 1987. – № 35. – S. 19–23.
21. Archiwum państwowe w Przemyślu (APPr.). – NSZZ “Solidarność”. – Sygn. 114. – K. 68. Komunikat.
APPr. – NSZZ “Solidarność”. – Sygn. 114. – K. 76. Taśma 37. Dla agencji prasowej AS.
APPr. – NSZZ “Solidarność”. – Sygn. 26. – K. 28-29. Sekcja informacji, MKZ Przemyśl. Komunikat.
22. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie.
Beskid A., Aksiejenko M., Łabed D., Stećko I., Ustrycki R., Wasylko M. My i Wy // Opinia krakowska. Pismo II obszaru Konfederacji Polski Niepodległej. – Kraków, 1988. – № 38. – S. 18–20.
Beskid A., Aksiejenko M., Łabed D., Stećko I., Ustrycki R., Wasylko M. My i Wy // Contra. Wydaje Organizacja Młodzieżowa KPN. – 30. III. 1987. – № 2. – S. 7-10.
23. APPr. – NSZZ “Solidarność”. – Sygn. 27. – K. 1. Sekcja Informacji ZR Przemyśl. Uchwała programowa NSZZ “Solidarność” Regionu Południowo-Wschodniego w Przemyślu. Projekt, sierpień 1981.
24. AILP. – CP. – 1987. – Vol. 1.
Kijanka Cz. Przyczynek do dyskusji o stosunkach polsko-ukraińskich / Czesław Kijanka // Opinia krakowska. – Kraków, 1987. – № 35. – S. 21–22.
25. Archiwum Ośrodka Karta. – Sygn. A / 7.4.2. – Stosunek Związku do organizacji mniejszości narodowych. – S. 1–4.
26. Archiwum prywatne P. Kazaneckiego w Warszawie.
Podlaski K. [Skaradziński B.] Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? – [Wyd. 2 popr. i uzupełn.]. – Warszawa : Przedświt, 1984. – S. 87.
Інтерв’ю з Богданом Скарадзінським, Подкова Лесьна, 15. VIII. 2006.
27. AIPN. – Sygn. IPN BU MSW II 1637. – Npgn.
Uchwała w sprawie mniejszości narodowych, № 69/81 // I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ “Solidarność”. Statut. Uchwała programowa z Anekssem. Dokumenty Zjazdu / Do użytku wewnątrzwiązkowego. – Gdańsk : Biuro Informacji Prasowej Komisji Krajowej NSZZ “Solidarność”, [1981]. – S. 145–146.

- Uchwała w sprawie mniejszości narodowych // Materiały drugiej tury obrad I Krajowego Zjazdu NSZZ "Solidarność" (Gdańsk, 26. IX – 7. X. 1981 r.). Fragmenty stenogramu i uchwały. – [B. m. : b. d.]. – S. 142. AIPN. – Sygn. IPN BU MSW II 5065. – Npgn.
- Uchwała w sprawie mniejszości narodowych // Materiały drugiej tury obrad I Krajowego Zjazdu NSZZ "Solidarność" (Gdańsk, 26. IX – 7. X. 1981 r.). Fragmenty stenogramu i uchwały. – [B. m. : b. d.]. – S. 142. Archiwum Ośrodka Karta (AOK). – Sygn. A / 7.3.2. – Uchwała w sprawie mniejszości narodowych // I Krajowy Zjazd NSZZ "Solidarność". Dokumenty Zjazdu. Statut. Uchwała Programowa z Aneksem / Do użytku wewnątrzwiązkowego. – Gdańsk; Biuro Informacji Prasowej Komisji Krajowej NSZZ "Solidarność", [1981]. – S. 145–146.
- Archiwum państwowe w Rzeszowie (APRz.). – Periodyki, wydawnictwa i druki ulotne opozycji politycznej, 1974–1989. – Sygn. 36. – K. 25. O mniejszościach narodowych. AILP. – CP. – 1981. – Vol. 3.
- Solchanyk R. The "Solidarity" Congress on the National Question in Poland / Roman Solchanyk // Radio Free Europe – Radio Liberty. Radio Liberty Research. RL 445/81. November 6, 1981. – P. 4. AILP. – CP. – 1987. – Vol. 1.
- Kijanka Cz. Przyczynek do dyskusji o stosunkach polsko-ukraińskich / Czesław Kijanka // Opinia krakowska. – Kraków, 1987. – № 35. – S. 21–22.
28. Archiwum prywatne P.Kazaneckiego w Warszawie.
Podlaski K. [Skaradziński B.] Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? – [Wyd. 2 popr. i uzupełn.]. – Warszawa : Przedświt, 1984. – S. 87–88.
29. APPr. – Materiały podziemnej "Solidarność". 1982–1987. – Sygn. 2. – K. 1, 17. List otwarty NSZZ "Solidarność" do wszystkich ludzi dobrej woli. Przemyśl, 28. III. 1982.
30. Archiwum prywatne P.Kazaneckiego w Warszawie.
Podlaski K. [Skaradziński B.] Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? – [Wyd. 2 popr. i uzupełn.]. – Warszawa : Przedświt, 1984. – S. 6.
31. AOK. – AO. – Sygn. AO IV/131. – K. 3. Program Liberalno-Demokratycznej Partii "Niepodległość".
Założenia programowe // Niepodległość. – № 21–22. – IX–X. 1983. – S. 1–3.
Założenia programowe (wersja pierwotna) // Niepodległość (Warszawa; Kraków). – № 28. – IV. 1984. – S. 1–3.
Założenia programowe. Jedność w różnorodności. Propozycja platformy współpracy opozycji polskiej // Niepodległość (Warszawa; Kraków). – № 28. – IV. 1984. – S. 27–33.
Założenia programowe // Niepodległość. Wybór z pierwszych 28 numerów / Opracował Józef Darski. – London : Polonia, 1985. – S. 227–232.
32. AOK. – Archiwum opozycji (AO). – Sygn. AO IV/40. – K. 13. W sprawie "wyborów", pod rozługę polskich Ukraińców, Białorusinów i Litwinów.
33. Biblioteka Narodowa (BN). – Dokumenty życia społecznego (DŹS). – Sygn. I 2 j. Organizacje opozycyjne. – Teczka. Organizacje opozycyjne wg. miast P-Z. Oświadczenie w sprawie zasad współpracy polsko-ukraińskiej. Paryż, III. 1987.
Archiwum prywatne W.Mokrego w Krakowie.
Oświadczenie w sprawie zasad współpracy polsko-ukraińskiej // Nowa Koalicja. – № 5. – 1988. – S. 1.
Oświadczenie w sprawie zasad współpracy polsko-ukraińskiej // Niepodległość. Pismo Liberalno-demokratycznej partii "Niepodległość". – V. 1988. – № 14. – S. 6.
Wspólne oświadczenie polsko-ukraińskie // ABC. – 1988. – № 6. – S. 128.
Archiwum prywatne P.Kazaneckiego w Warszawie. Teczka "Ukraińscy studenci. Rada przy ZSP".
Oświadczenie w sprawie zasad współpracy polsko-ukraińskiej // Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński. – № 5–6. – 1987. – S. 2.
Oświadczenie w sprawie zasad współpracy polsko-ukraińskiej // Zamek. – B. m. : Wydawnictwo Oleandry. – Luty 1989. N 3. – S. 51–52.
34. Archiwum prywatne W.Mokrego w Krakowie.
Żurko J. Pokój między sobą zachowywać. Rzecz o mniejszościach w Polsce współczesnej. – Wrocław : Biblioteka WiP, 1988. – S. 8–10.
35. Archiwum prywatne W.Mokrego w Krakowie.
Żurko J. Pokój między sobą zachowywać. Rzecz o mniejszościach w Polsce współczesnej. – Wrocław : Biblioteka WiP, 1988. – S. 14–15
36. Archiwum prywatne W.Mokrego w Krakowie.
Żurko J. Pokój między sobą zachowywać. Rzecz o mniejszościach w Polsce współczesnej. – Wrocław : Biblioteka WiP, 1988. – S. 24–27.
37. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie.
Zachwiej P. O prawie mniejszościowym w Polsce // Nowa Koalicja. – 1988. – № 5. – S. 92–102.

38. Archiwum prywatne J.Targalskiego w Warszawie.
Archiwum prywatne W.Mokrego w Krakowie.
Werbicki P. Ukraińska mniejszość w Polsce: czego oni chcą // Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1988. – № 2–3 (11–12). – S. 24–25.
39. AOK. – AO. – Sygn. AO IV/222.20. – K. 28. Lech Wałęsa. List do wyborców w sprawie mniejszości narodowych i wyznaniowych. 27. IV. 1989.
40. AILP. – CP. – 1992. – Vol. 3. – K. 428.
Romanowski A. Przeciw fatalizmowi. Polska i Ukraina: przeszłość i perspektywy // Tygodnik Powszechny. – № 28. – 12. VII. 1992. – S.4.
41. AILP. – CP. – 1989. – Vol. 4.
Zanim będziemy Europą. Z Grzegorzem Kostrzewą rozmawia Jerzy Stankiewicz // Tygodnik Polski. – Warszawa. – 27. 08. 1989. – № 35.
42. AOK. – Sygn. AO IV / 225. 2. – K.11. Do Pana Lecha Wałęsy i “Sześćdziesiątki”.
Archiwum prywatne P.Kazaneckiego w Warszawie.
Łesioł Michał, Mokry Włodzimierz, Turonek Jerzy, Kozak Stefan, Makowski Bronisław. Głos w sprawie mniejszości // Tygodnik Powszechny. – 30. X. 1988. – № 44.
Łesioł Michał, Mokry Włodzimierz, Turonek Jerzy, Kozak Stefan, Makowski Bronisław. Apel przedstawicieli mniejszości narodowych // Niepodległość. – 1988. – № 83–84. – S. 2–3.
43. Archiwum prywatne P.Kazaneckiego w Warszawie.
Komunikat o rozpoczęciu prac Komisji do spraw mniejszości narodowych Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ “Solidarność”.
44. AOK. – Sygn. AO IV / 225. 2. – K.15. O potrzebach mniejszości narodowych w Polsce (projekt stanowiska Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ “Solidarność” opracowany przez Komisję do spraw Mniejszości Narodowych). 27. I. 1989.
45. BN. – DŻS. – Sygn. I 2. Teczka. Partie polityczne. 1989–1990. Konfederacja Polski Niepodległej. Deklaracja ideowa. Statut. Program. – Warszawa, 1990. – S. 60–61.
46. AAN. – PPS. – Sygn. 1. – Npgn.
XXV Kongres PPS. Program. Projekt. Warszawa, 27–29. X. 1990. – Warszawa, 1990. – S. 12, 30. Mszp.
47. AOK. – AO. – Sygn. AO IV/12.1. – K. 7. Polska Partia Socjalistyczna. Dokumenty programowe / Uchwalone przez XXV Kongres PPS, Warszawa 27–29. X. 1990. – Warszawa, 1990. – S. 36. AAN. – PPS. – Sygn. 1. – Npgn.
Polska Partia Socjalistyczna. Dokumenty programowe. Uchwalone przez XXV Kongres PPS, Warszawa, 27–29 X. 1990. – Warszawa, 1990. – S. 36.
48. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник / за ред. В. Ф. Панібудьласки. – К. : Вища школа, 1997. – С. 546.
49. AILP. – CP. – 1990. – Vol. 2.
kraju i emigracji z Jerzym Giedroyciem redaktorem “Kultury” rozmawia Ewa Sulkowska-Bierezin (Podajemy fragmenty korespondencji z Paryża “Dziennika Związkowego” w Chicago) // Tygodnik Polski. – 30. VI. 1990. – S. 4.
50. Archiwum prywatne W.Mokrego w Krakowie.
Лист українців Перемишля до Львівського обласного відділення Українського Фонду Культури. Перемишль, 21. VIII. 1989.
Archiwum prywatne W.Mokrego w Krakowie. Лист 30 українців Перемишля до Львівського обласного відділення Українського Фонду Культури. Перемишль, 21. VIII. 1989.
51. Zakład Narodowy im. Ossolińskich (ZNiO). – Dział rękopisów (DR). – Akc. 94/04/1. – Npgn. Postulaty Ukraińców // Gazeta Wyborcza. – 19. III. 1991.
52. AILP. – CP. – 1992. – Vol. 3. – K. 428.
Romanowski A. Przeciw fatalizmowi. Polska i Ukraina: przeszłość i perspektywy // Tygodnik Powszechny. – 12. VII. 1992. – № 28. – S.4.
53. Державний архів Хмельницької області (ДАХО). – Ф. Р-6416. – Оп.1. – Спр. 43. – Арк. 78. Заключение о регистрации объединения римско-католической церкви в с. Тарноруда Волочиского р-на. 31. X. 1988.
ДАХО. – Ф. Р-6416. – Оп.1. – Спр. 8. – Арк. 1. Сведения о религиозных объединениях Хмельницкой области за 1989 год.
54. ДАХО. – Ф. Р-6416. – Оп.1. – Спр. 17. – Арк. 144. Юлиан Кардинал Вайводс. Уполномоченному Совету по делам религии при Совете Министров СССР по Хмельницкой области Украинской ССР. Рига, 12. VI. 1987.
55. AILP. – CP. – 1992. – Vol. 3. – K. 428.

- Romanowski A. Przeciw fatalizmowi. Polska i Ukraina: przeszłość i perspektywy // Tygodnik Powszechny. – № 28. – 12. VII. 1992. – S.4.
56. Інтерв'ю з Юрієм Рейтом, Львів, 18. XII. 2007.
Інтерв'ю з Володимиром Мокрим, Краків, 28. II. 2004.
Archiwum prywatne P.Kazaneckiego w Warszawie.
Czech M. Zmiany wśród Ukraińców w Polsce // Kultura. – 1990. – № 6 (513). – S. 41–43.
Darski Józef. Kronika litewska, białoruska i ukraińska // Kultura. – 1990. – № 6 (513). – S. 43–47.
57. Archiwum prywatne P.Kazaneckiego w Warszawie.
Zjazd Związku Ukraińców w Polsce. Do społeczeństwa polskiego // Kultura. – 1990. – № 6 (513). – S. 47–48.

Хельсинкский процесс оказал положительное влияние на изменение ситуации национальных меньшинств в Центрально-Восточной Европе. Появление оппозиционных движений и необходимость координации освободительной борьбы способствовала разработке концепций национальной политики, предусматривающих удовлетворение национально-культурных и религиозных потребностей меньшинств. На этой платформе происходило сближение представителей польской оппозиции и украинской эмиграции. Либерализация политики в отношении национальных меньшинств стала важной составляющей польско-украинского примирения.

Ключевые слова: польско-украинское примирение, польская оппозиция, Польша, национальные меньшинства, Хельсинкский процесс.

The Helsinki process had altered the situation of national minorities in the East Central Europe in a significant way. Oppositional movement that appeared in this region realized the necessity of joining of their efforts and consolidation of liberation struggle and therefore worked out conceptions of national minorities policy provided for satisfaction of cultural and religious needs of national minorities. That was a background for mutual understanding of representatives of the Polish opposition and the Ukrainian emigration. Liberalization of the policy concerning national minorities has become an important component of the Polish-Ukrainian reconciliation.

Keywords: Polish-Ukrainian reconciliation, Polish opposition, Poland, national minorities, Helsinki process.

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

УДК 144.339 “18/19”

Андрій ПЕТРАШ

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕЗОТЕРИЧНИХ ІДЕЙ В ЄВРОПІ КІНЦЯ XIX – ПОЧ. XX ст.

В кінці XIX – поч. XX ст. в культурному житті Європи відбувся цікавий феномен – європейська інтелігенція почала масово захоплюватись езотеричними ідеями і концепціями. У цей період піднялась перша хвиля сплеску зацікавленості до нових духовних джерел і активне утворення таємних товариств. Езотеричні ідеї на межі вищезгаданих століть не з'явилися спонтанно і випадково. У даній статті автор подає стислу передісторію їх виникнення і аналізує причини, які зумовили їхню появу.

Ключові слова: духовність, езотерика, західний езотеризм, окультизм, романтизм.

Академічне дослідження езотеричних доктрин розпочалось зовсім недавно. У 1965 р. за ініціативою Анрі Корбена в Сорбонні була заснована кафедра “Історії християнської езотерики”. Наступним провідним дослідником у цій області став Антуан Февр у 1979 р. Того ж року кафедра розширила свою діяльність за межі християнської традиції і була присвячена дослідженню “Історії езотеричних і містичних вчень у Європі епохи Нового часу і сучасності”. У 1999 р. при Амстердамському університеті була створена кафедра “Історії герметичної філософії і пов'язаних із нею течій”, яка розпочала займатись питанням “західної езотерики”. До провідних дослідників належить завідувач кафедри В. Ханеграаф, М. Пасі і К. фон Штукрад¹. Варто також відзначити “Асоціацію дослідників езотеризму і містицизму”, яка об'єднує спеціалістів гуманітарного профілю в країнах пострадянського простору².

Мета нашої статті – дослідити історичні витоки езотеричних ідей в Європі кін. XIX – поч. XX ст., а також причини їх становлення і поширення.

Поняття “езотерика” не має чіткого визначення, як і більшість сучасних термінів. Значення цього слова можна звести як мінімум до п'яти груп: а) синонім слова “окультизм”, що позначає сферу духовної культури, в яку входять явища поза компетенцією науки і релігії; б) таємне знання, вчення, яке доступне лише обраним; в) певна “трансцендентальна єдність” всіх релігій; г) гнозис, який супроводжується внутрішньою духовною зміною людини, або певне містичне переживання; д) у країнах Європи і Америки дослідники окремо виділяють поняття “західний езотеризм”. Під ним розуміють специфічне явище західної культури, коріння якого сягають ренесансного синкретизму і в якому знайшли своє відображення різні культурні складові попередніх епох, такі як кабала, алхімія, гностицизм, астрологія, герметизм тощо. Їхній вплив на езотеричні вчення можна прослідкувати аж до сьогодення³.

Антуан Февр, відомий французький дослідник західного езотеризму, сформулював його шість складових: 1) віра в причинний зв'язок між видимими і невидимими космічними вимірами; 2) стан природи, проникнутої Божественною присутністю або життєвою енергією; 3) релігійні переживання, як сила, що дозволяє проникнути у світи і рівні між матеріальним світом і Богом; 4) віра в процес духовної трансмутації внутрішньої людини в божественну; 5) віра в єдність кількох або всіх духовних традицій; 6) ідея таємної передачі духовних знань. Проте слід зазначити, що дві останні складові є необов'язковими⁴. Парадигма для академічного вивчення езотерики, яку запропонував А. Февр, має високу евристичну цінність, незважаючи на певну критику із сторони науковців, оскільки охоплює основні езотеричні течії від Ренесансу до сучасності, чітко відмежовуючи їх від інших релігійно-філософських концепцій⁵. А саму езотерику в загальному Февр називав особливим сприйняттям світу, яке присутнє в різних традиціях і текстах, таких як герметизм, гностицизм, розенкрейцерство і масонство тощо⁶. Дещо подібною є думка В.М. Розіна, російського дослідника, який вважав езотерику не стільки таємним знанням, доступним для обраних, скільки певним колом проблем і особливим світовідчуттям⁷.

Пропонуємо розглянути деякі загальні умови, які сприяють поширенню езотеричних течій в загальному. Ірраціональне світосприйняття, як правило, виникає у важкий історичний період, який супроводжується занепадом традиційних цінностей і несприйняттям усталеної культурної парадигми. Саме у таку епоху зароджуються нові духовні пошуки, зокрема: падіння Римської імперії супроводжувалось поширенням різноманітних містерій, неоплатонізму, гностицизму, маніхейства, раннього християнства, мітраїзму; кінець Середньовіччя – суфізму, кабали, вчення І. Флорського, містики М. Екхарта. Російський філософ М. Бердяєв порівнював кризу культури, яка виникла на межі XIX–XX ст., із епохою становлення християнства і відходом від античних цінностей, коли на зміну раціональному дискурсивному мисленню приходить “нераціоналізована свідомість”, здатна для справжнього пізнання⁸. Письменник Д. Мережковський зазначав, що “матеріалістичне XIX століття, яке все заперечувало – це разом з тим ще й епоха небувало наукового і художнього містицизму, невтомної потреби нових релігійних ідеалів, підготовчої роботи ще неясного, але, у всякому разі, не руйнівного, а творчого руху. У цій болісній боротьбі і в глибокому контрасті двох основних начал життя полягає характерна риса XIX століття”⁹. Таким чином, рубіж століть став епохою кризи європейського світогляду.

Ми переконані, що активне формування езотеричних доктрин і товариств в XIX ст. є тісно пов’язаним із падінням авторитету християнської релігії, в результаті чого серед інтелігенції зародилися нетрадиційні для Європи форми опису духовного світу людини. Секуляризація і послаблення впливу традиційного християнства в європейській культурі почалися з уже згаданої потужної активізації наукового знання. Але заперечення усталених релігійних норм призвело не тільки до відречення від релігії, а до повернення магічного і містичного світогляду, з якими езотерика також перебуває в онтологічній і гносеологічній єдності. В таких умовах завжди виникають нові духовні напрямки, які намагаються задовольнити потреби людини в духовності¹⁰.

Зацікавлення езотерикою виникає не лише в результаті внутрішніх причин, таких як криза світогляду, але і зовнішніх, зокрема у XIX ст. такою причиною стали індійські релігійні тексти, інтересу до яких посприяли і вчені-сходознавці, і мистецькі течії. Внутрішня і зовнішня причини тісно взаємопов’язані, оскільки переклад східних релігійно-філософських текстів не справив би такого великого враження на інтелігенцію XIX ст., якби не занепад церковного авторитету і світоглядних орієнтирів європейської культури, але з іншого боку, без особливої уваги до Сходу, сформованої в зазначений період, езотерика не стала б розглядатись як вихід із кризової ситуації¹¹.

Езотеричні вчення завжди були невід’ємною частиною духовної культури людства. Активне зацікавлення таємними науками у Європі розпочалось в період Ренесансу і пронизувало усі вищі шари суспільства – від учених і політиків до релігійних діячів. Визначальну роль у їхній популяризації, очевидно, зіграв засновник Платонівської академії в Флоренції Марсіліо Фічіно, який був відомим перекладачем не тільки творів Платона, Плотіна, Ямвліха, Прокла, але і славнозвісного герметичного корпусу – александрійського зводу магічних трактатів, датованих сучасними ученими близько III ст. до н.е. – III ст. н.е. У той період герметизм став органічною частиною ренесансного світогляду, особливою популярністю користувався теоретичний автор манускрипту легендарний Гермес Трисмегіст, якого вважають засновником вчення. Професори розповідали про нього на заняттях в університетах, оратори використовували його ідеї у виступах, навіть церковні проповідники згадували про Гермеса у власних промовах. Не можна ігнорувати того факту, що зображення Трисмегіста прикрашає стіни Сієнського собору поряд із іншими церковними діячами¹². Власні твори Фічіно свідчать також про те, що їхній автор цікавився магією, яку поділяв на два види – демонічну, гріховну і незаконну, і природню – корисну і необхідну. Таким чином, християнський мислитель здійснив одну з перших спроб (якщо не першу. – А.П.) довести, що магічні заняття не обов’язково несуть шкоду¹³. Епоха Відродження ознаменувалась значним переломом у європейському світогляді щодо усвідомлення людської природи і сам образ людини, створений Ренесансом, розглядався не без впливу герметичного вчення, зафіксованого у тогочасних відомих європейцям джерелах¹⁴.

Крім цього, ренесансні діячі бачили певну схожість ідей у трактатах Гермеса і кабали, містичним єврейським вченням. Наприклад, Дж. Піко делла Мірандола, гуманіст і видатна по-

стать Відродження, був переконаний, що кабала підтверджує істинність християнства, оскільки відноситься до єврейської традиції і виходить своїми коренями від самого Мойсея, а крім цього не належить до язичницького світогляду, який у середньовіччі заклеїли “древнім богослов’ям” і старались відмежуватись від нього. Варто відзначити, що кабала, якою європейці почали цікавитись в період Ренесансу, була як мінімум двох видів: рання кабала, поширена в Іспанії і яку досліджував Піко делла Мірандолла, і луріанська кабала, сформована в Палестині на основі філософії Ісаака Лурії і його учнів. Остання розвивала релігійне світосприйняття молитвами, медитаціями, магічними практиками, культом Божественних ідей і стала популярною серед європейської еліти в кінці XVI – на початку XVII ст.¹⁵. Дослідниця герметичної традиції Ф. Йейтс писала: “Альянс герметики і кабали, піонером якого був Піко, призвів до дуже важливих результатів, і подальша герметично-кабалістична традиція [...] виявилась дуже впливовою”¹⁶.

Мислителі епохи Відродження поставили собі за мету пошук прообразів християнського одкровення, саме тому їхні духовні поривання вийшли поза межі власної культури¹⁷. Крім цього, магічно-герметична традиція видавалась захистом від авторитетної на той час філософії Аристотеля (поєднаної з богослов’ям св. Томою Аквінським), яку подекуди все ще вважали язичницькою, а поміж це і від механістичного розуміння світу, яке на той час починало лишень зароджуватись. Герметизм, очищений від демонічної магії, видавався додатковим авторитетом для підтвердження істинності християнського вчення¹⁸.

Третьою видатною ренесансною фігурою, пов’язаною із езотеричною традицією, став Генріх Корнеліус Агриппа, який у 1533 р. видав працю “Окультна філософія”. Цій роботі судилось стати своєрідним посібником Ренесансної езотерики, в якому магія Фічіно і кабала Піко були об’єднані з алхімічною наукою, таким чином сформувавши основні риси західного езотеризму. До виходу праці Агриппи, алхімія не була поєднаною із магічною теорією і кабалістичним вченням, бо ні Фічіно, ні Піко не проявляли до неї ніякого зацікавлення¹⁹.

Езотеричні концепції Ренесансу були розвинуті в анонімних розенкрейцерських творах *Fama Fraternitatis* (1614 р.) і *Confessio* (1615 р.). У XVII і XVIII ст. європейські окультисти все ще намагались “доповнити” християнство єгипетською та юдейською магією, але сфера їхніх інтересів не сягала далше Палестини і Єгипту. Забігаючи наперед, зазначимо, що на той час Індія взагалі не становила для них цікавості, на відміну від членів езотеричних товариств XIX ст., навіть попри те, що в 1618 р. було опубліковано трактат, у якому зазначалось, що розенкрейцери перебувають саме в Індії²⁰. У розенкрейцерській ідеології релігійні й наукові ідеї співіснували в алхімічному світогляді, тобто для передачі містичного досвіду члени товариства використовували символи алхімії. Дослідники вбачають у цьому явищі продовження філософії епохи Ренесансу, оскільки алхімія відкривала значно більше можливостей для висловлення езотеричних ідей, аніж аристотелівсько-схоластичне вчення²¹. Розенкрейцери припускали, що їхні знання приховують глибокі потенційні можливості й намагались ввести їх у цілісну релігійну філософію, при цьому їхня алхімія зберігала науковий погляд на світ, хоча і припускала наявність невідомих сфер знання, не виключаючи при цьому релігійний досвід²².

В епоху Просвітництва значний вплив на розвиток езотеричної думки та ідеологію таємних товариств мала містика Е.Сведенборга, шведського вченого і теософа, який заснував Церкву Нового Єрусалима. Його ідеї запозичили Антуан-Джозеф Пернеті, а також Мартінес де Паскуаллі і Луї Клод де Сен-Мартен. А. Пернеті був французьким бенедиктинцем, який знайшов у бібліотеці абатства праці по герметизму і згодом відмовився від свого сану, після чого створив окультне товариство з масонськими обрядами під назвою “Авіньонська спілка”. Він трактував грецькі та єгипетські художні твори в езотеричному дусі, вважаючи, що в їхньому змісті приховані магічні й герметичні ідеї. М. де Паскуаллі, теософ і засновник ордену лицарів-масонів “Обрані Коени” (1754 р.), запозичив ідеї Сведенборга про створення людини і її гріховне падіння, зробивши їх основою для свого вчення про реінтеграцію. Філософію Паскуаллі розвинув Сен-Мартен і популяризував її серед європейських таємних товариств, навіть серед російської знаті, зокрема в оточенні генерал-майора О. Б. Голіцина²³.

У другій половині XIX ст. усі античні, середньовічні та ренесансні езотеричні традиції були переосмисленими групами людей або особистостями, які перебували під впливом течій месмеризму або спіритизму, про що буде згадано пізніше. Ними була здійснена спроба об’єд-

нати традиційне християнство і позитивістську науку в окультних ученнях. Окультизм того періоду можна досить умовно поділити за так званим “Шляхом правої руки”^{*} і “Шляхом лівої руки”^{**}.

Окультисти “правої руки”, які переважали у Франції, були високої думки про римокатолицизм. І хоча вони дотримувались різних світоглядів, від консервативного до прогресивного – усіх їх об’єднувала ностальгія за універсальною Традицією, яка, як вони вважали, була джерелом і ядром для усіх сучасних їм традицій. До найвизначніших представників французького окультизму належить Еліфас Леві²⁴. Він став першим із модерних компіляторів езотеричного вчення у Європі, у працях якого були відображені ритуальна магія, масонська символіка, герметизм, кабала і ренесансні магічні теорії. Книги Е. Леві набули популярності серед освіченої європейської і американської аудиторій. Крім цього, він першим ґрунтовно дослідив символіку карт Таро, пов’язавши їх містичною доктриною кабали, а також астрологією, алхімією і магією. Згодом така традиція стала популярною серед магічних товариств і тепер майже весь сучасний окультизм визнає карти Таро візуальним відображенням езотеричних ідей. А. Февр називав Е. Леві першою провідною фігурою окультизму XIX ст.²⁵.

Іншим відомим окультним діячем став Жерар Анкосс, він же Папюс, “батько окультизму”, якому судилось зіграти одну із ключових ролей в поширенні європейського езотеризму, а також зайняти ключові місця у тогочасних езотеричних організаціях і залишити слід у мистецтві, літературі і музиці того періоду²⁶. Спочатку Папюс очолював групу французьких теософів, але згодом вийшов із теософської спілки і відновив орден мартиністів, занепалий уже в той час, а також приєднався до Кабалістичного ордену Троянди і Хреста, заснованого поетом Станісласом де Гуайтою. Певний час він товаришував із Жозефом Пеладаном, французьким письменником-містиком, який був представником мистецької вітки езотеризму, близької до неоромантичної течії символістів. Ж. Анкосс написав численні праці по зціленню і хіромантії, розвивав думки Е. Леві щодо зв’язку між символікою Таро і кабалою²⁷.

На відміну від Франції англомовний езотеричний світ можна радше віднести до “Шляху лівої руки”. Більшість езотеричних організацій перебували на антихристиянських позиціях, які витікали із праць епохи Просвітництва. Вони поділяли думку, що у релігії немає божественного одкровення і її віровчення походять від культу поклоніння сонцю і фалічної символіки. На думку цих езотериків, таємні окультні знання відносяться до древньої язичницької мудрості на відміну від загальноприйнятого християнства. Колишні учасники спиритичних сеансів, такі як Емма Хардінг-Бріттен і Олена Блаватська, відмовившись від попередніх поглядів, знайшли свої натхнення у герметизмі та інших окультних доктринах. На їхній погляд, окультизм здатен об’єднати в єдине ціле культурну спадщину Заходу і Сходу, а також примирити між собою науку і езотерику, повстаючи проти поширення матеріалізму і позитивістського світогляду²⁸. Ідеї О. Блаватської стануть одними із ключових серед езотеричних теорій на межі століть.

Серед численних езотеричних товариств кінця XIX – поч. XX варто виділити Герметичний Орден Золотої Зорі – один із найважливіших і найвпливовіших масонських товариств у історії. Його діяльність припадає на 1888–1900 р. і пов’язана із франкмасонами та англійськими розенкрейцерами В. Весткоттом, С. Мазерсом і В. Вудманом, які мали глибокі знання езотеричних і масонських доктрин. Система ініціацій товариства, розроблена на базі кабалістичного Дерева Життя, стала основою для різних таємних організацій. Іншою відмінною і важливою особливістю ордену було те, що в нього приймали і жінок, а ініціація останніх – явище зовсім нехарактерне для західного езотеризму²⁹. Слід звернути увагу на те, що товариство не вважало східну езотеричну традицію первинною і багатшою, порівняно із західною, тож розглядало їх

^{*} “Шлях правої руки” – загальна назва сукупності езотеричних теорій, в основі яких лежить віра у Бога, або богів, вірність загальноусталеним нормам і єдиній Традиції. Адепт цього напрямку переконаний у необхідності дотримання універсальних моральних законів і можливість воз’єднання із вищою силою.

^{**} “Шлях лівої руки” – загальна назва сукупності езотеричних теорій, для яких характерними є віра у можливість людини стати божеством і еґоцентризм. Адепт “лівої руки” заперечує необхідність дотримання строгих моральних норм і переконаний, що головним завданням людини є вільний розвиток власної особистості будь-якою ціною і без якихось обмежень збоку традиції чи закону.

як відмінні одна від одної³⁰. Незважаючи на короткий термін існування Орден Золотої Зорі залишив по собі значний спадок для наступних езотеричних товариств.

Уявлення про магію у другій половині XIX ст. дещо видозмінились у зв'язку із розвитком науки і зміною світоглядної парадигми. Ключову роль у поширенні магічних теорій зіграли Паскаль Беверлі Рендольф і Алістер Кроулі. Рендольф був засновником і теоретиком сексуальної магії. А. Кроулі, який називав себе “Великим Звіром”, створив окультну доктрину під назвою “Телема”, що, на його думку, повинна була витіснити християнство. Вчення Кроулі вважається одним із найвпливовіших серед окультистів, навіть попри те, що його ідеї визнаються далеко не всіма прихильниками магічних практик³¹.

Такою є стисла передісторія езотеричних знань у Європі. Вона дозволяє приблизно оцінити умови, які передували першому потужному сплеску зацікавлення езотеризмом на межі XIX–XX ст. серед європейської інтелігенції. Буде доцільно відзначити ряд важливих особливостей для цього періоду і причин, що зумовили такий інтерес до різноманітних таємних і містичних доктрин.

Кінець XIX ст. – поч. XX ст. ознаменувався кризою в європейській свідомості. Якщо брати за основу розвиток економіки, науки і техніки, то цей історичний період можна без сумнівів назвати прогресивним. Віра у прогрес набула небувалих висот, а разом із нею і надія на можливість побудови раю на землі³². І лише згодом трагічні криваві події XX ст. продемонструють, що науково-технічна революція та індустріалізація не змогли зробити людське життя щасливішим, навіть навпаки тільки поглибили деформацію морального життя європейців³³.

Успіхи природознавства і розквіт природничих наук викликали зворотну реакцію суспільної свідомості, саме тому в XIX ст. зародилися такі явища, як філософія життя, інтуїтивізм, ірраціональне світовідчуття і відродження містицизму. Вони стали закономірною реакцією на домінування позитивізму у науковому середовищі³⁴. Стало очевидно, що далеко не вся інтелектуальна еліта розділяє матеріалістичну позицію, а дехто навіть сумнівається у всемогутності розуму, оскільки раціональний світогляд виявився нездатним надати тверду опору людському буттю³⁵. На межі століть окультні науки, таємні вчення привертають до себе все більше і більше уваги європейців, порівняно із попередніми епохами, розширюючи кількість послідовників і шанувальників із творчого середовища. Інтелігенція активізувала свої пошуки гармонії світу і ідеального світогляду, який би синтезував науковий і містичний підхід до буття³⁶.

Варто відзначити, важливу роль романтизму, як популярного ідейного руху у літературі та мистецтві, який породив у європейців багату уяву і світогляд, сприятливий для сприйняття езотеричних ідей. Як зазначав видатний філолог-германіст В. М. Жирмунський: “Романтизм розгортає перед нами історію містичного почуття, прихованого в обоженні життя бурхливими геніями”³⁷. Дослідник стверджував, що ще в другій половині XVIII ст. у Німеччині зародився романтичний містицизм і вже тоді настав час широкого поширення ірраціоналістичних ідей, породжених зневірою у можливість пізнання світу лишень за допомогою розуму³⁸. Романтизм став закономірним феноменом свого часу, бо заповнював вакуум, породжений фанатичною вірою просвітників у раціоналізм і їхньою зневагою до чуттєвого бачення світу. Езотеричні ідеї стали важливою частиною романтичного світогляду, особливо в уявленнях про еманацию Бога у бутті³⁹.

Характерною рисою романтичного сприйняття світу є невдоволення оточуючим скінченним буттям і меланхолія за чимось вічним, далеким і рідним для душі. Романтики вважали, що світ не здатен подарувати людині повного задоволення і умиротворення, ось чому їхній світогляд прагнув трансцендентного⁴⁰. Сучасні дослідники вважають, що у проблемі співвідношення романтизму і езотерики мова повинна йти про взаємовплив цих двох феноменів. Романтики, здебільшого французькі та німецькі, черпали своє натхнення у працях відомих містиків і езотериків, зокрема Я. Беме, і їхній вплив особливо відчутний у романтичній поезії⁴¹. У будь-якому випадку романтичне світоспоглядання продовжувало бути потужною культурною силою впродовж усього XIX ст., передавши свої ідейні принципи символізму, з яким не обривало свої містичних зв'язків і традицій⁴². Разом з тим романтизм сприяв формуванню нового ірраціонального бачення світу серед європейської інтелігенції, а крім того звернув її увагу на нові культурні сфери.

На межі XIX–XX ст. Європа переживала містичний ренесанс, при чому варто відзначити, що містицизм цього періоду зазнав потужного впливу східних віровчень⁴³. До епохи романтизму європейці сприймали Схід, як алегорію. В Європі склався стереотип східної людини, як істинної, цілісної, вільної особистості. Схід залишався для Європи землею обітованою, царством мудрості і справедливості: все, що на Заході було погано, там було дуже добре⁴⁴. У кінці XVIII ст. зображення Індії почали все частіше проникати в уяву європейців. Вважається, що Індія стала головним відкриттям романтиків, які викликали в Європі зацікавлення цією країною, зокрема завдяки творам Фрідріха Шлегеля (Про мову і мудрість індійців, 1808), Джозефа Гьореса (Історія міфології азіатського світу, 1810), братів Грімм (Дитячі і сімейні казки, 1812)⁴⁵. У кінці XVIII ст. особливу увагу східній літературі почали приділяти й митці. До теми Сходу звертався Монтеск'є у своїх “Персидських листах” і Вольтер у творі “Кандід, або оптимізм”. До таких видатних людей належав також Й. Гете, східні уподобання якого відобразились у пролозі твору “Фауст”⁴⁶.

Крім цього, давньоіндійська картина світу із своїми поняттями двоєдиного абсолюту, небуття, безкінечного циклу часу, ідеї карми, метемпсихозу справила потужний вплив на світоглядні орієнтири європейської інтелігенції, змусивши її задуматись над відносністю таких фундаментальних понять як простір і час, а також заново переглянути власне розуміння матерії⁴⁷. Метафізичні ідеї Сходу стануть одним із ключових у езотеричних доктринах на межі століть, особливо у теософії. Як писав М. Федоров: “Індія грала до цього часу роль спокусливого дерева пізнання добра і зла; всі народи, які мали значення в історії, куштували від нього, і епоха такого вкушання була порою їхнього процвітання і zarazом падіння”⁴⁸.

Важко уявити, але однією із причин для поширення віри у надприродне стали також і наукові здобутки: відкриття кисню, гальванізм, феномен гіпнозу тощо видавались незрозумілими до кінця явищами, які, однак, сприяли вірі у можливість виявлення зв'язку духовного із матеріальним. Звідси і походять витoki таких поширених феноменів XIX ст., як читання думок, розмови на відстані, виклик і спілкування з духами. Віра в таємний зв'язок між всіма створіннями, у почуття всезагальної всесвітньої єдності визнавалось усіма прихильниками романтизму⁴⁹.

Ще у 1766 р. лікар Франц Антон Месмер сформулював теорію тваринного магнетизму, яка згодом стане відомою як месмеризм. Автор вчення постулював ідею існування невидимих флюїдів, які поширені усюди. За допомогою цієї магнітної енергії можна лікувати хворих, а також встановлювати телепатичний зв'язок⁵⁰. Ідеї Месмера мали потужний вплив і один із його послідовників відкрив, що месмеричне лікування спроможне викликати дивний стан сонливого трансу, під час якого у пацієнтів пробуджуються дивовижні паранормальні здібності й вони стають здатними до спілкування із вищими духовними сутностями. Завдяки месмеризму став відомим своєрідний штучний сомнабулізм*, який разом із вищеназваними явищами здійснив потужний вплив на історію езотеризму в тогочасній Європі⁵¹.

Впродовж першої половини XIX ст. тваринний магнетизм був популярним вченням і породив багато нових уявлень щодо надприродного світу, зокрема, вплинув на формування спиритизму, містичної течії, в основі якої лежить ідея загробного життя і можливість спілкування з духами. Спіритизм не належить до езотеричного вчення, але має з ним спільну проблематику і зв'язки, оскільки торкається питань потойбічного життя, які є характерними і для езотерики. Але феномен масового поширення спиритизму цікавий для нас тим, що є одним із відображень духу епохи XIX ст., її пошуків духовного начала серед пануючої на той час науково-матеріалістичної парадигми. Одним із найвпливовіших теоретиків спиритичного вчення був американець Ендрю Джексон Девіс, а також француз Аллен Кардак, він же Іпполіт Леон Денізар-Рівайль, який проголосив своєю метою зробити спиритизм релігією⁵². Варто відзначити, що характерною рисою езотерики кінця XIX ст. є синтез наукового і містичного світоглядів. Наука настільки вкоренилась в європейську культуру, що без наукового підходу повноцінну картину буття уявити уже було неможливо.

* Або лунатизм, який характеризується рухами людини уві сні.

Висновок. Біля витоків європейської езотеричної думки стояли передові гуманісти-інтелектуали – М. Фічіно, П. делла Мірандола. Вони поставили собі за мету підтвердити істинність християнства, шукаючи прообрази новозавітного вчення у містичних доктринах герметизму і кабали. Містичне світосприйняття, яке зародилось в епоху Ренесансу, отримало свій розвиток у творах розенкрейцерів, згодом перейшовши у філософію масонства. У період Просвітництва езотеричні ідеї розвивали Е. Сведенборг, А.-Дж. Пернеті, М. де Паскуаллі і Л. Сен-Мартен. У XIX ст. найбільшими авторитетами езотеричної думки стали Е. Леві, Папюс і О. Блаватська. Приблизно такою є коротка схема розвитку західного езотеризму від епохи Відродження до кінця XIX ст.

Активне поширення езотеричних ідей у середовищі європейської інтелігенції на зламі XIX–XX ст. стало закономірним культурним феноменом, породженим впливом різноманітних факторів. По-перше, велику роль зіграв романтизм, який культивував ірраціональне світосприйняття, містицизм і віру в ідеальне буття. Романтики викликали у суспільства глибоке зацікавлення культурою Сходу, зокрема Індією, яка змальовувалась як царство гармонії.

По-друге, віра у прогрес і панування матеріалістичної картини світу породили розчарування у всемогутніх можливостях розуму і можливості побудови раю на землі. Прогрес не вирішив проблеми людського щастя, отож перед творчою елітою постало завдання пошуку нових світоглядних основ. На протигагу строгій німецькій філософії і позитивізму зароджується ірраціональна філософія життя.

По-третє, наукові та псевдонаукові ідеї на кшталт месмеризму посприяли зародженню таких культурних явищ як спиритизм. Учасники спиритичних сеансів вірили в існування потойбічного світу і деякі з них продовжували розвивати ідеї в езотеричних товариствах. Неможливо оминати увагою той факт, що християнська церква втратила свій авторитет і уже не могла задовольнити усіх духовних потреб європейського суспільства, що у свою чергу зумовило пошуки нових доктрин, які б змогли дати відповіді на фундаментальні питання буття. Таким чином, рубіж століть ознаменувався для європейської культури світоглядною кризою, що породила низку факторів, які зумовили сплеск популярності езотеричного вчення серед творчої еліти.

1. Жданов В. В. Изучение эзотерики в Западной Европе: институты, концепции, методики / В.В. Жданов // Мистико-эзотерические движения в теории и практике. История. Психология. Философия : сб. материалов Второй международной научной конференции / под. ред. С. В. Пахомова. – СПб. : РХГА, 2009. – С. 7–8.
2. Приложение // Мистико-эзотерические движения в теории и практике. История. Психология. Философия : сб. материалов Второй международной научной конференции / под. ред. С. В. Пахомова. – СПб. : РХГА, 2009. – С. 284
3. Носачёв П. Г. Эзотерика: основные моменты истории термина ... – С.54–55.
4. Носачёв П. Г. Исследования западного эзотеризма в рамках религиоведения (история и современность) / П.Г. Носачёв // Точки. – М. : Ин-т философии и теологии св. Фомы, 2010. – № 1–2 (9). – С. 269.
5. Жданов В. В. Изучение эзотерики в Западной Европе: институты, концепции, методики... – С.16
6. Халтурин Ю. Эзотеризм и мировоззрение русского масонства XVIII – XIX веков: попытка определения / Ю.Халтурин // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2013. – № 4. – С. 97.
7. Розин В.М. Эзотерический мир. Семантика сакрального текста / В. М. Розин – М., 2002. – С.6.
8. Шахматова Е. Оправдание мистицизма: Россия и Европа в зеркале востока... – С.48.
9. Мережковский Д. С. Мистическое движение нашего века [Электронный ресурс] / Д. С. Мережковский // Эстетика и критика : в 2 т. Т.1 / вступ. ст., сост., примеч. Е. А. Андрущенко, Л. Г. Фризман. – М. : Искусство ; Фолио, 1994. – Режим доступа: http://dugward.ru/library/merejkovskiy/merejkovskiy_misticheskoe_dvijenie.html.
10. Борисова Ю. В. Эзотерика как социокультурный феномен / Ю. В. Борисова // Известия Волгоградского государственного технического университета – 2013. – Вып. № 16 (119). – Т. 14. – С.39.
11. Бекарюков М. В. Социокультурные предпосылки усиления интереса к эзотерическим учениям... – С.198.
12. Фаликов Б. Европейский оккультизм и религии Индии / Б. Фаликов // Дискурсы эзотерики (философский анализ) / отв. ред. Л. В. Фесенкова. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – С. 169–170.

13. Йейтс Ф. А. Джордано Бруно и герметическая традиция / Ф. А. Йейтс. – М. : Новое литературное обозрение, 2000. – С. 76.
14. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения / Э. Гарэн. – М. : Прогресс, 1986. – С. 333–334.
15. Йейтс Ф. Розенкрейцерское просвещение / Ф. Йейтс. – М. : Алетея ; Энигма, 1999. – С.399.
16. Йейтс Ф. А. Джордано Бруно и герметическая традиция... – С.79-80.
17. Фаликов Б. Европейский оккультизм и религии Индии... – С.183.
18. Визгин В. П. Наука, религия и эзотерическая традиция: от модерна к постмодерну / В. П. Визгин // Дискурсы эзотерики (философский анализ) / Отв. ред. Л.В. Фесенкова. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – С.84.
19. Bogdan H. Western Esotericism and Rituals of Initiation / H. Bogdan. – New York : SUNY, 2007. – P. 58.
20. Фаликов Б. Европейский оккультизм и религии Индии... – С. 173–174.
21. Йейтс Ф. Розенкрейцерское просвещение... – С. 394.
22. Йейтс Ф. Розенкрейцерское просвещение... – С. 396.
23. Seligmann K. History of Magic and the Occult / Seligmann K. – Manhattan : Gramercy, 1997. – P. 470, 472.
24. Hanegraaff W. J. Western Esotericism: A Guide for the Perplexed... – P. 39.
25. Goodrick-Clarke N. The Western Esoteric Traditions: A Historical Introduction / N. Goodrick-Clarke. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 195–196.
26. Hanegraaff W. J. Western Esotericism: A Guide for the Perplexed... – P. 39–40.
27. Goodrick-Clarke N. The Western Esoteric Traditions: A Historical Introduction... – P. 196.
28. Hanegraaff W. J. Western Esotericism: A Guide for the Perplexed... – P. 40–41.
29. Bogdan H. Western Esotericism and Rituals of Initiation... – P. 193–194.
30. Пази М. Оккультизм и современность: некоторые ключевые моменты / М. Пази // Государство, религия, церковь в России и за рубежом : научный информационно-аналитический, культурно-просветительный журнал. – 2013. – № 4. – С. 285.
31. Hanegraaff W. J. Western Esotericism: A Guide for the Perplexed... – P. 41–42.
32. Шахматова Е. Оправдание мистицизма: Россия и Европа в зеркале востока / Е. Шахматова // Россия и Запад: диалог или столкновение культур : сб. ст. / М-во культуры Рос. Федерации, Рос. ин-т культурологии ; [сост.- В.П. Шестаков]. – М. : Рос. ин-т культурологии, 2000. – С. 47.
33. Курносов Ю. В. Тайные доктрины: вчера и сегодня (Эзотеризм как культурно-исторический феномен) / Ю. В. Курносов. – М. : ИНТЕЛЕКТ, 1996. – С. 96.
34. Сердюк Е. Г. Эзотерические учения конца XIX – начала XX веков как феномен духовной жизни [Электронный ресурс] / Е. Г. Сердюк // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1 : Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2008. – № 8. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/ezotericheskie-ucheniya-kontsa-hih-nachala-hh-vekov-kak-fenomen-duhovnoy-zhizni>
35. Носачев П. Оккультизм и романтизм как две формы “секуляризованного эзотеризма” XIX – начала XX в. / П. Носачев // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2015. – № 4 (33). – С. 210.
36. Шахматова Е. В. Мифотворчество Серебряного века / Е. В. Шахматова // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 322. – С. 78.
37. Жирмунский В. М. Немецкий романтизм и современная мистика / В. М. Жирмунский. – СПб. : Аксиома, Новатор, 1996. – С. 25.
38. Там само. – С. 25.
39. Dictionary of Gnosis and Western Esotericism / ed. Wouter Hanegraaff, Antoine Faivre, Roelof van den Broek, Jean-Pierre Brach. – Leiden : Brill, 2006. – P. 1006.
40. Жирмунский В. М. Немецкий романтизм и современная мистика... – С.60–61.
41. Dictionary of Gnosis and Western Esotericism... – P. 1007.
42. Жирмунский В. М. Немецкий романтизм и современная мистика... – С. 191.
43. Сердюк Е. Г. Эзотерические учения конца XIX – начала XX веков как феномен духовной жизни ...
44. Шахматова Е. Оправдание мистицизма : Россия и Европа в зеркале востока... – С. 49.
45. Faivre A. Western Esotericism: A Concise History... – P. 77.
46. Шахматова Е. Оправдание мистицизма : Россия и Европа в зеркале востока... – С. 49.
47. Там само... – С. 49.
48. Фёдоров Н. Ф. Сочинения / Н. Ф. Фёдоров. – М. : Мысль, 1982. – С. 343.
49. Жирмунский В.М. Немецкий романтизм и современная мистика... – С. 28.
50. Faivre A. Western Esotericism: A Concise History... – P. 62.
51. Hanegraaff W. J. Western Esotericism: A Guide for the Perplexed / W. J. Hanegraaff. – London: Bloomsbury, 2013. – P. 38.

⁵² Faivre A. Western Esotericism : A Concise History... – P. 79.

В конце XIX – нач. XX в. в культурной жизни Европы произошел интересный феномен – европейская интеллигенция начала массово увлекаться эзотерическими идеями и концепциями. В этот период поднялась первая волна всплеска интереса к новым духовным истокам и активное образование тайных обществ. Эзотерические идеи на рубеже вышеупомянутых веков не появились спонтанно и случайно. В данной статье автор преподносит краткую предысторию их возникновения и анализирует причины, которые обусловили их появление.

Ключевые слова: духовность, эзотерика, западный эзотеризм, оккультизм, романтизм.

In the late XIX – early XX century in the cultural life of Europe took place an interesting phenomenon – many european intellectuals began to admire the esoteric ideas and concepts. The first wave of a surge of interest in new sources and active spiritual formation of secret societies went up during this period. Esoteric ideas on the edge of aforementioned centuries didn't appear spontaneously and accident. In this article the author gives a brief background of their origin and analyze the reasons that led to their appearance.

Keywords: spirituality, esotericism, western esotericism, occultism, romanticism.

УДК 392.51(477.85/.87)

Христина БОЙЧУК

БАРВІНКОВИЙ ОБРЯД У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВІСТІ ГУЦУЛЬЩИНИ (за матеріалами с. Микуличин Яремчанського району Івано-Франківської області)

У статті описаний один із основних елементів традиційного весілля – барвінковий обряд на Гуцульщині, як невід’ємний компонент сімейної обрядовості та яскравий показник національної ідентичності.

Ключові слова: барвінковий обряд, весілля, сваха, весільний вінок, барвінок.

Комплекс весільної обрядовості, характеризується яскравим багатством елементів, а також нашаруванням нових і старих форм. Інтерес до традиційно-побутової культури Карпатського регіону, і Гуцульщини зокрема, зумовлюється консервацією тут багатьох архаїчних культурних реалій. Відомо, що традиційна культура краще зберігається в гірських місцевостях, адже у силу відносної ізольованості ці території менше і значно пізніше відчувають на собі вплив суспільних змін.

Вперше гуцульське весілля задокументував етнограф Володимир Шухевич. Науковець вивчав Гуцульщину впродовж сорока років. У 1902 році вийшов друком третій том його праці “Гуцульщина“, в якому було докладно описане це дійство¹. Продовжили вивчення весільної обрядовості такі вчені як С. Витвицький², В. Гнатюк³, Р. Кайндль⁴. Усі вони визначають гуцульське весілля як найважливіший родинний обряд, який законсервував у собі значущі сакральні й театральні елементи.

Багато наукових розвідок з даної тематики публікується у сучасних часописах. Статті з гуцульської проблематики друкуються в таких спеціалізованих журналах як “Гуцульщина“, “Гуцулія“, “Гражда“, “Гуцульський календар” та багатьох інших. Про гуцульське весілля читаємо у статтях Г. Кожолянка та М. Генік-Березовського. Короткий огляд звичаїв Коломийської Гуцульщини подав М. Савчук, а Н. Лещенко описала традиції святкування весілля у Космачі. Яскравим свідченням зацікавлення гуцульською весільною обрядовістю є численні монографії, що публікуються в останні роки. Свідченням цьому є книги І. Мисюка “Весілля на Гуцульщині” та М. Лукечи “Під весільний вінець”⁵.

Про весільний вінок і його магічне обергове значення писала в своїй праці “Українські народні головні убори” Галина Стельмашук, де в одному з розділів описала традиційні головні убори у народних звичаях та обрядах⁶.

Незважаючи на появу на початку XXI ст. значної кількості інноваційних обрядових елементів, гуцульське весілля продовжує зберігати високий рівень традиційності. Водночас деякі елементи обрядовості подекуди виходять із загального вжитку, однак їх сакральноритуальний зміст залишається в пам'яті респондентів⁷.

У структурі перед шлюбних весільних дійств переважної більшості сіл Західної частини України, і Гуцульщині зокрема, особливе місце посідає барвінковий обряд, який був давнім за походженням, а за значенням і символікою – тотожний коровайному. Барвінковий обряд широко побутував на Подністров'ї, у Карпатах та Закарпатті. Розгалуженість дій, пов'язаних з виготовленням вінків для молодих, свідчить про вияв особливої шани до цієї вічно зеленої рослини та віру в її магічний вплив на долю молодих⁸.

Принагідно зазначимо, що для Західної України більш притаманною була барвінкова культура, для Східної – коровайна. Перехідною зоною виступало Поділля: там молода із дружками у п'ятницю йшла до лісу за барвінком, і того ж дня родичі та сусіди сходилися на випікання короваю. Але як би не розподілялися ці два весільних обряди по регіонах, вони мають єдине і дуже давнє коріння, пов'язане з поклонінням культові рослин та предків. В українців вічно зелений барвінок завжди вважався символом вічності кохання та шлюбу і, природно, одним із головних елементів весільної обрядовості⁹.

Основними обрядовими діями є виготовлення весільних вінків, які відіграють важливу роль на гуцульському весіллі. Напередодні дівчата – “дружки” збирали барвінок і зносили його до хати “збиральниці”¹⁰. Шиють вінки, саме, у четвер, бо за давнім звичаєм п'ятниця вважається “пісним днем”, а в суботу вже розпочинається церемонія весілля¹¹.

До участі у виготовленні весільного вінка запрошували “свашок”, “свах”. Свашками могли бути тільки одружені жінки, які щасливо живуть у шлюбі, мають дітей і користуються повагою в односельчан, “були порядними газдинями”¹². На роль свахи не можна запрошувати розлучену або вдовицю, це вважалося поганою прикметою¹³. На території Поділля, Буковини і Гуцульщини обряд пошиття весільного вінка відбувався за участі матері, батька, старости, дружок, свях у різних варіаціях, залежно від місцевого звичаю¹⁴. На вінках почесне місце належало батькам, якщо хтось із них помер то цю функцію виконували хресні батьки або інші близькі родичі (дядько, тітка). Шити вінок починали з ранку, а до обіду мали скінчити роботу¹⁵.

Для того щоб вишити вінок стіл застеляли білою скатеркою, зверху стелили білу хустку і сито. У сито складають біле полотно, дві пари білих рукавичок, цвіт часника, 9 монет із заделегіть пробитими дирками (номіналом 10 копійок), 3 позлітки, ножниці, ніж, картон, голка з червоною ниткою, біла лента, мед, барвінок, коровай, 2 малих калача. Всі ці речі мають бути новими і раніше не вживаними¹⁶.

Додавали цвіт часника, щоб молоді були здорові і щоб захиститися від злих сил. Цікаво, що на території Бойківщини, часник виконував не тільки захисну функцію “Від злого ока”, “нечистих духів”, “щоб не зурочили” тощо, а й ще засвідчував незайманість нареченої. Оскільки тут традиційний обряд комори у весільному обряді був відсутній, то, за словами місцевого населення, про ознаки незайманості дівчини мали свідчити певні елементи весільного одягу та головного убору нареченої¹⁷.

Монети і золоті позлітки, символізують багатство, мед – солодке жити, барвінок – тривале кохання і звичайно коровай, щоб жили в достатку¹⁸.

Коли вже всі зібралися свахи приходять до хати молодої (молодого), де в одній із кімнат для них приготовлений стіл. Старша сваха вітається з гостями і благословляє на подальшу роботу: “Ми прийшли у добрий час щоб побажати і розділити радість ваших вінків, вашого весілля, щоб Бог допоміг як в добрий час почати і ще в добрий час закінчити на радість, на веселість ваші вінки”. Свахи передають господині хліб, калачі з барвінком: “Приймай малий за великий, від мене малий від Бога більший”, після чого цілують господиню. Перед початком робити всі присутні моляться “Отче наш” і просять благословення в Бога: “Щоб з чистими думками розпочатим роботу”¹⁹. Під час шиття вінка в кімнаті не можна сваритися, їсти чи пити. Весь процес супроводжується піснями – ладканням.

Ой благослови Боже, ой благослови Боже
До нас Боженько, бо у нас нині гаразд.

Ангели воду носять, пречисту Діву просять
 Пречиста Діва-мати, пречиста Діва-мати,
 Ходи нам помагати віночки зачинати
 Але піди рідна мати в комору
 Та принеси нам барвінок у бору
 Дві голочки тоненькі, тай ниточки шовкові²⁰.

Після цих слів батьки, одягають на руки білі рукавиці, передають свашкам зав'язане у хустині ситце з всіма необхідними атрибутами і цілують свашок. Під спів свашок починається робота.

Ой кувала й зозулечка в суботу
 Тай зачни ж нам старша свашко роботу.
 Шийся віночку гладко, як червоне ябко
 Іти мені в нім між люди²¹.

Важливо, щоб вінок був зшитий однією суцільною ниткою без “гудзів” (вузликів), тоді життя молодих буде гладким, без сварок і негараздів. Оскільки раніше не було клею, то “позлітки” (мішуру) на сукняну основу “збиральниця” могла прикріплювати медом²². Про те, що вінок мастять медом і вкривають позліткою, зазначав у своїй праці “Гуцульщина” М. Шухевич²³.

Старша сваха бере ніж і вирізає з дна короваю, який знаходиться в ситі, три невеличкі шматочки, змащує їх медом і завиває в білу матерію. Матерія є символічною, “щоб вони (молоді) були ситі, одіті, багаті”²⁴.

Перший шов у вінку мали зробити батьки. Сваха запрошує першою прошити вінок маму, а потім тата. Вся дія супроводжується співом:

Та підіймай рідна мамко й у гору,
 Та прошивай, рідна мамко, у гору
 Благослови дитинку на долю.
 А вчора дзвонили всі ангели в дзвіночок,
 Та прошивай, рідний татку, віночок
 Та прошивай, рідний татку, й у гору
 Благослови дитинку на долю²⁵.

Далі обкладає листям барвінку, навколо ставить три монети (заздалегідь пробиті), три маленьких часничка (цвіт) і прошивається червоною ниткою. До нього пришивають “гушку”. “Гушка” – намотана на палиць, по три рази “за сонцем” червона нитка, а потім перекручується. За формою нагадує бантик. “Гушку” роблять “аби було багатство”²⁶. Під час роботи свахи продовжують спів:

Шкода мамко того сиру, тай тої сметани,
 Що ти мене готувала й до чужої мами.
 Було, мамко, сир з'їсти, сметану продати,
 Було мене до чужої мамки не давати.
 ***

Зашуміла ліщинька, як сі розвивала,
 Заплакала молоденька, як сі віддавала.
 Ой не шуми ліщинько, тай не розвивайся,
 Не плач, не плач дівчинько тай не віддавайся.
 Та як мені не шуміти, як я зелененька
 Та як мені не плакати як я молоденька²⁷.

На останньому етапі сваха позолочує вінок, а саме замотує його в позлітку. Коли вінок уже вишитий, сваха благословляє “лишки, які залишилися після роботи” і складає їх знову у сито. Туди ж ставлять і пошитий вінок, зав’язують усе в хустку і передають батькам²⁸.

Ой кувала зозулечка в суботу, в суботу,
Приймай, приймай, мамко, й, татку, роботу.
Ми вінок й ушили, в Бога благословили.

Сито з вінком ховають в шафу і “не рушають” до суботи, дня коли, власне, розпочинається весільне дійство.

Ой ми роботу скінчили, лиш горілки не пили.
А по столу старостонько дивисі,
Та до свахи горілки напийсі²⁹.

Після весілля сито з усім реманентом зберігають, у надійному місці, подальше від чужого ока. Його можна передати молодшій сестрі, “і так від дитини до дитини, а вже як усі діти вийдуть заміж, то можна передавати в родину”³⁰. Але це роблять при умові, що молоді добре живуть і можуть “передати талан” на благополучне сімейне життя.

Традиційно барвінковий обряд завершується гостиною, що було своєрідною подякою свахам за їхню роботу. Гості співають та жартують.

Віддалас ти, моя мамко, за ліс, за ліщину,
Тай наказалас приходити за рік у гостину.
Віддалас ти, моя мамко, за гори, за гори
Тай нічого мні не дала, лиш одні пчоли.
А пчоли сі вироїли, а я сі лишила
Так мамко й рідненька, щос ми наробила³¹.
***

Ой наша й молоденька така веселенька,
Та як у тій Чорногорі вода студиненька,
Та гой вода студиненька, як в ночі, так і в днину,
Та гой наша молоденька лише й на годину³².

Обидва атрибути – вінок молоді і вінок молодого – після весілля подружжя обов’язково зберігало протягом усього життя як оберіг свого сімейного благополуччя³³.

Підсумовуючи, ще раз наголосимо на тому, що весільне дійство складалося з низки обрядових дій та ритуалів. А барвінковий обряд є неодмінним компонентом передшлюбної обрядовості, яка мала чітку структуру і послідовність. У різних регіонах України ці складові були розвинуті не однаково і посідали різне місце в загальній структурі весільної обрядовості. Барвінковий обряд був традиційним для мешканців Карпат, і Гуцульщини, зокрема. Його смислове значення полягало у обрядовому відокремленні нареченої від неодруженої молоді, тобто символізував перехід до іншого соціального складу, прощання молоді з дівуванням. Цей обряд включав урочистий вихід дружок за барвінком, благословення матері на шиття вінків для молоді і молодого, участь у процесі жінок, щасливих у сімейному житті. Важливе місце вінка у весільному обряді засвідчене і обширними циклами відповідних обрядових пісень – ладканок чи так званих барвінкових – на Гуцульщині.

1. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 3 / В. Шухевич. – 2-е вид. – Верховина : Журн. “Гуцульщина“, 1999. – Розділ XII. Гуцульське весілля. – С. 21–78.
2. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів / Софрон Витвицький. – Коломия : Світ, 1993. – 95 с.
3. Гнатюк В. Причинки до пізнання Гуцульщини / В. Гнатюк // Записки НТШ. – Львів, 1917. – Т. СХХІІІ–СХХІV. – С. 1–58.
4. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Раймунд Кайндль – Чернівці : Молодий буковинець, 2001. – 208 с.

5. Дмитрук І. Гуцульська весільна обрядовість в етнографічних дослідженнях кінця ХІХ–ХХ ст. / І. Дмитрук // Весільна обрядовість у часі і просторі [Текст] : матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Одеські етнографічні читання”. – Одеса, 2010 – С. 85.
6. Стельмашук Г. Українські народні головні убори / Г. Стельмашук. – Львів : Априорі. 2013. – 276 с.
7. Маховська С. Весільна обрядовість Верховинського району Івано-Франківської області: локальна специфіка, особливості термінології, динаміка змін / С. Маховська // Народна творчість та етнологія. – 2013. – № 6. – С. 57.
8. Болібрux Л. Барвінковий обряд у весільній обрядовості Богородчанщини : за етнографічними матеріалами експедиції 2008 р.) / Л. Болібрux // Народознавчі Зошити. – 2008. – № 3–4. – С. 309.
9. Пономарьов А. Українська етнографія : Курс лекцій :навчальний посібник. – К. : Либідь, 1994. – С. 275.
10. Маховська С. Весільна обрядовість Верховинського району Івано-Франківської області... – С. 59–60.
11. Обряд гуцульського весілля “вінки“ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yaremche.org/814>.
12. Зап. 11.10.2016. у с. Микуличин Яремчанського р-н Івано-Франківської обл. від Тодорів Євдокії Юрівни 1939 р. н.
13. Зап. 20.10.2016. у с. Микуличин Яремчанського р-н Івано-Франківської обл. від Кріпчук Ганни Юрівни 1962 р. н.
14. Болібрux Л. Барвінковий обряд у весільній обрядовості... С. 310.
15. Зап. 20.10.2016. у с. Микуличин Яремчанського р-н Івано-Франківської обл. від Кріпчук Ганни Юрівни 1962 р. н.
16. Зап. 20.10.2016. у с. Микуличин Яремчанського р-н Івано-Франківської обл. від Мотрук Ярослави Андріївни 1959 р. н.
17. Болібрux Л. Барвінковий обряд у весільній обрядовості... С. 312.
18. Зап. 11.10.2016. у с. Микуличин Яремчанського р-н Івано-Франківської обл. від Сорохманюк Наталії Юрівни 1956 р. н.
19. Зап. 20.10.2016. у с. Микуличин Яремчанського р-н Івано-Франківської обл. від Кріпчук Ганни Юрівни 1962 р. н.
20. Зап. 11.10.2016. у с. Микуличин Яремчанського р-н Івано-Франківської обл. від Тодорів Євдокії Юрівни 1939 р. н.
21. Зап. 20.10.2016. у с. Микуличин Яремчанського р-н Івано-Франківської обл. від Філяк Дарії Петрівни 1970 р. н.
22. Маховська С. Весільна обрядовість Верховинського району Івано-Франківської області... – С. 60.
23. Шухевич В. О. Гуцульщина... – Ч. 3. – С. 26.
24. Зап. 20.10.2016. у с. Микуличин Яремчанського р-н Івано-Франківської обл. від Кріпчук Ганни Юрівни 1962 р. н.
25. Обряд гуцульського весілля “вінки“ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yaremche.org/814>.
26. Зап. 20.10.2016. у с. Микуличин Яремчанського р-н Івано-Франківської обл. від Кріпчук Ганни Юрівни 1962 р. н.
27. Там само.
28. Зеленчук Я. Гуцульське весілля на Верховинщині / Ярослав Зеленчук // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 268.
29. Зап. 11.10.2016. у с. Микуличин Яремчанського р-н Івано-Франківської обл. від Сорохманюк Наталії Юрівни 1956 р. н.
30. Зап. 20.10.2016. у с. Микуличин Яремчанського р-н Івано-Франківської обл. від Філяк Дарії Петрівни 1970 р. н.
31. Зап. 20.10.2016. у с. Микуличин Яремчанського р-н Івано-Франківської обл. від Кріпчук Ганни Юрівни 1962 р. н.
32. Там само.
33. Маховська С. Весільна обрядовість Верховинського району Івано-Франківської області... – С. 60.

В статье описан один из основных элементов традиционной свадьбы – барвиновый обряд на Гуцульщине, как неотъемлемый компонент семейной обрядности и яркий показатель национальной идентичности.

Ключевые слова: барвиновый обряд, свадьба, сваха, свадебный венок, барвинок.

The article describes one of the main elements of a traditional wedding – ceremony vinca Hutsul region, if not negative component of family rituals and vivid figure of national identity.

Keywords: vinca ceremony, wedding, matchmaker, bridal wreath, periwinkle.

УДК 94(477): 82-6“1915/1916”

Богдан САВЧУК

ЛИСТУВАННЯ СТЕПАНА ФЕДАКА В РОСІЙСЬКОМУ ПОЛОНІ З ВОЛОДИМИРОМ ОХРИМОВИЧЕМ (СЕРПЕНЬ 1915 – ГРУДЕНЬ 1916 рр.)

Стаття присвячена аналізу листів львівського адвоката С.Федака із етнографом В.Охримовичем. Розкрито провідні теми та сюжети кореспонденції, обставини в яких воно відбувалося.

Ключові слова: Степан Федак, Володимир Охримович, листування, заручники, Київ.

Цінним джерелом, яке розкриває життя і роботу окремих суспільно-політичних діячів, є епістолярна спадщина, що сформувалася протягом певного відрізка часу. Значні пласти інформації, що відображають соціально-психологічні портрети особистостей, світогляд, антропологічні особливості, емоційно-подієві оцінки, прояви родинних зв'язків і стосунків містяться саме в джерелах особистого походження¹. Цінність кореспонденції особливо зростає, в умовах, коли джерела іншого походження відсутні чи недостатні для розкриття цілісної картини перебігу події. Саме до таких відносимо листи львівського крайового адвоката, директора страхового товариства “Дністер” Степана Федака до вченого, журналіста, адвоката Володимира Охримовича (1870–1931 рр.). Написана в період російського полону, так званого “заручництва”, ця кореспонденція містить цінні відомості з життя та діяльності адресанта під час перебування у Києві в контексті подій Першої світової війни.

Кореспонденція С.Федака з В.Охримовичем збереглася в Центральному державному історичному архіві у місті Львів, в особистому фонді вченого (ф. 372)². Частково, інформацію з листування використали у дослідженнях І.Хома³, О.Стасюк⁴. Відомості про обставини, в яких були складені документи знаходимо в спогадах В.Охримовича⁵, Д.Дорошенка⁶, Н.Суровцової⁷, М.Ковалевського⁸, публікаціях газети “Діло”⁹–¹⁰. Цікаві відомості про галицьких переселенців у Києві наводить О.Рубльов¹¹. Однак, суспільно-політична діяльність С.Федака в умовах перебування у Києві залишається малодослідженою. Мета пропонованої розвідки – проаналізувати змісту листів С. Федака та до В. Охримовича пропонованого періоду та історичні умови, в контексті яких вони були написані. Це дозволить поглибити відомості про його багатогранну діяльність, відносини з іншими громадсько-політичними діячами, розширить фактичний матеріал, що стосується переселенців та біженців у час Першої світової війни.

Обмін листами між діячами відбувався в контексті складного соціального напруження, пов'язаного із військовими діями російської та австро-угорської армії на Східному фронті впродовж кінця 1914 – середини 1915 рр. У результаті боїв, територія Східної Галичини опинялася під окупацією Російської імперії. Нова адміністрація негативно віднеслася до українського національного життя, а світська і духовна інтелігенція потрапили під репресивні заходи. Так, російські власті запровадили систему заручництва¹². З вересня 1914 р. був складений спеціальний список осіб, “які мали своєю головою поручитись за спокій в місті”. До цього переліку потрапив і С. Федак¹³. Згодом список розширювався, а з ним і кількість осіб за якими російська адміністрація стежила¹⁴.

Уночі 18 лютого 1915 р. у Львові та інших місцевостях було здійснено черговий арешт представників національних громад міста¹⁵. Із числа українців до цього переліку потрапили С. Федак та В. Охримович¹⁶. Згідно спогадів останнього, їх помістили на сім тижнів в “арештному домі” на вул. Казимирівській (тепер Городоцька), а після перегляду справи жандармерією, перевели до тюрми на вул. С. Баторія (тепер Князя Романа), де полонені перебували до травня 1915 р.¹⁷.

Зі Львова до Києва, С.Федака та В.Охримовича етапували в червні 1915 р. але в різних групах. Останній згадував: “До Києва ми прибули в п’ятницю, 4 червня 1915 р. рано. ... Київ зробив на мене дуже гарне, ясне, симпатичне враження, хоча я бачив дуже мало – тільки всього, як нас вели якимись улицями з двірця до “етапного пункту”. ... Коло поліції стрінула нас пані Дорошенкова... , а з нею і він сам”¹⁸. Д.Дорошенко у спогадах підтверджував факт зустрічі: “Якось [...] жінка прибігла додому й просила мене скоріше іти до Старокостянтинівського

участку допомогти їй обслужити партію арештованих інтелігентів, що щойно прибула до Києва і скоро йде далі. Я поспішив з нею до участку, і тут у дворі побачив групу людей, серед котрих були о. Боцян, п. Малицька, В.Охримович, М.Шухевич та ще дехто”¹⁹.

На час прибуття заручників до Києва, тут уже діяли перші громадські організації, які мали мережу закладів соціального захисту біженців. До них відносять “Товариство допомоги населенню Півдня Росії, яке постраждало від війни” (далі – Товариство допомоги населенню). Головою товариства був директор Київської філії Державного банку Я.Ігнатюк, а заступником – Д.Дорошенко²⁰. Володіючи офіційними перепустками, подружжя Дорошенків, забезпечили полонених продуктами харчування і коштами для подальшої подорожі, а також домовилося про особливі умови перевезення галичан²¹. Кінцевим пунктом етапування групи було місто Красноярськ, столиця Єнісейської губернії, де заручників розподілили на постійні місця їх перебування²². Остаточною адресою, на яку відсилалися листи з Києва була Єнісейська губернія, Пінчугська волость, Богучанського повіту, село Гольтьяїно²³. Доцільно уточнити, що у групі полонених, окрім згаданих осіб, були також Ю.Балицький, І.Соболь, М.Горникевич, М.Курцеба та кілька студентів. Ці імена досить часто зустрічалися у листуванні²⁴.

Група заручників, до якої входив С.Федак, прибула в схожий спосіб, також на початку червня 1915 р. Визначити дату приїзду до Києва складно, але із змісту одного із листів довідуємося, що С.Федак, власне перед від’їздом із Львова, зустрів дружину В.Охримовича. Один із польських заручників, Ю.Бялиня-Холодецький, занотував день виїзду 20 червня²⁵. Разом з адвокатом до Києва привезли В.Бачинського, С.Баньковського, М.Коцабу, І.Левинського, І.Матієва, К.Паньківського, Р.Наленч-Сосновського, І.Свенціцького, М.Щепанюка²⁶. Галичан розмістили в спеціальному арештному домі у Федоровському провулку в кінці Лук’янівки (тепер – Делегатський провулок), орендованому за кошти Товариства допомоги населенню Півдня Росії, яке постраждало від війни. Д.Дорошенко жартома назвав цю будівлю “перша офіційна українська інституція в Києві”²⁷. У “Федоровському домі” адвокат провів два місяці, а з початком серпня 1915 р., його, С.Баньковського та К.Паньківського, під особисту відповідальність (дослівно – “на поруки”) взяв Ф.Матушевський, публіцист, літературознавець, критик²⁸. Адреса квартири останнього на вул. Великій Підвальній 36, вказувалася на листах, які відправляв С.Федак, “дорогому товаришу” В.Охримовичу в Приангарський край²⁹.

Виявлена кореспонденція добре збереглася, охоплює період з серпня 1915 р. до грудня 1916 р. Листи С.Федака до В.Охримовича – це сімнадцять поштових карток та три листи, написані на звичайних аркушах без конвертів. Листівки мали вигляд карток цупкого жовтого паперу із надписом “Почтовая карточка” червоним або чорним кольором з друкованою маркою. Окремо вирізнялися чотири останні картки, які С.Федак надіслав уже після повернення до Львова. Три з них було надруковано Австро-Угорським товариством Червоного Хреста спеціально для військовополонених, а четверта – звичайна, із друкованим записом “Brevkort” і маркою. Середній термін доставки кореспонденції – 20 днів.

В основному їх зміст – коротка інформація повідомного характеру. Всі листи та листівки датовані як по змісту, так і штемпелем на лицьовому боці документа, крім трьох листів-аркушів, конверти яких відсутні. На одній із поштівок відсутні канцелярські позначки³⁰, тому припускаємо, що вона не була відправлена. У листах С.Федака до В.Охримовича загалом виділяємо таку тематику: відомості з Львова про сім’ю, особисте здоров’я та самопочуття адресата; події з власного життя адресанта, пов’язаного із перебуванням у Києві; пошук, уточнення адрес інших заручників, роз’яснення умов їх проживання та необхідних речей. Із контексту кореспонденції довідуємося, що адресат відповідав на листи, однак вони не виявлені.

Зміст перших трьох листів С.Федака стосувався відправлених коштів В.Охримовичу, які адвокат отримав від його дружини, а також про самопочуття родини етнографа. Адресант написав власну київську адресу (вона не вказувалася на лицьовій стороні поштівки), розпитував про долю інших галичан, що відправлялися до Єнісейської губернії, розповів про можливість отримання допомоги від американського консула³¹. Перша листівка містила прохання передати кошти М.Туринові, експедитору “Народної торгівлі”, оскільки адресант їх не мав. Зворотна відповідь від В.Охримовича надійшла тільки 17 вересня 1915р. Із змісту четвертого листа від 27 вересня

довідуємося, що надіслані гроші і частина кореспонденції не були доставлені до отримувача. У цій поштівці С.Федак просить детально описати становище В.Охримовича та інших галичан у заслання, особливо стан справ К.Малицької, повідомляє про здоров'я родини у Львові, роботу страхового товариства “Дністер”, запитує про необхідні речі на зимовий період³².

Два наступні листи, від 21 вересня та 2 жовтня свідчать про спробу С.Федака залучити товариша для встановлення місця знаходження та допомоги іншим емігрантам, які також відбували ув'язнення в Сибіру. Наголошувалося про можливість отримання коштів від американського консульства з Омська чи Владивостока. С.Федак повідомляв В.Охримовича про здоров'я родини, власне життя та діяльність у Києві³³.

Серйозним емоційним ударом для С.Федака стала смерть 16 листопада К.Паньківського, який доводився йому шурином. Інформацію про це автор листів вказує тричі, згадуючи із жалем про сестру Осипу та племінників. Д.Дорошенко у спогадах записав: “... ніколи в своєму житті не бачив щоб так щиро й ревно оплакували якогось небіжчика: тут за Паньківським плакали мов малі діти – дорослі, серйозні і суворі люди, сльози так і котились у всіх. Бо для всіх нас покійний був мучеником за святе діло, що помер в неволі, далеко від своїх близьких”³⁴.

До кінця грудня 1915 р. С.Федак надіслав ще чотири поштівки до В.Охримовича. Їх зміст стосувався налагодження кореспонденції між київськими та сибірськими заручниками. Останні потребували коштів на проживання та теплих речей на зимовий період. Адресант просив допомогти М.Туринові зв'язатися із американським консулом, встановити адреси Р. та С.Іванцівих, цікавився справами К.Малицької. В.Охримович, в свою чергу, запитував про С.Бриттана, О.Кузьмича та М.Заячківського³⁵.

Аналіз змісту листування за період з серпня по грудень 1915 р. проливає світло на такий аспект діяльності С.Федака в Києві, як створення спеціальної організації у справах галицьких переселенців. Дослідниця І. Хома звернула увагу на згадку адвокатом комітету, на адресу якого писав листи В.Охримович, без вказування офіційної назви, і припускає, що це було початком діяльності “Галицько-буковинського комітету допомоги жертвам Першої світової війни”³⁶. Ми поділяємо цю думку, проте з певними зауваженнями. Безумовно, галичани організували власну структуру для допомоги переселенцям, і це підтверджують сучасники. У “Спогадах” Надія Суровцова, яка в 1917 р. працювала службовцем біженського департаменту генерального секретарства внутрішніх справ УНР записала: “Секретаріат, а з ним і наш департамент містилися на Хрещатику. Разом з нами двома в кабінеті містилися ще й галичани, які мали напівзалежну власну біженську організацію”³⁷. Однак, нова організація, комітет, на початку діяльності не змогла б поширити свою роботу. Вважаємо, що С.Федак та інші галичани на кінець 1914 р. працювали з Товариством допомоги населенню, де мали власну секцію – комітет, а після певного часу, відкрили згаданий Галицько-буковинський комітет.

Лист від 4 лютого 1916 р. за обсягом є найбільший. У відповідь на кореспонденцію В.Охримовича, С.Федак писав, що хворів, вибачався за клопоти, пов'язані із пересиланням коштів для інших полонених. Далі адресант просить вказати інформацію про відносини з американським консулом, кількість наданих ним коштів. Непокоїла С.Федака відсутність у В.Охримовича зимового одягу та моральний дух інших полонених, “бо був час, що і у нас деякі дуже були піддалися і треба було їх вразумити [...] обов'язком нашим є одне одного піддержувати, бо шкода кожної одиниці, а обов'язки і праця ждуть нас величезні”. Тут також містилася згадка про комітет, в якому працював на той час адвокат: “Я стараюсь тут в комітеті – може ще щось відповідного для вас знайдеться, то б вислали. Купити тут дорого. [...] а за кілька день напишу чи висилають Вам, чи ні”. Далі С. Федак пише, що помер Й. Мілаєвський, директор галицького Краєвого Банку, в результаті чого він перейняв його урядування і на цій основі забезпечив себе від можливого подальшого перевезення до Ростова на Дону³⁸. Газета “Діло” повідомляла, що в результаті евакуації російських військ з Львова, весь банк і його директор були евакуйовані до Києва³⁹, а коли Й.Мілаєвський помер, його роботу перейняв адвокат.

Наступні поштівки від 12 і 20 лютого 1916 р.⁴⁰ стосувалися побутових справ: передачі продуктів і теплового одягу, через Товариство допомоги населенню. С.Федак коротко описував

про здоров'я сім'ї, стан справ у “Дністрі”, настрої в середовищі київських заручників. Окремий лист від 6 квітня 1916 р. стосувався пересилання 1500 руб. від американського консула на потреби полонених в Сибіру. С.Федак вибачався через завданий клопіт. З листа виходить, що галичани сумнівалися в ефективності роботи Товариства, а адвокат скаржиться на відсутність коштів у фондах. Залишалася невирішеною проблема адресної грошової допомоги і контролю за витратами отриманих грошей. Ще С.Федак просив передати частину грошей о. Й.Боцяну, який також підтримував контакт із Києвом, забезпечуючи коштами та продуктами полонених-галичан. У кінці запису автор зазначає, що веде обширне листування, через що втратив здатність писати⁴¹.

Останній надісланий із Києва лист С.Федака від 22 червня 1916 р. стосувався окремих посилок, що надійшли спеціально для потреб В.Охримовича. “Фонди на се я маю, – вказано в листі, – отже можете спокійно прийняти. Так само щодо речей з комітету, грошей там немає, але тих речей він не купує, а дістає з союзу городян (йдеться про Всеросійський союз міст. – Авт.). Може отже цілком бути спокійні, бо через се нікому не сталася кривда”. Далі містилися новини зі Львова, які стосувалися Загальних зборів товариства “Дністер” і звіту з його діяльності, а також інформація про смерть І.Франка, інформація про стан справ у родині⁴².

Після цього листа, обмін кореспонденцією обривається. С.Федак повернувся до Львова 17 серпня 1916 р⁴³. згідно умов обміну на російського консула⁴⁴. Останні листівки, котрі збереглися, датуються вереснем-груднем 1916 р., коли С.Федак повернувся до Львова. У поштівці від 6 вересня адресант пише про зустріч із його дружиною Оленою та дітьми, їх здоров'я. Окремо цікавився виплатою американським консулом коштів, запитував адресу І.Івашка⁴⁵. Інша поштівка від 9 вересня стосувалася роботи товариства “Дністер”. С.Федак високо оцінював роботу Я.Колтунока в якості директора установи, загальний стан справ у товаристві. В обох листівках автор зазначає, про складність повернення буденних та робочих справ, а також просить інформувати про життя інших товаришів⁴⁶.

Наступний лист С.Федака датується 24 жовтня. Адресант скаржився на відсутність листів від В.Охримовича і відомостей про товаришів, висловлював сподівання на швидке повернення останнього до Львова. Автор запитував про співпрацю із консулом, виплату коштів, стан справ у К.Малицької. Цікаво, що в цій поштівці, автор використовував її псевдонім – Віра Лебідь. Згадував С.Федак і спільного знайомого Геня, здоров'я якого значно покращилося, але пересуватися самостійно він ще не був спроможний. Особу цієї людини не вдалось встановити⁴⁷.

Остання поштівка С.Федака була підписана 20 грудня. Вона єдина містить друкований текст-привітання з Різдвяними та Новорічними святами, зі підписом автора⁴⁸. В.Охримович повернувся до Галичини в кінці 1917 р⁴⁹, де згодом долучився до роботи в Українській Народній Раді.

У цілому перебування галицьких переселенців у Києві, зокрема С.Федака, мало сприятливий вплив на українську громаду столиці⁵⁰. М.Ковалевський, пізніше міністр земельних справ УНР, кооператор та публіцист, залишив цінне свідчення про зустріч із С.Федаком та вплив на наддніпрянських українців: “Ми пізнали також багато інших українців з Галичини, які не були такі відомі як С.Федак, але виявили так як і він величезну любов і відданість Україні, старалися нам допомагати і трималися надзвичайно дисципліновано, виявляючи великий організаційний хист в найдрібніших справах. Високий рівень національної свідомості цих галичан-українців сприяв велике враження на нас”⁵¹.

Таким чином, листування С.Федака та В.Охримовича є цінним джерелом, у якому відображено психологічний стан заручників, різні аспекти діяльності переселенців, особливості їх становища, побуту в Наддніпрянській Україні періоду Першої світової війни. Кореспонденція містить відомості про організацію допомоги заручникам в інших місцевостях Російської імперії, розкриває деталі роботи товариств і організації, які співпрацювали з тимчасовими виселенцями.

¹ Старовойтенко І. Листи Євгена Чикаленка як джерело просопографічної інформації про автора [Електронний ресурс] / І. Старовойтенко. – Режим доступу : <http://history.org.ua/JournALL/sid/12/2/11.pdf>.

2. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ), ф. 372, оп. 1, спр. 91, 23 арк.
3. Хома І. Галицько-буковинський комітет допомоги жертвам Першої світової війни: створення та основні засади діяльності [Електронний ресурс] / І. Хома // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – 2014. – Вип. 3. – С. 43–45. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2014_3_15.
4. Стасюк О. “Пам’ятайте що Ви є Українці...”. Степан Федак і національна справа [Електронний ресурс] / О. Стасюк. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2015/06/25/148445>.
5. Охримович В. Зі Львова до Ангари (Спомини) / В. Охримович // Ілюстрований календар товариства “Просвіта” на переступний рік 1920. – Л., 1919. – С. 73–91.
6. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) : у 4 ч. / Д. Дорошенко. – Вид. 2-ге. – Мюнхен, 1969. – 543 с.
7. Суровцова Н. Спогади / Н. Суровцова. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1996. – 432 с.
8. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії / М. Ковалевський. – Інсбрук, 1960. – 587 с.
9. В справі вивезених росіянами. Поклик Загальної Української Ради // Діло. – 1916. – 18 серпня. – С. 1.
10. З розмови з д-ром С. Федаком // Діло. – 1916. – 18 серпня. – С. 2.
11. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / О. Рубльов. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. – 648 с.
12. Мазур О. Міграція населення Східної Галичини на початку Першої світової війни: заручники, біженці, вигнанці, евакуйовані [Електронний ресурс] / О. Мазур, І. Баран, М. Боришак // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – 2013. – № 752. – С. 50–61. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21410/1/11-50-61.pdf>.
13. Баран З. Степан Федак / З. Баран // Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923. Уряди. Постаті. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2009. – С. 289–306.
14. Як господарюють наїзники в Східній Галичині // Діло. – 1915. – 30 січня. – С. 4.
15. Берест І. Рерпесивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни [Електронний ресурс] / І. Берест // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – 2007. – № 584. – С. 52–57. – Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/07_7.pdf.
16. Арештовання українців у Львові // Діло. – 10 квітня 1915. – С. 6.
17. Охримович В. Зі Львова до Ангари (Спомини) / В. Охримович // Ілюстрований календар товариства “Просвіта” на переступний рік 1920. – Л., 1919. – С. 73.
18. Там само. – С. 74.
19. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) : у 4 ч. / Д. Дорошенко. – Вид. 2-ге. – Мюнхен, 1969. – С. 56–57.
20. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) : у 4 ч. / Д. Дорошенко. – Вид. 2-ге. – Мюнхен, 1969. – С. 48; Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні: документи і матеріали (1914–1918 рр.) / Л. Жванко. – Х. : ХНАМГ, 2009. – 360 с.
21. Охримович В. Зі Львова до Ангари : (Спомини) / В. Охримович // Ілюстрований календар товариства “Просвіта” на переступний рік 1920. – Л., 1919. – С. 74.
22. Там само. – С. 78–81.
23. ЦДА у Львові. – Ф. 372, оп. 1., спр. 91. – 23 арк.
24. Охримович В. Зі Львова до Ангари (Спомини) / В. Охримович // Ілюстрований календар товариства “Просвіта” на переступний рік 1920. – Л., 1919. – С. 73–91.
25. Chołodecki J. W. Zakładnicy miasta Lwowa w niewoli rosyjskiej 1915–1918. – Lwów, 1930. – S. 9; Мельник І. 22 червня Львів визволили від росіян [Електронний ресурс] / І. Мельник. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/37974>.
26. З розмови з д-ром С. Федаком // Діло. – 1916. – 18 серпня. – С. 2.
27. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) : у 4 ч. / Д. Дорошенко. – Вид. 2-ге. – Мюнхен, 1969. – С. 54.
28. Світ І. Федір Павлович Матушевський (1869–1919) [Електронний ресурс] / І. Світ // Український історик. – 1987. – № 1. – 3 (57–59). – С. 76–89. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Svit_Ivan/Fedir_Pavlovych_Matushevskiy_18691919.pdf.
29. ЦДАЛ України, ф. 372, оп. 1, спр. 91, арк.1–23; Охримович В. Зі Львова до Ангари : (Спомини) / В. Охримович // Ілюстрований календар товариства “Просвіта” на переступний рік 1920. – Л., 1919. – С. 73–91.
30. ЦДАЛ України, ф. 372, оп. 1, спр. 91, арк. 17.
31. Там само, арк. 1–3.

32. Там само, арк. 4.
33. Там само, арк. 6.
34. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) : у 4 ч. / Д. Дорошенко. – Вид. 2-ге. – Мюнхен, 1969. – С. 56.
35. ЦДАЛ України, ф. 372, оп. 1, спр. 91, арк. 5, 8–10.
36. Хома І. Галицько-буковинський комітет допомоги жертвам Першої світової війни: створення та основні засади діяльності [Електронний ресурс] / І. Хома // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – 2014. – Вип. 3. – С. 43. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2014_3_15.
37. Суровцова Н. Спогади / Н. Суровцова. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1996. – 432 с.
38. ЦДАЛ України, ф. 372, оп. 1, спр. 91, арк. 11–12.
39. Д-р Йосиф Мілаєвський [Електронний ресурс] // Діло. – 1916. – 29 січня. – Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/47075>.
40. ЦДАЛ України, ф. 372, оп. 1, спр. 91, арк. 13–14.
41. Там само, арк. 15–16.
42. Там само, арк. 18–19.
43. По повороті з неволі [Електронний ресурс] // Діло. – 17 серпня 1916. – Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/55105>.
44. Нагірний М. Степан Федак : До 150-річчя забутого філантропа [Електронний ресурс] / М. Нагірний. – Режим доступу : <http://archive.is/3VUgz>.
45. ЦДАЛ України, ф. 372, оп. 1, спр. 91, арк. 20.
46. Там само, арк. 21.
47. Там само, арк. 22.
48. Там само, арк. 23.
49. Косар І. Діяльність Володимира Охримовича в Науковому Товаристві ім. Шевченка / І. Косар // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2011. – Вип. 19. – С. 156–166.
50. Рубльов О. Акт злуки: галицький внесок / О. Рубльов // Соборність як чинник українського державотворення : (до 90-річчя Акту Злуки) : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, (Київ, 21 січня 2009 р.). – К., 2009 – С. 213.
51. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії / М. Ковалевський. – Інсбрук, 1960. – С. 172–173.

Стаття посвячена аналізу писем львівського адвоката С.Федака с етнографом В.Охримовичем. Раскрыты ведущие темы и сюжеты корреспонденции, обстоятельства в которых оно происходило.
Ключевые слова: Степан Федак, Владимир Охримович, переписки, заложники, Киев.

This article analyzes the letters of the Lviv lawyer S. Fedak with ethnographer V. Okhrymowych. Revealed the leading themes and subjects of the correspondence and the circumstances in which it occurred.
Keywords: Stepan Fedak, Volodymyr Okhrymowych, correspondence, hostages, Kiev.

УДК 94 (438).081

Роман ЗВАРИЧ

СУДОВА РЕПРЕСІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН СТАНИСЛАВІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У СКЛАДІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

У статті розглянуто особливості репресивного судочинства в державній політиці Другої Речі Посполитої щодо національних меншин. Основна увага приділена діяльності надзвичайних судів у Східній Галичині та їх роль у винищенні українців. Зазначаються деякі аспекти судово-поліційної репресії на землях Станиславівського воєводства.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, судочинство, надзвичайні суди, національні меншини, Східна Галичина, Станиславів.

11 листопада 1918 р. представники німецького командування підписали перемир'я з Антантою, визнавши поразку Німеччини в Першій світовій війні. Розбита у війні учасниця

Четвірного союзу Австро-Угорська імперія почала зазнавати краху внаслідок самостійницьких рухів народів. Галичина, землі якої входили до складу колишньої монархії на правах автономії, опинилася перед загрозою поневолення новоствореною польською державою. Майбутнє нового світового устрою вирішувалося на Паризькій мирній конференції. Постановою від 25 червня 1919 року країни Антанти дозволили Польщі тимчасово окупувати Східну Галичину з подальшим наданням автономії та забезпеченням національних прав населення. Таке трактування призвело до масового політичного, етнічного, культурного й національного терору, спрямованого на інтеграцію землі галицьких українців у польську державу.

У державній політиці Другої Речі Посполитої значне місце посідала судова система. Оскільки судочинство застосовувалося як легітимний спосіб відновлення та утвердження незалежної польської держави і як механізм політики польського окупаційного режиму в багатонаціональній Галичині. Метою статті є спроба проаналізувати особливості репресивного судочинства щодо національних меншин і місце надзвичайних судів в державній політиці Другої Речі Посполитої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких розглядається обрана проблематика дає змогу виокремити наукові праці таких дослідників як О.Субтельний¹, О.Зайцев², М.Кугутяк³, В.Комар⁴, М.Литвин⁵, Б.Тищик⁶, І.Гловацький⁷, Л.Соловка⁸, О.Єгрешій, Л.Дрогомирецька, Н.Храбатин⁹ та інших. Питому вагу у розгляді судочинства Другої Речі Посполитої становлять документи Державного архіву Івано-Франківської області та інших архівних установ України. Напрямок державної політики щодо національних меншин часів польської інтервенції висвітлено у нормативних актах Другої Речі Посполитої, а також у часописі міжвоєнного періоду – “Діло” та інших виданнях. Проте судова репресія національних меншин у складі Другої Речі Посполитої, зокрема на теренах Станиславівського воєводства, є малодослідженою.

28 жовтня у Кракові була створена Польська ліквідаційна комісія, одним із завдань якої було взяти під контроль та приєднати землі всієї Галичини (і української частини також) до польської держави¹⁰. Цей тимчасовий орган очолив лідер партії Польське стронніцтво людове – “П’яст” В. Вітос. 27 листопада 1918 за розпорядженням Польської ліквідаційної комісії і 21 грудня 1918 р. за розпорядженням Тимчасового Урядового комітету були створені надзвичайні суди¹¹. Тогочасною термінологією їх називали “наглими судами”. Це так звані військово-польові суди (*sąd dowożne*), основною метою діяльності яких було жорстоке придушення непокори польській владі без будь-якого слідства чи судового процесу.

Проблема національних меншин впродовж цілого періоду існування Другої Речі Посполитої так і не була вирішена. Українці становили найбільшу частку національних меншин у міжвоєнній Європі і були найбільшою загрозою розширення впливу Другої Речі Посполитої у Східній Галичині. Після польської окупації Східної Галичини широко застосовувалося масове загарблення всього, що стосувалося українського. Аж до початку II світової війни польське населення як і влада Другої Речі Посполитої сповідували переконання того, що слово “український” “незаконнонароджене” колишнім окупантом – Австрією: “Українізм – це лише штучно створений Австрією напрям, який своїм вістрям спрямований проти Польщі”¹².

Національний склад населення Станиславівщини в 1931 р. становив 1 243,8 тис осіб, з них: українці – 908,6 тис (73,1 %), поляки – 207,5 тис (16,7 %), євреї – 117,3 тис (9,4 %), інші національності – 10,4 тис (0,8%)¹³. За польськими даними, в країні налічувалось 69,2 % поляків, 14,3 – українців, 7,8 – євреїв, 3,9 – білорусів, 3,9 – німців, 0,9 % інших національностей; національні меншини становили 30,8 % усього населення країни¹⁴. Офіційна статистика Другої Речі Посполитої свідомо применшувала показники чисельності національних меншин. Вважаємо, що політика асиміляції, “польського осадництва” та пацифікації, польського окупаційного терору у Східній Галичині мала на меті втілити в реальність цинічно занижені показники чисельності української меншини в багатонаціональній Другій Речі Посполитій.

Часопис “Діло” на своїх сторінках у 1922 р. подав інформацію про те, як польський поліціант напав на студента на залізничній станції Коршів і зірвав відзнаку (тризуб). При тому кричав, що немає зараз України (“teraz nima Ukrainy”)¹⁵. Зазначалося також, що на сесії вїттів у Коломиї комісар Пйонтас пояснював виборчу ординацію. На сесії запротестував проти виборів у Східній Галичині вїт зі Слободи лісної, але комісар пригрозив, що його усуне, а вїттом при-

значить поляка¹⁶. Органи влади Другої Речі Посполитої використовували у державній політиці всі можливі способи “умиротворення” будь-якого прояву національної свідомості, захисту національних інтересів, ідентичності й автономності з боку непольського населення.

30 січня 1920 р. було скасовано Галицький крайовий сейм і крайовий виділ, а їх майно переходило в руки польських властей. Будинок сейму став власністю Львівського університету, перейменованого в університет Яна Казимира. У березні 1920 р. заборонено вживати терміни “Галичина”, “українець”, “український”. Запроваджено штучну назву “Східна Малопольща”¹⁷. Ентоніми “русин”, “русинський”, що вже стали анахронізмами, використовувалися владою для демонстрації існування нібито окремого від українців Наддніпрянщини народу¹⁸. Польський націоналіст та противник українства Р. Дмовський вважав, що український народ “не має ні почуття тієї політичної індивідуальності, яка може розвинути тільки в разі існування держави протягом століть, ні чіткої свідомості своїх окремих політичних інтересів, ні навіть уявлення, як повинна та самостійна Україна виглядати: його ідеал – то властива фраза, якій життя не дало змісту і яка виникла через наслідування інших”¹⁹.

Єдиний порядок організації діяльності надзвичайних судів у всіх воєводствах Другої Речі Посполитої встановлено розпорядженням президента від 19 березня 1928 р.²⁰. Судовий розгляд справ у цих судах тривав не більше трьох днів, у разі притягнення до відповідальності більше ніж одну особу – розгляд продовжувався на один день за кожного підсудного. Загалом увесь строк розгляду не міг перевищувати восьми днів. До надзвичайного суду входили три судді окружного суду.

Особливістю надзвичайного судочинства була прискорена процедура розгляду справ. Про кожний вчинок, що підлягав надзвичайному розгляду із зібраними відомостями та доводами, органи безпеки повідомляли окружного прокурора (ст. 10). Проведення відбувалося без слідства. Але прокурор міг здійснювати досудове розслідування безпосередньо сам чи за посередництвом поліції, суддів-слідчих або суддів гродських. Разом із актом, що окреслював вину прокурор повинен був винести розпорядження про арешт обвинуваченого, якщо цього не було здійснено і це не підлягало оскарженню (ст. 20). У разі, проведення слідства, вже здійснювався арешт на підставі рішення слідчого-судді чи судді гродського суду, які направляли прокурору протокол допиту арештованого (ст. 12, §1). Не могло бути також оскаржене і рішення військово-польових судів (ст. 25, §1). Внаслідок того, що Конституція 1921 р. була визнана “найдемократичнішою” в той час, передбачалося все ж таки можливе скасування рішення надзвичайного суду, але тільки смертну кару у разі помилування президентом Другої Речі Посполитої (ст. 25, §2). Смертний вирок виконувався через двадцять чотири години після його оголошення (ст. 26). “Демократичність” таких положень суперечить основоположній zasadі співіснування людей – гуманності, яка ставить на перше місце людину чи групу людей незалежно від чисельності її складу у суспільстві, їхні права та інтереси, в тому числі на захист національно-культурної самобутності, економічної свободи, політичної незалежності.

Якщо обвинуваченого визнавали винним у вчиненні злочину, за який у звичайному судочинстві передбачалося позбавлення волі понад п’ять років, а не застосування смертної кари, то в надзвичайному – виносилися смертні вироки (ст. 32). Так було розстріляно десяткох українських священиків, серед них Лопатинського, Заторського, Галібея, Сухаровського²¹. Відомий український державний й громадсько-політичний діяч радикальної партії Іван Макух згадував: “Польське військо вистрілювало українців, селян інтелігентів, без ніякої причини в цілیم ряді громад аж по Збруч. Так загинули тисячі. Палили хати. Грабували майно. Між іншим, без ніякого суду польське військо розстріляло композитора о. Остапа Нижанківського, о. Захарію Підляшецького і його сотрудника в Монастириськах державного секретаря земельних справ 30 УНР Михайла Мартинця з цілою урядовою місією. Винищити українську інтелігенцію – це було перше завдання польської адміністрації та поліції. Майже всю українську інтелігенцію і свідоме селянство запроторено в концентраційні табори”²².

Про жорстокість польського репресивного судочинства свідчить кількість засуджених до смертної кари. У період з 1919 р. по 1928 р. чисельність смертних вироків становила понад 1 тис.²³

Бували випадки, за яких позбавлялися права навіть на прискорений безжалюсний “наглий суд”. Дізнаємося із таємної інструкції генерала дивізії й інспектора 5 армії Станіслава Галлера

військам цієї армії про боротьбу зі збройними загонами (українськими повстанцями) на території Галичини, в якій уповноважено ініціативно вступати і застосовувати зброю без дотримання певних формальностей. Наводився приклад, коли військова частина після розбиття українських повстанців схопила кілька озброєних “бандитів” і, замість розстріляти їх на місці, передала судовим властям для військово-польового судочинства. Далі трапився випадок, що по військовому патрулю стріляли з села. Щоб розвіяти всякі сумніви, наказувалося військовим частинам кожного “бандита”, схопленого на гарячому чи озброєного, або кожного, кому доведено, що належить до “банди”, негайно розстріляти²⁴.

Згадуваний С.Галлер отримавши мандат на пацифікацію Східної Галичини у листі Львівському апеляційному судові вимагав посилити пацифікацію Західної України шляхом розгортання діяльності надзвичайних судів, в якому наголошував, що надзвичайний стан і надзвичайні суди мусять бути знаряддям гострим, як ніж. Погроза їх застосування мусить залякати і витверезувати. Лист ішов під грифом “таємно”²⁵.

Українці масово підпадали під судово-поліційну репресію. У Станиславові поліція арештовувала десятки селян лише за те, що вони виписували пресу, яка не сприймалася владою Другої Речі Посполитої. На пошті було встановлено контроль за тим, хто і які часописи передплачував²⁶. Національне гноблення українців поширювалося і в системі судових органів. У зв’язку з декретом про скасування неусувальності суддів на один місяць²⁷ у Коломийському окружному суді відправили “в стан спочинку” голову Коломийського окружного суду Дроздовського, дістали пенсійні декрети окружні судді Вінтоняк, Сельський і Тимкевич, у Косові відправили у відставку суддю Кипріяна Левицького, а в Кутах – суддю Левицького. У Станиславівському окружному суді крім голови суду Метеллі пішли у відставку ще такі судді-українці: Барановський і Крупка²⁸.

У 1935 р. міністерство юстиції запросило у прокурора Львівського апеляційного суду інформацію про діяльність судів на Гуцульщині. В ній необхідно було подати відомості про те, яку релігію сповідають працівники прокуратури окружних судів. Виявилось, що в прокуратурі окружного суду в Станиславові всі п’ять прокурорів, шість секретарів та один службовець – поляки-католики²⁹. Більше того, польська адміністрація не гребувала навіть арештами греко-католицьких священників. Так, на початку березня 1920 р. у Станиславові польською поліцією було заарештовано греко-католицького пароха о. Степана Юрика, траплялися численні наруги й над українською та єврейською інтелігенцією міста, поліціанти чинили безчинства навіть у шпиталях³⁰. За свідченнями четаря Української Галицької Армії Ковальчука про польський окупаційний режим на Станиславівщині поляки не щадили ані тяжкохворих, ані інвалідів, бо їх зразу посадили в тюрму польового суду³¹.

Судове переслідування за ознакою українства торкалося навіть послів Сейму. Із архівних документів дізнаємося про повідомлення коменданта Косівського повіту до прокуратури Коломийського окружного суду, в якому зазначалося, що 5 серпня 1928 р. з нагоди святкування Тараса Шевченка посол Остап Луцький зібрав віче в кількості 2 тис осіб і підбурював до від’єднання частини землі Другої Речі Посполитої та створення самостійної української держави. Свою промову посол Остап Луцький мотивував тим, що 14-ти мільйонний український народ не хоче належати і далі залишатися під ярмом польського панування. Далі заявляв, що український народ мусить демонструвати силу цілому світу для повернення собі свободи і створення “Незалежної Самостійної Соборної Української Республіки”, тому що земля, яку поляки неправомірно зайняли, є земля українська і на ній має створитися своя власна держава і не допустити, щоб 14-ти мільйонний народ український стогнав під іноземним пануванням³². На підставі цього слідчий суддя Коломийського окружного суду своєю постановою визнав такі діяння, що мають всі ознаки складу злочину державної зради³³. 5 лютого 1930 р. кримінальну справу проти Остапа Луцького було закрито за відсутності “потерпілого” (“pokrzywdzonego”) і на підставі клопотання прокурора про скасування кримінального переслідування³⁴.

Про тенденцію судових репресій в цілому дають уявлення про кількість ув’язнених у різні роки: у 1928 р. – 29796 осіб, у 1932 р. – 37992 осіб, у 1934 р. – 48444 осіб, у 1936 р. – 55336 осіб, у 1938 р. – 68008 осіб, у 1939 р. – 70520 осіб.

На землях Галичини було вдвоє більше засуджених за злочини, ніж у центральних і східних воєводствах Польщі при значно меншій кількості галицького населення. Лівову частку в цих цифрах склали політичні злочини як прояв національно-визвольної боротьби українського народу за своє національне й політичне визволення³⁵. За неофіційними даними, як відзначалося на засіданні парламенту, в Другій Речі Посполитій станом на 1926 р. було близько 6 тис. політичних в'язнів³⁶.

Наведений огляд особливостей репресивного судочинства і статистичні дані дають змогу розкрити напрямки державної політики Другої Речі Посполитої щодо національних меншин, зокрема в Станиславівському воєводстві. У цілому система судочинства Другої Речі Посполитої була активним інструментом політичних репресій у Східній Галичині, надзвичайні суди виносили вироки у справах проти політичних опонентів, національно-визвольного руху українського народу, всіх, хто не підкорявся польській окупаційній владі.

- ¹ Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний // пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького. – К. : Либідь, 1991. – 512 с. : іл.
- ² Історія України / відп. ред. Ю. Сливка; кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. – Львів : Світ, 2002. – 520 с. : іл.
- ³ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
- ⁴ Комар В. Політика Польщі щодо українців Галичини (1919–1939 рр.): основні напрямки та етапи / Володимир Комар // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 290–295.
- ⁵ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / Микола Литвин. – Львів : Ін-т українознавства НАНУ ; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – 448 с.
- ⁶ Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.) / Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 2012. – 512 с.
- ⁷ Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.) / І. Ю. Гловацький. – Львів : Тріада плюс, 2003. – 348 с.
- ⁸ Соловка Л. Етнодемографічні наслідки геноцидів на Прикарпатті середини ХХ ст. / Любов Соловка // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2011. – № 18–19. – С. 262–268.
- ⁹ Єгрешій О. Станиславів у складі Другої Речі Посполитої / Олег Єгрешій, Людмила Дрогомирецька, Наталія Храбатин // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2011. – № 18–19. – С. 55–67.
- ¹⁰ Західно-Українська народна республіка 1918–1923 [Текст] : ілюстрована історія / авт., голов. ред. і кер. авт. кол. М. Кугутяк. – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. – С. 127.
- ¹¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ), ф. 205, оп. 1, спр. 3, арк. 68.
- ¹² Jabłoński J. Burza od wschodu / J. Jabłoński // *Teęcza*. – 1932. – № 9. – S. 52.
- ¹³ Соловка Л. Етнодемографічні наслідки геноцидів на Прикарпатті середини ХХ ст. / Любов Соловка // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2011. – № 18–19. – С. 262.
- ¹⁴ Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.) / Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 2012. – С. 191.
- ¹⁵ Новинки. Зривають українські відзнаки // Діло. – 1922. – 3 верес.
- ¹⁶ Новинки. Передвиборча дискусія // Діло. – 1922. – 2 верес.
- ¹⁷ Над свіжою могилою ... // Діло. – 1935. – 12 лип.
- ¹⁸ Комар В. Політика Польщі щодо українців Галичини (1919–1939 рр.): основні напрямки та етапи / Володимир Комар // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 290–291.
- ¹⁹ Wapiński R. “Narodowa Demokracja” / R. Wapiński. – Warszawa. – Kraków. – Gdansk, 1980. – S. 7.
- ²⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. o postępowaniu doraźnem // *DzURP*, 1928. – Nr. 33. – Poz. 315.
- ²¹ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1 (1929–1939) / П. Мірчук ; за ред. Степана Ленкавського – Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк : Українське видавництво, 1968. – С. 18–19.
- ²² Макух І. На народній службі / д-р. Іван Макух. – Дітройт: Видання Української Вільної Громади Америки, 1958. – С. 268–269.
- ²³ Encyklopedia prawa obowiązującego w Polsce / Pod red. Peretiatkowicza. – Poznań, 1925. – S. 317.
- ²⁴ Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 105.
- ²⁵ ЦДАІЛ, ф. 151, оп. 1–а, спр. 824, арк. 7–8.

- ²⁶ Posłowie rewolucyjni w Sejmie. Lata 1920–1935. Wybór przemówień, interpelacji i wniosków / Kol. red. T. Daniszewski (red. odp.), G. Iwański, M. Minkowski. – Warszawa : Książka i wiedza, 1961. – S. 498.
- ²⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. w sprawie upoważnienia władzy mianującej do przenoszenia sędziów w stan spoczynku i na inne miejsce służbowe // DzURP, 1932. – Nr. 73. – Poz. 663.
- ²⁸ Чистка в Коломийському окружному суді / Діло. – 1923. – 21 верес.
- ²⁹ ЦДІАЛ, ф. 205, оп. 1, спр. 337, арк. 3, 10, 17.
- ³⁰ Єгрешій О. Станиславів у складі Другої Речі Посполитої / Олег Єгрешій, Людмила Дрогомирецька, Наталія Храбатин // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 18–19. – С. 55.
- ³¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2192, оп. 2, спр. 1, арк. 27.
- ³² Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО), ф. 90, оп. 1, спр. 19, арк. 1.
- ³³ Там само. – Арк. 6.
- ³⁴ Там само. – Арк. 115.
- ³⁵ Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.) / І. Ю. Гловацький. – Львів : Тріада плюс, 2003. – С. 129.
- ³⁶ Posłowie rewolucyjni w Sejmie. Lata 1920–1935. Wybór przemówień, interpelacji i wniosków / Kol. red. T. Daniszewski (red. odp.), G. Iwański, M. Minkowski. – Warszawa : Książka i wiedza, 1961. – S. 174.

В статті рассмотрені особливості репресивного судопроизводства в державній політиці Другої Речі Посполитої в отношении національних меншинств. Основне внимание уделено діяльності чрезвычайних судів в Восточній Галиції і їх роль в уничтоженні українців. Указуються деякі аспекти судово-полицейської репресії на землях Станиславівського воеводства.

Ключевые слова: Друга Річ Посполита, судопроизводство, чрезвычайні суди, національні меншинства, Восточна Галиція, Станиславів.

The given article considers the features of the repressive legal proceedings in relation to national minorities in the government politics of the Second Polish Republic. The main attention is paid to the action of the extraordinary courts in Eastern Galicia and their place in the extermination of Ukrainians. Some aspects of the judicial and police repression in Stanyslaviv province are specified.

Keywords: the Second Polish Republic, legal proceedings, extraordinary courts, national minorities, Eastern Galicia, Stanyslaviv.

УДК 373.6 (477.86) “1921/1939”

Ірина САВІЦЬКА

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПРОФЕСІЙНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СТАНИСЛАВОВА В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921–1939 рр.)

У статті проаналізовано становище української професійної освіти у Станиславові в контексті усієї Галичини, зокрема акцентовано увагу на особливостях функціонування україномовних навчальних і виховних закладів міста. Автор здійснила спробу розкрити особливості існування україномовної фахової освіти крізь призму нормативно-правової бази освітньої системи міжвоєнної Польщі. На основі неопублікованих архівних матеріалів, документальних збірників і спогадів сучасників подій реконструйовано особливості навчального процесу в україномовних професійних школах, показано роль і значення греко-католицької церкви і просвітницьких громадських організацій у функціонуванні українських вчительських семінарій та інших фахових навчальних закладів Станиславова.

Ключові слова: міжвоєнний Станиславів, учительські семінарії, професійна освіта, Українське педагогічне товариство, Греко-католицька церква.

Прагнучи до розбудови партнерських, взаємовигідних відносин і до поглиблення українсько-польської співпраці, необхідною запорукою є дослідження проблем спільної історії двох народів. Не менш важливими в цьому контексті залишаються питання розвитку власне українського шкільництва в умовах освітньої політики багатонаціональної Польщі у міжвоєн-

ний період. Аналіз діяльності навчально-освітніх закладів, вивчення внутрішнього розпорядку шкіл і організації навчального процесу допоможе виокремити “плюси” і “мінуси” тогочасної освітньої системи в цілому та професійної освіти зокрема. Для розвитку національної освіти сьогодні необхідно враховувати позитивний досвід минулих поколінь і водночас пам’ятати, що розвиток науки й освіти повинен відповідати сучасним вимогам життя. Тому, на нашу думку, питання культурно-освітнього життя української громади міста є актуальним і продовжує залишатися об’єктом зацікавлення краєзнавців та мешканців міста.

Мета статті полягає у висвітленні діяльності україномовних професійних навчальних закладів міжвоєнного Станиславова, ролі українських культурно-освітніх товариств і Греко-католицької церкви (далі – ГКЦ) у функціонуванні навчально-виховних закладів міста. На особливу увагу в дослідженні проблеми професійної освіти в Галичині заслуговують наукові праці Б. Ступарика¹ і Т. Завгородньої². Побіжно тему освіти в міжвоєнному Станиславові в різний час висвітлювали П. Ісаїв³, М. Струмінський⁴, К. Баранський⁵. Загалом проблема мало вивчена в українській історіографії та потребує додаткового аналізу наявного джерельного матеріалу, актуалізації ширшої джерельної бази і фахового наукового осмислення.

Після завершення Першої світової війни і невдалої спроби галичан відродити національну державність Східна Галичина рішенням Ради послів країн Антанти у березні 1923 р. остаточно ввійшла до складу Другої Речі Посполитої. Станиславів фактично з 1921 р. по 1939 р. існував як воєводський центр та являв собою багатонаціональне місто, в якому українська громада становила 16,7 % населення і була третьою за чисельністю етнічною групою Станиславова після євреїв (45,1 %) та поляків (35,5 %) ⁶. Перед українською громадою Станиславова постало завдання відстоювати своє право на збереження національної школи і власних культурних традицій. Натомість офіційна державна політика Польщі була спрямована на колонізацію і згортання національно-культурного життя українців.

7 березня 1921 р., відповідно до розпорядження міністра віровизнання та народної освіти, по всій Польщі були прийняті зміни до системи місцевої і повітової шкільної влади. Зокрема, ліквідовувалася Крайова шкільна рада, а її повноваження переходили до новоствореного органу – Кураторії Львівського шкільного округу (далі – ЛШО) ⁷. Його компетенція розповсюджувалася на територію Львівського, Станиславівського і Тернопільського воєводств. Так, станиславівські середні навчальні заклади почали підпорядковуватися ЛШО з центром у Львові. Згідно із “Законом від 31 липня 1924 р., що змінював деякі положення щодо організації шкільництва” (або “Закон Грабського”, названий за прізвиськом його творця, прем’єр-міністра Польщі Владислава Грабського) польська мова стала єдиною мовою внутрішнього користування для всіх без винятку шкіл. Обов’язковим стало викладання державною польською мовою в українських школах і гімназіях не тільки власне польської мови та літератури, але й історії, географії і науки про сучасну Польщу ⁸. На практиці закон вважався знаряддям асиміляції непольських народів, адже фактично започатковував ліквідацію шкільництва національних меншин Другої Речі Посполитої. “Закон Грабського” сприяв зменшенню кількості українських шкіл шляхом перетворення їх в утравістичні школи. У більшості навчання в такого роду навчальних закладах проводили польські вчителі, залучені з етнічних польських територій ⁹.

Представники української освіченої громадськості Східної Галичини, які вивчали світовий досвід у сфері освіти, згідно з пануючою тенденцією наполягали на розвитку саме професійного шкільництва. При цьому вони враховували також соціально-економічні умови життя українців у Польщі та потреби суспільства. “... Нам, українцям, напередодні початку Другої світової війни, – годі вагатися у нашій політичній і економічній дійсності. Нам треба перейти на шлях фахової освіти. Завдання фахової освіти полягає в тому, щоб підготувати не лише кваліфікованих фахівців, майстрів свого фаху, але й свідомих, загально освічених громадян, творців майбутнього суспільства”, – писав у 1939 р. історик і педагог Л. Шанковський ¹⁰.

Першою ланкою в системі шкільної освіти була початкова школа. Згідно з прийнятим польським урядовим декретом від 7 лютого 1919 р. обов’язкову безплатну початкову освіту повинні були отримувати всі діти віком від семи до чотирнадцяти років. Здобували початкову освіту в основному у традиційних семикласних народних школах, також існували й спеціальні (для дітей з обмеженими можливостями) та школи особливого характеру (виділові, початкові

вищі, школи вправ). Середні школи були восьмикласними, по закінченні яких учні здавали екзамени зрілості¹¹.

Організація фахового шкільництва була зарахована до чинників покращення повоєнного життя українського населення міст, тому урядовими документами передбачався розвиток мережі професійних шкіл. До них приймали випускників семирічної початкової школи, а також молодь після третього чи четвертого класу гімназії. Була й інша категорія професійних шкіл, які вимагали від абітурієнтів закінчення шести гімназійних класів. Для працюючих, яким не виповнилося 18 років, існували доповняючі фахові школи, а для старших – фахові курси (технічні, торговельні і т. п.)¹². У професійних навчальних закладах велика увага приділялася, крім вивчення власне фахових предметів, загальноосвітнім дисциплінам (математиці, фізиці, кресленню і т. д.) та тим, які сприяють фізичному та моральному розвитку – релігія, гігієна, гімнастика, підготовка до військової служби.

У системі шкільництва Галичини великою популярністю користувалися нижчі професійні школи. До них, у першу чергу, належали вчительські семінарії, в яких готували вчителів початкових шкіл. Навчання в семінарії тривало п'ять років: на перших трьох курсах вчительської семінарії учні здобували загальноосвітню підготовку, натомість на останніх двох – професійну. Право вступу до вчительської семінарії мали абітурієнти у віці 14–17 років. Вступники повинні були мати свідоцтво про закінчення семикласної початкової школи з правом публічності або не менше як три класи середньої загальноосвітньої державної школи. Для випускників середніх шкіл існували вчительські курси, програма яких мала виразно професійний характер. У 1921 р. для вчительських семінарій Польщі були розроблені та видані спеціальні навчальні плани¹³.

У Львівському шкільному окрузі (Львівське, Станиславівське і Тернопільське воєводства) загалом нараховувалося 267 вчительських семінарій, з яких 90 були українськими станом на 1 січня 1922 р. У тому числі у Станиславівському воєводстві нараховувалося 63 вчительські семінарії, з яких тільки вісім були україномовними, а решта – польськими¹⁴. Фактично вищезгаданий закон 1924 р. (“Закон Грабського”) закріпив створення в подальшому утраквістичних (двомовних) вчительських семінарій. У Станиславові діяла одна двомовна семінарія, яка близько 20 років існувала без власного приміщення. У 1892 р. даний навчальний заклад отримав від держави власну двоповерхову кам'яницю (споруджену Карлом Баттернай у 1842 р.) за адресою Тринітарська площа, 2 (сьогодні – Старозамкова, 2а). Це була державна чоловіча семінарія, директором якої в міжвоєнний період був вчитель польської мови В. Драбік¹⁵. У будинку семінарії нараховувалося 25 кабінетів, у п'ятнадцяти з яких містилися навчальні класи, де проходили заняття, а у десяти інших знаходилися конференційні зали, бібліотека, вчительська, кабінет для “ручних робіт”, кухня та інші додаткові приміщення¹⁶.

У польських класах семінарії загалом навчалося більше учнів на противагу україномовним класам. Так, на початку 1924–1925 навчального року (далі – н. р.) загалом у чотирьох польських класах семінарії навчалося 107 учнів, в той час як в українських – 88. При семінарії існували вчительські курси: до семінарії на навчання на початку 1930/31 навчального року в усі класи загалом було записано 256 учнів і окремо 171 особа – на вчительські курси¹⁷. Однак якість викладання на курсах була досить низькою, учні висловлювали незадоволення і вимагали покращення якості навчання. Незадовільною була матеріальна база таких курсів і нестача кваліфікованих вчителів¹⁸. Учні, які навчалися на четвертому і п'ятому курсах семінарії, проходили професійну підготовку в якості педагогічної практики у спеціальних школах вправ (початкових школах особливого характеру)¹⁹. Там вони могли під керівництвом досвідчених педагогів проводити так звані пробні уроки. Учителів середніх загальноосвітніх шкіл готували на основі завершеної гімназії у вищих школах. Після реформування системи освіти у 1936 р. вчительська семінарія на Тринітарській площі була реформована у Перший державний педагогічний ліцей. Із встановленням радянської влади ліцей і школу ліквідували. У закладі за роки його існування викладало багато визначних особистостей: біолог І. Яхно, історик Р. Заклинський, очільник філії “Просвіти” М. Коцюба; тут навчилися художник О. Сорохтей, етнографи О. Іванчук та А. Онищук та ін.²⁰

Варто звернути увагу на те, що учні навчальних закладів Станиславова часто не були мешканцями міста, а приїжджими з різних куточків місцевого воєводства, в деяких випадках – Львівського, Тернопільського та інших, як наслідок, у Станиславові організовували спеціальні інтернати або бурси для проживання. Збереглися відомості про існування загалом 13 закладів для проживання учнів різних національностей у місті станом на 1938 р.²¹ Відповідно при вище згаданій семінарії також існував інтернат, заснований у 1910 р. при Товаристві святого Вінсента (Вікентія) де Поля. Для прикладу, на початку 1929–30 н. р. до інтернату було прийнято 33 учнів. Повна щомісячна оплата за проживання становила 50 польських злотих. Однак таку суму сплачували далеко не всі учні, оскільки існувала система пільг для різних категорій вихованців. Завдяки даній системі більшість учнів проживали в інтернаті всього за місячну плату у 15 злотих²².

Бурса Св. Йосафата, яка з 1936 р. носила назву малої семінарії Св. Йосафата, також слугувала місцем проживання для учнів станиславівських навчальних закладів. Максимальна плата за помешкання і харчування становила 50 злотих у місяць, проте більшість учнів оплачували в середньому 5–10 злотих щомісячно. Існування таких закладів для проживання в цілому, як і не в останню чергу помірні плати для пільгових категорій, дозволяли учням з селянських і робітничих родин та сиротам здобути певну спеціальність. Настоятель бурси Св. Йосафата В. Микитюк щороку приймав до закладу близько 80 учнів. Бурса, поряд з іншими українськими навчальними закладами чи інтернатами міста, не фінансувалася польською владою, тому її утримання було покладено на добровільні пожертви духовенства з усіх повітів Станиславщини. Часто пожертвувань не вистачало і доходи не покривали витрат, але завдяки існуванню такого роду закладів діти з малозабезпечених сімей воєводства мали можливість проживати та здобувати фахову освіту в Станиславові²³.

Організацією україномовної освіти в умовах централізації та полонізації шкільництва зайнялася ГКЦ. Зокрема, цю роль на себе взяли монахині Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ). У Станиславові жіночий монастир сестер василіянок був відкритий у 1909 р. по вулиці П. Скарги, 17 (сьогодні – вул. Василянок, 17). Вчительські курси для дівчат монахині проводили ще з 1907 р., водночас при монастирі існували початкові школи – вселюдні і школа вправ²⁴. Статус державного навчального закладу вчительська семінарія отримала 30 жовтня 1909 р.

Ученицями вчительської семінарії василіянок були, в основному, українки. Так, станом на кінець 1928–1929 н. р. тут навчалася 272 українки і лише дві польки. Найбільша кількість дівчат за весь період існування закладу навчалася у 1924–1925 н. р. – 237 учениць. Як правило, проживали учениці вчительської семінарії в родичів у Станиславові, зокрема наприкінці 1928 – 29 н. р. таких було 148 осіб, що становило майже половину вихованок закладу²⁵. При василіянівському монастирі, окрім початкових шкіл і семінарії, існував виховний заклад – Інститут Марії, в якому учениці проживали за щомісячну плату. Переважно це були дівчата зі священничих родин або з тих, які могли собі дозволити оплату в сто злотих щомісяця. Тому число “інституток” коливалося від 30 до 45 дівчат. Зрозуміло, що у василіянівських школах особливу увагу надавали релігійному вихованню учениць. Про це, зокрема, свідчив усталений розпорядок дня вихованок, що включав обов’язкову присутність на ранішній Службі Божій та передобідню молитву²⁶.

Спільною для всіх василіанських шкіл, у тому числі для вчительської семінарії, була чітка система організації навчання. Уроки розпочиналися о 8 год. і завершувалися о 13.30, один урок тривав 45 хвилин. Навчалися учениці гімназії і в суботу, а єдиним вихідним днем була неділя²⁷. Відповідно до Закону “Про організацію шкільництва” 1932 р. на основі даної вчительської семінарії при станиславівському монастирі сестер василіянок було утворено чотири гімназійні класи і два класи ліцею. Гімназії в цілому поділялися на два види – класичні з гуманітарним нахилом і педагогічні, які давали їх випускникам початкову професійну освіту²⁸.

В організаційній структурі ГКЦ в першій половині ХХ ст. особливу роль відігравали духовні семінарії – нижчі професійні навчальні заклади для підготовки духовенства. На початку ХХ ст. у Галицькій церковній провінції існувало три такі навчальні заклади у Львові, Перемишлі та Станиславові, причому Станиславівська духовна семінарія була “наймолодшою”

серед них, заснована в 1907 р. На духовну семінарію покладался обов'язок формування нового покоління греко-католицького духовенства зі свідомою національною позицією. Станиславівський єпископ Г. Хомишин докладав усіх зусиль для матеріального забезпечення семінарії. Однак ситуацію з фінансуванням ускладнювало скасування польським урядом дотацій для духовних семінарій у 1919 р.²⁹

У «Віснику Станиславівської єпархії» неодноразово публікувалися подібні заклики для добровільних пожертв на духовну семінарію: «Відповідно до відозви 13 липня 1921 р. Всечесне Духовенство з малими лиш виїмками з повним розумінням ваги справи існування духовного семінаря... радо поспішив в тім році з зложенням призначених датків на сю ціль. З огляду однак, що з причин піднесених загально в тім році цін, зложені датки в грошах не вистарчать на покриття навіть найконечніших видатків... тому Єпископій Ординаріят спонукає крайною konieczністю звертаєсь поновно до жертволюбивости Всечесного Духовенства з прошенням о ласкаву поміч в дальших еще добровільних грошових датках на ту ціль»³⁰.

Проблемами українського шкільництва у Станиславові зайнялася громадська організація Українське педагогічне товариство (далі – УПТ). УПТ у Станиславові неодноразово з 1919 р. надсилало до Кураторії ЛШО листи з проханням про дозвіл на перетворення чоловічих семінарійних курсів на приватну вчительську семінарію та отримання права прилюдності для закладу. Натомість Кураторія не давала дозволу на створення україномовної семінарії³¹. Так, у протоколі засідань УПТ за грудень 1921 р. вказано, що «про існування цієї школи повідомлено власть, однак вона досі на це не реагує...»³². Однак семінарія існувала неофіційно, а її приміщення знаходилося спершу по вулиці Липовій, 80 (сьогодні – вул. Шевченка, 80) у будинку філії товариства «Просвіта». Тим часом було збудовано приміщення для громадської організації «Сокил» по вулиці Третього Мая, 18 (сьогодні – вул. М. Грушевського), в якому вранці проходило навчання в учениць жіночої гімназії УПТ, а після обіду – в учнів чоловічої вчительської семінарії. Першим директором семінарії був П. Самоверський. Заклад отримав право прилюдності у 1923–24 н. р. На початок 1923–24 н. р. було записано 129 юнаків до п'яти класів семінарії в цілому³³.

Управителі вчительської семінарії призначалися на зборах УПТ шляхом відкритого голосування і часто змінювалися. Заробітна плата учителів нараховувалася з оплати за навчання учнів³⁴. В подальшому директором вчительської чоловічої семінарії став М. Ковальчук, також тут викладали І. Чепига, А. Бирович, М. Мельник, В. Феданків, М. Куцій, М. Комановський. Практично всі учні були українцями за національністю, зрідка навчалися представники німецької громади міста. Викладали на курсах та семінаріях, організованих УПТ, українською мовою³⁵. УПТ організувало створення інших приватних професійних шкіл та курсів, зокрема, торговельних, промислових та ін. Так, у 1925 р. розпочалося навчання на приватних (трикласових) ремісничо-промислових фахових курсах. Товариство УПТ «Рідна школа» тільки через чотири роки після їх відкриття добилось в Кураторії надання курсам права публічності³⁶.

Неодноразово учні вибували протягом навчального року з чоловічої вчительської семінарії або залишали навчання на курсах. До прикладу, з третього класу чоловічої вчительської семінарії УПТ протягом 1922–1923 н. р. вибуло 10 учнів³⁷. Цьому сприяло в значній мірі складне матеріальне становище українців Галичини в міжвоєнний період. У майбутньому ще однією вагомою причиною для відмови від україномовної освіти стало розпорядження Кураторії від 8 травня 1928 р., згідно з яким випускники україномовних учительських семінарій мали право працювати виключно в українських школах. Зважаючи на те, що україномовних народних (початкових) шкіл у Галичині станом на 1927–1928 н. р. було 745, в той час як польських та утраквістичних – 4782, ставало зрозумілим, що влада створювала обмеження у працевлаштуванні українських випускників. Ця ситуація не додавала популярності українським навчальним закладам у міжвоєнній Польщі³⁸.

З прийняттям шкільної реформи в 1932 р. вчительські семінарії ліквідувалися і натомість створювалися педагогічні ліцеї виключно з польською мовою викладання. У цілому створення педагогічних ліцеїв було направлено на підвищення рівня професійної освіти майбутніх педагогів і відповідало європейським загальноосвітнім тенденціям.

У 1938 р. Кураторія ЛШО дозволила відкриття фахової української гімназії у Станиславові та затвердила розклад її діяльності з умовою збільшення кількості навчальних годин польської мови. У новоутвореній Приватній торговельній коєдукаційній гімназії Українського педагогічного товариства “Рідна школа” працювало 11 учителів та навчалося сорок шість учнів. Що стосується предметів, то традиційно вивчалися мови – українська, польська і німецька, а також історія, географія, природознавство та “руханка” (фізичне виховання). Замість інших предметів, які були обов’язковими в класичних загальноосвітніх гімназіях, тут викладали товарознавство, техніку реклами, організацію та техніку торгівлі³⁹. Шкільна документація торговельної гімназії заповнювалася польською мовою впродовж 1938–39 н. р.⁴⁰ Гімназія проіснувала один рік і була закрита з початком Другої світової війни. Директором чотирирічної торгової гімназії протягом року був педагог, редактор і політик Станиславівщини – І. Чепига⁴¹.

Таким чином, у міжвоєнному Станиславові користувалася особливою популярністю нижча фахова освіта. Найбільш поширеними навчальними закладами були вчительські семінарії, з яких виходили майбутні вчителі початкових шкіл. При них існували зазвичай так звані школи вправ, в яких учні семінарії проходили педагогічну практику. Навчання в професійних школах було доступним (порівняно з гімназійною освітою) та давало певну спеціальність після завершення. Крім того, у місті діяла мережа з близько 13-ти (станом на 1938 р.) інтернатів та бурс для проживання приїжджих учнів з різних повітів Станиславівщини з помірною щомісячною оплатою і системою пільг. Польський уряд не був зацікавлений у розвитку україномовної освіти в Галичині в цілому, про що, зокрема, засвідчує прийнятий у 1924 р. “Закон Грабського”. Як наслідок, справою організації навчальних закладів професійного спрямування в місті зайнялися громадські культурно-просвітницькі організації та ГКЦ, зокрема товариство “Рідна школа” та ЧСВВ. Так, україномовних вчительських семінарій у місті існувало тільки дві, при чому право прилюдності було надано відразу тільки жіночій вчительській семінарії василіянок. Українці разом із поляками навчалися у двомовній чоловічій вчительській семінарії на Тринітарській площі, яка була державною (всі україномовні навчальні фахові заклади у Станиславові були приватними). Право публічності отримала і торговельна гімназія, заснована у 1938 р., але проіснувала вона всього один рік. Існувало чимало вчительських курсів, якість навчання у яких була низькою. Це було пов’язано із проблемами у матеріальному забезпеченні шкіл та у труднощах з майбутнім працевлаштуванням. У місті відкривалися силами виключно громадської організації УПТ промислові та ремісничі школи, про які збереглося небагато інформації, оскільки існували вони без дозволу польської влади та без її матеріальної підтримки відповідно. ЧСВВ у 1907 р. відкрив у Станиславові духовну семінарію – нижчий професійний навчальний заклад для підготовки греко-католицького духовенства. Законом “Про організацію шкільництва” 1932 р. було реформовано систему середньої освіти, зокрема, ліквідовано вчительські семінарії. Для розбудови національної освіти сьогодні, на нашу думку, українці повинні зважати як на історичний досвід минулих поколінь, так і пам’ятати, що розвиток професійної освіти повинен відповідати сучасним вимогам життя і йти в ногу з часом.

1. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ : Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника, 1994. – 144 с.
2. Завгородня Т. Теорія і практика навчання в Галичині (1919–1939 роки): моногр. / Т. Завгородня. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2007. – 397 с.
3. Ісаїв П. Історія міста Станиславова / П. Ісаїв. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – 96 с.
4. Струмінський М. Історія міста Станіслава / М. Струмінський. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – 56 с.
5. Баранський К. Станиславів до і після 1919 року / К. Баранський. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 104 с.
6. Шематизм всего клира греко-католицької Епархії Станиславівської на рік Божий 1925. Річник XXX. – Станиславів : Накладом Клира Епархіяльного, 1925. – С. 208.
7. Praca szkoły w Polance w okresie międzywojennym [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sp7krosno.republika.pl/his_4.htm.

8. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Poz. 764, 765, 766. – № 79. – S. 1213. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19240790766&type=2>.
9. Wróblewska U. Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP / U. Wróblewska // Nauka. – 2011. – № 2. – S. 109–124.
10. Шанковський Л. За реформу української середньої школи / Л. Шанковський. – Львів : Накл. Кооперативи “Рідна школа”, 1939 р. – С. 13.
11. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ : Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника, 1994. – С. 120–121.
12. Там само. – С. 122.
13. Завгородня Т. Теорія і практика навчання в Галичині (1919–1939 роки) : моногр / Т. Завгородня. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2007. – С. 136.
14. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф. 179, оп. 3, спр. 195, арк. 23.
15. ЦДАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 1238, арк. 2.
16. Там само. – Арк. 29.
17. Там само. – Арк. 3, 44.
18. Завгородня Т. Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919–1939 рр.) : моногр. / Т. Завгородня. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 37.
19. ЦДАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 1238, арк. 167.
20. Бондарев І. Слідами старого Станиславова. Будинок Баттерная / І. Бондарев, М. Головатий // Репортер. – 23 жовтня, 2015 р.
21. ЦДАЛ України, ф. 179, оп. 1, спр. 507, 4 арк.
22. Там само. – Оп. 3, спр. 1238, арк. 110.
23. Микитюк Я. Згадка про малий семінар ім. священомученика Йосафата в Станиславові / Я. Микитюк // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – Т. 2. – С. 78–79.
24. Шкраб'юк П. Монаший чин отців Василян у національному житті України / П. Шкраб'юк – Львів : ВВП “Місіонер”, 2005. – С. 214.
25. ЦДАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 1411, арк. 65.
26. Шумська-Гриневиц М. Про село Золота Липа і дещо про Інститут СС Василянок / М. Шумська-Гриневиц // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – Т. 2. – С. 73.
27. Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станиславівського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василянок / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2011. – С. 119.
28. Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Poz. 389. – № 38. – S. 639–645. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19320380389&type=2>.
29. Делятинський Р. І. Станиславівська духовна семінарія у 1918–1925 роках: етапи повоєнного відновлення та її роль у формуванні духовенства нового типу / Р. Делятинський // Нарис історії Івано-Франківської (Станиславівської) Духовної Семінарії ім. Св. Свщмч. Йосафата. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 57.
30. Відозва в справі добровільних жертв на удержане духовного семінаря // Вісник Станиславівської єпархії. – 1922. – Ч. I–III. – С. 3–4.
31. ЦДАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 1416, арк. 25, 37.
32. Державний архів Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 279, оп. 1, спр. 2, арк. 17.
33. ЦДАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 1416, арк. 55.
34. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 279, оп. 1, спр. 2, арк. 17.
35. Там самою – Ф. 303, оп. 1, спр. 4, арк. 4.
36. Там само. – Ф. 279, оп. 1, спр. 10, арк. 3–4.
37. Там само. – Ф. 303, оп. 1, спр. 4, арк. 4.
38. Завгородня Т. Теорія і практика навчання в Галичині (1919 – 1939 роки): моногр. / Т. Завгородня. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2007. – С. 172.
39. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 298, оп. 1, спр. 1, арк. 1–25.
40. Там само. – Спр. 2, арк. 4.
41. Баранський К. Станиславів до і після 1919 року / К. Баранський. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – С. 54.

В статье проанализированы положение украинского профессионального образования в Станиславове в контексте всей Галичины, в частности акцентировано внимание на особенностях функционирования украиноязычных учебных заведениях города. Автор осуществила попытку раскрыть особенности существования украинского профессионального образования через призму нормативно-правовой базы образовательной системы межвоенной Польши. На основе неопубликованных архивных материалов, документальных сборников и воспоминаний современников событий реконструировано особенности учебного процесса в украиноязычных профессиональных школах, показана роль и значение греко-католической церкви и просветительских общественных организаций в функционировании украинских учительских семинарий и других профессиональных школах Станиславова.

Ключевые слова: *межвоенный Станиславов, учительские семинарии, профессиональное образование, Украинский педагогическое общество, Греко-католическая церковь.*

Authors have tried to analyze the educational system of intermilitary Poland. We carried out an attempt to expose a problem of Ukrainian vocational education in Stanislaviv till 1921 to 1939 years. The author attempted to reveal the peculiarities of Ukrainian existence of special education in the light of the legal framework of the educational system interwar Poland. Based on unpublished archival material, documentary collections and memoirs of contemporaries events we have reconstructed features of the educational process in Ukrainian vocational schools, the role and importance of the Greek Catholic Church and public educational organizations in the functioning of Ukrainian teachers' seminaries and other professional schools of Stanislaviv.

Keywords: *interwar Stanislaviv, teachers' seminaries, vocational education, Ukrainian Teachers' Society, the Greek Catholic Church.*

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ, Олег ЄГРЕШІЙ

**ПЕРШІ ГРАБОВЕЦЬКІ ЧИТАННЯ “АКАДЕМІК ВОЛОДИМИР
ГРАБОВЕЦЬКИЙ – ВЧЕНИЙ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ”
(Всеукраїнська наукова конференція, м. Івано-Франківськ, 6 грудня 2016 р.)**

4 грудня 2016 р. виповниться рік, як пішов з життя відомий український науковець, історик-краєзнавець, громадський діяч Володимир Васильович Грабовецький (1928–2015 рр.). В умовах панування партійно-тоталітарного режиму в Україні середини і другої половини ХХ ст. він був одним із нечисленних дослідників, які продовжили лінію української традиційної історіографії, біля витоків якої стояли М. Грушевський, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич та ін. Багатогранну діяльність академіка В. Грабовецького традиційно поділяють на два періоди: *львівський* (до 1975 р., коли він плідно працював в освітніх і наукових установах Львівщини, Інституті суспільних наук у Львові (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича), успішно захистив кандидатську і докторську дисертації та ін.) та *прикарпатський*, після його переходу на викладацьку роботу в Івано-Франківський державний педінститут (нині – Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника). У 1990 р. професор В. Грабовецький очолив новостворену кафедру історії України в Прикарпатському університеті, якою керував упродовж 17 років, а професором кафедри працював до останніх днів свого життя. За майже 65 років наукової діяльності (з 1953 р.) з-під пера В. Грабовецького вийшло понад 1,5 тисячі наукових і науково-популярних праць, у тому числі близько 100 монографій, окремих видань.

Особливо плідним у діяльності професора став період незалежності України, національно-культурного і політичного відродження після 1991 р. В. Грабовецький займався активною громадською, культурно-просвітницькою діяльністю на Прикарпатті, зокрема виступив ініціатором та організатором проведення цілого ряду наукових конференцій, часто виступав на місцевому радіо і телебаченні з популяризацією маловідомих сторінок історії України, рідного краю. Під його керівництвом із числа колишніх студентів виросла історична школа, нова генерація українських науковців, які вивчають важливі проблеми історії України. Помітною сторін-

кою в творчій біографії В. Грабовецького була багатолітня краєзнавчо-пошукова і музеєзнавча діяльність. Протягом більш як півстоліття він збирав матеріали, що стосуються визвольної боротьби українського народу, опришківського руху в Карпатах, виявив сотні маловідомих матеріалів про О. Довбуша. З ініціативи В. Грабовецького, за його старанням та активною участю 1995 р. в Івано-Франківську відкрито історико-меморіальний музей Олекси Довбуша.

З метою узагальнення історико-краєзнавчої, музейної роботи В. Грабовецького, а також джерелознавчих та історіографічних здобутків, творчого осмислення нових методологічних підходів до вивчення історії України та історичного краєзнавства кафедра історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді та Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша 6 грудня 2016 р. провели Всеукраїнську наукову конференцію “Академік Володимир Грабовецький – вчений, громадських діяч” в рамках “Перших Грабовецьких читань”.

Співголовами конференції виступили ректор ПНУ ім. В. Стефаника професор Ігор Євгенович Цепенда, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин ПНУ ім. В. Стефаника професор Микола Васильович Кугутяк та голова Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, директор Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді Михайло Юрійович Косило. Членами організаційного комітету були завідувач кафедри історії України ПНУ ім. В. Стефаника професор Ігор Ярославович Райківський, заступник декана факультету історії, політології і міжнародних відносин ПНУ ім. В. Стефаника, доцент Михайло Васильович Сигидин, доцент кафедри історії України Андрій Зіновійович Королько, доцент кафедри історії України ПНУ ім. В. Стефаника (відповідальний секретар конференції) Олег Ігорович Єгрешій, кандидат історичних наук, син професора Володимира Грабовецького Богдан Володимирович Грабовецький, дочка професора Володимира Грабовецького Оксана Володимирівна Грабовецька та директор Історико-меморіального музею Олекси Довбуша Юрій Васильович Срайчук.

У роботі конференції взяли участь понад 50 вітчизняних науковців (з них 11 докторів наук, професорів та 18 кандидатів наук доцентів), серед яких відомі в Україні дослідники: доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії НАНУ (м. Київ) Олександр Іванович Гуржій; доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри но-

вітньої історії України імені Михайла Грушевського історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Олексій Миколайович Сухий, кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі України Володимир Васильович Пришляк та ін.

Конференція працювала в трьох секціях: “Володимир Грабовецький в пам’яті рідних, колег, учнів”, “Творча спадщина Володимира Грабовецького в оцінці сучасників” і “Краєзнавство та музейна справа в Україні: історія і сучасний стан”.

СТОРИНКИ З ЛІТОПІСУ ВЗАЄМВІДНОСИН РОДИН І. ГУРЖІЯ ТА В. ГРАБОВЕЦЬКОГО

Найімовірніше Іван Олександрович Гуржій і Володимир Васильович Грабовецький познайомились десь у другій половині 50-х років минулого століття, коли останній був молодшим науковим співробітником Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові і писав кандидатську дисертацію на тему “Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVIII ст.” під керівництвом славнозвісного академіка І.П. Крип’якевича¹. По-перше, у І.О. Гуржія і В.В. Грабовецького певною мірою збігалися аспекти досліджень – “селянський рух” і “наклалися” їхні історичні періоди – XVIII ст. По-друге, періодично співпрацювали Гуржій і Крип’якевич, зустрічаючись то у Києві, то у Львові з приводу різноманітних виробничих питань, а також на наукових форумах (конференції, симпозіуми тощо). Адже після створення Інституту суспільних наук у 1952 р. Іван Петрович спочатку завідував відділом історії України, а потім і до виходу на пенсію був директором цієї установи (1953–1962)². В той же час Іван Олександрович посідав посади завідувача відділу історії феодалізму Інституту історії (1955–1958), заступника директора по науковій частині (1958–1971) і паралельно – заступника голови Відділу суспільних наук АН УРСР (1961–1963), якому підпорядковувався Інститут суспільних наук. Обидва були членами Президії АН. По-третє, Грабовецький не міг не приїжджати до Києва в Інститут історії на консультації, де він і захистив свою кандидатську дисертацію в 1958 р., а його офіційними опонентами стали колеги І.О. Гуржія – д.і.н. В.О. Голобуцький і к.і.н. К.І. Стецюк. Іван Олександрович на той період входив до складу спеціалізованої вченої ради установи.

Відбувалася співпраця усіх трьох науковців і в процесі підготовки багатотомної збірки “З історії західноукраїнських земель” (вип. 1-5, 1957-1960), де відповідальним редактором значився І.П. Крип’якевич, а членом редколегії – В.В. Грабовецький (вип. 2, 5). Праця друкувалася в Києві у видавництві Академії наук.

Про безпосередні творчі контакти і становлення дружніх стосунків Володимира Васильовича з Іваном Олександровичем саме наприкінці 50-х років засвідчує перша монографія вченого-початківця, подарована своєму старшому колезі з таким промовистим написом: “Високошановному доктору історичних наук, професору Івану Олександровичу Гуржію з глибокою пошаною В. Грабовецький. Львів, 10.X.57 р.”.

Прикметними в цьому контексті стали кілька моментів. По-перше, у написі на книзі проявилися все таки більше офіційні взаємини, ніж приятельські. По-друге, велике бажання пошвидше презентувати свій вагомий доробок, адже книга в друкарні була підписана до виходу в світ 27 липня 1957 р., а вже через два місяці потрапила до рук Гуржія. По-третє, рецензентом її виступив І. П. Крип’якевич: знову простежується “троїстий союз”.

Відверто щирими і близькими стосунки між обома вченими стали в 60-ті роки. Грабовецький не раз відвідував оселю родини Гуржіїв, траплялось і ночував тут. Черговий знаковий презент батькові він зробив у 1962 р., коли урочисто вручив чергову монографію “Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII–XVIII ст.”, н якій зробив припис: “Вельмишановному Івану Олександровичу Гуржію на знак пошани. В. Грабовецький”. У зв’язку з тим, що книга друкувалася в Києві, Іван Олександрович ознайомився з її змістом ще до виходу в світ, висловив деяк професійні поради. Схожий дарчий напис надібуємо і на іншій капітальній монографії Володимира Васильовича, опублікованій вже у Львові 1966 р. – “Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст.”.

Слід зазначити, що навколо батька на той період групувалося чимало істориків, які то варишували і з Грабовецьким, зокрема І.Г. Шульга, П.В. Михайлина. Вони зустрічались, обговорювали виробничі справи, частували один одного.

Справжнім подарунком батькові, з нагоди його 50-річчя, виявився присвячений йому “Бібліографічний покажчик”, який побачив світ 1965 р. у Львові. На той час це було унікальне явище, щоб про живого історика спеціально створювалася студія, наводився список друкованих

праць. Показчик склали С.П. Костюк і В.В. Грабовецький, а редактором став д.і.н. М.К. Івасюта. Для публікації брошури була отримана персональна постанова редакційної колегії Львівської державної бібліотеки Міністерства культури УРСР.

На титульній сторінці показчика маємо таке звернення від укладачів: “Дорогий Іване Олександровичу! Ваші видатні наукові і науково-популярні праці з історії України відомі всім: вченим, студентам, вчителям історії і широкому колові читачів.

Вшановуючи Вашу титанічну працю на ниві української історичної науки, ми склали до 50-річчя з дня народження бібліографічний показчик Ваших праць. Прийміть від нас цей скромний подарунок з нагоди Вашого ювілею.

Бажаємо Вам нових історичних творів, міцного здоров’я і всього-всього найкращого.

З львівським поклоном В. Грабовецький, С. Костюк”.

Про знаковість появи цього бібліографічного показчика в історіографії було зазначено 15 вересня 1965 р. на розширеному засіданні Вченої ради Інституту історії АН УРСР за участі представників громадськості, коли урочисто вшановували 50-річчя з дня народження та 20-річчя наукової та громадської діяльності І.О. Гуржія. Серед багатьох вітальників і запрошених гостей знаходились: віце-президент АН І.К. Білодід, директори Інституту історії К.К. Дубина, Інституту економіки С.М. Ямпольський, Інституту філософії П.В. Капнін, від Сектора історії природознавства та техніки академік Й.З. Штокало, заступник міністра вищої та середньої спеціальної освіти І.С. Дзюбка та інші провідні вчені й офіційні особи республіки³.

В середині 60-х років особливо плідно проявилась співпраця обох учених у справі написання оригінальних текстів і підготовки до друку двотомної “Історії селянства Української РСР”. Перший том цього видання побачив світ у “ювілейний” 1967 р. у Києві. Саме до нього І.О. Гуржій написав сім параграфів про розклад феодално-кріпосницької системи в кінці XVIII – першій половині XIX ст., а В.В. Грабовецький подав кілька матеріалів стосовно соціально-економічного розвитку та селянської боротьби проти утисків можновладців на Правобережжі і Галичині в XVII–XVIII ст.

Великопомпною подією в житті Володимира Васильовича слід вважати захист ним докторської дисертації у Київському університеті в 1968 р. Вчений працював над нею близько 15 років. Успішному завершенню справи посприяли і офіційні опоненти: І.О. Гуржій, Ф.П. Шевченко, І.Г. Шульга. Високу оцінку дисертації дали М.І. Марченко, І.І. Компанієць і Г.Я. Сергієнко.

Періодичні зустрічі, листування та вітання з нагоди всіляких свят тривали між Іваном Олександровичем і Володимиром Васильовичем протягом багатьох років, аж поки перший внаслідок тяжкої хвороби не помер у жовтні 1971 р.

Мої особисті стосунки з професором Грабовецьким помітно активізувались з 1977 р., коли після завершення навчання на історичному факультеті КДУ ім. Т.Г. Шевченка, я перейшов на науково-дослідну роботу у відділ історії феодалізму Інституту історії АН УРСР. Він неодноразово приходив до нашого підрозділу в установі, “пив чай” і дарував новітні авторські праці, професійно консультувався і давав власні поради, розповідав про особисті творчі плани та здобутки колег.

Не забував Володимир Васильович і про моїх рідних: маму – Марію Іванівну та старшого брата – Олега. Так, у 1985 р. він для нашої бібліотеки подарував “Бібліографічний показчик”⁴ стосовно себе, на титульній сторінці, якого зробив напис: “Високошановним Марії Іванівні, Олександрю Івановичу, Олегу Івановичу на згадку про видатного українського радянського вченого-історика та мого дорогого вчителя-наставника Івана Олександровича. З повагою. Підпис”.

Щирою вдячністю я реагував на добре ставлення і теплоту почуттів професора стосовно батька, нашої сім’ї. А тому з радістю відгукувався на його прохання підтримати котрогось з його вихованців істориків-початківців. Так, у 1989 р. я погодився виступити опонентом при захисті кандидатської дисертації одного з них⁵.

Також цілком зрозумілим є й те, що коли в 1983–1985 рр. виник і почав реалізовуватись задум створення збірників праць, присвяченого пам’яті І.О. Гуржія (з нагоди 70-річчя від дня народження), до якого мали увійти статті головним чином друзів і колег вченого, я, як

відповідальний секретар видання, в першу чергу, звернувся до Володимира Васильовича. Досить швидко він відгукнувся на пропозицію й подав матеріали про “галицьку трійцю” XIII ст. – Тимофія, Авдія та Митуса. Правда, зізнаюсь: не всі члени редколегії збірника хотіли друкувати цю статтю, створювали всілякі перешкоди⁶. Проте, мої пояснення та переконання, мовляв, давній друг і колега батька, позитивно вплинули на вирішення справи.

Приблизно тоді я близько зійшовся з сином вченого – Богданом. Затоваришували. Виявили спільні наукові інтереси: адже і він – історик.

Коли Богдан Володимирович у 1988 р. вийшов на захист у нас в інституті, я намагався його всіляко підтримувати: давав поради, допомагав організувати відгуки на автореферат, тощо. Після успішного захисту, за давньою традицією, годилось би влаштувати гідний такому захисту фуршет. Однак відбувалась та подія, як відомо, в період горбачовської протиалкогольної компанії: люди пити спиртне менш не стали, але побоювались і ховались від сторонніх очей. У стінах державних установ і наукових інституціях існувала категорична заборона на вживання “зеленого змія”. Особливо суворо стежили саме за відзначенням дисертацій, ходили чутки, що за це можуть навіть позбавити диплома.

Що ж лишалося робити за таких обставин молодому Грабовецькому? Ось, разом з батьком вони вирішили влаштувати святкування десь “на стороні” й провести його потихеньку, з мінімальною кількістю запрошених. Серед останніх – усього близько десяти осіб – Ю.Ю. Кондуфор (директор установи), Ф.П. Шевченко, Г.Я. Сергієнко (завідувач мого відділу) і деякі інші. Мене ж запросили, щоб “пом’якшити офіціоз”, як висловився Богдан Грабовецький. Урочистий захід розпочався в кінці сонячного й теплого робочого дня. В усіх чудовий гумористичний настрій. Тільки Григорій Якович Сергієнко якимось напружено й сторожко поглядав на присутніх, особливо на старшого Грабовецького. Очевидно, через нещодавній конфлікт між ними у нашому відділі стосовно текстів останнього, які завідувач “забракував” для публікації.

В процесі фуршету розмови велись невимушено, незважаючи на присутність директора і кількох завідувачів відділів, головним чином про наукові й лише частково на побутові теми. Раптом згадали про вірш “Ще не вмерла Україна”, який свого часу вважався ледь не націоналістичним, забороненим. Почали з’ясовувати, хто знає його на пам’ять. Виявилось – тільки Федір Павлович, котрий і продекламував весь зміст, рядок за рядком. Здивувався: – Це ж треба стільки років у глибині душі ховався і раптом вирвався на зовні...

Фуршет закінчився по доброму. Відтоді минуло багато часу, але епізод про вірш запам’ятався.

На згадку про спілкування в кінці 80-х років залишився “Каталог виставки творів історико-літературно-мистецької спадщини про Олексу Довбуша, присвяченої 250-річчю початку антифеодального руху селян-опришків під проводом легендарного героя. З колекції доктора історичних наук, професора В.В. Грабовецького” (Івано-Франківськ, 1988). Його було подаровано при особистій зустрічі з таким написом: “Дорогому Олександрові Івановичу на згадку про славного Олексу Довбуша та видатного дослідника історії України, нашого академічного наставника Івана Олександровича Гуржія. Щаслива та Українська земля, що породила твого батька і сина – династію істориків. Підпис. 6 вересня 89, м. Івано-Франківськ”.

Річ у тім, що на той час я вже мав кілька історичних розвідок про славного опришка Олексу Довбуша, навіть вмістив стосовно нього статтю до “Енциклопедії історії України” (К., 2004. – Т. 2.). Зрозуміло, написати їх без врахування численних і титанічних напрацювань В.В. Грабовецького було неможливо.

В 90-х роках ми зустрічались все рідше та рідше, через всілякі негаразди із здоров’ям Володимира Васильовича. Хоча стосунки не переривали. Так, він офіційно запросив на урочистості з нагоди його 70-річчя з дня народження та 50-річчя наукової, педагогічної та громадської діяльності, які мали відбуватися 24 вересня 1998 р. в актовому залі Прикарпатського університету імені В. Стефаника. А 1 листопада 1999 р. надіслав “Ювілейний збірник на пошану академіка Володимира Грабовецького”, на титулі якого привітав мене з успішним захистом докторської дисертації з найкращими побажаннями від професорсько-викладацького складу кафедри історії України вишу, де працював на той час. У листі з Івано-Франківська від 10 листопада того ж року він дещо роз’яснив про стан свого здоров’я: “Шановний Олександр Івановичу!

Прошу пробачення, що не зміг своєчасно відповісти на два попередні листи. Я важко і довго хворів. Встиг тільки підготувати відгук на автореферат докторської дисертації”. А далі зазначив, що “яким би був радий Ваш батько, мій добрий і щирий друг, незабутній Іван Олександрович за успіхи вельмишановного сина. Щиро дякую за надіслану Вашу монографію про гетьмана Івана Скоропадського, дуже науково написано. Признаюсь, що не міг собі уявити позитивної постаті Івана Скоропадського. Ви її науково довели”.

В другій половині листа В.В. Грабовецький написав таке: “...Сумую що відійшла від Вас незабутня Марія Іванівна – така мила і правдива українка. Вічна їй пам’ять, ми ніколи її не забудемо.

Згадую, як мене вона гостинно приймала під час мого візиту у Вашу хатину.

Цікаво, як Ви думаєте відзначати в 2000 році досить круглу дату Івана Олександровича. У нас створено на факультеті Кабінет історії України, перший краснавчий на Україні. На стенді “Видатні історики України” я помістив портрет Вашого батька на рівні М. Грушевського і Ів. Крип’якевича.

Відпишіть мені чи отримали мою бандероль. При нагоді надсилаю Вам книгу, яку підготували і опублікували мої учні з нагоди мого 70-річчя від дня народження.

Не знаю чи зможу ще відвідати Київ, поважно хворію, хворію. Дуже прошу від мого імені покласти квіти на могилі ваших батьків.

Ось і все про що хотів сповістити Вас.

З приноворічним привітом Володимир Грабовецький”.

Останній раз із Володимиром Васильовичем ми зустрічалися в Івано-Франківську 2012 р., під час захисту докторської дисертації, де я виступав опонентом, а він був членом спеціалізованої ради. Це трапилось за два роки до його смерті. Він поскаржився на стан здоров’я, але був повен творчих планів і наукових сподівань.

1. Українські історики ХХ століття : Біобібліографічний довідник. Серія українські історики. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2006. – Вип. 2, ч. 3. – С. 51.
2. Інститут історії України НАН України. 1936–2006. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2006. – С. 369.
3. Сонцевич А. В. 50-річчя члена-кореспондента АН УРСР І. О. Гуржія / Сонцевич А. В. // Український історичний журнал. – 1965. – № 11. – С. 150–152.
4. Володимир Васильович Грабовецький : Бібліографічний покажчик. – Івано-Франківськ, 1985. – 44 с.
5. Див.: Сиреджук П. С. История заселения Галичской земли в XIV–XVIII вв. : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. истор. наук : спец. 07.00.02 – История СССР / Сиреджук П. С. ; Львов. гос. ун-т. – Львов, 1989. – 18 с.
6. Грабовецький В. В. “Галицька трійця” XIII ст. – Тимофій, Авдій, Митуса / Грабовецький В. В. // Історія та історіографія України : збірник наукових праць. – К., 1985. – С. 32–39.

Олег ЄГРЕШІЙ, Руслан ДИЛЯТИНСЬКИЙ

**“ЛЬВІВСЬКИЙ ПСЕВДО-СОБОР 1946 р. У ПРОЦЕСІ ЛІКВІДАЦІЇ
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ”
(Всеукраїнська науково-практична конференція
до 70-х роковин псевдособору, 12 квітня 2016 р.)**

8–10 березня 2016 року виповнилася 70-а річниця неканонічного Львівського собору, який став однією із ланок процесу насильної ліквідації Греко-Католицької Церкви, організованої радянським режимом. З метою формування належної історичної та канонічно-правової оцінки Львівського псевдо-собору 1946 р., вивчення обставин процесу ліквідації Греко-Католицької Церкви радянським тоталітарним режимом, вшанування пам’яті репресованих ієрархів, священників і мирян, врахування уроків минулого у сучасному житті УГКЦ, Івано-Франківський богословський університет імені св. Івана Золотоустого разом з Прикарпатським

національним університетом імені Василя Стефаника за підтримки Івано-Франківського Архиєпархіального управління УГКЦ, за участю Управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської обласної державної адміністрації та Державного архіву Івано-Франківської області провели 12 квітня 2016 р. науково-практичну конференцію.

Співголовами конференції виступили Архієпископ і Митрополит Івано-Франківський УГКЦ, Великий Канцлер Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого, доктор теології, професор кафедри богослов'я Кир Володимир Війтишин і ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор політичних наук, професор Ігор Євгенович Цепенда. До організаційного комітету конференції увійшли: ректор Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого, доктор східного канонічного права, професор і завідувач кафедри східного канонічного права Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого о. д-р Олександр Левицький; доктор історичних наук, доктор філософії, професор, академік Академії наук Вищої школи України, заслужений діяч науки і техніки, завідувач кафедри етнології і археології, директор Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Микола Васильович Кугуляк; доктор теології, віце-ректор з наукової роботи Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого, професор кафедри богослов'я о. д-р Ричард Горбань; доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Ігор Ярославович Райківський; завідувач кафедри релігієзнавства, теології і культурології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, професор Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого доктор богослов'я (теології), доктор філософських наук, професор, о. д-р Святослав Романович Кияк; кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Андрій Зиновійович Королько; кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, викладач і директор Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого Олег Ігорович Єгрешій, що виступив модератором конференції; магістр історії, науковий співробітник Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого Руслан Іванович Делятинський (відповідальний секретар конференції); директор Державного архіву Івано-Франківської області, кандидат історичних наук Ігор Іванович Гриник та ін.

Під час роботи пленарного засідання конференції науковий співробітник Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого Руслан Іванович Делятинський представив пересувну виставку "Від Голгофи через катакомби до Воскресіння: до 70-ліття Львівського псевдо-собору 1946 р." підготовленої Інститутом історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого та Державним архівом Івано-Франківської області.

**Шляхами Господніми:
ДОЛІ ЄПІСКОПІВ І СВЯЩЕНИКІВ КАТАКОМНОЇ УГКЦ
1946-1989 рр.**
До 70-х роковин Львівського псевдособору 1946 р.

**РЕПРЕСОВАНІ ТА ПІДПІЛЬНІ СВЯЩЕНИКИ
КАТАКОМНОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ**

**ІЗ БУДЕННОГО ЖИТТЯ
КАТАКОМНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ**

МОНАХІНІ КАТАКОМНОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

**ВОСКРЕСІННЯ УГКЦ:
ВІД КАТАКОМЬ ДО ВІДРОДЖЕННЯ
1980-1991 рр.**

ЄПИСКОПИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ УГКЦ (1987-1989): від переслідувань до державного визнання

ВІДРОДЖЕННЯ СТРУКТУРИ УГКЦ (1990-1991)

У ході роботи конференції доповіді виголосили: о. д-р Кияк Святослав Романович – доктор богослов'я (теології), доктор філософських наук, професор кафедри філософії, релігійознавства, теології і культурології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника на тему “Львівський псевдо-собор 1946 року: історично-канонічна ретроспектива і наслідки для УГКЦ”; Концур-Карабінович Наталія Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу на тему “Львівський собор 1946 року в антиунійній політиці радянського тоталітарного режиму”; Маслій Ольга Данківна, с. Андрея, ЗСМ – кандидат історичних наук, викладач Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого, магістра новіціату та генеральна дорадниця Управи Згромадження Сестер Мироносиць. Тема доповіді: “Радянська релігійна політика щодо чернечих спільнот і монашого життя в 1953 – першій половині 1980-х рр. у Галичині”; Кобута Степан Йосифович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Тема доповіді “Стан та перспективи вивчення історії легалізації УГКЦ у 1987–1991 рр.”. Учасниками конференції виступило понад 30 науковців із Києва, Львова, Мукачева, Коломиї серед яких 4 доктори наук і 20 кандидатів наук різних профілів. Крім того до роботи було залучено священнослужителів, краєзнавців, аспірантську, студентську молодь різних навчальних закладів.

Науковці працювали у чотирьох секціях: “Роль Греко-католицької церкви в українському національному відродженні (XIX – перша половина XX ст.)”; “Шлях на Голгофу”: Львівський псевдо-собор 8–10 березня 1946 року як завершальний акт ліквідації Греко-Католицької Церкви радянським режимом, його історична та канонічно-правова оцінка”; “Греко-Католицька Церква в умовах “катакомб” та в діаспорі”; “Українська Греко-Католицька Церква перед викликами ХХІ ст.”.

Олег ЄГРЕШІЙ, Андрій КОРОЛЬКО

“ГЕНДЕРНА ІДЕОЛОГІЯ: ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ”

(Регіональна науково-практична конференція, 10 листопада 2016 р.)

Івано-Франківське Архiepархіальне управління УГКЦ, Івано-Франківський богословський університет імені св. Івана Золотоустого, Інститут історії Церкви ІФБУ, Інститут родини ІФБУ, Свято-Іоаннівська Лавра Студійського уставу спільно з кафедрою історії України ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” 10 листопада 2016 р. в приміщенні Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого

провели регіональну науково-практичну конференцію “Гендерна ідеологія: загрози та виклики для християнської ідентичності”. До конференції було включено доповідь отця доктора богослов’я Юстина Бойка, настоятеля Свято-Іоаннівської Лаври Студійського уставу УГКЦ “Християнська ідентичність України та Європи”; спільну доповідь кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директора Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого УГКЦ Олега Єгрешія та магістра історії, наукового співробітника Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого УГКЦ Руслана Делятинського: “Гендерна ідеологія: між історичною ретроспективою та перспективою”; а також доповідь директора Інституту родини Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого УГКЦ отця-ліценціата морального богослов’я Руслана П’ясти “Загроза гендерної ідеології для родини”.

Уміщуємо дайджест коротких висловлювань стосовно загрози поширення гендерної ідеології відомих релігійних діячів сучасності.

Папа Франциск:

“Гендерна теорія – це помилка людського розуму, вносить величезне замішання і нападає на сім’ю”.

“Це ідеологічна колонізація. Вона колонізує людей ідеями, прагнучи змінити ментальність і культуру”.

“...Такими “переконаннями” людина грішить проти Бога Сотворителя. Бог поставив на вершину створіння чоловіка і жінку, коли їм довірив Землю. Дизайн Сотворителя присутній в природі”.

“Гендерна ідеологія — це згуба для людства, і саме тому вона є демонічною”.

Папа-емерит Бенедикт XVI:

“Відповідно до біблійного опису акту створення, Бог сотворив людину як чоловіка і як жінку, і статеву відмінність визначено як суттєву ознаку людини. Існування лише двох статей — це суттєвий аспект людського буття, визначений Богом Творцем. Ця подвійність статей є первинно заданою дійсністю, хоч сьогодні є предметом дискусій. Слова Святого Письма: “чоловіком і жінкою сотворив їх” (Бут 1:27) сьогодні не беруться до уваги. Навпаки: вважається, що не Бог сотворив чоловіка і жінку, але що саме суспільство їх створило, і самі люди вирішують те, ким вони є. Так що перестає існувати дійсність, що людина існує лише як чоловік чи як жінка. Людина наважилась поставити під сумнів власну природу”.

“Коли свобода бути творчими особистостями перетворюється на свободу творити самих себе, тоді заперечується сам Творець, а людину позбавляють її гідності Божого створіння, гідності бути образом Божим в основі свого буття”.

“Це обов’язок душпастирів перестерігати вірних та кожен людину доброї волі і доброго розуму про ці ідеології”.

Патріарх Святослав Шевчук:

“Святе Писання, Божий Закон і засади християнської моралі нікого не дискримінують. Навпаки, Боже слово і Його заповіді є визволяючими, є дороговказом до істинної свободи і стоять на варті гідності людської особи. Небезпека полягає в тому, що насправді терміни “гендерна ідентичність та сексуальна орієнтація” належать до так званої ідеології гендеру і стають небезпечним прецедентом для українського законодавства...”.

Блаженніший виокремив три важливі істини:

Перша істина: “Ми з вами, як християни, віримо в Бога-Творця. Ми, люди, як частина всесвіту, не є якоюсь випадковістю..., ми є сотвореним істотами і наше життя Творець нам подарував. Ми не взяли це самі від себе та не є джерелом свого власного життя. Наше життя з усіма його радощами і прикрощами є Кимось (ред. — Богом) нам дане”.

Друга істина: “Господь Бог кожного з нас сотворив або чоловіком, або жінкою. Ми читаємо в книзі Буття, що Бог сотворив першу людину, як чоловіка і жінку на свій образ і на свою подобу... Не можна обирати ким бути: чоловіком чи жінкою, бо це є щось нам дане нашим Творцем, як великий дар. Тою статевою ознакою є позначене не тільки наше тіло, але вся наша особа... А разом з тим ми маємо велике покликання або виклик відкрити зміст, що означає сьогодні бути чоловіком та жінкою”.

Третя істина: “Щоб зрозуміти зміст власного життя, яке нам дане нашим Творцем, відкрити і жити в повноті свою Богом дану статевість, треба навчитися любити. Бо тільки любов дає в повні можливості зреалізувати себе, як чоловікові так і жінці... Ми є сотворені, щоб любити і бути любленими... Лише в любові можна відкрити зміст свого життя, а відтак у повноті бути чоловіком і жінкою. Статевість — це є покликання до любові, вийти з себе на зустріч іншій особі”.

Андрій КОРОЛЬКО

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗАХИСТ КАНДИДАТСЬКИХ ДИСЕРТАЦІЙ
У СПЕЦІАЛІЗОВАНІЙ ВЧЕНІЙ РАДІ К 20.051.05
ДВНЗ “ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА” У 2013–2016 рр.**

Наказом МОН України від 10 жовтня 2013 р. № 1411 спеціалізованій вченій раді К 20.051.05 надано право на період з 10 жовтня 2013 р. до 10 жовтня 2016 р. проводити захист кандидатських дисертацій за спеціальностями: 07.00.01 – історія України, 07.00.05 – етнологія.

Протягом даного періоду функціонування ради відбулось 15 захистів кандидатських дисертацій, з них 11 зі спеціальності 07.00.01 – історія України і 4 – зі спеціальності 07.00.05 – етнологія.

У 2014 р. у спеціалізованій вченій раді відбулися захисти 3 кандидатських дисертацій, усі зі спеціальності 07.00.01 – історія України.

Гриник Ігор Іванович, директор Державного архіву Івано-Франківської області. Дисертація “Громадсько-політична та публіцистична діяльність Василя Панейка у контексті суспільно-політичних процесів першої третини ХХ століття” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 23 квітня 2014 р. Науковий керівник – Василь Васильович Марчук, доктор історичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародного співробітництва, завідувач кафедри політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Олександр Михайлович Завальнюк, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; Ігор Ярославович Соляр, доктор історичних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 26 червня 2014 р.

Кульчицький Руслан Володимирович, директор Чортківської ЗОШ І–ІІІ ступенів № 2 Чортківської міської ради Тернопільської області. Дисертація “Громадсько-політична діяльність Івана Макуха (1872–1946 рр.)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 16 вересня 2014 р. Науковий керівник – Микола Васильович Кугутяк, доктор історичних наук, професор, директор Інституту історії, політології і міжнародних відносин, завідувач кафедри етнології і археології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Ігор Ярославович Соляр, доктор історичних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України; Микола Романович Гуйванюк, кандидат історичних наук, доцент, докторант Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 22 грудня 2014 р.

Стасюк Ірина Михайлівна, випускниця аспірантури ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Дисертація “Греко-католицьке жіноче чернецтво Станіславівської єпархії (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 16 вересня 2014 р. Науковий керівник – Ігор Ярославович Райківський, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Ігор Васильович Пилипів, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних дисциплін Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету; Олег Юрійович Турій, кандидат історичних наук, проректор з наукової роботи Українського католицького університету. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 22 грудня 2014 р.

Протягом 2015 р. у спеціалізованій вченій раді відбулися захисти 5 кандидатських дисертацій, з них 4 – зі спеціальності 07.00.01 – історія України і 1 – зі спеціальності 07.00.05 – етнологія.

Засипко Мар'яна Віталіївна, старший лаборант кафедри всесвітньої історії ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Дисертація “Політична і соціально-економічна діяльність Данила Апостола” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 17 лютого 2015 р. Науковий керівник – Володимир Васильович Грабовецький, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Володимир Іванович Мільчев, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету; Ірина Іванівна Кривошея, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії культури та методик викладання гуманітарних дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 28 квітня 2015 р.

Давибіда Лев Іванович, випускник аспірантури ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Дисертація “Розвиток системи охорони здоров'я в Галичині: історичний аспект (1918–1939 рр.)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 10 червня 2015 р. Науковий керівник – Володимир Васильович Грабовецький, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Іван Степанович Зуляк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; Олег Йосифович Павлишин, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 29 вересня 2015 р.

Коломийчук Олександр Юрійович, випускник аспірантури ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Дисертація “Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди бойків у другій половині XIX – на початку XXI ст.” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 2 липня 2015 р. Науковий керівник – Микола Васильович Кугутяк, доктор історичних наук, професор, директор Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Георгій Костянтинівич Кожоляк, доктор історичних наук, професор, голова Буковинського етнографічного товариства; Наталія Олександрівна Петрова, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 29 вересня 2015 р.

Островський Валерій Васильович, завідувач відділу суспільних дисциплін лабораторії суспільно-гуманітарних дисциплін Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Дисертація “Суспільно-політична діяльність Зіновія Красівського (1929–1991 рр.)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 23 вересня 2015 р. Науковий керівник – Тамара Вячеславівна Галицька-Дідух, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Володимир Кіндратович Баран, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової і новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; Юрій Дмитрович Зайцев, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 15 грудня 2015 р.

Ільницький Ігор Васильович, викладач історії України, всесвітньої історії та соціально-економічних дисциплін ДВНЗ “Калуський політехнічний коледж”. Дисертація “Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини (вересень 1914 р. – березень 1916 р.): особливості

формування і функціонування управлінського апарату” (спеціальність 07.00.01 – історія України). захист відбувся 27 жовтня 2015 р. Науковий керівник – Олександр Петрович Реєнт, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора, завідувач історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України. Офіційні опоненти: Микола Романович Литвин, доктор історичних наук, професор, директор Інституту українознавства імені І. Крип’якевича НАН України; Ігор Анатолійович Коляда, доктор історичних наук, професор, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін та гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 15 грудня 2015 р.

Протягом 2016 р. у спеціалізованій вченій раді відбулися захисти 7 кандидатських дисертацій, з них 4 – зі спеціальності 07.00.01 – історія України і 3 – зі спеціальності 07.00.05 – етнологія.

Понедельник Лариса Анатоліївна, старший викладач кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Дисертація “Літературно-мистецьке життя Волині у міжвоєнний період (1921–1939 рр.)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). захист відбувся 21 січня 2016 р. Науковий керівник – Микола Михайлович Кучерепа, кандидат історичних наук, професор, професор кафедри нової та новітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Офіційні опоненти: Віктор Михайлович Даниленко, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії України другої половини XX ст. Інституту історії України НАН України; Ірина Вікторівна Сушик, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства Луцького національного технічного університету. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 25 лютого 2016 р.

Андрейків Христина Василівна, консультант відділу контролю управління документообігу та контролю апарату Івано-Франківської обласної державної адміністрації. Дисертація “Розвиток промислів та ремесел на Бойківщині в кінці XIX – 30-х рр. XX ст.” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). захист відбувся 15 березня 2016 р. Науковий керівник – Михайло Ілліч Паньків, кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри етнології і археології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Георгій Костянтинович Кожолянко, доктор історичних наук, професор, голова Буковинського етнографічного товариства; Тетяна Мар’янівна Файник, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 1 липня 2016 р.

Одинець Світлана Владиславівна, молодший науковий співробітник відділу соціальної антропології Інституту народознавства НАН України. Дисертація “Динаміка життєвих траєкторій та соціальних ідентичностей українських мігранток в Італії” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). захист відбувся 11 травня 2016 р. Науковий керівник – Оксана Романівна Кісь, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, докторант Інституту народознавства НАН України. Офіційні опоненти: Марина Віллівна Гримич, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства МОН України; Наталія Вікторівна Жмуд, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 13 грудня 2016 р.

Федунишин Любомира Любомирівна, викладач соціально-гуманітарних дисциплін Бурштинського енергетичного коледжу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Дисертація “Культурно-просвітницька і краєзнавча діяльність Івана Кревецького (1883–1940 рр.)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). захист відбувся 23 червня 2016 р. Науковий керівник – Василь Миколайович Бурдуланюк, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені

Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Олексій Миколайович Сухий, доктор історичних наук, професор, завідувача кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка; Ірина Олегівна Федорівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 29 вересня 2016 р.

Федорак Володимир Васильович, начальник управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської обласної державної адміністрації. Дисертація “Історико-культурні засади становлення і розвитку етнотуризму в Україні 1991–2014 рр. (на матеріалах Івано-Франківської області)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 23 червня 2016 р. Науковий керівник – Василь Васильович Марчук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політичних інститутів та процесів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Віктор Михайлович Даниленко, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАН України; Сергій Іванович Попович, кандидат історичних наук, завідувач кафедри туризму Національного університету фізичного виховання і спорту України. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 13 грудня 2016 р.

Маслій Ольга Данківна, вчитель християнської етики Березівської ЗОШ І – III ступенів Тисменицького району Івано-Франківської області. Дисертація “Жіночі чернечі спільноти УГКЦ у Галичині (1946–1989 рр.).” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 4 жовтня 2016 р. Науковий керівник – Ігор Ярославович Райківський, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Петро Васильович Шкраб’юк, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, в. о. завідувача відділу української літератури Інституту українознавства імені І. Крип’якевича НАН України; Наталія Миколаївна Концур-Карабінович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 13 грудня 2016 р.

Грушецька Вікторія Олександрівна, секретар-друкарка деканату історичного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олесі Гончара. Дисертація “Традиційний костюм тюркського та тюркомовного населення Криму кінця XVIII – початку ХХ ст.” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 4 жовтня 2016 р. Науковий керівник – Богдан Петрович Томенчук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри етнології і археології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Георгій Костянтинівич Кожолянко, доктор історичних наук, професор, голова Буквинського етнографічного товариства; Наталія Олександрівна Петрова, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома кандидата історичних наук від 13 грудня 2016 р.

РЕЦЕНЗІЇ

Іван МОНОЛАТІЙ, Лілія ШОЛОГОН

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПОГЛЯД НА УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРУ

(Рец.: Калакура Я. С. Українська культура: цивілізаційний вимір / Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 496 с.)

Сучасна вітчизняна книгозбірня добірної соціогуманітаристики поповнилась ґрунтовним академічним виданням “Українська культура: цивілізаційний вимір”. Її Автори – відомі в Україні вчені – Ярослав Степанович Калакура, Олег Олексійович Рафальський і Михайло Федорович Юрій.

Розрахована на науковців і викладачів історії, культурології, філософії, політології, етнології, учителів та аспірантів і студентів, монографія вже стала суттєвим внеском українських вчених у вивчення сутності цивілізаційного розуміння культури, зокрема місця українського культурного ландшафту у європейському та світовому просторі. Книжка побудована за проблемно-хронологічним принципом, у її структурі, окрім вступу та висновків, 10 розділів, 45 підрозділів.

Архітектоніка праці підпорядкована дослідженню української культури як цілісності в історичному розвитку та просторово-часовому вимірі. Відтак озвучуючи у вступі п'ять чинників, які зумовили актуальність написання цієї монографії, Автори апелюють до 1) глобалізації та інформатизації сучасного світу; 2) зростання значення антропологічного фактора; 3) потреби осягнення взаємодії та взаємовпливів цивілізації та культури; 4) сучасний доробок української та світової цивілізаціології та культурології; 5) місце української культури в епіцентрі неоголошеної війни Росії проти України тощо.

Врахування цих чинників актуалізувало вироблення авторської дефініції “українська культура” як сукупності духовних і матеріальних цінностей, створених різними покліннями українського народу упродовж безперервної його історії – від найдавніших часів до сучасності, форми організації життя і діяльності людини (с. 8). Однак, на наш погляд дещо дискусійним є акцентування на виключній, на думку Авторів, ролі природи у формуванні української культури: “вона органічно продовжує рідкісну красу української природи, створює разом з нею унікальне середовище і неповторний космос” (с. 8). Адже, як свідчать новітні західні дослідження історії людської цивілізації, ані географічне, ані природне положення, не мають значимого стосунку до зростання чи занепаду цивілізацій (націй), називаючи ці чинники “теоріями, які не діють”¹.

Не будемо докладно зупинятися на тих амбітних шістьох завданнях (с. 9–10), що їх автори поставили перед собою, проте зауважмо, що вони у повній мірі реалізовані у тексті монографії. Зокрема, на її сторінках обґрунтоване історіософське розуміння взаємодії культури і цивілізації (с. 15–65), з'ясовані архаїка і розвиток світорозуміння праукраїнців (с. 66–123), розглянуто феномен сакрального як ментальної особливості давньоукраїнської культури (с. 124–174), досліджено трансформацію культуригенези українців на тлі християнізації слов'янського світу (с. 175–235), вивчено особливості української культури на тлі Ренесансу та Просвітництва (с. 236–294), проаналізовані сюжети перехідної доби в українській культурі (друга половина XIX – початок XX століть) (с. 295–345), розкрито специфіку української культури в лещатах більшовизму (с. 246–384), визначені пострадянські трансформаційні та антропологічні процеси в українській культурі (с. 385–418), розглянуто культурний ландшафт України в умовах глобалізації сучасного світу (с. 419–453), а також з'ясовані місце і роль культури в контексті цивілізаційного вибору України (с. 454–486). Важливо, що події новітньої української історії – Євромайдан, Революція Гідності, російська агресія на Сході України – не лише увійшли в лексикон авторів монографії, а й отримали належну історичну та ціннісну оцінку (с. 454–465, 466–476).

Нетрадиційний погляд на українську культуру в її цивілізаційному вимірі простежується у підрозділах (2.5 “Давньоукраїнський міф про героя”; 4.2 “Християнство і язичництво як вияв соціокультурного розколу княжої України”; 5.2 “Реформація, релігійний діалог і соціокультурний розкол України”; 6.4 “Європейський модернізм у культурі і його вплив на українську літературу і мистецтво”; 8.3 “Візантизм як фактор цивілізаційного впливу на сучасну українську культуру”; 10.3 “Адаптація української культури до західних стандартів і відстоювання її суверенітету”), так і окреслених у праці поняттях (“українська регіональна цивілізація” (с. 2, 7), “інтер’єр європейського і світового культурного процесу” (с. 14), “праукраїнський міф” (с. 84), “давньоукраїнський міф” (с. 109), “українська цивілізаційна ідентичність” (с. 259), “пострадянський простір України” (с. 425), “український культурний фронт” (с. 455), хоча окремі з них, на наш погляд, потребують докладнішої аргументації.

Оскільки Автори запропонували інтегрально-інституціональну парадигму методології, яка базується на пріоритеті цивілізаційного підходу з урахуванням позитивних елементів формаційного та інституційного трактування історичного процесу, на новому теоретичному розумінні діалектики соціокультурних процесів, їх взаємодії з політикою, економікою та духовністю, підкреслимо, що їм, безперечно, вдалося відтворити та ретранслювати історіософське трактування взаємодії культури і цивілізації, а також вивчити джерельне, історіографічне та методологічне підґрунтя цивілізаційного осмислення української культури. Власне в цьому полягає особлива цінність цього непересічного наукового дослідження.

Однак, як і кожна поважна праця, зміст рецензованої монографії підштовхнув нас до окремих міркувань та зауважень. Зважаючи на твердження про сучасну Україну, як “унікальну регіональну цивілізацію” (с. 7), вартувало побудувати архітектуру праці (у певних її частинах) за “регіональним” принципом (наприклад, виокремлення Галичини, Буковини, Закарпаття, Слобожанщини, Таврії і т. д.). Якщо ж Авторам йшлося про Україну як невід’ємну складову “Європи регіонів”, мова мусила б йти – щонайменше про тисячолітню взаємодію наших земель з європейським світом та його впливи на нашу культуру (сюди ж додамо й відсутність тематичного блоку праці про культуру української діаспори, яка була і є сумлінним будівничим цивілізаційного пізнання української культури за межами її матірної землі).

Зрозуміло, що кожен дослідник конкретної історичної доби, зважаючи на обсяг та тисячолітній часовий вимір рецензованої праці, міг би ґрунтовно окреслити усі “за” і “проти” особливостей цивілізаційного поступу української культури. Ми ж зупинимось на тих питаннях, які, на нашу думку, є важливими для історії та культури західноукраїнських земель Модерної доби.

По-перше, дозволимо собі не погодитися із судженням про те, що “український народ, наслідуючи ті самі принципи, що й інші європейські народи, завдяки модернізаційним процесам, у протистоянні з владою Російської й Австро-Угорської імперій як з “іншими”, створивши себе реальною спільнотою, почав називатися на початку ХХ ст. українською нацією” (с. 310). Таке твердження обмежує українське націєтворення ХІХ – поч. ХХ ст. лише до політичного конфлікту чи загострення суперечностей, які мали місце у надто широкій палітрі українського культуротворення тієї доби, а надто формування модерної української нації.

По-друге, стверджуючи про домінування масивної гетерогенності на західноукраїнських землях у складі монархії Габсбургів, зокрема й етнічної (с. 315), про іммігрантів, яких “вважали інородніми тілами, небезпечними для ідентичності й узагалі існування імперії” (там само), вносячи у текст праці поняття “гібридної культури” (с. 316), Автори, орієнтуючись на публікації 2000-х років, виразно сповідують принципи ефемерних загроз Модерну і модернізму. Не можемо з цим погодитися, адже саме Габсбурги провадили активні міграційні (в межах імперії, і зокрема в Галичині й на Буковині) процеси задля етнічного, передусім, “змішування” етнофорів за допомогою й культури також, творення тієї специфічної етнополітичної моделі, що її влучно окреслив єврейський мислитель М. Бубер формулою “взаємна терпимість без взаєморозуміння”², однак не атмосфери насильства й небезпеки.

По-третє, розуміючи формування державної культурної політики в добу Української революції 1917–1921 рр. як перехідну добу в українській культурі (с. 343–345), Автори мінімізували особливості культурних процесів в Західноукраїнській Народній Республіці, обмежившись твердженням, що “реалізація винятково демократичної культурної програми ЗУНР мала

короткочасний характер...” (с. 345). Зауважмо, що розвиток культури в цій українській державі поч. ХХ ст. був відображенням державотворчих зусиль не лише галицьких, а й буковинських та закарпатських українців, а інституції культури (передусім театри) працювали в умовах воєнно-політичного конфлікту, а відтак – ізоляції всього українського польською адміністрацією цього регіону в умовах поразки визвольних змагань 1918–1923 рр.

Однак, підкреслимо, що всі зазначені нами критичні міркування мають скоріше характер побажань, які, коли на те буде воля Авторів, можна реалізувати у наступному виданні цієї фундаментальної праці.

Безперечно, колективна праця Я. С. Калакури, О. О. Рафальського та М. Ф. Юрія “Українська культура: цивілізаційний вимір” є гідним внеском українських вчених у розробку світоглядної проблеми взаємодій людини та культури, конструювання культурної картини світу і України, серйозним науковим доробком. Використання її положень і висновків в контексті сучасних євроінтеграційних та глобалізаційних процесів, спротиву російській культурній, медійній та духовній експансії та військовій агресії робить цю працю дійсно конкурентно-спроможною в умовах засилля “галушко-шароварно-хуторянського” образу нашої держави та її громадян, пропагандованого не лише окремими політиканами, а й органами державної влади.

А позаяк культура є явищем, яке твориться в межах певного соціокультурного простору, констатація цього феномену дозволяла авторитетам західної науки переконувати, що “від культури залежить практично все” (Д. Лендс), артикулювати тезу, що “культуру слід враховувати” (С. Гантінгтон) або риторично запитувати, “чому культура має значення” (Л. Гаррісон), не буде перебільшенням твердити, що й українська культура *має значення*, що її *слід враховувати* не лише фахівцям-науковцям, а відтак передбачити, що саме від української культури *залежить практично все* в нашій державі.

- ¹ Див.: Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. О. Дем’янчука. – К. : Наш формат, 2016. – С. 53–74.
- ² Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – С. 518.

MEMORY

Микола КУГУТЯК, Олександр МАРУЩЕНКО

ПАМ'ЯТІ ІВАНА ІВАНОВИЧА ЧЕРВІНКИНА-КОРОЛЬОВА – ПЕДАГОГА, НАУКОВЦЯ, НАСТАВНИКА

17 листопада 2016 року на 98-му році життя відійшов у вічність колишній декан історичного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В.С. Стефаника (нині Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника) кандидат історичних наук, доцент Іван Іванович Червінкін-Корольов

Народився Іван Іванович 5 жовтня 1919 р. в м. Жмеринці Вінницької області в сім'ї військового лікаря. У 1937 р. закінчив середню школу в м. Бердянську Запорізької області і впродовж 1937–1938 навчальних років працював учителем початкових класів. У 1938 р. І.І.Червінкін-Корольов вступив на історичний факультет Московського державного університету. У липні – вересні 1941 р. після початку німецько-радянської війни в складі студентського загону працював на будівництві оборонних споруд у Смоленській області. В жовтні 1941 р. разом з університетом був евакуйований у Середню Азію, де продовжував навчання на історико-філологічному факультеті Середньо-Азійського університету, який закінчив у серпні 1942 р. За станом здоров'я був звільнений від військової служби і протягом 1942–1944 рр. працював робітником на військовому заводі та вчителював.

У 1944 р. І.І.Червінкін-Корольов повернувся в Україну і до 1949 р. був учителем історії, а згодом – директором середньої школи в с. Куянівка Сумської області. 1949 р. вступив до аспірантури Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук СРСР. У жовтні 1954 р. в Ленінградському університеті він успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

З 1955 р. І.І.Червінкін-Корольов працював старшим викладачем кафедри історії Станіславського педагогічного інституту, а впродовж 1958–1963 рр. – завідувачем цієї кафедри. У грудні 1961 р. йому було присвоєно вчене звання доцента. З 1964 до 1968 р. І.І.Червінкін-Корольов був деканом загальнонаукового факультету, а з 1968 до 1976 р. – деканом історичного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту. Працюючи на кафедрі історії, він викладав курс вітчизняної історії XIX – початку XX століть та низку спецкурсів, опублікував понад тридцять наукових робіт. Його наукові дослідження охоплювали проблеми історії громадянської війни та іноземної інтервенції, дипломатичної історії, розвитку демократичного руху в Україні на початку XX століття.

І.І.Червінкін-Корольов зробив поважний внесок у розвиток історичної науки і освіти на Прикарпатті, підготовку фахівців-істориків належної кваліфікації. Особистість і постать високої інтелігентності, бездоганної внутрішньої культури й вимогливості, відповідальності й професіоналізму, він неодмінно користувався заслуженим авторитетом і великою повагою багатьох поколінь викладачів, студентів і випускників нашого Стефаниківського університету. Справжній педагог і досвідчений вихователь, І.І.Червінкін-Корольов був прекрасним зразком сумлінного ставлення до виконання своїх обов'язків, яскравим прикладом талановитого наставника студентської молоді.

Доцент І.І.Червінкін-Корольов був нагороджений медаллю «За доблестний труд в Великой Отечественной войне», ювілейними медалями, медаллю «Ветеран праці», почесною відзнакою Івано-Франківської обласної державної адміністрації «За розвиток регіону», знаком «Відмінник народної освіти». З жовтня 1989 р. – перебував на науковій пенсії.

Світла пам'ять про Івана Івановича Червінкіна-Корольова назавжди збережеться в наших серцях!

НАШІ АВТОРИ

АДАМОВИЧ Сергій – доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує суспільно-політичні процеси періоду державної незалежності України.

БОЙЧУК Христина – аспірант кафедри етнології і археології факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

БОРЧУК Степан – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – біографістика, енциклопедистика, український студентський рух першої половини ХХ ст.

ВОЛОЩУК Мирослав – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Директор Центру медієвістичних студій Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує військово-політичні відносини Угорського королівства з Галицьким і Галицько-Волинським князівствами (кінець ХІІ–ХІІІ ст.)

ГЕНИК Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує українсько-польські відносини другої половини ХХ ст.

ГОРАН Тетяна – аспірант кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ГУРЖІЙ Олександр – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії НАНУ (м. Київ). Досліджує питання історії соціально-економічного розвитку й політичного становища України у другій половині ХVІІ–ХVІІІ ст.

ДЕЛЯТИНСЬКИЙ Руслан – магістр історії, науковий співробітник Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені Св. Івана Золотоустого (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію Станиславівської єпархії.

ЄГРЕШІЙ Олег – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує релігійно-церковні процеси в Україні ХХ–ХХІ ст.

ЗАСИПКО Мар'яна – кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує військово-політичну діяльність гетьмана Данила Апостола.

ЗВАРИЧ Роман – аспірант кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

КІНДРАЧУК Надія – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – всеоюзні переписи населення 1950–1970-х рр.

КЛИМ'ЮК Уляна – кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує етнополітичні процеси періоду Першої світової війни.

КЛОНОВСЬКИЙ Юрій – магістрант факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує діяльність Ордену єзуїтів у Станиславові (1715–1946 рр.).

КОБУТА Степан – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує суспільно-політичні процеси в західному регіоні України 1990-х рр.

КОРОЛЬКО Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує громадсько-політичні та культурно-просвітницькі процеси на Покутті кінця ХІХ – першої половини ХХ століття.

КОГУТ Оксана – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

КУГУТЯК Микола – доктор історичних наук, доктор філософії, професор, академік АН Вищої школи України, завідувач кафедри етнології і археології, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор науково-дослідного Інституту історії, етнології і археології Карпат (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми національно-політичного руху в Галичині ХІХ–ХХ ст. та етнокультурні процеси в Карпатському регіоні від найдавніших часів до сьогодення.

ЛОШТИН Назарій – аспірант 3-го року навчання історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. (м. Львів).

МАЛЯРЧУК Олег – доктор історичних наук, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми соціально-економічної історії Західної України.

МАРУЩЕНКО Олександр – завідувач кафедри історіографії і джерелознавства факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Дослідник проблем військової історії періоду Другої світової війни.

МОНОЛАТІЙ Іван – доктор політичних наук, професор кафедри політології факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Тематика наукових досліджень: міжетнічна взаємодія, політична участь етнічних акторів, етнічна історія, краєзнавство.

ОЛЕКСИШИН Олег – асистент кафедри філософії Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ). Досліджує культурні процеси на Прикарпатті в 1940-х – 1960-х рр.

ОСТРОВСЬКИЙ Валерій – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії і методики навчання, методист лабораторії суспільно-гуманітарних дисциплін Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. (м. Івано-Франківськ). Коло наукових та фахових зацікавлень – персоналістика українського спротиву другої половини ХХ століття.

ПАВЛЮК Андрій – аспірант кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, фахівець Центру медієвістичних студій Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми середньовічної історії.

ПЕНДЗЕЙ Іван – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ПЕТРАШ Андрій – магістр факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ПИЛИПІВ Ігор – доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти і науки України, завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних дисциплін Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного

економічного університету. (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію Греко-католицької церкви міжвоєнної доби.

ПРОЦІВ Олег – кандидат наук з державного управління, головний спеціаліст Івано-Франківського обласного управління лісового та мисливського господарства. (м. Івано-Франківськ).

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Фахівець з історії українського національного руху в Галичині XIX – першої половини XX ст.

САВІЦЬКА Ірина – аспірант кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує повсякденне життя української громади м.Станиславова у міжвоєнний період.

САВЧУК Богдан – аспірант кафедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує громадсько-політичну діяльність та творчу спадщину Степана Федака.

СТАСЮК Андрій – Старший науковий співробітник науково-освітнього відділу Національного заповідника “Давній Галич”, провідний фахівець Центру медієвістичних студій ПНУ ім. В. Стефаника, кандидат історичних наук. (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію францисканського католицького ордену в Галичині.

СТЕФАНІЮК Галина – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує культурно-освітні процеси в Україні періоду Другої світової війни.

СТЕЦИК Юрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, докторант Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич)

ФЕДОРЧАК Петро – професор кафедри історії слов’ян факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми розвитку словянських країн у XX ст., взаємини між Україною і словянськими державами, історію освіти на Прикарпатті.

ШОЛОГОН Лілія – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженнями джерел з історії національно-визвольного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

ЯВОРСЬКИЙ Андрій – аспірант кафедри історії слов’ян факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Вивчає особливості та умови формування організаційної структури українського еміграційного робітництва у Чехословаччині (кінець 20-х – початок 30-х рр. XX ст.).

Вимоги

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами повинна відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститись в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервалу, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, ліве – 2,5 см, праве – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки повинні подаватись в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці мають мати вертикальну орієнтацію і мають бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім'я, прізвище – жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською мовою;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;

- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;

- список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року:

- резюме й ключові слова англійською мовою;
- резюме й ключові слова російською мовою.

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вчитана й підписана автором(ами).

8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Наукове видання

ГАЛИЧИНА

Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис

Число 29
2016

GALICIA
Scientific, Cultural and Educative, Local Lore Periodical

№ 28
2016

Головний редактор *Василь Головчак*
Комп'ютерна верстка *Віра Яремко*

Підп. до друку 21.03.2017.
Формат 60x84/₈. Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".
Друк. арк. 49. **Наклад 100 пр. Зам. №**

Видавець
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1, тел. 71-56-22
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2718 від 12.12.2006

Виготовлювач